

બીજું વર્ષ
રૂંકે બીજે

ઓગસ્ટ : ૧૯૪૨
અપાઠ : ૧૯૪૨

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ઘરાત્ત નિવૌધત ।
છેદોચાષક ! જાગે ને આચાર્યવર મેળવો;
આત્મચોદ્ય મળે જોવા વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

તંત્રી:
સ્વી. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

અનુક્રમશિકા

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
પ્રાસ્તાવિક ...	... તત્રી ...	... ૭૫
ઉત્થાન ...	... શ્રી હિરેન્દ્રરાય નાનાલાલ વેરા ...	... ૮૮
સ્વયંભૂ યાદ આવે છે ...	... શ્રી મોતીલાલ કે. મહેતા ...	... ૮૯
વેદાન્ત અને વ્યવહાર....	... સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી ...	... ૯૦
પ્રવાગરાજનો કુંભમેળો...સ્વા. શ્રી માધવભીષંજી ...	...	...૧૦૧
શ્રીલક્ષ્મી વાસુદેવ મનન...	... તત્રી... ..	...૧૧૫
કોડહમ-હું કોણ છું...	... શ્રી. રમણીક એ. મહેતા ...	.. ૧૨૪
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર-એકઅંજલિ શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર ...	...	...૧૩૪
ધમ અને નયિકેતા ...	... શ્રી. નાનાલાલ દેવરા કર વૈદ્ય ...	...૧૩૯
અન્યાવસોન ...	... ..	...૧૫૦
પ્રસંગશ્રુતિ ...	... ..	...૧૫૧

પુસ્તકાલયો માટે ખાસ

અનુક્રમ-પુસ્તકાલયોને રૂ. ૧-૮-૦ નો મ. ઓ. આવરાથી તેમાં ખીજો દોઢ રૂપીઆ શ્રી. ધીરજલાલ ડા. દેસાઈ, કાલીઆવાડી તથા શ્રી. મયુરાદાસ પ્રેરણાત્મ કચંગણી રોડ, કચ્છ-માડવીરાગ તરફથી સહાયતા તરીકે ઉમેરી, એટપુસ્તકો રવાના કર્યા છે; હવે માત્ર થોડી જ રકમ બાકી છે જેથી જેઓ માલક થવા ઈચ્છતા હોય, તેઓ રૂ. દોઢનો મ. ઓ. કરે, એટલે તેમને રૂ. ૩ નો વાલ મળશે.

જહદી લખો.

મળ-ધક
છારાઉદેપુર-૧૯૧૧

માસિકો તો તમે ઘણાં થે વાંચ્યાં હશે; પરંતુ એક વખત

‘સુવાસ’—વાંચી જુઓ.

કંઈક અવનવું જ અનુભવશો.

તેમાં પ્રગટ થતા લેખો અનેક પ્રતિષ્ઠિત સામયિકો

આભાર સાથે ફરીથી પ્રગટ કરે છે.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૪-૦

સુવાસ કાર્યાલય, રાવપુરા, વડોદરા

ખાલજીવન

માસિકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

મુદ્રિત સચિત્ર સસ્તું ખાનીનું માસિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩ : બેટચોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

ત્રિપુરાસહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ બેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રસાર પામ્યું છે. આલોકને એ આલોક

આનાની કીંમત મળી શકે છે, પાસે જ રેડ આનો વધારે.

એમાં અત્યંતી સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, વ્યાસનાનો મર્મ

છે, બલિની પદ્ધતિ છે, અને સદાશય, સૌને સરખો ઉપયોગી થાય તેવો

અવશ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ ઉકેલ છે, જાણે પુસ્તક વાંચવાંજ

મનમાં નિપ્ત થાય. પણ વખતથી નેવા પુસ્તકની શોધમાં હતા, તે મળી

આવ્યું એવો સુસાધ વર્ણ.

જલ્દી ખાંચી લેવા લખો;

૧૯૫૫-૫૬ વિ.વિદ્યાનંદ ઊરાકરેપુર, પૂર્વ બંગાળ.

ઉત્થાનના નિયમો

ઉત્થાન:—અધ્યાત્મવિદ્યાનું સાંખિક પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ ભેટ પુસ્તકના પોસ્ટેજ સાથે
 સિંદ આફ્રિકા એક અંકની કિંમત
 રૂ. ૩-૮-૦ રૂ. ૮-૦ રૂ. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે. અને વર્ષ વચ્ચે આઠક ચનારને પાછલા અંકે મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ મીતારીએ આવે છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજરીકેની પો. ઓ. મે. તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે આઠકનગર સાથે લખવું. જનમાસ માટે હુમરાઈ પૂરતી ટિકિટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણા મોકલવા ઉપરગત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરનો પ્રમાણભૂત પત્ર બીડવો. (૬) 'ઉત્થાન' વેરાકામાં જપાય છે અને ત્યાંથી ગ્વાના થાય છે; પરંતુ એ અંગેથી જયો પત્રવ્યવહાર નીચેના સંનામે કરવો.

મે આનાની ટિકિટો મોકલી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ. પ્રખાન્ધક, ઉત્થાન, હાસાઉરેપુર, (પૂર્વગુજરાત)

ઉત્થાનના પહેલા વર્ષની ફાઇલો.

પહેલા વર્ષની થોડી ફાઇલો સિલકમાં છે. બીજા વર્ષના આઠકોને રૂ. ૩-૮-૦ ની કીમતથી ભેટપુસ્તક સાથે મળશે.

આઠક સિવાયનાને રૂ. ૩-૧૨-૦ થી ભેટપુસ્તક સાથે મળશે.

જેઓને ઉત્થાનને પુસ્તકાલયે જાંધવામાં પહેલા વર્ષના કોઈ અંક ખૂટતા હોય, તે તે દરેક અંક રૂ. ૦-૬-૦ થી કીમત (પોસ્ટેજ સાથે) થી મળે એવી જોઈએ છે; માત્ર ચોક્કસ અંક છે.

નમૂના અંક માટે જે આનાની ટિકિટો મોકલવાથી ગ્વાના કરવામાં આવશે.

પ્રખાન્ધક, ઉત્થાન
 હાસાઉરેપુર-પત્ર મંગરોન

નમો નારાયણાય

ઈશ્વરોગુહરાત્મેતિ મૂર્તિમેદવિમાગિને ।
ઓમથદ વ્યાપ્તદેહાય દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્ર

શ્રીજસ્યાન્તરિયાંકુરો જગદિદં પ્રાદુર્નિર્વિકલ્પં પુનઃ
માયાકલ્પિતદેશકાલકલના વૈચિત્ર્યચિત્રીકૃતમ્ ।
માયાવીર્ય વિજ્રંભયસ્યપિ મહાયોગીવ યસ્સ્વેચ્છયા
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं શ્રીદક્ષિણામૂર્તયે ॥ ૨ ॥

સાવાર્થ:-શ્રીજમાં રહેલા અંકુની પેઠે પ્રથમ આ જગત
નિર્વિકલ્પ હતું; પછી માયા વડે કલ્પિત દેશ, કાલ વગેરેની નાનાવિધ
કલ્પના હાથે, અનેક પ્રકારે એના વિભાગ કરીને, જે પરમાત્મા માયાથી
અથવા મહાયોગીની પેઠે પોતાની ઈચ્છાથી જ એને ઉત્પન્ન કરે છે,
એ, શ્રી ગુરુમૂર્તિ-દક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર ! (૨)

—શ્રી. શંકરાચાર્ય

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાગ જે;
ઓમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

સ્લોક વિવરણ:-

કોઈ પણ વૃક્ષના ખીજને ઉપર ઉપરથી જોઈએ કે એના કોઈ ચીરીને કડકા કે ખાંડી નાંખીને ચૂરા તપાસીએ તો, એમાંથી જીગી નીકળનારા વૃક્ષને નગી આંખે તો શું પણ સહમદસાંકે યંત્રથી જે જોઈ શકાયું નથી, પરંતુ એને જમીનમાં નાંખ્યા પછી, દોરમાં મૂકીને એની પાણી ખાતર વિગેરેથી માવજત કર્યા પછી, જે જાત-ભાતનું એ ખીજ હોય, તેવા વૃક્ષનો અંકુર વખત આવતાં એમાંથી ફૂટી નીકળે છે, ત્યારે ખજર પડે છે કે એ-ખીજમાં અબ્ધકત રૂપે-અપ્રકટરૂપે અવરથ વૃક્ષ હતું. તેથી જ રીતે જગતના ઉત્પત્તિ કે આવિર્ભાવની પહેલાં, જગતના આદિકારણ માયામાં, કલ્પિત દેશકાળ વિગેરેની કલ્પનાઓના આધારે લોકલોકાન્તરવાળું આ આખું વિશ્વ રહે છે એમ શાસ્ત્રી કહે છે; અને રહેલું જ દર્શી, એવું અનુમાન આ સૃષ્ટિ જોતાં પણ થાય છે કણે કણે નામ અને રૂપ બદલાતાં જોઈએ છીએ; જગત તથા સ્વપ્ન અવસ્થાનો બધો બ્વવહાર કલ્પનાના આધારે ચાલે છે, પણ સુષુપ્તિમાં જ્યાં કલ્પનાઓ શાંત પડે છે, ત્યાં કેવલ કલ્પના-હીન કે કલ્પનાતીત અવસ્થા રહે છે એમ સૌ અનુભવે છે; પણ જગતા વેંત જ આ કલ્પનાથી ભરપૂર જગત પોતાનું કામકાજ શરૂ કરે છે, એટલે માનવું પડે છે કે સુષુપ્તિની અબ્ધકત અવસ્થામાં આ કલ્પનામય જગતનું મૂળ અવરથ હોવું જોઈએ; ખીજ વિના જેમ વૃક્ષ નહીં, તેમ કલ્પના વિના જગત નહીં; આમ સર્વિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ, વ્યકત અને અવ્યકત, સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ, પ્રકટ અને અપ્રકટ આવી બે અવસ્થા દેસ, કાલના ભેદને લીધે જુદી જુદી સમસ્ત જલ્લામાં જોવામાં આવે છે. આ બધી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયની જુદા જુદા વિભાગવાળી લીલા, કોઈ મહાન જાદુગર કે યોગીની ચમત્કારિક પ્રયંચજાળની પેડે પરમાત્મા કર્યા કરે છે, અને એ જ પરબ્રહ્મ છે; એ બ્રહ્મને અભેદરૂપે જાણનાર, બ્રહ્મનું પોતાના સ્વરૂપ સાથે અભેદ અનુસંધાન અનુભવનાર અને એ પરમતત્વનો અભેદભાવે ઉપદેશ આપનામાં દક્ષ એવા દક્ષિણામૂર્તિ શ્રી ગુરુદેવને નમસ્કાર ! નમસ્કાર ! નમસ્કાર !

૩૨
નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ બીજી] ઓગસ્ટ ૧૯૪૨-આપાઠ ૧૯૬૮ [અંક બીજો

સોચું શું ? જીવન કે મરણ ?

લેખક :
તંત્રી

ઠોપનિપત્ત નીચેના શ્લોકમાં કહે છે કે આત્માને જન્મ મરણ છે
જ નહિ. એ શ્લોક આ પ્રમાણે છે:—

ન જાયતે મ્રિયતે વા વિપશ્ચિન્
નાયં કુતઞ્જિન્ન. બભૂવ કલિત્ ।
અમો નિત્યો શાશ્વતોઽયં પુરાણો
ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ ૧-૨-૧૮

ભાવાર્થ:—આ વિપશ્ચિત્ એટલે કદી પણ ન લોપાત એવા
ચૈતન્ય સ્વભાવવાળો આત્મા, જન્મતો એટલે ઉત્પન્ન થતો નથી; પહેલાં
નહોતો તે હવે નવો ઉપજી આવ્યો એમ નથી; તેમ જ આત્મારે અનુ-
ભવાય છે, પણ પછી મરણ પામે એવા નથી; એનો નાશ કે સંપૂર્ણ
અભાવ નથી; તેમ જ પહેલાં નહોતો એટલે બીજા કલામાંથી ઉત્પન્ન

થયો છે, અથવા પોતાનું ૩૫ બદલીને જીત્યો થયો છે એમ પણ નથી, અને તેથી જ એ અજ્ઞા છે, અજ્ઞા હોવાની સાથે નિત્ય છે, હંમેશાં રહેનાર છે, આપણી ઇન્દ્રિયો અને મનને એ અજ્ઞાપ ન અજ્ઞાપ તેવો, સત્તાકુકડીની રમત પેઠે કુપાઈ લપાઈ જનારો છે, તેથી અનિત્ય જેવો ધાગે છે તેવું પણ નથી, એ તો નિત્ય છે, અને નિત્યની સાથે સાત્વત છે, સાત્વત એટલે સ્વપ્ન વગરનો છે, વધતો ઘટતો નથી, નાનો મોટો, દુબલો પાતળો, ચોખ્ખો નીરાળો કે એરી ટાઈપલ્સ જ્વલતા વિશાળ વગરનો છે. અને એથી જ એ પ્રગલ્ભ, જૂતામાં જૂતાં હોવાની સાથે મનુષ્ય પ્રાણીને હંમેશાં નવીન લાગે એવો છે, જે પદાર્થને કાર્મિ અવગવ હોય તે નવા નવા ૩૫ બદલે અને તેથી એ નવો ધાગે છે, પણ આત્મા એવેર નથી, એ તો હંમેશાં મિકાલની બાંધા વગરનો એમનો એમ રહેનાર છે, અતૃ આલો હોવાથી જ શત્તાદિથી એ-૭ હજુાય કપીય એવો નથી

આત્માનું આવું અનાદિસિદ્ધ સ્વરૂપ ઉપનિષદમાં ટેકઠેકાણે વ, જુઓ છે એને જન્મરહિત, મૃત્યુરહિત, અને ઉત્પત્તિ કે વિનાશ વગરનો કહીને પાછો એને અજ્ઞા, નિત્ય, સાત્વત અને પુરાણ કહેવો પડ્યો છે, અને અતે શરીર કપાતા કે નાશ પામતાં પણ, એટલે કે શરીરની માતેન્દ્રિયો કે કર્મેન્દ્રિયો વગેરે અવલોકનો નાશ થતાં પણ એનો નાશ થતો નથી. આખો અધારો આવે, કાન બદલે ચાપ, જીભનાં સ્વાદ ચાત્મક જાણ, નાકને કચી ચપ ન આવે, કે ચામડીને કામચ કોર સ્પર્શનું બાળ ન રહે. અથવા હાથપગ કપાઈ જાય, વાણીનો લોપ યજ્ઞને માણસ મૃગી બને, કે મળમૂત વિસર્જનની ક્રિયા મધ ચાપ, અને છેવટે મનમાં પણ ભ્રાંતિ ઉજળે અને છેવટે ભ્રાંતિ-જગને લીધે મનુષ્યને ગાડપણ લેરી લે, તો પણ આ બધા શરીરનાં ધર્મ છે, આત્માનાં નથી. અર્થાત આત્મા આ બધાથી વિરુદ્ધ લક્ષણવાળો છે, એમ રહેવાનો શ્રુતિનો અર્થ છે.

આપણો અનુભવ

પણ આપણને તો આપણું પોતાનું શરીર, અને બ્રહ્માંડભરમાં જેવા સાંભળવામાં આવતાં પ્રાણી પદાર્થનો ક્ષણેક્ષણે નાશ નજરે પડે છે. વસ્તુ વણસી જતાં, ઝાડપાન સૂકાઈને નાશ પામતાં, માણસના શરીરમાંથી પ્રાણપંખેરું છોડી જતાં, પશુપક્ષીનો વિનાશ થતાં, પ્રાણી સૂકાઈ જતાં, હવા બંધ પડતાં, ધરતીકંપ વગેરેથી મહાન મિલકતનું હણનહોતું થતાં, કે આકાશમાંથી શનિએ તારાઓ ખરી પડતાં એમ જ લાગે છે કે એ બધાં મરી પરવાયાં. એમનો સમૂહો નાશ થયો, હવે કદી એ રૂપ બદલીને પણ આવનાનાં નથી.

આ મરણની ભાવના સાથે જ આપણી જન્મ અથવા ઉત્પત્તિની ભાવના પણ એટલી જ દૃઢ હોય છે. ધોધમાર વરસાદ વરસે ત્યારે પ્રાણી આબુ, નવું આબુ, નહોતું તે ઉપજી આબુ એમ કહીએ છીએ. પૃથ્વીપર પ્રાણી પડતાં આસપાસ વનસ્પતિ ફૂટી નીકળે, પૃથ્વી હરિયાળા થાય, વૃક્ષવેલીએને ફળફૂલ આવે, ધાન્ય પાકે, પશુઓની વંશવૃદ્ધિ થાય, પક્ષીઓ માળા બાંધીને નવજન્મ ગમ્યાંએને પોષણ આપી ઉછેરી પોતાના જ જેવાં બેડતાં, ચણતાં ને કિલ્લોલ કરતાં કરી મૂકે; આપણા નિત્યના ગૃહવ્યવહારમાં, હસતાં રમતાં બાબા-ભેળીનાં માનવ-બાળ કિલ્લાવા મરિ, ગૃહસ્થાશ્રમની સાર્થકતા થઈ એવો સંતોષ થાય, ત્યારે એમ જ લાગે કે જાણે આ બધું નવું જ દિવસ આબુ. એ બધાનો, જાણે પહેલાં કશું નહોતું તેમાંથી જન્મ થયો. અભાવમાંથી ભાવ અને શૂન્યમાંથી વિસ્તાર ઉપસી આવ્યો.

ઋષિઓનો અનુભવ

પણ આપણો ઉપરનો અનુભવ ખોટો છે એમ ઋષિઓ કહે છે. એ પણ બધા માનવદેહધારીઓ દત્તા: એમણે ય આપણી પેઠે જ આ જગતને જોયું જાણ્યું હશે; ઉત્પત્તિ, રિપતિ, અને લયનાં નાટક એમની સાંમે પણ પ્રકૃતિ માતાએ આજના જેવાં જ ભજવ્યાં હશે; તેઓએ શરીર ધારણ કર્યા, એમને પોષ્યાં, વંશવૃદ્ધિ કરી, અને આપણે

જેમ ભાવી પ્રજા માટે પસંદગી અને વિધાનો વારસો મૂકી જવાનાં સાધસા અને તકદાત વેડીએ છીએ, તેવી મડમચ્છ એમણે પણ કરી છે. એ એમના આપણે વારસ છીએ એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

છતાં એમના અને આપણા અનુભવના નિષ્કર્ષનાં તર્કોનું છે. - ઇતિહાસને પૂછવા જઈએ તો કહે છે કે એમનું જીવનકલ્પ જુદું હતું: પરાપૂર્વથી, સૃષ્ટિના આવિર્ભાવના શ્રીમદ્દેશ મંડાલો દશે ત્યારથી, માનવકલ્પે જે જે પ્રયત્નો કર્યા હશે, ભુદિની પગપાડાએ પહોંચીને જીવ, જગત, અને જગત્કર્તાની શોધો ચલાવી દશે, એમનો એમણે લાભ લઈને આપણા સામાન્ય અનુભવ કરતાં ઈર્ષક જુદો જ અનુભવ-નીચોડ સારવ્યો-તારવ્યો છે. એમના ધણીએ વિશ્વનાં સતત વહેતાં શબ્દજલનો-નાદજલનો આંદોલનોનો અભ્યાસ કર્યો હતો; પ્રાણુજલનો સ્પંદનો સંયમ કરીને એનું મૂળ એમણે શોધી કહાડ્યું સ્પંદન, નાદ, જ્વનિ, શબ્દ, વાક્ય, એવાં અમૂર્ત અને અતીન્દ્રિય દ્રવ્યો આ સમસ્ત મૂર્ત અને સસ્પંદ વિશ્વનું મેચાકન કરે છે, એમ લાગતાં જ અતીન્દ્રિય વિશાનના સાધનથી એ બધાનો અનુભવ કરી, એનું મૂળ શોધવાનો ભગીરથ-સમાધિ એમણે અભ્યાસ કર્યો, સ્પૂર્ણ ઈન્દ્રિયો વડે પ્રત્યક્ષ થતા જડ પદાર્થો, પંચભૂતાદિ સ્પૂર્ણ વિષયો, સૂર્યનક્ષત્રાદિ જ્યોતિર્મંડળો, અને સજીવ નિર્જીવ પ્રાણી પદાર્થોનાં રૂપાન્તરની પાછળના-ઉત્પત્તિ લયની પશ્ચટાતા પદાર્થો પાછળના-કાર્ષ સ્થાયી તત્ત્વની એમણે એટલા માટે શોધ કરી કે આ પશ્ચટાતા વિશ્વનું કોઈ અધિષ્ઠાન છે કે નહિ, એનો નિર્ણય થાય. ભુદિની આવી નિર્ણયોત્પત્તિએ જનસમૂહના ગરિતવાન અને ભુદિયાળી વર્ગને નિવૃત્તિપરાયણ કર્યો. બહુચિંતન જ એમનો વ્યવસાય હતો, તેથી તેઓ બાહ્ય કહેવાયા, એકાન્તને એમણે પોતાનું નિવૃત્તિસ્થાન બનાવ્યું, સમસ્ત પ્રાણીવર્ગને નિત્ય શાંતિ અને સુખ આપે, પ્રાણી માનના જીવન કર્મનું લક્ષ્યસ્થાન પ્રાપ્ત થાય તો વ્યવહારની સાચી દિશા સહે, હંદના ઝથકા શમે, અને એ જ

લક્ષ્યે માનવસમાજ પ્રગતિ કરે, તો વ્યવહારમાં 'પણુ' સર્વત્ર સંપ, શાંતિ અને સુખનાં આંદોલનો વહેતાં રહે, એ ઉદ્દેશથી આવા તત્ત્વ-શોધકોને સમાજે અનુકૂળતા કરો આપી, અને જે સુંદર પરિણામ આપે, તે આપણે આપણા વેદ, વેદાંગ અને ઇતિહાસ પુરાણનાં આસવાક્યોમાં જ્ઞેય શકીએ છીએ.

સામાન્ય માનવબુદ્ધિનો અનુભવ તો ઇન્દ્રિયો, અને મન વાણીના વિષયોના જ્ઞાન પૂરતો જ હોય છે. ક્ષણે ક્ષણે બદલાતાં એ મનઇન્દ્રિયો જ જ્યાં પોતાની એકભાવના રાખી શકતાં નથી, તો એમના દ્વારા જગતનું જે જ્ઞાન થાય, એ ઇન્દ્રિયોને જે અનુભવ થાય, તે સાચો ન જ હોઈ શકે એ વાત એ ઋષિઓને તરત જ સમજાઈ ગઈ હતી. બધાં પ્રાણી પદાર્થો કાળને વશ છે; એમની સત્તા-એમનું અસ્તિત્વ નિત્ય નથી. ક્ષણે ક્ષણે એ બદલાય છે, એટલે એમને સત્ય માની શકાય તેવાં નથી એટલે નિર્ણય થયા પછી તેઓ વધારે આગળ વધ્યા.

ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સિદ્ધિઓમાં એમને સમવિષમતા દેખાઈ; મન અને ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કેળવી એ દ્વારા સંકલ્પ-બળ સિદ્ધ કરવામાં તો રાગ દ્વેષ ઉભા થયા; બાહ્ય જગતનાં તત્ત્વો ઉપર સામ્રાજ્ય જમાવતાં તે એમાંથી રાવણો અને કંસો ઉભા થયા; સામ્રાજ્ય અને સત્તાના લોભ મોહમાં મુદ્દો ખેલાયા; અને એવી આગળ વધતાં જ્યારે તેઓએ જગતના સૂક્ષ્મ, પ્રાણુતત્ત્વ ઉપર સત્તા જમાવવાની શોધો કરી, સ્પંદન અને આંદોલનોનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વોને, એના સૂક્ષ્મ આકારોને, પોતાના કરતાં વિશેષ શક્તિશાલી માનીને એમની સાથે ચિત્તનું ધ્યાન, ઉપાસના, ભક્તિ કે એવા એવા માનસિક ચિત્ત્વન વડે અનુસંધાન સાધી, એમની સહાયતાનો પોતાના સંકલ્પ જગતનો વધારો કરવામાં ઉપયોગ કરવા માંડ્યે; ત્યારે એથીયે વિશેષ હાનિ થઈ. સંકલ્પનું મૂળ ચિત્તવૃત્તિમાં છે; ચિત્તવૃત્તિ પ્રાણુના સ્પંદન સાથે બહાર નીકળે ત્યારે ભાવના પ્રમાણે વાણી અને છે; એ વાણીમાંથી અક્ષરો-

ના આકારોના સ્પંદન અને આદોષનના ધ્વનિને આપણે સમજીએ, અને મત્રો કહીએ છીએ, એ મંત્રના અનુમાન, એનું જ વારંવાર માનસિક કે શાબ્દિક ઉચ્ચારણ, એ દ્વારા સૂક્ષ્મ શક્તિઓના સત્તાસ્વરૂપો જેવાં દેવદેવતાઓને નિમંત્રીને એમની કૃપા મેળવી જગનના સ્થૂલ પદાર્થો, ભોગ-ચૈભવો અને સામાન્યોની બહેચણી. કર્મમાયી વર્ગ વિમ્બેહો ઉભા કર્યા, મંત્રવિદ્યાના શક્તિસામર્થ્યનો, સિદ્ધિઓનો, ચમત્કારોનો એવો તો યુદ્ધયુગ વીત્યો કે જ્યાં જુઓ ત્યાં સૂક્ષ્મ સકલ્પ બળની સિદ્ધિઓનીજ લગાઈમાં ફાટી નીકળી, પુરાણોમાં એની કથાઓ છે, વેદોમાં અને તંત્રમંથોમાં એના પ્રયોગો છે, અને એવી સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ કરનારોના પતન થયા છે, એવાં દુર્ગતરો દૃષ્ટાન્તો એ ઋષિઓએ કથાઓના રૂપમાં પુરાણોમાં સિદ્ધિઓની નિ સારતા સમજાવવા ગૂંથી ગમ્ખ્યાં છે.

વિશ્વ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ ?

આમ સ્થૂલ વિશ્વની સત્તામાયી ધીરે ધીરે માનવજાતના સૂક્ષ્મ વિષયો ઉપર સામાન્ય ભોગવવાના મોહમાં ફસાયો, પરંતુ તેમાં થે થોડા વિચારો નીકળ્યા; એમણે ધ્વનિઓના જ્ઞાન અને સામર્થ્યને જેતુ ખોટું, દુ ખદાયક, બ્રામક અને અવજે ચીવે લઈ જનારું જોયું, તેજ પ્ર. હો ચિત્તના સૂક્ષ્મ ઉપાસનામાં, યોગ સાધનાના સામર્થ્યમાં અને સિદ્ધિ તથા ચમત્કાર માટે યતા મત્રતંત્રના પ્રયોગોમાં માત્ર જુદીજુદી માનસિક-સૂક્ષ્મ શક્તિઓનો વિશ્વાસ છે એમ લાગ્યું, ઉપરાંત એમાં એક બીજને મોટો દોષ જણાયો, એ સિદ્ધિમાં સ્પર્ધા આવી, " હું મોટો કે એ " એવી પરીક્ષાઓ થવા માડી, અને આની લિલ્લ લિલ્લ ઉપાસનામાં પણ કેવલ માયાવી પદાર્થોની, ભોગવાસનાની, સામાન્યની, આધિપત્યની અને એવી અધોઅચ્ચ ચક્રસાયડસીની ફોળી જુદી જ બધે વધવા માડી.

પરંતુ એક લાલ આ મોગ અને ઉપાસનામાયી એ યથો કે

માનવસમાજ સ્થૂલતા મર્યાદિત વર્ણવમાંથી, આ એકજ પૃથ્વીપટના લૌકિક પ્રદેશથી પર; કોઈ વ્યાપક, સૂક્ષ્મ અને અલૌકિક પ્રદેશમાં વિહરવા શક્તિશાલી થયો. લિન્તલિન્ત પ્રકારની શક્તિઓ વિકસાવાવાની સાધનાઓ યદ્ય. એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વોની સાધનાના સાધકોનાં ઉપનિષદમાં ઠેર ઠેર વર્ણન મળી આવે છે. એક તપસ્વી કે ઉપાસક પ્રતિપક્ષી પાસે જાય છે, અને 'હું' આટલું જાણું છું, તું કેટલું જાણે છે એ કહે' આવાં વિવાદનાં અને સ્વશક્તિનાં પ્રદર્શનનાં દષ્ટાન્તો આપણને ધણાખરાં ઉપનિષદોમાં મળી આવે છે.

સત્તાની વિવિધતા કે એકતા ?

પરંતુ એમ કરતાં કરતાં તેઓ અંતે સાચા સિદ્ધાન્તને અને તત્ત્વને પામવાનું સામર્થ્ય કેળવે છે; કારણ કે એમની જિજ્ઞાસા શુદ્ધ હતી; એમની મનોવૃત્તિ સંસારની સમસ્ત વાસનાથી મુક્ત હતી; એમની શુભેચ્છા મન તથા ઈર્દ્રિયોથી પારના પ્રદેશના પરમ સત્યને ઓળખીને અનુભવવાની હતી. અનેક દેવદેવતા રૂપે સૂક્ષ્મ વિશ્વમાં વિહાર કરતી, અને સ્થૂલ જગતનો દોરી સંચાર તથા નિયમન કરનારી એ શક્તિઓમાં પણ એમને વર્ગવિગ્રહ માલૂમ પડ્યો. મોટાનો આધાર નાનાને હતો એટલું જ નહિ, પણ નાનાવિધ નાની શક્તિઓનાં બલિદાન અને ભોગે મોટી શક્તિઓ ગમે તેવી શુદ્ધ હોવા છતાં પણ પોતાની સત્તા વધાર્યા કરે છે, એવો એમને એમાં અનુભવ થયો. માનવમમાનમાં યજ્ઞકર્મને, દેવોને પ્રસન્ન કરવાને, કે એવા કોઈ ગ્રહાને દ્રવ્ય અને પશુઓનાં બલિદાન આપવાનું મૂળ આવી જ વૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવેલું છે; અને એ વિષયમાં મનુષ્ય તથા દેવ સમાન વૃત્તિવાળા છે, એમ તત્ત્વજ્ઞ ઋષિઓએ ઉપનિષદમાં સ્વીકાર્યું છે.

વર્ગવિગ્રહ ઉપરાંત એક બીજી પણ ભાંજગડ એમાં હતી; શુભ-અશુભ, પ્રેમી અને દ્વેષી, નિઃસ્વાર્થી અને સ્વાર્થી, દેવી અને

આસુરી એવા ત્રિશુલાત્મક બોદ બધે દેખાયા મનુષ્યથી માંડી સમસ્ત પદાર્થના જેવા જ એમાં શુદ્ધરૂપ સત્તા ભોગવે છે. એમ લાગવાથી નિર્ણય એ થયો કે એમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના વિભાગ છે, અને શુદ્ધધર્મ પ્રમાણેના દેવી તથા આસુરી વર્ગના કર્મબ્ધવદાર આત્મા કરે છે. તેમાં સત્વશુદ્ધ, રજ્જેશુદ્ધ અને તમોશુદ્ધનો સર્વન એક સરખો પ્રભાવ છે.

શુદ્ધાત્મ પરિવર્તન

પણ શુદ્ધાત્મ પરિવર્તન જેમ મનુષ્યમાં થઈ શકે છે, માણસ સારામાંથી ખરાબ કે ખરાબમાંથી સારો બની શકે છે, તેમ એ ત્રણે શુદ્ધા બધેય બદલાતા રહે છે. આજનો અસુર આવતી કાલે દેવ બની જાય છે; અત્યારનો રાક્ષસી સ્વભાવ પોતાનાં પાપકર્મનાં દુઃખ ભોગવી પશ્ચાત્તાપ કે પ્રાયશ્ચિત કરી પુણ્યપથે વિચરનાર પરાયકારી દેવ બની શકે છે, અને રજ્જેશુદ્ધ તથા તમોશુદ્ધના સ્વાધી, તેમજ સંહારક સ્વભાવમાંથી ક્રોધ ઉન્નય પ્રતિક્ષાચાલી, નિઃસ્વાધી, લોકહિતસ્વી રામાવતાર પ્રક્ટી નીકળે છે.

એક સત્તાની જિજ્ઞાસા.

આ શુદ્ધાત્મ, દેવી આસુરી સ્વભાવનું, સ્થૂલ પંચતત્ત્વના જગતનું, સૂક્ષ્મ દેવદેવતાનું, અને આવી ગેતે આ પ્રકટ-અપ્રકટ, વ્યક્ત-અવ્યક્ત, અથવા બીજા વૃક્ષના જેવી સમસ્ત વિશ્વની અવસ્થાનું ક્રોધ એક સ્થાવી, નિશ્ચલ, નિર્વિંકારી અધિષ્ઠાન હોવું જોઈએ એવી જિજ્ઞાસા એમાંથી નીકળી આવી. આધાર વિના આધેય ટકી શકે નહિ, એ જોવા અંતઃકરણ અને ઇંદ્રિયોને એમણે સાંત કર્યાં; સ્થૂલ ઇંદ્રિયોનું મૂળ, સૂક્ષ્મ ઇંદ્રિયો સૂક્ષ્મ ઇંદ્રિયોનું મૂળ મન, અને અને એ મનોવૃત્તિનું મૂળ પણ આંતરિક જગતના દૈત-વ્યાપાર સમુદાય અંતઃકરણ-ચિત્ત, એનો નિરોધ કરવાનું ધાર્યું, સરોવરની પાળોમાંથી કુટી નીકળતી પ્રવાહધારાએને રોકી

રાખીએ, તો ક્યાં નદી નાળાં રહેતાં નથી; તેમ ચિત્તને રોડી, રાખતાં
 ઇંદ્રિયો, અને ઇંદ્રિયપ્રત્યક્ષ સંસાર કોણ જાણે ક્યાં લોપાઈ જાય
 છે કે એનું નામ નિશાન રહેતું નથી; એમણે ઇંદ્રિયોના ગોચરકોને બંધ
 કર્યાં, શરીરને એ રીતે સ્થિર કર્યું; એટલે પ્રાણી-આસ-પ્રજ્ઞાસની
 ક્રિયાને પણ રોડી ચકાય છે એવો અનુભવ થયો, અને આખા વૃક્ષનો
 સમામ જેમ બીજમાં હોવા છતાં, એમાં વૃક્ષ દેખાતું નથી, વ્યક્ત
 થતું નથી, તેમ આ સમસ્ત વિશ્વની ભાવનાઓ અંતરના ગિંડાજમાં
 ઉતરી પડી, લુપ્ત થાય છે એવી અવસ્થા ત્યાં સાંપડી; નિત્ય પ્રાપ્ત
 થતી સુપુત્રિ સાથે એની સરખામણી કરી જોઈ, ત્યારે જણાયું કે એ
 બન્નેમાં મહાન અંતર છે: સુપુત્રિમાંથી જાડતાં, ગાદનિદ્રામાંથી જાગતાં
 આજીવ, પ્રમાદ અને જગતની ઝંખના જ ચાલુ રહે છે, ત્યારે આ
 અવસ્થા, સ્થૂલ વિશ્વની જાગ્રત, સૂક્ષ્મ વિશ્વની સ્વપ્ન, અને એ બન્ને
 જેમાંથી નીકળી આવે છે, વૃક્ષની પેઠે ટુંકી નીકળે છે ત્યારે એ બીજ-
 અથવા કારણ વિશ્વની સુપુત્ર અવસ્થા કરતાં આ કોઈ જુદીજ લાગી.
 આ ચોથી અવસ્થા એટલે તુરીયમાં, આ ત્રણેયના દોષ નથી; એમાં
 કશી દૈતની, ગુણની, કર્મની, ચંચળતાની, કે દુઃખની સત્તામણીની
 ગડમથલ નથી; એ છે એક, અલોકિક, અવર્ણનીય, કેવલ,
 અનુભવગમ્ય. અને શુદ્ધિ એમાં રહેતી નથી તેથી અવિતક અને મુનુની
 કલ્પના પહોંચતી નથી તેથી નિર્વિકલ્પ. ઇંદ્રિયોનું વિષયદર્શનરૂપી,
 દૃષ્ટા, દર્શન અને દરયના ભેદવાળું ત્રિપુટીનું દૈત રહેતું નથી, તેથી
 એ અદૈતતત્ત્વ છે એવો નિર્ણય એમાંથી જાગી ઉઠતાં એમને થયો.
 એને એ હવું જીવન-અનંત જીવન; મરણ નહીં.

એક બીજો અનુભવ પણ થયો; જાગ્રત, સ્વપ્નના વ્યવહારમાં
 પદાર્થો, જુદા એમની સત્તા જુદી, એમનાં નામરૂપ જુદાં, અને
 તેની સાથે સાથે એ બધાં બદલાય એવાં છે, તેથી અસત્ છે; દરય છે
 તેથી જડ અને પરપ્રકારય છે, ઉપરાંત શુણ્કર્મના વિભાગ અને

વિમ્બલાણા છે તેથી દુ ખમય છે, તેને બદલે આ દુરીય અવસ્થામાં અનુભવાણુ તત્ત્વ જ્ઞાનની સમતાવાણુ, સમાધિસ્વરૂપ, અસત્ નહીં પણ નિત્ય ગ્રહે તેવું સત્, જડ અને યગ્નકાર્ય નહીં પણ સ્વયં પ્રકાર્ય ચૈતન્ય-જ્ઞાન, તથા દુ ખ, દ્વેષ કે હ્રદયગરણુ એવે કૈવળ આનંદસ્વરૂપ જ છે, એવો સાક્ષાત્કાર એ અવસ્થામાં થયો.

એક સત્તા જ પરમ સત્તા છે

આ અનુભવની પરાકાષ્ઠા નીવડી, જેટલું જેનું દ્વૈતની અનાસંકિતનું, ભોગના વૈગમ્યનું, અને ધ્યાન માટે બાહ્ય વિષયો જગતના ત્યાગનું સામર્થ્ય, તેટલું તે અવસ્થામાં રહી શકાય એવું એમને લાગ્યું, એટલે સામાન્ય જનતાને માટે પણ એ જ માર્ગ પ્રયાણ કરે એવો વ્યવહાર ગોઠવે, કે જેથી હ્રદયમાંથી મુક્તિના સ્વરૂપનો નિર્ધુય થાય, એવી જીવનવ્યવહારની યોજના ધડી કઢાડી, એવાં વિધિ-નિયેધોના પુસ્તકો લખાયા, પોતાનો અલૌકિક અનુભવ બહાર પાડ્યો, દ્વૈત અને દ્વૈતની ઉપાસનાઓનું સામર્થ્ય કૈવળ ચિત્તનિરોધ સુધી છે એમ જાહેર કર્યું, અને અદ્વૈત જ સમસ્ત અનુભવની ટોચ છે, એ જ જ્ઞાનનો મુક્તમણિ છે એવું અનુભવજન્ય જ્ઞાન ઉપદેશ્યું. જેવો અનુભવ અતર્કમાં થયો, અતરના બેડાણમાં એ પરમતત્ત્વનો રૂપદ્વન્દ્વેષી શબ્દ સંભળાયો, એટલે એ શ્રુતિજ્ઞાનની પછી તો ઉપનિષદ વિભાગની ભગીરથ ગંગાઓ વહી નીકળી, અને એને જ આધારે જીવન જીવાય તો આત્મકલ્યાણ થાય, એવા શ્રુતિવાક્યને સમગ્રમાં રાખી જે નિયમગ્રંથો લખાયા તે આપણા સ્મૃતિશાસ્ત્ર

ઉપાસનાના, મંત્રના, યોગધ્યાનના, સિદ્ધિના, ચમત્કારના, વાદ-વિવાદના, સ્પર્ધાના, જે જે શ્રદ્ધાપિંઓ, સુર્ગપિંઓ, તપસ્વીઓ, જાપો, કે મન્ત્રવિદોએ પ્રયોગો કરેલા, એમના વૃત્તાંતો ગોઠવી સાહિત્યક્ષેત્ર ખેડાયા તે પુરાણો, અને જીવનને સમસ્ત વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા વેદવેદાંગથી માંડી દર્શનો, ઇતિહાસ, (મહાભારત અથવા

પંચમ વેદ), પુરાણો, કાવ્યો, નાટકો, વગેરેનું એક વિપુલ સાહિત્ય રચાયું, જે અઘાપિપર્યન્ત આપણને સાચા, આર્થ અને આર્ષ જ્ઞાન પ્રતિ દોરવાના ભોમીઆ જેવું થઈ પડ્યું છે. અસ્તુ.

મરણ કેવું અને કયાં ?

આટલું સુકિતસંગત તપાસી જોતાં જણાય છે, કે માનવીની ટૂંકી શુદ્ધિ આ સ્થૂલ જગતના પ્રાણી પદાર્થોની વ્યક્ત-અવ્યક્ત, પ્રકટ-અપ્રકટ, કે મૂર્ત-અમૂર્ત અવસ્થાના રૂપાન્તરને વિનાશ માને છે, અને એ નાશને મૃત્યુ એવું નામ આપી, એ પ્રાણીપદાર્થ નિત્યને માટે ' નહિવત ' થયાં એમ માની દુઃખી થાય છે. દુઃખનું કારણ તો આપણે પ્રાણી પદાર્થ પરત્વેનો મોહ છે, ઈશ્વરના રચેલા વિશ્વની વ્યવસ્થામાં આપણાં મમતા અને મોહ એવાં હોય છે, કે ઈશ્વરે જ આપેલાં, આપણી આસપાસ ગોઠવેલાં. અને એની ઈચ્છા પ્રમાણે જ હેરફેર કરાતાં એ પ્રાણીપદાર્થોને આપણે, ' ઈશ્વરની નહીં, પણ આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે નિત્ય આપણી જ પાસે રાખી ભોગવવા ઇચ્છીએ છીએ.

કોઈ પણ માલીક પોતાના નોકરની ઈચ્છા પ્રમાણે પોતાના વ્યવહારને ચલાવવા દે, તો નોકરની સાધારણ શુદ્ધિનો, તેના સ્વાર્થનો, અને ભોગેચ્છાનો એ શુદ્ધામ જની જેસે છે, અને એ રીતે એક માલીકને ત્યાં પાંચ પચીસ નોકર હોય તો માગમારી વીના ખીજું કશું બનવાનો સંભવ નથી; તેવી જ આ વિશ્વની લીલા છે. ઈશ્વરની રચેલી આ સમસ્ત સૃષ્ટિમાં આપણે એવા નોકરો છીએ, કે આપણે આપણા સ્વાર્થને ખાતર, આપણી વિષયવાસનાની તૃપ્તિને માટે, પ્રાણી પદાર્થોને ઈશ્વરના નહીં, પણ ' મારાં-પોતાનાં ' માનીને સદૈવ એમને આપણી સત્તા નીચે રાખવા માગીએ છીએ, પરંતુ એ માલીક બધી મિલકતનો માલીક છે, આ સમસ્ત વિશ્વનો ઈશ્વર છે, એની આંખમાં ધૂળ નાંખવી, એ જાતે જ આંધળા થવા જેવું છે. એ આપણી મમતા, આપણો મોહ, આપણી ભોગવાસનાને સાંધે એમ નથી, અને

તેથી જ આ હેઠ્ઠે ચતા જગતમાં, નામરૂપના વાઘા બદલતા પદાર્થોમાં
આપણને એ ગમાડીને રડાવે છે. રડાવીને શીખવવા માગે છે કે “ હે
માનવી ! આ બધું ય મારું છે આમા રમૂડ, મુદ્દમ અને મરણ એવાં
ત્રણ રૂપો છે, એમા જનમ, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ એવી અવસ્થાઓ
છે, એમા ગ્રહેલા પાંચ તત્ત્વોની રચના તથા મુદ્દમ સત્તાઓ છે, અને
હ મેંસા એ બધા ચોતાના રૂપ બદલ્યા કરે છે, તને અમુક જ પ્રાણી
પદાર્થ સાચા લાગે છે, અને એના ગુણ કર્મના સ્વભાવ પ્રમાણે બધારે
એ રૂપ બદલે છે, ત્યારે તું એનું ‘ મરણ ચક્ર ’ એમ માને
છે એ તારી જાનિત છે. વિશ્વ મે રચ્યું છે, મારી ઈચ્છા પ્રમાણે
એક માટ તોડી એમાથી જ બીજને બનાવું, એમા તારે શી ચિંતા ?
તું શા માટે દુઃખી થાય ? માગ અસખ્ય નોકરોને વિશ્વમા હું ગમે
ત્યા મોકલું, એમા તું શું સમજી શકે ? પૃથ્વીપગના પુણ્યશાની
પ્રાણીને હું કોઈબીજાનું સુખમય મહ ઉપર મોકલી આપું ! સ્વર્ગના
સુખી જીવને હું એનાજ પૂર્વપાપના પરિણામે નગ્નનિવાસ જેવા
દુઃખના ખાગમા ધકેલેલી મુકું ! અને આવું આવું પરિવર્તન કરે,
એમા તું શું સમજે ?—આ તારું અજ્ઞાન છે, છોડ એ અજ્ઞાનને, અને
તાગ પુરોગામી પૂર્વજો, દિવ્ય પ્રતિભાસ પન્ન, અને સંયમશીલ,
મારું એક, અગમ્ય, અલૌકિક, તત્ત્વોનાં જ અનુભવ કરોને,
એ જ અનુભવનો વાગસો મૂકી જનાર ઋષિઓને પગથે
ચાલ, એમના ઉપદેશ પ્રમાણે જીવન જીવ, અને પછી જો કે
તું યોતે મરણ નથી, હક પારિવ જીવન નથી, પણ અનન્ત સત્ છે,
સદોદિત ચિત્ છે, સ્વરચ આનન્દ છે—સચ્ચિદાનન્દ છે જીવન—
મગ્જના હું નહિ, પણ એક—એટલે બેની કંપના વગરનું પગમતત્ત્વ
છે, એ નિશ્ચય રાખ, મરણનો, વિનાશનો, પ્રકટ અપ્રકટનો મોહ છોડી
દે ! એ જ તારું સ્વરૂપ છે તે જ તું છે. તત્ત્વમસિ ! ”

વાચક ! તેતરીય ઉપનિષદમા ઋષિ કહે છે કે આ ઉત્પત્તિ

ઉત્થાન

卐

(પુષ્પિજ)

સાધના સદસા નિહાળી ધર્મની મૃતપ્રાણ,
સંસ્કૃત સમુદ્રવલ આર્ષભાવો આર્થના પ્રિયમાણ;
પરા પ્રજા સાત્ત્વિકી અપરા સ્વરૂપી થાય,
સુશીલ મૃદુ અતિ મધુર ભાવો હૃદય કરતું ત્યાગ;
ત્યારે અમારાં ઉર વિશે સુંદર સુણાયે ગાન,
ક્યાં ? મુનિ-ગિરનો ધોર્ષગર્જો બ્રહ્મ કવિતા પ્રાણ,
'ઉત્થાન'માં, 'ઉત્થાન'માં, આત્માતણાં 'ઉત્થાન'માં.

ઉપનિષદના ધર્મગ્રન્થે મંદ ભાવ ધરાય,
સુધાના ગુણગાનમાં શંકાશીલ યવાય,
પ્રાચીન પુણ્ય પુરાણ ગ્રંથોં ગુલ્ય જણાય જ્યાં,
વ્યાસ વાદમીઠિ વિમલ ભારતી કંપા માત્ર ગણાય જ્યાં,
ત્યારે ત્રિપથગા બ્રહ્મ કલકલા વદતી કાન્તા સંમિતવાણ,
ક્યાં ? જાનકી શિક્ષા સુણાઈ ? વટે મુમુક્ષુ એક જ ધ્યાન,
'ઉત્થાન'માં, 'ઉત્થાન'માં, આત્માતણાં પ્રિય 'ઉત્થાન'માં.

શ્રી. ઉષેન્દ્રરાય નાનાલાલ વેરા

卐

સ્વયંભૂ યાદ આવે છે

લેખક:-શ્રી. મોતીલાલ કે. મહેતા. ખી. એ.

વિવધ લવનાપને નિરખી વિવધ યમપાશને નિરખી;
 અધમતા આત્મની નિરખી સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૧
 અધમ જીવન યયું શાને? અધમ થે ભાવના શાને?
 વિચારું ત્યાં સદગ્જ શંભુ સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૨
 પ્રથમ સંસારને સાચો ગણી સંસારમાં રાખ્યો;
 હવે સંસાર સમગ્ગતાં, સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૩
 છતાં કે સાધનો ગરવાં, કરી ના જાનની પરવા;
 હવે સંસારથી તરવા સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૪
 નયન ભે ચર્મનાં! જોતાં સુખે જગમાં, પછી રેતાં,
 નયન ત્રીજા તણા સ્વામી સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૫
 સ્વયંભૂ ભાવના ન્યારી, મહામાયા વળી ન્યારી;
 ઉરે, એ ભેદ સમગ્ગતાં સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૬
 શિરે ગંગા તણાં વારી, લલાટે છે નયન ભારી;
 મ દા મા યા-જ ટા ધા રી સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૭
 ચરાચર વિશ્વના સ્વામી, દયામય દેવ શુભનામી,
 અલખ જ્યોતિ નિરંજન રે! સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૮
 ચતુર્દશ લોક આનંદા, અનન્તાનન્દ સુખ કંદા;
 સદા જ સમ્પિદાનંદા સ્વયંભૂ યાદ આવે છે. ૯

વેદાન્ત અને વ્યવહાર

(૨)

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક-સ્વા. ધી. અદ્વૈતાનંદજી

સનાતન ધર્મના લિન્ન લિન્ન સંપ્રદાયોમાં જીવાત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપ તથા તેમના પરસ્પર સંબંધ વિષે ચાલુ ચિંતારો છે તેનું સંક્ષિપ્તમાં દિગ્દર્શન કરીએ.

દૈતવાદીઓની માન્યતા પ્રમાણે ઇશ્વર જગતનો સૃષ્ટા અને શાસક છે, તે પ્રકૃતિથી અને જીવાત્માઓથી સદાને માટે પૃથક્ છે. ઇશ્વર શાશ્વત છે, તેમ સર્વ જીવાત્માઓ અને પ્રકૃતિ પણ નિત્ય છે, પણ ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં પરિવર્તન થતું નથી અને સદાને માટે એકજ રૂપે રહે છે; જ્યારે જીવાત્માઓ ને પ્રકૃતિમાં કાયમ ફેરફાર થયા જ કરે છે. નેમના મત પ્રમાણે ઇશ્વર સચ્ચુ રૂપે છે, સર્વ શક્તિમાન છે, ન્યાયી છે, કૃપાનિધાન છે. તેની નિકટમાં જઈ શકાય, તેને પ્રાર્થના કરી શકાય, તે આપણી પ્રાર્થના સાંભળે પણ ખરા. ઇશ્વર માનવી-લક્ષણયુક્ત છે, પણ મનુષ્યની નબળાઈઓ તેનામાં નથી. તે તો સર્વ સદ્ગુણોનો અખૂટ ભંડાર છે. ઇશ્વર પરમ ન્યાયી હોવાથી મનુષ્યો ઉપર જે સુખદુઃખ આવે છે, તેને માટે મનુષ્ય પોતે જ જવાબદાર છે. ઇશ્વર તો સૃષ્ટિના નિયમો બનાવી મનુષ્યને તેનું જ્ઞાન કાપિઓ દ્વારા આપે છે, પછી તેનું પાલન કરવું કે ઉલ્લંઘન કરવું, તે તેના પોતાના જ હાથમાં છે. સ્વકર્મનુસાર તેને ફળ આપે છે. ઇશ્વર હમેશાં નિર્લેપ

રહીને નિષ્પક્ષપાતપણે કામ કરે છે. મનુષ્યનું લાવી નિર્માણ કરવાનું કામ પોતાનું છે. પોતાની ત્રુટ સિવાય અન્ય કોઈની જવાબદારી નથી. આપણે જે સંજોગોમાં છીએ, તે આપણાં ભૂતકાળનાં કર્મોને આભરી છે, અને આપણું ભવિષ્ય આપણાં કર્મો ઉપર આધાર રાખે છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્માની જવાબદારી લેશમાત્ર પણ નથી. દૈતવાદીઓનો ખીજો એક સિદ્ધાન્ત છે કે પ્રત્યેક જીવાત્મા પ્રગતિ કરતો કરતો આખરે મુક્ત થવાનો; ભવસાગરના બંધનમાંથી છુટવાનો જ. ફક્ત સંસારના લિલ્લ લિલ્લ મીઠા કડવા અનુભવોમાંથી પસાર થઈને જ પછી જીવાત્મામાં આ શુભવાસના ઉદય પામે છે. તેમના મતાનુસાર આ જગતની પાર એક એવું સ્થાન છે કે જે કેવળ સુખરૂપ જ છે. અને જ્યારે તે ઈષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે સંસારચક્રમાંથી છુટકારો થાય છે, અને કાયમીને માટે પ્રભુના સાન્નિધ્યમાં રહેવાની અને શાશ્વત સુખ ભોગવવાની તક મળે છે. જીવાત્માઓ કેટલાક વનસ્પતિ સ્વરૂપમાં હોય છે. કેટલાક જીવજંતુ પોનિમાં, કેટલાક મનુષ્ય અને કેટલાક દેવપોનિમાં હોય છે. પણ આ બધાય જન્મ-મરણના ફેરાને અધીન, તેથી બધા જીવો કહી શકાય. પ્રગતિશીલ જીવાત્માઓ સંપૂર્ણતાને પામે. તેમ અન્ય ઉતરતી કોટિના જીવો મનુષ્ય પોનિમાં આવતા જાય. મેળામાં ચકડોળની માફક બેઠેલાં અમુક લોકો થોડો સમય બેસી ઉતરી જાય, તે બીજા લોકો તેમનું સ્થાન લે, તે જ પ્રમાણે સંસારચક્રમાં પણ પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરનારા જીવોની સંખ્યા પુરુષ, તેમ મનુષ્ય પોનિમાં પ્રવેશ કરનારા જીવોની સંખ્યા પણ પુરુષ. પોતપોતાના કર્મોનુસાર આ જુદી જુદી પોનિઓમાં અનુભવ લઈને પ્રત્યેક જીવ છેવટે પૂર્ણ પેરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી ઇશ્વરના સાન્નિધ્યમાં સદાને માટે રહે છે. ઇશ્વર પ્રત્યેક જીવાત્મા માટે આકર્ષણનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. જ્યારે અંતઃકરણ પવિત્ર થાય છે ત્યારે તેમાં પ્રભુને માટે શુદ્ધ પ્રેમ, તાત્કાલિક, સંવેગ પ્રકટે છે. ઇશ્વર

લોહયુગ્મક છે અને જીવ મોચરૂપ છે. પણ સોય ઉપર કાઢ હોય ત્યારે આકર્ષાય નહીં, તેવી રીતે જીવાત્માનું અંતઃકરણ વાસનાઓથી ને મલિન વિકારોથી અપવિત્ર હોય, ત્યાં સુધી ઈશ્વર પ્રત્યે જેઆય નહીં. વિશુદ્ધ ચતાં વેંત જ તન્નમનતા પ્રકટે છે અને ઉવટે ઇષ્ટને પ્રાપ્ત થાય છે; પણ આ પૂર્ણવિરયામાં પણ જીવનું વ્યક્તિત્વ ઈશ્વરથી અલાયકું જ રહે છે. દ્વૈતવાદીઓ પણ સકામ પ્રાર્થનાના પ્રખર વિરોધી છે. " આ મને આપ " " મને આ દુઃખમોક્તિ મુક્ત કર." એવી સ્વાર્થી આજીજી કરી પણ ન કરાવી. તેની તો શુદ્ધ નિષ્કામ ભાવથી જ લલિત કરવી, અને ઈશ્વર તેની જરૂરીઆતો પ્રમાણે તેને બધું જ આપે છે; ન આપે તો પણ કાંઈ નહિ. આપણે તો સંપૂર્ણ આત્મસમર્પણ જ કરવું. તન, મન, ધન તેનું જ છે, તેણે જ આપેલું છે, અને તેની જ ઈચ્છાનુસાર આપણે તેને ઉપમેય કરવો જોઈએ. તેની ઈચ્છા લઈ લેવાની હોય તો ચક્રાય વિના આપણે આપણું સર્વસ્વ તેના ચરણ-કમળમાં ધરવું જોઈએ. આનું નામ જ અદ્વૈતગુપ્તી અભ્યશિષ્યાશિષી અનન્ય ભક્તિ.

દ્વૈતવાદીઓના મત પ્રમાણે જીવ સ્વભાવે શુદ્ધ છે, શાતા છે, અવિનાશી છે. પ્રત્યેક જીવમાં અનેક પ્રજાતિ રાજિતઓ જરૂરી છે અને સારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક રાજિતનું કેન્દ્રપાત્ર તે જ છે.

વિશિષ્ટાદ્વૈત વેદાન્તના પ્રજ્ઞ પાયાના સિદ્ધાન્તો છે. પરમેશ્વર, ચિદ્, અને અચિદ્ એવા ત્રણ પદાર્થો સાચા છે, અને તેમાં જીવ (ચિદ્) અને અચિદ્ (દ્રવ્ય) તે પરમેશ્વરનાં વિશેષણો છે. પરમેશ્વર વિશેષ્ય છે. પરમેશ્વર વડે અચિદ્, રચિતિ, ઉત્પત્તિ અને લયને પ્રાપ્ત છે અને તે સાચું છે. જીવ ચિદરૂપ છતાં આણુ અંશરૂપ છે પરમેશ્વર પોતાના લાઠન બનેલા જીવને પુનઃમૃત્તિ વિનાનું, અસાધ્ય, આનંદરૂપ ધામનું રૂપ આપે છે. પરમેશ્વરની ભૂતિચક્રિન (ક્રિયાચક્રિત) ત્રિગુણની અપેક્ષા છે. અને જીવની મતિચક્રિત નેયને પ્રગટ કરનારી

ત્રણ ગુણોથી દબાયેલી છે. ભજન તથા ઉપાસનાના આધારોમા પાંચ ઉપાયો મુખ્ય છે, અભિગમન, ઉપાદાન, ઇન્ધ્યા, સ્વાધ્યાય, યોગ દેવમંદિરોમાં શારીર સેવા તે અભિગમન, પૂજની સામગ્રી, ગંધ પુષ્પાદિ લઈ આપવા તે ઉપાદાન, પૂજન તે ઇન્ધ્યા, અર્ચનાવના સહિત મંત્રનો જપ અથવા શાસ્ત્રનું એકાગ્રતા સહિત ને શ્રદ્ધા સહિત અધ્યયન તે સ્વાધ્યાય, અને ભુક્તિનું દેવતા માથે અનુસંધાન તે યોગ. તેમના મત પ્રમાણે પુરૂષ, પ્રકૃતિ, જીવાત્મા આ ત્રણે અસ્તિત્વો વસ્તુતઃ એકજ છે. ઇશ્વર જગતનું નિમિત્ત અને ઉપાદાન કાળજી છે. આ સમગ્ર બ્રહ્મા પ્રભુનું આગ છે. શરીરમા થતું પરિવર્તન જેમ આત્માને બાધક થતું નથી, તેમ આ સૂક્ષ્મ, સ્થૂળ બ્રહ્મામા થતું પરિવર્તન પરમાત્માને સ્પર્શ કરતું નથી. પરમેશ્વર પોતાના અગોમાથી જ જીવોને અને જગતને સર્જે છે. જીવાત્મા સ્વભાવતઃ શુદ્ધ જ હોય છે અને સ્વકર્મોદ્ધાર અશુદ્ધ જાતે છે, એ મનને દ્વિતવાદીઓ અને વિશિષ્ટાદ્વિતવાદીઓ સ્વીકારે છે. પણ તેમના મત પ્રમાણે જીવાત્માની વિશુદ્ધિ અને સંપૂર્ણતામા સંકોચ, વિકાસ થાય છે. સર્વશક્તિમતા અને સર્વજ્ઞતા મિત્રાય ઇશ્વરના બીજા સઘળા ગુણો જીવાત્મામા સ્વભાવથી જ હોય છે, પરમાર્થ વસ્તુ બ્રહ્મ છે તે અરૂપ પરતુ તે નિર્વિશેષ નથી, પણ ચિત્ત અને અચિત્ત એ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે. સગુણ અથવા સવિશેષ બ્રહ્મ એ જ છે. પરંતુ તત્ત્વ છે તેનાથી પર નિર્ગુણ બ્રહ્મ નથી. આ સગુણ બ્રહ્મ, જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય શક્તિ, બળ, વીર્ય, તેજ આ છ ગુણોથી ભરપૂર છે તેથી જ ભગવાન કહેવાય છે. બ્રહ્મ સદા ઉપાસ્ય જ છે, રોય નથી નિર્ગુણ એટલે સર્વ ગુણોથી ગદિત એમ નહીં, પણ પ્રાકૃત અથવા હેય ગુણોથી રહિત મગજ ગુણોનો તે પાત્ર જ નહીં. માયા એટલે કલ્પિત અથવા અધ્યાસરિત શક્તિ નહીં, પણ સાચી અદ્ભૂત શક્તિ (અવર્ણનીય) તે શક્તિ પરિણામો દર્શાવનારી સ્વભાવરૂપા છે. કાળજી અને કાર્ય એ

એક જ બ્રહ્મની બે સારી અવસ્થાઓ છે. કાગળ અને કાર્પાસ અનન્યતઃ અથવા તાદાત્મ્ય આ મત પણ સ્વીકારે છે, પણ તે શબ્દ બીજા અર્થમાં વાપરે છે. વિશિષ્ટાદ્વૈત પ્રમાણે કાર્પાસ કાગળની એક સારી અવસ્થા છે. કાગળ અવસ્થા જેવી સત્ય છે તેવી કાર્પાસ અવસ્થા પણ સત્ય છે. માન કાર્પાસ કારણમાં રૂપ થાય છે, અનિત થાય છે તેથી કાગળથી અનન્યથી એવો વ્યવહાર થાય છે. જીરાભાનું જ્ઞાન સત્યવિકાસરૂપું, નિત્ય-સિદ્ધ નહીં. જીવો અનેક છે. જીવ ધ્વંસરોના વાસ્તવ અશ છે. જાતૃત્વ, કર્તૃત્વ, અને ભોકૃત્વ પોતાનું સાચુ રૂપ છે.

વિશિષ્ટાદ્વૈત પ્રમાણે કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને પરમેશ્વરમાં લક્ષિત ઉપભવે છે. વિવેક, વિમોક્ષ, અભ્યાસ, કલ્યાણ, ક્રિયા, અનવસાદ અને અનુદર્ષ ઉપયોગી સાધનો છે. આ પ્રાથમિક સાધનો છે તે ઉપરાંત લક્ષિત અને પ્રપત્તિ અંતરંગ સાધનો છે. લક્ષિત સાધન અને સાધ્ય બન્ને પ્રપત્તિ પણ એકાંતી અને પરમકાંતી મોક્ષ એ વાસ્તવ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અવસ્થા છે, તે બ્રહ્મનોકમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોકમાંથી ઉત્ક્રાન્તિ થવા પછી મળે છે. સામુજ્ય અથવા સામ્યનો (પરં બ્રહ્મ સાથે) અનુભવ તે મોક્ષ.

અદ્વૈત મત પ્રમાણે બ્રહ્મ એ પરમાર્થ અત્યંત જગત્તે મિથ્યા પ્રતીતિ છે, એટલે માયામય કાર્ત્ત્વનિક છે; અને જીવ અવિકૃત બ્રહ્મ જ છે. અદ્વૈતવાદ પોતાની વિચારશ્રેણી અનુભવની ભૂમિમાં ઉપર ધરે છે.

આપણો સમગ્ર વ્યવહાર, આપણી જ્ઞાનસામગ્રી અને પ્રમાણવાદ ઉપર બધાયેલો છે. પ્રમાણવાદ વડે પ્રમેયની પદ્ધતિ રચાય શ્રી શાકર સિદ્ધાંતમાં સર્વ પદાર્થોનું વર્ગીકરણ બે તત્ત્વોમાં કરવામાં આવે છે. આત્મા અને અનાત્મા, પ્રમાતા અને પ્રમેય, વિષયી અને વિષય. દૃષ્ટા અને દૃશ્ય, જ્ઞાતા અને જ્ઞેય આ બન્ને વસ્તુ વિચારથી પૃથક્ અને પરસ્પર વિરોધી ધર્મવાળી જણાય છે, 'જાણનાર' તે 'જાણવાનો' પદાર્થ ન હોય, 'હું' તે 'આ' ન હોય આ સિદ્ધાન્ત

એટલે સ્પષ્ટ, સરળ અને અનુભવયુક્ત છે કે શબ્દપ્રગણમાં ન માન-
 માગ્યોને પણ આ વિશે વાદવિવાદ હોઈ શકે નહિ આમ છતાં પણ
 મામાનું આવગણ એટલું પ્રખળ છે કે આ સત્યનું વ્યવહારમાં નિસ્મરણ
 થઈ જાય છે અને 'હું' પદાર્થના ચૈતન્ય સ્વરૂપ ધર્મનો 'આ'
 પદાર્થના ધર્મ તરીકે આરોપ થાય છે, અને 'આ' પદાર્થના ધર્મનો
 'હું' પદાર્થ ઉપર આરોપ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ 'આ'
 પદાર્થ 'હું' પદાર્થ રૂપે બાંહે છે દાખલા તરીકે પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્પષ્ટ
 વિવેક કરી શકે છે કે તે દેહથી જુદો છે. તેનો દષ્ટા છે. દેહમાં વૃદ્ધિ
 વિ. વિકારો થાય છે તેનો સાક્ષી તે છે. છતાં પણ "હું પાતજો છું,
 ગોરો છું, શેગી છું, નિરોગી છું, કાળો છું, આધજો છું," એમ
 સમજી તે વ્યવહાર કરે છે. તે જ પ્રમાણે અતઃકર્મણના ધર્મોનું પણ
 તે પોતાના ઉપર આરોપણ કરે છે. પોતાની વૃત્તિઓનો પોતે સાક્ષી છે,
 તેમના ઉપર તે આધિપત્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેમાં પરિવર્તન પણ કરી
 શકે છે તે પણ તે સારી પેઢે જાણે છે સૂક્ષ્મ દેહના, ઇન્દ્રિયોના, અતઃક-
 રણના, અહઃકારના સર્વ ધર્મો તે ભિન્ન અનુભવી શકે છે, છતાં તે ધર્મો
 મારામાં છે, અને સાક્ષી ચૈતન્ય કાઈ નિગળો પદાર્થ છે, એમ જાણી
 સર્વ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરે છે આ અન્યોન્ય અધ્યાસ અનાદિકાળથી ચાલ્યો
 આવે છે. આ ચૈતન્યનો અચેતન પદાર્થમાં અને અચેતનનો
 ચૈતન્યમાં પરસ્પર આરોપ સ્વીકારીને જ સર્વ લૌકિક અને શાસ્ત્રીય
 વ્યવહાર મનુષ્યો કરે છે આવો જમ સામાન્ય જનો જેઓ અજ્ઞાનના
 આવગણથી હાથેલા હોય, તેમને થાય તે તો સ્વાભાવિક છે, પણ મોટા
 વિદ્વાન ગણાતા પડિતો જેઓ શાસ્ત્રાર્થમાં કુશલ હોય છે, અને સમર્થ
 વિચારી હોય છે, તેઓ પણ આ જમને અધીન ગ્રહીને જ વર્તન કરે
 છે, સારમાં સધજો પ્રમાણવાદ અને પ્રમેયવાદ આ મૂળભૂત જમને
 યથાર્થ માનીને જ પ્રવૃત્ત થાય છે. આ જમ બે પ્રકારનો છે, પ્રાતિ-
 ભાસિક અને વ્યાવહારિક. એક ચક્રને ઠેકાણે બે જોડા. ગજામાં

સર્વની પ્રતીતિ, વિ. પ્રાતિભાસિક ભ્રમ, અને 'હ' સ્થૂલ હું, કાગળ છું, પાતળો છું, જાડો છું વિ. વ્યાવહારિક ભ્રમ બીજામાંથી પહેલાની ઉત્પત્તિ અદ્યતા જ આ બેદનુ મૂળ બીજ છે, આદિ કારણ છે. આ અસત્ય મિથ્યા પ્રતીતિને જ 'અવિદ્યા' એવું નામ આપવામાં આવે છે આ અવિદ્યા સમગ્ર સ આગનુ મૂળ કારણ છે. તે નષ્ટ થતાની સાથે જ સ સારદષ્ટિ, માયા નષ્ટ થઈ જાય છે, અને સર્વત્ર 'બ્રહ્મદષ્ટિ' થાય છે શ્રી શાંકર સિદ્ધાન્તાનુસાર અધિષ્ઠાન વિના કદી પણ ભ્રમનો અનુભવ થતો નથી આ અધિષ્ઠાન પરબ્રહ્મ છે. તે સમ્યક્દર્શન સ્વરૂપ છે તે વાસ્તવ વિકાસ પામ્યા વિના અવિદ્યા વડે અમાની જનોને અન્યથા લાગે છે શ્રી શાંકરસિદ્ધાન્ત બોધવાદની માફક નૈરાત્મ્ય-વાદમાં અને શૂન્યવાદમાં સમતો નથી, પણ પગભાત્મવાદમાં અને પૂર્ણ-વાદમાં શમે છે

સર્વ પ્રાણીઓનો અનામ અને નાશવત પદાર્થોમાં અમાનથી ઉત્પન્ન થયેલો આત્મભાવ આરદ બળવાળો છે, આ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે સુખદુઃખ, મોહશોક, હર્ષ આદિ દ્વિયુક્ત ધર્મો આત્માના નથી, કેમકે - તમા તો ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. આ બધા ધર્મો રોષ ક્ષેપના છે આકાશમાં આપણે જ્ઞાતિથી નીવવર્ણનું આરોપણ કરીએ છીએ, પણ તેથી આકાશ વસ્તુત તેવું બનતું નથી. તે પ્રમાણે આત્મામાં અનાત્માના ધર્મોનું અધ્યાસથી આરોપણ કરવાથી જ્ઞાતામાં સસારીપણ કદી વાસ્તવમાં ઉત્પન્ન થતું નથી. જ્યાં જ્યાં અજ્ઞાન, સંશય, વિષય અનુભવાય, ત્યાં ત્યાં મિથ્યાજ્ઞાન-અવિદ્યાનું અસ્તિત્વ જણવું. અવિદ્યાના આ ત્રણ પરિણામો આપણા અનુભવમાં આવે છે, તેથી અનુભવ કરનારનો તે ધર્મ હોય શકે નહિ. જે આત્માનો, ક્ષેત્રજનો, અગ્નિની ઉચ્ચતા, જળની શીતળતા વિ. જેવો અવિદ્યા વિ ધર્મ હોત, તે આત્માને મોક્ષનો સંભવ જ નથી ધર્મ અને ધર્મી હમેશા સહવાસી હોવા જોઈએ અવિક્રિય, નિરાકાર, નિર્વિકાર, અકર્તા, અભોક્તા,

નિષ્ક્રિય આકાશ જેવા વ્યાપક આત્માનો કોઈ પણ પદાર્થ સાથે વાસ્તવિક સંયોગ અને વિયોગ સંભવતો નથી. શ્રી. ગીતાજીમાં પતિપાદન કરેલું છે કે આ “અવ્યય આત્મા શરીરમાં રહ્યા છતાં કંઈ કરતો નથી અને કશાથી લેપાતો નથી.”

આ પ્રમાણે શ્રી. શાંકર અદ્વૈતમાં જ્ઞાતા તે જ્ઞાતા. દષ્ટા તે દષ્ટા, ને જ્ઞેય તે જ્ઞેય ને દરય, બન્ને નિરાળા છતાં અવિભક્ત ભામે છે, તેનું કારણ અવિદ્યા. જે આ અવિવેકને અધિન થાય તે બદ્ધ જીવ અને જેમાં આ અજ્ઞાન ન હોય તે મુક્ત જીવ. ઈશ્વર માયાધીશ છે તેથી નિત્યમુક્ત છે. જીવનો જે દોષ અવિદ્યા તે ઈશ્વરનો. ગુણ માયા જીવ અને ઈશ્વર બન્નેમાં જ્ઞાન સ્વરૂપ અને ચેતન તે અવિકૃત બ્રહ્મ. બન્નેમાં તે સમાન-ઓછું-વધુ નહીં. ચેતન્યને ઢાંકે તે અવિદ્યા ને જગત્ રૂપે વિક્ષિપ્ત કરી દેખાડે તે માયા. શ્રી. શાંકર મત પ્રમાણે ચેતન્ય પદાર્થ જ એક પરમ સત્ય વસ્તુ છે. જ્યારે તે પોતાના સ્વરૂપે પ્રકાશે ત્યારે તેની સંજ્ઞા પરમાત્મા પરબ્રહ્મ છે. જ્યારે ઢાંક્યા ઉધાડા મિશ્ર રૂપમાં ભાસે ત્યારે જીવ અને જ્યારે સર્વાંશ ઢાંક્યા રૂપમાં ભાસે ત્યારે વિશ્વ. જે નિમિત્તથી આ ત્રણ ભાવો એક નિરાકાર તત્ત્વમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને અવિદ્યા કહેવામાં આવે છે. આત્મ અસ્તિત્વ અનિર્વચનીય છે. અવિદ્યા પૌરૂષ્ય બ્રહ્મ સાથે કેમ રહી શકે તે પ્રશ્ન જ નિર્રથક છે. આપણે જેવું વિશ્વ અનુભવીએ છીએ, અને જે વિરોધાભાસ વચ્ચે આપણે રહીએ છીએ, તેનો સ્વીકાર કરીને જ આપણે આગળ વધવાનું છે. પિંડમાં અને બ્રહ્માંડમાં નિત્ય અને અનિત્ય આ ઉભય તત્ત્વોનો અનુભવ મનુષ્યને થાય છે. આ પ્રત્યક્ષ ભૂમિકા ઉપર જ અનુમાનનો પાયો રચાય, તેનો અનાદર કરીને નહિ. આ અવિદ્યા-જન્ય ભ્રમનો ત્યાગ કરવાથી જ પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે તો નિર્વિવાદ છે; તેથી તેનો પ્રયત્ન પહેલો કરવો જોઈએ. અવિદ્યા સ્વયં-પ્રકાશ નથી; પરંતુ બ્રહ્મની સત્તાથી સ્ફૂરે છે, અને બ્રહ્માત્મકયનો

અનુભવ જગ્યા પડી પોતાનાં સધળા કાર્યો સહિત શમી જાય છે. અનિદા અજાતત્વની ઉપાધિ છે, વિશેષ્ય નથી.

એના બે ગુણો છે, એક મૂળ વસ્તુને ટાંકનારો ને બીજો તેને અન્ય વસ્તુ રૂપે દર્શાવનારો એકને આવગળ્યશક્તિ ને બીજાને વિદ્યેષ્ટશક્તિ કહે છે. બન્ને શક્તિઓને જે સાક્ષી તરીકે જોઈ શકે અને જેના અધ્યક્ષરૂપે નહીં શકે તે સોપાધિક ચૈતન્ય અથવા ધર્મગ, અને જે આ બન્નેના કાર્યોમા દ્વયાય તે જીવ અવિદ્યોનો ત્યાગ કરવાથી-સર્વ બેદન, મય વૃત્તિઓને ઘણી દેવાથી જીવ-અલ્પની એકતાનો અનુભવ થાય છે, કારણ કે અજાતત્વના મૂળ સ્વરૂપમા, આ માયાના બળથી કાર્મિક પશ્ચિવર્તન થતું નથી તે તો અખડ નિરાકાર, નિર્વિકાર જ રહે છે જ્ઞાનદષ્ટિથી આત્મા પ્રત્યક્ષ થતા જ આ જગત્સુખી ગિધ્યાભાસ તેની દષ્ટિથી દૂર થઈ જાય છે. આ અવિદ્યા માયાનું સ્વરૂપ નિર્ણીત જ નથી. તે સત્ પશુ નથી કાન્ન્યુ કે સાત છે, અસત્ પશુ નથી કાન્ન્યુ કે તેની પ્રતીતિ અજાનાવસ્થામા છે જ, અને એક વસ્તુ એકી વખતે સત્ અને અસત્ હોઈ શકે નહીં, તેથી તેને અનિર્વચનીય કહે છે. તેની પીઠમા એકે અવિનાશી અને નિત્ય તત્ત્વ છે, તે જ આત્મા એક નાના સરખા કીડામાં તથા દેવોમા તથા પ્રતિલાસ પન્ન મનુષ્યમા પશુ તે જ દેવી તત્ત્વ પ્રકાશે છે. આન્ધારન ધટ્ટ હોય તો પ્રકાશ થોડો ને આવગળ્ય સૂક્ષ્મ હોય તો પ્રકાશ વધારે. આર્થમતાનુસાર આ એકત્વની ભાવના જ સર્વ નીતિના સિદ્ધાન્તોનો અચળ પાયો છે.

વેદાન્તનો બીજો સિદ્ધાન્ત એ છે કે આ અદૈતનો, એકત્વનો પ્રત્યક્ષાનુભવ કરવો જોઈએ. જ્ઞાન બે પ્રકારનું, પરોક્ષ અને અપરોક્ષ. રીકિયુ જ્ઞાન ને તે ઉપરથી મનન દ્વારા શુદ્ધિનો નિશ્ચય તે પરોક્ષ, પુસ્તકો વાંચી ચિત્રો જોઈ, કોઈ દેશનું જ્ઞાન સંપાદન કરાય તે પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય તેથી સતોષ થાય નહીં. મનમા તે દેશ

જોવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે ખરું. તેટલો જ તેનો ઉપયોગ. તૃપ્તિ તો દેશને પ્રત્યક્ષ જોવાથી જ થાય. તે જ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ જ જ્ઞાનની ખરી ઠસોટી છે, અને તેને જ અપરોક્ષ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. તેથી જ વેદાંતમાં આત્મસાક્ષાત્કાર અને આત્મવિવેક વચ્ચે બેદ ગણવામાં આવ્યો છે.

આ અનુભવ માટે એકજ ચીજની જરૂર છે. મર્યાદિત અહંતાની વિરમ્ભતિ, રથૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ, દેહાધ્યાસની નિવૃત્તિ. આ સંકુચિત ભાવના જ સર્વ દુઃખોત્તર કારણ છે, અને જ્યાં સુધી આ રહેવાની ત્યાં સુધી દુઃખ પણ રહેવાનું જ. તેનું રૂપ ગમે તે હોય. આ અચળ નિયમનું ઉલ્લંઘન કોઈ દિવસ પણ થઈ શકે તેમ નથી. અહંતાની ભાવનાનો નાશ થતાં વેંત જ બવહારના કલહ, કંઠાસ પણ નષ્ટ થાય છે અને તતજગન્ય દુઃખનો અનુભવ કરવો પડતો નથી. આ ઐક્યનો અનુભવ વેદાંતનું લક્ષ્યભિંદુ છે. આ નિરતિશય આનંદ મનુષ્યની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. જે જીવાત્મામાં અજ્ઞાનનું આવરણ ફેર થયું હોય તેમને જીવ-મુક્ત કહેવાય છે. તેઓ સંસારીઓની પેઠે આહારવિહારમાં યુક્ત હોય છે. પણ તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિ અહંતા મમતા વિનાની હોય છે. રાગ, દ્વેષ, પક્ષપાતરહિત હોય છે. તેઓ સર્વ સંજોગોમાં સમત્વ રાખી શકે છે. તેઓની સર્વ તરફ સમૃદ્ધિ હોય છે ને નિરપ્રદ હોય છે. મનને આધિપત્યમાં રાખીને વર્તન કરે છે, બીજાની માફક મનને અધીન થઈને નહિ. જે જીવ મનને વશ હોય તે સંસારી જીવ. જે જીવનો મન ઉપર કાબુ હોય તે અસંસારી. આજ ખરો બેદ. આવા મુક્ત જીવાત્માઓ સંસારનું ખરું સ્વરૂપ જાણતા હોય છે. આજ્ઞાસના પારદર્શક પડદામાંથી તેઓ આત્માનો અનુભવ સદા કર્યા જ કરે છે. મૃગજીવનું સ્વરૂપ સમજતાં, જોવાથી પણ માણુંસ છેતરાતો નથી, તેવી રીતે આવા મહાત્માઓ સંસારમાં રહ્યા છતાં, દેહ રાખ્યા છતાં, સર્વ કર્મો સ્વધર્માનુસાર કરવા છતાં

પણ પોતાની સ્વરૂપનિધાનો પરિત્યાગ કરતા નથી તેઓ જગતને આત્માના વિદાસરૂપે ગણે છે અને અનુભવે છે તેમને માટે તે પાપમય કે દુઃખમય નથી પણ આનંદમય જ છે સસારી મનોમદ્દ જીવોને જે દુઃખરૂપ બધીખાનુ છે તે આવા મુક્ત પુરુષોને સચ્ચિદાનંદનું નિવાસ-સ્થાન છે આ હિમ્વતમ આદર્શની સિદ્ધિ તે જ અદ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાનનું અતિમ લક્ષ્ય છે

(અપૂર્ણ)

“ બહિરાત્મએ પાણીના ઝવેરા હાથમા લઇને ભગવાનને તણુ લોકનું દાન આપ્યું તમારાથી એ અમુકના જેટલું પણ નથી અપાતું ! શિરરૂપી અપ્પગને હાથમા લઇને સમગ્ર સાંસારિક વૃત્તિઓને પ્રભને અર્પણ કરે અને એ બધા ટળે, જે એ વેઠ માથેથી ઊતરે, તો પછી ઈશ્વરને ઈશ્વરત્વ આપનાર પણ તમે જ છો સૂર્ય અને ચંદ્ર પણ તમારા બિખારી છે લોકો કહે છે કે ભજનમા ચિત્ત નથી ચોટતું, એકાગ્રતા નથી થતી એમગ્રતા કયાથી થાય ? કૃપણ જીવ રૂપી વાદરો જગતના પદાથેનિ મૂડીમાથી તો ઊઝતો નથી અને પાઠો એની એ જ મૂડીમા રામને પણ લેવા ઈચ્છે છે ! રામ એવો બોલો નથી કે એમ છેતરાય ! “ જહા રામ તહા મમ નહીં, રામ તહા નહિ કામ ” રામ તો એને જ મગે છે કે જે હનુમાનજીની પેઠે હીરાના હારને પણ તોડી ફેડીને ફેંકી દે અને કહે કે “ જેમા રામ નથી એવા ઈનામને હું શું કરું ? ભજન કરતા કરતાં નિર્ધનજી ચિત્ત મમનમા, ખાવા પીવામા, માલમત્તામા કે માળાપમાનમા જાય છે, મૂર્ખા ચિત્તને એટલી પણ સમજણ નથી કે એ વસ્તુઓ ચિન્તવન કરવાની જ નથી ચિન્તવન કરવા યોગ્ય તો એકે રામ જ છે. ”

સ્વા. રામતીર્થ

પ્રયાગરાજના કુંભમેળા

(ગતાંકથી આશુ)

પ્રકરણ ૭

લેખક : શ્રી. માધવતીર્થજી

માન અને પ્રતિષ્ઠા

ગુરુ વગર જ્ઞાન મળતું નથી. સાધારણ લૌકિક વિદ્યામાં પણ ગુરુની જરૂર પડે છે, તે અલૌકિક આત્મવિદ્યામાં તો ગુરુની ખાસ જરૂર પડે છે. ગુરુ વગર કોઈને જીવજેન જ્ઞાન થાય છે અને જીવે કોઈ હોય તો તેણે ગયા જન્મમાં ગુરુ પાસેથી કેટલુંક જ્ઞાન મેળવી લીધેલું હોવું જોઈએ. ગીતામાં પણ ભગવાને ગુરુની જરૂર અને શિષ્યનાં લક્ષણ સમજાવેલાં છે. શિષ્યે વિધિવત્ ગુરુ પાસે જવું, તેને પ્રણામ કરવા, તેની મેવા કરીને પ્રશ્ન પૂછવા અને પોતાની રાંકાઓ દૂર કરવી. શિષ્યે ગુરુ પ્રત્યે બહુ જ માન રાખવું જોઈએ, છતાં એ માનના પરિણામમાં ગુરુમાં અભિમાન આવે, મંડળી અને અખાડાના અધિષ્ઠાતા યતાં દ્વેતભાવ ગુરુમાં રહી જાય તો તે શિષ્યનો દ્વેતભાવ દૂર કરી રાક્ષસો નહિ.

જેમ આત્મસાક્ષાત્કાર માટે આત્માનાં સ્વરૂપવશાનુ જાણવાની જરૂર છે, તેમ તેમાં પ્રતિજંધક જે કલ્પિત માયા છે તેનું સ્વરૂપ પણ જાણવાની જરૂર છે. એક ગુરુએ પોતાનું સરીર હોડતી વખતે કહ્યું હતું કે “ માયા કલ્પિત તો છે પણ જંગમી છે. ” જંગમી છે, તેનું કારણ એ છે કે તે ખોટી દોરા છતાં સત્ત્વી મનાઈ જવાય છે, અનિ-

વર્ચનીય છતાં વચનના બાણ છોડી શકે છે, જીવ અમર હોવા છતાં તે જાણે કે મરતો હોય તેનું જાણવે છે, જીવ આનંદરૂપ હોવા છતાં તેને માતંગી આપી જીવ પડાવે છે, જીવ સર્વવ્યાપક હોવા છતાં તેને પરિચિન્ન અવસ્થામાં લાવી અને રીતે હેગન કરી મુકે છે

એવી માયાના મુખ્ય ત્રણ ફલગા છે ૧ પુત્રેશ્વર, ૨ ત્રિસેશ્વર અને ૩ લોકેશ્વર એમલે માન અને પ્રતિષ્ઠા પહેલાં પ્રકાશની માયા જોવી હોય તેમણે વિવાહ જોના અને તેના ગીત સાંભળના બીજા પ્રકાશની માયા જોવી હોય તેમણે થોડો વખત મેઝ પગરની મુલાકાત લેવી અને સંગેડીગાનો સંગ કરવો તેમનું કામ પણ પગમાર્યું છે, એવી દક્ષીણ તેમની પામેથી મળી શકશે ત્રીજા પ્રકારની માયા જોવી હોય તેમણે સમાજસેવકનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળના અથવા કુલના મેળામાં નિકળતી હાથી ઉપર માધુઓની સ્વારી વિગેરેના દર્શન કરવા જોઈએ

જો સાધુ મહાત્માઓ માન અને પ્રતિષ્ઠા છોડવાનો ઉપદેશ આપે છે, તે આદી કેવળ માન લે છે, અથવા તેમને કેટલું માન આપવામાં આવે છે, તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કુલના મેળામાં નજરે પડે છે

સ્વામી કહ્યું તે રમાણે શિષ્યોએ શુદ્ધ પ્રત્યે જરૂર માન રાખવું જોઈએ, અને જેમ અને તેમ શુદ્ધની પ્રતિષ્ઠા વધે તેનું કરવું જોઈએ, શુદ્ધને પ્રભુમય માનવા જોઈએ પણ શુદ્ધને પોતાની સ્થિતિ સલાણાને ન રહે તો બળેનું કલ્યાણ થવું નથી એક મહાત્મા થોડા વખત પહેલાં મહાલેશ્વર હતા તેમને અનુભવથી એમ લાગ્યું કે મહાલેશ્વર થવામાં લોકેશ્વર રહે છે, દ્વિતીય રહી જાય છે અને આત્મામાં નિષ્ઠા થતી નથી, તેથી તેમણે તે પદ છોડીને સાધાગણ સ્થિતિ રવીકારી છે તે બીજા બધા મહાલેશ્વરો પાસે જઈને કહેતા હતા કે ' આ અભિમાનો પદ છોડો, અને હાથી ઉપર ચડવાનો મોહ છોડો, નહિતર

સંસારી જીવોની દશા જોવી તમારી દશા થઈ જશે. ” બીજા એક મંડલેશ્વરને મંડળી વધારવાની એવી ઈચ્છા રહેતી કે, એક દિવસમાં તેમણે લગભગ ૨૦૦ નાગાઓને દીક્ષા આપી શિષ્યો કર્યા. તેમાં કેટલાક તો નાની ઉંમરના છોકરાઓ હતા.

એક વખતે એક ઉદાસી પંથના એક મોટા અખાડાના મહંતની પધરામણી મેળામાં હતી. તે વખતે ચાર પાંચ હાથી ઉપર કેટલાક મહંત અને ઉદાસી સાધુઓ બેઠા હતા. તેની પાછળ ચાંદીની છડી હાથમાં ધારણ કરેલા તે અખાડાના સાધુઓ, તે પછી મોટરોમાં સાધુઓ, વચમાં વચમાં એ બધાની સંભાળ રાખવા માટે પોલીસની પાટી, અને છેવટે ટંટોરિસાદ અટકાવવા સરકારી ઘોડેસ્વારોની એક ફોજ અને ઉંટ ઉપર નગારાં વગેરે મળી એક લાંબું સરઘસ ગોઠવાઈ ગયું હતું. આવા સરઘસ દરેક મહંતની પધરામણી વખતે નિકળતાં હતાં. તેને જોવા આસપાસ ધણા માણસો એકઠા થતા હતા અને મહંત સૌને બે હાથથી આશીર્વાદ આપતા હતા.

સામાન્ય માણસો કે જે જ્ઞાનની ઉંચી વાતો સમજી શકતા ન હોય, તેમને માટે આવા દેખાવથી બહિન વધતી દશે, એનું અનુમાન કરી શકાય; પણ ઉંચી બકિત્વ માટે તો નિરૂત્તિપ્રગયણ અનુભવી સાધુ પામે જઈ, સત્સંગ કરી, જીતાસુઓએ ઉપદેશ મદલું કરી પોતાની માયા ફૂટ કરવી જોઈએ. માયાને જોવાથી માયા એટલી ચર્મ શકે નહિ. આવા દરમ વખતે બધાં મળી એક જ તત્ત્વ છે, એક જ વસ્તુ છે, બધા છે જ નહિ, એવી અદ્વૈતની ભાવના તો ભાગ્યે જ મોઢને આવતી દશે. ત્યાં ક્રિયાત્મક બકિતવું જનું જોઈ હોય છે, ત્યાં દ્વૈત રહી ગય છે, અને જ્ઞાનાત્મક અદ્વૈતબકિતના વિચાર રહી શકતા નથી. ત્યાં અનેક દેખાતા હોય, અનેક માણસો અનેક પ્રકારની વાતો કરતા હોય, ત્યાં એક જ પરમાત્મા છે એવું જ્ઞાન નિશ્ચિન રૂપે રાખવું, એ જનું મુરકેલ કામ છે. જે શિષ્યો મહંતને અને શરૂને માન આપે છે તે

પોતાને હૃદય સમજે છે, અને મહત્ત્વ પણ પોતાને મોટા માનતા દરે
 એમ અનુમાન કરી શકાય ત્યાં જ્યાં બહુ રૂપ છે, એક છે એવી
 ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી. છતાં જેમને દેહનું અભિમાન બહુ હોય,
 તેમને માટે ગુરૂ પામે અથવા ઇશ્વર પામે દીનભાવ ગાંધવાની જરૂર
 રહે છે જેમને દેહનું અભિમાન બહુ હોય તે વૈરાગ્યથી, દીનતાથી,
 કાર્મિક ઓછું કરે છે, અને અભ્યાસી મહત્ત્વ અથવા મહાશ્વરની સેવા
 કરી તેમનું જ્ઞાન સાબળીને પણ ઓછું કરી શકે છે મહત્ત્વ પણ ધારે
 તો પોતાની માયા કેટલેક અંશે અભ્યાસથી ઓછી કરી શકે છે, અને
 બાકીની પોતાના શિષ્યો જે કડકડતી ઠંડીમા નાગ દરી તિતિક્ષા સહન
 કરે છે, તેમનું જીવન જોઈ કાર્મિક અંશે તેવો વૈરાગ્ય કેળવીને દેહનું
 અભિમાન ઓછું કરી શકે છે એવા હેતુથી અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની
 સંગત માટે અખ્યાતની અને મહત્ત્વના સપ્રદાયોની અને મહાત્માના
 આચાર્યોની પરંપરા ગોઠવાયેલી હોય તેમ જણાય છે મહાશ્વરેમા
 સાત્ત્વનો અભ્યાસ સારો હોય છે અને અખ્યાતવાળા ખાખી સાધુઓ
 માં વૈરાગ્યનું જોગ સારું હોય છે તેથી બન્ને એક બીજા પાસેથી
 પોતાની જોગ પુરાય તેવા દૃષ્ટાંત લઈ જીવન મુધારી શકે છે. છતાં
 જો હેતુ ધ્યાનમાં ન રહે અને વૈરાગ્યવાળા ખાખી અભ્યાસ ન કરે,
 અને અભ્યાસવાળા મહાત્માના આચાર્યો જોઈએ તેટલો વૈરાગ્ય ન કેળવે,
 તો માયા દૂર થતી નથી આવા અખ્યાતઓમાં પુરેપૂર્ણ રૂપી માયા
 તો હોતી નથી, પણ કેટલેક અંશે વિતેષણા અને ધણે અંશે માન-
 પ્રતિષ્ઠા ધુસી જાય છે, અને તે દૂર કરવાની જરૂર છે, એવું ખાસ
 ધ્યાન ન રહે તો માયા ઘર કરી જાય છે, અને પછી તે માયા એવી
 મીઠી લાગે છે કે તેની મીઠાશ આગળ બહુની મીઠાશ લેવાની ઉતાવળ
 રહેતી નથી જેઓએ સસાર જરાગર જોયો ન હોય, તેમની પાસે
 ભગવાન પરીક્ષા માટે સસાર મૂકતા હોય એવું લાગે છે

જેમણે બહુની મીઠાશ ચાખી હોય તેવા પણ કોઈ સાધુ મહાત્મા

જેવામાં આવતા હતા, પણ તેમની સંખ્યા બહુ ઘોડી હોય છે, તેઓને જનસમુદાય ગમતો નથી, વાતો પણ બહુ કરવી ગમતી નથી, તેથી તેમને તો જિજ્ઞાસુઓ શોધે તો જ મળી શકે. એક જગ્યાએ એક તદ્દન નવન સાધુ પદ્માસનવાળી ખુલ્લા મેદાનમાં બેઠા હતા. તેને જમવાનું પણ લાન નહોતું, બીજા જગ્યાએ અને તેના મોઢામાં ખોરાક પરાણે નાંખે ત્યારે તે પરાણે ગળા નીચે ઉતારતા હતા. વળી કાંઈ સ્ત્રીઓ તેને ખવગવી ચાલી જાય અને બીજી આવે ત્યારે પહેલીએ તે સાધુને કેટલું ખવરાવ્યું હોય તેની ખબર ન હોય એટલે બીજી પણ કાંઈક ખાવાનું લાવીને ખવમવે. અને તે મહાત્મા કાંઈ ખોવતા નહોતા, તેમ જ આંખ પણ ઉઘાડતા નહોતા, અને જે કાંઈ પગથે જે કાંઈ ખવરાવે તે ગળા નીચે પરાણે જવા દેતા હતા. તેની ઉંમર લગભગ ૩૦ વર્ષની હશે. તેના મંત્ર બંધ રહેતા તેથી જમવાનું પરાણે નેના મોઢામાં નાંખવું પડતું હતું. જે ત્રણ કલાક પછી પાછા અમે તે જગ્યાએ ગયા તો તે મહાત્મા તે જગ્યાએ હતા નહિ.

બીજા એક અવધૂત લગભગ ૫૦ વર્ષની ઉંમરના હતા. તેમનું શરીર બહુ જ કઠોર, જાડું, અને તદ્દન નવન હતા. તે બહારથી પણ જેવા લાગના છતાં, તેની અંદર જ્ઞાન દીક જણાતું હતું, અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ હોય તેવું લાગતું હતું. તેની ચેષ્ટા બાળકના જેવી હતી. જ્ઞાતો પણ કરતા હતા. કેટલીક પંજાબી બહેનો એક વાર તેમની પાસે બેસી જ્ઞાનચર્ચા કરતી હતી. ચર્ચા પૂરી થયા પછી તે બહેનો જવા લાગી એટલે તે અવધૂત મહાત્માએ એક બહેનને કહ્યું કે:—“તમારે ત્યાં જતું છે ત્યાં તમે બેઠાં છો એમ સમજી લો.” તે બહેને કહ્યું કે:—એ વાક્યનો વધારે ખુલાસો કરો એટલે તે મહાત્માએ કહ્યું કે:—“આધિજ્ઞા બે જાતના હોય છે, એક તો આંખે દેખતા નથી તે અને બીજા આંખે દેખે છે છતાં જેવી વસ્તુ છે તેવી દેખતા નથી તે. તમે ગીતા વગેરે વંચિા છો, બધું પ્રભુમય છે, એમ તમે મણિવાર સાંભળ્યું છે, પણ તે પ્રમાણે

વર્તન રાખે ત્યારે જ ગીતાનું ફળ મળી શકશે ”

આ ઉપદેશમાં ધણું તત્ત્વ સમાજેષુ છે એવી વાતો કન્નાડા અને તે પ્રમાણે રહેવાવાળા મહાત્મા બહુ થોડા હોય છે જિજ્ઞાસુઓએ પણ તેમના જેવી દ્રઢતા ધીરે ધીરે કેળવવી જોઈએ ધ્યાન ન રહે તો મન ધીરે ધીરે માત્રામાં ફેલી જાય છે

એવા એક ત્રીજા મહાત્મા બનારસમાં અસિધાટ ઉપર જોવામાં આવ્યા હતા તેને બધા ‘ હર્ગિહર બ્રુવા ’ નામથી ઓળખે છે વૃદ્ધ ઉમર છે, ટિંગળર સ્થિતિમાં જડભરતની માફક એક હોડીમાં બેસી ગયે છે પહેલા વાતો કરતા હતા હમણા મૌન રહે છે. લોકો તેમના દર્શનથી કૃતાર્થ થાય છે

જિજ્ઞાસુઓએ નળજી વૃત્તિને અદ્ધર પેસવા દેવી નહિ લગભગ ૨૫ વર્ષ પહેલા ધાટકુપરમાં એક જિજ્ઞાસુ એક વિદ્વાન સ્વામી પાસે ઉપદેશ લેતા હતા તે જિજ્ઞાસુમાં શુદ્ધિ સ્ફરી હતી પણ પુત્રપણા અને વિતેષણા તથા લોકેષણાનું જોર એટલું બધું હતું કે તે સ્વામીજીને કહેતા કે ‘ મારે મોક્ષની ઉતાવળ નથી, મને તો બે ત્રણ જન્મ પછી મોક્ષ મળે તો હરકત નથી ’ એવી નળજી વૃત્તિનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમની ૪૫ વર્ષની ઉંમરે બધાંજે તેમના ધર્મપત્ની ગુજરી ગયા, ત્યારે બે ત્રણ મોગી ઉમરની દિકરીઓ ટોવા છતા પુત્રની ઈચ્છાથી અથવા માયાનું સુખ પુરૂ કરી લેવા માટે ફરીથી પરણ્યા થોડા વખત પછી પોતે અને તેમની નવી સ્ત્રી સ્વર્ગવાસી થયા અથવા કયા વાસમાં ગયા હશે તેની ખબર નથી પણ એવા ધણા દ્રષ્ટાંત મળી શકે છે. ધણા શેઠીઆઓને પૂર્વે કરેલા યુગ્મને ચોગે આ જન્મમાં જે કાર્મ સંસારની સગવડ મળી હોય, તેની જ બાજે કે દરેક જન્મમાં મળશે એમ માની મોક્ષ માટે કાંઈ તૈયારી કરતા નથી તેમને એટલી સમજણ નથી આવતી કે દેહ આવ્યો એટલે દુખ આવવાનું જ. એક નાની સગળી ફેફની પણ કેળવકને હેરાન કરી ધણુ દુખ આપે છે તો

શરીરથી મુખ માનવું એ મોટી ભૂલ છે.

કાઠીઆવાડના એક ફરટકલાસ સ્ટેટના એક રીટાયર્ડ થયેલ ન્યાયાધીશ એક વખત કહેતા હતા કે “ મને તો કોઈ સલામ કરે એ બહુ ગમે છે, અને એવું ઘણું માન મળે એવો બીજો જન્મ આવે તો શું ખોટું છે ? એમાં તો ખુશી થવા જેવું છે. પણ તે સમજી શકતા નહોતા કે શરીર આન્ધું એટલે દુઃખ આવવાનું જ. જન્મ મરણનાં દુઃખ, રોગનાં દુઃખ, સગાનાં દુઃખ આવે છે. વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુઃખ તો હાલ તે ભોગવી રહેલ છે, એ બધાં દુઃખ શરીરની સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી સલામ ભરનારા કોઈ ભાગ પડાવી શકતા નથી.

એવો જ માન-પ્રતિષ્ઠાનો રજવાડી કાઠ કુંભના મેળામાં મઠ અને આશ્રમોના મહતોનો જોવામાં આવે છે. ફર એટલો કે કેટલેક ડેકાણે મઠ અને આશ્રમોમાં ભક્તિ સાથે રહે છે, અને તેથી સંસારી ભાવ બહુ જોર કરી શકતો નથી. અપવાદ તરીકે કોઈ કોઈ ગૃહસ્થ પણ કોઈ કોઈ સાધુઓ કરતાં સાફ જીવન ગાળે છે, અને આ પાંચ દર્શાત તો એવાં નજરે પડે છે કે ત્યાં શુદ્ધ ગૃહસ્થી છે અને તેના શિષ્યો સંન્યાસી છે, એ પણ ન બને તેવી વાત નથી. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો દાખલો તો સૌ કોઈ જાણે છે.

જતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં આત્મજ્ઞાન માટે સામાન્ય રીતે જોઈએ તેટલી સગવડ મળતી નથી અને દ્વંતભાવ દૂર થઈ શકતો નથી. તેથી જ ઋષિમુનિઓએ વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યાસ આશ્રમની પદ્ધતિ ગોઠવેલ છે. જે જીવનનું બધું કામ ગૃહસ્થાશ્રમમાં થઈ શકતું હોય તો તે આશ્રમમાં જ બધાંને સાક્ષાત્કાર થઈ શકતો હોય તો બીજા જ આશ્રમની જરૂર રહેત નહિ. ગૃહસ્થાશ્રમમાં અભ્યાસ સારો થઈ શકે છે, પણ વૈરાગ્ય તો શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા કોઈક જ કેળવી શકે છે. સાધુઓમાં ઘણે ભાગે વૈરાગ્ય ગૃહસ્થો કરતાં વધારે સારો જણાય છે, પણ સાથે પુરતો અભ્યાસ ન હોય તો તે પણ સાક્ષાત્કાર

સુધી પહોંચી શકતા નથી અને માત્ર સ્થૂળ ભક્તિથી સંતોષ માની અટકી જાય છે.

જેઓ આત્મામાં ગમણુ કરે છે તેમને જ માયા નડતી નથી, તેમને કોઈ તન્દ્રથી માન કે પ્રતિષ્ઠાની જરૂર રહેતી નથી, કાગળ કે તેવની નગરમાં બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું નથી. તે પોતે પણ બ્રહ્મ રૂપ હોવાથી એવા મોટા બની જાય છે, કે તેમનાથી બીજા કોઈ મોટા રહેતા નથી. પણ જેને આત્મ જ્ઞાન નથી હોતું તે બીજી રીતે મોટા થવા ઇચ્છે છે; એટલે કે કોઈ માન આપે તો હીક, ન્યુસપેપરમાં વખાણ આવે તો હીક અથવા પોતાનો ફોટો કોઈ જગ્યાએ પ્રસિદ્ધ થાય તો હીક એવું ઇચ્છે છે. આવા માણસો લોકોને આકર્ષણ કરવા માટે અને મોટા બનવા માટે ઘણા ઉપાયો ગોઠવે છે.

જો માન જોઈતું હોય તે હાલના કાળમાં તરત મળે તેવું છે. કોઈ મંડળના પ્રમુખ, સેક્રેટરી અથવા ટ્રેજરર અથવા મુખ્ય સેવક બની જવું, અથવા એવું કોઈ મંડળ હાથમાં ન આવે તો એક નવું મંડળ કરી તેના પ્રમુખ કે સેક્રેટરી થઈ જવું એટલે વખાણ કરવાના જાળ જરૂર મળી આવશે. હિંદુસ્તાનમાં નાત અને ધર્મના જોડ એટલા બધા છે કે કોઈ નવું મંડળ કાઢવું એ મુશ્કેલ કામ નથી. પોતાનાથી જો નાના હોય, જો અચાની હોય તેમની સેવા કરવા મંડી જાય તો વગર માથે જોઈએ તેટલું માન અને પ્રતિષ્ઠા આપનાર મળી રહેશે અને માન અને પ્રતિષ્ઠા વધશે.

પણ જો માન કે પ્રતિષ્ઠા જોઈતા ન હોય તો પોતાનાથી જેનામાં વધારે જ્ઞાન હોય તેની સેવા કરવી જોઈએ. નાનો શાગક પણ કોઈ જો તેની સાથે જોડે તો સહન કરી શકતો નથી, પણ કોઈ તેના વખાણ કરે તો ડુલાઈ જાય છે. માડા માણસ રસ્તામાં પડેલાં ચીથરા અને પથરા એટલા માટે ભેગા કરે છે કે “મારી પામે પણ કંઈક છે” એવું હું બીજાને બતાવી શકું. સ્ત્રીઓ પણ કપડાં અને ધરેણીથી અને

વાળ સરખા રાખી સુંદર દેખાવાનો અને બીજાનાં વખાણ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પુરૂષો પણ મોટા, બંગલા, ફરનીયર વગેરે પોતાનો ઠાઠ બીજાને બતાવી પોતે કેવા મોટા છે એવું જણાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પુસ્તકોના લેખક પણ પોતે કેવાં સારાં પુસ્તક લખી શકે છે એ બતાવી પોતાની મોટાઈ જાહેર કરે છે, તો પછી કુંભના મેળામાં આવતા મઠધારી અને મંડળીઓના ઉપની પણ માનની ઈચ્છા રાખે એ સ્વાભાવિક છે. તે બધાનું મૂળ કારણ એ છે કે દરેક જીવ પોતે આત્મસ્વરૂપે બ્રહ્મરૂપ છે, તેનાથી મોટો બીજો કોઈ નથી, પણ તેની ખબર નથી, તેથી એ સ્વરૂપ માયા દ્વારા પણ બહાર પ્રગટ થવા મથે છે.

બ્રહ્મકાર એ એક એવું તત્ત્વ છે કે આપણે જાણીએ કે બ્રહ્મકાર નીકળી ગયો ત્યારે પણ તે ગુપ્ત રીતે કોઈ જગ્યાએ પડ્યો હોય છે. અને પ્રસંગ આવ્યે પ્રગટ થઈ જાય છે. કોઈને માન ગમતું ન હોય તેમને કોઈ એમ કહે કે “આપ તે એવા મોટા છો કે આપને કોઈ માન આપે તે પણ ગમતું નથી” એમ કહેવું એ પણ એક પ્રકારનું માન છે.

ગીતામાં દ્વિતીયા અધ્યાયમાં ભગવાને કેટલું “હું હું” કરેલ છે. ભગવાન કહે છે કે સૂર્ય હું છું. હિમાલય હું છું વગેરે વિભૂતિ-યોગ તો હુંથી જ બરેલો છે. પણ એવું સમષ્ટિ અભિમાન બાધક નથી. પણ યોગમાં અભિમાન રાખવું અને મોટા થવું એ આત્મજ્ઞાનમાં બાધક છે. “બધા હું છું” એવું અભિમાન જેને હોય તેનાં તો ભગવાન પણ વખાણ કરે છે. શુદ્ધેવજીએ પણ પરીક્ષિત રાજાને ઉચ્ચે કહેલ છે કે “બ્રહ્મ હું એમ સમજી લે અને તું દેહ છે એવી પશુ-ભુદ્ધિ છોડ,” ધડો બોલે કે “હું માટી છું” એમાં કોઈ અભિમાન નથી. એ તો પોતાનું સ્વરૂપ છે, માટે અભિમાનનું સ્વરૂપ સમજીને સાચું અભિમાન રાખતાં આવડે તો મોક્ષનું સુખ મળે છે અને બ્રહ્મ અભિમાન લાગી જાય તો માયાનું સુખ મળે છે.

સાધુ મહાત્માઓની સ્વારી

કુંભના મેળાનો મુખ્ય ઉત્સવ સંક્રાંતિને દિવસે પહેલા સ્નાનનો હતો. તેની તૈયારી સવારના બે વાગ્યાથી ચાલુ થઈ ગઈ હતી. ત્રણ વાગે સૂર્ય કુંભ ગણિમાં આવતો હોવાથી કેટલાક સવારના ત્રણ વાગે ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા ગયા હતા; પણ રીતસર અખાડાવાળાઓની અને મંડલેશ્વરોની સ્વારી સવારના છ થી સાત થઈ હતી, અને સ્નાન માટે સૌના વારા નહીં કરેલ હોવાથી એ કામ આગો દિવસ લગભગ ચાલ્યું હતું. પહેલાં નિર્વાણી અખાડાના સાધુઓ, ખાળીઓ, નાગા, પછી મંડલેશ્વરો, પછી સંન્યાસીઓ વગેરે હતા. જુના અખાડાવાળાની સ્વારીમાં સાધી માતાજીઓ પણ લાઈનસર બેઠેલી દારમાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી.

હંડી હતી પણ હંડીનો વિચાર કરવાનો કોઈને વખત નહોતો. ભાવિક લોકો ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવાથી થતા પુન્યના વિચારમાં ગ્રેલા થઈ ગયા હતા. સ્વારીમાં નિકળેલા મહત્તો અને તેમની મંડળાઓ વગેરે દૃશ્ય બન્યા હતા અને તેમને જોવા વાળા માણસો દૃષ્ટા બન્યા હતા. અથવા જોવાવાળાને પણ સ્વારીના માણસો જોતા હતા, તેથી બધા દૃષ્ટા બન્યા હતા અને બધા દૃષ્યબન્યા હતા. જનજો કે ભગવાન પોતેજ દૃષ્ટા જાનતે અને દૃષ્ય જાનીને ધાર્મિક નાટક કરતા હોય તેવું દેખાતું હતું. દરેક માણસમાં રહેલ પરમાત્મા પોતાની દૃષ્ટિએ બોહતા હતા અને જીગ્મની દૃષ્ટિએ બોમ્બ હતા. તેમની સંખ્યા ધણી હોવાથી ગીરદી ધણી હતી પણ પોલીસનો જંદોગસ્ત સારો હોવાથી ટટો દિસાઝ જેવું જણાતું નહોતું.

આ પ્રસંગ દર્શનભક્તિનો વિષય છે. લોકોનાં રોગો અનેક મહાત્માઓનાં દર્શન કરવા માટે અને તેમના ચરણની રજ લેવા મટે બેઠાં થયાં હતાં હિંદુસ્થાનમાંથી દરેક સ્થળેથી માણસો આવ્યા હતા. હિંદુસ્થાન એ એક દેશ છે એ આવા પ્રસંગે સિદ્ધ થાય છે. હિંદુસ્થાનની

નનાઓના ૪ ધામે, તે ઉપનત કાશી અને પ્રયાગગંગા જેવા તીર્થ-
સ્થળોએ લાખો યાત્રાળુઓ આવે છે અને પગપગ મળીને ધર્મનો
પ્રચાર કરે છે આવા સ્થળો ગંગાને કિરિ અને હિમાલયમાં પણ ઘણા છે
તે નુ હોય તો હિંદુઓનું હિંદુત્વ પ્રત્યક્ષ બતાવી શકાય નહિ

પહેલી સ્વારી સ્નાન કરવા ગયા પછી બીજી સ્વારી નીકળી હતી,
તેમાં પણ પહેલી સ્વારીની માફક હાથો ઉપર મહતો, મડગેશ્વરો, કોઈ
પાદળીમાં, કોઈ મોઝમાં, કોઈ એ ઘોડાવાળી ગાડીમાં હતા. તેમાં
નિગળન અખાડાની અને જુના અખાડાની જમાતો હતી, તેમાં નાગાની
સખ્યા ઘણી હતી જુના અખાડાવાળા પોતાને પહેલી પદ્ધતિમાં
માને છે, તેથી સમષ્ટિ વળતે તેમના મડગેશ્વર પોતાને પહેલી ગાદી ન
મળવાથી બાગ લેતા નથી

તે પછી વેગમી, ઢિંગબરી, છોગ પચાયતી, નડા પચાયતી
નિર્મળા વગેરે અખાડાની સ્વારીઓ ગંગા કૂતી આવતી હતી, અને
સ્નાન કરી બીજે ગસ્તેથી પાછી વળતી હતી કેટલાં નાગા સાધુઓ
હાથમાં તરુના નાખી પદા ખેડતા હતા કેટલાં મગલ જ્ઞેશ્વરી પોતાની
કસગત અને સાદાકી બતાવતા હતા. આ બધું સ્થૂંઘ બહિતવાગાને
માટે, શરૂઆતની ભક્તિવાગાને માટે ઉપયોગી થાય તેનું હતું જેમની
આખો વાગવાગ સસાગનાઓના વિષયો જેઈ તેનાથી ગાઈ ગયેલુદ્ગોય,
તેમને માટે નવાં અને સારાં ધાર્મિક સ્વપ્ના લાવવા માટે આવા દરયોની
જરૂર છે. સાધુઓ એ ભગવાનની હસ્તીકૂતી મૂર્તિઓ છે અને
તેમના દર્શનથી શસાગના દરયોથી ઉત્પન્ન થયેલા મનોભયો અને ગ
ખાઓની સત્તા ઓછી થવા લાગે છે જેને સત્સંગની ઈચ્છા દ્વારા તેમને
જોઈએ તેવો સત્સંગ તેમના અધિકાર પ્રમાણે કુબના મેળામાં મળી
શકે છે આ મેળો આખી પૃથ્વી ઉપર મેળામાં મેળો ધાર્મિક મેળો માન-
વામાં આવે છે.

આવે પ્રસંગે સાધુઓની જમાતોનું સંગત થાય છે નવા સાધુ

થવું હોય તેમને દીક્ષા આપવામાં આવે છે. ધર્મમાં કેઈ સુધારા કરવા હોય તેની ચર્ચા પણ થાય છે. જ્યોતિર્મઠના નવા નિમાયેશ શંકરાચાર્યની ગાદી કયા ક્રમમાં રાખવી તેની પણ ચર્ચા થતી હતી. દશનામી સંન્યાસીઓના નામમાં તીર્થ, આશ્રમ સરસ્વતી, મિરિ, પુરી, ભારતી, અરણ્ય, વન, પર્વત અને સાગર ગ્રહે છે. આદિ જગદ્ગુરુ શ્રી શંકરચાર્યે વૈદિક ધર્મની ગ્હા માટે અને પ્રચાર માટે એક મંડળ બનાવી પોતે તેમની સાથે આર્યાવર્ત્તમાં ઇમળ કપુ હવું, તે પ્રથા આજ સુધી નવા રૂપે ચાલી આવે છે.

છતાં આ મેળામાં ફેટલાક નામધારી સાધુઓ પણ હોય છે. ફેટલાકને કામ કરવું ગમતું ન હોય, ગરીબાણ હોય અને કમાવાની ધિ ગમતી ન હોય તે પણ જટ ભગવાં કપડાં પહેરી સાધુ બની છે. આવા સાધુઓ સમાજને બોજારૂપ થાય છે.

અમારી બાલુની ડાવણીમાં ઘણી વાર ફેટલાક શિષ્ય-સાધુઓ સવારમાં એવી ખૂમ પાડતા હતા કે " અમારા મહારાજની પૂજા ફક્ત પાંચ રૂપિયાની ભેટથી ચાલે શકે છે " એ ઉપરથી એમ જણાવું હતું કે બીજી ડાવણીમાં પૂજા માટે વધારે ભેટ જોઈતી હશે. જેમ વૈષ્ણવના મહાગજ ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં ફાટતે ઘેર પમડાં કરી ભેટ ઉધરાવે છે તેવું કાંઈક આંહી પણ જણાય છે.

એક વખત ગુજરાતમાં ફરતા પુષ્ટીમાર્ગના એક વૈષ્ણવ મહાગજને એક તેના ભક્તે કહ્યું હતું કે " મહાગજ, આપ ભેટ લેવા માટે ફરો છો, પણ અમારા મનની શંકાઓ તો એમને એમ રહી જાય છે, અને આ માયામાંથી કેમ નીકળવું તેની ખબર પડતી નથી. " તે મહારાજ વિદ્વાન હતા તેથી તેમણે જવાબ આપ્યો કે પહેલાં તારી જે શંકા હોય તે પૂછ, પછી તારે ભેટ કરવી હોય તે કરજે, નહિતર મારે ભેટની પણ જરૂર નથી.

માટે શિષ્યોને જ્યારે ગુરુ પાસે જવાનું થાય ત્યારે તન, મન, ધનથી સેવા જરૂર કરવી જોઈએ. કાગળ કે તે સિવાય ગુરુના આશ્રમે નબી શક્તા નથી પણ સાથે સાથે પ્રશ્ન પૂછીને પોતાની શક્યોત્તેજો મેળવી લેવો જોઈએ.

બહુ જીમી કોટિના જિજ્ઞાસુઓ માટે જેને આત્માનો આનંદ લેવો માટે અત્યુજ્જ્વલ વૃત્તિ કરવી હોય, તેમને માટે કુંભના મેગાની પ્રવૃત્તિઓમા વિશેષ લાગે તેવું છે. છતાં જેઓને શાંતિથી નિવૃત્તિપગાયણ રહેવાની ઇચ્છા હતી, તેઓ ગગાને સામે કોઠે ઝુશીમા પર્ણકુળીઓ બાધી નહેતા હતા. પ્રયાગરાજ એ બધા તીર્થોનો રાજા છે. અહીંનું વાતાવરણ એક દરે પવિત્ર છે ત્રિવેણી સંગમ એટલે ગગા, જમના અને સરસ્વતીનો સંગમ અહીં થાય છે આ તીર્થે શ્રી ગમચદ્રજ ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમે ગાવ્યા હતા અહીં તેમણે કેવલના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો હતો. અહીં ભુદ્ધ ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો હતો. આ જગ્યાએ શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુએ ૩૫ ગોસ્વામીને ઉપદેશ આપ્યો હતો, અને મહારાજા હર્યે ધણુ દાન કર્યું હતું.

વળી ગગાજળનો મહિમા તો હિંદુસ્થાનમા જાણીતો છે. ગગાનું જળ શ્વેત, રવાદવાળું, સ્વચ્છ, રુચિકર, પચ્ય, બોજન પચાવે તેવું, પાચ શક્તિ વધારે એવું, પાર્પને હળવાવાળું, તન્સને શાંત કરવાવાળું અને ભુદ્ધિને વધારનારું છે.

બી ૧ સ્નાનને દિવસે એટલે તા. ૧૬-૧-૪૨ ના રોજ ભગવાને ભક્તોની ખૂબ કસોટી કરી હતી તા. ૧૫ થી વરસાદ ચર થયો હતો, તેથી ઉપરથી ઠંડી અને વરસાદ, અને સવારમા ઠંડા જળમા સ્નાન કરવાનું વ્રત હોવાથી નાગા સાધુઓ ધુજતા ધુજતા પણ "હન્દર મહા-દેવ શમો, જય કાશીવિશ્વનાથ ગગે" એમ બોલતા તાંત્રી બિરકુન દગકાઝ કર્યા વગર, શરીરની દરકાર કર્યા વગર, ઠંડી સહન કરી નહાવા જતા હતા. આરે બાજુ વગસાદથી ગગાની ચીકણી માગી બીની ચર્મ

ગયેલી હોવાથી બહુ ઉતારણીઆ લપસી જતા હતા અને બહુ ધીંગ તે પાછળ નહેલા જલદી આગળ ચાલવા માટે પોકારતા હતા. મુંબઈ જેવા શહેરના માણસો કે જે થોડીક ઠંડીથી -યુમોનિઆ થઈ જવાથી ખીતા હોય છે, તેમને આવા દિગંબર સાધુઓની તિતિક્ષા જેવા જેવી હોય છે.

જે મંડલેશ્વરે માન અને પ્રતિષ્ઠા લેતા હોય તેમને પણ આવી ઠંડીમા તેમના શિષ્યો-નાગાઓ સાથે ફરજીઆત સ્નાન માટે જવું પડે છે, તેથી તેઓ પણ મુરઠેલી બોગવીને સાથે નીકળ્યા હતા.

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાંકથી આશુ)

અષ્ટમ વર્ણક

શિષ્ય:-તેવીજ રીતે હવે જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં લક્ષણો કહી સંભળાવશો ?

જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં
લક્ષણો.

ગુરુ:-અનુક્રમે વર્ણન કરું છું તે સાંભળ.
પ્રથમ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સમગ્રવું છું. દિશારૂપ
અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને ઇર્ષ્ય
પ્રદેશ (ભાગ) માં અવચ્છિન્ન (મર્યાદિત-રોકાયેલા) થયેલા આકાશના
પ્રદેશમાં રહીને અદાર ભાષા અને વેદસાસ્ત્રોતું શબ્દશાન જેને યાચ છે
તે શ્રોત્રેન્દ્રિય.

શિષ્ય:-એની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી ?

ગુરુ:-ઇર્ષ્યપ્રદેશમાં રહેલા આકાશને જ એ જ્ઞાન યાગ છે. એમ
કેઈ શંકા કરે તો સુષુપ્તિ અને મૂર્ચ્છા વગેરે સમયે પણ એ અવિચ્છિન્ન
આકાશનો પ્રદેશ વિદ્યમાન હોય છે, પણ શબ્દપ્રદાન કરતું નથી, તેથી
ઇર્ષ્ય પ્રદેશ કરતાં ઇર્ષ્યેન્દ્રિય પૃથક્ છે એમ એની પરીક્ષા થાય છે.

શિષ્ય:-ત્વચા ઇન્દ્રિય કયું ?

ગુરુ:-વાયુરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને ત્વચામાં સર્વત્ર વ્યાપીને
રીત, ઉષ્ણ, શુદ્ધ, દક્ષિણ, ઠંડક એવા અનેક ગતના રચણને જે

ગપેલી હોવાથી બહુ ઉતાવળીઆ લપસી જતા હતા અને બહુ ધીન ને પાછળ રહેલા જલદી આગળ ચાલવા માટે યોદ્ધારતા હતા. મુંબઈ જેવા શહેરના માણસો કે જે થોડીક ઠંડીથી ન્યુમોનિઆ થઈ જવાથી ખીતા ટોચ છે, તેમને આવા દિગંબર સાધુઓની તિતિક્ષા જેવા જેવી હોય છે.

જે મંડળેશ્વરેશ માન અને પ્રતિષ્ઠા લેતા હોય તેમને પણ આવી ઠંડીમા તેમના શિષ્યો-નાગાઓ સાથે ફરજિઆત સ્નાન માટે જવું પડે છે, તેથી તેઓ પણ મુશ્કેલી બોગવીને સાથે નીકળ્યા હતા.

શ્રી લઘુ વાસુદેવમનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

આષ્ટમ વર્ણક

ૐ

શિષ્ય:-તેવીજ રીતે હવે જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં લક્ષણો કહી સંબળાવશો ?

જ્ઞાનેન્દ્રિયોનાં
લક્ષણો.

ગુરુ:-અનુક્રમે વર્ણુન કરું છું તે સાંભળ.

પ્રથમ શ્રોત ઇન્દ્રિય સમગ્રવું છું. દિશારૂપ

અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને કર્ણ

પ્રદેશ (ભાગ) માં અવચ્છિન્ન (મર્યાદિત-રોકાપેલા) થયેલા આકાશના
પ્રદેશમાં રહીને અદ્વાર બાપા અને વેદશાઓનું શબ્દસ્થાન જોને થાય છે
તે શ્રોત્રેન્દ્રિય.

શિષ્ય:-એની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી ?

ગુરુ:-કર્ણપ્રદેશમાં રહેલા આકાશને જ એ જ્ઞાન થાય છે, એમ
પ્રેમ શંકા કરે તો સુપુત્રિ અને મૂર્ખા વગેરે સમયે પણ એ અવિચ્છિન્ન
આકાશનો પ્રદેશ વિશ્વમાન હોય છે, પણ શબ્દપ્રહાર કરતું નથી, તેથી
કર્ણ પ્રદેશ કરતાં કર્ણેન્દ્રિય પૃથક્ છે એમ એની પરીક્ષા થાય છે.

શિષ્ય:-ત્વચા ઇન્દ્રિય કય ?

ગુરુ:-વાયુરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને ત્વચામાં સર્વજન વ્યાપીને
શીત, ઉષ્ણ, મૃદુ, કઠિન, કર્કશ એવા અનેક જાતના સ્પર્શને જે

જાણે છે તે ત્વચા ઇન્દ્રિય છે. ત્વચાને જ એ જ્ઞાન થાય છે એમ
જે કોઈ કહે તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં ત્વચા હોવા છતાં પણ એ
સ્પર્શને જાણતી નથી, તેથી એ ત્વચા જ ઇન્દ્રિય નથી.

શિષ્ય - હવે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયની મમજણ કરાવો.

ગુરુ - સૂર્યરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાથી પ્રેરાઈને આખની કાળી કીકીના
અમ્રભાગમાં રહીને આસ્માની, ધોળું, ગણું, પીળું, લીલું, રંધૂડ, સફમ,
હરવ, રીઘં, એમ અનેક પ્રકારના રૂપને જે જાણે છે તે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય છે..

આખની કાળી કીકીને જ એ જ્ઞાન થાય છે એમ કોઈ કહેતું હોય.
તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં એ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ એ જોઈ
શકતી નથી તેથી એ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય નથી એમ નક્કી થાય છે.

શિષ્ય - રસના ઇન્દ્રિય કેવી રીતે ઓળખવી ?

ગુરુ - વરુણરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણા વડે રસનામાં આશ્રિત
શઈને મધુર, તીવ્ર, ખારું, ખટું વગેરે જ રસને જે જાણે છે તે રસના
(સ્વાદ) ઇન્દ્રિય છે. રસના (જીહ્વા) ને જ એ જ્ઞાન થાય છે એમ કોઈ
કહેતું હોય તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં રસના (જીહ્વા) વિદ્યમાન હોવા
છતાં પણ તે વખતે એ રસનો સ્વાદ જાણતી નથી, તેથી તે કેવલ
રસના જ ઇન્દ્રિય નથી.

શિષ્ય - ઘ્રાણેન્દ્રિય કય છે ?

ગુરુ - અશ્વિની દેવતાની પ્રેરણા વડે નાસિકાના અમ્રભાગમાં રહીને
જે સુગન્ધિને તથા દુર્ગન્ધિને જાણે છે તે ઘ્રાણેન્દ્રિય છે. નાસિકાનો
અમ્ર ભાગ જ જાણે છે એમ માનીએ તો સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થામાં એ
વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ જાણતો નથી. તેથી એ ઘ્રાણેન્દ્રિય નથી. આની
રીતે જ્ઞાનેન્દ્રિયોના લક્ષણો પૂર્ણ થયાં.

હવે કર્મેન્દ્રિયોના લક્ષણો કહું છું તે સાંભળ

કર્મેન્દ્રિયોનાં
લક્ષણો.

(૧) વાયાન-અગ્નિરૂપ અધિષ્ઠાન દેવ-
તાની પ્રેરણા વડે તાળવાનું મૂળ, ઉપર અને
નીચેના હોઠ, કંઠ, હૃદય અને નાભિ વગેરે

સ્થાનનો આશ્રય લઇને પૂર્વોક્ત નાના પ્રકારના શબ્દોના ઉચ્ચાર ને કરે છે તે વાચા ધન્દ્રિય કહેવાય છે. સુપુષ્ટિ આદિ અવસ્થામાં તાલુ વગેરે સ્થાનો વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ એ અક્ષરોનો ઉચ્ચાર કરતાં નથી, તેથી ને (સ્થાનો) વાકુ ધન્દ્રિય નથી.

(૨) હ્રીથઃ—ઈન્દ્રરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાવડે કરતલ (હથેળી) નો આશ્રય કરીને લેવા દેવાની ને ક્રિયા કરે છે તે હસ્ત ધન્દ્રિય છે. સુપુષ્ટિ વગેરે અવસ્થામાં હથેળી વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ એ દેવાલેવાની ક્રિયા કરતી નથી તેથી એ હસ્ત ધન્દ્રિય નથી.

(૩) ચરણઃ—ઉપેન્દ્રરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણા વડે પગનાં તળાઓને આશ્રયે રહીને ને ગમનક્રિયા કરે છે તે ચરણ ધન્દ્રિય છે. સુપુષ્ટિ વગેરે અવસ્થામાં એ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ તે ગમનાદિ કર્મ કરતા નથી, તેથી તે ચરણ ન ધન્દ્રિય નથી.

(૪) વાયુઃ—મૃત્યુરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણા વડે મહત્ત્વાગની ક્રિયા વગેરે કરે છે તે પાણુ ધન્દ્રિય છે; સુપુષ્ટિ વગેરે અવસ્થામાં એ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ પાણુ એ ક્રિયા કરતું નથી, તેથી એ પાણુ ન ધન્દ્રિય નથી.

(૫) ઉપસ્થઃ—પ્રગ્નપતિરૂપ અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાવડે યોનિ અને લિંગનો આશ્રય કરીને ને શુક્ર, ગોષ્ણિત તથા મૂત્રવિસર્જન કરે છે તે ઉપસ્થ ધન્દ્રિય છે. સુપુષ્ટિ આદિ અવસ્થામાં સ્ત્રીપુરુષનાં ગુહાંગો વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ તે વિસર્જન કરતાં નથી, તે ઉપસ્થ તે ઉપસ્થ ન ધન્દ્રિય નથી. આવી રીતે કર્મેન્દ્રિયોનું વર્ણન થયું.

હવે પંચ પ્રાણનાં લક્ષણ કહીએ.

પંચ પ્રાણનાં
લક્ષણો.

(૧) પ્રાણઃ—વિશિષ્ટ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની પ્રેરણાવડે હૃદયમાં રહીને ને ઉચ્છવાસ કરે છે તે પ્રાણ છે.

(૨) અપાન - વિશ્વસૂટ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણાવડે ગુપ્તા રહીને નિન્દાસ કરે છે તે અપાન છે.

(૩) વ્યાન - વિશ્વયોનિ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણાવડે આત્મ બાહ્ય શરીરમાં રહીને ઇન્દ્રિયોને જે બન આપે છે તે 'વ્યાન કહેવાય છે.

(૪) ઉદાન - અજ નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણા વડે કંઠમાં રહીને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોનો પોતપોતાનાં ગોલકમાં લય કરે છે, અને જાગૃત અવસ્થામાં પુનઃ ઇન્દ્રિયોને ગોલકમાં સ્થાપન કરે છે, તેમજ ઉત્ક્રમણ (મૃત્યુ પછીની ઉત્થાન્તિ-ઉર્ધ્વગમન) કાલે ઇન્દ્રિયોને સાથે લઈને જે લોકાન્તરમાં પ્રયાણ કરે છે તે વાયુ ઉદાન છે.

(૫) સમાન - જય નામના અધિષ્ઠાન દેવતાની ગ્રેગણા વડે નાભિ પ્રદેશમાં રહીને જે ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, શોષ્ય અને લેહરૂપ આગ પ્રકાગ્ના અન્તરે જઠરાગ્નિમાં પચાવીને શરીરને પુષ્ટ કરે છે તે સમાન વાયુ છે આની રીતે પચ પ્રાણોત્તુ વિવન્ધુ યયુઃ.

નાગ, કૂર્મ, કૃકર, દેવદત્ત અને ધનંજય એમ બીજા પાંચ વાયુ પચ ઉપપ્રાણુનાં (પ્રાણ) છે, એમ (અન્ય ગ્રંથોમાં) સાલળીએ લક્ષણો. છીએ તેઓનો પ્રથમના પચ પ્રાણોમાં અન્તર્ભાવ માનવામાં આવે છે. તેમાં નાગ ઉનગી કગવે છે, કૂર્મ આખને ઉધાડવા મીચવાનું તથા ઉપર નીચેના ઓઠને બંધ હિવાડ કરવાનું કામ કરે છે, કૃકર મુઠા લગાડે છે અને દેવદત્તને લીધે ગગાસા આવે છે. ધનંજય વાયુ શરીરને પુલાવે છે.

હવે અન્ત કગણુ અતુષ્ટયમાં મન, શુદ્ધિ, અહકાર અને ચિત્ત છે એમ સગજ એમાં મન ચદ્ર દેવતાના અધિષ્ઠાન વડે કંઠમાં આશ્રય કરીને સકલપચિકરપ કરે છે, અન્ત કરણુ અતુષ્ટયનાં લક્ષણો.

બ્રહ્મા (ચતુર્મુખ)ના અધિષ્ઠાન વડે શુદ્ધિ મુખ (મુખાકૃતિ-મહેશ)
નો આશ્રય કરીને નિશ્ચય કરે છે;

રૂદ્રના અધિષ્ઠાન વડે હૃદયમાં આશ્રય કરીને અહંકાર અભિમાન
કરે છે:

ક્ષેત્રજ રૂપે વિષ્ણુથી અધિષ્ઠિત થઈને નાભિમાં આશ્રય કરીને
ચિત્ત અવધાન (ચિંતન-સ્મરણ) કરે છે.

આ લિંગ (સૂક્ષ્મ) શરીરને કોઈ શ્રુતિ સોળ અવયવવાળું કહે છે,
તેમાં અંતઃકરણને એક જ સમજવાનું છે. કોઈ બીજી શ્રુતિમાં સત્તર
અવયવોવાળું કહ્યું છે, તેની દૃષ્ટિએ મન અને શુદ્ધિ એમ બે પ્રકારનું
સમજવાનું છે. વળી કોઈ અન્ય શ્રુતિ તેને ઓગણીસ અવયવોવાળું
પણ કહે છે, તેમાં અંતઃકરણને ચાર પ્રકારનું સમજવાનું છે. આવી રીતે
આ લિંગ શરીરનો નિર્ણય થયો.

હવે કારણ શરીરનું વર્ણન કરીએ. અજ્ઞાન એજ કારણ શરીર છે;
અને સૂક્ષ્મ તથા સૂક્ષ્મ શરીરોનું એ કારણ છે.
કારણ શરીરનું જીવ અને ધૃત્વરનું પણ એ પ્રથમ શરીર છે,
વિવેચન. અને પાછળથી યનારાં બન્ને શરીરોનું પણ
એને જ કારણ સમજવાનું છે.

“અજ્ઞાનં કારણમિતિ”-અજ્ઞાન એજ કારણ છે, એવું એ
વિષયમાં શ્રુતિનું પ્રમાણ છે. કાર્પ ઉપરથી કારણનું અનુમાન થાય છે
એવી સુક્તિ છે. અને અહમ્ અહઃ હું અજ્ઞાની છું એવો અનુભવ
પણ (સર્વ જ્ઞેવામાં આવે) છે.

શિષ્ય:-પ્રભો ! આત્મા ત્રણે શરીરોથી વિલક્ષણ છે એમ ઓગણવા
આત્માનાં સત્-ચિત્ત માટે પ્રથમ ત્રણે શરીરોનું લક્ષણો વડે જ્ઞાન
અને આનંદ લક્ષણો પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, તેમજ આત્મા પણ લક્ષણો
વડે ઓગણવો જોઈએ એમ મને લાગે છે.

ગુરુ:-સાંભળ; એ (આત્મા) પરિપૂર્ણ બ્રહ્મ જ છે; અને બ્રહ્મ જ

પ્રત્યક્ષ (અન્તર્યામી) આત્માનું સ્વરૂપ છે, એમ સમસ્ત ઉપનિષદો કહે છે, તેથી આત્મા સમ્વિદાનન્દ સ્વરૂપ છે એમ સમજી લે.

શિષ્ય -એ સત્, ચિત્ અને આનન્દ એટલે શું ?

ગુરુ -જેનો બાધ થઈ શકે નહિ તે સત્, જે પેતિ પ્રકાશરૂપ હોય તે ચિત્, અને સ્વાનુભવ હોય તે આનન્દ, એમ સમજવાનું છે આ પ્રમાણે આત્મા સમ્વિદાનન્દ સ્વરૂપ છે અને અનાત્મા અનૃત (અસત્) જડ (ચૈતન્યહીન અચેતન) અને દુઃખસ્વરૂપ છે

શિષ્ય -આત્મા અને અનાત્મા એક બીજાથી વિનશાય (ખિન્ન લક્ષણોવાળા) છે એમ કેમ જાણી શકાય ?

આત્મા અને અના-
ત્માની વિવક્ષણતા

ગુરુ -જેમ પુરુષનું લક્ષણ સ્ત્રીમાં અને સ્ત્રીનું લક્ષણ પુરુષમાં નથી હોતું, તેવી રીતે સત્નું

લક્ષણ અનૃતમાં અને અનૃતનું લક્ષણ સત્માં હોતું નથી જેમ પ્રકાશનું લક્ષણ અધકારમાં અને અધકારનું લક્ષણ પ્રકાશમાં હોતું નથી, તેમ ચિત્નું લક્ષણ જડમાં અને જડનું લક્ષણ ચિત્માં હોતું નથી, જેમ ગદ્રિકા (ચાલની)નું લક્ષણ આતપ (તાપ) માં અને આતપનું લક્ષણ ચદ્રિકામાં હોતું નથી, તેમ આનન્દનું લક્ષણ દુઃખમાં અને દુઃખનું લક્ષણ આનન્દમાં હોતું નથી

શિષ્ય -સત્ ચિત્ અને આનન્દનાં તેમ જ અનૃત, જડ અને દુઃખના લક્ષણો વિસ્તારથી જાણવાનું મન થાય છે, માટે કૃપા કરીને સમજાવશો

ગુરુ -ત્રિકાલમાં પણ કાઈનાથી બાધિત ન થતાં જે એકરૂપ રહે

સત્ અને અસત્ની વિલક્ષણતા તે સત્, અને ત્રિકાલમાં મિથ્યાભૂત (અસત્) હોવા છતાં યે સત્ (સાચા) જેનું લાસમાન થાય, પણ વિચાર કરતા જેનો બાધ થાય તે

અસત્ દૃષ્ટાન્ત તરીકે મન્દ અન્ધકારમાં પડેલી દોરીમાં આરોપિત કરેલા સર્પ, માળા, લાકડી, અથવા પાણીના રેશાને આપણે બાધિત કરીએ

ત્યારે આન્તિની પહેલાં (મૂત) પછી (અવિષ્કૃત) અને આન્તિકાલે (વર્તમાન) દોઝી તો એકજ રૂપે રહેલી હોય છે, અને એમાં દેખાનારાં સર્પ વગેરે ત્રણે કાલમાં પોતે મિથ્યામૂત (અસત) હોવાથી અવિષ્કૃત હોવાના પણ વિષ્કૃત હોય તેમ પ્રતીત થાય છે, પરંતુ પ્રમાતા (જેનાર) પરમાર્થ દષ્ટિએ વિચાર કરી જુએ છે ત્યારે એ બાધિત થાય છે.

આ દૃષ્ટાન્તમાં રજ્જુનાં લક્ષણ સર્પ વગેરેમાં અને સર્પ વગેરેનાં લક્ષણ રજ્જુમાં હોતાં નથી, તેથી એ બન્નેમાં પરસ્પર (અન્યોન્ય) શબ્દ, અર્થ, લક્ષણ, પ્રતીતિ અને વ્યવહાર એ પાંચ પ્રકારનાં લક્ષણો વડે વિલક્ષણતા (ભેદ) જણાય છે, તેથી રીતે સતતાં લક્ષણ અસત લક્ષણવાળા દેહ વગેરે પ્રપંચમાં નથી, અને અસતતાં લક્ષણ સત લક્ષણવાળા પ્રત્યક્ આત્મામાં નથી; તેથી આ બન્નેમાં પરસ્પર શબ્દ વડે, અર્થ વડે, લક્ષણ વડે, પ્રતીતિ વડે, વ્યવહાર વડે, એમ પાંચ રીતે વિલક્ષણતા સિદ્ધ થાય છે; તેથી આવી રીતે વિચાર કરીને સત અને અસતની વિલક્ષણતા જાણવી નોંધવું.

હવે ચિત્ત અને જડની વિલક્ષણતા (ભેદ)નું વર્ણન કરીએ. સૂર્ય વગેરે અન્ય પ્રકાશની અપેક્ષા રાખ્યા ચિત્ત અને જડની વિના પોતાના પ્રકાશથીજ પ્રકાશમાન, તેમજ જ પોતાના કલ્પિત (આરેપિત) કરેલા જડ પદાર્થેનિ પ્રકાશનાર હોવાથી સૂર્ય વગેરે પ્રકાશના પદાર્થો, તેમજ માટી, પથ્થર વગેરે પ્રકાશ નહિ પાડનારા પદાર્થેનિ પણ જે પ્રકાશિત કરે છે, તે વસ્તુ ચિત્ત છે. એનાથી ઉલટું હવે જડનું લક્ષણ સાંભળ. સ્વતઃ (પોતે) અપ્રકાશમાન હોઈને અન્ય પદાર્થેનિ પ્રકાશિત કરવામાં જે અસમર્થ હોય છે, તે જડ-કહેવાય છે. એ બન્નેનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે, જેવી રીતે સૂર્ય અન્ય પ્રકાશની સહાયતા ન લેતાં સ્વયં પ્રકાશમાન છે, તેથી પોતાના પ્રકાશના સંબંધમાં આવનારા ઘટપટાદિ પદાર્થે પણ પ્રકાશે છે, તેવાજ ચિત્ત પ્રકાશ છે, અને જેમ ઘટપટાદિ

પદાર્થ પોતે અપ્રકાશમાન છે, તેમજ અન્ય પદાર્થને પ્રકાશિત કરવામાં પણ અસમર્થ હોય છે, તેવી રીતે જડ વસ્તુ સમગ્ર લેવી. જેવી રીતે આદિત્ય અને ઘટાદિની શબ્દ વગેરે પાંચ વડે વિવક્ષણતા છે, તેવીજ રીતે ચિત્ અને જડની પણ વિવક્ષણતા સમજવાની છે.

શિષ્ય:- આવી જાતના જ્ઞાનનું ફલ શું ?

ગુરુ:- જગતમાં પ્રકાશિત થનારા પદાર્થોમાં ગ્રહેલા વિકારો પ્રકાશક વસ્તુને ત્રિકાલમાં પણ સ્પર્શ કરતા નથી, એ આ જ્ઞાનનું ફલ છે.

શિષ્ય:- જરા વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરશો ?

ગુરુ:- સૂર્ય વડે પ્રકાશિત થતા ધડા વગેરે પદાર્થોમાં હિદ્ર થવાથી હાનિ અને હિદ્ર ન થવાથી લાભ; સ્પર્શ કરવાથી ત્યાગવાપણું અને સ્પર્શ ન થાય તો ગ્રહણ કરવાપણું; (યોગ્ય) લક્ષણથી હર્ષ અને (અયોગ્ય) અલક્ષણથી વિષાદ (ખેદ); સમીચીનતા હોય (સારો હોય) તો અત્યાનંદ અને અસમીચીનતા (સારો ન) હોય તો આનંદનો અભાવ, આના વિકાગના ગુણો પ્રકાશક સૂર્યને સ્પર્શ કરતા નથી. તેવીજ રીતે આત્મા વડે પ્રકાશિત (અતન્ય પામેલા) યથેલાં દેહ અને ઈન્દ્રિયો વગેરેમાં રહેનારાં નામ, રૂપ, જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ, પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ, વિધિ, નિષેધ, પડ્ભાવ, (ઉત્પત્તિ પહેલાં હોવું, ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, પરિણામ, ક્ષય, વિનાશ) વિકાર, પૂઠિર્ગિ (ક્ષુધા, તૃષ્ણા, જન્મ, મરણ, હર્ષ, શોક,) વટકારા, (સ્નાયુ, દાડકાં, મજ્જા, ત્વચા, માસ, લોહી,) અન્ધતા, મન્દતા, પદ્ધતા વગેરે સમસ્ત ગુણવિકારો પ્રકાશ કરનાર આત્માને ત્રણે કાલમાં કિંચિત્ માત્ર પણ સ્પર્શ કરી શકતા નથી, એમ સરલતાથી સમગ્ર શકાય છે.

આનંદ અને દુઃખની
વિલક્ષણતા.

હવે પરમાનંદ અને દુઃખની વિલક્ષણતા કહું છું, તેમાં પ્રથમ આનંદનાં લક્ષણ સાબળ. ૧જેમાં ઉપાધિ નથી, ૨જેનાથી અન્ય

૧ નિરુપાધિક છે. ૨ નિગતિશય છે.

કાંઈ અધિક નથી, જે નિત્ય છે તે સુખ-આનંદ છે. હવે દુઃખનાં લક્ષણો સાંભળ. એક તો પ્રતિકૂલતા એ દુઃખ છે, અને બીજું કોઈપણ બીજી ઈચ્છાને અધીન રહેનારો વિષય ન હોય તો પણ કેવળ દેવ-વળીએ આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક એમ ત્રણ પ્રકારનું છે. ઇન્દ્રિયોવાળા (સ્થૂલ) શરીરમાં વાગપિત્તકફની વિપરીતતા (વિષમતા)થી ઉત્પન્ન થનારાં વ્યાધિ વગેરે દુઃખ આધ્યાત્મિક છે. સૂતભૌતિક તેમજ સર્પ વ્યાધિ વગેરેથી ઉત્પન્ન થનારાં દુઃખ આધિ-ભૌતિક છે; અને દૈવેચ્છાથી આવી પડતાં અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, વીજળી પડવી વગેરે દુઃખો આધિદૈવિક કહેવાય છે.

શિષ્ય:-આનંદ અને દુઃખમાં કેં દષ્ટાંત છે ?

ગુરુ:-જેમ અમૃત સ્વપ્ન સુખરૂપ હોઇને એનો અનુભવ કરનારા જીવોને પણ સુખ આપે છે, અને કાલકૂટ વિપ સ્વપ્ન સંતાપ પમાડનાર હોવાથી એનો અનુભવ કરનાર અન્ય જીવોને પણ સંતાપ કરે છે, તેથી અમૃત અને વિપની પરસ્પર શબ્દ વગેરે પાંચ પ્રકારે વિલક્ષણતા છે, તેમ આનંદનાં લક્ષણ ત્રિતાપસ્વરૂપ દુઃખમાં નથી, અને દુઃખનાં લક્ષણ આત્મસ્વરૂપ આનંદમાં નથી. આ ઉપરથી શબ્દ વગેરે પાંચ પ્રકારે એમાં વિલક્ષણતા સમજવાની છે.

શિષ્ય:-આ બધાનો નિષ્કૃષ્ટ અર્થ (સારાંશ) તથા સિદ્ધાંત શું ?

ગુરુ:-રંગભુની પેઠે. સતરૂપ, સૂર્યની પેઠે ચિત્ રૂપ અને અમૃતની પેઠે આનંદરૂપ. અહમ્-હું શબ્દનો અર્થ જે આત્મા છે, તે સર્પવત્ અવૃતથી, ઘટવત્ જડથી, અને વિપવત્ દુઃખરૂપ દેહેન્દ્રિયાદિ પ્રપંચથી વિલક્ષણ છે, એમ જે ગુરુમુખેથી આત્માને જાણે છે, તેજ અસંગ છે, એજ કૃતકૃત્ય છે, એજ મુક્ત છે, એવો સમસ્ત વેદાન્ત-શાસ્ત્રોનો નિશ્ચય છે, એમ સમજવું જોઇએ. (અપૂર્ણ)

કોહમ-હું કાણ છું ?

(પહેલા વર્ષના બારમા અંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. રમણીક એ. મહેતા

જો શ્રુતિવાક્ય ઉપર આધાર રાખી તમે એમ કહો, કે જગતનો તિરોભાવ કે લપનું અનુમાન કરો છો, અને એથી જગતને તમે સત્ સ્વરૂપ બ્રહ્મનું પ્રતિબિમ્બ છે, એમ સિદ્ધાંત કરો છો; પણ તમારું આ અનુમાન અને આ સિદ્ધાંત અમાલ છે. જમત્ પરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ છે-અર્થાત્ કે અનાદિ અનંત કાળથી 'જમત્' પદાર્થ છે, અને તેનું પરિવર્તન પણ અનાદિ અનંત કાળથી ચાલુ આવે છે.

જગતને તમે પરિવર્તનશીલ એક નિત્ય પદાર્થ છે એમ કહો છો:- જગતને પરિવર્તન કહેતાં તેનો અર્થ એ કે, એ સગુણ પદાર્થ છે; કારણ કે કેવળ ગુણનું જ પરિવર્તન જોવામાં આવે છે. જ્યાં જ્યાં સગુણ પદાર્થનું પરિવર્તન જોવામાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં એમ જણાય છે કે તેનો પૂર્વ ગુણ નષ્ટ થઈ પરિવર્તિત ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા ગુણની ક્ષણિક સ્થિતિ પછી તે નાશ પામે છે અને પરિવર્તિત ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે ધારા-વાહિક-પ્રવાહ રૂપે ગુણ કે ગુણની સમષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને

લય થાય છે. આ પરથી સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે ગુણની ઉત્પત્તિ (સૃષ્ટિ), સ્થિતિ, અને લય (વિનાશ) છે. ' સૃષ્ટિ ' અને ' વિનાશ ' આ ક્રિયામાં સદેહ નથી. આ સૃષ્ટિ અને વિનાશ રૂપ ક્રિયા કોની છે ? જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ સિવાય બીજો કોઈ બ્રહ્મ નથી, તો પછી સૃષ્ટિ અને વિનાશ ક્રિયા કોનાથી નિષ્પન્ન થાય છે: -કોણ કરે છે બ્રહ્મ તો નિષ્ક્રિય છે. એથી એ તો સૃષ્ટિ અને વિનાશનું કારણ વા કર્તા યદ્ય શકે નહિ, તો પછી ગુણ શું સ્વયં ઉત્પન્ન થઈ. સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ, પોતોની મેળે વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે; પણ આમ બનવું શક્ય નથી. ઉત્પન્ન થયેલ ગુણ એ કાર્ય છે અને કારણ વા કર્તા સિવાય કાર્ય સંભવિત નથી. જો એમ કહો કે એની કોઈ શક્તિ છે જેના દ્વારા સૃષ્ટિ અને વિનાશ ક્રિયા નિષ્પન્ન થાય છે. જો એમ કહો તો પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે તે શક્તિ સાવચવ છે કે નિરવચવ । જો નિરવચવ કહેશે તો તે બ્રહ્મની સાથે એક અભિન્ન. કરશે. પણ બ્રહ્મ તો નિષ્ક્રિય છે તેથી સૃષ્ટિ અને વિનાશ અસંભવિત થઈ પડશે. જો સાવચવ કહેશે તો તે જગતમાં અંતર્ગત થશે. વાર, તો પછી જે સાવચવ પણ નથી અને નિરવચવ પણ નથી એવો કોઈ પદાર્થ નથી, એટલે એનું અસ્તિત્વ પણ નથી. બીજું એ પણ છે કે અનિત્ય ગુણ પ્રણ અનિત્ય ગુણનું કારણ હોઈ શકે નહિ. એક ગુણ વા એક ઐશ્વર્ય ગુણો પ્રથમ વિનષ્ટન થાય તો પરિવર્તિત ગુણ કે ગુણો ઉત્પન્ન થાય નહીં. પ્રથમ નાશ પામે પછી તે શી રીતે સૃષ્ટિ-ઉત્પત્તિ કરી શકે ? તેની વિનાશ ક્રિયા પણ શી રીતે સંભવી શકે ? આથી એમ સિદ્ધાંત કરવો પડશે કે ગુણની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ કે વિનાશ નથી; કારણ કે જ્યાં કર્તાનો અભાવ છે ત્યાં સૃષ્ટિ વિનાશાદિ ક્રિયા શી રીતે સંભવે । ગુણ નામે કોઈ પદાર્થ નથી-ઉત્પન્ન થયો નથી અને થશે પણ નહિ. જે ગુણ ઉત્પન્ન થતો નથી, અર્થાત્ કે જે ગુણની વર્તમાનતા નથી, એવો તમાગે ગુણવાદ ગ્રહણ કરે તો તમારું આપાતતઃ પ્રતીયમાન, પરિવર્તનશીલ, નિત્ય જગત એક અરૂપ, નિરા-

કાર. નિરવયવ, નિષ્ક્રિય, નિર્ગુણ, અદ્વિતીય બ્રહ્મ થઇને હોયું રહે છે, તમે નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં અસ્તિત્વહીન, મિથ્યા ગુણ કે ગુણોનો વૃથા આરોપણ કરી નિર્ગુણ બ્રહ્મને જ પરિવર્તનશીલ નિત્ય જગત જણાવ્યું છે. એક અદ્વિતીય (સંજ્ઞાતીય, વિજ્ઞાતીય અને સ્વજ્ઞાત બેદ રહિત) બ્રહ્મ શિવાય કોઈ પદાર્થ નથી. ' એકમેવાદ્વિતીય બ્રહ્મ ' એ સિદ્ધાંત અટલ અને દુર્ભેદ છે.

અતસ્તિમિત્ ગંભીરં માન્દ્રાન્દરસાર્ણવમ્ ।

માધુર્યંકરમાનન્ત મેકમેવાસ્તે સર્વતઃ ॥

આ પ્રમાણે જે ગુણની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશનો સંભવ જ રહેતો નથી, તો પછી ગુણ કે ગુણોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય-રૂપ દશ્યનું શું ? એ દશ્ય સ્વપ્નમાં જેવેલા મિથ્યા પદાર્થોની માફક માત્ર પ્રતિબિમ્બ છે. ગુણ કોઈ વસ્તુ કે પદાર્થ નથી.

પંચમૂતાત્મકં વિશ્વં મરીચિજલ સન્નિભમ્ ।

(ભગવાન દત્તાત્રય.)

દીર્ઘ સ્વપ્નઃ સ્થિતિ યાતઃ સંસારાલ્લયો મનોવશાત્ ।

અસમ્યગ્ દર્શનાત્ સ્થાનાચિય પૂ પ્રત્યયઃ પ્રદઃ ॥

(યોગસાસિઠ્ઠ)

જ્ઞાતા વા દષ્ટા આત્મા (બ્રહ્મ) જ્યારે ઉક્ત પ્રતિબિમ્બ જુએ છે, ત્યારે પ્રતિબિમ્બની વર્તમાનતા અસ્વીકાર કરી શકાય નહિ. આમ વિચાર કરતાં જણાય છે કે પરિદશ્યમાન જગતપ્રપંચ માત્ર પ્રતિબિમ્બ જ છે, અને પ્રતિ પજે જગતનું જે પરિવર્તન આપાતતઃ જણાય છે, તે સંપૂર્ણ રીતે મિથ્યા છે; કારણ કે પરિવર્તનશીલ એવો કોઈ નિત્ય પદાર્થ નથી; આથી પરિવર્તન પશુ નથી. જગતનું આપાતતઃ પ્રતીયમાન પરિવર્તન એટલે પજે પજે હિન્ન બિન્ન પ્રતિબિમ્બ જણાય છે તે. આ પ્રતિબિમ્બ અવશ્ય કોઈ નિત્ય પદાર્થનું હોવું જોઈએ. પરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ હોઈ શકે નહીં. આથી પરિ-

વર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ સમ્યક્ જાણ છે, માટે એ પ્રતિબિમ્બ જાણનું જ છે, અને જાણ જ પોતે આત્મપ્રતિબિમ્બ વિવિધ આકારે જીવે છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ જાણ જ્ઞાનદર્પણમાં (અંતઃકરણમાં) પ્રતિબિમ્બનું દર્શન કરે છે. આ દર્પણમાં જગતરૂપ પ્રતિબિમ્બ જણાય છે ખરું, પણ દર્પણ એ પ્રતિબિમ્બ નથી. દર્પણમાં જોનાર કે જાતા જાણ છે, એથી દર્પણની વર્તમાનતા અવશ્ય સ્વીકારવી પડશે. વળી દર્પણને પરિવર્તનશીલ પદાર્થ કહી શકાશે નહિ, કારણ કે પરિવર્તનશીલ એવો કોઈ પદાર્થ જ નથી, એ આગળ ઉપર સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. જો જ્ઞાન-દર્પણમાં પરિવર્તનશીલ કોઈ પદાર્થ હોય તો તે સાવયવ હોવો જોઈએ, અને તેમ થાય તો તેનું અવયવ જણાવું જોઈએ. આ પરથી એમ માનવું પડશે-સિદ્ધાંત કરવો પડશે કે જાણની કોઈ અનિર્વચનીય શક્તિ છે. એ શક્તિને માયાશક્તિ કે માયા કહેવામાં આવે છે. એ શક્તિની ક્રિયાને તે જ્ઞાનદર્પણ કે અંતઃકરણ કહેવાય છે.

अप्रतययं मनिर्देइय मन्तोमय्य मन्तोमयम् ।

तस्य काचित् स्यतः सिद्धा शक्ति मायेति विश्रुता ॥

(દેવીગીતા)

मन्नादितृण पर्यन्तं मायया कल्पितं जगत् ।

सत्यमेकं परं ब्रह्म यिदित्वैवं सुखी भवेत् ॥

आत्मा साक्षी विभू पूर्णा सत्योऽ द्वैतः परात्परः ।

देहस्थोपि न देहस्थो ज्ञात्वैवं मुक्तिमाप्नु भवेत् ॥

(મહાનિર્વાણ તંત્ર)

આ માયા તે જાણથી સ્વતંત્ર છે કે જિન છે. આ જાણમાયા જાણથી સ્વતંત્ર કે જિન નથી. જો તેને સ્વતંત્ર લેખીએ તો એ સ્વતંત્ર પદાર્થ સ્વીકારવા પડશે; પરંતુ તે શક્ય નથી, કારણ કે માયા જો જાણથી સ્વતંત્ર કે પૃથક્ પદાર્થ હોય તો તે નિર્વચ્ય નહિ પણ સાવ-યવ પદાર્થ થશે. જો સાવયવ હોય તો તે જ્ઞાનદરશ થાત. નિર્વચ્ય હોય

તો બ્રહ્મની સાથે એક અને અભિન્ન થાય, આથી દરીને આપણે એમ સ્વીકારવું પડશે કે માયા નામે જેને ઓળખીએ છીએ, તે બ્રહ્મશક્તિ બ્રહ્મથી વિન્ન કે સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી. એ બ્રહ્મની સાથે એક અને અભિન્ન છે, મતલબ કે બ્રહ્મ અને માયા એક જ સત્ પદાર્થ છે. આ માયાની ક્રિયા જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મનું જ દરૂપ છે. માયાની ક્રિયા એ જ્ઞાન-દર્શન વા અંતઃકરણ છે.

જો બ્રહ્મ અને માયાને એક અને અભિન્ન લેખીશું તો પછી નિષ્ક્રિય બ્રહ્મ સક્રિય નહીં થાય ? થશે જ. ના, નિષ્ક્રિય બ્રહ્મને સક્રિય થી રીતે કહેવાશે ? નિષ્ક્રિય બ્રહ્મ કહેતાં જે ક્રિયાનો બોધ, તે પ્રમાણે માયાની આ ક્રિયાને સમજવાની નથી. બ્રહ્મ દ્રષ્ટા કે જ્ઞાતા છે, તેની જ્ઞાનશક્તિ અને દર્શનરૂપ ક્રિયા છે, અને તેને જ નિષ્ક્રિય સિદ્ધ કરવામાં આપ્યું છે; તે જ પ્રમાણે માયા અને માયાની શક્તિને સમજવાની છે. બ્રહ્મ માયાશક્તિના ક્રિયારૂપ દર્શનમાં જ્ઞાનશક્તિના ક્રિયારૂપ નયનદ્વારા આત્મપ્રતિબિમ્બ જગદાકારે જુવે છે. એ તો આગળ જણાવવામાં આવ્યું છે કે બ્રહ્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તેથી તે જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા છે. વળી બ્રહ્મને જ્ઞાનશક્તિ અને દર્શનશક્તિ છે. તથા બ્રહ્મ અને જ્ઞાનશક્તિ અને બ્રહ્મ અભિન્ન છે. એક છે, મોટે જ્ઞાનશક્તિ એ જ બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ તેજ જ્ઞાનશક્તિ આપણને હવે એમ કહેવામાં આવ્યું કે બ્રહ્મની માયાશક્તિ પણ છે, વળી તે બ્રહ્મથી અભિન્ન છે, તો પછી માયાશક્તિ તેજ બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ તેજ માયાશક્તિ. આથી એમ સિદ્ધ થયું કે જ્ઞાનશક્તિ અને માયાશક્તિ એક જ છે, અર્થાત્ કે જ્ઞાનશક્તિ વા દર્શનશક્તિ તેજ માયાશક્તિ. માયાશક્તિ જ જે જ્ઞાનશક્તિ હોય તો એમ કહી શકાશે, કે બ્રહ્મ જ્ઞાનશક્તિ વા દર્શનશક્તિના ક્રિયારૂપ દર્શનમાં કિંવા જ્ઞાનશક્તિ વા દર્શનશક્તિના ક્રિયારૂપ નયનદ્વારા આત્મપ્રતિબિમ્બ જુવે છે.” અર્થાત્ “એવા અનિર્વચનીય બાવે તેની દર્શનક્રિયા નિષ્પન્ન થાય છે કે ઉક્ત દર્શનક્રિયામાં તત્કર્ત્ત

તેનું સ્વરૂપ દૃષ્ટ ન થતાં આત્મપ્રતિબિમ્બ જ દૃષ્ટ થાય છે ”
 કેવી આશ્ચર્યજનક દર્શનશક્તિ ! કેવી આશ્ચર્યજનક માયા ! બ્રહ્મ
 અનાદિ અનંતકાળથી અનંત જ્ઞાનદર્પણમાં પોતાને જ અનંત રૂપે
 જુવેછે. એજ બ્રહ્મની પ્રકૃતિ ! એજ બ્રહ્મની માયા ! એ જ બ્રહ્મનો
 નિત્યધર્મ ! એ જ નિયતિ ! “ સત્યજ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ ” એ પદ્ય
 મેઘાદિત્રીયમ્ ।

વાર હવે આપણે જોઈએ કે આ જગત શું છે ?

‘ તમે કહો છો કે આ પરિવર્તમાન જગત પ્રપંચ પરિવર્તનશીલ
 એક નિત્ય પદાર્થ છે. ’ આ તમારું પરિવર્તનશીલ જગત સગુણ
 પદાર્થ છે. જગતના પરિવર્તનમાં કેવળ ગુણનું કે ગુણસમૂહનું પરિ-
 વર્તન જોવામાં આવે છે, આથી ગુણનું કે ગુણોનું પરિવર્તન એટલે
 જ જગતનું પરિવર્તન એમ સ્વીકાર કરવું પડશે. ગુણોનું પરિવર્તન
 એટલે જગતનું પરિવર્તન સ્વીકાર કરશે એટલે એ ગુણોને જ જગત
 કહેવું પડશે, જે ગુણોને જગત રૂપે સ્વીકાર નહીં કરે, તો સગુણ
 જગતના ગુણો જગતથી લિન્ન કે સ્વતંત્ર થશે. પરિણામે એમ થશે
 કે ગુણો જગતથી સ્વતંત્ર કે લિન્ન થતાં ગુણનું કે ગુણોના પરિવર્તનથી
 જગતનું પરિવર્તન નહીં થાય એમ રજૂ કરવું પડશે. વાર ગુણના
 પરિવર્તનમાં એમ જોવામાં આવે છે કે પહેલાંના ગુણ કે ગુણોનો, નાશ
 થાય, ત્યાર પછી ગુણ કે બીજા ગુણોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આથી
 ગુણ કે ગુણોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનો સ્વીકાર કરવો પડશે.
 હવે જે ગુણોનો લય કે વિનાશ થાય છે એમ માનશે, એટલે તમારા
 સગુણ જગત, ગુણોનો નાશ થતાં નિર્ગુણ થશે. એટલું જ નહીં પણ
 તમારું પૂર્વોક્ત પરિવર્તનશીલ નિત્ય જગત, ગુણોના નાશથી નિરવયવ
 નિર્ગુણ નિત્ય પદાર્થ કરશે. હવે નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિત્ય પદાર્થ તો બ્રહ્મ
 સિવાય બીજો કેઈ છે નહીં, એ તો આગળ પર સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું
 છે; આથી તમે સ્પષ્ટ જોઈ શકશો કે જેને તમે પરિવર્તનશીલ નિત્ય

જગત હશે છે તે વિનાશશીલ ગુણ કે ગુણોનો નાશ પામતાં એક નિર્ગુણ બ્રહ્મ સિવાય કંઈ જ નથી. આથી ગુણથી બિન્ન કે સ્વતંત્ર પદાર્થ જે તમારું જગત તે એક અને અપરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ બ્રહ્મ જ સિદ્ધ થશે. હવે તમે જેને જગત્ હશે છે-તમારું જગત્ ગુણથી ગુણ જે સ્વતંત્ર હોય, તો તમારું નિત્ય જગત્ પરિવર્તનશીલ થી રીતે કહેવાશે. તમે જે જુઓ છો તે પરથી તમે સિદ્ધાંત કરો છો કે જગત્ એક પરિવર્તનશીલ નિત્ય પદાર્થ છે. ગુણના પરિવર્તન સિવાય બીજા કંઈનું પરિવર્તન તમે જુઓ છો ખરા ?

જે એમ કહે છે ગુણ કે ગુણો જગતથી બિન્ન કે સ્વતંત્ર નથી. અર્થાત્ ગુણ કે ગુણસમૂહો જ જગત્ છે. તો તમારા મતે અને અમે પણ સ્વીકાર કરીશું કે જગત પરિવર્તનશીલ છે; કારણ કે ગુણનું જ પરિવર્તન જોવામાં આવે છે. વાર ગુણના પરિવર્તનમાં શું જોવામાં આવે છે ? પહેલાંના ગુણનો નાશ થાય છે અને પછી બીજા ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ તો તમારે પણ સ્વીકાર કરવું પડશે. તમે જ્ઞાન-સ્વરૂપ બ્રહ્મ છો. તમે વિવર્ત સ્વીકાર કરી શકતા નથી; અર્થાત્ કે પૂર્વગુણનો નાશ થતો નથી, પરંતુ પૂર્વગુણ બદલાયલા ગુણમાં જન્માય છે એવો ભ્રમ થાય છે. આ વાત તમે નહીં સ્વીકારો, કારણ કે તમે જ્ઞાન (૩૫) છો. તમને ભ્રમ ઠપાઈ પેદા થાય ? જે એમ કહી શકે કે ભ્રમ એ ભ્રમ છે-તમને ભ્રમ થયો. તો પછી એમ કહેવામાં વાંધો નથી કે જગત પણ તમારું એક પ્રકારનું ભ્રમાત્મક દ્રશ્ય છે. એક વિષયમાં જો તમે ભ્રમનો સ્વીકાર કરશો તો બધા જ વિષયમાં ભ્રમનો સ્વીકાર કરવો પડશે. જે તમે એમ જ કહે છે કે હું જ્ઞાન (સ્વરૂપ) છું. મને ભ્રમની સંભાવના નથી તો પૂર્વગુણને બદલે બીજા ગુણ એ વિષયમાં પણ ભ્રમ નથી એમ સ્વીકાર કરવું પડશે.

જે એમ કહે છે કે પૂર્વગુણને બદલે બીજાગુણમાં પણ ભ્રમ નથી એમ સ્વીકારવું પડશે.

જે એમ કહો કે ગુણના પરિવર્તનમાં પૂર્વગુણનો વિકાર થાય છે, અર્થાત્ કે પરિવર્તનગુણ એ વિકાર છે. જેવી રીતે દુધનો વિકાર દહીં છે તેની માફક. તો પછી તમારા ગુણ શું ? તમાગ ગુણનું સ્વરૂપ શું ? જે ગુણનો વિકાર જ થતો હોય તો પછી ગુણ એક પદાર્થ કે વસ્તુ યર્થ પડશે. હવે જે ગુણને વસ્તુ કે પદાર્થ તરીકે નહીં સ્વીકારો, તો તે પછી અવસ્તુ યશે, એટલે સ્વપ્નમાં જોયેલા પદાર્થની માફક મિથ્યા દ્રશ્ય વા પ્રતિબિમ્બ યશે, કારણ તમે જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ દ્રષ્ટા છો. તમે જે જુઓ છો તે. અર્થાત્ કે દર્શન એ ભ્રમ નથી. તમે અવરય કંઈ ને કંઈ જુવો છો. તમે જે જુવો છો તે જે અવસ્તુ હોય તો ગુણને કોઈ નિત્ય પદાર્થનું પ્રતિબિમ્બ સ્વીકારવું પડશે. આથી તમારું જગત એ પ્રતિબિમ્બ યશે, કારણ કે ગુણોનો સમુદય તે જગત છે. જે એમ કહો કે ગુણ કોઈ પદાર્થ કે વસ્તુ છે, તો તે પદાર્થનો ગુણ પણ કબૂલ કરવો. પડશે. એ પદાર્થના ગુણનો સ્વીકાર કરતા 'ગુણનો ગુણ' હોય છે એમ કહેવું પડશે. એમ કહેવું એ કેવળ હાસ્યાસ્પદ છે. અસંગત છે એમ કહેવું પડશે. કારણ 'ગુણનો ગુણ' સંભવતો જ નથી. હવે જે તમે ઉક્ત પદાર્થના ગુણનો અસ્વીકાર કરો તો તે નિર્ગુણ પદાર્થ ઠરશે. નિર્ગુણ યતાં તે અવયવહીન યર્થ બ્રહ્મની સાથે એક અને અભિન્ન યશે; પછી એનું પરિવર્તન પણ અસંભવિત યશે.

જે તમે ગુણના વિકારને નહીં સ્વીકારો તો તમારે એ કબૂલ કરવું પડશે કે ગુણનું પરિવર્તન થાય છે. ત્યારે એટલું તો જાણી શકાય છે કે પૂર્વનો ગુણ નાશ યતાં તેને બદલે બીજો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉત્પન્ન યયેલો ગુણ દાણકાલ સ્થિતિપૂર્વક નાશ પામે છે, અને એને બદલે એક બીજો ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી કરીને ગુણની સૃષ્ટિ-ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય સ્વીકારવાં પડશે. હવે તમે ધ્યાનમાં લો કે તમારા જગતની શી દરમિયાન. એ તો તમે કબૂલ કર્યું છે કે ગુણસમૂહ 'ગુણ સમષ્ટિ' એટલે જગત. ગુણને ઉત્પત્તિ,

સ્થિતિ અને લય છે. આથી જગતના પરિવર્તનમાં એમ જણાય છે કે એક જગત ક્ષણકાળ સ્થિતિ ભોગવી નાશ પામે છે. અને પછી એક બીજું જગત ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉત્પન્ન થયેલું જગત ક્ષણવાર સ્થિતિપૂર્વક રહી નાશ પામે છે. આમ પરંપરા જણાય છે. પ્રતિપળે પ્રતિ મુહૂર્તે જગતની સ્થિતિ અને લય થાય છે. હવે વિચાર કરવા જેવી વાત એ છે કે આ પ્રમાણે જ્યારે જગતનો લય થાય છે, ત્યારે તે અદરય કયેમ થવું નથી એક જગતના વિનાશ અને અન્ય જગતની ઉત્પત્તિ વચ્ચે જે સમય કે કાળ તેનું શું. તેને મારે કંઈ નહીં હોય તે કાળ પણ અજનું પ્રતિબિમ્બ છે. એક મોટું વર્ણન થયો. એમાં બધે લાક્ષરંગ લગાડો યા લાક્ષરંગનું મોટું વર્ણન બતાવો. એની વચ્ચે લીલાક્ષરંગનું એક ન્હાનું ટપકું કરો. આમ કરી જોશો તો જણાશે કે લાક્ષ અને લીલાક્ષરંગ વચ્ચે ભેદ જણાવતી માત્ર એક રેખા જેવું છે. આ રેખાની પહોળાઈ લંબાઈ કે કંઈ જણાવું નથી ખાસ કરીને તો આ બે રંગ વચ્ચે ભેદ નિરૂપણ કરનાર કંઈ છે જ નહીં. બન્ને રંગ વચ્ચે ભેદદર્શક રેખા વર્ણવીત છે એટલે તેને કદ જેવું કંઈ છે જ નહિ. મતલબ કે માત્ર રેખાદય દરય છે. આથી જ આકાશને પણ અજનું પ્રતિબિમ્બ માનવું પડે છે. જે પ્રમાણે આ રંગદ્વયમાં આકાશનો અભાવ જોઈ શકો છો, તે પ્રમાણે બિંદુને પણ આવતન (dimension વા size-કદ) નો અભાવ હોવાથી પરસ્પર સાથે મળેલાં બે બિંદુઓ વચ્ચે પણ આકાશ નથી. બિંદુઓની અસંખ્ય સંખ્યા બિંદુઓને મળતાં એક રેખા થાય છે. તાત્પર્ય કે અસ્તિત્વ. હીન બિંદુરૂપી આકાશખંડસમૂહ એક રેખા રૂપી દરય છે. આકાશને અસ્તિત્વ નથી. મતલબ કે આકાશ કોઈ પદાર્થ નથી. આકાશ અજનું માત્ર પ્રતિબિમ્બ છે. દરય કેવળ અજનું પ્રતિબિમ્બ છે. દરય સર્વથા મિથ્યા છે. નિરવયવનું સાવયવ પ્રતિબિમ્બ. જે પ્રમાણે બે લિન્ન રંગ વચ્ચે રેખામાં પરસ્પર સંમિલિત બિંદુદ્વયમાં અસ્તિત્વહીન આકાશ

છે, તે પ્રમાણે એક જગતના લય અને અન્ય જગતની ઉત્પત્તિ વચ્ચે અસ્તિત્વહીન કાળ છે. કાળ પણ બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ છે. માટે જ્યેમ ઉત્પત્તિ મિથ્યા છે, તેમ જ સ્થિતિ છે અને લય પણ તથૈવચ. આત્માથી ભિન્ન સર્વેવ મિથ્યા છે.

વંચમૂતાત્મકં વિશ્વં મરીચિજલ સંનિધમ્ ।

આન્મૈષ કેવલં સર્વં ભેદાભેદોન વિષતે ॥

સત્યમૂજ્ઞાનમ્

(શ્રી દત્તાત્રય)

(અપૂર્ણ)

૬૫ .

“દેહ, ઇન્દ્રિય અને વિષયરૂપે પદાર્થોમાં ‘અમુક હું છું’ અને અમુક મારું છે’ એવી આસક્તિ વડે નહિ જન્ધાતાં, પોતાના સ્વરૂપને નહિ ભૂલી ગયેલા તથા શ્રવણાદિક પ્રયત્નો વડે પોતાના આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવામાં ઉપયોગી થઈ પડતા પોતાના આત્માથી જ, પ્રયત્નવડે આ સંસારસાગર ગાયના એક પગલાની પેઠે સહેલાર્ધથી તરી શકાય છે. બાકી ફક્ત દેવના ઉપર જ આધાર ગણવાથી કશું થતું નથી. ”

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર-એક અંજલિ

લેખક:-શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર એમ. એ.

૫૩

ભારતની સંસ્કૃતિમાં તથા હિંદના સઘળા પ્રાન્તોની કવિતામાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્થાન કંઈક ગૂઢ તથા અદ્વિતીય છે. ભારતની સંસ્કૃતિનો જે કોઈ પ્રખય પુરસ્કર્તા હોય, તે સંસ્કૃતિના અનેકવિધ પાસાનો જે કોઈ ગંપણી વારસદાર હોય, જે ભારતના સઘળા પ્રાન્તોના કવિઓ તથા કવિયત્રીઓના હૃદય તથા કલ્પના કોઈ એકજ વ્યક્તિએ વધારેમા વધારે મધુર તથા ઉત્કટ આદોષનોથી ઝળું-ઝળાવ્યા હોય, તો તે પૂર્ણયોગીશ્વર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે. તેમની જીવનલીલામાં માવવજીવનના સઘળાં તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે. તેમનું જીવન એટલે કે અદ્વિત, ઈન્દ્રયાપધારી, અંતેઠરંગી રંગલીલા. માટેજ હિંદુ શાસ્ત્રોમાં બીજા બધા અવતારો આંશિક અવતારો મનાયા છે; પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને સોળે કળાના અવતાર-અર્થાત્ પૂર્ણાવતાર માનવામાં આવ્યા છે.

આવી અજબ મોહિનીવાળા દિવ્ય પુરુષની જીવનકલાનું હૃદય સમજવું અતિ કઠિન છે. તેમના જીવનનાટકનો પ્રથમ પડદો ઉપડતા જ, આપણને તેમની કલામય વેશભૂષા આકર્ષે છે. પીણું પીતાંય; 'મોર મુગટ શિર પર સોહે', સંગીતગ્લાઠરના સઘળા સાગની પ્રતિનિધિરૂપ એવી મધુર વેણુના બજવૈયા; જરૂરસી જામો; છટા વાંકડિયા

મનોહર વાળ; સૃષ્ટિનાં સમસ્ત ગચ્છી જનુ જેમાં લયોં છે એવી, કારી હૃદય જન્મ કરવાની તાકાતવાળી, લિંડી આંખો—આ સધળી સળવટમાં કલાપ્રેમીનાં સ્પષ્ટ લક્ષણો છે, રંગ-રેખા અને પ્રમાણની સુયોગ્ય પસંદગી છે: જુગવાન શ્રીકૃષ્ણ જીવનકલાધર તો હતા જ, પણ સામાન્ય અર્થ-માં પણ સર્વ કલાઓના સ્વામી હતા તેની સાબીતી છે. વૃન્દાવનની કુંજનિકુંજોમાં દિનરાત બ્રમણ, “જુમનાતટ પનવટ ખંસીખટ” પર વિહાર, ભારતવાસીઓની કામધેનુરૂપ ગાયોની કાળજીપૂર્વક ઉછેર માટે તેમને ખીડમાં ચરાવવા લઈ જવામાં ભગવાનને પ્રાપ્ત થતો દૃષ્ટાંતરૂપ, રમણીય ભરવાડી આનંદ—આ સધળું શ્રીકૃષ્ણને કુદરત-પ્રેમી તરીકે આપણી સમક્ષ ખડા કરે છે. તેઓ સાચે જ નિસર્ગદેવીના પરમ ભક્ત હતા.

જુમનાના તટ પર તેમણે કરેલી ગોપીઓ સાથેની નિર્દોષ શૃંગાર-લીલા તેમની યોગશક્તિનો સળહ પુરવિા છે. મનોહારી રૂપ, અદ્વિ-તીય સ્તંભનશક્તિ, અપ્રતીકાર્ય સંકલ્પશક્તિ, ખાળકને ઉચિત નિર્બ્યાજ મસ્તીનો આનંદ, માખણ ચોરીને ખાવું અને તે રીતે પણ દુષ્ટોનું દમન કરવા માટે સરીરને તૈયાર કરવું, ગોરસ ફેડીને ગોપીઓને પજવી તેમના મનનું હરણ કરવું—અને આ સધળું કરતાં છતાં યોગીની પેઠે અલિપ્ત મન રાખી, જીવનપર્યંતના ખાલબ્રહ્મચારી બની રહેવું એ રાજયોગની સિદ્ધિની પરિસીમા નહિ તો ખીજું શું ? એ તોફાન અને એ મસ્તીમાં આપણે માનવને ઉચિત એવા સામાન્ય વિકારી ભાવો વાંચતા પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવો જોઈએ. રખેને આપણે આપણી નિર્જાળતાનું આરોપણ પૂર્ણ—સિદ્ધ થયેલા મહા પુરુષો પર કરી ભેસીએ ! “મહાત્માનાં ઊંઘણો તો આલથીયે અગાધ છે”—કવિશ્રી ન્હાનાલાલની એ ઉક્તિ આપણે મહાપુરુષોની જીવન-લીલાની સંગીક્ષા કરતાં સતત યાદ રાખવાની જરૂર છે.

અને છતાં એ જ મધુર, લટકાવો વેણુધર પાંચજન્ય (પંચજના:—

સધળી માનવજાતિનું કલ્યાણ કરનાર શંખનો પુકના પણ હતો એ જૂઠવા જેવી ખીના નથી. મધુર ગૂંચના જેટલાજ તે વીર રસના ભોક્તા હતા. કુરુક્ષેત્ર પર પોતાના પરમ સખા અર્જુનને અપૂર્વ આધ્યાત્મિક હિમત આપી, તેનો નિર્વેદ્યોગ દૂર કરનાર, પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર જ. ભગવાને ગાયેલી ભગવદ્ગીતા એ તો એક માનવ-જાતિની મહામૂઠી આધ્યાત્મિક મૂઠી છે. ગીતાની સામાન્ય અનુકૂળ પાઠમાં પરોવાયથી સાદી ભવ્યતા, તેમાં પ્રતિપાદન કરેલો કર્મ તથા સંન્યાસનો, ભક્તિ તથા જ્ઞાનનો, યોગ તથા નિષ્કામ કર્મનો ગદ્ય-પૂર્ણ સમન્વય, તેની અનેકવિધ સમૃદ્ધ વિચારસરણિ—આ સધળું તેને જગતના તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોમાં શિરોમણિરૂપ બનાવે છે. અને ગીતામંત્રના ઉદ્ઘાતા તરીકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર એક મહાન વિચારક અને દિલ્સુદ તરીકે આપણી સમક્ષ દષ્ટિગોચર થાય છે. ગીતાની વાણી પ્રેરક છે, કારણકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પબીર કાન્તિના પ્રેરક હતા, જગતના કલ્યાણને જ સ્વપ્રમા રાખી, માનવ આત્માના આધ્યાત્મિક નસીમને જ ઉદ્દેશ તરીકે મૂકી, તેમણે ગીતાશાસ્ત્રનો પોતાના પરમમંત્ર અર્જુનને યોધ કર્યો છે, જેના અમૃતવર્ણથી હજી પણ ત્રિતાપથી દાઝેલી આ દુનિયા ભય કર સન્નેગોમાયે શાન્તિ ધારણ કરી શકે છે ।

તે હિપરાત મહાભારતના શ્રી કૃષ્ણ એક મહાન મુત્સદી અને રાજ-કારણા પુરુષ તરીકે આપણને દેખા દે છે. અજાતશત્રુ યુધિષ્ઠિરના રાજસભ્ય યજ્ઞમાં જ્યારે તેમની તેમના યુગના પ્રથમ પુરુષ તરીકે પૂજા કરવામાં આવી, ત્યારે તે વાત સિદ્ધ થઈ ચૂકી, કે તેમનામાં સમકક્ષીન સર્વે રાજાઓને પોતાની હથેળીમાં ન્યાયવાની અજગ્ય શક્તિ હતી. કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધ સમયે આપણને સ્પષ્ટ માલમ પડે છે, કે તે વખતના ભારતરષ્ટ્રના સધળાં રાષ્ટ્રીય સૂત્રસંચાલન તેઓ કરતા અનેક અક્ષૌહિણી સેનાના સામર્થ્ય કરતાં તેમની હુદ્દિની દોરવણીની કિંમત પરમ તેજસ્વી હુદ્દિવાળા અને પરાક્રમી નરવીર અર્જુન જેવા

પણ વધારે આંકતા. આવા મુત્સદ્દી રાજ્યકાર્યધુરંધર !

શરીરખળમાં અને મદ્યવિદ્યામાં પણ તેઓ મહાકુશળ હતા. મુદ્દિ, ચાણુર, કંસ વગેરે જેવા અપ્રતિમ મદ્યોતે તેમણે ઓળા નાંખ્યા હતા. રુકમી જેવાને હરાવી તેમણે રુકિમણીનું હરણ કર્યું હતું. તેમ જ તે વખતના ભારતવર્ષના ક્ષત્રિયોને ઉચિત એવી બાણ-વિદ્યા, શસ્ત્રાસ્ત્રવિદ્યા વગેરેમાં તેમણે કુશળતા મેળવી હતી. રાજ્ય તરીકે તથા સમાજનેતા તરીકે તેમની બાહોશી જેવી હોય તો તેમણે ગયુરાનો ત્યાગ કરી દારકા નગરી વસાવી, અને તે સોનાની દારિકા તરીકે સુપ્રસિદ્ધ બની-એ બનાવ પુરતો છે.

કહેવાય છે કે મહાન પુરુષોની મહત્તા મોટા મોટા પ્રસંગોમાં નહિ પણ નાના પ્રસંગોમાંથી અને સંઘર્ષોમાંથી જ જણાઈ આવે છે. આ બાબતમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું સદ્ગુણ પ્રેમભાવનાં આંદોલનોને અચૂક સમજવું, સ્વીકારવું અને પ્રત્યુત્તર આપવું હૃદય જેવા જેવું છે ! અર્જુન સાથેનો સખ્યભાવ, વિદુરજીની ભાજી ખાધી તે વખતનો તેમનો પ્રેમલક્ષણા ભક્તિતને આપેલો જવાબ, દ્રોપદી સાથેનો દુર્યોધનની ભરસામાં વચ્ચો પૂરતી વખતે સાળીત થયેલો અલૌકિક ભગિની-ભાવ; કુંતા કોઈ જાણે મુરખી માણ હોય તેવો તેમની સાથેનો પ્રેમાળ સંભાળયુક્ત વર્તાવ; તથા દ્રોપદીસ્વયંવર સગયે, સુભદ્રા-હરણ વખતે તથા બળદેવજીને સાન્ત્વન આપવામાં તેમની વ્યવહાર-કુશળતા અને નીતિ-આ સઘળું જેતાં આપણને એમ જ થાય કે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર નાની નાની વાતોમાં પણ મહાયતુર અને વ્યવ-હારકુશળ હતા. ભગવાન તરીકે, યોગીશ્વર તરીકે તે સામા માણસના ભાવને જાણવાવાળા તથા તદનુસાર પ્રત્યુત્તર આપવાવાળા હતા. આ વિષયમાં તેમની મુદ્દામાજી સાથેની મૈત્રી તથા સાંદીપતિ ઋષિ તરફનો ગુરુભાવ પણ યાદ રાખવા જેવાં છે.

આવી રીતે શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના જીવનનાં પાસાં અનેક હતાં-દરેક

કીમતી, પ્રોગ્રવજ નયા ચમત્કારિક. તેથી જ તે અર્જુનના જીવનરથના સફળ સારથિ બની તેને કુરુક્ષેત્રમાં તથા જીવનમાં ફતેહ અપાવી શક્યા. આવા યોગીશ્વર ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર આપણા સૌના જીવનના પણ સારથિ બનેા અને તેવું સદ્ભાગ્ય આપણને સૌને પ્રાપ્ત થઓ એ જ પ્રાર્થના.

“ ચમત્કારથી શ્રદ્ધા થાય છે, શ્રદ્ધાથી ભક્તિ થાય છે, ભક્તિથી જ્ઞાન થાય છે, એમ પરંપરા મનાય. પણ ચમત્કાર માત્ર ઉપર જ ને શ્રદ્ધા જીવે છે તે કદાચ ઉપયોગની નથી. એવી શ્રદ્ધા કોઈ વાર પણ પોતે પ્રાપ્ત કરેલા નિશ્ચયની સત્યતા ઉપર આધાર રાખી શકતી નથી, તે નિત્ય નવા નવા ચમત્કારની આશા રાખે છે, જે શ્રદ્ધા સત્યનો નિશ્ચય કરવાથી થાય છે તે કદાપિ કમતી નથી, જે પોતે યથાર્થ જાણુ છે, તે જ ખરું જ્ઞાનુ છે. એમાં કદાપિ વિશેષ પેદા થતો નથી. એવી શ્રદ્ધા તે જ ખરું જ્ઞાન છે, ને તેમાં જ ખરો ધર્મ છે. ”

સ્વ. મણિલાલ ન. દ્વિવેદી

યમ અને નચિકેતા

(એક ઉપાખ્યાન)

લેખક:-શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય

પ્રકરણ ૧

ક્ર.

શિષ્યપરીક્ષા

• પૂર્વે ગૌતમ નામે એક મહર્ષિ હતા. એમના પિતાએ દરિદ્ર વર્ગને અન્નપાનાદિનું દાન કરીને ભારે યશ મેળવ્યો હતો. આ ગૌતમ ઋષિ આરણ્ય ઔદાઘ્રકી એ નામે પણ પ્રસિદ્ધ હતા. આ મહર્ષિએ એક વાર સ્વર્ગલોકની ઝામનાથી વિશ્વેન્જિત સર્વમેધ એ નામનો યજ્ઞ કર્યો. આ પ્રસંગે સભામંડપમાં આવેલા બ્રાહ્મણોને તેઓએ સર્વસ્વ આપી દીધું. યજ્ઞ પૂરો થયો એટલે બ્રાહ્મણોને આપવાની દક્ષિણા માટે ગૌતમ ઋષિએ ઘરડી, કૂબડી, વસકેલી, વન્ધ્યા ગાયો આજુવા માંડી. એ મહર્ષિને નચિકેતા નામનો એક નાની વયનો બ્રહ્મણુ પુત્ર હતો; પિતાને નકામી વસ્તુઓનું દાન આપતા જોઈ તેને વિચાર આવ્યો, કે જે યજ્ઞ-માન આવી રીતે દક્ષિણાશુદ્ધિથી નકામી વસ્તુઓનું દાન આપે છે, તે મગજ પછી મુખથી રહિત લોકોમાં જાણ છે યજ્ઞના અંગભંગથી પિતાનું અનિષ્ટ થશે એ ભયથી એ અનિષ્ટ ન થાય તે માટે, પિતા પાસે જમ્બ વિનયથી તેણે કહ્યું-“ પિતાશ્ચ, તમે મને કાને આપશો ?”

પિતાએ જ્ઞાન ન આપતા, એવી રીતે એક બે વાર કહ્યું એટલે પિ-
તાએ ચિદાર્દને કહ્યું કે “ તને યમરાજને આપીશ ” પિતાનું આ
આ બોલવું સામળી વળી નચિકેતા વિચારમાં પડ્યો, કે હું કાઈ છેક
ગુણ વગરનો પુત્ર નથી, છતાં પિતાશ્રી મારા પગ સાથી ચિદાર્દા હશે?
વગર પ્રયોજને ક્રોધાવેશથી કે બીજા કોઈ પણ કારણથી પિતા એમ
બોલ્યા હોય તો પણ તેમનું બોલવું પાળવું જોઈએ મિથ્યા ન થવું
જોઈએ તેઓ વચનબ્રહ્મ ન થવા જોઈએ, અને તેમ કરવું એ મારી
કરજ છે ” આ તન્દ તેના પિતાને પણ એ ધરા લાગ્યો, કે માગથી
ન બોલવાનું બોની જવાયું

નચિકેતાએ પિતાને કહેવા માડ્યું - “ પિતાશ્રી, આપના આપ
દાદાઓનું તેમજ વર્તમાન સાધુપુરોનું ચરિત્ર વિચારી જુઓ તેઓમાં
મિથ્યા લાપણનો અસ માત્ર પણ જોવામાં નહિ આવે તમારે પણ
તેઓનું અનુસરણ કરવું ઘટે છે અસત્ પુરો જ મિથ્યા લાપણ કરે
છે, અને મિથ્યા આચાર સેવે છે અસત્ બોલીને કે અસત્ આચરીને
કોઈ અજગ અમર તો થયું નથી, અને થવાનું પણ નથી ધાસ જેમ
ભીંગે છે, પાકે છે અને લલાય છે, અને પાકું ભીંગે છે-તેમ માણસ પણ
જન્મે છે અને મરે છે, પાછો જન્મે છે, મર્યા મરી ગયા અને ઘણા
મરશે તો આવા અનિત્ય જીવનોકામાં જોડું અસત્ સા માટે બોલવું કે
કરવું ? સત્ય જ બોલવું, સત્ય જ આચરવું, અને જોનેનું પાળવું.
માટે મને યમને ત્યાં મોકલી આપવું જોનેલું વચન સત્ય કરો ”

પુત્રનું આવું નીતિમય લાપણું સામળી પોતાનું બોલ્યું પાળવા માટે
તેને યમરાજને ત્યાં મોકલ્યો હવે બન્યું એવું કે નચિકેતા સ્વર્ગના
અધીશ્વર યમરાજ પામે ગયો, ત્યારે તેઓ ત્યાં હાજર નહોતા, તેથી ત્રણ
રાત્રિ સુધી તેને ભૂખ્યા તરસ્યા યમને બારણે રાહ જોઈને બેસી રહેવું
પડ્યું. ત્રીજે દહાડે યમરાજ આવ્યા, ત્યારે તેઓના સાલગવામાં
આવ્યું કે બળતા અગ્નિ જેવો એક બાગક અતિથિ રૂપે

આંગણે આવેલ છે; તેનો કાંઈ સત્કાર થયો નથી તેનો સત્કાર કવે
 બેઠાંએ કેમકે જે મન્દમતિ ગૃહસ્થને બાંગણે અતિથિઆહ્વાન બૂખ્યો
 તરસ્યો રહે છે, તેનું યજ્ઞયાગાદિ ક્રિયા અને દાનપરોપકાર આદિથી
 થએલું પુણ્ય નિષ્ફળ જાય છે. તેનાં પુત્ર, પશુ, વૈભવ સર્વ નાશ પામે
 છે અને તે પાપભાગી થાય છે, માટે ગમે તેવી સ્થિતિ હોય તો પણ
 ગૃહસ્થે અતિથિની ઉપેક્ષા ન કરવી. ”

આ ઉપરથી યમગજન પૂજનની સામગ્રી લઈ નચિકેતા પાસે ગયા
 અને કહેવા લાગ્યા. “ જ્ઞાન, નમસ્કાર કરવાયોગ્ય આપ અતિથિ
 ત્રણ ત્રણ ગત્રિ સુધી મારે આંગણે કાંઈ પણ સત્કાર પામ્યા વગર
 ઉપવાસી રહ્યા, તેથી મને ભારે પ્રત્યવાય લાગ્યો છે. કૃપા કરી એ
 પ્રત્યવાય દૂર કરો. માગ પર પ્રસન્ન થઈ આ પૂજનસામગ્રી સ્વીકારો.
 આપની કૃપાથી મારે કલ્યાણ થશે જ, તો પણ આપની વિશેષ
 પ્રસન્નતા માટે આપને ત્રણ ઇચ્છા વરદાન આપું છું. આપને જેની
 ઇચ્છા હોય તે પસંદગી કરી માગી લ્યો. ”

નચિકેતા શ્રદ્ધાળુ, વિચારશીલ અને પવિત્ર અંત કરજીવાળો હતો.
 તે યમગજને નમસ્કાર કરી બોલ્યો—“ હે દેવશ્રેષ્ઠ, આપની પ્રસન્નતા
 એ જ મોટી વાત છે, અને એ જ મોટો લાભ છે, તો પણ આપનો
 આદેશ છે, તો સૌથી પહેલાં તો એ માગું છું કે માગ પિતાશ્રી માગ
 પર ગુસ્સે થયા હો, તેમનું મન અચાન્ત અને વ્યગ્ર છે, તો તેમનો
 ક્રોધ શમે, તેમનું મન શાન્ત થાય, માગ ઉપર પ્રસન્ન થાય અને આપ
 ગમે અદ્વિંથી તેમની પાસે પાછો મોકલો, ત્યારે તેઓ મને ઓળખે
 અને ખુશી થઈ પ્રેમથી મને બોલાવે. ”

યમરાજે તેનું આ માગ્યું આપ્યું. ખીજાં વચ્ચે તરીકે ગાય,
 શોક, જગથી રહિત સ્વર્ગલોકનાં સાધનરૂપ અગ્નિવિદ્યાનું વિદ્યાન
 નચિકેતાએ માગ્યું. આ પણ યમરાજે તેને આપ્યું, અને વિશેષમા
 જાણીવું કે નચિકેતાના નામ પરથી એ અમિતનું નામ ત્રિજ્ઞાચિકેત

અગ્નિ પડશે. હવે ત્રીજો વર માગનાનો વારો આવ્યો, અને અહિંથીજ ઉપનિષદનાં સત્ય રહસ્યનો આરંભ થાય છે.

નચિકેતાએ કહ્યું:—“ મનુષ્ય મૃત્યુ પામે છે ત્યારે આવી આશંકા રહે છે:—કોઈ કહે છે કે મૃત મનુષ્યને વિશે શરીર, ઈન્દ્રિય, મનબુદ્ધિય જ્યોતો અન્ય દેહ સાથે સંબંધ રાખનારો આત્મા છે. મૃત્યુ થવાથી તેને નાશ થતો નથી તે દેહાદિ જડ વર્ગથી સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર બિન્ન છે; અને કોઈ કહે છે કે એવો આત્મા નથી. તો આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે, અને મુખ્યા પછી તેનું શું થાય છે, એ વાત મને સમજવો, આપનાથી બોધ પામી એનું જ્ઞાન હું પામું એવી મારી ઇચ્છા છે. આ ત્રીજો વર હું માગું છું. ”

કુમાર નચિકેતાની આ માગણી સાંભળી યમરાજ બહુ વિરમય પામ્યા. એ નચિકેતા આત્મજ્ઞાનને પાત્ર છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરી જોવા તેઓ ઓહ્યા:—

“ પ્રિય નચિકેતા, હું જાણુવા માગે છે તે વિષય અતિગદન છે. આ બાબત દેવો પણ શંકામાં છે. વિષય અતિ ઝીણો છે અને જાણવો સહેલો નથી, માટે એ વર મૂકી દે; બીજો વર માગી લે, મને આગ્રહ ન કર. મને એથી છોડ. ”

નચિકેતાએ જવાબ આપ્યો:—“ હા વિષયમાં દેવો પણ શંકાશીલ છે અને તે સમજવો બહુ કઠણ છે, એમ આપ કહો છો, તો પછી આ વિષયનો આપ જેવો ઉપદેશક શોધ્યો પણ મને તેમ નથી, અને પરમ કલ્યાણનાં સાધનરૂપ આ આત્મજ્ઞાન જેવો બીજો કોઈ માગવા જેવો વર પણ નથી. કૃપા કરી મને એ આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરો. ”

બાળકની આવી આગ્રહયુક્ત વાણી સાંભળી યમરાજ તેની કસોટી કરવા આ પ્રમાણે લોભાવતા ઓહ્યા:—“ પ્રિય બાળ, મુખ્યા પછી મનુષ્યનું શું થાય છે એ જા માટે જાણુવા માગે છે કે માગવા જેવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ છે; જો, સો વર્ષ જીવે એવા પુત્રપૌત્ર માગ;

ગાયા, હાથી, ઘોડા, રથ, ખમના ખૂબ માગ; વિસ્તીર્ણ નિષ્કંટક ચક્રવર્તી રાજ્ય માગ; ઇન્દ્રાનુરૂપ લોહું જીવન માગ; તારી જે જે ઇન્દ્રાઓ હોય તે હું પૂરી કરું. જે આ શશુગારેલા રથો, વાદિત્રો, આસરાઓ તૈયાર છે; માગી લે, તેમની પાસે તારી સેવા કરાવ. માણસોને આવી વસ્તુઓ મળી શકે તેમ નથી. મર્ત્યલોકમાં જે જે કામના પુરંવી દુર્લભ હોય, તે સર્વ તારી ઇન્દ્રા મુજબ માગી લે. જે કાંઈ જોઈએ તે માગી લે, તે આપવા હું તૈયાર છું, પણ આત્મચાન માગ નહિ. મરણ સંબંધી પ્રશ્ન મૂકી દે. એ વાત મને ન પૂછ. ”

આવાં પ્રલોભનથી સામાન્ય માણસ જરૂર હલચાલ જાય, પણ નચિકેતા જરાપણ હલચાલો નહિ. તેનું વિશુદ્ધ હૃદય એથી જરાપણ હલમલી ઉઠ્યું નહિ. તેણે ઝટ ઉત્તર આપ્યો. “ હું દેવગ્રેષ્ઠ યમરાજ, આપે જે જે ભોગ પદાર્થો મને માગી લેવા જણાવ્યું, તે બધાની સત્તા સ્થિર ક્યાં છે ? એ બધા આજે-કે તે કાલે નથી. એ અસ્થિર ચંચળ અને ક્ષણભંગુર છે; નાશવંત છે. ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ ઠેડો વખત ટકે તેમ છે ? વિષયોના સેવનથી શક્તિનો નાશ થાય છે, ઝોજસ બળ જાય છે, યુદ્ધ ધસાય છે, ભુદિ ક્ષીણ થાય છે, તેજ જલ્દી રહે છે, યશનો નાશ થાય છે. મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ કેટલું ? બ્રહ્માનું આયુષ્ય પણ અદ્વૈજ છે તો. મહારાજ, એ વાહન, પરિચારિકાઓ, રત્ન, ધન વગેરે તમે જ રાખો. એ તમારાં જ હજી, મારે તેમાંનું કાંઈ ન જોઈએ, મારે તેની ઇન્દ્રા નથી. વિત્ત સંબંધમાં પણ એનું છે કે ગમે તેટલું દ્રવ્ય મળે તો તેથી કાંઈ કોઈને તૃપ્તિ તો થતી જ નથી. કામનાનું પણ તેમ જ છે. એક કામના પૂરાય તો બીજી જાગે, કામનાઓ શમતી જ નથી. એ ભોગવિલાસ, એ જન, ધન, વિભવ, સંપત્તિ, પુત્ર, પશુ આદિથી નિરંકુશ તૃપ્તિ તો કદી પણ કોઈને થતી નથી. મારે ભોગનાં દ્રવ્યોનું અને તેનાં સાધનોનું કંઈ કામ નથી. ધન અને આયુષ્ય આપની દયા હશે તો મળી જ રહેશે.

મારે તો એ જ વરદાન જોઈએ ”

“ અજર અમર દેવો પામે આવી એવો ડોગ મૂર્ખ મનુષ્ય હોય કે પોતે જરામરણયુક્ત અને મૃત્યુરૂપ અધોસ્થાનમાં રહી હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ કળ તે દેવો પામેથી મળશે એમ જાણતો હોય છતાં તેઓ પાસે અનિત્ય કળની માગણી કરે ? સૌન્દર્ય, રૂપ, ગંગા, કીડા અને તેથી થતું સુખ નાશવત છે, ક્ષણિક છે, નિગત રૂપાન્તર પામ્યા કરે છે એક જ કંપે ગહેતો નથી એમ જાણનો કંમો વિવેકી પુરૂષ અતિ-દીર્ઘ જીવનમાં આનન્દ માને ? આપ જેવાઓ પાસે આવી કેવળ અનિત્ય ભોગ્ય પદાર્થો માગુ એવો મૂર્ખ હું નથી મને તો આત્માનું સ્વરૂપ સમજવો એથી બીજું વરદાન હું મનથી પણ ઇચ્છતો નથી મને તો આત્માના નિષ્કૃયનું વિજ્ઞાન સમજવો કે જેથી પરમ પુરૂષાર્થ પામી શકાય છે

નચિંતેતાનો આવો શુભ અમરદહ અને તેના મૂળમાં રહેલ શ્રદ્ધા, ભક્તિ, વિવેક, વૈરાગ્ય વગેરે સાધનસપત્તિ જોઈ મમરોજને ખાતરી થઈ કે આ શિષ્ય આત્મજ્ઞાનને મોગ્ય છે ખરે જિજ્ઞાસુ અધિકારી છે

૬

પ્રકરણ ૨

શ્રેય અને ત્રેય

શિષ્યની પરીક્ષા કરી તેની પાત્રતા યોગ્ય કરી મમરાજ પ્રસન્ન થયા અને તેને નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું

“ ત્રિય નચિંતેતા હું જોઉં છું કે તને આત્મવિદ્યાની ખરેખરી લીટ અભિલાષા છે, અને તું ધીર વિવેકી શુદ્ધિમાન છે, કેમકે સ્ત્રી પત્ર, ધન, ધાન્ય, પશુ વૈભવ અપ્સરા વગેરે દિવ્યભોગો સામ્રાજ્ય એ સર્વ ત ક્ષણિક સુખ આપનાર ભાસતા હોય ધણી ખરા

મનુષ્યોને સ્વભાવથી જ પ્રિય હોય છે. તેઓનું મન એ વિષયમુખોની કામનાઓમાં જ લાગ્યું પડ્યું હોય છે. તેં વિવેકબુદ્ધિ વાપરી સારાસારનો વિચાર કરી ભારે ધીરતાથી એ પ્રેય પદાર્થોના ત્યાગ કર્યો, તારું મન એ ભોગ્ય પદાર્થોની લાલસાથી ડગ્યું નહિ, કોઈપણ વિષયની કામના તને શ્રેયોમાર્ગથી ચલાવી શકી નહિ; ખરેખર તેં અમૃતતત્ત્વની ઉત્કટ ઇચ્છા દર્શાવી અને એવી પ્રૌઢ ઇચ્છાને યોગે નદીના પ્રવાહને દિલ્લો વહેવડાવવા જેવું કરી બતાવ્યું. મન અને ઇન્દ્રિયોના સ્વાભાવિક અહિમુખ વેગનો નિરોધ કરી તેને આત્માભિમુખ કર્યો; તેં અપૂર્વ મનોનિગ્રહ, ઇન્દ્રિયસંયમ, વિવેકબુદ્ધિ ગતાવ્યાં છે અને બહુ મનુષ્યો જેમાં લોભાહને પડે છે તેવી કામનાઓનો તેં ત્યાગ કર્યો. આત્માનું અન્તકાળનું ખરું દેવ્યાણુ જેથી થાય તેવો ધીર પુરુષોનો વિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ તેં પસંદ કર્યો. તારા જેવું કરનાર કોઈકજ ધીર નીકળે. ખરેખર તું ધન્ય છે. તારી પ્રશંસા કટલી કરું. તારા જેવા પ્રમ્ન પૂજનાર સર્વશિષ્ય અમને મળે. તારી ધૃતિ ચત્ત્વ વસ્તુવિન્યાસ છે.

સંસારમાં એ માર્ગ છે. વિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ અને અવિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ. એ બંને માર્ગનાં સ્વરૂપ અને રૂળ જુદાંજુદાં છે. વિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગ પસંદ કરી તે માર્ગે જનારાનું દેવ્યાણુ થાય છે. તેને મોક્ષ મળે છે. પણ અવિદ્યાર્થી શ્રેયોમાર્ગે જનાર પુરુષાર્થથી ખટ થાય છે. તે પુનઃ પુનઃ જન્મમરણના પ્રવાહમાં અચળાવાં કરે છે. શ્રેયોમાર્ગ ઉપર ઉપરથી રમણીય અને સુખકર ભાસતો દોષથી બહુ મનુષ્યો એ માર્ગ ગ્રહણ કરે છે. પણ જે શ્રેયોમાર્ગ છે-જ્ઞાનમાર્ગ છે તે વિષમ છે. તે સજેલી તીક્ષ્ણ તમ્બારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવો છે. આ દુઃખે મંપાદન કરી ચક્રાવ એવો જ્ઞાનમાર્ગ તેં ગ્રહણ કર્યો એ ખરેખર દુઃકર કાર્ય થયું છે.

દુનીયામાં ધણાંખરાં મનુષ્યોને તાત્કાલિક ઇન્દ્રિયગમ્ય સુખ આપનારો અવિદ્યાનો શ્રેયોમાર્ગ પસંદ પડે છે. તેઓને ધન, સત્તા,

વિભવનો મોહ હોય છે; સ્ત્રી પુત્રાદિ ભોગ્ય પદાર્થોમાં અત્યંત આસક્તિ હોય છે. આ મોહ-આસક્તિ અને તૃષ્ણાથી પ્રેરાઈ તેઓ તે મેળવવાની ખટપટોમાં રમીપમી રહેલા હોય છે. આ લોક અને તેનાં ઇન્દ્રિયગમ સુખો શિવાય બીજું કંઈ તેઓને સંજતું નથી, પરલોક અને સદ્ગતિનું તો તેઓને જ્ઞાન જ હોતું નથી. એટલે તે મેળવવાનાં શાસ્ત્રીય સાધનોનાં કે તેનાં અનુદાનની ખબર જ શાના રાખે ? તેઓ તો 'આ લોકની સંપત્તિ, જ્યૈશ્વર્ય', સત્તાનો લાભ એજ પરમ લાભ છે એમ સમજે છે, અને તેની જ ભાવનાઓ કરે છે. અવિદ્યા-અજ્ઞાનમાં દૂષ્ણા પડ્યા હોય છે, છતાં પોતાને વિદ્યાવાન. શાસ્ત્રકુશળ, પંડિત, કૃતાર્થમાની ભારે અભિમાન ગળે છે. ખરેખરી રીતે તો તેઓ સંસ્કારહીન વિવેક-શૂન્ય બાળક જેવા જડભુદ્ધિ હોય છે. તેઓની વાસ્તવિક રિપતિ ગાઢ અધિકારમાં આમતેમ ભટકતા અને ડેબાં ખાતા અધિજાન્મૂર્ખ પુરૂષો જેવી હોય છે. અને તેઓની મતિ પણ એક અંધ બીજા અંધને દોરે અને પરિણામે પોતે ખાડામાં પડે અને બીજાઓને પાડે તેના જેવી જ થાય છે. તેઓ મહા અનર્થકામી ખાડામાં પડે છે, સત્ય વસ્તુ તેઓને હાય આવતી નથી. મૃત્યુના સર્વત્ર વિસ્તરેલા કાંસામાં ફસાય છે, અને વધારેને વધારે એ કાંસામાં અટવાતા જાય છે તેથી છૂટતા નથી. જન્મ, જગ, મરણ, શોક, મોહ આદિ કલેષપરેપરામાં અથડાયાં કરે છે. પ્રિય નર્થિકેતો, અવિવેકી પામરોના આ આપાનગમણીય પણ દુઃખપરિણામી માર્ગની તે જગજગ પરીક્ષા કરી, તેનું ચથાર્થ સ્વરૂપ સમજી, એ માર્ગથી છું દૂર રહ્યો. જળમિશ્રિત દૂધમાંથી દહંસ જેમ જળ મૂકી દૂધ લઇ લે છે, તેમ આ શ્રેય-શ્રેયનાં મિશ્રણમાંથી શ્રેયનો માર્ગ ત્યાગ કરી તે શ્રેયનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો. તારું પરમ કલ્યાણ યશે, છું મોહરૂપ પરમ પુરુષાર્થથી જાણ નહિ થાય, છું મોહને યોગ્ય છે. તારા જેવા શ્રેયોમાર્ગની ઇચ્છા રાખનારા કરોડોમાંથી એકાદ નીકળે; કારણ કે જે આત્માના જ્ઞાનની તે મારગણી કરી છે, તેનું બહુ લોકોએ જવળુ પણ

ભાગ્યે જ કયું હોય છે તેનું શ્રવણ પણ દુર્લભ જ છે. સાંભળ્યા છતાં પણ તેના તરફ વલણ કોઈકને જ થાય છે. એ આત્મતત્ત્વનો વક્તા અને જ્ઞાતા પણ વિરલ હોય છે. કોઈ વિરલ ભાગ્યશાળીને 'અમેદદશી' આચાર્યનો યોગ થઈ જાય છે, અને એ આચાર્ય પાસેથી એ આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ પામી કોઈક જ કુશળ વિવેકી આત્મલાભ પામે છે. આત્મલાભ માટે જેવા તેવા ગુરુથી કે કેવળ પોતાના તર્કથી સાધી શકવું નથી. આત્મવેત્તા અલૌકિક ગુરુ અને શ્રુતિસંભતતર્કની સહાયથી એ અતકર્મ, દુર્દર્શ આત્મદેવનું શ્રવણ, નિર્ધારણ, મનન, નિદિધ્યાસનથી સ્વાનુભવમાં ઉતરવું જોઈએ, આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે જ હર્ષ, શોક, દુઃખ વગેરેથી છૂટાય છે અને અનિર્દેશ પરમ સુખનો લાભ થાય છે. અવિદ્યારૂપી ઘોર નિદ્રામાં પડેલા જન્તુઓએ એ નિન્દ્રાનો ત્યાગ કરી ઊઠવું જોઈએ અને જાગૃત થઈ સદ્ગુરુને શરણે જઈ આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, કેમકે તેમ કયા વિના પાણીને કોઈ માર્ગે ખરું સુખ, સાચું હિત અને અનન્તકાળનું દૈવ્યાણુ યવાનું નથી.

પ્રકરણ ૨

જીવાત્મા અને પરમાત્મા

યમરાજાએ ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું કે પ્રિયતમ નચિકેતા ! મૃત્યુ પછી શરીર ધન્વિય મન શુદ્ધિથી જુદો અને ળીળ દેહ સાથે સંબંધ રાખનાર આત્મા જેવું કંઈ છે કે કેમ એ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળ.

આ શરીરનો પ્રાણ સાથે સંયોગ તે જીવન અને પ્રાણથી વિયોગ તે મરણ એમ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવતું હોઈ એમ મનાય છે કે માણસ

ગ્રન્થાવલોકન

૫૬

“ શારીર આરોગ્ય અને ગૃહવિજ્ઞાન ”

લેખિકા-શ્રી સુમતિમેન પ્રાણજીવન પેઠ ૭ એ, ડી પી ઈ
પ્રકાશક-પટેલ બ્રધર્સ, નડિયાદ કિ મત રૂ. ૦-૧૨-૦

શારીર શાસ્ત્ર, આરોગ્યશાસ્ત્ર અને ગૃહવિજ્ઞાન, જે મનુષ્ય જીવ
નના ખાસ મહત્વના અંગ છે, તેના સુખગ ત્રિવેણીસંગમ સમુ આ
પુસ્તક ખરેખર પ્રત્યેક ઘરમા વસાવવા જેવું છે કન્યાઓ માટે તો
આ પુસ્તક આશીર્વાદરૂપ છે લેખિકા બહેને બહુ જ સરળ રીત
અને સહેલી ભાષામા, વિષય જગ શુષ્ક હોવા છતાં, ધરત્રનું નિરૂપણ
સુદર સૈની દ્વાગ કરેલું છે વિજ્ઞાનના ખીજ આવાં પુસ્તકો કમતા આ
પુસ્તકની વિશિષ્ટતા એ છે કે લેખિકા બહેનને પોતાને પ્રત્યક્ષ અનુભવ,
આ વિષયો અજ્ઞાતવાનો હોમ્ને, વિદ્યાર્થીનીઓની રોજની શી શી
મુશ્કેલીઓ હોય છે, આ તોનો ઉકેલ કમ લારી શકાય તેવું જ્ઞાન
ધણ જ વ્યોમકાર્મિક રીતે ત્રિવેકપૂર્ણ કરેલું છે.

વિજ્ઞાનના ધણા પુસ્તકોમાં ભાષાશુદ્ધિ તરફ ખાસ લક્ષ આપ-
વામા નથી આવતું, પણ આ પુસ્તકમા લેખિકા બેનને ગુજરાતના
સમર્થ નવનિકાકાર અને લેખક શ્રી બાણુભાઈ પ્રા પેઠની મદદ
મળેલી હોવાથી પુસ્તક ખરેખર વિજ્ઞાનના એક સારા પુસ્તક
ઉપગત, સાહિત્યનો પણ નમુનો બોતું છે વિદ્યાર્થીનીઓ ઉપરાત
અન્ય સ્ત્રી વર્ગ પણ ખૂબ ગ્રસપૂર્વક આતુ પુસ્તક વાચીને ધણ
જાણવાજેવું મેળવી શકે એમ છે

ન હ. વ્યાસ

દાખલ કરવા સબધી સનાતન મંડુકામાં વિરોધી ચર્ચા જનમી છે.

—મહુવા-કાઠિયાવાડમાં મહાજનની ધર્મશાળામાં શ્રી સાતિ-ભાષના સાગ એવા ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો થયાં-હળવદમાં સ્વામીનારા-યણના મદિરમાં જ્ઞાનસત્ર ઉત્તવાયો; સાગ વ્યાખ્યાનો થયાં.—સુબઈ વિગેરે સ્થળોએ હિંદના ઘડા દાદાજીઈ નવરોજી તથા લોકમાન્ય દિળકની સવત્સરીઓ ઉજવાઈ.

—વિદ્વાન જૈનમુનિ શ્રી કાલિવિજયજી પાટણ મુઠામે ૮૨ વર્ષની વયે કાગધર્મ પામ્યા.—અમદાવાદમાં ડૉ. મુંજેતુ ગુજરાત હિંદુ યુવક પરિષદના પ્રમુખપદે વ્યાખ્યાન થયું; હિંદુઓને ઐક્ય સાધવાનું, લશ્કરમાં જોડાવાનું, સાચો રાષ્ટ્રવાદ કેળવવાનું, ગુજરાતમાં મિલિટરી કોલેજ સ્થાપવાનું અને એ રીતે અખંડ હિંદુસ્તાન સાચવી રાખવાનું સમજાવ્યું.

જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સંનિતનાં રહસ્ય સમજાવનારાં
ઉત્સાહ અને વ્યયતિ પ્રેરનારાં

—: પુસ્તકો:—

	કિંમત	પોસ્ટેજ
કિરણકલાપ :—વૈગમ્યબોધક કાવ્યો	૦-૮-૦	૦-૧-૯
ભગવદ્દર્શન :—ભગવદ્ગોષ્ઠી મંત્ર	૦-૬-૦	૦-૧-૩
મીરાં અને રાણો :—ભગવતી મીરાંનાં ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સમજાવનારાં સંવાદ.	૦-૩-૦	૦-૦-૯
શ્રી સદ્ગુરુ ગિદ્યાશતક :—વેદાન્તના ઉચ્ચતમ સિદ્ધાન્તોને સળી કાવ્યમાં જીતાગેય રીતે	૦-૩-૦	૦-૦-૬
શ્રી સદ્ગુરુ સ્તુતિશતક :—નિત્ય પાંદમરેણ્યયોગી યાય એવું સંકિતરહસ્ય શતક.	૦-૩-૦	૦-૦-૬
સ્વા. રામતીર્થની સંક્ષિપ્ત જીવનકથા :—	૦-૨-૦	૦-૦-૬
અષ્ટાં પુસ્તક માથે લેનારને પોસ્ટેજ	૦-૩-૩.	

દરેક પુસ્તક માટે દરેક તપાસ પેટીમાં અર્થ જુદું.

અખન્ધક :—“ ઉત્થાન ”

હાથાઉદ્દેપુર, પૂર્વગુજરાત

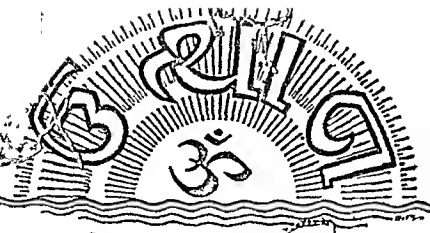

“આ મનુષ્યલોક એક કર્મભૂમિ છે, એમ ત્રિચારીને પરલોકની ઇચ્છા રાખનારા પુરુષે નિરન્તર શુભ કર્મો જે કરવાં. કેમકે સર્વલક્ષક કાળ, મહિનાઓ અને ઋતુઓ-રૂપી તર્કથી તથા કડછી હાથમાં લઇને, સૂર્યરૂપી અગ્નિ સંગઠાવીને, તેમજ દિવસો તથા રાત્રિઓરૂપી લાકડાં બોને તે-વિતર્કમાંથીને, પ્રાણીઓનાં કર્મપ્રણાલી સાક્ષીના રૂપે તો સર્વ પ્રાણીઓને બખાતકારે રાંધી ખાય છે. મનુષ્ય પાસે ધન હોય પણ તેનું દાન અને લોભ-કરવામાં ન આવે તો તે ધનનો ચો ઉપયોગ । મનુષ્યેનાં બળ હોય તેનો શત્રુનો પરાજય ન કરે તો તે જંગનો ચો ઉપયોગ ? મનુષ્યે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું હોય, પણ જો ધર્મોપદેશ ન કરે તો તે શાસ્ત્રાધ્યયનનું શુ ફળ ? અને જે પુરુષ/ઇદ્રિયોને તથા મનને વશ રાખતો નથી, તે પુરુષમા રહેલા આત્માનું શું પ્રયોજન છે.”

શ્રી મહાભારત; શાંતિપર્વ; મેક્ષધર્મ અ. ૩૨૧

રમણલાલ નાનાલાલ સાહે રવા સ્વમન્યો તીર્થે શ્રીરામદેવ
એમને માટે વડોદરા, શવપુરા અસીક પ્રિન્ટરીમાં છાપ્યું
૩૬૨ ૬૫૧ વા ૧૫-૮-૧૯૩૩

હૃત્પિપ્પત જામત પ્રાપ્ય ઘરાના નિયોધત ।

• ઊઠે સાધક । જાગે ને આત્મા સુવર મેળવે;
• આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાકિર્તિ મેળવે.

લેખ

પ્રાસ્તાવિક ...	... નં. ૧૦ ...	... ૨૨
દરિવર...	...શ્રી. મુગ્ધભાઈ પી. શાહ ...	... ૨૪
સ્વયંભૂ ...	...શ્રી. જ્યેષ્ઠાંગીર માણેકજી દેસાઈ...	... ૨૫
પ્રાર્થનામય જીવન	...શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ ...	... ૨૬
વેદાન્ત અને વ્યવહાર	...સ્વા. શ્રી અદ્વૈતાનંદજી ...	... ૨૭
બક્તિમીમાંસા...	...સ્વા. શ્રી માધવતીરજી ...	... ૨૮
શ્રીલઘુ વાસુદેવ મનન	...તંત્રી ...	... ૨૯
યોગીસમ્રાટ શ્રી ...	...શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર ...	... ૩૦
યમ અને નયિકેતા	...શ્રી. જ્ઞાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય ...	... ૩૧
આત્મબ્રમરિ	...શ્રી. ગુમાનસિંહજી નાયસિંહજી ...	... ૩૨
તીર્થિકથાઓ	...શ્રી. નરમંદાશંકર દ. વ્યામ ...	... ૩૩
શ્રવ્યસ્વીકાર	... ...	... ૩૪
પ્રસંગસૂત્ર	... ...	... ૩૫
પાંજાવૃત્તગણ	...શ્રી. નલિન મ. ભટ્ટ...	... ૩૬

: પુસ્તકલયો માટે :

હજી પણ થોડી રકમ જથ્થેલી છે; ઘણાં પુસ્તકલયોએ આ અર્થી કીંમતનો લાભ લીધો છે; હવે માત્ર દરેક પુસ્તકલયોને આ લાભ મળી શકશે. માટે લવાજમનો રૂ. ૨૦/- તથા લેટપુસ્તક મંગાવવું હોય તેમજ ૦ વધારે મોકલે જલદી આહ્વાન યવા વિનંતી છે.

પ્રેમક 'ઉદ્યાન'

કો.ઉદ્યોગ-પ્રવૃત્તિમંડળ

ખાલજીવન

ખાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

સુંદર સચિત્ર સસ્તું માનીષું માસિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩ : લેટરોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

પંચીકરણપટ:—વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા સરીરના સમસ્ત તત્ત્વોનું જોખખાણ કરાવનાર આ પટ. બડા કાગળ ઉપર તુખનામા મંદાવાય એવી રીતે છાપેલું છે. પચતત્ત્વ, પંચપ્રાણ, પચકોષ, પચકાનેન્દ્રિય, પંચકર્મેન્દ્રિય ત્રણ્ણગુર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની બીજવટ બણી સમજણ આપીને એ અધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યા છે. વેદાન્તનું કોઈપણ પુસ્તક વાંચતી વખતે સાથે રાખવાથી, જ્યારે તે પહેલું આને વિચાર કરી જવાથી વેદાન્તના વિષય બહુ જ સરસ થઈ પડે એવી આના ગોઠવણ છે. કિંમત પોસ્ટેજ સાથે આના બે

ત્રિપુરા રહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ લેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રમાણમાં સાચું છે. શાહકોને એ આઠ આનાની કિંમતે મળી શકે છે. પોસ્ટેજ દાદા આપેલા વધારે.

એમાં ધ્યાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મર્મ છે, ભક્તિની પદ્ધતિ છે, અને સદાકાળ સૌ સરખા ઉપયોગી થાય તેવા અભ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ ઉદ્દેશ છે, કે જેને પુસ્તક વાંચતાં જ મનમાં તૃપ્તિ થાય; પણ વખતથી જેવા પુસ્તકની શોધમા હતા, તે મળી આવ્યું એવો સંતોષ થાય.

‘ઉત્થાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે અંક એના ભેટ પુસ્તક ત્રિપુરા-રહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હજી રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી શકે એમ છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ બાર આનાની કિંમતનું થાય છે. બધા મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન તત્ત્વજ્ઞાનનું સુંદર સિદ્ધાંત આપે છે. થોડી જ નકલો બચેલી છે. અને બીજે વર્ષે શાહકોની વધતી જતી માગણીને લીધે એ જલ્દી વેચાઈ જવાનો સંભવ છે વિશેષ માહિતી માટે લખો:—
પ્રબન્ધક ‘ઉત્થાન’ ઇસ્ટાઈડેપુર, પૂર્વ ગુજરાત.

ઉત્થાન:—અધ્યાત્મવિદ્યાનું આશિક. પત્ર

વાર્ષિક લલાજમ લેટનું પુસ્તકના પોસ્ટેજ સાથે

હિંદ

આફ્રિકા

એક અંકની કિંમત

રૂ. ૩-૮-૦

શિ. ૮-૦.

રૂ. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ. ત્રણ .

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે માહક થનારને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજદીકની પો. ઓ. મા તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી નજર નાગરે જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર બ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે માહકનું પાસે લખવું. જ્યાં ભાઈ હંમેશાં પૂરતી રિકિટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લલાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણા મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરો પ્રમાણભૂત પત્ર બીડવો. (૬) 'ઉત્થાન' વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી રવાના થાય છે; પરંતુ એ સંબંધે બધા પત્રબ્યવહાર નીચેના સગામે કરો.

બે આનાની રિકિટો મોકલવી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ. પ્રખ્યન્ધક. ઉત્થાન. યોગાઉદેપુર, (૫૨ ગૂર્જરાત)

સ્વા. શ્રી. માધવતીર્યજીનું નવું પુસ્તક

તે કેાણુ ?—અથવા સક્રિયભા

પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૧૦, પાકું કપડાનું પૂકું. પડેતર કરતાં પણ ઓછી કીમત એટલે કેવળ ૦-૧૨-૦ આનામાં નીચેને ઠેકાણેથી સિલકમાં હજે ત્યાં સુધી મંગશે. લખો:—

પ્રખ્યન્ધકલાલ નાનાલાલ આચાર્ય
મંત્રી-સનાતન ધર્મ સભા/લી જુડી-કાર્યાલય.

નમોનારાયણાય

ईश्वरोगुरुरात्मेति मूर्तिभेदविभागिने ।

व्योमधद् व्याप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ॐ નામો નારાયણાય ॥ ૧ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૨ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૩ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૪ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૫ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૬ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૭ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૮ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૯ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૧૦ ॥

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્ર

નાનાછિદ્ર ઘટોદરસ્થિત મહાદીપપ્રભાભાસ્વરૂં
જ્ઞાનં ગુપ્ત્ય તુ ચક્ષુરાદિકરણદ્વારા વહ્નિઃસ્પન્દતે ।

જાનામીતિ તમેવ ભાન્તમનુમુન્યેતન્તમસ્તં જગન્
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं श्रीदक्षिणामूर्तये ॥ ૫ ॥

આવાર્થ:-અનેક છિદ્રોવાળા ઘટમાં રહેલા દીપકના પ્રકાશના જેવું જે (પરમાત્મા)નું તેજસ્વી જ્ઞાન (પ્રકાશ) ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયોદ્વારા (નીકળીને) બહાર ફેલાય છે. તે (પ્રકાશાત્મા)ના જ્ઞાનની પાછળ જ ' હું જાણું છું ' એવું જ્ઞાન જગતને પ્રકાશે છે- જાણખાવે છે, એ શ્રી ગુરુમૂર્તિ-દક્ષિણામૂર્તિને આર્તનમસ્કારે

—શ્રી શંકરાચાર્ય

ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૧ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૨ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૩ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૪ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૫ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૬ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૭ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૮ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૯ ॥ ૐ નામો નારાયણાય ॥ ૧૦ ॥

ઇશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિમાત્ર વિભાગ જે;
ઓમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

શ્લોકવિવરણ-

નવગનિના શક્તિપૂજના દિવ્યોમા શક્તિના પ્રતીક તરીકે અનેક
 હિરવાળો ધડો ગાળી, એમા અખડ દીપક બાળી એનું પૂજન-અર્ચન
 કરવાનો રિવાજ છે એ ધડાના અસખ્ય હિરોમાથી પ્રકાશ બહાર
 નીકળે છે અને એથી આસપાસના પદાર્થો ઓગળાય છે આ શ્લોકમા
 એનું દષ્ટાન્ત આપીને શરીર, એમા ગહેલુ આત્મચૈતન્ય, એ આત્મ-
 ચૈતન્યનો અત કરણ અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા નીકળતો અને માલ વિધોનું
 જ્ઞાન કરાવતો પ્રકાશ, એ બધાનું ગદસ્ય સમગ્રનું છે આપણા શરી-
 રમા અખડ જ્ઞાતમન્યોતિ અહોનિશ પ્રકારવા કરે છે, સુપુરિતમા જ્યા
 અત કરણ અવિદ્યાના અધકારમા લપ યાય છે, તેમા પણ એ પ્રકાશ-
 જગતના અભાવની સાક્ષી પૂરે છે; સ્વપ્ન અને જાગૃતમા એ જ ચૈત-
 ન્યનો પ્રકાશ અત કરણમાં થઈને ઇન્દ્રિયો અને પછી પદાર્થો ઉપર પડે
 છે એટલે આતર તથા બહ જગતનું જ્ઞાન થાય છે જાગૃતમા પ્રથમ
 આત્મપ્રકાશ ઇન્દ્રિયો દ્વારા બહાર પ્રગટે છે, પદાર્થો ઉપર પડે છે,
 અને સૂર્ય, ચંદ્ર, તથા બાહ્ય પ્રકાશની સહાયતાથી પદાર્થોનું જ્ઞાન
 અંત કરણને થાય છે આત્મપ્રકાશ એટલેથી ફૂટી ફૂટીને બહારના
 વિષયોને જોઈએ, તો અસખ્યકોટિ સૂર્યચંદ્રનો પ્રકાશ પણ
 અત કરણમાં વિષયજ્ઞાન કરાવી શકતો નથી આવી રીતે આત્મજ્ઞાન-
 પ્રકાશ જ સૌથી પ્રથમ અને અગ્ર છે, એ પ્રકાશથી જ સમસ્ત વિશ્વ
 પ્રકાશિત થાય છે, એના જ્ઞાન વડે જ બધા વિધોનું જ્ઞાન થાય
 છે, એ મુખ્ય, અખડ જ્ઞાનનું જે જિજ્ઞાસુને જ્ઞાન આપે છે, એવા એ
 પરમ શિવસ્વરૂપ, શ્રી ગુરુદેવ-શ્રી દક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર । નમ-
 સ્કાર । નમસ્કાર ।

ઉચ્ચાન

વર્ષ ૧૯૫૩ ઓક્ટોબર ૧૯૪૨-આસો ૧૯૯૮ [અંક ચોથો]

આ તે મનુષ્ય કે—?

લેખક:—
તંત્રી

પૃથ્વીના ખડખડ પ્રલયનો અગ્નિ વરસી રહ્યો છે; યુરપ અને એશિયા, અમેરિકા તથા આફ્રિકા અને પાંચમા ખંડ જેવા આસ્ટ્રેલિયામાં માનવજાત રણરસિયું બન્યું છે. —અરે લોહીતરસું બન્યું છે. અને શું અમુકને શાન્તિ સાચવવા દીધી છે? ખડખડની ચોકી કરતો, એમેર મોજાં ઉછાળીને મનુષ્યને એનું છૂર્ન એના અસખ્ય તરંગમાના એક જેવું નહાનકડું મોલુંજ છે. એવું લાન કરાવતો, અને પૃથ્વીના બે તૃતીયાંશ ભાગ ઉપર હોરો ભારતો ઝાંસાગરગળ પણ મનુષ્યની મુદ્દલીલામાં સપડાઈ રહ્યો છે.

પ્રચંડ આકાશમાં ઘણીવાર તારાઓ ખરે છે, અને ખરી ખરીને ક્યાંના ક્યાં પે સંતાઈ જાય છે; ગયા; હમેશને માટે ક્યાંક અગોચર ચેયા; માનવદષ્ટિથી દૂર દૂર અગમ્યમાં ભિતરી પડ્યા! એ પણ હડતા હશે નહિ વાર? એમનાં મે મુદ્દાખેલાતાં હશે; ત્યાં પણ ચંડસા-

તાયડમી હમે, નાના મોટાના, આન નગસાના ગગદેવ હમે । પૃથ્વીએ જ્યોતિષીને તો દહેશે કે, હ, મહને પણ સ્વભાવગુણ છે. અને એટલે પ્રભાવશાહી એ છે કે પૃથ્વી પગના માનવને કે દેવદેવતાને પણ એ પોતાને વશ વર્તાવી ગયા છે । આનુ એ તારામ ડાળનું પણ યુદ્ધ ।

દશે દિશામા વાયુ હોરે છે, એમની પણ જાણે સગત ચાલતી હોય જ એ આકાશમા અને નીચે પૃથ્વી ઉપર, ગરમ અને ઠંડા, ચોટખાં ધૂળના વટોળીયાના એ તોફાન જમાવે છે । અને વર્ષાઋતુમા તો, સમુદ્રનાં જળને જ એ ઉગાડી, આકાશમાં એના ગોરેગોટા ફેંવી, વાદળો આમથી તેમ રમાડી ધૂમાડી, વીજળીના મડમડા અને વાદળાના તડકાટમાથી પાણીની રેડમહેલ દરી મૂકે છે, પૃથ્વીની તન્સ છીપાવે છે સમસ્ત પ્રાણી વર્ગને પોણા આપવા અને ઉપજાવે છે । સાથે જ સંહાર । અને સહાર તેવું જ પ્રજન । એક દાણની પણ શાંતિ નહીં આપુ વર્ષા એને વણા જ કરવાનું । બ્રહ્માડ વી જતા એ વાયુઓમ પણ યુદ્ધ આણવું હશે નહિ વાર ? એમા ચે હારજીતની સગત એલાતી હશે । ત્યાય ગગદેવ અને તુફાનના ઝાઝાવાત ।

સમુદ્રમા અસખ્ય ડોલિ જીવો છે, ગદાસી શરીરના મગર, માછલ અને ખીનુ પૃથ્વી પર પણ ન હોય એવો ન દેખી શકાય એવા પ્રાણી-એના એમા 'દોડદોડ ચલા કરે છે । એકની પાછળ ખીનુ' એમા ઘાગ્યુ જ પડ્યું છે । પોતાની જાતનો જ આહાર કરીને જીવન ટકાવી રાખનાર વર્ગ એમા બહુ મોટો છે. સૌને પોતાની હયાતી-શરીરનું જીવન નિભાવવું છે, અને નિભાવેને જીવવું છે, મુક્ત વિહાર કરવો છે એટલું જ નહિ, પણ સ્વતંત્ર અને સત્તાધીર ચલા ખીનને મારવા, ડગવવા નસાડવા અને નિર્મૂળ કરવા છે । એમા ચે રાગદેવ, ત્યા પણ યુદ્ધ, અને એ જ સંહાર અને સર્જન, જન્મમૃત્યુની ષટમાત । દાણમાત્રની પણ શાંતિ નહીં ।

અને આ પૃથ્વી ઉપરની તો વાત જ શી કરવી । વનવાસી પશુ

ઓ અને પક્ષીઓ, જંતુઓ અને કીટપતંગો, અસંખ્ય નાનાં મોટાં પ્રાણધારીઓનું આ એક જગતસ્ત સંગ્રહસ્થાન છે ! કોણ કરે એમનું વસ્તીપત્રક ! માણસ માણસની ગણતરી કરે, વર્ણભેદ અને વર્ગભેદના વાડાં બાંધે, સ્પર્ધામાં ઉછળી ઉછળીને સત્રાટ કે સ્વરાટ થવાના ધમ-પછાડા કરે—ત્યારે એ પશુઓ એનાથી વંચિત હશે ?

નાં; એકને બીજાનો ભય—જન્મજાત ભય લાગુ જ છે ! એકની ઉપર બીજાનો અંકુશ હમેશાં સવાર થઈને પાછળ પડેલો છે; એમને જીવવું છે, ખાવું પીવું છે, વંશવૃદ્ધિ કરવી છે ! દેહરક્ષા કરવી છે અને ગુફા કે કોતર, ઝાડનાં પોલાણ કે ઓય, માળા કે દર, શોધી કે બનાવીને એમને પણ પોતાની વસતી, હયાતી ટકાવવાં છે. જીવન એમનેય વહાણું છે; મરવું નયો; પણ પોતાને જીવવું છે, વધવું છે, સુખી અને સુરક્ષિત રહેવું છે, તેથી બીજાને મારવાં છે; દુર્બલને દબાવવાં છે, ને સ્વબળથી બચવું છે; ત્યાં પણ ભય અને રક્ષાનાં બંધન છે; જીવન—સંગ્રામ છે; જીવન એ સુદ જ છે, બીજું કંઈ નહિ, એવું એ પણ આપણને જાણે સીખવતાં જ હોય નહિ !

અને આપણે ત્યારે કેવા ? આપણે એટલે પોતપોતાના સાડાતણ હાથની જિંસાધના, હાથતાં ચાલતાં જીવવા માટે જ મથતા, અને આ આ આખા બ્રહ્માંડમાં ચાલતા વર્ગવિગ્રહની જ આ પૃથ્વી ઉપર નંકલ કરતા માનવ દેહધારીઓ—તે કેવા છોએ ?

કેંક જૂદા છોએ ખરા ! તરવો, પરુપક્ષીઓ, કે કીટપતંગો સ્વભાવ-પ્રેર્યાં જીવવા મથે છે; જેવી ગ્રેરણાતેનું ઈર્મ; સુખદુઃખના દ્વંદ્વમાંથી છૂટવાનો નહિ પ્રયત્ન કે નહિ ઈચ્છા; ક્ષણિક સુખની આશા, અને તાત્કાલિક દુઃખની નિવૃત્તિનો પ્રયત્ન એ એમની જીવનકર્મની રૂઝરોજ; એમાં જ જીવનની સમાપ્તિ, જનમે ત્યાં સુધી દેહપોષણની મહેનત; વંશવૃદ્ધિની ઈચ્છા; અને શરીરરક્ષાનો ભય; આગ દેહપોષણ માટે આહાર, વંશવૃદ્ધિ માટે વિષયલોગ, અને શરીર રક્ષા માટેનો ભય—એ

નિવિધ ધર્મમાં એમનું જનમન જન સમાપ્ત થાય; અને યાદે ત્યાદે નિદ્રા, આવા આહાર, નિદ્રા, ભય, અને વસતુદિના ચતુર્વિંધ સ્વભાવમાં જ એમના જીવનધર્મની પૂર્ણાવિતિ !

અને આ મનુષ્ય કેવો છે ? કેવે વિએતા છે કે નહિ ?—ઠે, ઝેનામાં પ્રિયાન્વહિત છે, સાત નસ્ટુ સમજી રહે છે ! દુઃખ દેશી છે; કર્મ અને કર્મનાં ફત જનજી રહે છે ! આગામી દુઃખ અને જૂતકાગનાં રૂપને ઓગળી વિચારીને કર્મ કરી રહે છે, એ પોતાનો ઇતિહાસ જાણી રાખે છે, વંશસાન્સ માટે ઇતિહાસ જી જન્ય છે, પ્રત્યેક પ્રાણી પદાર્થનાં જીવનમયી ઉપદેશ લઈ રહે છે, જુદીની પનાકાજાએ પદોગીને જીવનની અવનવી સોધ કરે છે, અને સોધી એક દોવાનો દાવો કરી રહે છે.

પણ આથી શું ઝેની મનવતા નક્કી કરી શકાશે ? પાછોને ઇતિહાસ તપાસો, અત્યાગ સુધીના ગાનવસ્યમૃતિના વદીવચ્ચા વ્યામ તો દહી ગયા છે, કે એને ય અસખ્ય મુદો એત્યાં છે, એનામાં પણ પશુ જેવાં, ઇતર પ્રાણીઓ જેવા જ આહાર, નિદ્રા, ભય અને વસવાસના છે પૃથ્વીપરની જૂતામાં જૂની પ્રજાઓએ, ગ્રીક અને મન, આર્ય અને અનાર્ય, કે એવી બધી પ્રજાઓએ પોતપોતાના મનસ્વી ધર્મેને વસતી સારા ગાઠાં કર્મોનાં ફળ જોગથી, આપજીને એવો જ ઇતિહાસ પૂરા પાડ્યો છે, કે એમણે વર્ગ, વર્ણ અને વિમલની વાડાગંધીઓ હતી હોવા નીચાના, ન્દાના મોદાના, સ્ત્રી પુરુષના, સત્તા ને હીણપદના, ગમન અને પ્રજના રાજ્ય રાજ્યના અતુર બેદો હતા. કોઈ હિસક તો કોઈ અદિસક, કોઈ ધાતક તો કોઈ રક્ષક, કોઈ પોષક તો કોઈ મોહક, કોઈ ખાસક તો ભારક, એમ એમણે પણ કાગાં ધોગાં કર્યા જ કર્યા છે.

ત્યારે એનો સાગ શું ? સાગ એ જ કે એમનો ઇતિહાસ આપજીને તપાસી જોવા મળે છે એમને ય સુખદુઃખ કરતાં, માન અપમાન કરતાં,

હાજી શત હતી, ગંગ દ્વેષ હતા જેઓ એ દ્વેષમાં જ રમ્યા કર્યા છે, તેમને શાંતિ નહોતી, એવાઓને યુદ્ધમાં જ ખપી જવું પડ્યું પૃથ્વી-પરના શરીરને પૃથ્વીપગ જ છોડી દઈને હતા ન હતા થઈ ગયા, મૂકી ગયા આપણે માટે જે લઈ શકાય તો એમની જીવનઐશીમાથી અમોઘ અને અમૂલ્ય ઉપદેશસામગ્રી એમના કર્મધર્મ, એમના જ્ઞાનઅજ્ઞાન કે વિજ્ઞાન, એમના જીવનદીપના અજવાળા કે મૃત્યુના અધાગ આપણી સામે અત્યારે ય જાણે તૈયાર બિલા છે—મુક્તિમંત્ર અને સજીવન, આપણને ચેતવવા અને જગાડવા, જેને ચેતવું હોય અને જાગવું હોય તેને, ખીજાને નહિ

ધર્મવિવેક

મનુષ્યેષ્ટી ઈશ્વર પશુઓમાં, પ્રાણીઓમાં અને તત્ત્વોમાં જોયું તો એમ જ લાગે છે કે એક જીવને ભોગે બીજા પોષાય છે, એકનો સહા બીજાનું પોષણ બને છે અને શ્રોમદ્ ભાગવતમાં પ્રથમ સ્કંધમાં કહ્યું છે તેમ જીવો જીવસ્ય જીવનમ્ એ વાક્યનો જાણે એ રીતે જ અર્થ થતો હોય કે એક જીવના ભોગે બીજા જીવનું જીવન ટકી રહે છે, એવું એ બધાં કરી બતાવે છે

મનુષ્યને બીજા બધાથી જુદો પાડીએ ત્યારે એમાં કઈ કે અવશ્ય વિશેષતા છે. એ પોતાના પ્રત્યેક કર્મને વિચારપૂર્વક કરે છે, એ વિચાર ખોટો હોય કે ખરો, સારો હોય કે માઠો, એ જુદો વાત છે, પણ એનું કર્મ વિચાર વિનાનું એટલે તદ્દન અવિચારી નથી એ ચોક્કસ છે, દુર્વિચારી હશે, પણ અવિચારી—વિચાર વગરનું તો નથી જ.

મનુષ્યમાં મુખ્યત્વે બે વર્ગ છે, એક અતર્કબી અને બીજાને અહિર્મુખી, એક સ્વાર્થી ત્યારે બીજાને નિ સ્વાર્થી, એક હિંસક ત્યારે બીજાને અહિંસક સ્વાર્થી મનુષ્યને સમસ્ત વિશ્વના વિનાશના ભોગે પશુ પોતાને માટે સસાગના સમસ્ત મુખ, સત્તા, અને સ્વતંત્રતા જોઈએ છીએ, ત્યારે બીજા નિ સ્વાર્થીને પોતાના મુખ, સત્તા કે સ્વતં-

તતાના ભોગે સમસ્ત વિશ્વને કુખી કરવા માટે મગી મટવાની ક ખયા છે

આવા બે વર્ગમાંનો પહેલો વર્ગ તો પશુવર્ગ ક્રૂતા જગાએ વિશેષ ચડીઆતો હોય એમ માનના મન અચમ્પ છે શરીર મનુષ્યનું હશે પણ પાછલા જન્મમાં પશુધર્મનું જ પાલન કરતો હતો, જાણે શરીર બદલીને બહારથી મનુષ્ય પણ અતરથી પશુધર્મનું જ પ્રદર્શન કરી દેખ નારો એ કેવલ માનવપશુ કે પશુમાનવ જ છે ! એને આહ્વાગદિ ચતુર્વિધ પશુધર્મ વિના બીલુ મશુ સજાતુ નથી, એના પ્રત્યેક કર્મમાં પશુતા હોય છે ! એના દેહમાં વાસનાની ભયકર દુર્ગંધ સડતી હોય છે ! એના મનમાં વિચલોભની ગમ્પસી તૃષ્ણા નાથ્યા કરતી હોય છે ! એની સમજણમાં એની વિચારશક્તિમાં દિરાનાં ત્રવપેચ ગોઠવાતા હોય છે ! શાંતિની ધ્રુજાની એથે અશાંતિ વધે એવા એ કર્મ કરે છે ! કુખના બહાના નીચે દુખની મુગ્ધો જ એ ગોઠવ્યા કરે છે, જીવવાના પન્થિમની આડમાં એ મૃત્યુના દૂતોને જ નોતર્યા કરે છે ! અને આમને આમ અચકાતો ને દીસાતો, વીજાતો અને વીખેગતો એ પશુધર્મની ચકાસણીના ચકાવામાં ફર્ક કરે છે !

ત્યારે પેલો બીજો પશુના પાશમાંથી જાણે તદ્દન છૂટો હોય તેવા આહ્વાગદિ ધર્મને કેવળ દેહ પૂરતા જ માનીને એના કરતા કઈક વિશેષ ધર્મની શોધમાં જીવન પીતાવે છે ! મનપિશાચનો એ ગુલામ નથી જનતો ભોગલાલસાની નતરડીએના નાચ એને નથી ગમતા, શુદ્ધિની ખોળી લવાઈ એને રચતી જ નથી હાલિકે દેહકુખની કે પાર્થિવ વૈભવલડોગના હંકારાની એને ભૂખ નથી હોતી એને કુખ થાય છે બીજાને કુખી કરવામાં, એને સત્તાનો નહિ સત્કથનો શોખ હોય છે દેહની સ્વતંત્રતા નહીં પણ સમાજની સેવામાં-નોદકલ્યાણની અધીન દીન પગલ તતામાં એ સ્વતંત્રતાના મત્ર સાંભળે છે એને પૃથ્વીનું નહિ પણ સ્વનું રાજ્ય જોઈએ છીએ સમ્રાટ થવાના નહિ પણ સ્વ

ગઠ થવાના કોડમા એ સમાનતાના આદેશ ક્રીને છે, અને સ્વરાજ્ય કે સામ્રાજ્યના દેશ કે ખડબ્યાપી, ભૂગોળની મીમામા જડકાઈ ગયેલા ગ-
ન્યસત્તાના વ્યવ્ત્તા એ નથી મેવતો, એને જ ખના હોય છે અનિત્યમા
નિત્યની શોધની, અસત્યમાથી સત્યને તાગવી કહાડનાની અને મૃત્યુ-
સાગરના મથનમાથી અમૃત વલોની કહાડવાની કળાના અન્વેષણની.

જીવો જીવસ્ય જીવનમ્—ના મૂત્રને ખરી રીતે તેઓ જ ખર્ચ કરી
ખતાવે છે, એ પોતાના—જીવાત્માના બધા ધર્મકર્મને બીજા જીવાત્મા-
ઓના કથ્યાણુમા વાપરી નાખે છે. સર્વની ઉન્નતિમા, અમાજના દિ-
તમા જ પોતાનું દિત લુએ છે, અને એમ કરી સર્વવ્યાપક, અનન્ત,
અને અખંડ જીવનમા અભેદ બનવાને જ પરમપુરુષાર્થ માને છે.

ચાણુક્યુની ઘેર ઘેર ગદાતી નીચેની લોહાકિત જગ તપામી લુઓ,
અને પછી વિચાર કરે. તો અરસ્ય સ્ત્રમજ્જગ કે ખરે પશુ અને
મનુષ્ય વચ્ચે વિવેકનો જ રોડ છે. આ રોડો એના એ સર્વમાન્ય શોધનો
રોડો—

આદ્યાર નિદ્રા મય મૈથુન ય
સામાન્યમેતત્ત પશુમિર્નરાણામ્ ।

एकं विवेकी ह्यधिको मनुष्ये

विवेकहीना पशुभिः समाना ॥ ૧૩૧ ॥

ચાણુક્ય કહે છે કે આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન એ પશુઓ
અને મનુષ્યમા સગળી રીતે જ જોવામા આવે છે, પણ મનુષ્યમા એક
વિવેક વધારે છે, ને જો એ વિવેક ન હોય તો મનુષ્ય અને પશુઓ
એક મરખા જ છે.

અને આવું એમના સ્વભાવમા, એમના ધર્મકર્મમા અજાણ્ય
હોય તો પછી માનવજોગિષુ મજ્યુ તોય શુ વિગેના રહી રહ્યા
નહિ

પશુઓ જેવી રીતે આ રોડ ધર્મની ખેવાતાબુમા અને એ પ્રમા-

હોના જીવનધર્મ તથા વ્યવહારધર્મમાં જન્મે અને મરે છે, લડે છે અને કામભોગ પૂરતી મૈત્રી જાણે છે, તે જ પ્રમાણે મનુષ્યો પણ જન્મે, મરે, જીવે ત્યાં સુધી વિષયો ભોગવે, મારાધરાયાના વાડા જાણે, અને એમાં જ દેહને ક્ષીણ કરી નાખે, ત્યારે પછી એને મનુષ્ય કંઈ કહેવાય ?

મનુષ્ય અને મનન

માનવેતર પ્રાણીપદાર્થોમાં આ ધર્મના સ્વભાવથી પ્રેરણા થાય તે પ્રમાણે પરાધીન દશામાં એમના કર્મ થાય છે. એમને વિવેક હોય છે એમ કહીએ તો દેવ આ આ ધર્મ પૂરતો 'ખાવાખાવનું' એમને જાન હોય છે, નિદ્રાની એને સ્વભાવસિદ્ધ આવશ્યકતા હોય છે, વશનૃદ્ધિની એને નિષમગ્ન હૂખ ઉઘડે છે, અને જાય તો જ્યાં જ્યાં ઘરી છે, ત્યાં ત્યાં અનિવાર્ય છે, એટલે એમાંથી એ મુક્ત થઈ શકે એમ જ હોતો નથી.

ત્યારે મનુષ્યને મનનું સાધન વિશેષ મળ્યું છે, પણ એ મન એટલે એની રક્ષણને આધારે થોડે ચડી અધ્યાપાતના ખાડામાં ફેદી પડવાનું નથી. જે મન-શબ્દ ઉપરથી એનું મનુષ્ય એવું નામ પડ્યું છે, એ મન પરુ અને દેવશરીર વચ્ચે પૂલ જેવું છે, રાક્ષસ અને દેવસ્વભાવ વચ્ચેનો એ દરવાજો છે એના ઉપર સવાર થઈ શકે તો આગળ વધી દેવસ્વભાવ કેળવી દેવોના દેવ-આત્મદેવ-મહા-દેવના શરણેનો આશ્રય લઈ, સમસ્ત દુઃખનો સદાને માટે અત આણી પરમ આનન્દની પ્રાપ્તિ કરે, અથવા એ ઘોડાની આખે પાટા બાધી, દુઃખના અધારા વનકાતરોમાં ગમડી ગવડી, હમેશને માટે પશુધર્મના જ ધનમાં જકડાઈ રીજાઈ જાય કર આપત્તિના ભવકૃપમાં પડે.

એ મન સ્થિતિનહિ નહિ, પણ ગતિમાન છે, એ સ્થિત, એક જ દશા કે સ્થાનમાં રહેનાર નથી, એના વડે કાતો ઉપર ચઢે કે નીચે જતરો લૌકિક લાપાંગા એને મનમર્કટ કહ્યું છે એ જગાયે ખોટું

નથી, અને એવા વાંદરાને સ્વતંત્રતા આપી, એની ઇચ્છા પ્રમાણે જ આ જગતના જીવનરણમાં એવવા દેવું, એ કેવળ જગતનો અને એનો પોતાનો સંહાર—ભયંકર સંહાર નોતરી લેવા જેવું છે.

• **ધર્મ અને અર્થ કામ**

મનુષ્ય માટે ચાર પુરુષાર્થોના આર્થ ઋષિઓએ જે નિર્ણય કર્યો છે તે ખરેખર અદ્વિતીય છે. એનો ક્રમ છે. પ્રથમ ધર્મ અને પછી અર્થ અને કામ; પરંતુ અત્યારે પશ્ચિમના કહેવાતા વિજ્ઞાનવાદીઓ-એ, પોતાના વિજ્ઞાનનો-મનના ધર્મનો કેવલ જડ તત્ત્વોનાં અટપટાં મિશ્રણોના ક્રિયા કર્મમાં જ ઉપયોગ કર્યો છે; એમની બુદ્ધિ કેવલ અર્થ અને કામમાં જ ચાલવા માંડી; ભોગ અને ભોગનાં સાધનમાં જ એમણે -મનુષ્ય જીવનની ઈષ્ટસિદ્ધિ અને ઇતિશ્રી જોયાં. રાતદિવસ મહેનત કરવી, પૈસો કમાવો, ઈન્દ્રિયો અને મનને જ ગમે એવા વિષયો જનાવવા, અને એટલા મોટા પ્રમાણમાં એ જનાવવા કે એની વિપુલતાના ઢગલામાં શરીરને પણ દારી દેવાય. વૈભવની વિપુલતાએ ભોગમાં ઈષ્ટિના અગ્નિ સળગાવ્યો, એ વિષયલાલસામાં એકદમ સત્તાનો લોભ વધ્યો, સત્તાની બૂખમાં સામ્રાજ્યનો અગ્નિ એમના અંતરજીમાં પ્રદીપ્ત થયો અને અર્થ તથા કામને જ માટે જદું મૂલ્ય મન-બુદ્ધિને સંસારના વિધવિધ પદાર્થોની શોધ કરવામાં-એમાંથી નવા નવા ખતોદ્ધર વિષયો જનાવવામાં વાપરવા માંડ્યાં; અને એવા જડ જ્ઞાનને એમણે વિજ્ઞાનનું નામ આપ્યું. પરિણામે પરસ્પર દ્વેષ વધ્યો, ભોગમાં સ્પર્ધા ચાલી, રાજ્યના નિરંકુશ વાડા જંધાયા, સ્ત્રી અને પુરુષ પરસ્પર વિષય —ભોગલંપટ થયાં અને એ જ ભોગની વૃદ્ધિ, રોગનો નાશ, સત્તાની વિશાલતા, રાજ્યસમૃદ્ધિની વિપુલતા, વિદ્યાસ અને વૈભવની અનૂપ્તિનાં પ્રયત્ન વાવાઝોડાંને લીધે દેવના મૂલ્યમાંથી સંહાર અને વિનાશના રાક્ષસોએ એમની બુદ્ધિનો કચળો મેળવ્યો. ભોગની રક્ષા માટે સંહારક શસ્ત્ર તથા અસ્રો ઉપજાવી કઢાડ્યાં, અને જડવસ્તુઓના જ્ઞાનને

વિજ્ઞાન એવું નામ આપી, ઈસિ ખ્રિસ્ત જેવા, સંતપુરુષોનાં શિક્ષણ અને ઉપદેશ ઉપર પાણી ફેરવ્યું.

પશ્ચિમમાં જ્યારે જડતત્ત્વોના વિશેષ જ્ઞાનને વિજ્ઞાન નામ આપે છે, ત્યારે આર્ય પ્રજાના વૈદિક ઋષિઓ તો વિજ્ઞાનનો એનાથી ભુદો જ અર્થ કરે છે. કઠોપનિષત્, વલ્કી ૩ છ માં મંત્ર ૩ થી ૧૩ સંધીમાં જે વિજ્ઞાનની પ્રશંસા કરી છે, તે વિજ્ઞાન તો સંસારના સમસ્ત નવા જુના વિષયોના જ્ઞાન કરતાં, સંસારના અધિષ્ઠાન સ્વરૂપ, સમ્યક્જ્ઞાનદાન આત્માનું અનુભવ જ્ઞાન છે. ક્યાં આ પશ્ચિમનું જડ વિજ્ઞાન અને ક્યાં પૂર્વના તત્ત્વજ્ઞ ઋષિઓનું અંતઃકર્મભૂતી તૃપ્તિસ્વરૂપ પરમતત્ત્વનું વિશેષ જ્ઞાન રૂપી વિજ્ઞાન ? આનું વિજ્ઞાન આપણા મનનું દેહીચ્છમાન ઓગતું છે. એ વિજ્ઞાન જ મનુષ્યનાં દેવી નૈત્ર છે. એ દિવ્ય ચક્ષુ મેળવે તો જ મનુષ્ય જન્મનું સાર્થકય, નહિ તો નહિ, એવું કઠોપનિષત્ ઓગતું ને ચત્ સંભળાવે છે, અને આદેશ આપે છે—અરે એતવણી આપે છે કે “ જે આવા વિજ્ઞાન વગરનો હોય છે, અને કરાપણુ ઊર્જાગ્રામી ખ્યેય વચગના વિષયમાં જ રખડતા મનવાળો રહે છે, તેની આ વિષયવત્તામાં રખડતી ઇન્દ્રિયો તો રચના તોફાની ઘોડાની પેટ, ઠદી વશમાં રહે તેવી નથી. ” એવા વિવેક વગરના અને ચંચલ મનવાળાને શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિનો ખ્યાલ હોતો નથી, ધર્મ અધર્મ નું જ્ઞાન આવતું નથી, પાપ પુણ્યનો વિચાર જ એમના મનમાં જોડતો નથી. પણ ધર્મની પરાધીન દશામાંથી નીકળીને દેવભાવની સ્વતંત્ર, નિત્યમુક્ત નિજ્જનંદની પાયરીપર ચડવાનું એને સૂત્રનું જ નથી. એમને માટે તો હમેશાં આ જન્મ મરણ, અને એનાં કર્મફલ જેવાં દૂંદોની બીંસમાં, જે જૈરીઓના પતિની પેડે, આમથી તેમ અફળાયા કરવાનું જ હોય છે. સંસારમાં એ હમેશાં સર્પા જ કરે છે. આ લપસણા લવકીચડમાંથી એમને નીકળવાના માર્ગ કે સાધન જડનાં નથી—અરે શોધવાનું મન જ થતું નથી.

મનુભગવાન કહે છે કે:-

परित्यजेदर्शकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ।

અ. ૪. ૧૭૬૩

જે અર્થ તથા કામ ધર્મનો ત્યાગ કરીને મેળવાતા હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કારણ કે એ પહેલાં જ એમણે કયું છે કે:-

अधर्मैषैषत्ते तायत्ततो भद्राणि पश्यति ।

તત સપત્નાઙ્ગયતિ સમૂલસ્તુ વિનश्यति ॥

અ. ૪. ૧૭૪

અધર્મથી કદાચ કોઈ સંપત્તિ મેળવે, તો એને તત્કાલિક ઉત્તરિયાય એમ લાગે છે. શત્રુઓને હરાવે છે, છતાં છેવટે એનો પોતાનો જ સમૂળગો નાશ થાય છે.

અધર્મનું પરિણામ જ લીધું છે; કાળથી કે ધર્મના અંકુશ વગરના અર્થ અને કામ તો આંધળા પાડાની પેઠે, વણદોચાં ગમે ત્યાં અથડાઈ પડો પોતાનાં જ હાડકાં લાગે છે. મહાભારતમાં તો ૨૫૪ આશા છે કે:-

अर्थसिद्धिं परामिच्छन् धर्ममेवाहितमचरेत्

૫-૩૭-૪૮

એટલે કે જેણે અર્થ મેળવવો હોય તેણે પ્રથમ ધર્મચરણ જ કરવું. એ વિનાનું પરિણામ ભયંકર આવે છે એવી અનુભવવાણી મહાભારતના રાજર્ષિના મુખમાંથી પારંપાર સરી પડી છે. ભારતવર્ષમાં એલાયેલું એ યુદ્ધ ધર્મ અને અધર્મની હોડ હતી. દુર્યોધનની એકદલ સત્તાની લાલસા પ્રચંડ હતી, દેવનો માર્ગો એ પોતાના જ પિતરાઈઓનો વિનાશ ધ્વજતો હતો; રાજ્યસત્તા અને વૈભવને માટે નીતિ કે ધર્મને ખાલુએ મૂકી, પોતાના જ બન્ધુવર્ગની પત્નીઓને છેડવડામાં પણ એણે પાછી પાની નહોતી કરી, વડીલોનાં વચનોને એણે તુચ્છકાર્યાં હતાં, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં સંદેશ, સમાધાન કે સલાહને એણે ગળુકાર્યાં ન

હોતા, અને યુદ્ધને નોતપુ" હતુ. વ્યાસ ભગવાન એ સમયના ઈતિ-
હાસનું વર્ણન કરી, અધર્મ દ્વારા મેળવેલા ઐશ્વર્યની શી દશા થાય
છે એનું આમ વર્ણન કરે છે કે:-

અર્થનામીશ્વરો ચ. સ્યાદિન્દ્રિયામનીશ્વરઃ ।

इन्द्रियाणामनैश्वर्यादૈશ્વર્યાદ્ભ્રશ્યતેદિત્તઃ ॥

૫-૩૪-૬૩

જે મનુષ્ય સ પતિનો-અર્થસમૂહનો માધીક હોય, છતાં ઈન્દ્રિ-
યોનો શુદ્ધામ હોય તો ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબુ ન હોવાથી મેળવેલા ઐશ્વ-
ર્યમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

કૌરવોની આવી જ સ્થિતિ થઈ હતી. ધૃતરાષ્ટ્રનો આધજો પુત્ર-
મેહ, દુર્યોધનનો અધર્મી સત્તામદ, અને સમસ્ત કૌરવપક્ષનો ધર્મ-
સેવી પાંડવ પક્ષનો દ્વેષ એ જ કૌરવોના ચેલવનો નારા થવામાં મુખ્ય
કારણો હતાં. ઐશ્વર્યની અધર્મ લાલસામાંથી હ મેશા ધર્મ અને ધર્મી
પ્રતિતો દ્વેષ જન્મે છે, અને છેવટે ધર્મનું વીગત અધર્મના ક્ષણિક
ઐશ્વર્યનો ખવંસ કરે છે.

ટૂંકી માનવદષ્ટિ એટલે જ પશુદષ્ટિ. પશુઓને જૂતલાવીનો
વિચાર આવતો નથી, ઈર્મના શુભાશુભ પરિણામનો વિવેક હોતો નથી,
પુણ્ય, પાપ કે લોકકલ્યાણની દશા સજતી નથી. વર્તમાનકાળમાં દંભ,
અસત્ય, કપટ, અને દુરાચારના સાધન વાપરીને નિર્દોષ ધર્મશીવોને
લંટી લઈને મેળવેલી સંપત્તિ છેવટે એ અધર્મીઓનો જ નાશ કરે છે,
એવું આપણને મહાભારતને શબ્દે શબ્દે સ ભગાય છે.

સાચું વિજ્ઞાન

કયા આ અધર્મના બીજ રોપી, અર્થ અને કામ દ્વાગ ઐશ્વર્ય-
રૂપી ફળ મેળવવાનું પશ્ચિમની પ્રજાનું વિજ્ઞાન, અને કયા ધર્મના પવિત્ર
બીજરોપણમાંથી ભગી નીકળતો ઐશ્વર્ય અને લોકકલ્યાણની ઉન્નતિના
કલ્પતરુ જેવો પૂર્વની પ્રજાના વિજ્ઞાન-આદ્યવિજ્ઞાનનો અનેશ કાઢ !

વિજ્ઞાન એટલે આદ્યજ્ઞાન, સામાજિક વિષયોનું જ્ઞાન એ વિષયજ્ઞાન અને પરમતત્ત્વનું વિશેષ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન, આલો અર્થ ઉપનિષદો અને ગીતામાં કરેલો છે; પરંતુ આપણી છેલ્લા દોઢ એ શતકની, ફળવણી તો પશ્ચિમના બહિર્મુખ વિષયજ્ઞાનને જ વિજ્ઞાન કહેવારી, રસાયનવિદ્યાને જ તત્ત્વજ્ઞાન સમજવારી અને તત્ત્વોના ગુણધર્મને જાણી, એની મેળવ-લુંગીમાર્ગો વેલવોના સાધનો શોધી, એ દૃષ્ટિક્ષેત્રે એશ્વર્યને સાવચલા અને એકદંત્ય કરવા માટે ભયંકર સહારક શસ્ત્રાઓ શોધીને અને જ વિજ્ઞાન કહીને પ્રગતી કેવળ આત્મધાતક બની બેઠી છે ।

સાચું વિજ્ઞાન ઉપનિષદ કહે છે તેમ આત્મનૃપિતિ અપાવે છે, વર્ગ-વિમુક્ત મટાડે છે, મન તમા ઇન્દ્રિયોની ઉપર હાલુ મળતા રીખવે છે, પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ વધારી સોના દલ્લાજીમાં જ પોતાનું દલ્લાજી સમજાવે છે, અને એવી તો અદ્ભૂત સંસારજીવનરસા બાધી આપે છે કે, જે આદર્શને બાગતવર્ણની પ્રગ્લ હલુ પલુ બૂલી નખી-બૂલી લોકે એમ નથી.

અસ્તુ ! સારગર્ભ એ છે કે અત્યાગતો મનુષ્ય જાણે મનુષ્ય જ નથી જાણે ! એણે વિવેક ગુમાવ્યો છે ! અને આશ્ચર્ય તો જુઓ ! નિત્યના અબળે રૂપીઆનો ધૂમડો કેવળ એશ્વર્યની બૂખ મટાડવા માટે જ થાય છે, ધાસની પેડે અસખ્ય માણસો મરે છે, દલ્લાનામાં ન આવે એવાં હથિયારો ધડાય છે, અને એ બધું જાણે માટે ?-કેવલ સત્તોના મદ ! સામ્રાજ્યની બૂખ ! વિષયભોગનો વિનાશકારી ભુદિ ! બાગતના આર્થ ! તું વિવેકી બન ! તું પશુ નથી, પશુ કગતા એક કગડું ઉઘે છે, પૂલ ઉપર ઉભો છે, પાટો દડીને પશુ ન થઈ શકે, આગળ વધ ! પશુના ધર્મ તો દેહનો વિહાર છે, એ તારો અધર્મ છે, તું વિવેક કેળવ ! ધર્મ-અધર્મના ભેદ જાણી લે ! અને પછી જ અર્થ અને કામના પુરુષાર્થમાં પડી, એ વિશુદ્ધ સાધનદ્વારા 'અત્યુચ' અને અતિમ પ્રશ્નાર્થ મોક્ષ માટેના અધિકારી થા !

આ સુદ્ધતે જોઈને દેવો જરૂર હસતા હશે ।-વિવેકીઓ હસે છે ।-
 ક્યા ખાય છે । આમા વીરતા નથી પણ નરી પામર-પશુતા છે. અને
 પશુઓ પણ આવી રીતે ક્યાં લહે છે । પશુઓને ધન વૈભવ નથી જોઈતાં,
 એમને સામ્રાજ્ય નથી મેળવવાં, કપટ, ગ્રપંચ, અસત્ય અને દંભ જેવાં
 માણસ જાતને જ વરી ચૂકેલાં રાક્ષસી જોતરાં પશુના ગળામાં નથી
 હોતા. આ આમુરી અભાવ તો માણસે-અધર્મી પશુમાનવે શોધી
 અને પાળી રાખ્યો છે, અને ત્યાં સૂધી એવું સામ્રાજ્ય છે, ત્યાં
 સૂધી ધર્મ અને સુખ, નીતિ અને વિવેક, પ્રેમ અને વિદ્યાન જેવાં
 લોકહિત અને સમાજસુખનાં સ્વપ્નો જ કદાચ આ પૃથ્વી ઉપર
 રહેશે ।

અને આ વાત ઠાણ સાંભળે ? દારૂના નશા જેવો મૂત્તાનો પણ
 નશો છે, મનુષ્યને પણ ધણા મેઘદ વરેલા છે, વિદ્યામદ, રૂપમદ, ગુણ-
 મદ, કીર્તિમદ, અને એવા બધા મદના સંગવાળા જેવો ઐશ્વર્યમદ ત્યાં
 ચડેલો હોય છે, એ બધા ઠાણનું કણું સાંભળે પણ ખરો કે ?-ન જ
 સાંભળે, જુઓ, મહાભારતકાર પોતાનો અનુભવ કહે છે કે

येश्वर्यमदमत्तो हि नापतिरवा चिद्युध्यते

૫-૩૪-૫૩

અર્થાત્ ઐશ્વર્યમદમાં આંધળો બનેતો મનુષ્ય ઐશ્વર્યમાંથી બ્રહ્મ
 ન ચાય-ઐશ્વર્ય ગુમાવી ન બેમે, ત્યાં સૂધી એને જ્ઞાન આવતું નથી.

ઐશ્વર્યનો મદ જ ઐશ્વર્યનો નાશ કરે છે । ધર્મના પાયા
 વિનાનું અર્થ અને કામનું ચણતર ટકી શકતું જ નથી, અને એ ધર્મ,
 એ વિવેક ત્યાં સૂધી માનવ સમાજનું ધ્યેય ન બને ત્યાં સૂધી સુદ્ધ
 અને કલહ, કપટ અને દંભ, લોહ અને મોહ, વિગ્રહ અને વિનાશ,
 પોતાનાં નગારાં વગાડી આ પશુ મનુષ્યનાં ટોળાંને રાક્ષસી નાચ કરા-
 વ્યા જ કરશે ।

મનુષ્ય એટલે જ, ઉપર જોયું તેમ મનન કરી શકે, સાચું જોઈ

કે સાર માહુ સમજી શકે, તેણું જીવિવાણુ પ્રાણી. એ વિચારાક્રિત એ જ એનો વિવેક અને એ વિવેકની વિશેષતા જ એને ઈતર પ્રાણી વર્ગ કરતા જ જુદો પાડે છે. વિવેકનો જ્યાં સુધી ઉદય ન થાય ત્યાં સુધી એ મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યના રૂપમા રૂપાન્તર પામેલો કેવલ પશુ જ છે:

વિવેકમાથી જે જ્ઞાન જન્મે તે આત્માનું, પન્મતત્ત્વનું વિશેષ જ્ઞાન એટલે વિજ્ઞાન. એ વિજ્ઞાન આપણી આખ છે, એ જ આપણું દૂરબીન છે, એ ધર્મ-દિવ્ય ચક્ષુ વડે આપણે આપણું જીવન જોઈએ, ધર્મકર્મ તપાસીએ, અને મુક્તિ મેળવે વિવેક વડે જીવતા ધડીએ એટલે મનુષ્ય બનવાનો અધિકાર સહજ સ્વભાવે આવે !

આવી મૂઝવણ કોઈ નથી નથી, અનાદિકાળથી મનુષ્યના શરીર-મા ગ્રહેણુ પશુત્વ, ખીરી વધીને બહાર દેખા કરતું આવ્યું છે, ધર્મને એણે વિચારી મૂક્યો છે, અને અધર્મ દાગ જ અર્થ તથા કામના ક્ષેત્રોમા માયા મારી, મનુષ્યસમાજને પશુના જ ધર્મમાં ફેરવ્યા કર્યો છે

મહાભારતમા મહર્ષિ વ્યાસ યાજ્ઞને કહે છે કે —

उर्ध्वं बाहुयिरोर्म्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ।

धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥

૧૮-૫-૬૨

ઉચ્ચ હાથ કરી કરીને હું પોઝાર છું પણ કોઈ માર સાંભળતું નથી, બાહ્યે, ધર્મથી જ અર્થ અને કામ પ્રાપ્ત થાય છે, શા માટે ધર્મ નથી મેવતા ?

આવા પુઝાર નવા નથી, જગત સાંભળે કે ન સાંભળે પણ મહર્ષિઓએ પગમ સત્યને-સનાતન જીવનધર્મને કદી ગુપ્ત ગણ્યો નથી. એ ધર્મ આપણું આદર્શ છે, મનુષ્ય એટલે ધર્મશીલ પ્રાણી; અધર્મના અ ધાગ ઊંચેવવાનું સાધન ધર્મનો પ્રેરણા પ્રદાતા છે, અર્થ

અને કામના અદ્ભુતજુરસામા તો વિનાશ અને સહાર છે । એમાથી બચીને બહાર કૂદી પડો । ધર્મને હવનની દીવાલડી બનાવો । અર્થ અને કામને માટે સત્કારને ધર્મક્ષેત્ર સમજો, અને પછી જુઓ તો સમજાશે કે અર્થ અને કામ ધર્મને અધીન છે, અધર્મને નહીં. ”

જગતનો ક્રમ બદલાય છે, નવી વ્યવસ્થાના સ્વપ્ના ગોઠવાય છે । શાંતિ અને સુખના, પ્રેમ અને વિજ્ઞાનના અજવાળા જાગવા માડ્યા છે સંલિંગો મહર્ષિ રામ આપણને આગ્રહી ૩૫-૫૬ પાત્રનીસ વધે પહેલા કહી ગયા છે કે -

‘ હિંદુસ્તાનના રાજરજવાડાઓ ! ધર્મશૂરઓ ! દિગ્ગે અને શક્તિ ! ગભ્યશક્તિઓ અને પ્રભાઓ ! ઘોડા જ વર્ષોમા શુ પરિણામ આવશે તેનો તમને ખ્યાલ છે ? ગમે તો મને વિચિત્ર લાગી માણસ માનીને હસી મહાડો । ૫૨૫ ભારી સામે દેખાય છે કે આ જગત્ સાચા સન્યાસીઓથી-સ્વાર્થત્યાગી ધર્મવીરોથી ભરાઈ ગયું છે, પૃથ્વી ઉપર દેવો પગલા પાડતા હોય એવું દેખાય છે મનુષ્યોના શરીર અને વર્ણ ઉપરથી નહીં કરેલા જાતિભેદ નષ્ટ થવા માડ્યા છે હિન્દુસ્તાન, ચીન, અમેરિકા અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચેના ભેદભાવ જતો રહ્યો છે નવો સંઘ તૈયાગ ચાલુ છે, અને વળી એ પણ ઓગળીને તેની જગ્યા નવો ધર્મ-સંઘ લેશે .આતરિક ઉપાધિ નારા પામતા જ બાહ્યોપાધિ એની મેળે ચાલી જશે યુક્તિ કે આધારની કશી મેં જરૂર નથી, શકા કે ભય ગમ્મવાનું જગા મેં કારણ નથી બ્હીકણુ ઇશ્વરદ્રોહીઓ ભતે તેમને શવે ત માર્ગ સ્વીકારે !-તમે ધર્મમાર્ગ ન બુલશો । ”

હરિવર !

હરિવર ! હું તુજ દર્શનપ્યાસી,
મુજ નેનન નિત્ય ઉદામી,

હરિવર હો ! તુજ દર્શનપ્યામી.

સૂરજસ્તિપુમા તુજને શોધુ, શોધુ ચંદ્રની માય,
રમણે ચડતી વાદળી શોધુ, શોધુ સાગરમાય

હરિવર હો !

હું ગર શોધુ, સરિતા શોધુ, વધતુ હું ખતુ પૂર,
વનની વીણા વાગે મધુરી, શોધુ તારા સૂર

હરિવર હો !

મદિર શોધુ મોહન ! મળવા, શોધુ જીવનગીર,
કયાય દીઠો નહિ હરિવર ! તુજને, દીઠો મનમદિર

હરિવર હો !

મૂળજીભાઈ પી શાહ

સ્વયંભૂ*

“ જનની છવે રે ગ્રાપીચંદની ”-દાળ.

પ્રભુ । તારી તો અસ્તિ સર્વમાં,
 ખાલી નહીં અણ દેખ છ;
 આદિત્યોમાં વિષ્ણુ તું જ છે,
 જ્યેષ્ઠ દિવાકર રહોય છ. ૧.
 મ રી ચિ વા મુ માં શો જ તો,
 નક્ષત્રે ચન્દ્ર મણિય છ;
 વેદોમાં સામ હું તું હહું-
 દેવે તો ઇન્દ્ર વર્તાય છ. ૨.
 મ ન રૂ પે હસતો ઇન્દ્રિયે,
 તું છે ચૈતન્યનું રૂપ છ;
 રૂદ્રોમાં શંકર છે તું જ ને?
 રાક્ષસે કુબેર અનુપ છ. ૩.
 વસુઓમાં અગ્નિ, ગિરિ મેરૂ તું,
 બૃહસ્પતિ કાર્તિક નામ છ;
 મહર્ષિએ ભૃગુ તું પેખવો-
 વાણીમાં ઐ અભિરામ છ. ૪.

દેવર્ષિ, ગંધર્વ, સિદ્ધોમા
 નાન્દ, ચિત્રન્થ ને દક્ષિણ છ;
 ઉચ્ચૈઃશ્રવા અશ્વે નાન્તો,
 વૃષતિ તું વિશ્વે અખિત્ર છ. ૫.

માતંગે ઔરાવત તુ ખગે-
 આયુધે વજ્ર દહેવાય છ;
 ગાયોમા કામદુધા નામ તું જ,
 વાસુદિ સર્પ ઓગખાય છ. ૬.

ભગવત્! જળચરમા વડણ તું,
 અર્ધમા પિતૃને વૃદ્ધ છ,
 ધમત્તપે નિયમન તવ અલ્પ-
 પ્રહ્લાદ તુ દેવજૂંડ છ. ૭.

ગણના કનારો છે કાગ તુ,
 પશુવર્ગે મૃગેન્દ્રવીર છ;
 ગરુડ તુજ સંતા વિદગમા,
 નદીઓમા ગંગાનું નીર છ. ૮.

તું છે પ્રલયમૂર્તિ મૃત્યુ ને,
 શસ્ત્રધારીઓમા ગમ છ;
 હદે ગાયત્રી ઉદ્ગાર તું જ,
 સા મો મા જુદ્ધસામ છ. ૯.

મામોમાં માગશઃ તાલગે,
 ઋતુઓમા વસંતના કાલ છ,
 વૃષ્ટિ વં ગે વાસુદેવ તું,
 પાંડવે અર્જુન જગપાત્ર છ. ૧૦

મુનિઓમા વ્યાસ દહેવડાવનો,
કવિઓમાં સુમ્યાયં છ;
પ્રભાવ-સત્વ-જય સા ગુણ છે,
તુ મા હનરોહનર છ ૧૧.

સામ, દામ, મૌન ને જ્ઞાનમા,
જગે તવ વિભૂતિ તેજ છ,
ખુદ યોધા ભાગે સમાપ્તો,
સક્ષળ બ્રહ્માંત્રે તું સદેજ છ ૧૨.

આદિ-મંત્ર-અતઃ કો જાણે નહી,
ધણા જાદુવાળા ધંધ છ,
ધારે નેત્ર સૂર્ય સોમ સા,
અભિમુખાળા જમદીશ છ. ૧૩.

કુરો હૃષીકેશ, અમ સૌ મરે,
કરી વિનતિનો સ્વીકાર છ,
વાસના દેહાદિક અમ ટાળજો,
કહીએ વન્દીને વારવાર છ ૧૪.

જેહાંગીર આવેકછ દેશાઈ એમ એ

પ્રાર્થનામય જીવન

લેખક:-શ્રી નલિન મ. ભટ્ટ. એમ. એ.

સાધકજીવનમાં પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ સૌથી વધુ છે. એ 'પ્રાર્થના' શબ્દનો અર્થ સમજી લેવો જરૂરી છે. 'પ્રાર્થના' માં એ શબ્દો છે. પ્ર+અર્થના. તેમાં 'પ્ર' શબ્દ પ્રકર્ષ એટલે કે અત્યંતનો વાચક છે. અર્થના એટલે ઈચ્છા. અર્થાત્ પ્રાર્થના એટલે અત્યંત એટલે કે તીવ્રતમ ઈચ્છા !

આવી તીવ્રતમ ઈચ્છાનો વિષય શો હોવો જોઈએ એ એક વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે. માણસ રિવેકી હોઈને દુનીઆના સદસદ પદાર્થોમાં તેણે સત્પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે ઈચ્છવું રહ્યું. સત્પદાર્થોમાં પણ જે સત્તમ પદાર્થ હોય તેની પ્રાપ્તિ માટે તેણે તીવ્રતમ ઈચ્છા એવવી જોઈએ. આ સત્તમ પદાર્થ એટલે જ પરમાત્મા છે, એવો દાર્શનિકોનો હેતુનો નિશ્ચય છે. એ સત્તમ=પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે તીવ્રતમ ઈચ્છા એટલે પ્રાર્થના.

ઉપનિષદના ઋષિઓએ મનુષ્યજીવનમાં સદ્-ઈચ્છાનું મહત્ત્વ ખૂબ ગાયું છે. ઝાંદોગ્ય ઉપનિષત્તની સાંડિસ્ય વિદ્યામાં મહર્ષિ સાંડિસ્ય-નું દર્શન છે કે-ઋય સત્ત્વ ક્રતુમયઃ ભયં પુરુષઃ । યયા વતુઃ અસ્મિન્ લોકે પુરુષઃ ભવતિ, તયા દત્તઃ પ્રેત્ય ભવતિ । સંકર્તું કુર્વિત । અર્થાત્ " નિશ્ચય આ મનુષ્ય સંકલ્પ-ઈચ્છામય છે. આ દેહમાં મનુષ્ય જેવી ઈચ્છા રાખે હોય છે તેવો જ અઢીથી વિનાય યદિ-મનીને થાય છે.

માટે તે દહ સઠ'પ-તીવ ધ્વજ કરે. " બીજા શબ્દોમા કહીએ તો પુરુષે જેવા થયુ હોય તેવા થવાનુ સામર્થ્ય તેની ઇચ્છાશક્તિમા છૂપાએલુ છે. જે તેને પગમાત્માની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હશે-તીવ્રતમ ભાવના હશે તો તે પણ તેને મળશે જ. પગમાત્માનુ અનેક-અન પણ તેની ઇચ્છાને લઈને છે । તો પગમાત્માના પુત્ર મનુષ્યમા પણ આ ઇચ્છાશક્તિનો અચિન્ત્ય પ્રભાવ મોજૂ છે. ફક્ત તેણે વિવેક વાપરી પોતાની તીવ્રતમ ઇચ્છાશક્તિને કયા કેન્દ્રિત કરી તે જાણવુ રહ્યું. કેમકે ચિત્તની અદ્ભુત ઇચ્છાશક્તિનું જે માર્ગે વહન થાય છે. એક કલ્યાણમાર્ગે અને બીજુ પાપમાર્ગે. તો પાપમાર્ગે વહી જતી ઇચ્છાશક્તિના પૂરને ખાળીને કલ્યાણમાર્ગે તેને વહેવરાવવા રહ્યા. આ ઇચ્છાને કલ્યાણકારક વહેતી કરવાની પ્રક્રિયા એટલે જ પ્રાર્થના છે જે પ્રાર્થના વિવેકપૂર્વક થાય છે તેમા ચિત્તના મેયેને ધોવાનું અમાધ સામર્થ્ય હોય છે અને નીતરં થયેલુ ચિત્ત સ્વભાવે જ પગમાત્માનિમ્ન થાય છે જે પ્રયોગનો વિષય હોય તેમા ચર્ચા ગૌણ છે. અહીં તો ' કર અને જે ' એ જ મુખ્ય છે આથી પ્રાર્થનાનુ શાસ્ત્ર ગ્રંથવા કરતા પ્રાર્થનાનો પ્રતિદિનબ્યાપી પ્રયોગ જ વધુ ઉપયોગી છે એટલે વિવેકી અને જ્ઞાનપૂર્વિકા પ્રાર્થનાનો એકાદ મત સમજાવીને જ અહીં ' તો ૧ માનીશુ.

ભગવાન ઋગ્વેદ-આપણા ધર્મપુસ્તકનો પહેલો જ મત વિવરણ પૂર્વક વિચારીએ. આ જ્ઞો એ મત -

અગ્નિં હંદે પુરોહિતં, યજ્ઞસ્ય દેવ ઋત્વિજમ્ ।

હોતાર રત્નધાતમમ્ (ઋ. ૧૧ ૧૧ ૧)

શબ્દાર્થ

પુરોહિત=રહામે સ્થિત, જ્યાં જુવો ત્યાં રહામે ખડા, યજ્ઞસ્ય=ઔષ્ઠિયરના, દેવ=દ્યોતક-દેવ-ગામ-સ્વામી, તથા ઋત્વિજ=ઋતુ ઋતુએ ચલાતા ચળનાર, હોતાર=સોને પોતાના તરફ ખેંચાવનાર અને રત્ન-ધાતમમ્=સૌથી વધુ ગમણી પદાર્થોના દેનાર એવા, અગ્નિં=સૌના

અગ્રણી જગદ્ગુરુ પરમાત્માની, હૈંદે=હું સ્તુતિ કરું છું.
વાક્યાર્થ:-

જ્યાં જુવો ત્યાં મર્ત્ય મોક્ષુદ, સૃષ્ટિચરના દેવ, એ યસને
• જાતુ જાતુએ યજ્ઞનાર, સૈને પોતાના તરફ જોડાવનાર અને સૌથી
રમણીય પદાર્થોના દાતા એવા જગદ્ગુરુ અગ્રણી પરમાત્માની હું
સ્તુતિ કરું છું.

વિવરણ:-

આ મંત્રનો પ્રત્યેક શબ્દ વિચાર-ગમણીય છે. અહીં જાણે પરમા-
ત્માને સ્તવે છે. આપણે પ્રત્યેક પદનો વિચાર કરીએ તે પહેલાં સ્તુતિ
અને ખુશામદ-આ જેની વચ્ચેનો તફાવત સમજી લેવા જેવો છે.
સ્તુતિમાં સત્ય ગુણોનો ઉલ્લેખ અને તે દ્વારા તે સત્યગુણો તરફ સ્તુતિ
કરનારનો હર્ષ અને પૂજાભાવ સમાયેલ હોય છે. સ્તુતિમાં સ્વાર્થની
પ્રેરણા નથી. ખુશામદમાં સામાને સારું લગાડવા અને તે દ્વારા પોતાનો
લાભ મેળવવા ખાતર અગુણી કે દુર્ગુણી ઉપર ગુણનો આરોપ કર-
વામાં આવે છે. આથી ખુશામદમાં અસત્યની અગધના છે. સ્વાર્થનો
રંગ છે. હીન મનોદશા છે. સ્તુતિમાં એવું કર્યું નથી. આથી જ
સ્તુતિ કરવા જેવી ઝીજ છે અને ખુશામદ ન કરવા જેવી ઝીજ છે.
પરમાત્માના ગુણો સત્ય છે. આથી એ ગુણોનો અનુવાદ વિવેકી ખાટે
કરવા જેવી ઝીજ છે. એ સ્તુતિ સ્તુતિ કરનારમાં પણ, હૃદયશુદ્ધિને
અનુરૂપ એ જ ગુણોનો આવિર્ભાવ કરે છે, અને પરિણામે સાધક-
હૃદયમાં સ્વચ્છ શ્રદ્ધાનો ગાદ સંચય થાય છે. અને સાત્વિક શ્રદ્ધા એજ
તો જીવનભરની કમાણી છે! ખુશામદમાં ઝળેશુખ અને તમોશુખનો
પરિણામે સંચય થતો હોઇને એનો ગંમદ મનુષ્યને દગ્ધિ બનાવી
દે છે.

જાણે આ પ્રાર્થનામાં પરમાત્માને 'અગ્નિ' શબ્દે ગંભીરે છે.
આ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ તો ગ્રી ક્રોધ બને છે. પરંતુ એ શબ્દનો

સૂક્ષ્મ અર્થ અહીં અભિપ્રેત છે. 'અન્' અને 'ની' એવા બે
 ધાતુઓ મળીને અગ્નિ શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે તેમની પહેલો ગતિ-
 વાયક છે બીજો નેતૃત્વનો વાયક છે. એ બેનો બનેનો આ શબ્દ
 છેવટે સર્વત્ર ગતિમાન અને સૌના નેતા 'એવો' અર્થ આપે છે.
 અર્થાત્ અગ્નિ શબ્દવાચ્ય પગમાત્રમા સર્વત્ર પરિપૂર્ણ-સર્વશ અને
 સર્વનેતા એવો કે પ્રાણી માનના હૃદયમા રહીને સૌને સૌના કર્માનુ
 સાર દોરનાર છે આવા સર્વવ્યાપી, સર્વશ અને સર્વનેતા પગમાત્રમા
 સ્તુત્યન્ત્ર હોય કેમકે આ અર્ચના ભાવનમા જ સ્તુતિનું બીજ
 મળેલું છે. આવા પગમાત્રમાના ભક્તિમાનો જાણે અહીં હિન્દુઓ કરવા
 પાત્ર કરે છે એ પગમાત્રમા કેવા છે? તો જાણિનું આત્મશીર્ષ હંચુ
 વર્ણવે છે- 'પુરોહિતમ્' પુરાહિત શબ્દ અમતૃતિ ભૂર્યો છે એમા
 'પુર' શબ્દનો અર્થ સ્થાને-આગળ-સમક્ષ એવો થાય છે ધા ધાતુ
 બેનો "મૂચુ" એવો અથ ધાર છે તેનું હિત એ કર્મભિજ્ઞત
 ફલ્લ છે અર્થાત્ આ પરમાત્મા આપણી સ્થાને-આપણી સમક્ષ
 મુકામવા છે એટલે કે ખડા છે જ્યાં જ્યાં આપણી નજર પડે ત્યાં
 ત્યાં તે તે નામરૂપે પગમાત્રમા જ વર્તી રહ્યા છે! આપું વિશ્વેશ્વરદર્શન
 અર્જુનસમા ડોઇ દિવ્યદષ્ટિને જ થાય છે સ્થાવરજગમ સૃષ્ટિ
 માત્ર પગમાત્રમાસ્વરૂપ છે અને આથી જ સૌના આત્માત્મરૂપ પગમા
 ત્રમાને જોવાનું જોનું શીલ છે તેને માટે તો પગમાત્રમા પુરોહિત જ છે
 વિશ્વરૂપદર્શને અર્જુન પોકારી ઉઠે છે -

વાયુર્ચમામિર્ચરુણ શશાજ પ્રજાપ્રતિસ્ત્ય પ્રપિતામહશ્ચ ।
 નમોનમસ્તેઽસ્તુ સદસ્યકૃત્ય પુત્રધમ્ભયોઽપિ નમો નમસ્ત ॥
 નમ પુરસ્તાદ્યપૃષ્ઠતસ્ત નમોઽસ્તુ તે મર્ચત પદ્ય સર્થ ॥

ઉપનિષદનો જારિ ૫૫ આમા સૂર પૂરે છે -

બ્રહ્મવેદ અમૃત પુરસ્તાત્, બ્રહ્મપદ્ધાત્ બ્રહ્મદક્ષિણત
 ચ ઉત્તરેણ ઝથ ચ હર્ષ ચ પ્રમૃત નદ્ધિરદ વિશ્વં રદ્ધ

વરિષ્ઠમ્ । (મું. ૧૧-૨).

અને પગ્માત્માએ જાતે પણ વિભૂતિયોગમાં સોથી પહેલાં આ જ વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે:-

“ અહમાત્મા ગુહાકેશ ! નર્વભૂતાશયસ્થિતઃ । ”

અને ઓકળું હૃદય તો કવિ કલાપિની સાથે ગાગે કે-“ત્યાં જ્યાં નજર ભારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની. ” આ છે પુરોહિત શબ્દનો ભાવનાભર્યો અર્થ.

વળી આ પુરોહિત અગ્નિ=સર્વત્ર દાગર પરમાત્મા કેવા છે ? ઋષિનું હૃદય પુલકિત થઇને વર્ણવે છે કે-“ યજ્ઞસ્ય દેવં ” યજ્ઞ શબ્દનો પણ મૂળ અર્થ જ અભિપ્રેત છે. સંમેલન, દાન અને પૂજન એવા ત્રણ અર્થો યજ્ઞ શબ્દના થાય છે. આ સૃષ્ટિ પણ સંમેલન છે. અજળ સંમેલન છે. પચ મહાશૂતો અને પ્રાણીઓનું આ અદ્ભુત સંમેલન કરનાર કોને માટે સ્તુત્ય નથી ? વળી સૃષ્ટિરૂપી યજ્ઞને દાનાર્થ પણ તેટલો જ સ્પષ્ટ છે. સૃષ્ટિને ઉપજાવી પરમપિતાએ તેમના જાળકો માટે એ આપી જ દીધી છે ને ? અને સૃષ્ટિદ્વારા મહામહિમ પગમપિતાએ પ્રાણી માત્રનું આત્મીયભાવથી પૂજન અર્ચન પણ કર્યું જ છે ! પાણી, પવન, તેજ વગેરે દ્વારા પ્રાણી માત્રની મેવા એ પરમાત્માનું મત જ છે. આવા અઘૌંકિક સૃષ્ટિયજ્ઞના પગમાત્મા એ દેવ છે. દેવ એટલે કે રાજા-એટલે કે તેને ચમકાવનારા છે. પોતાની ચેતનકલાથી એને ચેતનવંતા કરનારા છે. પોતાનાં અજ્ઞવાણાંથી સૃષ્ટિને અજ્ઞવાણના પગમાત્મા છે એ સમજાય તો કોણ તેને ન પ્રાર્થે ?

વળી ઋષિ કહે છે કે એ પગમાત્મા સૃષ્ટિયજ્ઞના ઋત્વિજ છે; એટલે કે આ સૃષ્ટિને એ ઋતુઋતુએ નિત્યનૂતન ગંજનાર છે. સૃષ્ટિના જે પ્રતિપળ નવા સ્વર્ગો થાય છે તે પગમાત્માને લીધે છે. પગમાત્માની અધ્યક્ષતાને લઈને પ્રકૃતિની પરંપરા આજ્યા કરે છે ભગવાને શ્રીમુખે કયું છે-મયા-વક્ષેણ પ્રકૃતિઃ મુચ્યતે મચરાચરમ્ । હેતુનાડનેન

કૌન્તેય જગદ્વિપરિવર્તતે । સૃષ્ટિમા નિત્ય નૂતનતા ન હોત તો આનન્દ પણ શો હોત ?

આ ઉપગત ઋષિનું કવિહૃદય પરમાત્માનો એક અગ્રણ્ય ગુણ જુવે છે કવિ કહે છે કે પરમાત્મા 'હોતા' છે હોતા શબ્દનો દ્વેષાતુ ઉપનયી બોલાવનાર—સૌને પોતાની નજીક આમન્રણુ આપનાર એવો અર્થ થાય છે પરમાત્મા સૌને પોતાની નજીક હમેશા બોલાવી લા છે વસ્તુ માત્ર પરમાત્માની જીભ જ છે પ્રત્યેક વસ્તુ પરમાત્માનું આમન્રણુ દે છે પણ વિગ્ધ એ બોલ સાંભળે છે ખૂટ બહેરા જગતમા કેટલાક સતો જ એ સાંભળે સ્પષ્ટપણે સમજી શકે છે આ અતિઅગૃહ્ય અવસ્થામાં જ સંભળાય એવા ઉદ્બોધનને સતો 'આત્મ અનાજ' ને નામે આગળે છે । તે ઉપગત ઉદ્ધમા તો દરેકને દરજ્જાઆતપણે પોતાની હાજરી નોંધાવવા પરમાત્મા પાસે જવું જ પડે છે પેનો અતિઅગૃહ્ય અવસ્થામા દરેકો સાદ ન સંભળાય ।ાયે પરમકૃપાળુ પ્રાણી માત્રને ગરે પોતાના હૃદય સાથે આપી લે છે । ઇશી વત્સલતા ? અને આપી જ કુદરતી ઉદ્ધર્માથી જાગેતો માનવ પ્રભાતે સ્પૃતિ, સ્વાસ્થ્ય—પ્રસાદ અને નિષ્કામણુ આનન્દ અનુભવે છે આમ પ્રસુદ્ધ—પ્રસુપ્ત—પ્રાણી માત્રને પોતાની નજીક બોલાવનાર પરમાત્મા હોતા છે

વળી સૌને સ્વસ્તીપ બોલાવનાર પરમાત્મા સ્વભાવે કેવા છે ? ઋષિ કહે છે 'રત્નધાતુમમ્'—પરમાત્મા સૌથી ગમણીય પદાર્થોના દાતા છે રત્ન એટલે કે મતી પત્થર એ સચૂદ અર્થ તો છેજ પરંતુ જે જાતિમા જે સૌથી ઉત્તમ તેને રત્ન કહેવામા આવે છે અર્થાત્ સૌથી રમણીય ચીજોનો દાતા પરમાત્મા છે હિન્દિયો સહિત દેહ રમણીય છે કોણ આપે એને—શિવાય કે પરમાત્મા ? અને સમસ્ત જગતમા સૌથી ગમણીયતમ પદાર્થ છે આનન્દ અને આનન્દ પણ શિવાય કે પરમાત્મા કોણ આપી શકે ? અરે ! પરમાત્મા પોતે જ

આનન્દસ્વરૂપ છે. અર્થાત્ જે મનુષ્ય પરમાત્માનુ આવાહન સાક્ષી તેની નજીક જાય છે તેને પરમાત્મા પોતાની આનન્દ સ્વરૂપ જાત જ આપી દે છે । અને આ દાનની અવધિ છે । પરમાત્મા પોતાનો સ્વરૂપભૂત આનન્દ જ્યારે જીવને આપી દે છે ત્યારે તેનું ભવદાગિધિ જ દન્દિ થઈ જાય છે । કેમકે જેના આનન્દની એક જાનાથી અમરત જગત્ આનન્દમય જતી ગૂંહે છે, તે સ્વયં આનન્દ-સ્વરૂપ પોતાની જાત જ જ્યારે આપી દે ત્યારે એ દાનની ઉદ્ધતા કેવી અજેડ । અને આ આનન્દની જીવતા જીવન પ્રાપ્તિ માટે જ તો પ્રાણી નો તગ્ધડાટ છે । જપિ કહે છે તેમ કોહિ ઇત્ અન્યાન્, ક પ્રા-પ્યાત્, યદ્વપ્. આકાશ આનન્દો ન રયાત્-’૧૧૧ નિશ્ચય જીવત, દેહનિશ્ચય આમોઝ્જવાસ લેત બે આ પરમાત્મા આનન્દસ્વરૂપ ન હોત તો ? પદ્માકર્ષપ્રમાણુર ભગવાન્ યાદનયુષ્ પશ ‘જન્માચસ્ય ચત્’ મા પરમાત્માની સત્તા, ‘ઈક્ષતે નાશવ્દ્’ મા તેમની ચેતનતા સાધી છેવટે ‘આનન્દમયોઽમ્યાસાત્’ મા તેમનું આનન્દ સ્વરૂપ જ નિશ્ચિત કરે છે. આ આનન્દમય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ જ ‘ગતતમ’ છે એ ‘ગતતમ’ને પણ પરમાત્મા જ આપી શકે, કઠોપનિષદની સ્વાનુ-ભવમુદ્રિત શ્રુતિ છે કે -

“ નાયમાત્મા પ્રવચનેન લબ્ય ન મેઘયા ન બહુના શ્રુતેન ।
યમેત યપ્ વૃણુતે તેનૈવલભ્ય તસ્ય યપ્ આત્મા વિવૃણુતે
તન્ન સ્વામ્ ” ૧૧-તે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ પરમાત્માની વાણીપસંદગી ઉપર અવલબે છે એ પસંદગી લાયકાત ઉપર અવલબે છે, અને એ લાયકાત માટે રત્નુતિ કહો, પ્રાર્થના કહો, સુદ્ધ અને સરળ સાધન છે. પ્રભુ એવું પ્રાર્થનામય હૃદય સૌને આપે એટલું પ્રાર્થી વિગમીએ છીએ

અને બુદ્ધિહીન મનુષ્યોમાં બુદ્ધિભેદ ઉત્પન્ન થયું, કર્તાવ્યમૂલતા વ્યાપે છે. ધર્મનાં હમેશાં એ અંગ હોય છે. એક સનાતન અને બીજું આગંતુક. સનાતન સિદ્ધિ અચળ, પણ તેનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ દેશ, કાળ, યત્નસ્થિતિને અધીન. આધુનિક સમયમાં લુગધર્મ ક્રોધો છે તે વિશે પ્રાચીન શાસ્ત્રો ઉપર આધાર રાખવો તે નિરર્થક છે. શાસ્ત્રાનાનુસાર પણ શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલાં તત્ત્વો અચળ, પણ સ્મૃતિ પરિવર્તનશીલ. જે પ્રશ્નો હાલના સમયમાં વિચારકો સમક્ષ ઉપસ્થિત છે તે, તે વખતે નહોતા. તેથી આધુનિક કાળધર્મનો નિર્ણય કરવા માટે બુદ્ધિનો જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રોનું સંભાળપૂર્વક અધ્યયન કરી તેમાંથી નિત્ય અને અનિત્ય તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ કરી, નિત્ય તત્ત્વોને મનમાં હસાવવાં જોઈએ. અંતિમ ખેય માનસિક દૃષ્ટિમાં સ્થિર કરવું જોઈએ. તે પ્રાપ્તિના આવશ્યક શ્રેણી કયા કયા છે તે પણ જાણી લેવું તે પછી હાલનો સમય સંજોગો વ. ધ્યાનમાં લઈ ઈર્ષ કાર્યપદ્ધતિ વ્યવિષ્ટ અને સમઘટિની ઉન્નતિ માટે અત્યારે સર્વોત્તમ છે તેનો ફેંસલો કરવો એ આપણું પરમ કર્તાવ્ય છે.

આટલા વિવેચન પછી આપણે હવે વેદાંતના સર્વમાન્ય સનાતન સિદ્ધાંતોનું દિગ્દર્શન કરી જઈએ અને પછીથી તેમને અર્વાચીન સમયમાન્યક્રિતગત અને સામાજિક જીવનમાં કેવી રીતે ઉતારવા તેની ચર્ચા કરીશું.

(૧) સર્વ વેદાંતીઓ માને છે કે મનુષ્ય ત્રણ પદાર્થોના બનેલો છે. સ્થૂળ શરીર, તેની અંદર રહેલું સૂક્ષ્મ શરીર અને તે બન્નેની પાઠમાં નિયંત્રતા તરીકે આત્મા. બન્ને શરીરો પરિવર્તનશીલ, નાશવંત તેથી જ તેમને શરીરની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. સંપ્રદાય ગમે તે હોય પણ આ તો આપણે સર્વ સ્વીકારીએ છીએ. આત્માના સ્વરૂપ વિશે ને આત્માને પરમાત્માના સંબંધ વિશે થોડો મતભેદ છે. અદ્વૈતવાદીઓ એ બન્નેમાં અભેદ માને છે. વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદીઓ આત્માને પરમાત્માનો અંશ માને છે. દ્વૈતવાદીઓ માને છે કે જીવાત્મા સદાને માટે બિન્ન જ

છે અને ભિન્ન જ રહેશે. પણ આત્મા અવિનાશી છે એ માન્યતા તો સર્વની છે. વળી બધા સંપ્રદાયો એમ પણ માને છે કે આત્મા સ્વભાવથી જ પવિત્ર, પૂર્ણ, અશ્વર્યવાન, અને આનંદમય છે. દૈતવાદીઓ માને છે કે આત્માના આ નૈસર્ગિક સ્વરૂપમાં સંકેત, વિકાસ કર્માનુસાર થાય છે અને છેવટે ભક્તિતથી ભગવદ્કૃપાથી અસંલ્પ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરે છે. અંદૈતવાદીઓના મત પ્રમાણે આત્માના સ્વરૂપમાં કોઈ પણ કાળે ફેરફાર થતો જ નથી. અવિદ્યાથી જ આત્મા પોતાની સર્વ શક્તિઓનો આભિર્ભાવ કરી શકતો નથી, તે તો તેનામાં મોજુદ જ છે. પાશ્ચાત્ય અને આર્યાવર્તની ભાવનાઓ વચ્ચે આ વિષયમાં મૂળગત ભેદ છે. જન્મની વિચારશ્રેણીઓને નોખી નોખી દિશાઓમાં વહેતી નાંખનાર આ ભાવના જ છે, તેથી જ ક્રમવિકાસ (Evolution) સંબંધમાં પણ આપણે મત અલગ છે. પાશ્ચાત્ય મતાનુસાર જીવનસંગ્રામ, યોગ્ય-તમનો વિજય, નૈસર્ગિક પસંદગી (Struggle for existence, Survival of the fittest, natural selection) વગેરે કારણો ઉત્ક્રાન્તિનાં દર્શાવ્યાં છે. (હવે આ વિચારોમાં પણ ફેરફાર થવા માંડ્યા છે), પણ યોગશાસ્ત્રમાં મહર્ષિ પતંજલિનો અભિપ્રાય એવો છે કે આ પરિણતિ પ્રકૃતિના આપૂરણ દ્વારા જ થાય છે. જીવમાત્ર પૂર્ણ આત્મા રૂપ જ છે. પ્રતિબંધો દૂર થતાં જ આત્મા સંપૂર્ણ રીતે પ્રકાશવા માંડે છે. જેવી રીતે તળાવના ફાટકો બંધ કરવાથી પાણી એતરમાં પ્રવેશ કરી શકતું નથી, પણ એક દરવાજો ઉઘાડ્યો એટલે એની મેજે જ જળનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે તેવી રીતે પરિપૂર્ણતા સદાકાળને માટે દરેકની પાસે પોતાના આત્મામાં અવ્યક્ત અવસ્થામાં છે જ. તે કાંઈ બહારથી લઈ આવવાની જરૂર નથી. વિધોને દૂર કરવાં તે જ આપણું કામ. પ્રકૃતિ આપણને સર્વેને જાણે અજાણે પૂર્ણતા તરફ ખેંચી રહેલ છે અને દરેક પ્રાણી વહેલે મોડે તે પૂર્ણતાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરશે જ. એ વાત ખરી છે કે તદ્દન અજ્ઞાન ને જડ દશામાં નાના

જ કામ કરીશું. અત્યારે આપણે નીતિમય જીવનનો દાવો કરીએ છીએ તે તો માત્ર ડોળ જ છે. જ્યાં સુધી સન્નેગો અનુકૂળ હોય ત્યાં સુધી આપણે એકંદરે સારું જીવન માળીએ છીએ. સામાન્ય રીતે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિ વાસના ને ભયથી જ ઓતપ્રોત થયેલ હોય છે. તે પૈસા સળધી સ્થિતિ સારી હોય ત્યાં સુધી પ્રમાણિત નહીંએ ને ચોરી કરવાનું મન ન થાય તેમા કાઈ મોટી વાત નથી પણ સ્થિતિ અત્યંત ગરીબ હોય, કુટુંબનું નિર્વાહ પૂરું સાધન ન હોય, તેવે સમયે પણ અન્યાયથી કાંઈનું ધન લેવાની ઈચ્છા ન થાય ત્યારે જ સમજી શકીએ કે આપણે પ્રમાણિતતાનો ગુણ સંપાદન કર્યો છે આજ પ્રમાણે બીજા સદ્ગુણોનું પણ સમજવું પ્રતિકૂળ સન્નેગોમા ચોતાના વિકારોને રોકી શકે ને પ્રાણુ જાય તો પણ અયોગ્ય વર્તન ન કરે ત્યારે જ પુરુષ નીતિમાન છે એમ કહી શકાય. આપણે આચરણ સાધનાવસ્થામા કષ્ટસાધ્ય છે અને સાક્ષાત્કાર થયા પછી સદજ થાય છે તેથી જ શ્રી ગીતામા પ્રતિપાદન કરેલું છે કે આત્માનુભૂતિ થયા પછી જ સર્વ વાસનાઓના બીજો પણ નાશ પામે છે ત્યાં સુધી અગ્નિક્તાવસ્થામા રહે છે, ને તે ક્યારે દ્રવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરે તે કહેવાય નહીં. સાધનાવસ્થામા સતત જ્ઞાતિનિરીક્ષણની ને અનુષ્ઠાન મનોબળની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે

(૩) ત્રીજો સામાન્ય સિદ્ધાંત એ છે કે આ અપરોક્ષ જ્ઞાનને માટે અભ્યાસ ને વૈરાગ્યની પગમ આવશ્યકતા છે. અહતતાના ત્યાગ માટે અભ્યાસ અને મમતાના-વિષયોમા મમત્વના ત્યાગ માટે વૈરાગ્ય કેવળ વૈરાગ્યથી જ સંતોષ માનવાનો નથી. અભ્યાસવગર, જ્ઞાનાતીત દશાપ્રાપ્ત કરવાના સતત પ્રયત્ન વગર, વૈરાગ્ય માગથી મનની અવસ્થા તામસિક થવાનો વધારે સંભવ છે. પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મક છે. રજસ્ને અકુશમા રાખવામાં આવે ત્યારે મન, કા તો તમસમા કા તો સત્ત્વમા પ્રવેશ કરે સાત્ત્વિક બનાવવા માટે ને છેવટે, સત્ત્વની પણ પગ જઈ ગુણાતીત અવસ્થા સંપાદન કરવા માટે પુરૂષપ્રયત્નની જરૂર અને તેનું નામ જ

અભ્યાસ. ચિત્ત એક નદી રૂપ છે. તે બે પ્રકારે વહન કરે છે. કવચિત્ત સંસાર તરફ અને કવચિત્ત કેવલ્યસાગર તરફ. સામાન્ય રીતે જીવોની ચિત્તનદી વિષયસાગર તરફ ગતિ કરતી હોય છે. તેથી સાધકને બે કર્તવ્ય હોય છે. વિષય તરફનો પ્રવાહ રોકવો, ને તેને આત્મા તરફ વાળવો, ને તેમાં લીન કરવો, તેથી જન્મે સાધનોની અપેક્ષા છે. વિરાગથી ચિત્તનો વિષયો તરફનો વેગ અટકે, અને અભ્યાસથી તેના પ્રવાહને પ્રશાંત ને અંતર્મુખ બનાવાય. જન્મેનું અનુષ્ઠાન સાથે સાથે જ થવું જોઈએ. જન્મે એક બીજાના ઉપકારક છે. ચિત્તને એક પ્રકારનો અભ્યાસ ધણા હાંખા કાળથી પડ્યો છે તો તેને અટકાવીને અન્ય અભ્યાસ પાડવા માટે દીર્ઘકાળ પર્યંત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અપરોક્ષ અનુભવ થયા પછી પણ જ્યાં સુધી બ્યુત્થાન અવસ્થામાં અવિદ્યાનું આવરણ આવી જાય ત્યાં સુધી ચિત્તમાં અશુદ્ધિ છે એમ જાણવું. સદૃજ સમાધિ ન થાય, અથવા સદંતર સ્વસ્વરૂપમાં જ સ્થિતિ ન રહે અથવા ભક્તને માટે સર્વજ્ઞ, સર્વદા, ઈશ્વરનું જ દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી અપરિપક્વતા છે એમ જાણવું. ત્યાં સુધી અભ્યાસનો-ઉપાસનાની (નિરાકારની યા સાકારની) જરૂર પણ અનિવાર્ય. અભ્યાસ ને વૈરાગ્યની અંદર સર્વ આપરયક ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

(૪) જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી, પ્રત્યેક જીવ નિયતિને અધીન છે, કર્મના અબાધ્ય ને અચળ નિયમનો ગુલામ છે. પરમાત્મા નિર્લેપ છે. સર્વનો સાક્ષી છે. કૃપાનિધાન છે. પદ્મપાતરદિત છે. પ્રત્યેક જીવને પોતપોતાના કર્મોનુસાર ફળ આપી, બિન્ન બિન્ન અનુભવોમાંથી પસાર કરી, છેવટે પોતા તરફ વાળે છે, ને પોતાનામાં લીન કરે છે. સંસાર એટલે નામ, રૂપ, કર્મ. સૃષ્ટિ એટલે સ્પંદન. જ્યાં જ્યાં સ્પંદન હોય ત્યાં ત્યાં નામ, રૂપ, કર્મ (અર્થ, શબ્દ ને ગતિ) હોવાં જ જોઈએ. તેથી જ્યાં જ્યાં શરીર હોય ત્યાં ત્યાં કર્મ હોવું જ

જોઈએ કર્મ શબ્દ કે એટલે કરવું એ ધાતુ ઉપનથી નીકળેલો છે. વ્યાપક અર્થમાં મનુષ્ય પોતાની શક્તિને વ્યક્ત કરવા માટે જે જે માનસિક, શારીરિક ક્રિયાઓ કરે તે કમ કહેવાય પ્રત્યેક કર્મની વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ ઉપર અસર થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય ઇશ્વરનો અવતરોવાથી જગતમાં દેન્દ્ર રૂપે છે. અને તેથી કમ જાણે તેના તરફ જગતની સર્વ શક્તિઓ ખેંચાઈ આવતી હોય અને પોતામાં એકત્ર કરીને પાછી તેને જગત તરફ કર્મ રૂપે ફેરવે છે. એવું જણાય છે સમષ્ટિ અને વ્યક્તિ વચ્ચે આ ક્રિયા, પ્રતિક્રિયા, કાયમ ચાલુ જ રહે છે અને આપણા પોતાના ઉપર જે સુખદુઃખ આપે છે તે આ શક્તિના સાન માટે ઉપયોગનું જ પરિણામ છે જગન્નિયતા પરમેશ્વરને તેની સાથે કાંઈ સેવા દેવા નથી જોને આપણે દેવ કહીએ છીએ તે પણ પૂર્વ જન્મનો પુરુષાર્થ જ છે આ અજાણિત નિયમ, મનુષ્યના પોતાના ઉપર જ, પોતાની વર્તમાન સ્થિતિની તથા ભાવીની જવાબદારી નાખે છે સ્વપ્રયત્નથી સર્વ કાંઈ સાધ્ય છે તે વિના આમ તેમ ભાગવાથી ને બીજા ઉપર આધાર ગણવાથી કાંઈ પરિણામ આવતું નથી નાસ્તિક માણસ શુદ્ધ કાર્ય કર્યા કરતો હોય તો તેની ચિત્ત શુદ્ધિ આપે આપ જ થયા કરે છે અને જ્ઞાનસૂર્યનો ઉદય અતઃમા સ્વયં થવા માંડે છે આસ્તિક માણસ દેવતા ઇશ્વરના અસ્તિત્વમાં માનતો હોય પણ પોતાના કર્મમાં કાંઈ ફેરફાર ન કરતો હોય તો તેની આસ્થાનું કાંઈ ફળ મળતું નથી પુરુષ પોતાના પ્રબળ પ્રયત્નથી દેવનો પણ પરાજય કરી શકે છે તેથી જ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે કે અપરાધજ્ઞાન જો સ્વપ્રયત્નથી ને તીવ્ર સંવેગથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો જ્ઞાનાગ્નિના પ્રભાવથી સર્વ કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે પ્રારબ્ધ પણ તેના ઉપર કાંઈ અસર કરી શકતું નથી, કાંણું કે તે તો દેહભાવથી પર છે. આ સિદ્ધાંત પણ સર્વમાન્ય છે શાસ્ત્રાધ્યયન, શુદ્ધ વર્ગે સહકારી સાધનો સર્વ સ્વીકારે છે, પણ સ્વપ્રયત્ન વિના તેની કાંઈ કિંમત નથી

(૫) પાંચમો સિદ્ધાન્ત પુનર્જન્મનો છે. આપણા સર્વ મતમતાત-
 રાને એ સ્વીકાર્ય છે. હાલની જીવગીમા જે જે સ્વભાવ જોવામા આવે છે
 તેનું મૂળ કાળુ પૂર્વ કામના સંકલ્પજનિત કાર્યો છે આપણા અનુ-
 ભવોના કદી પણ નાશ થતો નથી. આપણા જે કર્મો દેખીતી રીતે
 તિગેભાવને પામ્યા હોય છે તે અદ્રશ્ય રૂપે રહે છે અને છેવટે સ્વભાવ
 રૂપે પ્રકટ થાય છે નાના બાળકો પણ અમુક પ્રકારની વૃત્તિઓ લઈને જ
 અવતરે છે મનુષ્ય વચ્ચેની અનેક પ્રકારની લિન્નતાઓ જોઈએ છીએ
 તેનો સતોપકારક ખુલાસો ફક્ત આ મત સ્વીકારવાથી જ મળે છે.
 જ્યાં સુધી પરમ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી આત્મા અનુભવો
 માટે પુન પુન દેહ ધારણ કરે છે. આ જન્મો આપણી સમગ્ર શક્તિના
 બહાન છે એવી દલીલમા કાંઈ ખાસ તત્ત્વ નથી. મનુષ્યના એક જન્મનું
 પણ સમગ્ર જીવન સમગ્ર શક્તિમા હોતું નથી. આપણા એક જીવનમા
 ઘણા પ્રસંગો એવા હોય છે કે જે આપણને યાદ નથી તેથી તેટલા
 વર્ષો આપણે જીવ્યા જ નથી એમ ન કહી શકાય. આ પુનર્જન્મના
 સિદ્ધાન્તની સાથે વર્ણભેદ (ગુણાનુસાર)નો પણ સ્વીકાર સર્વ કરે છે.
 કર્મ અને પુનર્જન્મનો સ્વીકાર કરવાથી વર્ણભેદ, પ્રકૃતિભેદ, અનિરાય
 બને છે. આ વર્ણભેદ આત્મિક છે. મનુષ્યના સ્વભાવ ઉપર તેનો
 આવાગ છે. સ્વધર્મનો નિર્ણય તે ઉપરથી થાય છે. આ નૈસર્ગિક વર્ણ-
 ભેદ (ગુણપ્રેમ્ય ઉપર ગ્યાયેયો) હાલમા પ્રચલિત સાતિભેદથી
 તદ્દન પૃથક્ છે તે આપણે સમરણુગા ગણવું જોઈએ. આ વિશે વિસ્તૃત
 ચર્ચા પછીથી કરાગાં આવશે.

(૬) ૭ઠો સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત - સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને
 પ્રલય વિશે પણ સર્વ સ પ્રકાશેતો મત સમાન છે. સૃષ્ટિ અનાદિ છે,
 દ્રોષ અમુક સમયે જ જગત્ ઉત્પન્ન થયું નથી. તે તો પગપૂર્વથી
 ચાલુ આવે છે. આ સૃષ્ટિનો પ્રથમ કર્તા ઈશ્વર છે. કલ્પને અતે
 સમગ્ર સૃષ્ટિનો ઇશ્વરમા લય થઈ જાય છે અને બીજા કલ્પનો આરંભ

યતાં, બ્રહ્માક્રમાથી અદ્ભૂત પ્રપચ કથ જગતનો આવિર્ભાવ થાય છે. આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ શત્રુમાયો થઈ છે, એવું આપણને કાઈને કબૂલ નથી પ્રકૃતિ અનાદિ છે કલ્પના અત વખતે યૂગ જગત સૂક્ષ્માવસ્થામાં પશ્ચિમે છે એ મિથિતિમાં અમુક અમથ રહે છે અને વર્ગી પાછું દ્રશ્ય થઈને આ સૃષ્ટિકર્ત્રે વ્યક્ત થાય છે આ પ્રમાણે અનંત કાળથી આપ્યા જ કર છે, અને અનંતકાળ પર્વત ચાલ્યા જ કરશે.

ઉપરોક્ત સત્યો સર્વને માન્ય છે, અને તે અનાતન છે તેમના વ્યાવહારિક રૂપમાં, વ્યક્તિ ને સમાજના જીવનના આવિષ્કારમાં સમયાનુસાર ફેરફાર થાય જ, પણ આ સિદ્ધિને પાયારૂપે ગંभीરે જ સમસ્ત જીવનનું ધક્કાર કરવામાં આવે તો જ પાગમાર્થિક અને લૌકિક કલ્યાણ બંને સાધ્ય થાય આધુનિક પાશ્વિમાલ્ય સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિમાં શો ભેદ છે તેનો અણલો દુઃકામાં વિચાર કરીએ અર્વાચીન વિચારશ્રેણીના અનુયાયીઓ આત્માના અસ્તિત્વમાં માનતા નથી ને તેવો કોઈ પણ પદાર્થ હોય તો તેને અગ્રેય ગણે છે તેમની દ્રષ્ટિ ઐહિક સુખભોગની બહાર જતી નથી તેમના જીવનનો ધ્યેય અર્થ અને કામ છે આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનો ધ્યેય ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે અર્થ અને કામનો ભૂખિત મારે શરીર મજબુત જોઈએ, સમાજની વ્યવસ્થા પણ સગઠિત અને સારી જોઈએ, અમુક નીતિનિયમોનું પણ પાલન કરવું જોઈએ, કારણ કે તે સિવાય વ્યક્તિનું શરીર ને મન દ્રઢ રહી શકે નહીં ને બોગ બોગવવાને ચોખ્ખું રહે નહીં. તેમ સમાજની વ્યવસ્થા છિન્નભિન્ન હોય તો શાંતિ ન રહે, વિકાસની તક ન રહે, બોગ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ પણ થઈ શકે નહીં, તેથી સમાજ-શક્તિ અમુક નિયમો તો તેમને પણ રીકારના પડે છે, પણ તેઓ અહંતાના ત્યાગમાં માનતા નથી તેઓને મન અહંતા વિનાનું જીવન શક્ય જ નથી આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ અનુસાર અહંતાયુક્ત જીવન તે જીવન જ નથી. કારણ કે તે તો શુદ્ધાત્મીનું ચિન્હ છે જડનાગોચરના

મતાનુસાર અહીં તાનો ત્યાગ એટલે મૃત્યુ અધ્યાત્મવાદીઓની
 મન્યતા પ્રમાણે અહીં તાનો ત્યાગ એ જ જીવન આ મૂળગત બેદ છે.
 ચેતનેવાદીઓનો ધ્યેય, સમગ્ર પ્રકૃતિ ઉપર આધિપત્ય, તેના મધન-
 માર્થ મુક્તિ. જડવાદીઓનો ધ્યેય પ્રકૃતિની મત્તર ગુલામગીરી અને
 દેહજ્વલ સુખીમા જેટલો વિષયભોગ થઈ શકે તેટલો ભોગ. આધુનિક
 સમયમા આ જન્મે વિચારશ્રેણીઓ વચ્ચે સંઘર્ષણ આપણી પમિત
 ભૂમિ ઉપર ચાલ્યા કરે છે ને આપણા દેશના નેતાઓ સમક્ષ આ જ
 એક મહત્વનો પ્રશ્ન છે કે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, આ ચતુર્વિધ
 પુરુષાર્થ સ્વીકારી તદનુસાર સમસ્ત જીવનનું ધર્મત્વ કંવુ ને સમાજ-
 ન ધારણુ, કાયદાઓ, શિક્ષણપદ્ધતિ એવી રીતે ગોઠવવી કે જેથી આ
 આદર્શની પૂર્તિ થાય, અથવા કેવળ અર્થ ને કામના જ આદર્શને
 ઉચ્ચતમ સ્વીકારી તે દિશામા પ્રગતિપેદાઈ નિયમો ધડવા ને તેરીજ
 તાલીમ આપવી આર્ સંસ્કૃતિનું જેઓ જાન છે, જેઓમા સ્વદગ
 વિચારશક્તિ છે અને જેઓ પાશ્ચાત્ય અવોગતિના અને હાલની
 શોચનીય સ્થિતિના મૂળ કારણો શોધી શકે છે, અને જેઓ સમજ
 શકે છે કે કેવળ જૌદિક્ક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી, અને તેની સાથે સાથે
 હૃદયનો અને સર્વ પમગનો વિશાસ ન કરવાથી, આમુરી જગતી વૃદ્ધિ
 થાય છે, તેઓને તો આ વિષયમા કોઈપણ પ્રશ્ન ની શંકા હોઈ શકે જ
 નહી

(અપૂર્ન)

લલિતમીમાંસા

(પહેલા વાર્તાના સાતમા અંકથી ચાલુ)
લેખક:-શ્રી. માધવતીર્થજી

એક જિજ્ઞાસુના પ્રશ્નો

માન્યતા-૧

પ્રભુએ પોતાની મૃત્યુદાથી, પોતામાંથી મૂળ પંચતત્ત્વ ઉત્પન્ન કરી, તેમાંથી અનેક તત્ત્વ ઉત્પન્ન કરેલાં છે, અને તે અનેક તત્ત્વમાંથી નિર્જીવ અને સજીવ પદાર્થ ઉત્પન્ન કરેલા છે અને ધરા કરે છે.

ઉત્તર-૧

જો પ્રભુમાંથી નિર્જીવ અને સજીવ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય તો તે મૂળ પ્રભુના સ્વરૂપમાં હોવા જોઈએ, એટલે કે પ્રભુમાં નિર્જીવ એટલે જડ વસ્તુ પણ હોવી જોઈએ. એનો અર્થ એ થાય છે કે પ્રભુ જડ જેવા હોવા જોઈએ. વળી જો જગતમાં અજ્ઞાન અને દુઃખ દેખાય છે તો તમારી માન્યતા પ્રમાણે પ્રભુમાં દુઃખ અને અજ્ઞાન પણ હોવા જોઈએ. પ્રભુમાં દુઃખ, અજ્ઞાન કે જડતા હોય તો પ્રભુને કોઈ બજે નહિ. તમારી નીચે આપેલી ચોથી માન્યતા પ્રમાણે બધું એક જ છે અને અજ્ઞાનથી ભુદ્ બુદ્ દેખાય છે. તો તે અજ્ઞાન પહેલું ક્યાંથી આવ્યું? અને તે અજ્ઞાન પ્રભુમાં છે કે જીવમાં? અને જીવમાં હોય તો પ્રભુ અને જીવ બેગા છે કે ભુદા, એ બાગતનો ખુલાસો તમારા મનથી બગગર નહિ કરી લો. ત્યાં મુઘી તમારી માન્યતા ચોક્કસી થઈ શકશે નહિ. બધા ધર્મોમાં મુખ્ય મુરદેહી આવા વિશ્વ ધર્મ, એટલે અજ્ઞાન,

હું ખે અને જડ સ્વભાવ પ્રભુએ ગ્યેલા જગતમા કેમ આવ્યા, તે સમ-
જેવામા રહેલી છે.

પ્રભુએ જે પાત્ર તત્ત્વો ઉત્પન્ન કર્યાં, તે તેમણે કયા રાખ્યા ?
જ્યા પ્રભુ હતા ત્યા ગમ્યા કે પોતે ન હતા ત્યા ગમ્યાં, તેનો પણ
વિચાર કરવો જોઈએ. અને જે પ્રભુ સર્વ ન છે, તો જ્યા પ્રભુ છે ત્યા
પાત્ર તત્ત્વો પણ છે, તો તેમાથી તે જગતમાં આપણે નિત્ય પ્રભુને
જોવા કે અનિત્ય પાત્ર તત્ત્વને જોવા એ વિચાર કરવો પણ જરૂરનો છે.
જે ત્યા પાત્ર તત્ત્વ દેખાશે તો પ્રભુ દેખાશે નહિ. માણસને પાત્ર તત્ત્વ
દેખાય છે, નિર્જીવ અને સજીવ દેખાય છે, તેણે પ્રભુને દેખાય છે એમ
માની શકાય નહિ. ધ્રુવડને દિવસે અધાર દેખાય, તેથી માણસને પણ
અધાર દેખાય એવો નિયમ નથી. શ્રીમદ્ ભાગવતના બીજા સ્કંધના
દસમા અધ્યાયના પાત્રીસમા શ્લોકમા ગુરુદેવજી પરીક્ષિત ગળને કહે
છે કે જગવાનની કાચુકાચીવાળી સૃષ્ટિનું વર્ણન મેં તમારી પામે
કયું; પરંતુ એ બંને માપના સબંધથી પ્રકાશિત છે, તેથી સાક્ષાત્
સ્વરૂપને જાણવાવાળા જ્ઞાની પુરષો તેમાથી કાઢેનો સ્વીકાર કરતા નથી.
મઠિ સૃષ્ટિ કેવી રીતે થઈ અને કાલે કરી તે બાબત પહેલા નહીં કળી
જોઈએ. સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે તમે જોઈ નથી, તે કેવી રીતે થઈ તે
પણ તમે જોઈ નથી, તમે જન્મ્યા ત્યારે પણ તમને ખબર ન હતી કે
હું જન્મ્યો, તમારા જન્મ પછી તમે જોતી જેની પાસેથી સૃષ્ટિ વિશે
જ્ઞાન લીધું, તે બધા જ્ઞાની પુરુષો નહોતા. તમારું ફાઈનાએ તમારું
નામ પાડ્યું તે ફાઈના જ્ઞાની નહોતા, છતાં તેની વાત સાચી માનીને
તમે તમારું નામ સાચું માની લીધું છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ માટે કાળ જોઈએ અને કાળનો ઉત્પત્તિ માટે
પણ કાળ જોઈએ. એ સૃષ્ટિ કચ્છની ધડિયાળ પ્રમાણે, મુળર્ધ દાર્ધમ
પ્રમાણે કે સ્ટાન્ડર્ડ દાર્ધમ પ્રમાણે થઈ હશે તેનો વિચાર કરવો, અને
જે જગત અવસ્થામાં એક પ્રકારનો કાળ છે એ માનતા હો તો સ્વ-

પ્રમા નવી સૃષ્ટિ અને નવો કામ કેમ દેખાય છે અને એ કયાથી આવ્યા ? સ્વપ્નની સૃષ્ટિ શ્રવે ઉત્પન્ન કરી કે ભગવાને ? સ્વપ્નના વર્ણો શ્રવેને ઉત્પન્ન કર્યા કે પ્રભુએ ? તમારી માન્યતા પ્રમાણે મધુ પ્રભુએ ઉત્પન્ન કર્યું છે, તો બધાના સ્વપ્ના, તેમા ગ્રહેણુ અત્યંત, અને બધાના દુષ્પ્રભુ પ્રભુએ ઉત્પન્ન કર્યા એવો અર્થ થાય, પણ પ્રભુ એવા હોય તો કોઈ તેને પૂછે નહિ અને તેની કોઈ ભન્તિ કરે નહિ.

બિધમા ધણો વખત જાય છે છતાં ખમ્મ કેમ પડતી નથી ? બિધમા વિધો નથી છતાં સુખ કેમ લાગે છે ? અને જગૃતમા વિધોમા દુષ્પ્રભુ છે છતાં માણસ સુખ કેમ માને છે ? માટે જેમ જગૃત અવસ્થાના અનુભવનો વિચાર કરવો પડે છે, તેમ સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને સમાધિની અવસ્થાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. વળી પશુ, પક્ષી કોઈ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો વિચાર કેમ કરતા નથી ? જેવું માણસમા પ્રભુનું સ્વરૂપ છે, તેવું પશુપક્ષીમા પણ પ્રભુનું સ્વરૂપ છે, છતાં માણસને એકને જ સૃષ્ટિનો વિચાર કેમ આવે છે ? માણસના શ્રવણમા પણ નાના તરતના જન્મેલા બાળક સૃષ્ટિનો વિચાર કેમ કરતા નથી ? વગેરે ઘણી બાબતોનો વિચાર કરી જોશો તો જણાશે, કે જ્યાં સુધી તમે તમને નહિ જોળાઓ, ત્યાં સુધી તમને સૃષ્ટિની રચના સમજાશે નહિ. સૃષ્ટિને જોવાવાળો ન હોય તો તો સૃષ્ટિ દેખાતી નથી એક ગામમા બધા આધળા હોય અને બધા બહેન હોય તો તે ગામ કેવું લાગે ? માડની સડો પણ જેવું માણસને લાગે છે તેવું ગાયને, બિટને, પોપટને, કે બહુદને સગળું લાગતું નથી, તેથી માણસને જે માડની દેખાય તે જ સાચી માડવી અને બીજા શ્રવણે જે માડવી દેખાય તે માડવી જોવી માનવી એમ બને નહિ તેથી એ બધી વિગત સમજના માટે પહેલાં તમે અમુન્ના પુત્ર ક્યારે થયા, તેની તપાસ કરજો તે તમારા પિતા થાય એમ તમે જન્મ્યા ત્યારે તમને ખબર નહોતી ગયા જન્મમા તમારા બીજા કોઈ પિતા હતા કે નહિ ? તમે પણ અમુકના

પિતા ક્યારે યયા અને પહેલો પિતા ક્યારે યયો હશે અને કેવી રીતે યયો હશે? વગેરે એવી બધી બાબતો જાણવા માટે પહેલાં “ તમે કોણ ” એ જાણવાની જરૂર છે, તે માટે તપાસ કરીને તમે કોણ છો, એ લખી મોકલશો તો તમારી માન્યતા સાચી છે કે નહિ તે નક્કી કરી શકાય.

માન્યતા-૨

પ્રભુની ઇચ્છાથી તે બન્ને પ્રકારના પદાર્થો ઉપર હરેક પ્રકારની ક્રિયા પ્રતિક્રિયા થાય છે, ન્હાનું અને મોટું, જીવન, મરણ, ગરીબી, તવંગીરી, અને રોગી, નીરોગી વગેરે તમામ આકર્ષણથી, ઉત્પત્તિથી હરેક પ્રકારની રમત રમાય છે અને તે જન્મથી મૃત્યુ સુધીની.

ઉત્તર-૨

જો બધી ક્રિયા પ્રભુની ઇચ્છાથી થતી હોય, તો પ્રભુ એકને સુખી અને બીજાને દુઃખી શા માટે કરે ? અને લગાઈઓ, ધરતીકંપ, દુકાળ અને રોગ વગેરે શા માટે આવે છે ? પ્રભુ પોતે તો આનંદરૂપ છે, તો જીવને જન્મ આપી સર્ગાં સર્ગંધી વચ્ચે પ્રેમ કરાવીને પાછો વિશેષ શા માટે કરાવે છે, તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. વળી પ્રભુ કોઈને ગરીબ રાખે, કોઈને ધનવાન બનાવે, તેમાં પણ દીકરાનું સુખ આપે તો કીર્તિનું સુખ આપે નહિ, અને આપે તો પાછાં એ સુખ લઈ લે એવી રમત ભગવાન શા માટે રમતા હશે ? એક પાંચ વર્ષની જાગડાં મરી જાય, તેના જન્મ પહેલાં તે તમારી નહોતી, મરણ પછી તમારી નથી, છતાં વચમાં તમારી કેમ થઈ જાય છે ?

વળી જ્યાં મરણ થાય છે, તે જગ્યાએ પ્રભુ છે કે નહિ ? અને જો પ્રભુ ત્યાં છે તો મરણને જોઈને કે પ્રભુને જોયા ? મરણ પામતો માણસ કહેતો નથી કે હું મર્યો છું; આપણા મરે છું એમ કહે, તો તે મર્યો નથી; બાંધતો માણસ કહેતો નથી કે હું બાંધે છું; બાંધ અને મરણની સાથે ‘ હું ’ રહેતો નથી. મરણનું જ્ઞાન પાછળ રહેનારને યાય છે અને જન્મનું જ્ઞાન માથાપને યાય છે. તમે જન્મ્યા ત્યારે તમને

મરણનું જ્ઞાન નહોતું. તમને મરણનું જ્ઞાન ક્યારે થયું ? અને જો તમને એ જ્ઞાન આપ્યું તે જ્ઞાની પ્રકૃત દત્તા કે નહિ ?

ન્હાનું મોટું કાને દેખાય છે તે પણ નક્કી કરવું જોઈએ; તમે તમારા પુત્રથી મોટા લાગો છો અને તમારા પિતાથી ન્હાના લાગો છો, તો તમે ખરેખર ન્હાના છો કે મોટા ? તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

જગતમાં જે જે રમત રમાય છે, તેમાં ગ્રેમની રમત છે તેમજ સુદની રમત પણ છે. ગ્રેમની રમત સૈને ગમે છે. કારણ કે તેમાં બૂલથી જીતા માનેલા જીવની એકતા થાય છે અને સુદની રમત સૈને ગમતી નથી; કારણ કે તેમાં વિયોગ થાય છે. તેવું આ માટે થવું જોઈએ ? જગતની બધી રમતમાં સુખ થોડું દેખાય છે અને દુઃખ વધારે છે, તો તે દુઃખ ભગવાનમાંથી નીકળ્યું કે જીવની ભૂલમાંથી નીકળ્યું ? અને જીવને ભૂલમાં પણ ભગવાને નિર્મળો હોય તો તેના ભગવાનની ભક્તિ કાણ કરે, તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. જો દુઃખ અને મરણ પણ ભગવાનમાંથી નીકળ્યાં હોય તો ભગવાનમાં મરણ હોય એટલે કે ભગવાનનું મરણ થાય, અને જે ભગવાન પોતે મરે તે જગતને ઉત્પન્ન શી રીતે કરી શકે ?

(અપૂર્ણ)

શ્રી લઘુવાસુદેવ મનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

દશમ વર્ણક

હવે આ દશમ વર્ણકમાં આત્માનું પાંચ કોશથી વ્યતિરેક
(રહિત) પછું કહેવામાં આવશે. અન્નમય,

આત્માની ૫'અ-
કોશથી વ્યતિરેકતા.

પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આન-
ન્દમય, એમ પાંચ કોશ છે. (૧) અન્નના

વિકાર રૂપી રૂઝુકા અને રસોગ્નિતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો, ૭ ભાવ-

વિકારવાળો, અને અન્નથી વધનારો આ

૫'અકોશનાં નામ.

રૂઝુકા દેહ અન્નમય કોશ છે. (૨) કર્મેન્દ્રિયોની

સાથે પ્રાણને પ્રાણમય કોશ કહે છે; (૩) જ્ઞાનેન્દ્રિયોની સાથે

મનને મનોમય કોશ કહેવામાં આવે છે. (૪) જ્ઞાનેન્દ્રિયોની

સાથેના સુદ્ધિના સ્વર્ગમને વિજ્ઞાનમય કોશ નામ આપેલું છે અને

(૫) પ્રિય, મોદ અને પ્રમોદ વૃત્તિઓની સાથેના અજ્ઞાનને આનન્દમય

કોશ કહે છે. એમાં ઈષ્ટ વસ્તુના દર્શનમાત્રથી થતો સંતોષ પ્રિય

કહેવાય છે. તે વસ્તુની પ્રાપ્તિથી થતો સંતોષ મોદ કહેવાય છે, અને

તેના (ઉપભોગ) અનુભવથી થતા સંતોષનું પ્રમોદ એવું નામ છે.

આવી રીતે આ ૫'અકોશ છે.

જેવી રીતે તથાવારને એનું મિયાન, ચિત્તલિંગને એના સંપુટ,

ફેરીને એની ડાલ અને પુરૂષને એનું અંગરખું લાંછી રાખે છે, તેવી

આનંદમય કોરા અને આત્માનો અન્યોન્ય અધ્યાસ છે

આમ પાંચ કોશ અને આત્માનો અન્યોન્ય અધ્યાસનો સંબંધ છે, એમ જાણાય છે.

શિષ્ય એ અધ્યાસ ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવ્યો ?

ગુરુ - આ આત્મા છે અને આ પાંચ કોશ છે, એવી રીતે અમ્યદ્

પ્રકારે એના વિભાગ દરી થકે તેના જ્ઞાનના

અધ્યાસનું મૂલ્ય અભાવમાથી ઉત્પન્ન થયેલા અવિવેકને લીધે
અવિવેક એ આવ્યો છે

શિષ્ય - ત્યારે કોશો અને આત્માનો વિવેક કેવી રીતે થાય ?

ગુરુ - સાલળી, સંસારમા પશુ, પુત્ર, મિત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ, ધન, ધાન્ય વગેરે આપણા જ્ઞાનના વિષય (દ્રશ્ય) હોવાથી આત્મા સંસારતર્ક નથી, તેની પેટે “ આ મારું શરીર, આ મારા પ્રાણ, આ મારું ધન, આ મારી બુદ્ધિ, આ મારું અજ્ઞાન ” એ બધાં પણ ‘ આ મારું ’ એવી રીતે ઓળખાતા હોવાથી શરીરરૂપી પાંચ કોશો આત્મા ન હોતાં પશુ વગેરેની પેટે પૃથક્ હોવાથી અનંદમા જ ઠહેવાય છે આમ કોશ તથા આત્મા પૃથક્ પૃથક્ છે એ સુક્તિ વડે સિદ્ધ થયું

આત્મા શરીરરહિત છે એવું પ્રતિપાદન કરનારી “ અશરીર વા વસન્ત ન પ્રિયા પ્રિયે સ્પૃશત ” શ્રુતિઓ છે ઉપર ઠહેલા પશુ વગેરેના ક્ષય વૃદ્ધિ વગેરે વિકારો તેના દૃષ્ટાર્થ ધણીને સ્પર્શ કરતા નથી એવો અનુભવ બધાને હોય છે તેમ શરીરગદિ પચકોશોના વિભવો દૃષ્ટા આત્માને (મને) કદી પણ સ્પર્શ કરતા નથી એવો અનુભવ છે

શિષ્ય - પરંતુ હું સ્વામિનું આપે આપેલાં પશુ વગેરેના દૃષ્ટાંત તો શરીરની બદારના હોવાથી તે સમજવાં રહેલા છે, પણ દાષ્ટાંત (કોશો) તો અદરનું હોવાથી મારી બુદ્ધિથી ઓળખાતા નથી, વળી આ પાંચકોશ પશુઓની પેટે પૃથક્ ન દેખાતા તપાસેલા લોખંડી ગોળામા જેમ અગ્નિ અને લોખંડ એક દેખાય છે, તેમ આત્માની સાથે

એકરૂપ દેખાય છે. આવી રીતે દષ્ટાન્ત (પશુ વગેરે) અને દાર્દ્રાન્ત
(કોરા) માં બહુ તફાવત જણાય છે

તેમાં આત્મા તો સ્વપ્રકાશ છે, તેથી તેનાથી એવું પૃથક્ જ્ઞાન
• થાય છે એમ કેમ કહેવાય ?

શુરુ-સાલગ, (દષ્ટિ એ પ્રકાશની છે) એક બાલ દષ્ટિ એટલે
આત્માની સ્વપ્રકા- સ્થૂલ નેત્ર અને બીજી આન્તર દષ્ટિ એટલે
શક્તિ
સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ, બાલ દષ્ટિ (નેત્ર) થી ન જાણી
શકાય એના પદાર્થોનું આન્તર દષ્ટિ (બુદ્ધિ)-

થી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. બાલ પદાર્થો જેવા કે વીણામાયા એના
સ્વરોનું, તપ્ત જલમાથી અગ્નિનું, અને પુષ્પમાથી સુગંધનું જેમ
સ્થૂન દષ્ટિ (નેત્ર) થી પૃથક્ (જુદા) પણ તેઈ શકાય નથી, પણ
શ્રોત્રાદિ સૂક્ષ્મ જ્ઞાનેન્દ્રિયો વડે બુદ્ધિમાન પુરુષ " આ વીણાતત્રી છે,
અને આ સ્વર છે, " " આ જલ છે અને આ અગ્નિ છે, "
" આ પુષ્પ છે અને આ સુગંધ છે, " એમ પૃથક્તા કરીને વીણા
વગેરેમાથી તેના સ્વર વગેરેની પૃથક્તાનું સમ્બતાથી જ્ઞાન મેળવી
શકે છે, તેમજ વળી દૂધ અને જલના વિભાગ કરવા બીજાને માટે
મુરકેવ હોવા છતાં પણ હરને માટે તે સ્હેજું છે, તેવી જ રીતે આ

હ સક્ષીર-ચાય બન્ને દષ્ટાન્તોમાં સમજવાનું છે આત્માના
સકાશ (સમીપ-નિહટ) પણાને તીધે સ્થૂન
બુદ્ધિવાળાને પચકોશની પૃથક્તા સમજવી (કરવી) અઘરી હોવા
છતાં પણ સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાળાને સ્હેજાઈથી યર્ષ શકે એવી છે.

હે પુત્ર ! હવે તું (વેદાન્ત) સિદ્ધાન્તવચન સાંભળ, અત્યાગ મુધી
દષ્ટાન્તાન્તની વાસના વડે યુક્ત થયેલા જે
પચકોશની પર- સોડો છે, તેઓની દષ્ટિએ પ્રપચ વ્યવહારનો
માર્થદષ્ટિથી અવા- અગીકાર (અભ્યારોપ) કરીને આ પાચ
સ્તવતા કોશ અને તેનો વિવેક વગેરે દ્યુઃ પગંતુ

‘યોગીસમ્રાટ શ્રી અરવિન્દ; એક અંજલિ

લેખક - શ્રી શાન્તિલાલ ઠાકર એમ. એ

ભારતવર્ષનું પરમ સદ્ગામ્ય છે કે શ્રી અરવિન્દ સમાન અલૌકિક યોગવિશ્રુતિ તેના અત્યારા પતનના કાળમાં પણ તેના લાડીલા ખેળામાં શ્વામેશ્વરવાસ ધામ્ય કરે છે. ખરેખર કેટલીક વાર તે એમ પણ યદ્ય આવે છે કે જે દેશની ભૂમિ ઉપર શ્રી અરવિન્દ જેવા આધ્યાત્મિક, ગયળી, યોગીપ્રવર જીવનનીલા પરિતરે છે તે દેશનો અને તેની સ્કૃતિનો કાઈપણ કાળે વિનાશ સંભવતો નથી ૧૯૧૦ થી માડીને અત્યાર સુધી છેલ્લા બીસ વર્ષથી પોડીચેરીના આશ્રમની ગુહામાં એક આસનપર આરંભ થઈને જે મહાત્મા યોગસાગરના અતલ તલમાં ડૂબકીઓ મારી અત્યંત કીમતી અને તેજસ્વી અધ્યાત્મ-રત્નો બહાર લાવી માનવજાતિના સમુદ્ધાર માટે તેન ચન્દ્રે ધરે છે, તેની અચનતા હિમાચ્છાદિત પ્રોત્તુ ગરૂ મ ગિરિવં શ્રી હિમાલય જેવી છે, અને અસોજન ગભીરતા અનંત આકાશને પોતાના પેટાળમાં સમાવી દેતા નિસીમ સાગર સમી છે. આવી એકાતિક તપસ્યા

અત્યારના જગતના આધ્યાત્મિક ઇતિહાસને ચોપડે નોંધાયેલી નજરે પડતી નથી. અને તે તપસ્યા પણ કોઈ સાધારણ બુદ્ધિશક્તિએ નહિ આફરેલી, પણ અતિશય પ્રખર અને કુશાગ્ર સર્વતોમુખી બુદ્ધિપ્રતિભાએ સ્વેચ્છાથી સ્વીકારેલી. ત્યારે ત્યારે હું શ્રી અરવિંદની કદ્દપના કરું છું ત્યારે મારી સમક્ષ ખડું ચાપ છે એક ચિત્ર-આ પૃથ્વીમંડળ પર અને ગ્રહનક્ષત્રમાળાપર, આવાં અનેકાનેક પ્રહાડોપર તટસ્થ, દૃટસ્થ, વેધક નયનોવડે સગીદ્ધ કરતા કે મહાન તત્ત્વચિંતક અવલોકનકારનું.

૧૮૭૨ ની ૧૫મી ઓગસ્ટને સુદિવસે આ મહાન વિભૂતિની નિશ્ચય નયનપ્રભા જગતને પાટલે રેલાઈ. બાહ્યાવસ્થામાંથી જ જોડો વિદ્યા-બ્યાસંગ, સર્ગસમન્વધી દ્રષ્ટિ, આંગ્રહ બાળાનું અકંગ અવલોકન, નાનકડા દેહમાં વિરાટ શક્તિઓનો સંખાર ભરેલો. આઈ, સી, એસ. ની પરીક્ષામાં ગ્રીક તથા લેટિનમાં સર્વોત્તમ ગુણ મેળવી ઝળકી જાણ્યા, પણ પરમકૃપાળુ સર્વનિયંતા પ્રભુની ઈચ્છા લુદી દિશામાં-તેથી તે થોડેરવારીની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ ન થયા. તે વખતે વિદ્યાપતમાં માયુ-સોના રત્નપારખુ ઝવેરી શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડની દષ્ટિ તેમના ઉપર પડી. તે તેમને વડોદરામાં પોતાના રાજ્યખાતામાં નોકરી માટે લઈ આવ્યા. ત્યાં આવ્યા પછી જ શ્રી અરવિંદે સંસ્કૃત ભાંગાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો.

એકાદ વર્ષમાં તે તેમણે દેવભાષાનો અભ્યાસ એટલો તે! સાંગોપાંગ કર્યો કે કવિકુલશિરોમણિ શ્રી દાત્રીદાસની કૃતિ 'વિક્રમોર્વશીય' ની ઉર્વશીને તેમણે આંગ્રહભાષામાં Urvasic નામના blank verse માં લખાવણા શાવ્યમન્યમાં ભવ્ય, કરુણ અને ઉદાત્ત અવનાર આપ્યો. પછી તે તેમણે વડોદરા કોલેજમાં આંગ્રહ અધ્યાપકની જગ્યા-કે જે ક્ષેત્ર તેમને, તેમના સ્વભાવને તથા ચિધિઓને વધારે અનુકૂળ હતું-રસીકારી. તેમના વિદ્યાર્થીઓ પામેલી મેં

સાંભાળ્યું છે કે કોઈપણ જાતની નોંધ સિવાય તે પોતાના વ્યાખ્યાનો કોનેજની વ્યાસપીઠપરથી આપતા-જાણે અરબલિત વહેલી રાત્રિ-ગગા તે સમયમા પણ તે દરેક લેખકની કૃતિને અમુક કક્ષામા મૂકી દેતા-પ્રાણુમય બૂમિકાની કૃતિ, માનસિક બૂમિકાની કૃતિ, આધ્યાત્મિક બૂમિકાની કૃતિ અથવા તે વિદ્યાનમય બૂમિકામ થી તેજ અથવા તે તેજનો અથ જીની પ્રકાશતી કૃતિ આજ વર્ગીકરણ તેમજ પાછળથી તેમના પૂર્ણયોગમાં પણ સ્વીકાર્યું છે-આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓની વિશદતા તથા પૃથક્કરણ માટે. આ અરસામાં તેમના સતત તથા ગાદ વાચનમનન મદિ વિદ્યાર્થીજગતમાં અનેક દતકથાઓ ફેલાતી ફટલીક વખતે ગદ્યઓના સમયમાં તેઓ ચાણોદ પાસે આવેલા મનનાથ મહાદેવ વગેરે એકાદ રચણે જતા અને પાછળથી તેમનો જીવનપુરપાથ બનનાર યોગમાર્ગોમાં પ્રથમ પગથીઓ પાડતાં.

૪૪ી તે આવ્યા જંગલગના પ્રલયદિવસો. લોકો દર્શને તે ની રાત્રીવાદી શુભાખીમાં જાહેર કર્યું કે જગજગ તે સિદ્ધ થઈ ગયેલી એક નક્કર લકીકત છે. તે નિર્ણય સામે આજો દિવ અજબગી ઊઠ્યો. મી અગવિદે વહેદારા કોનેજમાથી ગણનામાં આવ્યું અને દલકતામાં ગાંધીય કોનેજના પ્રિન્સિપાલ તરીકે કામ કરવા જવાનું ગાયે લીધું. વહેતનામાંથી તેમની અશુનીની વિદાય અને તેમનું આખરી વિદાય-વેળાનું પ્રવચન દરજીએ તેમના વિદ્યાર્થીઓ વાદ કરીને રોમાંચિત થઈ જાય છે. ૫ ટીના દિવસો એટલે વિદ્યવચાના, મૃત્યુ સાથે ગેલ કરના જોગ્યમુશના અગિવર્ણો દિવસો તે સમયે જગાગામા ક્રાંતિકારી તુલુઓદાથી અર્ગવદ પ્રેરણામૃતિ દતા તેઓ વહેતાતગજ અને દર્મયોગી પડેા ચલાવતા, તે સમયનું તેમનું જીવન એટલે સતત વહેનો, તટસ્થ નિઃસજ, નિર્લેપ, બચકો દર્મયોગ મૃત્યુ અને ક્રાંતિ-વાદી વિપ્લવની ની વચ્ચે આસક તથા માગુક વચ્ચે એક મીડે કેસમો પડેા દ્વારા છે તેટલું જ અજગ દનુ. તેના બીજા પ્રયોગમાં

પણ શ્રી અરવિંદ તેમની લાક્ષણિક ધીંગતાથી જગ પણ ચત્ચિત્ત કે
વિશિષ્ટ થયા સિવાય આતાઓ કાઢતા. ખરેખર, તેમના જીવનમાં
ગયળીપણ, અકલિતતા અને ચમત્કારિકતા વણાઈ ગયેલા જ નજરે
પડે છે. પછી તો અલીપોર જોડા કેસ થયો શ્રી અગવિદને પકડી
જેલમાં પૂરી દેનામાં આવ્યા તેમના બચાવ માટે શ્રી ચિત્તજન
દાંત જેના દેશપ્રેમી વકીલે સ્વેચ્છાથી કામ કરેલું. તેમના અનુયાયીઓ
તથા સાથીઓમાંથી અનેકને ફાંસીની અથવા દેશનિકાલની સજાઓ
મળી. પણ જેલમાં શ્રી અગવિદના જીવનની દિશા ફરી ગઈ ત્યાં તેમને
યોગેશ્વર શ્રી કૃષ્ણના દર્શન થયા. જેલમાંથી છૂટ્યા પછી તેમણે ઉત્તર-
પગમાં આપેલા બ્યાખ્યાનમાં આ વાત સ્પષ્ટપણે દીસી આવે છે.

આ પછી તરત જ ૧૯૧૦માં તે ફ્રેંચ લોકોના તાનામાં આવેલા
પોલીસેરી ગામમાં નિર્વિદ્ધે યોગસાધનનું કરવા ચાલ્યા ગયા ગયા
પછી તેમણે પાણું વાગી જોયું નથી. કોંગ્રેસના નેતાઓ તેમને બહુ-
માનપૂર્વક પૂન્યબુદ્ધિથી જોતા તેમના જેવા જવાબ બુદ્ધિશાળી
નેતાની જોઈ તેમને ઘણી સાની પાછળથી પણ તેમને એકાંતવાસમાંથી
બહાર આવી ફેરવે દોરવણી આપવાની અનેક વિનંતિઓ થયેલી પણ
'કાર્ય સાધવામિ વા દેહ પાતયામિ' એવા અડગ નિશ્ચયથી સાધનામાં
ક્રોધાવેલા શ્રી અરવિંદ એકના બે ન થયા પોલીસેરીયાં તેમણે ૧૯૧૯
ના અગસ્ટમાં 'આર્ષ' નામનું ચિત્રનપૂર્ણ યોગવિષયક માસિક
શરૂ કર્યું. તેમાં તેમણે 'પૂર્ણમોગ'નું દષ્ટિબિન્દુ તથા સાધનપદ્ધતિ
ગ્લુ કર્યા, કે જે તેમના જીવનનું બહુમૂલ્ય વિશિષ્ટ અર્પણ તથા
સિદ્ધિ છે. તેમાં 'દિવ્ય જીવ' પ- તેમણે એક લામી લેખમાં લખી,
જેમાં તેમણે માનસશાસ્ત્રની ત્રીજીવટપૂર્વક દિવ્યજીવનની વિચાર-
સગણિ ગ્લુ કરી 'તિદુ સરકૃતિનો બચાવ' નામની લેખમાં
તેમણે આર્ષસરકૃતિના મરગા અંગેની સ્પષ્ટતાથી ગ્લુઆન કરી
આર્ષ જાણીએ વાદાગ, કવિતા નીતિ, મજાકમગ્ન, કાવ્યો, પગકમ,

તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે ક્ષેત્રોમાં જેવું તેજસ્વી કાર્ય કર્યું છે તે તેમણે બનાવ્યું અને પાશ્વિકમાત્ર્ય અમૃતિથી સન્માવાળી કે અનર્થ જગતની ભાગત વાંના લોકોને કંઈ જરૂર નથી, તેવું તેમણે પ્રતિપાદન કર્યું. 'જગવેદને આધ્યાત્મિક અર્થ' નામની લેખમાળામાં તેમણે જગ્યાઓ કેવળ પશુપુ નાદિ ભૌતિક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાર્થનાઓ નથી, પણ આધ્યાત્મિક તત્ત્વોની સિદ્ધિ માટેની અભીપ્સા છે એવું સાબીત કર્યું.

ગીતાપર નિમ્નલેખીમાં તેમણે શ્રી ભગવદ્ગીતાનો રહસ્યમય, ગૂઢ આધ્યાત્મિક અર્થ ખુલ્લો કર્યો 'ભવિષ્યની કવિતા' નામની લેખ માળામાં તેમણે "અત્યાગ્ર મુખી લખાવતી કવિતાઓ પ્રાણમય ભૂમિ કામાથી કે મનોમય ભૂમિકામાંથી જન્મી છે, પણ ભવિષ્યની કવિત વિજ્ઞાનમય ભૂમિકામાંથી પ્રગટશે" એવી આશા વ્યક્ત કરી. તેમણે 'અદના' તથા 'બાહ્યપ્રભુ' નામના લઘુ કાવ્યગ્રન્થો પણ પ્રગટ કર્યા તથા પછી તાત્કાલિક તેમણે 'યોગમાર્ગ' પૃષ્ઠ દીપ્તિઓ 'વિશ્વનુ ઉખાલુ' 'યોગના પાયા' વગેરે યોગવિષયક પૃષ્ઠો લખ્યા.

હવે આપણે તેમના 'પૂર્ણયોગ'ના સિદ્ધિતાને વિચાર કરીએ તેઓ એમ માને છે કે પ્રાચીન કાળમાં યોગીઓ યોગ નીસરણીપર ચઢતા ખગ-આરોહ કરતા, પણ ત્યાંથી દિવ્યચૈતન્યની પ્રાપ્તિ કરી યોગનીસરણી પર પાછા ઉતરી અવરોહક્રિયા પૂર્ણ કરતા નહિ તેઓ શારીરિકભૂમિકા, પ્રાણુભૂમિકા, મનોમય ભૂમિકા વગેરેનો ત્યાગ કરી ચોતાની જાતને ચૈતન્યભૂમિકામાં ખેંચી લઈ અનંત, નિરતિશય, નિર્ગુણચત્રમાં દૂનકરી મારી વિલીન થઈ જતા પણ સાચી જરૂરિયાત તો તે વિજ્ઞાનમય સત્તો સાક્ષાત્કાર કરી, તેની દ્વારા માનસિક, પ્રાણમય તથા શારીરિક ભૂમિકાઓના અણુએ અણુ તથા પરમાણુએ પરમાણુ પરિવર્તિત કરવાની છે તેમ યથા પછી ભગવાન પાતાનો હેતુ તે વિજ્ઞાનમય રૂપાત્મક સિદ્ધ કરેલા યોગી માગ્દૂત સહન કરશે એને પૂર્ણયોગમાં જીવન સમગ્રનો

તથા તેના બધા જ ક્ષેત્રોનો સ્વીકાર છે. અને પૂર્ણયોગની શરૂઆત થાય છે તે વિજ્ઞાનમય શક્તિને આબ્દાન આપી તેને યોતાના આધારમાં અવતરણ કરવા માટે ઝખતી સાધકની અભીપ્સામાં સામાન્ય પદ્યક્રમેલનના પ્રકારમાં કુડલિનીની શક્તિ અત્યંત ઘર્ષ બિંદુ અભિસરણ કરે છે. જ્યારે પૂર્ણયોગમાં દિવ્ય વિજ્ઞાનમય શક્તિએ બિંદુમાંથી નિમ્ન સ્તરોમાં અવતરણ કરી ત્યાંની અશુદ્ધિઓને દૂર કરી, સાધકને યોતાનું યોગ્ય લાક્ષણ બનાવવાનું છે. આને માટે અતરની સમ્યક્પૂર્ણકની અભીપ્સા, પ્રાણમય ભૂમિકાની વિશુદ્ધિ તથા દિવ્ય વિજ્ઞાનમય ચૈતન્યશક્તિને સર્વસમર્પણ-આ નણ અત્યંત આવશ્યક છે. સાધકે યોતાની દરેક શારીરિક ક્રિયાને, ઇચ્છાને, કામનાને, આવેશને, વિચારને, ભૂમિને, લાગણીને, સ્વપ્નને-દિવ્ય વિજ્ઞાનમય શક્તિને, સમર્પિત કરવાના છે. આ રીતે સમર્પણથી શરૂ થતો પૂર્ણયોગ સંપૂર્ણ સમર્પણમાં સ્વસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૯૨૦ માં શ્રી અન્વિદ પોડીચેરી ગયા ત્યારે તેમની સાથે તેમના પત્નિચિત માણસોમાંથી કેટલાક જ તેમની સાથે ગયેલા. પણ ધીમે ધીમે તેમની સખ્યા વધતી ગઈ, અને તેમની આસપાસ આપો-આપ એક યોગ-આશ્રમ ઉભો પડ્યો. પ્રથમ તો તેમની પાસે જનાગને તે કહેતા, "હું એક મહાન, બચકર પ્રયોગ કરી રહ્યો છું. તમારે તેમાં ભાગ લેવો હોય તો મારા નીકર સાચીદાર બનીને આવો." પણ ૧૯૨૬ થી તેમણે જાહેર કહ્યું કે-"મારી યોગસિદ્ધિ માન આદર્શ અનુસાર પરિપૂર્ણ થઈ છે. હવે તમે મને સમર્પણ કરા અને હું તમને પૂર્ણયોગની સાધનામાં મદદ કરીશ તથા દોગ્ધણી આપીશ." ત્યાં પછી તો સાધકોની સખ્યા વધતી વધતા અત્યારે સ્વયં જાહેરનાગ લગભગ ૨૦૦ જેટલા છે, અને પ્રમુખેર ઉપર શ્રી અન્વિદના દર્શને જનાગઓની સખ્યા લગભગ હજાર બાગમે જેટલી હોય છે. શ્રી અન્વિદ સામાન્ય રીતે તો ત્યાં જાયેલા સાધકોને પણ યોગ દર્શન

આપતા નથી આશ્રમનું સર્વજ્ઞ કામકાજ શ્રી માતાજી-મીરાદેવીની સંપૂર્ણ દેખરેખ નીચે ચાલે છે શ્રી અગ્નિદેવ વર્ષમા નજી વખત દર્શન આપે છે —

૧-૧૫ મી જોગસ્ટ-શ્રી અગ્નિદેવનો જન્મ દિવસ ૫

૨-૨૧ મી ફેબ્રુઆરી-શ્રી માતાજીનો જન્મ દિવસ

૩-૨૪ મી નવેમ્બર-શ્રી અગ્નિદેવનો યોગસિદ્ધિદિન

શ્રી અગ્નિદેવ આ રીતે સમગ્ર વિશ્વમા વિજ્ઞાનમયી શક્તિ અવતરણ કરી પોતાનું કાર્ય કરે તેવા આદર્શ રાખી કામ કરે છે. તેને માટે અનંતકાળની મર્યાદાઓ પણ તેમની યોગદૃષ્ટિને કશું સમાન લાસે છે, વિશ્વસમગ્રનું ક્ષેત્ર તે દિવ્ય વિજ્ઞાનશક્તિની રંગભૂમિ છે. આવા મહાન યોગકાર્ય માટે શાન્ત, સમાહિત, ધૈર્યવાન, અક્રમ, આધ્યાત્મિક, હિમાયતશાળી અગ્નિદેવ પોતાની જીવનનીવા વિસ્તરી રહ્યા છે તેવા યોગીપ્રવરને અનેકાનેક હૃદયના પ્રણામ હો ! તેમની કૃપા જગતના મુમુક્ષુઓ તથા સાધકો ઉપર ઊતરે !

યમ અને નચિકેતા

(એક ઉપાખ્યાન)

(ગયા અકથી ચાલુ)

લેખક-શ્રી. નાનાલાલ દેવશ કર વેદ્ય

હવે જેમ અકુશળ સાગથીના હાથમાં લગામ ગ્રહેતી નથી, ને અશ્વો વશ ગ્રહેતા નથી, પણ તોફાની ચક્ર કુમાર્ગે જાય છે, તેમ બુદ્ધિ-રૂપી સાગથી કયે માર્ગે જવું અને કયા માર્ગથી ફર ગ્રહેવું, તેનો વિવેક કરી શકતો નથી, તો મન બુદ્ધિના કમળમાં રહેતું નથી. આમ લગામ ઢીલી થતા, હાથમાં ન ગ્રહેતા ઇન્દ્રિયોને ખોળા વિષયો તરફ જતી અટકાવી શકાતી નથી. પણ જેની બુદ્ધિ વિજ્ઞાનયુક્ત છે, તે જેમ નિયુક્ત સારથી લગામને કમળમાં ગળી અશ્વને નગમ અને પોતાના કમળમાં ગળે છે, તેમ મનને કમળમાં ગળી ઇન્દ્રિયોને વશ ગળે છે. જે ગ્રથીનો બુદ્ધિસાગથી અવિવેકી હોય છે, તે ગ્રથી પન્મપદ પ્રાપ્ત કરતો નથી, પણ જન્મમગ્ન રૂપ સસાગને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમાંથી છૂટતો નથી, પણ જે આત્માનો બુદ્ધિસારથી વિજ્ઞાની હોય છે, તેને મન સદા વશ ગ્રહે છે. તે સદા પવિત્ર ગ્રહી તે રથાતને પ્રાપ્ત કરે છે, કે જ્યાંથી ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી-સર્વ સંસારબંધનથી એ છૂટી જાય છે.

આ દૃષ્ટાન્ત ઉપગ્રથી સમજાયું હશે કે જેક, મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયોએ મોક્ષપ્રાપ્તિનાં સાધનરૂપ છે. પણ તેના સર્વ વ્યાપારો સદા પવિત્ર નિષ્પાપ યત્ન જોઈએ. આહારશુદ્ધિથી જ મત્તશુદ્ધિ થાય છે એટલે

ઇન્દ્રિયસંયમ અને મનોનિગ્રહની સૌથી પ્રથમ અગત્ય છે. શરીરનો અણુએ અણુ પવિત્ર તથા નીરોગી બનાવવો જોઈએ, અને તે માટેજ મત, ધર્મ, તપ, જપ, જ્ઞાનયજ્ઞ, સત્ય આચરવાનો ઉપદેશ ઉપનિષદો દેરે છે. બુદ્ધિ ત્યારે જ વિશુદ્ધ અને નિષ્કલંક બને છે, ત્યારેજ તે વિવેકવિજ્ઞાનયુક્ત બને છે. પ્રિય નયિકેતા, આત્મા, વિદ્યા, ઉચ્ચાર, આહાર, વિહાર, વ્યવહાર, સંગતિ, વાચન, દર્શન, શ્રવણ, મનન, આદિ સર્વે પ્રકારની ક્રિયાઓમાં પાપનો, અશુદ્ધિનો, અપવિત્રતાનો જરા પણ ખરોટો રહેવા દેવો ન જોઈએ. ક્રિયા માત્ર-ચારીરિક, માનસિક ઐન્દ્રિયિક, બૌદ્ધિક-સદા-વિશુદ્ધ, પવિત્ર, નિર્મલ, સગ્ગ, કૃતિલતા, કપટ, દભ, પ્રતાપશૂન્ય નિહત કરવી જોઈએ. આની પદ્ધતિથી સાધન-સ પન્ન થયા સિવાય દેવળ વેદોનાં અધ્યયનથી, પુસ્તકીય જ્ઞાનથી, જાણવેશથી જ માન પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિનાં સાધનો અધિકારી પરત્વે અનેક હોય છે. પણ સૌ સાધનોમાં સદાચાર, નીતિ અને ધર્મપ્રાપ્તિ જીવનવ્યવહાર મુખ્ય અને પ્રથમ છે.

પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિ માટે અધ્યાત્મયોગ એ પાંચ એક સાધન છે આ યોગવિધિ તને સમજાવુ હું તે લક્ષ્યપૂર્વક સાજાજાએ. આ યોગના સ્વરૂપમાં ઉપર જગ્યાબધું તેમ જાણ અને આત્મ સર્વે ઇન્દ્રિયોની પવિત્રતાનો સમાવેશ છેજ ઇન્દ્રિયોની સ્થિતિ ધારણ, અચલ સ્થિતિ તે યોગ. જ્ઞાનેન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ એ સર્વેના વ્યાપારનો નિરોધ એજ ઉત્તમ ગતિ વ્યાપારનો નિરોધ એટલે શન્ય અવસ્થા કે જડવત સ્થિતિ એમ સમજવાનું નથી, પણ પન્ન આનન્દસ્વરૂપ, પરમાત્મ-ચેતનમાં તેઓનું રમણ, તન્મયતા, પરમાત્મનિષ્ઠા, સ્વસ્વરૂપે અવ-સ્થાન. આ યોગની પગપાક અવસ્થા. આ વાત જગ સ્પષ્ટતાથી સમજવા જેવી છે. જન્મજન્મમાતરના સંસ્કારોથી જીવનું મન વિષય-વૃષ્ટિમાં ડૂબી ગયું હોય છે. મન સર્વદા વિષયચિત્તનમાં જ લાગ્યું રહ્યું હોય છે. તેની કામના કે લાલસા કદી પણ તૃપ્ત થતી જ નથી.

ઈન્દ્રિયો પણ તેથી બહારના વિષયો તરફ જ દોડ્યા કરે છે. વિષયસુખ અનિત્ય ક્ષણિક નાશવંત છે, એ વાત એ વિષયોના અનુભવથી પ્રત્યક્ષ સમજાતાં છતાં પણ તે માટેની દોડાદોડ, ખટપટ ઝાઝી થતી નથી. ઇન્દ્રિયો અને મનની આ વિષયપગધીનતા ભારે બલવતી છે. બુદ્ધિમાં પણ વિષયમોહ બહુ જડાઈ ગયો છે. વિમૂઢ બુદ્ધિમાં સત્ય વસ્તુનું ખાન થવું નથી. જે જીવને પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છા હોય, તેણે સ્વ સાવધાન, જાગૃત રહેવું જોઈએ. ઇન્દ્રિય અને મનરૂપી ધૂનારાથી ઈમાનુ ન જોઈએ. પ્રબળ પુરુષાર્થથી વાસનાની બેડી તોડી નાખી, મન, ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિની કુએષ્ટાઓનો નિરોધ કરી દેવો. તેઓ શાન્ત અને આત્મવશ થાય તેમ કરવું. ઇન્દ્રિયોની આવી અચળ સ્થિતિ-વિષય-પાગવરચક્ષ્મ્યતા-ચાંચદયગદિત અવસ્થા એ યોગ. આ અવસ્થામાં કોઈપણ બાહ્ય વિષયના યોગથી પણ ચિત્ત અચળ થવું નથી, ઇન્દ્રિયો વિવશ બનતી નથી. બાહ્ય તેમજ આંતર જને પ્રકારની અચળતા જતી રહે છે. કેવળ આત્મચિંતા, પરમાત્મધ્યાનમાં જ ચિત્ત લાગી રહે છે. કદી વિષય સંબંધી કોઈ વૃત્તિ જાગૃત થાય, તો તે વૃત્તિને ધેરાવ્ય અને અભ્યાસથી શમાવી દે છે. આમ પ્રમાદ મૂઢી એકાગ્રતા-પૂર્વક આ ઇન્દ્રિયોની સ્થિર ધાગણા-અચલ સ્થિતિનો અભ્યાસ થાય છે, તો લાંબે કાલે પરમાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. આવા યોગનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ યોગસેવનનો એક પ્રકાર આવો છે, કે એકાન્ત શાન્ત પ્રદેશમાં સ્થિર આસને બેસી ગ્રાણી અને ઇન્દ્રિયોની ગતિનું ચોખ્ખું નિયમન કરવું. રાનેન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને મનમાં વિલીન કરવી. રૂપ જ્ઞાન-રૂપજ્ઞાન આદિ વિવિધ વિજ્ઞાનોને મનમાં શમાવવાં. તેના ઉપર સંકલ્પવિકલ્પ ન કરવા. મનમાં વિષયોના સ્પર્શકો રજૂ થઈ દરરો. તર્કવિતર્ક વિચારપરંપરા ચાલશે. પણ આ પ્રવાહનો નિરોધ કરવો. મનને બુદ્ધિમાં લીન કરવું. એટલે વૈષયિક જ્ઞાન ચિત્તમાં ઉદય થામરો નહિ. બુદ્ધિ કેવળ સાધારણ જ્ઞાનાધારે રહેશે. વૃત્તિનો પ્રવાહ દરીને

જાંધાઇ જશે; વહેરો નહિ, આ સ્થિતિનો પણ લય કરવાનો છે. એમ
 એવી સુદ્ધિને મહાનસ્વમાં એટલે આલુચકિતમાં લીન કરવી. અર્થ
 સુદ્ધિની શ્રેષ્ઠાઓ પણ શમાવી દેવી. સુદ્ધિ સાધારણ ચકિતરૂપે રહે
 છે. તે ચકિતને શાન્ત આત્મામાં લીન કરવી. મતદ્વય કે તમાચ ઈન્દ્રિ
 યોના વ્યાપારો, મનસુદ્ધિના સુક્ષ્મ વ્યાપારોનો નિરોધ કરી શાન્ત
 આત્મામાં તેનો પ્રવિલાપ કરવો. આત્મા જ વિદ્યાન અને ક્રિયાન
 સાક્ષીરૂપે રહેલો છે. આ સાક્ષીભાવે રહેવું, શાન્ત, નિર્વિકાર, નિઃસ્વ
 રૂપ અવસ્થાનો આત્મ અભ્યાસ કરતાં, એકાગ્રચિત્તે નિરંતર અત્યંત
 સંધાન કરતાં બ્રહ્મદર્શનને યોગ્ય થવાય છે. વ્યવહારમાં પણ મર્મ
 સમ એવા એ પરમાત્મામાં વૃત્તિઓને લેડીને વર્તવું. એ પરમાત્મા
 સત્તા અને સ્ફુર્તિ વડે જ પદાર્થ માત્રની સત્તા છે. આત્મસ્વરૂપ
 સ્વતંત્ર ભાવે કોઈ પણ પદાર્થની સત્તા સ્ફુર્તિ નથી, એ ભાવના
 પરમાત્મસ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું જોઈએ. આ પ્રકારે વ્યવહાર
 વર્તતાં છતાં પણ જે સર્વત્ર સર્વદા એ પરમસત્તાનું અનુસંધાન રાખ
 વાનો અભ્યાસ મેદાપ, તો પણ વ્યવહાર વિશુદ્ધ અને અને આત્મજ્ઞાન
 ની યોગ્યતા આવે. પરમાત્મસત્તા અને પરમાત્મપ્રકાશમાં મન, ભુતિ
 ઈન્દ્રિયોના વ્યાપાર સતત ધ્યાનથી શમી જાય, એ જ પરમગતિ છે
 પ્રિય નચિડેતા, તને આદ્યવિદ્યા અને યોગવિધિ સમજાવ્યાં છે, તેનું
 ગદસ્ય તું સમજ્યો છે, તો તું બ્રહ્મને પામી, વિગ્ન અને વિમૃત્યુ થયો
 છે. બીજો કોઈ પણ તારી રીતે આ જ્ઞાન અને આ વિધિ પ્રાપ્ત કરશે
 તે પણ બ્રહ્મરૂપ થઈ અમૃતપદને પામશે. હવે તું ખુશીથી તારા પિતા
 પાસે જા. વિશેષ કહેવાનું રહ્યું નથી. ”

આ મોટી આખ્યાયિકામાંથી જે ઉપદેશ મળે છે તેનો સંક્ષેપ
 સાર નીચે મુજબ મને જણાય છે.

(૧) અતિથિસેવા એ ગૃહસ્થનો સૌથી આવશ્યક ધર્મ છે.

(૨) બ્રહ્મવિદ્યા અને તેનું ફળ સાંસારિક તેમજ સ્વર્ગીય સુખો

કરતાં અધિક ચઢીઆણુ છે, પણ તે જ્ઞાન દુઃસંપાદ્ય છે. તર-
વારની ધારપગ ચાલવા જેવો કંઠણ માર્ગ છે.

(૩) યોગ્ય અધિકારી શિષ્ય અભેદદર્શી આચાર્ય પાસેથી જ એ
• જ્ઞાન સહેલાઈથી મેળવી શકે છે. એ જ્ઞાનનો ઓતા, વકતા,
લજ્જા, માતા વિગત છે.

• (૪) સદાચાર, દાન, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, સ્વધર્મપાલન, નીતિ અને ધર્મ-
પરાયણુ જીવન એનાથી અધિકારી થવાય છે. ખરી જ્ઞાન-
જિજ્ઞાસા સાધનસંપત્તિ વિના થતી જ નથી.

(૫) સસાનમા દરેક મનુષ્યો પાસે ત્રેયોમાર્ગ અને પ્રેયોમાર્ગ એમ
બે માર્ગ પડેલા છે. ત્રેયો માર્ગ જતા મોક્ષ અને પ્રેયોમાર્ગ
જતા સસાન પ્રાપ્ત થાય છે.

(૬) તાત્કાલિક સુખ અને ચિરકાળનું કલ્યાણ, એ બેમાંથી
એકની પસંદગી કરી લેવાનું દરેક પ્રસંગે બની આવે છે.
અવહાગમાં આ પ્રશ્ન મૂંઝવનારો થઈ પડે છે. ધીર વિવેકીએ
ચિરકાળનું કલ્યાણ પસંદ કરી, જેથી એનું કલ્યાણ થાય
તે જ માર્ગ ચલણ કરવો. તાત્કાલિક સુખ એ વિવેકદષ્ટિએ
વિષ ભેગવેલા લાડુ જેવું છે. દરેક પ્રસંગે વિકાર વશ ન
થતા વિચારપૂર્વક આત્મકલ્યાણનો માર્ગ લેવો.

(૭) કેવળ ઈન્દ્રિયાગમ જીવન નહિ ગાળતા આત્મકલ્યાણના સાધ-
નો જનણી તેનું અનુદાન કરવું. કેવળ તર્ક, યયચાચન, મેધા
પાંડિત્ય એથી જ આત્મકલ્યાણ થતું નથી.

(૮) જીવિવૃત્તિના નિર્વિહારી, સાદી, પ્રકાશક, પ્રેરક, વૃત્તિઓના
પૂજ્યઆવ તથા હિત્ય અસ્તત્ત સાતા જેવું જે તત્ત્વ છે તે
આત્મા વૃત્તિઓ સાથે ભેળમેળ થઈ તદ્દપ થઈ સુખદુઃખાદિ
જળનો ભોગ કરનાર, જાતપાન કરનાર જિજ્ઞાસાસ તે જીવઆત્મા.
અને સમગ્ર મ્યાવર જગત્ત વસ્તુઓમાં અનુસ્થાન ગદેશ સર્વ-

વ્યાપી નિત્ય અખંડ ચેતન તે પરમાત્મા.

- (૯) સાક્ષીચેતન તે પરમાત્મા જ છે. આ જગ્ગ અને આત્માની એકતાનું જ્ઞાન એ જ સર્વે ઉપનિષદોનો પ્રતિપાદ્ય વિષય છે.
- (૧૦) જીવાત્મા અવિદ્યાની ભૂમિકામાં છે. સર્વે લૌકિક વૈદિકબ્રહ્મચાર, કર્મકાંડ, ઉપાસના એ સર્વ મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયોની વિશુદ્ધિ અર્થે છે. જેમ જેમ આ બધાં એકાગ્ર, મુક્ત અને પવિત્ર થતાં જાય છે, તેમ તેમ કૃતપાનકરનાર જીવાત્મા અવિદ્યા અગ્નિમાં છુટતો જાય છે, વિદ્યાનો પ્રકાશ થતાં એ જીવાત્મામાંથી જીવભાવનો સમગ્ર ઉચ્છેદ થઈ આત્મા અવશેષ રહે છે. અને એ જ આત્મા તે પરમાત્મા. આ સ્વસ્વરૂપે અવસ્થાન એજ મોક્ષ. કામના, વાસના, ભાવના, હૃદયમન્યિ. સંસ્કાર, એ સર્વનો નિરોધ લય એજ મોક્ષ. એજ અમરણુ ભાવ.
- (૧૧) પરમાત્મચક્રિત આ સંસારવૃક્ષનું મૂળ કારણ છે. જગતનો કોષપણ પદાર્થ આ અજ્ઞાનતાથી સ્વતંત્ર. સ્વાધીન નથી; જેમ ધોડા માટીથી સ્વતંત્ર લિંગ વસ્તુ નથી તેમ.
- (૧૨) જીહારનાં અવલંબનથી અજ્ઞાની સાધના થાય છે. તેમજ બુદ્ધિના પ્રેરક અવભાસક રૂપે આત્મચિંતન કરવાથી પણ અજ્ઞાસાધના થાય છે.
- (૧૩) મન, ઇન્દ્રિય અને બુદ્ધિની સહાયતાથી, એટલે કે સંયત મન, પવિત્ર ઇન્દ્રિયો અને વિવેકકુશળ બુદ્ધિની સહાયતાથી અમૃતપદનો લાભ થાય છે.
- (૧૪) અધ્યાત્મયોગથી બુદ્ધિશુદ્ધિમાં અજ્ઞાનુલવ થાય છે.
- (૧૫) અવિદ્યા, કામ, કર્મની મંચીઓ છૂટે, ત્યારે મર્ત્ય માનવી અમર થાય છે.
- (૧૬) હૃદયમાં રહેલ કામનાઓનો નિરોધ ત્યાગ એજ ખરો ત્યાગ, અને એજ અમરણુ ભાવ. (સંપૂર્ણ)

આત્મ-જાગૃતિ

લેખક:-શ્રી ગુમાનસિંહજી નાથસિંહજી સોલંકી

૫૫

અજ્ઞાન-નિદ્રામાંથી જિજ્ઞાસુ થવું, એ જ આપણી સ્વતઃસિદ્ધ
'આત્મ-જાગૃતિ.' આ જાગૃતિ કરેડો જન્મજન્માંતરોમાં, તેમ જ
વર્તમાન શરીરમાં કરેલા પુણ્યપુન્યના પરિણામ દ્વારા થતી ચિત્તશુદ્ધિ
ઈશ્વરકૃપા, વેદકૃપા, તથા શ્રોત્રિય બહાનિષ્ઠ શ્રી સદ્ગુરુદેવની કૃપાના
સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ સિવાય અન્ય શું હોઈ શકે ? કશું નહિ. પ્રથમ સંદોહિત
તૈયારાવત્ સત્સંગ, સદ્ગ્રંથ અને સત્પુરુષના સહવાસદ્વારા આત્મ
વિચાર કરવો. સર્વદા સર્વત્રેષ્ઠ સત્સંગથી, નિરંતર સત્ સ્વરૂપ આત્મા-
નો નિરંતર બેદરહિત, યમાવત્ સમગ્ર પ્રકારે શુદ્ધ શુદ્ધિવૃત્તિથી વિચાર
કરવો, આ જ આપણો સ્વાનુભવ અને આ જ નિર્ણયાત્મક તત્ત્વ-
વિચાર. આમાં ડોહને સંકલ્પ થાય કે અજ્ઞાન તો અનાદિકાળનું છે, તેથી
એવી તાત્કાલિક નિવૃત્તિ થવી એ અસંભવિત છે, તો એના પ્રત્યુત્તરમાં
કહેવાનું એટલું જ કે, મુમેશ પર્વતની સુશામાં રહેલું અંધારું છાંયે
કરેડો વર્ષનું હોય છતાં ત્યાં ડોહ દીવો લઈને જાય, તો પર્વતસ્થ
સુશામાં ભરાઈ રહેલું અંધારું એમ કહેશે ખરું કે હું નહિ જાઉં ?
એ તો અવશ્ય સ્વાભાવિક રીતે જ નાથ પામવાનું. તેવી જ રીતે અહીં
જ્ઞાપ્તિના મહામંત્રથી અપરોક્ષ દઃ અનુભવ દ્વારા જિજ્ઞાસુ પામેલી

અતઃ કરણની શુદ્ધ સત્વગુણી વૃત્તિથી અનાદિમળનું અચાનાધમર ટકી શકે જ નહિ.

હવે એ આત્મવિચાર હમેશ આચારમાં મૂકવાથી જ સુશોભિત થાય છે એ આચાર એટલે આત્મ-તત્ત્વ વિશે જે અતિમ વેદપ્રમાણ સહિત નિર્ણય થયો હોય, તેને સ્વાનુભવમાં મૂકવો. સ્વાનુભવમાં મૂકાયા પછી આચારને સદ્વર્તનથી પુષ્ટિ આપી ખીલવવો. સદ્વર્તનને અતઃ નિષ્ઠાથી દીપાવવું, બ્રહ્મનિષ્ઠાને બ્રહ્માભૈક્યરૂપી જ્ઞાનવડે વધારવી અને બ્રહ્માભૈક્યરૂપી જ્ઞાનને આત્મજગતિથી સચેત ગમ્યવું. આમ ઉત્તરોત્તર સાધનોથી બ્રહ્માનુભવ કરવો. જોઈએ આત્મ-જગતિ કાયમ રાખવા નિત્ય બ્રહ્માભ્યાસની જ આવશ્યકતા છે. બ્રહ્માભ્યાસનું સ્વરૂપ દર્શાવતા પગમ મારણિ- આચાર્યશ્રી વિદ્યા ૧૫ સ્વામી પચ્ચદશીમ કહે છે કે —

“ તત્ત્વ ચિંતન તત્ કથન અન્યોન્ય તત્ત્વબોધનમ્ ।

પતત્ત્વ પક્ક પરસ્પૃશ્ય ચ બ્રહ્માભ્યાસ વિદ્યુર્ધુધા ॥ ”

ભાવાર્થ — તે બ્રહ્મનું જ નિરતર ચિંતન કરવું તેનું જ (તે બ્રહ્મનું જ) કથન કરવું અન્યોન્યમાં તેના વિશે જ ભાવાવેશથી ઉપદેશ કરવો. કેવલ તત્ત્વ પરાયણ જ રહેવું, એટલે ‘ અહ ’ ને ‘ હહ ’ વૃત્તિથી સર્વદા સર્વત્ર પોતાના અતઃગતમાંથી અભિન્ન બ્રહ્મનો દૃઢ અનુભવ કરવો. તેમાં જ સહજ રહેવું સ્વાનુભવથી જ જોણે બ્રહ્મ અને પોતાના પ્રત્યગાત્મનો સસય વિપર્યય ગહિત અભેદ ભાવે સાક્ષાત્કાર કરવો છે, તેવા બ્રહ્મવેત્તાઓ તેને જ બ્રહ્માભ્યાસ કહે છે.

હમેદમ બ્રહ્મ પરમાત્માનું જ ચિંતન કરવું. આ જગત અસત્, જડ ને દુઃખરૂપ છે અને બ્રહ્મ સત્ ચિત્ત અને જ્ઞાન દસ્વરૂપ છે જગતની અસત્યતાનો નિર્ણય કરી બ્રહ્મના ત્રિકાળ અખાદિત સત્યત્વનો નિર્ણય કરવો. જગતના જડત્વનો નિર્ણય કરી, બ્રહ્મમાં ચૈતન્ય સત્તા સ્પૃતિનો નિશ્ચય કરવો જગતનું દુઃખત્વ નાબૂદ કરી, બ્રહ્મના

અખંડાનંદનો નિશ્ચય કરવો એ જ આપણી સદૈવ, ચરમ, આત્મ-
 ન્યત્રિતિ, ગન અનિયમિત સ્વભાવવાળું છે. તેથી ધડીકમાં ' આ ' તો
 બીજી ક્ષણે ' તે ' વસ્તુનો વિચાર કરવા દોડી જાય છે, માટે મન જ્યાં
 જાય ત્યાંથી ખેંચી લાવી આત્મકેન્દ્રમાં સ્થિત કરી તદાકાર કરવું.
 પરમ કારણિયુક્ત આચાર્ય ભગવાન શ્રી શંકરાચાર્યજીએ કહ્યું છે કે,
 " જિતે જગત્ કેન, મનો હિ ચેન. " જેણે મનને જીત્યું તેણે અખિલ
 જગતને જીત્યું. આથી આંતર સુદ્ધ કરતાં કરતાં મનરૂપી મહાન શત્રુ પર
 દ્વિગ્વિજય કરી તેનો નાશ કરવો. એટલે કે મનને બાહ્ય વૃત્તિથી
 રહિત કરી આત્માકાર વૃત્તિમાં તદાકાર કરવું, આજ મનનો નાશ
 મનને વશ કરવું એ કાર્ય પાલુને રોકવું, અભિપાન કરવું એના જેવું
 મહાદુઃખદ ને દુર્ધટ છે. વેદશાસ્ત્ર ગીતાદિમાં બતાવેલા ઉપાયથી જ
 એ મન અવશ્ય વશ થઈ શકે છે. એમાં શંકા કરવી એ પુરુષાર્થહીન-
 તા અને શાસ્ત્ર પ્રત્યેના અવિશ્વાસને આગળ લાવે છે. શાસ્ત્રોક્ત સાધ-
 નોથી જો મન વશ ન થતું હોય તો, જો જો ભક્તો મન વશ કરી,
 મનને આત્મામાં પ્રવિલાપન કરી સ્વરૂપાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા છે, તે થવા
 ન પામત. સ્વ-અનુભવથી બ્રહ્મનું ચિંતન કરતો પુરૂષ બ્રહ્મરૂપ જ
 કહેવાય છે. તેને બ્રહ્મવેત્તા કહેવો એ પણ પાપ જ છે. જો તેને બ્રહ્મ-
 વેત્તા કહીએ તો, ' બ્રહ્મવેત્તા ' અને ' બ્રહ્મ ' એમ બે વસ્તુ થાય તો
 દ્વિત યત્ન કહેવાય, જેથી અદ્વિત બ્રહ્મને પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિને
 વિરોધ થાય. દ્વિત ભગવો હેતુ છે. આથી શ્રુતિ મુક્તકંઠે કહે છે કે
 " મહાવિદ્ મદ્ભૈવ ભવતિ " બ્રહ્મવેત્તા પુરૂષ બ્રહ્મરૂપ જ છે. માટે પોતા-
 ના સ્વાત્માથી બ્રહ્મનું અભેદ ચિંતન કરવું કે જો બ્રહ્મ, નિર્ગુણ, નિર્વિ-
 કાર, નિત્ય, અજન્મ, આવનાશી, અસરીરી, અસંગ, અદ્વિત, શાશ્વત,
 વિશુદ્ધ, સર્વ ઉપાધિથી રહિત, મુક્ત, ત્રિગુણાતીત, ભાવાતીત, દ-હા-
 તીત, સમષ્ટિ જુદાનું સાદી, સર્વવ્યાપક છે, તે બ્રહ્મ જ હું છું, તેજ
 મારું આત્મસ્વરૂપ છે. ' મન બ્રહ્માત્મામાં તમે, તો જ મન અમન

યર્થ આત્મામા સ્થિત થાય મનનુ આત્માકાર થયુ એ જ સમગ્ર બાળ
વૃત્તિથી રહિત ચવાડપ નિગ્મનદની નિર્વિઠલ્ય સમાધિ કોઈને અત્રે શક
થાય કે, મન ન્યારે નિર્વિઠલ્ય સમાધિમા જ રહે, તો દેહાદિ ઇન્દ્રિયે
દ્વારા ચતા બાહ્ય વ્યવહારનો લોપ યશે પણ તેમ નથી, આતુ કંઈક
એ જ અજ્ઞાન અને પ્રાતિભૂતક છે એમ આપ્ત પુરૂષે કહ્યું છે કે —

“ તનયી ધરતા સૌ કામ કરે, મનયી પણ પળ શ્રીગમ સમરે ”

આ ન્યાયે મન નિગ્મસમાધિમા સ્થિત રહી શકે છે એમા બ્રહ્મા
બ્યાસ અને ભગીરથ પુરુષાર્થની જ આવશ્યકતા છે ઉદાહર મુનિએ
પોતાના પુત્ર સ્વેતકેતુ પ્રત્યે તત્ત્વ-સ્વ-અસિ તે બ્રહ્મ તુ છે એમ નવ
વાર, વેદ, મુખ્તિ, અને અનુભવ, આ ત્રણ પ્રમાણ સહિત તત્ત્વોપદેશ
કર્ચો હતો તત્ત્વોપદેશની દૃઢતા વારંવાર અબ્યાસથી યર્થ શકે છે
વાણી ન્યારે શબ્દ બોલવાને તત્પર થાય, ત્યારે ‘અહ બ્રહ્મ’ હુ નિશ્ચય
બ્રહ્મ જ છું, મારાથી અતિગ્રિહ કોઈની કથાય કંઈ પણ હયાતી નથી
આવા જ બ્રહ્મોચ્ચાર કરે મન પણ બ્રહ્મનુ જ અવણુ કરે આ પ્રમાણે
સદૈવ ‘સ્વ’ નુ જ ચિંતન કરે જેને અક્ષર નાના દેખાતા હોય, તે
પુરૂષ જેમ ચરમા પહેરવાથી એ જ અક્ષરને જોઈ વાચી શકે છે તેમ
જેને અજ્ઞાનદોષવશાત્ એક જ બ્રહ્મમા અનેક બેદ ભાસમાન ચતા હોય તે
પુરૂષ આત્મ-જ્ઞાનરૂપી ચરમા સદૈવ પહેરી બ્રહ્મને પોતાના સ્વ-આત્માથી
અબેદ અનુભવી શકે છે જે આત્મ-જ્ઞાનરૂપી ચરમા ઉતાર્યા તો તો કૈત
અને દુ બ ખડ જ છે માટે આ સર્વોત્તમ ચરમા કાયમ પહેરેલાં રાખવા

આ આત્મજ્ઞપ્રતિ કાયમ રહે, તે માટે તત્ત્વબોધામૃતરૂપ સાત્ત્વ
વાચનની અત્યંત આવશ્યકતા છે જમવાથી જેમ કુધાનિવૃત્તિ રૂપ
તૃપ્તિ થાય છે, તેમ બ્રહ્માનુભવથી જ-મમરણરૂપી ભવરોગ રહિત
આત્મતિક મોક્ષરૂપી નિરુકુશ તૃપ્તિ મળે છે.

કહેના કરતા કરવું બહુ એ કહેવત પ્રમાણે ભક્તિ સબધી
વાતો આમણી કેવલ સ્વ-મુખે ભક્તિ ભક્તિ ’ એમ ભક્તિ-શબ્દનુ

જ અહોનિશ પારાયણ કરવું, તેનાં કરતાં ભક્તિ સંબંધી વાતો સાંભળી, હૃદયાકાશમાં ઉતારો, ભક્તિ કરવા મંડી જવું, અથવા સમ-
જીને ભક્તિ કરવી એ યોગ્ય છે. જેમ વિચાર આચારથી દીપે છે,
તેમ ધૈર્યાત્મકચરણી અભેદ ભક્તિ અભ્યાનુભવથી જ દીપે છે. પ્રારબ્ધ
ફલ યતાં સુધી દ્વનિશ્વયપૂર્વક, શ્રદ્ધા ભક્તિ સંહિત, અદ્વૈતજ્ઞાત્મનો
વેદ, સુંદરિત ને સ્વાનુભવ પ્રમાણુદ્વારા સિદ્ધ થયેલો સિંહગર્જના જેવો
પ્રખર હઠેરો હૃદયાકાશમાં હૃદય પીટાવો એ જ અભ્યર્થના.

“ ધરનાં કામકાજમાં નિમગ્ન રહેનાર સ્ત્રી પોતાનું કામકાજ
જેવી સારી રીતે કરે છે, તેવી જ રીતે પરવ્યસિની સ્ત્રી કરી શકતી
નથી. એ જ પ્રમાણે પરવ્યસિની સ્ત્રીના જેવો, એકલા ધ્યાનમાં જ
નિષ્ઠાવાળો ધ્યાની-ઉપાસક પણ લૌકિક વ્યવહાર બહુ થોડો કરે છે.
પરંતુ ગૃહકાર્યની વ્યસિની નારીની પેઠે તત્ત્વજ્ઞાની તો તે વ્યવહાર
સારી રીતે કરે છે કેમકે લૌકિક વ્યવહાર તત્ત્વજ્ઞાનનો કાંઈ રીતે વિરોધી
નથી. (એ વ્યવહાર ધ્યાનીને વિરોધ કરે છે.) આ પ્રપંચ માયામય
છે અને આત્મા ચૈતન્યમય છે, એવો જોને તત્ત્વબોધ થયો છે, તેને
લૌકિક વ્યવહાર કરવામાં શો વિરોધ છે ? વ્યવહારને માટે કાંઈ પ્રપં-
ચને સાચો માનવાની આવશ્યકતા નથી, તેમ જ આત્માને જડ
માનવાની પણ જરૂર નથી. વ્યવહારમાં તો વ્યવહારનાં સાધન માત્રની
જરૂર છે, પછી ભલે તે અસ્તત્વ હોય. મન, વાણી, શરીર અને બાહ્ય
પદાર્થો એ સાધનો છે. તત્ત્વવેદના તેમનો નાશ કરતો નથી; તો પછી
એને વ્યવહાર કેમ ન હોય ? ”

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી ની નીતિકથાએ.

(ગયા વર્ષના બારમા અઠથી ચાલુ)
કથક-શ્રી. નર્મદાશંકર હ. વ્યાસ ખી. એ.

卐

[૪૧]

કલાસનો હીકરો

સોરાબજી શેઠ દારૂના મોટા વેપારી હતા પેટીઓથી ચાલ્યા આ-
વતા એક જ ધંધાના પરિણામે તેમની અટક દારવાદા પડી ગઈ હતી
દારૂવાના શેઠને મચેરશા નામનો ચાવાક છોકરો હતો. મચેરશા પાદ-
રીની ધર્મિય નીચાળમાં ભણવા જતો હતો અને ધણુ ખર્ચ તેનો
ન ખર્ પહેનો જ રહેતો. પાદરીઓની શાળાઓમાં બાળબલના અભ્યાસ
ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે બાઈબલનું અધ્યયન ચતુ હતું
અને તેમાં મચેરશાએ આ ફકરો વાંચ્યો - " The Spirit of
God brooded over the waters " ફકરો વાંચતા જ તેને
મુજબલુ ઊભી થઈ તેને 'સ્પિરિટ' શબ્દનું જ્ઞાન હતું, તેમજ 'બ્રુડેડ'
અને 'વોટર' શબ્દોના અર્થ પણ તેને આવડતા હતા માત્ર 'ગોડ'
શબ્દ તેને નવો હતો મચેરશાએ વાંચ્યોનો અર્થ બેસાડવાનો પ્રયત્ન
કર્યો ' The spirit of God brooded ' તે વિચાર કરવા
લાગ્યો કે ' ગોડ એટલે શુ ? જવ મહુડાં કે દ્રાક્ષ ?

મચેરશાને એટલું જ્ઞાન હતું કે સૂર જવ, મહુડા અને દ્રાક્ષમાંથી

જને છે. તેને લાગ્યું કે આ વળી કોઈ એવો વિચિત્ર જાતનો દારૂ છે જેને સમુદ્રમાં રાખવામાં આવ્યો છે. તેના બાપા સોરાળજી હંમેશાં દારૂને પાણી સાથે ભેળવતા તેની તેને ખજાર હતી, પણ આ તો કોઈ જુદા પ્રકારની જ ભેળવણી જણાતી હતી !

જગતનાં લોકો આ પ્રમાણે જ ધર્મ પુસ્તકોનો અનર્થ કરે છે, કારણ કે તેઓ સંસારની શરાણીમાં ખૂબ રૂચ્યાં પડ્યાં હોય છે, તેઓ પાર્થિવતામાં જકડાઈ પથ્થર જેવાં જ બનેલાં હોય છે, પવિત્ર અને દેવી ધર્મસૂત્રોને આવા લોકો ભૌતિક અર્થમાં જ ઉતારે છે.

ખોધઃ—ધર્મસૂત્રોનો ઘણી વખત ખોટો અર્થ કરવામાં આવે છે, કારણ કે અર્થ કરનારાં પોતાની જાતને લેખકની દક્ષાએ લઈ જઈ શકતાં નથી.

[૪૨]

ખોવાયેલો દારૂ

ધનજી શેઠના ઘરમાં હંમેશાં ઘણો કિમતી હીરા મારેકનો દારૂ રહેતો. એક દિવસ તે દારૂ ધનજી શેઠના ગળામાંથી સરી પડ્યો અને તે કોઈ દેવી શાપના પરિણામે એને ખૂલી ગયા. સમય જતાં જ્યારે તેમને ડોકમાં દારૂ ન જણાયો ત્યારે તેની ખૂબ તપાસ કરવા લાગ્યા. તપાસ પુરૂજી કરી પણ બધી ફોજટ. ધનજી શેઠ તો અમૂલ્ય દારૂને માટે ચોધારાં આંસુ સારવા લાગ્યા. કોઈ શોધી આપે તો, શોધી આપનારને મોટું ઈનામ આપવાનું તેમણે નહરે કહ્યું.

બુદ્ધિસાગર નામના તેમના મિત્રે આવી શેઠને દારૂ શોધી આપવા વચન આપ્યું. બુદ્ધિસાગર ભારે યુક્તિજ્ઞાન હતો. તેણે શેઠજીને કહ્યુંઃ “ આ રહ્યો તમારો દારૂ, તમારી ડોકમાં જ છે, ક્યાં ખોવાઈ ગયો છે ?” એમ કહી શેઠજીની ડોક ઉપર હાથ મૂકતાં બુદ્ધિસાગરે દારૂની પ્રતીતિ કરાવી. “ તે ખોવાઈ જ નહોતો ગયો, તમારી ડોકની આસપાસ જ હતો, માત્ર તમને તેની વિસ્મૃતિ થયેલી. કેટલું અદ્ભુત

વિસ્મરણ !” ધનજી શેઠના મલકતા મુખ સામે મીટ માડી શુદ્ધિ-
સાગરે ખોલી દીધું

સ સારની માયાનંદમાં ફસાઈને લક્ષ્મીજીનું જ પૂજન કરતા
જગતના બધા ધનજી શેઠ તેમના જીવનનું ખરૂં ધન, તેમના હૈયોને
ખરો હાર તેમની પોતાની જ પાસે હોવા છતાં, તેને અજાનરૂપી વિ-
સ્મૃતિને પછિામે ખોવાઈ ગયેલ માની, તેની શોધને અર્થે દુનીયામાં
અથડાયા જ કરે છે માયાના અને અજાનના અધારપડોના દૂર થતા
જ પોતાની અદર ગ્રહેલ આત્મા પ્રકાશમાન બને છે અને ખૂદ પગ-
માત્રાનો સાક્ષાત્કાર અનુભવે છે નૈસર્ગિક રીતે માનવી સ્વતંત્ર છે,
કુદરતે તેને માયાના બંધનમાં નથી નાખ્યો, પણ માયાની ચમકતી
ભળામાં ફસાઈ અજાનબૂલે રાચતા પાર્શ્વે જીવનની શુભામી અને પર-
તંત્રતાની જ છોરા સર્જે છે ગાળને સ્વપ્ન આવે કે તે બીખારી થઈ
ગયો છે, તેથી કાઈ તેનું ખરૂં રાખપણુ ચાલુ રાખે છે ? તેમજ
માનવીના આતરજીવનની ચિનગારીઓ સદાયે સતપ્ત જ હોય છે
સ્વપ્નવત જગતમાં ઘડીલગ પોતાના સ્વતંત્રે વિસરેલો માનવી શું
પોતાનું આત્મધન ખરેખર કંઈ જોડો જ શુભાવી બેસે છે ? હરગીજ
નહિ, માનવીના જીવનમાં એવી સુદર પળો જરૂર આવે છે જ્યારે તેના
વિસ્મૃતિના પડોના દૂર થઈ જઈ તેનું આતરધન તેને પ્રાપ્ત થાય છે.
અલગત શુદ્ધિસાગર જેવા ગુરુમિત્રની સદાયપતા બેઠએ

ખોધ — કેવલ અજાનને પછિામે આપણે આત્માની જોગમાં
બહાર નીકળીએ છીએ, એ તો ‘કાખમાં છોકરૂં ને ગામમાં શોધુ’
તેના જેવું હાસ્યજનક છે ! આત્મા માનવીના હૃદયમંદિરમાં જ બિ-
ગળે છે અને તે જ પરમાત્માના સ્વરૂપમાં ખીલી માનવીનો પ્રભુ સર્જે
છે પરમાત્મભાવ એ જ માનવીનું ખરૂં સ્વરૂપ છે

(અપૂર્ણ)

અન્યસ્વીકાર

૫૧

તે કેાણુ ? અથવા ભક્તિપ્રભા:-લેખક સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી. આ પુસ્તક લી'બડીના સ્વ. મહાગણાશ્રી દિગ્વિજયસિંહજીના સ્મર-ણાર્થે 'ઉપાયેલું' છે; સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી સરસ ભાષાનાં પ્રભાવશાલી વ્યાખ્યાનો તથા લેખો માટે સુપ્રસિધ્ધ છે. પોતાની હમેશાની સાદી અને દાખલા દલીલોવાળી લેખન શૈલીથી આ એક સુંદર પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. તેના પ્રથમ વિભાગમાં આર્યોની, બીજામાં સુશી-ઓની, અને ત્રીજામાં ખ્રિસ્તીઓની ભક્તિ વિસ્તારથી સમગ્રવી, ઉત્પત્તિનાં પ્રકરણોમાં પણ અનેક સાદી શિખામણો, તેમજ આ પહેલાં એમનાં ઉપાયેલાં નાનાં નાનાં અપ્રાપ્ય પુસ્તકોને ઉમેરી, એક જ પુસ્તકમાં બધાં પુસ્તકોનો લાભ થાય તેવી ગોઠવણ કરી છે. આમાં શ્રી ભાગવત, ગુલસીકૃત રામાયણના ઉતારા છે. નારદ અને શાંડિલ્યનાં ભક્તિ સૂત્રો છે, સુશી સંતોનાં બોધવચનો છે, ખ્રિસ્તી સાધુઓનાં ઉપદેશ વચનો છે, અને ઉત્પત્તિના ઉપસંહારમાં ભક્તિના સર્વમાન્ય સિધ્ધાન્તોનું રહસ્ય છે. અનેક રહસ્યભર્યાં ચિત્રોથી સુશોભિત કરેલું, ૪૫૦ પાનાનું, કપડાના પૂઠાવાળું આ પુસ્તક માત્ર ૫૩૨ કીંમત રૂ. ૧-૬-૬ થી સિલકમાં દશે ત્યાં સુધી શ્રી. તંબડલાલ નાનાલાલ આચાર્ય, -મંત્રી, સનાતન ધર્મસભા, લી'બડી, ઠાકિયાવાડ એ સરનામેથી મળશે.

સ્તોત્રદ્વય:-મોટી અને નાની આવૃત્તિ:-અનુવાદક અને વિવેચક 'અંબાગી' -મળવાનું દેશાલુ-શ્રી સગરજન પ્ર. દેશાઈ, બી.

ગીતા-ગંગાવતરણ-યોજના

લગવતી ગીતાનુ સમગ્ર મુદ્રણ જનતાની સતત પ્રેરણા તથા શ્રી પ્રજાજીની કૃપાથી હમોએ હાથમાં ધરેલ છે. એ કાર્ય ત્રણ વિભાગમાં થનારું છે.

૧. ખંડ. ગીતા-અધ્યાય ૧ થી ૯ પૃષ્ઠ ૬૦૦)

૨. „ „ ૧૦ થી ૧૮ „ ૪૦૦)

૩. „ „ ૧ થી ૧૮ „ ૬૫૦) સંસ્કૃત ભાષ્ય.

અર્થાત્ પહેલા ખંડમાં ગીતાજીના ૯ અધ્યાયો છે. બીજામાં બાકીના નવ અધ્યાયો છે. પહેલા બે ખંડમાં ત્રણ સ્લોકો, સ્લોકોના શાસ્ત્રીય શુદ્ધ અર્થો અને વિરત્ત નિર્ણયાત્મક ગુજરાતી સરળ, હૃદયંગમ, ભાષ્ય છે. ત્રીજા ખંડમાં પૂ. વેદિક મુનિકૃત સંસ્કૃત ભાષ્ય અને તે ભાષ્યનો શુદ્ધ શબ્દશઃ ગુજરાતી અનુવાદ આવશે.

આ ત્રણ વિભાગો પૈકી પહેલા બે વિભાગો છપાઇ તૈયાર થઇ ગયા છે; એટલે મંગાવી લેવા વિનંતિ છે. ત્રીજો ખંડ એએક મહિનામાં તૈયાર થઇ જશે.

આખી ગીતાને આ રીતે છપાવવામાં વિગ્રહની પરિસ્થિતિને લઇને લગભગ ૫ થી ૫૫૦ હજારનો ખર્ચ છે. આ ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે નીચેની યોજનાનો અમલ શક્ય લાગે છે. અત્યાર સુધી અનેક

સમજનોએ ઉદાર દીવે આ યોજનાને પ્રેમથી સાથ આપ્યો છે. હજી લગભગ રૂ. ૧૫૦૦ થી ૧૭૦૦ ની જરૂર છે. હમોને શ્રદ્ધા છે કે આ પૂર્ણ કર્યું માટે જનતા આટલી લિફ્ટાની ઝોળી ભરી દેશે.

જ્યોને ગીતાજી ઉપર પ્રીતિ હોય, જેઓ ગીતાપદ્ધતિ જનતામાં ફેલાય તો તે હિતકર છે એમ માનતા હોય, જેઓ યુગધર્મના પરિવર્તન સાથે દાનની દિશામાં પરિવર્તન થવું જોઈએ એમ સહૃદયપણે સમજતા હોય, અને આ ઉપરાંત જેમની ખાસે ઈશ્વરદત્ત શક્તિ હોય હોય એવાં ભાર્ગવજીનો ૧૦૦, ૫૦, રૂપિયા દાનની ભાવનાથી આ પુણ્ય કર્મમાં આપી શકે. આ જ્ઞાન ધરા માટે આટલું પ્રેમથી કરી શકે એવાં ભાર્ગવજીનો આ પુણ્ય જરૂર મેળવશે, એવી શ્રદ્ધા છે.

ઉપલી યોજના પરત્વે નીચેની બાજત ઉપર આપતું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

૧ ઉપરની યોજનાનો લાભ લેનાર ભાર્ગવજીનોનાં શુભ નામનો યોગ્ય સ્થળે સ્થાપના અંગેનાં ઉદ્દેશ કરવામાં આવશે.

૨ આજે જે દાનના રૂ. રૂપિયામાં ગીતાજીની ઠરેલી કિંમતે જેટલી પ્રતો આપી શકે તેટલી પ્રતો તેમને પહોંચાડવામાં આવશે.

૩ આ અંગેની બીજી ખર્ચ સહિત પડતર કિંમતે જ જનતા સમક્ષ ધરવામાં આવશે.

૪ એના વળતરમાંથી મુખ્ય ઉપનિષદોનાં શાસ્ત્ર શુદ્ધ વિવરણવાળા અનુવાદોની યોજના હાથ ધરવામાં આવશે.

૫ દાતાઓના નામનો ઉદ્દેશ તે તે ઉપનિષદમાં પણ કરવામાં આવશે.

ગીતાજીના આ પુણ્ય કાર્યમાં નીચેની રીતે પણ મદદ થઈ શકે છે.

૧ ઓછામાં ઓછી એક પ્રત=એક સેટ ખરીદીને.

૨ પોતાના મિત્રમંડળમાં વહેંચવા માટે સામટી પ્રતો ખરીદીને.

આ ગીતાજીની વિશિષ્ટતાઓ નીચે મુજબ છે:-

- ૧ મહામુનિશ્રી હરિપ્રસાદ વૈદિકે મુનિશ્રુતું સંસ્કૃત પદભાષ્ય.
- ૨ એ સંસ્કૃત પદ ભાષ્યના શબ્દે શબ્દનું શુદ્ધ સંગ્રહ ગુરુગતી "સા-
ધન-ભાષ્ય."
- ૫ ભગવદ્ ગીતાના ૫૬ ભાષ્યના ગ્યનાર મહામુનિશ્રી હરિપ્રસાદશ્રી
શ્રવન ચરિત્ર.
- ૬ નવો જ પ્રકાશ પાડતી પ્રસ્તાવના.
- ૭ આપણું આ ધર્મ પુસ્તક પહેલીજવાર શુદ્ધ રચેશી=ખાતીના
કાગળો ઉપર પ્રસિદ્ધ થાય છે.
- ૮ ત્રણ વિભાગ મળીને લગભગ ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦ પાનાના કળદાઃ
અથો.
- ૯ કિંમત ત્રણની મળીને=૫-૪-૦ પોષ્ટેજ ૦-૧૨-૦ જુદું (૫૭-
તર કિમૂત).

આ યોજનાને જનતા વધાવી લેશે અને આ પુસ્તકમંત્રે
અપનાવી લેશે એવી શ્રદ્ધા છે. વધુ માહિતી માટે ત્રીજેના શિરનામે
પત્રવ્યવહાર કરી શકશે.

શીતલ માતા શેની,
વલસાડ

}

દૌસ્તેવક,
નલિન મ. લદ.

એક ઉદાર સમજનની મહાયતાથી નીચેનાં પુસ્તકો તદ્દન નહીં કીમતે આપી દેવાનાં છે.

	મૂળ કીમત	પોસ્ટેજ
કિશકલ્પ		
આખર બોધક કાવ્યો	પૃષ્ઠ ૧૭૫	૦-૧૨-૦
ભગવદ્ ગીતા		
જ્ઞાન અને ઉક્તિયોગ્ય બજનો	પૃષ્ઠ ૯૫	૦-૮-૦
મીરાં અને રાણો		
અધ્યાત્મ સંવાદ	પૃષ્ઠ ૪૦	૦-૨-૦
	<u>૧-૬-૦</u>	

શા. ૦-૧૪-૦ પોસ્ટેજ સાથે ચોં આનાની કીમતે મળી શકશે. પુસ્તકાલયો તેમ જ જિલ્લાસુઓએ આ અરજી તદ્દનો લાભ લેવાની ખાસ વિનંતી છે. અત્યારે એની મુદત નવે દર આખર સુધીની રાખી છે. તે ઉપરાંત સ્વા. રામતીર્થનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર બેટ મળશે.

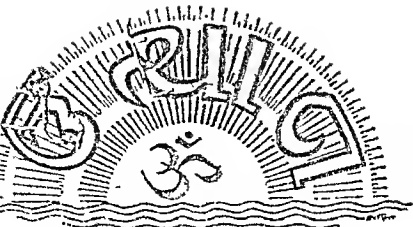
મહારાષ્ટ્રના ગાદિ કવિ સુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી ગ્રન્થનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે જપાદ્ધિ તૈયાર થયો છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા મળવા માટે તો આ ગ્રન્થ અગ્રીક છે. ધ્યાનમાં જે જે સારવાનતા પત્રી જોઈએ, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી કેવી રીતે પાછું વાળવું, મને સરસ ગીતે હર્ષ રીતે આત્માનુસંધાન દરાવવું, એનું સ્પષ્ટ ખૂન આ અનુભવગ્રન્થમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪+૬૬:—કીમત રૂ. ૦-૮-૦ દેવાના આદેશોને શા. ૦-૬-૦, પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

“ જન્મ અને મૃત્યુ જે વખતે જેમના દ્વારા થયેલા હાય
 ત્યારે એમના દ્વારા જ થાય છે. એક અજન્મા ઇશ્વર જ દેશ પૂજા
 પ્રકારની ઇચ્છા ન કરતાં દેવલ બાલકના ખેલની જેઠ-વિનોદ માટે
 જ પોતાનાં રચેલાં પરાધીન પ્રાણીઓદ્વારા સમસ્ત પ્રાણીઓને
 ઉત્પન્ન કરે છે. એ જ પ્રમાણે નાશ કરે છે, દેહના સંબંધથી જ
 જીવાત્મા દેહી કહેવાય છે અને એ દેહ માતાપિતાના બીજ દેહ
 માંથી, એક બીજમાંથી બીજા બીજની જેઠ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી
 તન આત્મા તો દેહથી જૂદા જેવો જ છે. જેવી રીતે જોતાં તે
 આ દેહ અને દેહીનું જૂદાપણું પહેલાંના અનાદિ અવિવેકને લીધે
 જ જણાય છે. જેવી રીતે બળતા લાકડાના અગ્નિમાં લાકડાના ઘાટ
 વગેરે વિકાર જોવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે સાક્ષી આત્મામાં
 બેદશાવ, જન્મ, મરણ, ક્ષય, વૃદ્ધિ, કર્મ અને કર્મનું ફલ વગેરે
 દેખાય છે; ખરી રીતે જોતાં એ આત્માના ધર્મ નથી. ”

કુતિયા જાણત પ્રાણ્ય યગન્ નિર્ધાનત ।
 ડોહો સાધક । જાણો ને, આચાર્ય મળીયો;
 આત્મચોધ મળે એવાં વિદ્યાવિદ્યાને કેળવો. ,

કુતિયા

મંત્રી:
 સ્વા. સ્વયંભૂતિ તીર્થ
 જ્ઞાનસાધન, આશ્રમ
 હોટલોડિયું. (૫૪ મંજીવલ)

“જન્મ અને મૃત્યુ જે વખતે જેમના દ્વારા થવાનાં હોય છે
 યારે એમના દ્વારા જ થાય છે. એક અજન્મા ઇશ્વર જ કોઈ પણ
 પ્રકારની ઇચ્છા ન કરતાં કેવલ જાલકના જેવની પેઠે-વિનોદ માટે
 જ પોતાનાં રચેલાં પરાધીન પ્રાણીઓદ્વારા સમસ્ત પ્રાણીઓને
 ઉત્પન્ન કરે છે અને મૃત્યુ નાશ કરે છે. દેહના સંબંધથી જ
 જીવાત્મા દેહી કહેવાય છે અને એ દેહ માતાપિતાના બીજા દેહ
 માંથી, એક બીજામાંથી બીજા બીજની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે. જન્મ
 તન આત્મા તો દેહથી જૂદા જેવો જ છે. જોઈએ તો જોતાં તો
 આ દેહ અને દેહીનું બૃહાપણ પહેલાંના અનાદિ અવિવેકને લીધે
 જ જણાય છે. જેવી રીતે જળતા લાકડાના અગ્નિમાં લાકડાના ઘાટ
 વગેરે વિકાર જોવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે સાક્ષી આત્મામાં
 ભેદભાવ, જન્મ, મરણ, ક્ષય, વૃદ્ધિ, કર્મ અને કર્મનું ફલ વગેરે
 દેખાય છે; ખરી રીતે જોતાં એ આત્માના ધર્મ નથી.”

આધ્યાત્મસામાયણ, ૧-૧૨ (૧૪-૧૭)

નાનાલાલ સાહે સ્વા સ્વયંભોતિ લીધે પ્ર. ડાહ્યાદેવર,
 માટે વડોદરા, રાવપુરા અચોક પ્રિન્ટરીમાં છાપ્યું, અને ત્યાંથી
 પ્રકટ કર્યું. તા. ૧૫-૧૦-૧૯૪૨.

માલજીવન

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ
ચુદર સચિત્ર સસ્તું માર્ગદર્શક ગ્રામિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

પ્રાથમિક લવાજમ રૂ. ૩ : બેટચોપડી સાથે

‘માલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

પ્રાથમિક શુદ્ધિ પદઃ—વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા યરીતના સમગ્રત તત્ત્વોનું
જોળખાણ કરાવનાર આ પદ, બંદા કાગળ ઉપર વખતામાં મદ્યવાય
એવી રીતે છાપેલું છે. પચતત્ત્વ, પચગ્રાણ, પચકોષ, પચક્ષાનેન્દ્રિય, પચકર્મે-
ન્દ્રિય ત્રણસરીર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની હીલવટ બહી સમજણ
આપીને એ બધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યા છે. વેદાન્તનું કોઈપણ
અગ્રતઃ વાચન વખતે સાથે રાખવાથી, અથવા તે પહેલાં માત્ર વિચાર
જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરળ થઈ જાય છે. આની મોડલ છે.
ક્રીમત પોસ્ટેજ સાથે આના બે

ત્રિપુરા-જ્ઞાનખંડ

ક્રીમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ બેટચોપડી ખૂબ જ પ્રદાંસા પામ્યું છે. શાહકેને એ આઠ
આનાની ક્રીમતે મળી રાકે છે. પોસ્ટેજ દોઢ આના પધારે.

એમા ધ્યાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મર્મ
છે, ભક્તિની પ્રકૃતિ છે, અને સદાકાળ સૌને સરખો ઉપયોગી થાય તેવો
અવ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ કહેવ છે, કે જાણે પુસ્તક નાચતાજ
મનમા તૃપ્તિ થાય, ઘણા વખતથી જેવા પુસ્તકની શોધમાં હતા, તે મળી
આવ્યું એવો સતોષ થાય.

‘ઉત્થાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે અંક એના બેટ પુસ્તક ત્રિપુરા-
રદસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હજી રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી રાકે
એમ છે. તેમા એકલું પુસ્તક જ બાર આનાની ક્રીમતનું થાય છે. બધા
મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન વાતજાનનું ચુદર શિક્ષણ આપે છે.
થોડી જ નકલો બચેલી છે, અને બીજા વર્ષે શાહકેની વધતી જતી માગણીને
લોધે એ જલ્દી વેચાઈ જવાનો સંભવ છે. વિશેષ માહિતી માટે લખેલું—

પ્રબન્ધક ‘ઉત્થાન’ ઇમારતેપુર, પૂર્વ ગુજરાત.

ઉત્થાન:—અધ્યાત્મવિદ્યાનું આસિક/પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ ભેટ પુસ્તકનાં પ્રાસંગ સાથે

હિંદ

આફ્રિકા

એક અંકની કિંમત ૧

શ. ૩-૮-૦

શિ. ૮-૦

શ. ૦-૧-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર શ. ત્રણ

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે અને વર્ષ વચ્ચે ગ્રાહક થનારને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજીકની પેડે ઓ. માં તપાસ કરવી અને પછી જ ઠાવ્યાવયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનાગઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે ગ્રાહકનું જ સાથે લખવું. જવાબ માટે હુમ્મશાં પૂરતી રિફ્રેન્ડેન્સ લવી. (૪) મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલનાર રાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી નાણા મોકલવા ઉપગત પ્રમુખ મંત્રીના હસ્તાક્ષરનો પ્રમાણભૂત પત્ર ખીડવો. (૬) 'ઉત્થાન' પુસ્તકાલયો ઉપાય છે અને ત્યાંથી રવાના થાય છે; પરંતુ એ સમયે જો પત્રવ્યવહાર નીચેના સૂચનામે કરવો.

જે આનાની રિકીટો મોકલી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ. પ્રબન્ધક, ઉત્થાન, છાયાઉદ્દેશ્ય: (પૂર્વ મૂળરાત)

સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજીનું નવું પુસ્તક

તે કેણુ ?— અથવા ભક્તિપ્રભા

-પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૧૦, પાકું કપડાનું પૂઠું, પાંચર કરતાં ૫૫૦ ઓછી કિંમત એટલે કેવળ ૦-૧૨-૦ આનામાં નીચેના ઠેકાણેથી સિલકમાં હમી ત્યાં સુધી મળશે.

લખો:—

, ત્રણકલાલ નાનાલાલ આચાર્ય
મંત્રી-સનાતન ધર્મ સભા. લી'બરી-કાશિનાગ.

નમોનારાયણાય

ईश्वरोगुहारात्मेति मूर्तिभेदविभागिने ।

अयोमघद्वयाप्तदेहाय दक्षिणामूर्तये नमः ॥

ॐ नमो નારાયણાય ॥

શ્રી દક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્ર

દેહપ્રાણમપીન્દ્રિયાણ્યપિચલાં યુદ્ધિ ચ શૂન્ય વિદુઃ
સ્ત્રી યાલાન્ધજડોપમાસ્વહમિતિ ભ્રાન્તા મૃશંયાદિનઃ ।
માયાશક્તિ વિલાસ કલિપત મદાવ્યામોહ સંહારિણે
તસ્મૈ શ્રીગુરુમૂર્તયે નમઃ इदं धरेदक्षिणामूर्तये ॥ ૧ ॥

—સ્વાપાર્થ:—શ્રી, બાળક, અન્ધ કે મૂર્ખની પેટે અત્યંત બમ-
જીતો વશ બનીને પ્રતિવાદીઓ શરીર, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો ક્ષણિક સ્થાન અને
શૂન્યને જ પોતાનો આત્મા માને છે; આવી રીતે માયાશક્તિના પિશ્ચા-
સથી કલ્પિત દેહાદિકમાં જે આત્માનો મોહ છે, એ મોહને નાશ કરનાર
શ્રી ગુરુમૂર્તિ-શ્રી દક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર !

—શ્રી શંકરાચાર્ય

ॐ નમો નારાયણાય ॥

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૂર્તિભાવ વિભાગ જે;
બ્યોમશા બ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૂર્તિને નમું.

સ્થોત્રવિવરણ:-

આ વિશ્વગ્ધનના કાયદો ઉદ્ભવામાં સૌ પોતપોતાની મતિમતિ પ્રમાણે કલ્પના કરે છે; કાંઈ શરીર-સ્પૃહ શરીરને સર્વસ્વ અને સ્વ મને છે; કાંઈ એમ સમજે છે કે આ પ્રાણ જ ખરું સ્વરૂપ છે; એનાથી જ બધું ટકી રહે છે અને એ છે ત્યાં સુધી જગત, જગતનું જ્ઞાન અને ભોમ રહે છે. કાંઈ એમ કહે છે કે પ્રાણ તો ખાન પશુ ઇંદ્રિયો ન હોય તો વિશ્વનું જ્ઞાન જ્ઞાનાથી થાય; માટે ઇંદ્રિયો જ મૂળ વસ્તુ છે. કેટલાએક એનાથી ઉપર વિચાર કરી એમ કહે છે કે આપસી જે અમજશક્તિ-સુદ્ધિ છે એ જે ક્ષણે જેને જોળખે ત્યારે જ એ વિષયનું જ્ઞાન અને સત્યાસત્યનો નિર્ણય થાય છે, અને વિષયના બદલાવા સાથે એ જ્ઞાન બદલાતું રહે એવું અંચલ છે, એટલે એ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતું ક્ષણિક જ્ઞાન જ ખાતરી વસ્તુ છે; ત્યારે કેટલાએક એમજ સમજી બેઠા છે કે, ના; આ બધું કેવળ ક્ષણિક, મનુષ્યના દેહપર્યાન્ત જ ટકી રહે એવું છે, એટલે ઉપર કાંઈ છે જ નહિ; બધું શૂન્ય જ છે, આવી આવી કલ્પનાઓ કરનારા અનેક મતમતાંતરો છે; ભગવાદ કરાવ્યાય કહે છે કે આ બધા મિથ્યાભાષી છે. એમનામાં નથી અનુકરણ કે નથી વિદ્યાનની પગિષ્કવ અને પ્રૌઢ સ્થિતિ; એમનું જ્ઞાનસ્થિર નથી, હોડા વિવેક નથી; વિચારની ઉણપ અને અનુભવની ખામી છે. આથી સુદ્ધિવાળી વ્યવહારને જ સ્વતઃ માનનારી સ્ત્રીઓ, પોતાની વર્તમાન દયાને જ સાચી માનનારાં બાળકો, ચક્ષુ વગરનાં આંધળા કે કેવળ સુદ્ધિ વગરના જડ લોકો, જેવી રીતે પોતાના સુદ્ધિમાંથી લીધે જગતને જેવું માની બેસે, તેવી જ આ બધી કલ્પનાઓ છે; આ સુદ્ધિને ભગવાનનારી, અનેક જ્ઞાનકોના એક દેખાડનારી, આખા વિશ્વમાં વિદ્યસી રહેનારી કાંઈ અનિર્વચનીય માયાશક્તિના મોહને લીધે આવી કલ્પનાઓ એમને સહે છે, અને સૌ પોત-પોતાનાં સુધ્ધિ, તથા ઇંદ્રિયોનાં માપ વડે-પ્રમાણવડે વિશ્વ અને અને અધિષ્ઠાનની કલ્પના કરે છે; વસ્તુ એક જ છે, એ જ સત્ય છે, અને તેથી જ જેવા દષ્ટા તેવી દષ્ટિ, અને જેવી દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ એ પ્રમાણે આ બધું વિશ્વ પરના મોહનું પગિણામ છે. આવા મોહનો અધિષ્ઠાનરૂપી એક, અખંડ, પરમતત્ત્વના જ્ઞાન-સાક્ષાત્કાર વડે નાશ કરી નાંખે છે, તે શ્રી દક્ષિણામૂર્તિશ્રી મુર-દેવને આ નમસ્કાર ! નમસ્કાર ! નમસ્કાર !

ઉચ્ચાન

વર્ષ ૧૯૪૨-કાર્તિક ૧૯૮૮ [અંક પાંચમો]

પરમહંસ સ્વા, રામતીર્થજી !

લેખક:-
તંત્રી

દિવાળી આવે છે; જૂનું વર્ષ પોતાના પ્રસંગો અને એનાં સારાં માઠાં સંભારણું લઈને ભૂતકાળના ગર્ભમાં જાંઘી જાય છે; ક્ષણે ક્ષણે નદીના ધોધમાર પ્રવાહ જેવા-વહેણ જેવા, કાલના વોહમાં વર્ષો, અને યુગો, વીતે છે; અને દરેક વર્ષે તે યુગે નવું પ્રભાત બિંધડીને આપણને જગાડે છે કે "ઓ માનવ જગતના મનનશીલ પ્રાણી ! જાક; જાંઘવું તારો ધર્મ નથી; જનમવું-જનમતાં જ રહેવું એ તારો સ્વધર્મ છે; નિદ્રા તો આ પૃથ્વી પરના તારા દેહનું દખાણ છે. એના ભારમાં અને એના વિપયોના ઘેનમાં ત્હને જાંઘવાની ટેવ પડી છે; જનમવાનું આગસ આવે છે, અને જ્ઞાનભારકરનાં દિગ્-પ્રયમય કિરણો તને જગાડે છે કે જનમ, જનમ, અને જનમતો જ રહે કે જ્યાં નથી રાત્રિ કે નથી દિવસ; નથી પૃથ્વીનો ભાર કે નથી જલની આદ્રતા. તું પૃથ્વીનો જ વાસી નથી; અનન્ત અહાંડના પ્રવાસી ! ઠેકઠેકાણે તું ભટકયો; અનેક ગ્રહ નક્ષત્રો ઉપર તેં ચક્કર માર્યાં; દેશ-કાલનાં બંધનમાં તું જ્યાં ગયો ત્યાં બંધાયો, રીંધાયો, અને છૂટું છૂટું કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ તારી લવયાત્રા હજી પૂરી નથી કરી શક્યો. હોડ આ આગસને, પ્રમાદ ખંખેરી ઉઠો યા !"

ભગવાન સૂર્યનારાયણ તો મનુષ્યને આવી પ્રેરણા પ્રભાતે પ્રભાતે

આપે છે । નિત્ય અવનવી ઉવામાતા પોતાનાં જહાઝસોયાં વાતસંધી માનવજાળને જગાડે છે, અને દૃઢભર્યા હૈયાથી ઉત્સાહ રેડે છે કે-
 “ જીવડા, જાગ, જાગતુ તારો સ્વભાવ છે; મારું કિંજલુ તો એવા પ્રાણુભંડાગમાંથી-એવા પ્રકાશપુંજમાંથી આવે છે કે જ્યાં નથી ગંત્ર કે નથી દિવસ, જ્યાં અધકાર હોય ત્યાં એના વિગેધી તત્ત્વને પ્રકાશ નામ આપવું પડે, પણ જ્યાં અંધારું જ નથી, ત્યાં કાઈપણુ વિગતીય તત્ત્વ વિનાનો જે રશ્મિસમૂહ છે, તેને શું કહેવું ? એ છે ચેતન્ય, એ છે જ્ઞાન, એ છે પ્રકાશ અને એ જ છે એક અને અનન્ય જીવન !”

ત્રિવાળી આવી ગઇ. સં. ૧૯૯૯ નું સુપ્રભાત ઝવડયું; સ્વામી ગમને પૃથ્વી પર સદેહ દર્શન દીધા ને આજ ૬૮.૫૨ અડસઠ વર્ષ વીત્યાં ને આ પ્રભાતે ૧૯ મું વર્ષ એમની જન્મજયંતીનું છે. આર્ષાવર્તની પ્રજાએ તો આવી અલૌકિક બ્રહ્મભૂતિઓનાં અનેક દર્શન કર્યાં છે. એમની ગાયાઓ ગાય છે, એમની જીવનવીણાની પાગપણો વગ્ગાય છે, ચોર અને ચોરે એમના નામ સ્વભાવથી જ માનવમુખમાંથી નીકળી પડે છે । બ્રહ્મસ્વરૂપની અમર્યાદિત જ્ઞાનશક્તિ લઇ ઉત્તરી પડેલા ભગવાન શ્રી કૃષ્ણયદ્રે યુગે યુગે ઉપયોગમાં આવે એવી, કર્મ, ભકિત અને જ્ઞાનની ત્રિવેણી સંગિતાને માનવગુણ દિન માટે વહેતી મૂકી । મર્યાદાસ્વરૂપ રામભદ્રે ત્યાગ અને પ્રજાપાલનની વિશુદ્ધ ગાજપ્રણાલી બાધી આપી । બ્રહ્મવર્ચસની ભૂતિસમા પગથુનને ધીમગ્નું ભૂપલુ પાસું, અને આવા અવતારોની પૂઠે પૂઠે અને એમને પગલે પગલે, વિશુદ્ધ આચારની બાત પાડતા આચાર્યોએ અનેરા ઉત્સાહથી સતેલી પ્રજાને જગાડી, એમના પ્રાણુમા ઉત્સાહ રેડયો અને જીવનમાં ક્રિયાશક્તિ સાથે વિશુદ્ધિનાં સરવ કાવળા ભગવાન શકગાયર્થે શુભ ચયેલા વેદમાર્ગના કર્મકાંડનો કાદ ઉતાર્યો, ભકિતમાં ભાવ પૂર્ણ, અને જ્ઞાનમાં ચેતન્યની સેર ઉઘાડી આપી બ્રહ્મવિદ્યાનો એવો તો ઢંઢો વગાડ્યો કે હજીએ વેદમાર્ગી પ્રજા આજ આચાર્ય બાધી આપેલા નિય-

મોનું પાલન કરે તો ઉપનિષદનાં સત્ય અનુભવમાં ગતરે ।

વર્તમાન યુગ

અને અત્યારે છેલ્લી ચાર પાંચ સદીઓમાં ઠ્યાં થોડાં ધર્મશ્રવણે ફરક્યા છે । મતિમૂલક કબીરજીનું અલ્પદર્શન, વીગત્વમૂર્તિ સિકંખ શુક્રોનાં ધર્મશૌર્ય, રામરસિક તુલસીદાસજીનું ભાવકાવ્ય, રમ્યમૂર્તિ ચૈતન્યદેવની કીર્તનભક્તિ-આવાં આવા ન્હાનાં મોટાં, પાન રસરૂપ પરમતત્ત્વનાં પાન હગવનારા એક જ સ્વરૂપનાં ભિન્ન ભિન્ન પાત્રો જેવાં દિવ્ય પાત્રોએ ભારતભૂમિના પ્રાણને સાચવી રાખ્યો છે.

અને ત્યાર પછી તો અંગ્રાણના રામ રામમોહનરાય, દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર; કેશવચંદ્ર મેન, પ્રતાપચંદ્ર મજુમદાર વગેરે એ બ્રાહ્મ સમાજના પાયા નાંખ્યા; પરમહંસ રામકૃષ્ણ, એમના વીર શિષ્ય વિવેકાનંદ અને બીન્દુશુરચંદુઓએ તત્ત્વજ્ઞાનની જીવંત ન્યોત પ્રગટાવી । દાર્શિયાવાડને આંગળે શરીર પ્રકટાવી પંજાગને ધર્મક્ષેત્ર ખનાવી, જૂના ધર્મ-ભાવમાં નવો પ્રાણ પૂરનાર સ્વા. દયાનંદજીનાં દાર્પક્ષેત્ર અત્યારે સૂર્યત્ર આપક બન્યાં છે: આવાં આવાં દેવગુણોએ જનમનિ, એતના અને પ્રકાશનાં જ પુંજ પાથરી પ્રગ્લને ઉત્સાહિત અને દાર્પક્ષમ ખનાવી છે ।

આવે જ એક કાળે આગળી ૬૮ વર્ષ પહેલાંના સુપ્રભાતે, પરમદંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થનો આવિર્ભાવ થયો; એમના જીવનની ૩૨ વર્ષની સ્વરૂપ દેહલીલામાં આનંદ અને ઉત્સાહનાં પ્રચંડ મોગ્નજ ગજબ્યાં કરતાં. વિહ્વળા કરતાં વિહ્વળે એમણે જીવનમાં ઉનારી હતી । પાંડિત્ય નહિ, પણ અનુભવ જ આત્મદર્શનમાં પ્રમાણ છે, એવું એમણે પોતાના તપોજીવનથી જીરી ખનાવ્યું. એમના ઉપદેશ કે લેખમાં, એમના અત્સંગમાં કે ચર્ચામાં, ન્યાં લુઓ ત્યાં સાધકને અલ્પજ્ઞાનનો ભરપૂર રમોન્માદ દેખારો. એ તો એમ જ કહેતા આવ્યા છે કે “જૂતળના નવપુરો । ખજરદાર । તમારું પદેડું” કર્તવ્ય નિઃસ્વરૂપને ઓગળવાનું છે. નામરૂપની સાંકળને જગા માંથી છોડી નાંખો; આ

વિશ્વોદ્યાનમાં વિષયોના નીચ મુલામ બની લાગે વહેવા માટે વેદમાં માર્યાં માર્યાં ન કરે. તમાગ સ્વરૂપને ઓળખી, સાચા સ્વ (આત્મ) ગળ્યને હાથમા લમ્, પાંદડે પાંદડે અને રુજેરુજમાં આ વિશ્વવત્તા સૌંદર્યમાં, આસ્તિક સ્વનંતનાતા મંત્ર બધી મૂકત વિહરે. વેદાન્ત તમાગ કામકાજમાં દખલ દગ્વા નથી માગતું. માત્ર તમાગી દષ્ટિમાંજ એને દેગ્દાગ કગ્વે છે. "

તત્ત્વજ્ઞાનને વાતોતો, અર્થોતો, ચક્રોતો, કે મિથ્યા ઉટપટાંગ તકનો વિષય નહીં, પણ અનુભવનો ક્ષપિપ્રસાદ માને છે. પશ્ચિમની જગ્દ અને કેવળ સાંસારિક અવગદષ્ટિને જ અત્ય માનનારી કેળવણી પામેલાને એ ચોકખું સંભળાવે છે કે:—

" અરે ઓ આધુનિક અર્થશાસ્ત્ર ! ત્યાગીએને જોઈને તાગ હોશ-દોશ ઉડી જાય છે; ગભરા નહિ ! વેદાન્તનિષ્ઠ સાધુ જ સોફોસ્ત્રીઅર થન છે, એ જ આર્થ પ્રગતી સાચી મૂડી છે. એમનો નિર્વાહ ખર્ચ નહોતો વ્યય નથી; બલકુ એ તો અવિનાશી આધ્યાત્મિક મૂડીનો અધાગ બડોળ છે. તેમના પવિત્ર અસ્તિત્વથી જ ભૂમિ-દગ્ધિયાળી બને છે. તેમના અમીલથી નેણને નીગબવા સૂર્ય અને ચંદ્ર પણ ચળકયા કરે છે ! તેમના ચગ્ગો ઉપર વારી જવા લક્ષ્મીજ પણ તરફડે છે ! સાંસારિક ધનરેલવ અને મૂડીચાદમાં ડૂબેલા લોકો ! શું તેમને તેમનું અસ્તિત્વ ભારે પડે છે ? ખીતા નહિ. ખીગ્ત તો હીક, પણ આ સાધુઓ પરમેશ્વર પામેથી પણ ફૂટી કોડી માગતા નથી. શરીર રહે તો મે હીક, અને હમણાં જ એનો અંત આવે તો પણ પરવા નહિ; પગંતુ તેમનું હાલવું ચાલવું, હરવું કરવું, તેમની પ્રત્યેક ક્રિયા સંસારના જગ્દ અવે ઉપર અસંખ્ય ઉપકાર કર્યા કરે છે. "

રામ જન્મજયંતી

આ બેસતા વર્ષે એમની જન્મજયંતી છે, એમને તો મૃત્યુ જ નહોતું ત્યાં જન્મતી વાત જ ક્યાં કરવી ! નિરંતર ક્ષણમાં જ વિહર.

નારા એ પરમહંસને જીવન કે મરણ, જૂઞ કે દુઃખ, માન કે અપ-
માન જેવાં, મન અને શરીરને લાગુ પડતાં હંદોનોનું સ્મરણ પણ
નહોતું; પરંતુ આપણે મન એ અવતર્યા, જીવ્યા અને આ પંચ-
જૂતનાં જોણાઆને પાંચ તરુઓને પાછું સોંપી, મધ્યવર્તીકાલમાં જીવન-
લીલા દેખાડી ગયા, તેમાંથી ઉત્સાહ, આનંદ, અને જોજસનાં આદો-
લનો મળે છે.

આપણે એમને સ્મરીએ, નમીએ, અને વિનવીએ કે હે પરમ ગુરુ-
દેવ ! અમારા જીવનમાં આપનો અહભાવ, આપનાં જ્ઞાનગૌરવ, આપની
ભક્તિપ્રભા, આપની વૈરાગ્યદીક્ષા, અને અખંડ શ્રેષ્ઠનિષ્ઠાનાં કિરણો
ઉતારજો ! જગતના બળતા જ્વાળામુખીમાં અમે જભા છીએ ત્યાં
જ્ઞાનસુધાનાં શીતળ છાંટણાં છાંટજો ! ભવોભવનાં બધન તોડી નાંખજો,
અને શ્રાશીર્વાદ આપજો કે આપના ચરિત્રને પગલેપગલે, અને ઉપદેશ-
ની પ્રત્યેક એધાણીએ અમને નિત્ય આપનું સ્મરણ રહે ! આપ જ
છો, આપ અહસ્વરૂપ જ જ્ઞાતવ્ય અને પ્રાપ્તવ્ય છો. એવું જ્ઞાન રહે !

પરમકૃપાળુ ગુરુદેવની આપણા સર્વ ઉપર અમી ભરી જ્ઞાનદષ્ટિ રહે
એવી સહૃદય પ્રાર્થના છે !

શ્રી રામતીર્થ વાક્સુધા

સંપાદક—શ્રી. જયંતીલાલ મ. ઓઝા
બી. એ , બી. ટી., એવએવ. બી.

૬૬

(૧) ન્યા સુધી સમસ્ત જાણ સ સાર જ્ઞાનાગ્નિને, સમર્પણ ન કરવામા આવે ત્યાં લગી સચો—કાયમી—આનન્દ પ્રાપ્ત થાતો નથી.

(૨) સ સારમા ન્યારે કોઈની એક કામના શાન્ત થાય છે, ત્યારે તેને પોતાના શિર પરથી કેટલો ભાર ઝીલો થયેલો લાગે છે ? અને તેને કેટલો આનન્દ થાય છે ? તો પછી તે વિદ્વાનના આનન્દનું તો પૂછવું જ શુ કે જેના હૃદયમા જરા પણ વાસના રહી નથી અને જેના સઘળાં સંકલ્પોનો નાશ થઈ ગયો છે ?

(૩) એન્ટનીએ આનન્દને પ્રેમમા શોધ્યો. ભૂતંસે કીર્તિમાં અને સીઝરે ચક્રવર્તીપણામા પહેલાને અપમાન મળ્યું, બીજાને તિરસ્કાર, અને ત્રીજાને કૃત્તનતા કેવળ એક આત્માનુભવ જ હૃદયને શાંતિ અને આનન્દ આપી શકે.

(૪) ખાડની બનાવેલી રેવણાડીને તેના અદરના સાહેબ સાથે ભાગી નાખીએ તો શુ મળે ? ખાડ જ ખાડ ત્યારે શુ આપણે ખાડને ભાગી ? ના તે તો હતી તેમની તેમ જ રહી આપણે ભાગ્યું કેવળ નામ અને રૂપ. તે જ પ્રમાણે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ આકાશ-વજ્ર-

તેના નામ રૂપ 'તત્ત્વમસિ' 'તે તુ જ છે'—એ મહાવાક્યના હ-
થોડા વડે દૂટાઈને ચૂરેચૂગ ચાય તો શું મળે?—એક આત્મા.

(૫) ત્યારે કેાઈ બ્યક્તિ, જાતિ કે દેશ એક જ સ્થિતિમા
બધાઈ રહેવા ઇચ્છે છે, ત્યારે પ્રકૃતિના અચલ નિયમનો દડો તેમની
પીઠ પર જોડી પડે છે, એમને કે તેને અનેક પ્રકારના દુષ્કર્મ અને
સુકર્મની જાનિતમા જકડાવુ પડે છે.

(૬) જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એ રીતે થઈ શકે છે, (૧) પુસ્તક કે
શ્રવણ દ્વારા, (૨) અનુભવ અને પ્રયોગ દ્વારા. રસાયણશાસ્ત્રનો અ-
ભ્યાસી જો પ્રયાગો પણ ન કરતો જાય, તો તે વિદ્યાનો તેને યોગ્ય લાભ
ન મળે. એવી જ રીતે આત્મવિદ્યાનો અભ્યાસી પણ અધ્યાત્મવિદ્યાના
અભ્યાસ સાથે તેનો પ્રયોગ-વ્યવહાર કરતો જાય તો જ તેનો ખરો
આનન્દ મેળવી શકે છે.

(૭) જો આપણુ મન ઈર્ષા, દ્વેષ-વગેરે દોષોથી રહિત હોય,
એટલે કે સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ હોય તો સસાગની ઝાઈ પણ વરતુ આપ-
ણને કદી દ્વાનિ કરી શકશે નહીં.

(૮) તમારી પાસે કેાઈ પણ માણસ બીજા માગવા આવે તો
તમે મ્હોં ફેગવી દ્યો છો, તે જ પ્રમાણે પરમેશ્વર આગળ બિખારી
બનીને બીજા માગવા જશે તો તે પણ મ્હોં ફેગવી લેશે. તેમની તો
હૃદયની પવિત્રતા અને ભક્તિ સાથે જ મળે.

(૯) જો તમારો સંસ્કૃત હશે, તેવું જ પરિણામ તમારી
અદ્વતી શક્તિ લાવી આપશે. તમારામા એવી શક્તિ જોડેલી છે, કે
જેથી તમે દેવતાઓની બરોબરી કરી શકો છો. દેવતા એમને પ્રકૃતિની
શક્તિઓ વેદ અનુસાર વર્તન કરવાથી તમે દેવતાઓ સુધી જઈ
પહોંચી શકો છો. એ પાશ્વિમાત્મ્ય પ્રભુઓ. જ્ઞાનવી ચરીરના લોહી-
માસથી તમે તમારા હાથ ખૂણ ખગડ્યા, હવે આવો, અને તમાગ
પોતાનામા જ સૌંદર્ય અને જ્યોતિસ્વરૂપનું દર્શન કરતા રહો.

(૧૦) વિદ્યાન અતિ શીઘ્ર ગતિએ ‘ગો ઓન, ગો ઓન, ઓન, ઓન’ (આગે ચલો, આગે ચલો) કરતું કેવું દોડી રહ્યું છે ! કેવે ઉત્સાહ ભર્યે પગલે આગેકૂચ કરી ગયું છે ! ભવે ! ભાઈ ભવે ! ખૂબ આગળ વધ ! દોડાય તેટલું દોડ ! ચામાશ ! ચામાશ !

(૧૧) પરંતુ ભાઈ ! તું જેના કામ માટે જાય છે તેને તો જાન મળી લેવું હતું ? રેલગાડી, તાર, તોપ, અનૂન-એ બધાંને આનન્દધન પરમાત્માના સાસનિયા બનણી તેમની ભણી તું દોડતું તો જાય છે, પણ સાલળી લે કે આ બાલ બચ્ચાઓ, આધાતો અને પ્રત્યાધાતો મા ગાતિ અને આનન્દ કદી તથી મળવાનાં. વહેલા કે મોડા કહેવાતા સુધાગનો ભારે મોલ માથે હિપાડી ખૂબ દુઃખી થઈ છેવટે તો નિઃસ્વરૂપ આત્મા ભણી જ પાછા પગલા ભરવા પડશે.

(૧૨) પૂર્વે પણ શુદ્ધિપી પોપટ ગડતા હતા, અને ભવિષ્યમાં પણ ગડતા ગહેશે, ગમે તો દિવેસોદી (તત્ત્વચાન) તેને સિદ્ધ કરવામાં સફળ થાય, કે ગમે તો બેશુદ્ધ થઈ ભોય પર પડે; પરંતુ એક માત્ર સત્ સ્વરૂપ, નિર્વિકાર, જ્ઞાન અને આનન્દમય મારું પવિત્ર સ્વરૂપ તો સદાય જેવું ને તેવું જ ચાલ્યું આવે છે અને જેમનું તેમ જ રહેશે.

(૧૩) જેણે વિચારના મૂળ આધાર અને આશ્રયદાતા અહોને ઓળખ્યો છે, તેનું સર્વસ્વ અહીં જ અહીં થઈ ગયું છે, સર્ગવિદ્યાલા પણ અહીં, શેઠ નોકર પણ અહીં, મિત્ર હોય કે વેરી હોય તે પણ અહીં. માતા, બહેન, ભાઈ પણ અહીં તેના પાડી વચ્ચે અહીં અને તેના કક્ષમ તથા તલવાર પણ અહીં. તેને માટે તો અહીં જ સાદની ગોદડી * ને. ધરત્યાર, યાપણ, મિલકત બધું જ અહીં છે !

(૧૪) સંસારનો ઉદ્ધાર કરવાની મુશ્કેલી હોય તો બીડો, બબા

* સાધુની એકની એક ગોદડી, પધારી, પછડી, ડગનો, બોરીકું, આસન છત્રી એમ અનેક હથેળીઓ આવે છે

ચાઓ, અને તમારા સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાઓ એમ કરશો તો અન્ય લોકો તો તમારી ઈચ્છા થતા વિના જ એમની મેળે ઉન્નત થશે, અને આપોઆપ જ મોટામાં મોટો ઉપકાર થઈ જશે અને ત શક્તિ સાથે અભેદ કંવાથી તમારામાં પણ અનન્ત શક્તિ આવી જશે

(૧૫) પરમેશ્વરની દૃષ્ટિમાં બધા સમાન છે, કેમકે પરમેશ્વરેજ બધાને ઉત્પન્ન કર્યા છે, અને તેથી જો આપણે પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરના ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણે પ્રાણી માત્ર સાથે પ્રેમ કરવો જોઈએ

(૧૬) આધુનિક કેળવણીએ ભણે કંઈક ફાયદો પણ કર્યો હોય પરંતુ તેમાં ફેરફાર અને સુધારણાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સઘળા ધર્મેતિો પ્રાણી તરફ માનનો મુકુટ, વિદ્યાનો પલ વિદ્યા એવું વેદાતજ એક એવી વિદ્યા છે કે જે અજ્ઞાન અને સંક્રમણ દૂરનાગએનો કાય પકડી શકે છે.

(૧૭) મનને દેવની પાસે બેસાડવું તેનું નામ ઉપાસના છે, ખીજી રીતે કહીએ તો ઉપાસના એવી અવસ્થાનું નામ છે કે જેમાં ગમ રામે રામમાં ગમી ગઈ, મન અમૃતમાં તૃપ્ત થઈ જાય, ને ચિત્ત આનન્દ-મગ્ન બની જાય

(૧૮) આનન્દ અને મુખનું કાન્ધ તો મનણે અનણે ચિત્તમાં બહામ્બાર ભગવો એ જ છે, મુખ અને આનન્દ આત્માકારવૃત્તિ વિના કરામાંથી ઉત્પન્ન થતા જ નથી

(૧૯) કોઈ કહેશે કે આદૃતિ બનાવવામાં શો સ્વાદ ? પણ ભાઈ ! એ પ્રશ્ન પૂછનારને સ્વાદ-આનન્દનું ખરું સ્વરૂપ જ વિદિત નથી. અહાભાવનો વિનાશ એનું નામ જ સ્વાદ-આનન્દ છે ।

(૨૦) જે પુરુષની સ્વાભાવિક ક્રિયા ઇશ્વરી નિયમાનુસાર બનતી હોય, જેની ઈચ્છા ઇશ્વરની ઈચ્છા જ બની ગઈ હોય, જેનો સ્વભાવ જ એવો થઈ ગયો હોય કે તેના પ્રત્યેક આચરણમાંથી

‘શિવાહમ્’ નો સંગીતમય ધ્વનિ નીકળે એને દુઃખ શાનું ગહે ?

(૨૧) અહંતા, મમતા અને ભોગવાસના સંબંધી ઇશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરવી એ તો કટાઈ ગયેલા ત્રાણાના પાવમાં દૂધ ભરવા જેવું છે.

(૨૨) ઇચ્છા કે કામનાની ગધ પણ ન ગણો, ત્યાગના તપ્ત પગ નિશ્ચય કરીને એમો, વૈગમ્યનાં મોતીની માળા ધારણ કરો, શાનનો સુકટ પહેરો અને પછી જો તમારી પામેથી પરમેશ્વર દૂર ખસે તો મને બાધી બાધીને માગ્જો !

(૨૩) જ્યાં આ જગતના કોઈ પણ જગતના સંબંધો રહેતા નથી, અર્થાત્ સર્વ સંબંધ શૂલી જવામાં આવે છે, એવી ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થઈ સંપૂર્ણ એકાગ્રતા પામી જ્યારે આપણું મન અદ્યક્ષ પણ દેવી ભાવમાં સ્થિર થાય છે, ત્યારે તે સમયે જે જે પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવે છે તે બધી પ્રાર્થનાઓ સફળ થાય છે.

(૨૪) જો તમે જગતના પદાર્થોની જગ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વગર પોતાના મહિમામાં સ્થાયી અને સૂર્યના જેવા તટસ્થ સાક્ષી-પણામાં ગહી નિરાશ વિચરી શકો, તમારું પ્રદાન અને જીવનને દેના-વતા તથા જે દિવ્ય ચિત્તશક્તિ તમે પોતે જ છો, તેના સત્ય મહિમામાં નિષ્ઠા રાખીને કોઈ પણ જગતનું દેહાલિમાન રાખ્યા વગર જીવન ગાળી શકો, તો જે પરમશક્તિનો આણુ આપ્યા વિશ્વને માનવી પડે છે, તે પરમશક્તિનું સ્વરૂપ જ તમે યદ્ય જશો.

(૨૫) ઇશ્વરી નિયમ એ ત્રિસુલ (cross) છે, તે હુદ્દ અહંકારને (અહંભાવને છેદી નાખે છે.) જે કાંઈ ગજબુશીથી આ ત્રિસુલ રૂપી શળી ઉપર ચઢી પોતાનો ધ્વંસ કરે છે, તેને માટે આપું વિશ્વ નંદનવન બની જાય છે, બીજા બધાને માટે તો આ સંસાર નરક સમાન છે.

(૨૬) ઇશ્વરી નિયમની નિષ્કપટ ભક્તિ અને શ્રદ્ધાશીલ ઉપાસના કરતા અન્ય મનુષ્યોના હૃદય કદાચ ભગ્ન થાય તો તેને માટે આ-પણે જવાબદાર નથી. ‘ ઇશ્વરી નિયમનો ભંગ ન કરવો ’—એ

જ આપણી સર્વ કૃત્તા વિશેષ અને મહત્ત્વ જવાબદારી છે

(૨૭) વેદાન્તના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે અનુભવ કરો કે તમે સદા પવિત્ર છો, સદા વિશુદ્ધ છો, સદા પૂર્ણ રૂપ છો, દેવના દેવ મહેશ્વર છો આવો તમે વિચાર કરો, ખાતરી કરો, સ્વાનુભવ કરો, અને તે પ્રમાણે જીવન ગાળો

(૨૮) મનુષ્યજાતિએ સમાનતા, બંધુતા અને પ્રેમના નિયમાનુસાર જીવન ગાળવું જોઈએ વેદાન્તની દૃષ્ટિએ તો વ્યક્તિગત સત્તા કે અધિકારને પોતાનો માનવો એને આત્મહત્યા સમાન મહાન પાતક ગણ્યું છે

(૨૯) પ્રકૃતિના અટલ નિયમાનુસાર જગત પન્નો સર્વ પ્રકારનો પ્રેમ આપણને એક એવી સ્થિતિએ પહોંચાડે છે, કે જે સાથે આપણું પ્રેમપાત્ર બાહ્ય જગતમાથી લોપ પામે છે જ્યારે એ પ્રેમપાત્રના રૂપ, વર્ણ, આકૃતિ કે ચિન્હ પણ નથી રહેતા, ત્યારે સર્વના આધાનબૂત પન્મ સત્તામા અત કચ્છુ વિશેષ ને વિશેષ લીન થાય છે

(૩૦) જ્યારે જગતના પદાર્થોના માત્ર ચિત્ર રૂપે જ આભાસ થાય છે, જ્યારે વસ્તુમાથી વસ્તુની ભાવના સમી જઈ આપણે અક્ષર આત્માને એ સર્વ વસ્તુઓમા જોઈ શકીએ છીએ, જ્યારે એક પદાર્થ પન્થી બીજા પદાર્થ પર મોહિત થવાની ટેવવાળા આપણા મૃતો એ બધામાથી વસ્તુપણાની ભાવના બૂની જઈને આપણા હૃદયોને સર્વ પદાર્થોની પાછળ અદૃશ્ય રહેલી પ્રજ્વળાનુ દર્શન કરાવી ઉત્તત બનાવે છે, ત્યારે સમસ્ત વિશ્વ સાથે અભેદ અનુભવવો બહુ સહેલો પડે છે.

(૩૧) મનુષ્યની દ્રવ્યથી મેવા કચ્વી એ તો નજીવી મેવા છે, એ તો પત્નીને દ્રવ્ય આપીને તેની સાથે છૂટાછેડા કરવા જેવું છે. પત્નીને દ્રવ્ય નહિ પણ પ્રેમની આરમ્ભતા છે એક મનુષ્યને દ્રવ્યની જ સહાય આપવી એ તો પાપી બનવા જેવું છે. એમ કહીને તમે તેની સાથે હજકપન ગમે છો, તેને પ્રેમ અને જ્ઞાન આપો.

ગ્રન્થસ્વીકાર

卐

૧-સ્વ. કુમાર થી મોતીસિંહજી મહીડા-સ્મારક ગ્રન્થ-પ્રકાશક
કુમારશ્રી નરેન્દ્રસિંહજી મહીડા; માડવા-ચાંડોદ-૫૭૭ ૩૮૫, કીમત ર.
૩-૦-૦, -માડવા-ચાંડોદના સ્વર્ગસ્થ કુમારશ્રી મોતીસિંહજી મહીડાના
સ્મારક તરીકે આ ગ્રન્થ એમના લઘુ-મધુએ પ્રકટ કર્યો છે. એનું સંપાદન
કાર્ય શ્રી. તાગચંદ પો. આગલગએ કર્યું છે. આમા શ્રી. મોતી-
સિંહજીની જીવનરેખા, સાહિત્યપ્રેમ, એ ઉપરાંત એમનાં ગદ્યપદ્ય
વેળાનો સંગ્રહ છે નાની ઉમરમા જ સ્વર્ગવાસી થયેલા આ ગજ-
કુમારના લેખોમા સહૃદય ભાવ, સાહિત્યસેવાની ધગશ અને ગદ્યપદ્યના
એક સુંદર લેખક થવાના બીજ જણાય છે એમના કાવ્યોમા ઉદય છે,
શબ્દોની સાર્યકતા છે, અને જે ચિત્રો એમણે ગદ્ય તથા પદ્યમા દોર્યા
છે, તેમાં સગ્ગ સ્વાભાવિકતા છે. આવા એક ભિગતા લેખકનો જીવન-
દીપ ભરજીવાનીમાં ખૂબાઈ ગયેા, એની એમનાં સંબંધીઓ, સ્નેહીઓને
તો ન પુગાય તેવી ખોટ હોય જ; પરંતુ એથી એ વિશેષ ગુજરાતી
ભાષાને પડી છે. એમના ખીલતા વિકાસભાવી, જે એ વધારે જીવ્યા
હોત, તેા ગુજરાતને ઘણું વધારે મળત. પુસ્તકની ખૂબાઈ, બાધણી વગેરે
ખૂબ સુંદર હોઈ, પ્રકાશકે સ્વર્ગસ્થ પ્રતિનું જાણુ વાળવાનો સારો
પ્રયત્ન કર્યો છે.

૨—દુનિયાની દુઝ્ઘાથી દૂર:—અંગ્રેજ લેખક જેમ્સ એલ્વનના Above Life's Turmoil નો ગુજરાતી અનુવાદ છે. અનુવાદક સદ્ગત શ્રી. જાદવરાય હકુમતગાય હામર; સંપાદક શ્રી. વૈકુંઠલાલ શ્રીપત્રરાય હાકોર;—પ્રકાશક: ગમકૃષ્ણ, સેવા સમિતિ, —અમદાવાદ. પૃષ્ઠ ૧૧૦—કી મત આઈ આના.

જેમ્સ એલ્વનના નીતિ અને ચાન્ડિય વિષયક થણા પુસ્તકોનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ થયો છે, એમાં આ પુસ્તક સુંદર ઉમેરો કરે છે. મૂળ લેખક રત્નત્ર વિચારક હતા આ અનુવાદ પણ સર્વ છે, અને મૂળનો ભાવ અનુવાદમાં ગિતારવાનો આમાં મારો પ્રયત્ન થયો છે. એક-દરે અનુવાદ સર્વ છે, ભાષા સહેલી છે, અને જે ઉદ્દેશથી એ લખાયો-છાયો છે તે પ્રયાસ સ્વત્વ છે.

૩—અર્હંત કોણ. ૪-શ્રી ગમકૃષ્ણ પગ્મહસનુ સક્ષિપ્ત જીવન અને ઉપદેશ —આ બન્ને પુસ્તકો પણ શ્રી ગમકૃષ્ણ સેવાસમિતિ, અમદાવાદ તરફથી પ્રકટ થયેના છે. પહેલા સ્પર્શસ્પર્શનો વિવેક સૂઝાડે તેવા શ્રી. પુગતન હવિત જીવના વાર્તારૂપે લેખ છે. બીજામાં પગ્મહસ શ્રી ગમકૃષ્ણનું સક્ષિપ્ત જીવન તથા ઉપદેશવાક્યો છે. શ્રી ગમકૃષ્ણ મેવા સમિતિ-અમદાવાદ, અવાગનના આના પ્રકાશનો કરી જનતાની સારી સેવા બજાવે છે.

૫. મહાયોગ —હિન્દી, લેખક-પ્રકાશક ગાંધીમા શ્રી ગુધુવીર-દાસ, અમગવાગા; બગસરા, કાઠિયાવાડ બેખકે આમાં શ્રી ગમાનંદ-સ પ્રદાય પ્રમાણે યોગસાધના સમગ્રવીને, શ્રી ગમચંદ્રજીની ઉપાસનાનું વર્ણન કર્યું છે. પુસ્તકમાં ગમાનંદસ પ્રદાયનું વંચવૃક્ષ તથા રામાનંદ સ પ્રદાય પ્રમાણે બ્રહ્મવિદ્યા મહાયોગ એટલે સાકેત પ્રાપ્તિ ને મુક્તિ તરીકે જોળખાવી, એ જ દષ્ટિએ મહાયોગના સાધન સમગ્રવે તેવા બે નકશાઓ છે. પુસ્તક હિન્દિમાં છે, છતાં ગુજરાતના વાચનાગ સમજી શકે એવું છે.

મીઠાં માનવીનાં બાળ

[દાજ . સીતાગમના સન્માન ।]

૫૬

મીઠાં માનવીનાં બાળ,
સૌમ્ય પ્રકૃતિનાં બાળ, આવેને આજ માટે બાંગણું.

. થાકયાં છે અંગ તારાં, યાદી છે ચેતના;
પૃથ્વીના ખંડે ખંડે, જાગી છે વેદના;
ઘડી હ્યોને વિશ્રામ,

મારાં ચાહેલા બાળ;-આવેને.

કલ્પનાકુસુમ સમી આશાની વાટ છે;
મૃગજળનાં પાનસમી સ્વપ્નોની થાહ છે;

તોડો તિમિર કેરા બંધ,

પામો શાશ્વત આનન્દ-આવોને.

- વિશ્વપ્રેમમંત્ર આજ જીવનમાં ઉતારવા;
અલિપ્ત ક્ષોભમુક્ત શુભ જ્ઞાનતેજ પામવા;
વરવા વિજયશ્રી સુરમ્ય,
જાવા દેશ એ અગમ્ય;-આવોને.

મનમોરલીમાં પૂરી સર્વ શુદ્ધિના સૂર;
મૃદુદિલિત વિલસિત પાંખે જાડીએ અનન્ત ઉર;
હેતા સોડહમ્ ટહૂંકાર, •

ગદમ્ પ્રદાસિ ગાન;-આવોને.

સૌ. કુમુભ ઠાકોર; એમ. એ.

સદ્ગુરુદેવનું હૃદય

લેખક:-શ્રી. પ્રાણલાલ પ્ર. બક્ષી; બી. એસસી.

જ્યારે મનુષ્ય વિકાસક્રમમાં આગળ વધતો જાય છે, અર્થાત્ સામાન્ય જનસમૂહથી પોતાની આરિત્યશુદ્ધિમાં નિર્મલ જની જ્યારે પ્રઠવીકરણની અમુક કક્ષાએ પહોંચે છે, ત્યારે દેવજ પગમાર્ગ અને જગતના દૃશ્યાણુ માટે રહેલા સદ્ગુરુદેવનું લક્ષ્ય તેવા જિજ્ઞાસુ તરફ એમાં છે. અને ત્યાં પછી તેના માર્ગમાં આંતરગચ્છ થતી અનેક મુશ્કેલીઓને સહન કરવા અને દૂર કરવા બળ અને સહાયતા આપતા રહે છે. તેઓ તે જિજ્ઞાસુ મનુષ્યને પોતાના તરફ ત્યાગથી એથવા માટે અદરશ રીતે પ્રોત્સાહન આપતા રહે છે. અને સંસારમાં જૂલા પડેલા પચિત્તને જલદી માર્ગ પર લાવવા અને એ રીતે પોતાની નજીક આકર્ષવા તેના માર્ગમાં પ્રકાશ પાડે છે. એવી રીતે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં બટકતા પચિત્ત ઉપર ગુરુદેવની દયા અને કરુણાની દૃષ્ટિ ગ્રહેવાથી, જેમ સૂર્યના પ્રકાશથી કમલ વિકસિત થાય છે, તેમ જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય નિવૃત્તિમાર્ગ ઉપર પ્રયાણ કરી વધારે ને વધારે સાધનસંપન્ન બનતો જાય છે. અને પોતાના મન, વાસનાવૃત્તિઓ તેમજ રથૂન શરીર ઉપર કાબુ મેળવતો જાય છે. એ રીતે આરિત્યશુદ્ધિ કરી જિજ્ઞાસુ નિવૃત્તિમાર્ગ ઉપર અધ્યાત્મશુભનની અમુક આંતરિક કક્ષાએ પહોંચે

છે, ત્યારે ગુરુદેવ તેને ઉમેદવાર શિષ્ય તરીકે ગ્રહણ કરે છે. આ સ્થિતિમાં ગુરુદેવ કેટલાક સમય સુધી શિષ્યને સંપૂર્ણ રીતે સાધન સંપન્ન-અર્થાત્ વિવેક, વૈરાગ્ય, પદ્મસંપત્તિ-(૧ મન પરત્વે નિગ્રહ; ૨ કાર્ય પરત્વે નિગ્રહ; ૩ સમાનભાવ; ૪ ચિત્તની પ્રસન્નતા; ૫ એકાગ્રતા; અને ૬ શ્રદ્ધા) અને મુમુક્ષા અથવા પ્રેમયુક્ત બનાવી જેમ શુદ્ધ સર્વેદ વસ્તુ ઉપર રંગનાં બીજાની છાપ સ્પષ્ટ રીતે ઉતરી શકે છે, તેવી રીતે ઉમેદવાર શિષ્યની આરિત્રશુદ્ધિ ઉપર ખારીક નિરીક્ષણ રાખી પોતાના જ્ઞાન-હૃદયની છાપ શિષ્ય ઉપર સ્પષ્ટ રીતે પડી શકે તે પ્રમાણે તૈયાર કરે છે.

ઉમેદવાર શિષ્યને આ પ્રમાણે શુદ્ધિકરણ કરતાં કેટલાંક વર્ષો અથવા છંદગી પણ વ્યતીત થઈ જાય છે. આ માર્ગ આંતરિક છે, એટલે તેના ઉપર ત્વરાથી ગમન કરવું કે ધીમેધીમે તે કેવળ શિષ્યના પોતાના પ્રયત્નો ઉપર જ અવલંબીને રહે છે. શિષ્યને જ્યારે તીવ્ર જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે જ આ અગમ માર્ગ ઉપર વધારે ઝડપથી આગળ વધી શકાય છે.

ઉમેદવાર શિષ્ય જ્યારે ગુરુદેવના અત્યંત સાંનિધ્યમાં રહેવાને લાલક બને છે, અર્થાત્ શિષ્યનું શુદ્ધ ચયેલું હૃદય, ગુરુદેવ પોતાના દિવ્ય હૃદય સાથે સંયુક્ત કરવાને યોગ્ય ગણે છે, ત્યારે તેનો ખરેખરા શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર કરે છે. અને શિષ્યનું જ્ઞાન પોતાના જ્ઞાન સાથે જોડવાને માટે તેના ઉપર અમુક પ્રકારની વિધિ કરવામાં આવે છે. એ રીતે અંગીકાર કરેલા શિષ્યનું બહારનું આચરણ તેના વિચારમાં, વાણીમાં તેમજ કૃતિમાં એકરંગી, દિવ્યપ્રેમથી ચમકતું, સરલ, સાદું અને વિનયસંપન્ન બને છે. અને ગુરુદેવના હૃદયની સાથે જેમ જેમ એકચતા સધાતી જાય છે, તેમ તેમ તેમના દિવ્ય જીવનનો પ્રવાહ શિષ્યની માર્ગદર્શત, તે જે જે સ્થાનમાં હોય ત્યાં જાત અથવા અજાત રીતે વહન થતો રહે છે. એટલે આ સ્થિતિમાં

પ્રભુવિદ્યા તરીકે બની ગેહવાનું હોય છે. ક્ષણે ક્ષણે અને પળે પળે ચોતાની ચાત્રિશુદ્ધિ ઉપર ધ્યાન આપવું પડે છે. એટલે કે સ્થૂલ શરીર, સ્વાગણીયશરીર અને માનસિક શરીર એ ત્રણે શરીરોને અલગ અલગ તેમ જ સમગ્ર ગીતે એવાં તો એકતાનતા ઉપર લાવવાં જોઈએ કે, તેની માગફત મનના ઉચ્ચ પ્રદેશ-વિજ્ઞાનમય અથવા પ્રજ્ઞાભૂમિગ-માયી અતરાત્રાનો અવાજ સ્પષ્ટ રીતે આવી શકે શુદ્ધેશ્વર સ્વાભાવિક ભાન આ ભૂમિતા પર હોય છે, એટલે શિષ્યને શુદ્ધેશ્વરના સતત પરિચયમાં રહેવા માટે ધ્યાન, ધ્યાનજા અને સમાધિ દ્વારા વિજ્ઞાનમય કોષનો વિદ્યાસ સાધવો પડે છે અને જ્યારે પ્રજ્ઞાભૂમિકાનો પ્રથમ ક્ષણવારે પાત્ર શિષ્યને સ્વાનુભવ થાય છે, ત્યારે જ સમગ્ર શકાય છે કે, એ સ્વયં પ્રકાશ અને દિવ્યભૂમિતા કેવી છે ? આ સુબધમાં દેવી ચોજના કેવા પ્રકારની છે, જેની પુવનાત્મક દર્શીત સમજવા માટે સામેના પૃષ્ઠ ઉપર કોઠો આપેનો છે તે જોવાથી ચોજના સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાશે.

ઓ શિષ્ય ! તને શુદ્ધેશ્વરની રૂપારે નિકટ પહોંચી તેમના હૃદયમાં સ્પૃગયમાન થતા વિચારો અણુવાની ધમ્મ છે ? તો તુ તારા હૃદયના અપૂર્વ શાંતિરૂપી ખડમાં પ્રવેશ કર, અને ત્યાં તેની અત્યંત પ્રકાશિત સુવર્ણ પ્રભામાં વિશ્રાન્તિ લઈને જોએાની તુ દૂરથી મેવા કગ્તો હતો, તેમની સાથે ઐક્યતા સાધી નિકટનો પરિચય કરવા પ્રયત્ન કર । કારણ કે શુદ્ધેશ્વર સ્વીકાર કરેતો દરેક શિષ્ય તેમને અત્યંત પ્રિય હોય છે તેઓ દરેક શિષ્ય પરત્વે એક સરખો જ પ્રેમ, મમતા અને સહાનુતા રાખે છે, તેથી દરેક વ્યક્તિગત શિષ્યને એમજ જણાય છે કે શુદ્ધેશ્વર તેના એકના સવાય બીજો લક્ષ જ આપતા નથી પરંતુ તેનું વાસ્તવિક કારણ એવું છે કે, શુદ્ધેશ્વર આત્મિક ભાન (સવિત) આકાશ પ્રમાણે એટલું જાણુ વિસ્તૃત અને વ્યાપક હોય છે કે, તેઓ દરેક વ્યક્તિના હૃદયમાં સમાનપણે વ્યાપક થઈને રહે છે તેમ જ

अनुक्रम	व्याख्या तत्त्वसंग्रह	लोक संग्रह	पिंड-शरीर तत्त्व संग्रह	ज्ञान	तन्मात्रा	इन्द्रिय	चेतना अवस्था
१	आदि	सत्य	देहस्थ	०	द्रव्य	पिंडशरीर	०
२	अनुपाद	तप	"	०	द्रव्यदर्शन	पायेनियव	०
३	आशय	जन	आत्मा	आनंदमय	शब्द	श्रवण	समाधि
४	वायु	भट्टर	प्रज्ञा-सिद्धि	विज्ञानमय	रूपशब्द	त्वया	दर्श
५	अग्नि	स्वर	सुद्धि-भनसे प्रभ-भनसे	भनोमय	रूप	यक्षि	सुश्रुति
६	जल	ज्वर	प्रभ-जिम्	प्राणमय	रस	ज्वर	स्वप्न
७	पृथ्वी	ज्वर	प्राण्य पु-प्रतीक स्थूल	अन्नमय	गंध	घ्राण	जगत्

ખાસ ઠરીને તેમના શિષ્યો પ્રત્યે તે પોતાના દિવ્ય હૃદયમાથી (૧) અનુકંપા (Sympathy) (૨) આનંદ (Joy) (૩) દિવ્ય પ્રેમ (Love Divine) (૪) ધૈર્ય (Courage) (૫) બળ, વીર્ય (Strength) (૬) ક્ષમા-આમોશ (Divine Patience) અને (૭) અપૂર્વ શાન્તિ (Peace Eternal) નો તેજોમય પ્રવાહ સદોદિત વહેવડાવ્યા કરે છે અને ઉત્તરોત્તર એ રીતે ગુરૂદેવના હૃદય-માથી વહેતો દિવ્ય સદ્ગુણોનો પ્રવાહ-શિષ્ય પ્રણલિક્ષા રૂપ બનીને-બહિર્ જગતમાં ફેલાવે છે.

પર પદનો માર્ગ એટલો બધો ઝીણો, મૃદુ અને કમળના તંદુ જેવો દ્રમણ છે, તેવો જ તલવાર કે અજ્ઞાની ધાર જેવો તીક્ષ્ણ પણ છે. એ દુર્ગમ માર્ગ પર શિષ્યે પોતે જ પ્રમાણ કરવાનું હોય છે. એ માર્ગ “Alone to the Alone” અર્થાત્ પોતે પોતાને જ પ્રાપ્ત કરવાનો, પરિચય કરવાનો છે. આવા અગમ અને અગોચર માર્ગમાં શિષ્યને ઉપસ્થિત થતી મુશ્કેલીઓને દૂર કરી તેને અગાડી લેવાને માટે પગમ દવાળુ ગુરૂદેવ દરેક સહાયતા આપે છે. કારણ કે ગુરૂદેવ પોતે પણ એક સમયે એ માર્ગ પર પ્રમાણ કર્યું હતું, તેથી તે માર્ગની વિટબુલોઓ વિશે તેઓ પૂર્ણ રીતે પત્રિચિત્ત હોય છે. તેઓ પણ અધકાગમાથી પ્રકાશમાં જવા માટે “હૃદયના રશ્મિરમા પગને ધોધનેજ” આગળ વધેના હતા.

એ અપૂર્વ શાન્તિના ખંડમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ગુરૂદેવ પરત્વે પ્રેમ, ભક્તિ અને વિનમ્રભાવે તેમનું ખ્યાલ ધરીને, તેમના હૃદયમાથી નીકળતા પ્રકાશના મોગ્નઓ માફક વહન કરતા અનુકંપાના સ્રોતને લુઓ ! એ અનુકંપામાં દરેક શિષ્યની દુઃખ અને દિવંગીરીથી બરેલી મુશ્કેલીઓ, તેમજ અપૂર્ણતા અને ત્રુટીઓ વિશેની દૈવી સમજ રહેલી હોય છે, એટલું જ નહિ પગ્નુ તેથી પણ અત્યંત વિશેષ પ્રમાણમાં સસારના પ્રપંચમાર્ગમાં પ્રમાણ કરતી દરેક મનુષ્યવ્યક્તિ પરત્વે પણ

તેવી જ અનુકંપા અને દૈવી સમજ રહેલી છે, તેને પણ જુઓ ! !

અનુકંપા અર્થાત્ સહાનુભૂતિનું મૂલ અનુભવમાં સમાયેલું છે, અને ગુરુદેવને આ સર્વ આજતોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોવાથી તેઓ સર્વ જાણે છે; તેથી દરેક મનુષ્યોનાં દુઃખોનો પડથો ગુરુદેવના દિવ્ય હૃદયમાં પડે છે.

મહાત્મા જીસસ-ક્રીષ્ટના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, તેઓ લોકોનાં ટોળાં તરફ જોતા, ત્યારે તેમનાં દુઃખો-દારિદ્ર્ય, ભૂખ, જમ વગેરે તરફ તેમ જ તેમની (કાર્યરતની) સાથે રહી તેમના સદુપદેશનું પાન કરવાની તેઓની તીવ્ર જિજ્ઞાસા તરફ તેઓ ધણી જ સહાનુભૂતિની લાગણીથી જોતા; પરંતુ જેઓનું હૃદય પોતાના તરફ નહોતું તેમના તરફ વેળો અત્યંત અનુકંપાની દૃષ્ટિથી નિહાળતા હતા.

તેમની અનુકંપાનાં અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે. તેઓ ધર્માધ અને નિર્દય જેસલેમ તરફ જોઈને રડતા અને શોક કરતા હતા.

પૂર્વના એક બોધવચનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, “જ્યાં સુધી કોઈ દુઃખી મનુષ્યની આંખનાં આંસુનું એક પણ ધિન્દુ લુછી નાંખ્યું ન હોય, ત્યાં સુધી તેને સૂર્યના સખ્ત તાપથી સુકાઈ જવા દઈશ નહિ.” આ પ્રકારની સહાનુભૂતિ બીજા મનુષ્યોનાં દુઃખો પરત્વે પોતાના શિષ્યો ધરાવે એવું ગુરુદેવ માગે છે, અને તેવું વર્તન સદૈવ રહેવા માટે ઈચ્છે છે; તેથી હે જિજ્ઞાસુ શિષ્ય ! તું તારા ગુરુદેવનું હૃદય જે દૈવી અનુકંપાથી તેમ જ જીવનરસાયનથી ભરપૂર છે, તેનું નિરીક્ષણ કર. તેમના તરફ જે કોઈ જીવાત્મા પોતાનાં દુઃખો, દિલગિરી, પ્રલોભનો, આપત્તિ અને વિપત્તિ તેમ જ ભયંકર લગ્ન અને તોફાનના પ્રસંગે જ્યારે દૈવી સહાયતાને માટે પોતાના હૃદયની આંખો ઉઘાડે છે, ત્યારે તેના જીવાત્માઓને ગમે તેવી મુશ્કેલીરૂપ અધારી રાત્રિમાં પણ ગુરુદેવના હૃદયમાંથી દૈવી અનુકંપાનો પ્રવાહ મોઝાંઝો રૂપે વહન થઈ

તેમને આશ્વાસન અને સહાયતા આપે છે.

આ ઉપરથી તારે ગુરુદેવનું અનુકરણ કરતા શીખવું જોઈએ, અને જનસમૂહ જે અનેક પ્રકારના દુઝોથી સંખડે છે તેના તરફ, તેમ જ જેઓ ક્ષણિક સુખથી આનંદ માને છે, તેઓ જન્મને દૈવી અનુકંપા (સહાનુભૂતિ)ની સમાન રીતે જરૂર છે, તેની પૂર્ણ અને જીંડી સમજ ગુરુદેવના હૃદયથી જાણી લે.

એટલા માટે તેઓ હમેશા મનુષ્ય જાતના સંબંધનાં રહે છે, અને પોતાના મહાન હૃદયમાંથી ચમકતી રેશનીફિકેશન અને સહાનુભૂતિની અસ્ખલિત સરિતાનો પ્રવાહ આખા જગત્ અને મનુષ્યજાત તરફ વહેવડાવ્યા કરે છે જે તુ તેમનો ખરો શિષ્ય હોય, તે જોઈને દુખી તેમ જ સુખી મનુષ્યો હોય તેમના તરફ તારૂં હૃદય પણ અનુકંપાથી વહેવડાવે. દુનિયાના જાખવા રંગોને પ્રકાશિત કરવાને અનુકંપા અને પ્રેમપૂર્ણ હૃદય સ્વર્ગીય બૂમિદા ઉપર પ્રગટ થયેલુ એક પુષ્પ છે આ મુંદર પુષ્પ જીવન્મુક્ત ગુરુદેવના હૃદયરૂપે સંપૂર્ણપણે ખીલી જોડે છે.

અવી જ રીતે ગુરુદેવના હૃદયમાં નીચે જળાનેલા દૈવી ભાવો બરેલા હોઈ તેનું પાણી જગતના હૃદયાણુ અર્થે સમાનપણે વહેતુ થયા કરે છે તે દૈવી ભાવો જેવા કે —

(૧) આનંદ (૩) પ્રેમ (નિઞ્વાર્થ) તેના અગમ્યાં દયા, નમ્રતા, વિનય-નિવેદ, નિસ્વાર્થતા, દીનતા અને ઘણી મુદરે દ્વિમત (૪) દૈર્ઘ્ય (૫) ક્ષમા, અને (૬) શાંતિ એ પ્રેમથી ઉત્પન્ન થયેલાં તેનાં સત્તાનો રૂપ છે.

તેથી હું શિષ્ય ! તારા ગુરુદેવના હૃદયના અત્ત કરજીમાંથી પ્રેમની શુદ્ધ જ્યોતિનો પ્રવાહ વહેતુ થઈ રહ્યો છું, તેને આતિ માનપૂર્વક નમન કરું.

તેમના હૃદયના પ્રેમમંદિરમાં તું નિવાસ કરી, તે મંદિરના પુત્રરી

તરીકે, તેમના પ્રેમના સદેશવાહક તરીકે, મનુષ્યજાતને બ્રાતૃભાવનો પાઠ શીખવવાની પ્રતિજ્ઞા લે, અને ગુરુદેવનો પ્રેમ તારા પર સંઘવને માટે રહેશે.

એ જ રીતે ગુરુદેવના હૃદયમાં કેાઇ અમૂલ્ય હીરાની અંદર જેમ પહેલો પાણવામાં આવી હોય, તેમ ઉપર નજીવાલેલા દિવ્ય સહયુગોની પહેલો પાણવામાં આવી છે. ગુરુદેવે પણ આપણા જેવી અપૂર્ણ સ્થિતિ-માથી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરેલી છે. અસત્માથી મતલે, અધકારમાથી પ્રકાશને, તેમ જ મૃત્યુમાથી અમૃત અને શાશ્વત જીવન શોધી કાઢ્યું છે.

ગુરુદેવ કે જેમણે જીવન-મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેલી છે, તેમણે મનુષ્ય તરીકેની તમામ ફગ્ગે અદા કરી પૂર્ણતા મેળવેલી છે, તેથી હવે તેમને પોતાને માટે કંઈ કર્તવ્ય રહ્યું નથી, છતાં દેવજ નગતનુ કંપાણ કરવા ખાતર તેઓ નગતમા ગુપ્તપણે એકા હોય છે. તેમના તગ્દ જ્યારે કોઈ નિરાશુ શિષ્ય એક પગપુ લે છે, તો તેઓ તેને અપ-ભાવવાને દસ પગલા સામા લેવાને આવે છે.

અને હે શિષ્ય ! છેલ્લે જ્યારે તું તારા કુરુક્ષેત્રમાથી સંગ્રામ જીતી, અર્થાત્ તાગ જીવનસંગ્રામમાં વિજય મેળવી કરી ગુરુદેવના હૃદયની સાથે એકય સાધી જીએ છે. ત્યારે તેઓ તને અપૂર્વ અને શાશ્વત સુખ-આનંદ અને શાંતિ બક્ષે છે.

" And now behold, O warrior in life's battle-field, all weary with the strain and stress of ceaseless fight, longing for rest and quietude ! the Master shows you Peace

" The Hall of Silence holds thee fast, its golden light has healing power, its very atmosphere is rest, well earned, and through it sounds a soft and silvery note

બંધનભાથો-ખાસ કરીને લોકિયજ્ઞા-મુક્ત જજ્ઞાતા નથી તે ઉપગત
 ઔદિક વિચાળતાનો સમયાનુસાર આચાર વિચારમાં પરિવર્તન કર-
 વાની વૃત્તિનો અભાવ પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. શિષ્યોની ઉન્નતિ કરવાની
 તત્પરતાના કગતા તેમની સખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવા તરફ તથા ચેતાના
 શિષ્યો પાળમાથી છટકી ન જાય તે તરફ તેમનું લક્ષ્ય વધારે હોય છે
 અત્યારે તો ધણા ખરા સ્થાનો પ્રમાણ ને કેટલાક તો અનાયાગના
 અખાડા છે તેમ કહેવામાં કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ નથી. લેખને યથાર્થ
 ઉપદેશ આપી તેમનો વિકાસ સાધવાને બદલે, દેશની અને સમાજની
 પ્રગતિમાં સહાય કરવાને બદલે તેઓ પ્રત્યાધાત કરનારી
 શક્તિઓ તરીકે વધારે કામમાં આવે છે. લોકોને યોગ્ય દોનવણી આપે
 તેવા ધર્મગુરુઓ વિરલ છે ધણા ખરા તો લોકોથી દોરવાય છે અથ-
 વા જોવા મહાત્માઓ ગરૂડા ગાદીમાં જ મળી આવે છે, કે જેઓ
 જનસમૂહથી દૂર હોતા નથી, સત્યને જ નિરખે છે, ને તેના જ અનુયાયી
 હોય છે, તેઓ કદી પણ પાછળ દષ્ટિપાત કરતા જ નથી, પણ આવા
 મહાપુરુષોની તેમ આદર્શ ધાર્મિક સ્થાનોની સખ્યા ઘણી જ ઓછી છે.
 આવી સ્થિતિમાં ઉપલક્ષ્ય દર્શિથી જોનાર મનુષ્યોના મનની ગાદી ધર્મના
 નામથી જ સૂઝ ચઢે ને ધર્મને જડમૂળથી નાખૂદ કરવાથી જ દેશની
 અને સમાજની ઉન્નતિ થશે જોવી ભાવના પ્રસરે તેમાં કાંઈ નવાઈ
 નથી આ વિચારના પ્રવાહથી કાંઈ ગમનગવવાનું કારણ નથી માનવ-
 સમાજની ગતિના ક્રમમાં આવી જાતની પરસ્પર વિરોધી ભાસતી
 વિચાર શ્રેણીઓ ઘણી વાર જોવામાં આવે છે. કાંઈ વાર જડવાદનું તો
 કાંઈ વાર ચેતનવાદનું આધિપત્ય હોય છે. લોકો ધર્મનું રહસ્ય બૂલી
 જઈ, અત્યારે ફક્ત આચારોને જ ચળગી રહેવામાં સાર્થકતા માને છે,
 ત્યારે સ્વતંત્ર વિચારકો સમાજના આંતરિક જીવનમાંથી પ્રગટે છે, ને
 તેઓના સખત પ્રકારોથી સમાજમાં ચેતન આવે છે. વિચારસૃષ્ટિમાં
 ઉદયવપાયક થવા માંડે છે અને ઉવટે આ મધનમાંથી આધ્યાત્મિક
 જીવનનો ઉદય થાય છે. પુરાણાચારબદ્ધ યુગ પછી (Conventional

age) અહતા પ્રધાનયુગનુ (Individualistic age) વર્ચસ્વ થોડા સમય માટે આવે છે અને ત્યાં પછી (Subjective age) આધ્યાત્મિક યુગ પાછો આવે છે આ પ્રમાણે સમાજનું ચક્ર ચાલ્યા જ કરે છે. આધ્યાત્મિક યુગ, આચાર્યજીવન યુગ, અહતાપ્રધાન યુગ, (આમા બૌદ્ધિક જ્ઞાનને અને વિચારસ્વાતંત્ર્યને પ્રાધાન્ય આપવામા આવે છે) અને પાછો આધ્યાત્મિક યુગ.

આપણા દેશની અદર સ્વાતંત્ર્યપ્રેમની, સ્વાયત્તી ચવાતી ઉચ્ચ વૃત્તિની, અનુપમ ધૈર્ય, કાર્યદક્ષતા, અડગ હિમત, અણુનમ સકલ્પ-બળની ખાસ આવશ્યકતા છે. આખી પ્રજાએ શિસ્તબદ્ધ જીવન ગાળતાં શીખવું જોઈએ તથા એકજ ખેડ દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખી તેની પ્રાપ્તિ માટે સદતર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પોતાની સ્થિતિમા વખતો-વખત દેશઠાળનુસાર ફેરફાર કરવાની ખત જોઈએ; ત્યાં અને વૈગ-મ્યની વાંતો નિરતર કરવાથી કાંઈ વળંબ નથી આત્માનુ જ ચિંતન કરવાંમાં સર્વ સમય ગાળનાગ, અધ્યાત્મિક વૃત્તિથી રહી દેહનો નિર્વાહ પ્રાગ્બધ ઉપર છોડનારા, તથા આત્મસાક્ષાત્કાંક્ષી ઉત્કંઠા એવી હોય કે, નિર્દિધ્યાસન કરતી વખતે દેહનું ભાન સરખું પણ ન રહે એવી ઉચ્ચ સ્થિતિ જેણે પ્રાપ્ત કરી હોય, તેવા મહાનુભાવ પુરુષો ચાનીશ કરોડની વસ્તીના પ્રમાણમા ધણા જ થોડા છે. ખાટીના તો પ્રચલિત શબ્દોના દયાણુ નીચે ચક્રાઈ ગયેલ મુડા જેવા જ છે. સત્વશુણના બહાના નીચે તમોશુણનું સેવન કરનારા ધણા છે મૂર્ખતા, જડતા, નિષ્ક્રિયતાને બાહી સ્થિતિ ગણી આજસ ને અજાનને ઢાકનારાઓની સંખ્યા ધણી છે સમાજનો મોટો ભાગ સાત્વિક જીવનથી દૂર છે તેઓ તો તમોશુણમા જ માયા સુધી બૂડેલા છે તેમને માટે રજોશુભ માથી પસાર થયા વગર ઉચ્ચત્તમ અવસ્થાની આશા રાખવી એ ફેકટ ફાક્ટ છે આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતા, આધુનિક નાસ્તિકતા અને સશય-પ્રધાન યુગને તરછોડી નાંખવાની જરૂર નથી ધાર્મિક પુનર્ધર્ટના

પહેલાં આવી બુનિયાદની આવશ્યકતા છે. ધર્મ, ધાર્મિકરચનાઓ અને
 ધર્માચાર્યા વ્યાજ્ઞી ગીમના ક્ષેત્રની જગ્યા હી રહે નહીં તે ક્રમેની-
 માથી સંગ્રાપાગ પસાર કરવાની શક્તિ તેઓએ મેળવવી જ જોઈએ.
 દીર્ઘદ્રષ્ટિએ નેતા રહિયુસ્તતા કે નાસ્તવવા એ એમાંથી કાઢવું પણ
 બિવિધ્ય બજાવું નથી. ધર્મ વિના ચલાવી શકાય તેમ નથી. અદ્રષ્ટ
 આત્મા સાથે અનુચ્છાદાન કરવાની તીવ્ર આકાંક્ષા માનવ આત્મામાં જ
 રહેલી છે. આપણી જે આતુરિયતિ છે તેથી અધિક સ્વતંત્રતા કેમ
 પ્રાપ્ત થાય એજ આપણા પ્રત્યેક કર્મનો પ્રેરક હેતુ હોય છે. સ્વતંત્રતા
 એ જ જીવનને પગલવતા એ મૃત્યુ, એ મહામ નના આર્મ્પણથી
 આપણે જાણે અભણ્યે ધર્મ પાછો છીએ આપણા સમગ્ર જીવનનો
 વિચાર કરવામાં આવે તો અર્થતોડ અને અતૃપ્તિ સિવાય આપણે
 બીજું કંઈ પણ જોઈ શકીશું નહીં. અમુક કાર્યસિદ્ધિ થતા આપણું
 ને પૂર્ણ સંતોષ થશે એવું શરૂઆતમાં ધારી આપણે કાર્યનો આગળ
 કરીએ છીએ. ફળસિદ્ધિ થતા વેત જ અથવા હજી તે દિશામાં અધિ-
 રસ્તે પહોંચ્યા હોય એ તેજામાં તો બીજી ઈચ્છા આપણા મનમાં
 ઉદ્ભવે છે અને અસંતોષની લાગણી એનીને એવી જ કાયમ રહે છે.
 આપણું સામાન્ય જીવન બિન્નાબિન્ના વાચનાઓનો તથા મનમાં દ્રઢ
 યદ્યથેના વિચારોનો એક સતત પ્રવાહ છે એમ કહીએ તો પણ ચાને
 કોઈકવાર આ અતૃપ્તિની ભાવના અતન્ના બિડાણમાં સચાર કરતી
 જણાય છે, ત્યારે બાહ્ય દ્રષ્ટિએ આપણે કાલિક સુખનો અનુભવ કરીએ
 છીએ કોઈકવાર આ ભાવના વિશવપણે પ્રકટે છે ત્યારે અશાંતિનો
 અનુભવ થાય છે. સસાગની પર ચલાવી સર્વવ્યાપી હજી જ આ
 કોણનું કારણ છે. સસાગ ને તેમાં રહેલા સર્વ નામરૂપાત્મક પદાર્થો
 મનુષ્યને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય અને પન્માનદ આપવા અસમર્થ છે,
 તેથી જ સસાગદ્ધ મનુષ્ય અહોનિશ અશાંત રહે છે. જ્યાં-
 સુધી સત્ત્વિયદાનદરખી ધ્યેયને આપણે પ્રાપ્ત કરતા નથી, ત્યાં સુધી

આપણા જીવનમાં દેવી અને આમુરી પ્રકૃતિ વચ્ચે દાણુ મુદ્દ ચાલ્યા જ કરે છે.

આપણા દેશની અદ્ય અત્યારે આપણે ધર્મનું ગદ્ય સમન્વવાનું; રૂઢિના જુલમો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનું, ધર્મને નામે જે અસાનનો થયો સમાજના માનસ ઉપર જામેનો છે તેને ખસેડી નાખી આતરજ્યોતિ પ્રગટ કરવાનું, તથા વિચ્છેદક વ્યક્તિવાદને લીધે નીપજેથી અરાજકતા અને સ્વચ્છ દીપણું ટાળવાનું મહાન કાર્ય કરવાનું છે. પાશ્ચાત્ય પ્રગ્ન્યોની ભાવનાઓના ધસાગથી અત્યંત પરિશ્રમથી મેળવેલા આપણા કીમતી રત્નો ધોનાથ જવાનો સભવ છે. આપણી ભરતભૂમિ તીર્થ મટીને લૌકિક સુખ માટે મથના નરપશુઓની ગણભૂમિ થઈ ન જાય તે જોવાનું છે, તેમ જ રીતરિવાજો આપણા દેશને અનુકૂળ ન હોય જો આપણા પ્રગ્નકીય આદર્શની પ્રાપ્તિમાં સહાયક ન હોય તેને આપણે દૂરથી જ નમસ્કાર કરવા જોઈએ આપણી પ્રગ્નકીય વિચારસંપત્તિ, જે આપણે પૂર્વજો પાસેથી મેળવી છે તેને સાચવી રાખી, તેનો સર્વ પ્રચાર કરી, તે સામે બહાગથી આપણને જે પ્રકાશ મળી શકે તેને સહર્ષ આવકાર આપવો જોઈએ તેથી આપણે રરવાનું કાર્ય પણ કાળજી નથી. જે દુષિત થયેલું છે તે નાશ પામશે, તેનો અત આવવો જ જોઈએ, પણ જે આપણા જીવનમાં જળવાન, જીવનપ્રદ, અવિનાશી તત્વો છે તેને ટકાવી રાખવા એ જ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી બતાવી આપે છે કે વિશ્વપ્રક્રિયાનો પાછળ કોઈ આધ્યાત્મિક તત્ત્વ રહેલું છે. તેને આપણે પકડી શકતા નથી. તે કોઈ ઇન્દ્રિયો દ્વારા પ્રત્યક્ષ થઈ શકે તેવો પદાર્થ નથી, તે તો મન ને વાણીથી પર છે, પણ તેથી તે અજ્ઞેય છે એવું અનુમાન કરવાનું નથી. માનસિક મર્યાદામાં રહીને આપણે કોઈ પણ પદાર્થનું પદાર્થ ને સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી શકીએ નહીં, કાળજીકે તે જ્ઞાન

હમેશ દેહ, કાળ, ને કાગળ કાર્યના નિયમને અધીન થઈને જ રહેવાનું. તેથી વિશ્વનું અને વિશ્વના પ્રત્યેક પદાર્થનું વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તેના અધિજ્ઞાનનું જ્ઞાન મેળવવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. આર્થ જ્ઞાપિઓએ આ સિદ્ધાન્તને અનુસરીને જ બ્રહ્માંડનું આદ્યકારણ જાણવાની પ્રથમ કોશિશ કરી; અને કારણ દ્વારા કાર્યનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું. આને જ ધર્મની સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે, માનસિક જીવનનો સુધારો, સામાજિક જીવનમાંનો વિકાસ, તેના જુદાં જુદાં અંગોનો એકરાશ, ધર્મની એકપરધક કલ્પના વિના શક્ય નથી. સામાજિક જીવનની બિન્ન બિન્ન બાજુઓ શારીરિક, કળાવિષયક, ગાનસિક, નૈતિક, ભૌતિક, દૈનિકજીવન તરફ વિકાસ સાધવાના સાધનો તરીકે ગણી પવિત્ર ગણાવી જોઈએ, તેમ સ્પૂર્ણ શરીરની પણ ઉપેક્ષા ન થવી જોઈએ. આપણી પ્રકૃતિના બધાંય પાસાં ઉચ્ચતમ સ્વરૂપે સર્વતોભાવે અને વિપુલ પરિમાણમાં વ્યક્ત થાય એ જ ધર્મનો ખેય છે.

પૂર્વાક્રિયા આપણે વેદાંતના અર્થજ્ઞ તત્વોનું નિરૂપણ કરી ગયા છીએ, હવે આપણે અર્વાચીન સમયમાં તેમને જીવનમાં કેમ ઉતાવળા તે વિશે વિચાર કરીએ. ધર્મ અને સાંસારિક જીવનનો ભેદ જો આપણે સાધારણ રીતે સ્વીકારીએ છીએ તે કૃત્રિમ છે એ આપણે પ્રથમથી જ સમજવું જોઈએ. જો આપણે તત્ત્વજ્ઞાનને જીવનમાં ઓતપ્રોત ન કરી શકીએ તો પછી તે કદત બૌદ્ધિક વ્યાયામ તરીકે જ રહે છે ને તેની કંઈ જ કિંમત નથી. વેદાંતનો ઉપદેશ અભેદનો છે; યદ્યપિ અને જગત વચ્ચે, નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ વચ્ચે, ધર્મ અને વ્યવહાર વચ્ચે, જ્ઞાન, બંધિત અને કર્મ વચ્ચે, અભેદ જ છે; અને તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ. ધર્મને જીવનના આખા ક્ષેત્ર ઉપર વર્ચસ્વ આપવું જોઈએ.

વેદાંતનો આ કેન્દ્રસ્થ આદર્શ સત્ય વસ્તુસ્થિતિથી અતિ વેગળો

છે. મનુષ્યસ્વભાવમા સામાન્ય રીતે જે પ્રકીર્ણ વૃત્તિઓ જોવામાં આવે છે, એક તો આપણા જીવનના સર્વોત્તમ ધ્યેયની સાથે જીવનનો સુમેળ સાધવાની, અને બીજી આપણા આદર્શને ઉતારી પાડી તેને વ્યાવહારિક બનાવવાની, આપણા મન મુજબ આદર્શનો તોડનોડ કરી જીવન સાથે ઘટાવવાની અથવા આદર્શને ઉતારી પાડવાની ઈચ્છા વધારે બળવાન હોય છે. સમગ્ર જીવનને આદર્શમય બનાવવા માટે જે સ્વાર્થત્યાગ કરવો પડે છે, જે જે સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પડે છે તે અતિકષ્ટસાધ્ય હોય છે; તેથી મનુષ્ય સામાન્યતઃ આદર્શને પોતાની માનસિક ભૂમિકાનુકૂળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આજ કાળથી વેદાંતના એકત્વના આદર્શને અવ્યાવહારિક ગણવામા આવે છે. આવી વૃત્તિ સામાજિક અને વ્યક્તિગત વિકાસ માટે અતિ હાનિકારક છે. માનવજાતના ઈતિહાસ ઉપરથી આપણને જણાઈ આવે છે કે જે જે વ્યક્તિઓએ અને પ્રજાઓએ મહત્તા પ્રાપ્ત કરી છે, તેમણે ઉચ્ચાદર્શનુસાર વર્તન કરવાથી જ તે સ્થિતિ મેળવી છે. પ્રજાની ઉન્નતિ થવાની હોય તેની આગમ્ય સ્વાર્થત્યાગી ગુણો પોતાના જીવનથી અને પ્રજાથી પ્રજામા ઉચ્ચ આદર્શને ફેલાવે છે. પ્રજા તેને ઉત્સાહ-પૂર્વક વધાવી લે છે, જેમ જેમ પ્રજાની તે ઉત્કૃષ્ટ વિચારોને ધાન્ય કરવાની શક્તિમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તેના વિકાસ સ્વગથી થતો જાય છે. સ્વાર્થત્યાગ ખરેખરો જોઈએ: માત્ર દેખાવ પૂરતો નહીં. સ્થૂળ શરીરને વિનાકાગળે કદ આપવાથી સ્વાર્થત્યાગ સિદ્ધ થતો નથી. ત્યાગ આત્મિક છે. મનમાંથી વિકારોનો, ઠામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સરનો ત્યાગ કરી ચિત્તશુદ્ધિ સંપાદન કરવી તેનું નામ સ્વાર્થ-ત્યાગ આવે. સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય એટલે આપોઆપ જ શરીર ઉપરથી મોહ ઉતરી જાય છે અને જરૂર પડે શરીરનો શરીરપોષક અને ગ્રહક પાથેનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ સહજ આવે છે. દબને માટે, લોભને રંગન કરવા માટે અથવા કીર્તિ મેળવવાના ઉદ્દેશ્યો,

આદ્યત્યાગ કર્યો હોય ને મનમાથી દુઃખ વિચારો નાબુદ ન થયા હોય તો, તેથી ઈર્ષ્યાની પણ ઉન્નતિ થતી નથી મનુષ્યોનું આંતરિક અને વાસ્તવિક જીવન વિચારોથી ઘડાય છે, તેથી ખરો સ્વાર્થત્યાગ શુદ્ધ વિચારમા છે.

આપણા શાસ્ત્રો આપણને સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે કે વેદ-તના આદરોનો સાક્ષાત્કાર કરનારા સર્વ મહાન પુરુષો માત્ર અરણ્યો-મા કે નિર્જન ગિરિક્ષરાઓમા ગ્રહેનારા નહોતા તેમના ધણા તો સામાન્ય જીવન કરતાં વધારે અટપટું જીવન ગાળનારા હતા જ્ઞાપિંઓ હતા તેમ મનપિંઓ પણ હતા તેથી આપણે આદર્શને મનની સ્થાગી ઉપર ઉતારવાની કોશિશ કરવી ન જોઈએ, પણ તેને જીવિતમા આત્મગત કરવા આઈપોને મંડુ જોઈએ આદર્શરહિત જીવન નિર્માણ છે, પશુવત્ છે, પશુ ને મનુષ્યમા ફેર એટલો જ છે કે પશુની દ્રષ્ટિમર્યાદા શારીર જરૂરીયાતો પૂરતી જ હોય છે, ને મનુ-ષ્યમા સુદૃઢિતત્વનો વિકાસ થવાથી તેનામા સદસહવિવેકનો ઉદય થયો હોય છે, જે ધર્મ અથવા ધર્મોપદેશક ઇન્દ્રિયોના વિદાસો ને તેની નબળાઈઓને ઓળખાતો પ્રયત્ન કરતા હોય તેનાથી સાવધાન રહેવું સત્યજ્ઞાનના, પૂર્ણસ્વાતંત્ર્યના ઉચ્ચ આદર્શને ભોગપગપજ્જતાની નિરૂપ્ત કોટિએ ઉતારી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો નહીં જ્યારે જ્યારે આદર્શ પ્રમાણે વર્તન ન થાય ત્યારે ત્યારે આપણી જૂથ કષ્ટો વધે, આદર્શને આપણી માનસિક દ્રષ્ટિ સમક્ષ સતત રાખવો, હતાશ થયા વગર, ચિત્તમા નિર્વેદ ઉત્પન્ન થવા દીધા વગર શાત પણ દ્રઢ મનથી જૂતકાળનું વિરમગણ કરીને તથા ભાવિનો વિચાર કરીને, તેને જીવનમા ઉતારવા માટે નિરતર પ્રયત્ન કરવો, ને ત્યાં સુધી તેની જીવનની સાથે એકતા સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તેનો ત્યાગ કરવો નહીં.

વેદાંત મતાનુસાર આત્મા નિરાકાર નિર્વિકાર, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ નિત્યમુક્ત છે તે જૂતોના સમૂહરૂપ રચૂળ શરીર નથી, તેમ ઇન્દ્રિયોના

સમૂહ રૂપ પણ નથી; તે અદ્વિતીય, સૂક્ષ્મ, ચાતા, સાક્ષી, સત્ અને અવ્યય છે, નિયામક છે, અંતર છે, રચૂળ સૂક્ષ્મ તે કાગળ ચર્મીરા નિયમ્ય છે અને જાણ છે. સ સાગ આત્માની કલ્પના માત્ર છે. આત્મા અનંત અને અવિનાશી છે, તેમ જગમ શુદ્ધ એવા આત્મામા આકારો પણ નથી. તે જ આત્મા ચોતરફ વ્યાપી ગહેયો છે. તેના સ્વરૂપમાં જે વિવર્ત થાય છે તેનું નામ જગત. પુરૂષ જેમ સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન-નગગના દર્શન કરે છે, તેમ આત્મા પણ પોતાની કલ્પનાથી, પોતાની અંદર જગત ઉત્પન્ન કરીને તે દ્રશ્યને અનુભવે છે તે તેમા આનંદ લે છે પવનને વિષે ગહેલી ગતિ પવનથી ભિન્ન નથી, પણ પવન રૂપ જ છે, તેમ આ દ્રશ્ય જગત પણ બ્રહ્મને વિષે બ્રહ્મ રૂપે જ ગહેયુ છે. સંકલ્પ અથવા સ્વપ્નનગગના નૃત્યની પેટે આ સર્વ આભાસરૂપે ભાસે છે. વસ્તુતઃ સમાન, સાત, જન્મદિક વિકારોથી ગદિત એક ચિદા-કારા જ સત્ય રૂપે જ રહેયુ છે આ આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ આપણા હવનનો ખ્યેય તેને માટે અહતાની, હં રચૂળ શરીર છુ, સૂક્ષ્મ શરીર છુ, કાગળ શરીર છુ, એ ભાવનાના ત્યાગની અનિ-વાર્ય આરયકતા છે. આપણને જે સામાન્ય રીતે જ્ઞાન થાય છે, તે અહંભાવને આધીન છે. અહં છુ કરના હું છું એવું ભાન જ્ઞાનની સાથે જ થાય છે. પણ કેટલીએક ક્રિયાઓ આપણા શરીરમાં આદ્યા કરે છે તેનું આપણને ભાન હોતું નથી. આપણે અન્ન ખાઈએ છીએ સભાન અવસ્થામા, પણ તેને પચાવવાની ક્રિયા જો કે આપણે પોતે જ કરીએ છીએ તો પણ તેનું આપણને જ્ઞાન હોતુ નથી. તેમ આપણા શરીરમાં અન્નમાયી પોષક તત્ત્વો આપણે કેરી રીતે ખેંચી લઈએ છીએ, તેમાથી લોહી, વીર્ય વગેરે કેવી રીતે બને છે, વગેરે ક્રિયાઓ આપણી જાણની બહાર છે આ ઉપરથી જાણાય છે કે મનુષ્યના મનની બે અવસ્થાઓ છે. Conscious and Subconscious (ચેતન અવસ્થા ને અવચેતન અવસ્થા). જેમાં આપણને કર્તાપણાનું ભાન

રહે તે એતન અવસ્થા ને જેમા ન ગહે તે અવચેતન અવસ્થા !

આ બે જ અવસ્થાઓમા જ્ઞાનની સર્વ બુદ્ધિઓનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી એના કારણે વધારે ઉચ્ચ જ્ઞાનાતીત બુદ્ધિઓમા મનુષ્ય પ્રવેશ કરી શકે છે એમા અદ્ભૂતભાવનો સદંતર અભાવ હોય છે. આ અવસ્થાને યોગશાસ્ત્રની પગલાળામા 'સમાધિ' કહે છે. મનુષ્ય જીવનને લગતા મહાન સત્યો, આત્માનું અસ્તિત્વ, અમૃતત્વ, જગતનું પરિવર્તનશીલત્વ વગેરે મહર્ષિઓને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યાથી જ મળ્યા છે જગતના સર્વધર્મસ્થાપકો ને અવતારી પુરુષો. એક વાત તો વચ-અપવાદે જાહેર કરતા આવ્યા છે કે તેમણે જે સત્યોનો પ્રચાર કર્યો છે, તે તેઓએ બુદ્ધિની પેલી પારના પ્રદેશમાંથી મેળવ્યા છે આત્મા, મન, બુદ્ધિથી પર છે, તેથી આ કળો દ્વારા તે જાણી શકાય નહીં કળો દ્વારા તો નામ રૂપાત્મક પદાર્થોનું જ જ્ઞાન મળી શકે આ પારમાર્થિક જ્ઞાન જેને સ્વરૂપાનુભૂતિ કહેવામાં આવે છે તેને દેશ, કાળ, જાતિનો બાંધ નથી સર્વન તે એકરસ ને અખંડ જ રહે છે પ્રથમ આપણે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પછી બુદ્ધિ જ આપણને સર્વોચ્ચ પ્રદેશમાં જવાનો માર્ગ દૂરથી બતાવી દે છે. જેમ જેમ મનની ઉત્ક્રાન્તિ થતી જાય છે, આત્મિક બનતું જાય છે, તેમ તેમ આંતરિક પ્રદેશનું આલોચન, મહન થતું જાય છે, દ્રષ્ટિ વિશાળ થતી જાય છે પણ એમા બુદ્ધિનો વિશાલ જખાતો નથી. તેઓમાં સદગ-જ્ઞાન (Intuition) હોય છે. આ જ્ઞાન તેની મર્યાદામાં પગિપૂર્ણ હોય છે પણ તેની કદ પરિમિત હોય છે તેમાંથી મનના વિશાસનો આવે મનુષ્યોમાં વિશ્વ-સક્રિય ઉદ્ભવે છે, આમા જ્ઞાનની મર્યાદા વિશાળ થાય છે ખરી, પણ બૌદ્ધિક નિર્ણયો દ્વેષ ખરા જ હોય છે એવો દાર્ઢ નિયમ નથી. તેમને અનુભવની કસોટી ઉપર ચડાવી તેમનું વાસ્તવ્ય જાણવાની આવરવડતા ગહે છે. આ બૌદ્ધિક જ્ઞાનથી ઉચ્ચ બુદ્ધિ જ્ઞાનાતીત અવસ્થાનો છે. આ ત્રણેય અવસ્થાઓ

એક બીજની વિરોધી નથી; પણ પરસ્પર સહાયક છે. તેથી સમાધિ અવસ્થામાં જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તે શુદ્ધિનું વિરોધી હોઈ શકે નહીં, તેથી જ આપણાં શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિના ક્રમમાં, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન, રાખેલાં છે. આપ્ત વાક્યોનું શ્રવણ કરવું, તે પછી તેનું મનન કરવું, તેમને શુદ્ધિની દસોટી ઉપર ચઢાવવાં, પરસ્પર વિરોધી ભાવતાં વાક્યોનો સમન્વય કરવો. તેના મુખ્ય અર્થ શુદ્ધિક્ષેત્રમાં ધારણ કરી તેનું નિદિધ્યાસન કરવું. નિદિધ્યાસન વિના ચિત્તની વૃત્તિને તેજની અખંડ ધારાની માફક એક જ દિશામાં વાળ્યા વગર તે આખરે તે વૃત્તિને પણ ત્યાગ કરીને તેની પર ગયા વગર, દેવળ વાદવિવાદથી, તકથી સમ્પદ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વેદક શાસ્ત્રના માત્ર પુસ્તકો વાંચવાથી વેદ ન થવાય. એક દેરા વિશે પુસ્તકો વાંચી તેના અગત્યનાં સ્થળોનાં ચિત્રો જોઈને કાંઈ તૃપ્તિ ન થાય. તેથી તો તે દેશ જોવાની જિજ્ઞાસામાં વધારો થાય, તે પ્રમાણે શાસ્ત્રાધ્યયનથી, સત્સંગથી, આત્મ-સાક્ષાત્કારની ઉત્કંઠા વધે; પણ પરમાત્મની પ્રાપ્તિ તો અપરોક્ષનુભૂતિ-થી જ થાય. તેથી આત્મસાક્ષાત્કાર એ જ આપણા જીવનનો અંતિમ ધ્યેય છે, તે સિવાય અવસ્થાદ્વયમાંથી, મુખ્યદુઃખના બંધનમાંથી, મુક્તિ નથી, એ આપણે હમેશા સ્મરણમાં રાખવું. આ આદર્શ લક્ષ્યમાં રાખી સર્વ પ્રવૃત્તિ આદરવી એ આપણો પ્રથમ ધર્મ છે.

વેદાંતની એક બીજી અતિ ઉચ્ચ અને ઉદાર કલ્પના એ છે કે મનુષ્યની પ્રકૃતિ બિન્ન બિન્ન હોવાથી સર્વને માટે સાધન એક પ્રકારનું હોઈ શકે નહીં. સર્વનું પ્રાપ્તિવ્યસ્થાન એક જ. આત્મા, ઈશ્વર, બ્રહ્મ, અલ્લા, ગોડ, નિર્વાણ વગેરે ગમે તે નામ આપણે આપીએ. પણ ત્યાં પહોંચવાના માર્ગો પૃથક્ પૃથક્. સામાન્યતઃ આ માર્ગોનું વર્ગીકરણ ચાર મુખ્ય ભાગોમાં કરવામાં આવે છે. આ સર્વને યોગની સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. 'યોગ' એટલે એકતાનો અનુભવ તદુપરાંત તે એકત્વ તરફ લઈ જનારા માર્ગને. પણ 'યોગ' કહેવામાં આવે છે.

આ ચાર મુખ્ય માર્ગોના નામે નીચે પ્રમાણે છે - જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, રાજયોગ અને કર્મયોગ. આ ઉપરાંત શાકતોનો 'શાકતમાર્ગ' પણ છે. મનુષ્ય માત્ર એ પ્રકારના હોય છે, અતર્મુખિ અને બહિર્મુખિ તેથી ઉપાસનાના પણ ખાસ એ વિભાગો પાડી શકાય. નિવૃત્ત ઉપાસના તે પ્રવૃત્ત ઉપાસના જે ઉપાસનામાં મનની વૃત્તિઓને ઈશ્વરભિમુખ કરવામાં આવે તે બીજા બધા વિચારોને તિલાંજલી આપવામાં આવે તેને નિવૃત્ત ઉપાસના કહી શકાય જેમાં મન બહિર્મુખ પ્રવૃત્તિમાં રચ્યુ પચ્યુ રહે તો પણ કર્મ દ્વારા જ ચિત્તશુદ્ધિ સંપાદન કરીને છેવટે સાક્ષીભાવની પણ પ્રાપ્તિ થાય તેને પ્રવૃત્ત ઉપાસના કહી શકાય. ઉપાસનાના આ એ મુખ્ય વિભાગો. તેમાંથી ઉપરોક્ત ચેટા વિભાગો મનુષ્યની પ્રકૃતિના ભિન્ન ભિન્ન અંગોના ન્યુનાધિક વિકાસ ઉપરથી કરવાના આવ્યા છે.

મનુષ્ય જે ભૂમિકા ઉપર હોય ત્યાંથી જ તેને ઉત્તેજન આપી ઉચ્ચ ગામી બનાવવો તે જ ધર્મનો હેતુ છે. ઈશ્વર આપણા જીવનનું કેન્દ્ર આપણે બધા એ કેન્દ્રને અવશ્ય પહોંચવાના પણ જેમ બને તેમ ત્વરાથી આપણે તેને પ્રાપ્ત કરીએ, એ ઉદ્દેશથી યોગમાર્ગોનું ૫ શીખન જ્યારે કેન્દ્રને પહોંચ્યા એટલે બધા ભેદો ઓસરી જવાના જ્યાં સુધી મથી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી ભેદભાવોનું અસ્તિત્વ પણ આવશ્યક સમાજની અદ્ય આપણે સહસ્રાવધિ ચહેરાઓ બેઠાએ છીએ તે પ્રમાણે મન પણ વિધ વિધ પ્રકારે હોય છે એક વર્ગમાં હાથથીની પ્રધાનતા હોય છે. રસિક વૃત્તિઓવાળાઓનો આ વર્ગ છે. આવા મનુષ્યોને સૌન્દર્યનો વિચાર કરવાનું, સૃષ્ટિની રસિક અને દલામય ગાળોનો ઉપભોગ કરવાનું તથા પ્રેમદ્વારા પ્રભુની આગમના કરવાનું બહુ ગમે છે. પ્રભુપ્રેમ, વિશ્વપ્રેમ, ભક્તિ એ જ એમનો આદર્શ હોય છે. તેમને તર્ક-વિતર્કનું શુષ્ક ને શુચવાદ બરેનું જીવન પસંદ નથી. બીજી માતતા મનુષ્યો ભુદ્ધિપ્રધાન હોય છે તેમને તત્ત્વચિંતનો કહી

૫ આધુનિક સમયના વૈજ્ઞાનિકો પણ આ વર્ગમાં આવી શકે

આવા મનુષ્યોને પ્રત્યેક વસ્તુ બુદ્ધિથી તોળી તોળીને જોવાની ટેવ હોય છે. તેઓ અધ્યક્ષાથી, લાગણીઓથી, આવેશથી તણાઈ જતા નથી. કેટલાએક પોતાની અંતરિક્ષ સ્થિતિનું પૃથક્કરણ કરવામાં આનંદ લે છે. પોતાની અંદર કેવી કેવી શક્તિઓ કામ કરી રહી છે, મનની કેટલી અવસ્થાઓ છે, તેમના ઉપર પ્રભુત્વ કેવી રીતે મેળવવું. તે વિશે વિચાર કરી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ અનુસાર સાધના કરે છે. કેટલાએક કર્મપ્રધાનવાળી વૃત્તિવાળા મનુષ્યો હોય છે. તેમને તો આખો દિવસ કામ કરવાનું જ ગમે, દવાખાનાં ખોલવા, અન્નક્ષેત્ર ખોલવા, લોકોની સેવા કરવી, પોતાની અને લોકોની શારીરિક ઉન્નતિ કેમ થાય તે તરફ જ તેમનું ધ્યાન. આવા લોકોને અહિંવૃત્ત કહી શકાય. બીજા બધા અતર્વૃત્ત આ લેન્ન લિન્ન પ્રકૃતિના લોકો માટે સાધનો પણ અલગ અલગ. તત્ત્વ-ચેતકને તત્ત્વજ્ઞાનનું જોર પૂરું પાડવું જોઈએ, ભક્તિપ્રધાનને ભક્તિ-માધ્યમ, કર્મકાંડીને કર્મ દ્વારા ગતવ્ય સ્થાને પહોંચવાનો માર્ગ, (કર્મ માટે તે પ્રકારનું હોય) બતાવવો જોઈએ. આજ હેતુથી લિન્નલિન્ન રાગેતિ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ બધા માર્ગોમાં (ગાજયોગ, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, શાકતયોગ) પરસ્પર સંબંધ ઘણો નકટનો છે, વિનક્ષણુતા કરતા સમાનતા તેઓમાં વધારે છે, મનની એક શક્તિની વિશિષ્ટતા ઉપરથી ખાસ નામ અમુક માર્ગને આપવામાં આવે છે. પણ તેમાં બીજા માર્ગોના તત્ત્વો પણ અતર્ગત હોય છે. જ્ઞાનમાર્ગીમાં લાગણીઓનો અને ક્રિયારાહિતનો સદંતર અભાવ હોય તેવું નથી. તેમ ભક્તમા જ્ઞાન ન જ હોય તે કર્મ કરવાની શક્તિ પણ ન હોય તેમ પણ નથી. જેમાં જે માર્ગનું સ્વરૂપ વિશેષ માણુમાં દેખાતું હોય તે ઉપરથી તે અમુક માર્ગનો અનુયાયી છે એ માપણું કહી શકીએ. આ સર્વ માર્ગો આરંભમાં જુદા દેખાય છે. પણ તેઓનું લક્ષ્ય એક જ હોય આગળ જતાં એક બીજાની સમી-મા આવતા જાય છે અને છેડે તેઓનું પર્યાવસાન એક જ ઠેકાણે થાય છે

માનવજીવનના ચાર પુરુષાર્થ

લેખક — શાન્તિલાલ ઠાકર, એમ. એ.

પ્રાચીન હિંદુસાહેબોની જીવનવ્યવસ્થા પ્રમાણે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ માનવના મહાન પુરુષાર્થ છે. દરેક જુદીશીની પુરુષ તે ચારેયને પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરવાની સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાર્થના કરે છે—ઈશ્વર રાખે છે માટે તેમને પુરુષાર્થ કહેવામાં આવે છે. એક માનવજીવનમાં આ ચાર પુરુષાર્થોની ક્રમપૂર્વક યોજના કરવામાં અને તેમને ધ્યેય તરીકે સ્વીકારવામાં પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓએ જોડી દીધી દૃષ્ટિ અને અચૂક માનસશાસ્ત્રનું જ્ઞાન દાખવ્યાં છે. બહોળી, બાપક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં એમ કહી શકાય કે ધર્મનો પાયો જીવનના પ્રથમ આશ્રમમાં—અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં પુરુષે દૃઢતાથી નાંખવાનો છે; અર્થ—પ્રાપ્તિ અને કામપ્રાપ્તિ માટે જાણે શૃદ્ધચાશ્રમના પ્રાપ્તવ્ય વિષયો છે; અને મોક્ષપદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રથમ તબક્કો વાનપ્રસ્થાશ્રમનો છે અને પ્રાથમિક તૈયારી સંપૂર્ણ થયે તેનો બીજો તબક્કો સંન્યાસાશ્રમનો છે. આ રીતે જોતાં તે ચારેય પુરુષાર્થોનો ક્રમ બહુ જ જુદીપૂર્વક ગોઠવવામાં આવ્યો છે. આધુનિક દેશકાળ ભલે એ ચાર આશ્રમોની ચોક્કસ વ્યવસ્થાને અનુકૂળ ન હોય; પણ જે માનવીને પોતાનું જીવન ક્રમશઃ વિકાસની શ્રેણી પર ઉત્તરોત્તર પ્રદુર્લભ અને સફલ બનાવવું

છે તેને ઉપરોક્ત ચાર આશ્રમકાળને અનુરૂપ ચાર વિભાગ પોતાના જીવનમાં વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવા જ પડ્યા છે, અને નહિ તો તે માનવી કોઈ મહાન સિદ્ધિને જીવનમાં પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી. અલખત, કેટલાક ધૂમકેતુ જેવા પ્રેમજ્વલ અપવાદો વચ્ચેની કક્ષાઓને કૂંદકો મારીને ઠેકી ગયાનાં દૃષ્ટાન્તો પણ માનવજીવનના ઇતિહાસમાં નજરે પડે છે, પણ તે તો અપવાદો જ હોય માનવજીવનના સામાન્ય ક્રમને સિદ્ધ કરે છે. આ રીતે વિચારતાં પ્રાચીન ચિંતકોએ એક જ માનવજીવનને એકમ તરીકે સ્વીકારી, તેટલી અવધિમાં જ માનસ-સાત્ત્વના વિકાસના ક્રમને સફળતાથી અનુભવી, અંતમાં માનવી પરમ-પુરુષાર્થને—અર્થાત્ જીવનના ઉચ્ચતમ ધ્યેયને કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે તેની ગોઠવણ કરી છે, અને તે માટે આપણને તેમને માટે આશ્વર્યયુક્ત બહુમાર્ગ ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહેતું નથી. જેમ બીજામાંથી છોડ ઉગે તે વખતે પશુ પંખી તેને જગાડી ન નાંખે તે માટે વાડ દ્વારા તેનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે અને જલસિંચન દ્વારા તેનું પોષણ કરવામાં આવે છે, જેમ જાહાજારીને સંયમ નિયમ તથા નીતિ દ્વારા તેનું આત્મ-તેજ વૃદ્ધિગત થાય અને ઉતરોત્તર વિકાસ પામે તેવી જૂમિકા રચવામાં આવે છે, અને તપસ્યા દ્વારા શુદ્ધિને સૂક્ષ્મ અને સ્થિર બનાવી જીવનના સર્વાંગી ધ્યેયને તે પહોંચી વળે તેવા પ્રકારનું તેને પોષણ આપવામાં આવે છે. પછી તે છોડ વૃદ્ધિ પામી વિશાળ ઘટાદાર વૃક્ષ બને ત્યારે વનનાં સઘળાં પંખી આવી તેની શીતળ શાખાઓમાં માજો બાંધે છે, આજો દિવસ તેમના મધુર કંથરવ વડે સંગીત કરે છે, તેની છાયામાં પશુઓ તથા માનવીઓ આરામ કરે છે, અને તે વૃક્ષ જંગલમાં મંગલ કરે છે. તેવી રીતે શૃદ્ધસ્યાશ્રમમાં ધર્મ વડે અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ કરતાં સન્નિવૃત્ત પાસે અનેક દુઃખી માણસો આશ્રય લેવા બન્યે છે, તેનું કુળ, કુટુંબ તથા જાતિ અને દેશ તેની આર્થિક તથા બૌદ્ધિક સંપત્તિ વડે ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને પ્રેતાત્મી આંતર

ચમેલા, અનેક પ્રકારે ભ્રમિત ચિત્તવાળા, મોહભાગમાં ફસાઇ ગેલા, વિનાયપદાર્થોના ભોગમાં અતિ આશ્ચર્યજનકા તે (આમુગી) લોકો અપવિત્ર નગ્નમાં પડે છે.

આગતે જ્ઞેના જે લોકોએ પ્રથમ અવસ્થાએ ધર્મનો પાયો ખાંખ્યો નથી તેઓ અન્યાયથી થાન વગેરે દામાવાની પેઠીમાં પડે છે. અને દામપ્રાપ્તિમાં પણ તેની જે જૂથયાપ આઇ નિષિદ્ધ ભોગવિદ્યાશ્રીની ગર્ભામાં ડૂબે છે. અન્યાયથી વિત્તોપાર્જન કરી તેઓ અગમ્યાગમન, અપેક્ષાન, અભક્ષ્યભોજન, અસ્પૃશ્યસ્પર્શન, અદરયંદર્શન, અશ્રાવ્ય શ્રવણ, અવાચ્ય વાચન વગેરે અનિષ્ટજનક મોહમગ્નદમાં સ્ફેર મારી અતિ નગ્નપનનના અધિધારી બને છે. મારે જે ઋષિમુનિઓએ અર્ચપ્રાપ્તિ અને દામપ્રાપ્તિ પહેલાં ધર્મશી પુરુષાર્થપ્રાપ્તિની આવશ્યકતા સ્વીકારી છે. વળી ધર્મશાસ્ત્ર દ્વારા પુણ્યપ્રાપ્તિ થતી નથી. અને પુણ્ય દ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ થઈ નથી તો મોહભાગમાં પ્રવૃત્તિ પણ સંભવતી નથી; મારે આ શાસ્ત્ર પુરુષાર્થોમાં ધર્મ, માયાના મહાકાઓમાં દોડીની પેડે, અનુસ્તૂત છે.

અર્થ—આજઠાજ તે અર્થ એટલે દ્રવ્ય અર્થ લેવો ઉચિત છે: કામ્યુ જે દ્રવ્ય દ્વારાજ સકલ ભોગ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. દ્રવ્ય સિવાય ગૃહસ્થને જીવનમાં સામાન્ય મુખ-સંગવડ પણ મળતા નથી. સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ, સ્વજન આદિના ભણુપોપણની પણ ચિંતા ગ્રહે છે, અને તેવા પ્રધાનની ચિંતામાં ડૂબેલો ગૃહસ્થ ઇશ્વરપ્રભુધાનમાં ચિત્ત પરોવી શકતો નથી; મારે અર્થપ્રાપ્તિને પુરુષાર્થ ગણ્યો છે. વળી દ્રવ્યથી પુણ્યોપાર્જન થઈ શકે છે. વાવ, તળાવ, કુવા વગેરે ખોદાવવા, ધર્મ-શાળા બંધાવવી, પરબો બેસાડવી, અન્નદેવો ખોદવા, પુસ્તકાલયો ખોદવા, મંદિર ઔષધાલયો ઉઘાડવા, દુઃખી તથા ગરીબજનને મદદ આપવી—આ બધું પુણ્ય કાર્ય દ્રવ્ય દ્વારા થઈ શકે છે. ગૃહસ્થને વિદિત એવા ઉપભોગપદાર્થો પણ દ્રવ્ય વિના મળી શકતા નથી.

શાશ્વતું ઉત્થાન અને તેને માટેની અનેક આધુનિક પ્રકારની યોગ્યતાઓ ધનસિવાય સંભવતી નથી. જે દેશમાં ગૃહસ્થો ધનહીન તથા દીન અને દરિદ્ર છે, તેઓ સ્વમાનશીલ હોતા નથી, નિરાશ તથા હતોત્સાહ બની ગયેલા હોય છે, યાચના કામમાં તેમને શરમ લાગતી નથી, મદત્વાકાંક્ષા અને ઉચ્ચ સ્વપ્નેની શિદ્ધિ તેમને આકર્ષતી નથી, બીજા દેશોની સમૃદ્ધિ જોઈ તે પોતાની જાતને “બિચારા તથા ગાપડા” ગણી નિંદે છે, તેવો દેશ કોઈ કાળે ગૌરવશાળી, પગકમી તથા સમૃદ્ધ બની દુનિયામાં નામના મેળવતો નથી. તેવો દેશ બહુચેલાનો દેશ છે, વધાગમાં જે તેવા નિર્માણ, નિર્વીર્ય, દરિદ્ર લોકો ધર્મ તથા વેદાન્તની પોકળ વાતો કરી, અંદરથી અમ તોષમાં સજાતા રહી, બહારથી પ્રારબ્ધ તથા સતોષ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનાં ગપોટાં હાકે છે, તે તો વધારે હાસ્યાસ્પદ અને ક્ષુદ્ર સમજવા. ન્યાયપૂર્વકની અર્થપ્રાપ્તિ અને કામપ્રાપ્તિ દ્વારા જે માનવી વિષયપદાર્થોના પથ્ય ઉપભોગ કરી અંતઃકરણને શાંત કરતો નથી, તેની સામાન્ય રીતે વૈગમ્યપૂર્ણ મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ સંભવતી નથી. જે તેવા અપકવ જીવાત્માઓ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે વિડંબનીય મેષ્ટા કરે છે તો તેઓ કાં તો પાછા પડે છે અથવા પ્રયોજન આવતાં અટકી જઈ બમણી આસક્તિથી કામોપભોગના સેવનમાં પડી જાય છે. આમાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારના બળથી અપવાદ હોઈ શકે છે, પણ સામાન્ય રીતે ગણ્ય કે સમષ્ટિની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં તો ઉપરના વિચારો સાચા છે. એટલા જ માટે કપિ-મુનિઓએ ધર્મ પછી અર્થને બીજા પુરુષાર્થ ગણ્યા છે.

કામઃ—ભગવાન યોગસત્રાટ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ગીતામાં કહે છે કેઃ—

ધર્માવિરુદ્ધો મૃતેષુ કામોઽન્મિ ભરતર્ષભ ।

હે અર્જુન, પ્રાણી માત્રમાં ધર્મથી અવિરૂદ્ધ અર્થાત્ ધર્મને અનુકૂળ એવો કામ હું છું, એટલે જીવનવિકાસમાં અમુક તબક્કે, ધર્મને અનુકૂળ એવી કામના નિન્દા નથી, પણ ઉપાદેય છે. હિન્દુશાસ્ત્રની

દષ્ટિ એક વાત પણ ખાસ બાર મૂકે છે—અને તે એ કે વ્યક્તિની એકેએક ધર્મના તેનું એકેએક આચરણ, સમગ્રિના હિતને દષ્ટિમાં રાખીને જ થવું જોઈએ. બાહ્ય એ સમગ્રિનું એક ધર્મ અંગ છે અને તેથી સમાજનું હિત એ વ્યક્તિની દરેક ક્રિયાનું નિયમક બનવું જોઈએ, તે વ્યક્તિનો ધર્મ છે. આથી જ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં લગ્ન એ અંગત, વ્યક્તિગત પ્રશ્ન મનાય છે, જ્યારે ભારતવર્ષના આદર્શ પ્રમાણે લગ્ન પણ સામાજિક ક્રિયા છે, માટે જ તેમાં સમાજની, સા-
તિની હાજરી આવશ્યક મનાતી તેમાં કેવળ વ્યક્તિની પસંદગી કે સ્વચ્છંદને જ નિયમક ગણવામાં આવતો નહિ લગ્નના નિયમબદ્ધ, સમાજહિતકારક જીવનમાથી વ્યક્તિએ સમાજને ચાલે ચોતાના જોડ તરવાના વાગ્દેહ પ્રતિનિધિરૂપે બાળકને અર્પણ કરવાનું છે લગ્ન જીવનની કેટલી સયમપૂર્ણ ઉદ્ઘાટ દર્શના । આવી રીતે ઉત્પન્ન થતા મહા બાળકો જ્યારે ભારતવર્ષના નાગરિકો બનતા હતા ત્યારે ભાર-
તનો બાળ્યોત્થ મધ્યાકાશમાં તપતો હતો. જે માનવીના જીવનમાં ધર્મનો પાપો પ્રથમ અવસ્થામાં ન્યાયો હોય, અને પછીની અવસ્થામાં ન્યાયપૂર્વક ક્રમાયલા દ્રવ્ય વડે ન્યાય વિહિત, સયમપૂર્ણ કામોપભોગ કરવામાં આવતો હોય, ત્યાં મમજીવન પણ કેવળ મુલગ, રમણીય અને પ્રગતિકારક હોય ? જેટલા પ્રમાણમાં પુરુષમાં સયમ અને ત-
પસ્યા, તેટલા પ્રમાણમાં તેનો કામોપભોગ સૂક્ષ્મ, ધર્મ અને સતોષ-
જનક. અત્યારે તો સ્થૂલ શારીરિક દૃષ્ટિએ જોતા પણ ભારતના ધણી ભાગના લોકોમાં કામોપભોગની શક્તિ જ રહી નથી —તેઓ જોટલા ક્રમતાકાત, નનજી ઈચ્છાશક્તિવાળા અને નિર્ધીય ધૃતિવાળા બની ગયા છે, ત્યાં સૂક્ષ્મ, તાત્ત્વિક, ધારણાશક્તિવાળું અને સ્તબ્ધચુકત કામજીવન તોંકયાંથી જ સંભવે ? તેવા નિર્માલ્ય, વિવશલોલુપ માત-
પિતાના બાળકો પણ કયાથી તેજસ્વી, પગકમશીલ અને જુદિશાળી હોય ? મહાધાન સંસ્કારથી માંડીને ન્યાય સર્વે હિતકારી, સયમપૂર્ણ

મસ્કારીનો ઉ-છે યદ્ય ગયો હોય, ત્યા માત્રપ્રાપ્તિ ધામિકતાના અને શક્તિમત્તાના ખીચત કેવા ?

ઉપર સૂચવ્યા પ્રમાણે પર્મના પાયા ઉપર ન્યાયેની અને ન્યાય-પૂર્વકે પ્રાપ્ત થેલા ધન દ્વા. સિદ્ધ થયેની કામપ્રાપ્તિ સિવાય સામાન્ય માનવને માટે પેગમ્બરી ફિશામા જવું સંભવતું જ નથી નૈસર્ગિક રીતે માનસસાધના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ઉત્પન્ન થતો કામ આયુની અમુક કાળમર્યાદામાં, સમય તથા ન્યાયપૂર્વકે ભોગવાતા આપો આપ શાંત થાય ?—ઈન્દ્રિય ખૂટતા આપોઆપ શાંત થતા અગ્નિના જેમ, અને ત્યાં પડી જ ન્યાભાવિક રીતે ચિત્તશાંતિ અને વૈગમ્યનો ઉપયોગ થાય છે, અને પડી કમગ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન નહીં કરે, માટે પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ મમને તૃતીય પુરુષાર્થ ગણ્યા છે.

મોક્ષ—ઉપરના વિચારોની અભિવ્યક્તિમાં લેતા મનુ ભગવાનનું વિદ્યાન સહેલાઈથી સમજાવે છે— 'પોતાને પળિયા આવેલા જોઈ, તથા પુત્રને જે પુત્ર ઉત્પન્ન થયેનો જોઈ (અર્થાત્, ધર્મ અર્થ અને કામ યથાવત્ સિદ્ધ થયા પછી) પુત્રે પોતાના મનને મોક્ષમાં પરોવવું ' સમયપૂર્વકે મળેલો સદુપયોગકૃતિને શુદ્ધિ વડે જે પૂર્વજીવન ગામવામાં આવ્યું હોય તે વૃદ્ધાવસ્થા અતિશય ગમ્ય, મળી તથા ગસાગનીવડે છે. અમેરિકાના વિદ્વાન ડૉક્ટર જે. ટી. સ્પેન્ડરેન્ડ પશુ જી જમત ધનવતા હતા તેઓ પોતે પણ ઘણું ઘણું આયુષ્ય જીવવા ભાગ્યશાળી થયા હતા તેઓના મત પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થા જીવનની સંધ્યા છે તેમાં અનેક પ્રકારના અનુભવોના પચરગી પટ પૂગયા હોય છે તેમાં સર્વિન્સમી ગભીરતા હોય છે વર્ષાઋતુના પૂર ઓસરી ગયા પછી નદીના પાણી જેમ શાંત પડે છે તેવા ચિત્તવૃત્તિના વેગ શમી ગયા પછી ની શાન્તિ હોય છે આગામી પાડી સાંજ જેવી તેમાં ગસાગતા હોય છે અનુભવવૃદ્ધ, જીવન ખેડેલો તે મહાગૃથી પોતાની રમજીની નોંધપોથી-માથી સમાજને અનેક કોગટીને પ્રસન્ન અમૂલ્ય માગદર્શક સલાહ

આપી શકે છે ભગવતી શ્રુતિની પણ આગા છે કે-કુર્વન્નેવેદઃ કર્માણિ
જિજીવિષેચ્છત સમા. । આ જગતમા (નિષ્કામ) કર્મો
કરના ક્રમતા પુરુષે પૂન મો વર્ષ જીવવાની ઇચ્છા ગાંભવી.
એવું જીવન જીવનાગજોના અનેક દૃષ્ટાંતો આપણને ઉપનિષદશાસ્ત્રમા
તથા મહાભારતકાવ્યમા મળી આવે છે. આધુનિક જમાનામા પણ
કનિષ્ઠમાત્ર સ્વીન્ડનાથ ટાગોર, મહાત્મા ગાંધી, સ્વ. મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી,
સ્વ. શ્રીરાજશાહ મહેતા. દાનભાઈ નરસીરાજી, કાલિદાસના દિવાન-
મન્યામી શ્રી મગાભાઈ ઓઝા ઇત્યાદિ અનેક દાખલા મોજુદ છે.

એમા પણ વાનપ્રસ્થાશ્રમ એ ગદ્ગદાશ્રમની અવસ્થામાથી સન્યા-
સાશ્રમની અવસ્થામા જવાનું વચનું પગથિયું છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમ સન્યા-
સાશ્રમની ધવાની ઇચ્છા મેરતા મુમુક્ષુ માટે apprenticeship છે. આખા
જીવનની અનુભૂતિઓના પરિણામમાથી શુદ્ધિ સમૂહ કર્તુના આકાશની
ગેડે સ્વચ્છ મને છે, સાત અને ટિથિ બને છે, અને તેમાથી આપોઆપ
જ્ઞાતમુખ્યતા તથા વૃત્તિ-નિરોધ મરણ મને છે, માટે જ વેદમા ઋષિ-
ઓની પ્રાર્થના જોવામા આવે છે કે—ઉર્વાચકમિષ્ઠ દગ્ધનાન્મૃ-
ક્ષીય મામૃતાત્ । પોતાના હીટામાથી પાકું થયેલું ઉવગિંતનું ફળ
જેવી રીતે ગરી પડે તેમ મને (જીવનમાથી) ગરી પડવા ઘો. તેમા
કોઈપણ પ્રકારની વેના કે પ્રયાસ ન હો. પરિપક્વ ફળ જેમ હીટામાથી
ગરી પડી પોતાનો મોહ મેગવે છે, તેમ મને જીવનના જંજાવાતમાથી
અનેક અનુભવેતો પદાર્થપાઠ લીધા પછી, શાન્ત બની, અમરત્વના
જોગામા ખરી પડવા ઘો. આ રૂપક બતાવે છે કે આ ચાર પુરુષાર્થો
જો કેમપૂર્વક સિદ્ધ કરવામાં આવે તો તેમાં સફળતા, સ્વાભાવિકતા,
અપ્રયત્નસાધ્યતા છે. અને તેમા જ આ કથના યોગ્યક ઋષિ મુનિ-
ઓની દીર્ઘદષ્ટિતા તથા મહત્તા જણાઈ આવે છે.

સહિતમીમાંસા

(ગતાકથી ચાલુ)

લેખક-શ્રી. માધવતીર્થજી

૬૬

માન્યતા-૩

‘પ્રભુની’ ઇચ્છાથી જન્મે પ્રકાશના પદાર્થો—ખગોલ જાતના પદાર્થોના માત્ર આપણી દ્રષ્ટિથી ચાલુ છે; પણ ખરેખરે નાશ થતો નથી. સ્થળ બદલાય છે એટલે જીજ્ઞાસુઓ અનેક પદાર્થો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉત્તર-૩

પ્રભુમાંથી નીકળેલા અનેક પદાર્થોના નાશ થાય છે છતાં તે જીજ્ઞાસુઓ રહે છે એમ તમે કહો છો. તો તે જીજ્ઞાસુઓ પ્રભુ દર્શક નહિ અને તે જીજ્ઞાસુઓ પ્રભુ હોય તો ત્યાં પ્રભુને જોવામાં લાલ છે કે પદાર્થને જોવામાં લાલ છે ? સ્વપ્નમાં ધણા પદાર્થોના નાશ થાય છે ને ધણા ઉત્પન્ન થતા દેખાય છે, અને તમારી માન્યતા પ્રમાણે જો તે માત્ર સ્થળ ફેરવતા હોય તો જીજ્ઞાસુ પછી એક સ્થળે તે પદાર્થ સાચા તરીકે મળવા જોઈએ; પણ તે પદાર્થ જીજ્ઞાસુ પછી મળતા નથી. સ્વપ્ન વખતે જોની ઉત્પત્તિ અને નાશ તદ્દન સ્વયં લાગે છે તેની સ્થિતિ પણ મળવી જોઈએ; પણ જીજ્ઞાસુ પછી તે મળતા નથી. આ જાગૃત જગતમાં પણ નદીનું પાણી રાજ એને એ મળતું નથી, ઝાડનું ફળ પણ

કાંઈ હવે તેણે આજે રહેલું નથી. જે પદાર્થની સ્થિતિ હોય તેની ઉત્પત્તિ અને, પણ જગતમાં કયા પદાર્થની સ્થિતિ રહે છે ? જે પ્રાણ પદાર્થની સ્થિતિ નથી તો તે પદાર્થ છે એમ કેમ કહી શકાય ?

માન્યતા-૪

પ્રજુ અને મનુષ્ય પ્રાણીમાં હું કાંઈ ફેર દેખતો નથી. ફક્ત મોઢું નાનું સ્વરૂપ છે; બાકી બધું એક જ (ગાનની દૃષ્ટિએ) અસાનને લીધે જુદું જુદું દેખાય છે.

ઉત્તર-૪

જે પ્રજુ અને મનુષ્યમાં કાંઈ ફેર ન હોય તો પ્રજુનો આવક મનુષ્યમાં આવવો જોઈએ મનુષ્યનો પચ્ચલાવ પ્રજુમાં દેખાવો જોઈએ, પણ માણસ વિષયના સુખ મારે તરફ છે, પ્રજુ તરફકત નથી, માણસ જન્મે છે અને મરે છે, આપ્રજુ જન્મતા નથી અને મરતા નથી, માણસમાં અસાન છે અને પ્રજુમાં નથી, માણસ એક જગ્યાએ રહે છે અને પ્રજુ સર્વત્ર રહે છે, તેથી માણસમાં માણસ જેવો પોતાને માને છે તેવો માણસ અને પ્રજુ એક નથી, છતાં માણસ પોતાનું સાચું સ્વરૂપ સમજી અને તે પ્રમાણે રહે તો તેનામાં જે પ્રજુનો સ્વભાવ ગ્રપ્ત રહેલો છે તે સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતો જાય અને પછી તેને માણસ કહી શકાય નહિ.

ઉપગત વિવેચન ઉપરથી જણાઈ આવશે કે તમારી માન્યતા જોઈએ તેટલી ગોખખી નથી. તમે જરામર વિચાર કરેલો નથી. જે પ્રજુ સર્વને આશ્રય આપનાર છે તેને સ્વભાવ સત્ત્વગથી અને આત્મ-સાનથી જરામર ઓળખી લેવો અને તે સ્વભાવ આપણા કર્મ દ્વારા પ્રગટ ગાખવો એ ખગ બકતની લક્ષિતનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

જે પ્રજુ સાથે તમારો નિત્ય સંબંધ છે તે તમારી ક્રિયામાં અગાધ દેખાવો જોઈએ. એ સંબંધ ન રહે તો ખીજને તમારી પાસેથી પ્રજુનો પરિચય મળશે કે સાધારણ માણસનો પરિચય મળશે.

તમારી છેલ્લી માન્યતા પ્રમાણે લિન્ન દેખાવમાં જે પ્રજાની અભિ-
ન્નતા નિત્ય સિદ્ધ રહે છે ત્યાં શુદ્ધ પ્રેમથી તે અભિન્ન બાવનો પરિ-
ચય જે તમે ન આપી શકો, તો તમારી માન્યતા સાચી છે તેનું
પ્રમાણ શું ?

થોડી વાર રહેવું, જીવવું એ કાર્યને પસંદ નથી. થોડી વાર જીવન
લંબાય તો દીકરો એવું સૌને ગમે છે. તો જે એતનાથી યુક્ત રહેવાથી
હંમેશનું રહેવું જની શકે છે તેનો સંબંધ અવશ્ય રહેવો જોઈએ,
અને એવો સંબંધ થાય તો આપણે નથી રહેવાના એવું કદી બનવું
નથી. તેમાં અસંભાવના અને વિપરીત ભાવનાને અવકાશ નથી
અથવા અવકાશ આપવો જોઈએ નહિ.

બધાનું રહેવું જો તે પરમાત્માની અંતર્ગત છે; અને જો તે જ
મર્વાજ સદા રહેલા છે તો આપણું જીવન એવું જોઈએ કે તેનો પરિ-
ચય-લક્ષ્ય શકાય અને દર્શ શકાય. અને એવું થાય તો જ કહી શકાય કે
પરમાત્મા જ રહેલા છે. પણ જ્યાં એ વાત બૂલી જવામાં આવે છે ત્યાં
લોકોને અને તમને તમારી પાસેથી સાધારણ માણસ મળે છે, અને
તમારી પાસે પ્રજા છે છતાં મળતાં નથી. માટે જે પ્રજા સર્વનો આધાર
છે, જે તમારી પાસે હંમેશાં છે, એનો પરિચય દેવો એ તમારું મુખ્ય
કામ હોવું જોઈએ.

જેનો નિત્ય સંબંધ જની રહેલ છે તેનું સતત જ્ઞાન રહેલું
હોય તો તેનો પરિચય આપણા કામથી મળવો જોઈએ એવો ભાવ
રાખી શકાય ત્યારે તે અવિનાશી પરમાત્માને આપણી સામે પ્રગટ થવું
પડે છે. પણ જ્યાં પ્રજાનું વિરમરણ રહે ત્યાં માત્ર કલ્પિત જીવનની
અજ્ઞાનગત દશા દેખાય છે અને તે પ્રજાનું રહેવું જાણવામાં આવતું
નથી.

તેથી તેના સંબંધને અનુરૂપ રાવ તેવો અવદાર જોઈએ. જો ભગ-
વાનને બરાબર જાણવા નથી તો કયા જ્ઞાનનો પરિચય આપશો ?

તેથી જે વ્યવહારમાં જેય રૂપી પરમાત્માનો આવિર્ભાવ થયો નથી ત્યાં જ્ઞાનનો અસંભવ જણાય છે એ વ્યવહાર સાચા જ્ઞાનપૂર્વક હોય તો અને આપણા શ્રવણમાં તેની જરૂરીઆતનો નિશ્ચય બગમ કરી લીધો હોય તો આપણા મનમાં તેનો આવિર્ભાવ થયા વગર રહેશે નહિ.

માટે ભગવાનની જરૂર તમામ વ્યવહારમાં તમને કેટલી હદે છે તે નક્કી કરી લેવું જોઈએ. પગલેલી સ્ત્રીનો પતિ પરોક્ષ હોય તો તેનું કામ ચાનવું નથી તેમ ભગવાન પરોક્ષ હોય તો અને તેનો સંપર્ક નિત્ય હોતા ન હોય તો ખોટો વ્યવહાર થશે તેથી કદાચમાં જે પ્રભુ પ્રાપ્ત છે તેને અનુસાર આચાર્ય રાખવાથી જ તેનો પરિચય મળી શકે જાય એવો ભાવ તો બધું એક જ છે, જ્ઞાન એવું હોય તો બધું એક જ છે, પણ જો તે રૂપાણે વર્ણન ન આવે તો તે ભાવનો પરિચય તરૂને અને ખીત્તને શી રીતે મળશે ? જરૂર વસ્તુ આપણને મદદ કરી શકતી નથી, પણ એતન માટે એવી રહા ગણવી એ નાસ્તિક ભાવ જેવું છે, એતનનું રહેવું જેવું છે તેવું છે આપણે જે કામને લાયક થયા તેવું કામ એતન આપણી પામેથી લેશે એ દરેક કામમાં આપણે પ્રભુનો પરિચય માગીએ તો તેના જ્ઞાનથી રહેવાથી તેવો પરિચય જરૂર મળશે.

પ્રભુને આપણે રહેવામાં શી આપણિ છે ? રહે છે કેવળ તે માત્ર એ પ્રમાણિત કરવું એ આપણો ધર્મ છે ખીજા કોઈ વિચારથી ભય ? મરજી ચિત્તમાં મેંમી ન શક એ જ ભક્તતા શ્રવણનું આમર છે બધા ભય અને મરજી રહે છે ત્યાં પ્રભુ દ્વારા જર્તા પાના નથી.

મેંદેથી બોલવું કે હું ભગવાનમાં મારું છું છતાં પોતાના જ્ઞાન માં ભિન્ન સત્તાનો વિચાર હી બધો તો એક ભગવાન હોવા છતાં તેનાથી ભિન્ન ખીજા કાર્ધ માનવાથી સાચા ભગવાન માન્યતામાં નથી, તો મનથી ગમે તે ભગવાનનું સ્વરૂપ રહેવાથી નમારી કે પતાના ભય

વાન મળશે કે ખરા ભગવાન મળશે ?

મનથી માનેલા ભગવાન એ વાસ્તવમાં સાચા ભગવાન નથી તો મળશે શું ? હોય તો મળે ને ? મહેનત કરતાં પણ મળશે નહિ.

જો બધી જગ્યાએ ભગવાન છે તો શુદ્ધ રહેવાની જગ્યા આપણને ક્યાં મળી અને તેનો સ્વભાવ પ્રગટ થવાને જાહેર બીજે સ્વભાવ કેમ પ્રગટ થઈ જાય છે ?

પ્રભુને સ્તીકાર્યા વગર-તેનો ઉપયોગ આપણા જીવનમાં ક્યાં વગર માત્ર અહંકારી લાવથી રહેવાથી મિથ્યા જીવનનો પરિચય મળે છે.

આપણને ભગવાન મળેલા છે એ જવા મુઠ્ઠી પ્રગટ ન થાય, બીજાના જીવનમાં દષ્ટિ ચાલી જાય, પોતાના નિત્ય રહેવામાં રહે નહિ, તો આપણું રહેવું ભગવાનને આધારે સિદ્ધ થતું નથી અને જીવનમાં જે નવીનતા આવે તે જોઈએ તે આવશે નહિ. સામાન્ય ચેતન એ તો માયાના ગુંથની એક પ્રગટ અવસ્થા છે. જે કર્મથી પ્રભુ સિવાય બીજું કંઈ મળે નહિ, કારણ કે બીજું કંઈ છે નહિ, તે કર્મ જ કર્મ છે અને એવાં કર્મ-કારણ એ જ ભક્ત જીવન છે.

ભક્તની સાથે ભગવાનને રહેવું એ ખાસ જરૂરી છે એ તો બધાએ માનવું પડશે. તેથી માયાની દયામાં પણ તેનો સંબંધ રાખી તેને પ્રગટ ગણવા અને તેનો પરિચય આપવો એ જરૂરનું છે.

ભક્ત તો ભગવાન સિવાય બીજા કંઈને જાણતો નથી, કારણ કે એના વિના બીજું કંઈ છે નહિ, અને એવા જ્ઞાનવાળા જ ભક્ત રહેવાય છે. આપણી જગ્યાએ પરમાત્મા હોય તો તે કેવું વર્તન રાખે એમ સમજીને તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એવી લાવનાથી રહેવાય તો જ ભગવાનનું રહેવું અને તેની અંદર ભક્તનું રહેવું સિદ્ધ થઈ શકશે.

ધનવાન પામે ધન હોય તે સ્વાભાવિક છે, ઉપયોગનો વખત આવતાં ધનનો ઉપયોગ થાય છે, તો જ્ઞાનવાળાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ

સ્વાભાવિક છે. ધનવાળો વખત મજા ધનનો ઉપયોગ ન કરે તો તેનું ધન શા કામનું ?

વ્યવહારથી ભગવાનનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ નથી પણ ભગવાન છે માટે તે ભાવનો વ્યવહાર થવો જોઈએ. આપણે ભગવાનની સાથે છીએ એ વ્યવહારથી બતાવવાનું છે. એવી ભાવના જ્યાં હોય ત્યાં ભગવાનને બંધન સાથે વ્યવહારમાં રહેવું પડે છે. ત્યારે જ ખરું જીવન સમજાય છે અને આખું જીવન ભગવદ્ભેદારૂપ થાય છે.

(અમૃત)

આવૃત્તી વખતે હું આત્મરૂપ સમુદ્ધનો તરંગ છું એવી ભાવના કરતો અથવા બેઠો હોય ત્યારે હું જાનરૂપ સૂત્રમાં પરાવાર્પણ છું એમ સમજતો, ઇંદ્રિયોના વિપયોની પ્રતીતિમાં હું આત્માના દર્શનથી આનંદ પામ્યો છું એવું માન્યા કરતો અને સૂતી વખતે હું સુષ્પ્તસાગરમાં ડૂબી ગયો છું એવો અનુભવ કરતો મુમુક્ષુ પોતાનું આધુષ્ય એવી રીતે બળીત કરે તો એ નહીં દેહધારીઓમાં અંતઃકર્મમાં જ સ્થિતિ ગણનારો છે. ”

શાત્રપલોકી -૧૨

શ્રી લઘુવાસુદેવ મનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

૫૬

એકાદશ વર્ણક

હવે આ એકાદશ વર્ણકમાં આત્માના સત્, ચિત્, અને આનંદ-
રૂપજ્ઞાનું એયું લક્ષણ દેહીએ.

શિષ્ય:-આત્માનું સત્-રૂપ, ચિત્-રૂપ, અને આનંદ-રૂપ કેવી
રીતે સિદ્ધ થાય છે ?

આત્માની સત્-ચિત્
અને આનંદરૂપતા.

ગુરુ:-ત્રિશક્રમાં પણ જેનો ટાંકનાથી
બાધ ન થતાં જે એકરૂપે રહે, તે સત્નું

લક્ષણ છે, અને એ લક્ષણ આત્મામાં છે.

શિષ્ય:-એમાં કાંઈ પ્રમાણ છે ?

ગુરુ:-આ પ્રાપંચિક સૃષ્ટિની પૂર્વે “ સત્ માત્ર હતું ” “ આ-

સત્નું વિવેચન.

ત્મામાંથી આશય થયું, ” ઇત્યાદિ વેદાન્ત-
સાસ્ત્રનાં વાક્યો એમાં પ્રમાણ છે. વળી મ-
નુષ્ય માત્રને એવો અનુભવ થાય છે એ પણ

પ્રમાણ છે.

શિષ્ય:-ધનાદય, દરિદ્ર, કર્મા, ભક્ત, મુમુક્ષુ એમ બધા મનુષ્યોને
એવો અનુભવ કોનો હશે ?

ગુરુ:-હા, સાંભળ. “ મેં પૂર્વજન્મમાં સત્યાગ્રામે જે કાંઈ આપ્યું
તેથી આ જન્મમાં હું એશ્વર્યનો અનુભવ કરું છું. આ જન્મમાં

જો કાઈ આપુ તો એનો આવતા જન્મમા અનુભવ કરીશ, " એવો ધનાઢ્ય પુરુષને અનુભવ હોય છે " મેં પૂર્વજન્મમા સત્પાત્રને કશું એ નહોતું આપ્યું, તેથી આ જન્મમા હું દરિદ્રતા ભોગવું છું, આ જન્મમા હું કાઈ નહિ આપુ તો આગલા જન્મમા પણ દરિદ્રતા જ ભોગવવી પડશે " એવો દરિદ્રનો અનુભવ હોય છે " પૂર્વજન્મમા મેં સત્કર્મોનું અનુદાન કયું હતું તેથી એ વાસનાથી આ જન્મમા પણ હું સત્કર્મના અનુદાનમા પ્રવૃત્ત થઈશ, અને તેનાથી ભાવિ જન્મમા પણ સ્વર્ગમા દેવપદ પ્રાપ્ત થશે, " એવો દર્મીઓનો અનુભવ હોય છે " પૂર્વજન્મમા મેં ભગવાનની ઉપાસના કરી હતી તેથી એ જ વાચના વડે આ જન્મમા પણ ભાગમા ભગવદ્ભક્તિ છે, અને એના વડે જ ભાવિ જન્મમા આનોક્યાદિ મુક્તિ વૈકુંઠ્યાદિ લોકમા અનુભવીશ " એવો ભક્તનો અનુભવ હોય છે " અનેક જન્મમા પ્રશ્ન-ગર્ભાણી સુદિથી મેં કર્મો કર્યા છે, તેને લીધે આ જન્મમા વિવેક વગેરે આનંદ સાધન શ્રી સદગુરુ, ત્રવણાદિ ત્રણ સાધન અને આત્મચાત્ર મને પ્રાપ્ત થયા છે, અને હવે પછી મારે (ભાવી) જન્મ નથી, હું કૃતકૃત્ય છું " એવો મુમુક્ષુને અનુભવ થાય છે આવી રીતે મનુષ્ય માનને ત્રણે માત્રમા ' ૮ છું ' એવો અનુભવ છે, એ ઉપરથી જણાય છે કે આ તમામા અધ્યસ્ત થયેલા દેહનો જ નાશ થાય છે, આત્માનો કદી પણ નાશ થતો નથી તેથી આત્મા નિકાલમા પણ અમાધિતપા અને એ-કથે વિષમાન ગહેતો હોવાથી આત્માની સત્-રૂપતા સિદ્ધ થાય છે

શિષ્ય -હે સ્વામી ! અનુભવથી આત્માનું સત્-રૂપપણ કશું, પણ મુક્તિથી કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ?

ગુરુ-સાલળ, મુક્તિથી વિચાર કરી જોતા પણ આત્માની સત્-રૂપતા સિદ્ધ થાય છે આ સસારમા આપણે વિષમાન છીએ નહિ એમ વિચાર કરતા આપણે વિષમાન છીએ એવું નય છે કાંણુ કે સર્વને ' હું આ સસારમા છું ' એવો અનુ

ભવ થાય છે, અને આપણે દેહધારી છીએ કે દેહરહિત એમ વિચારતા સર્વને શરીર છે તેથી દેહરહિત નહિ, પણ દેહધારી છીએ એવું જણાય છે વળી આ શરીર સાથી આની મળ્યું છે એમ વિચાર કરતા નિશ્ચય થાય છે કે એ કર્મમાથી ઉત્પન્ન થયું છે

શિષ્ય - એ કર્મ આપણું કે અન્ય કોણનું ?

ગુરુ - આપણું જ છે એમ કહેવું જોઈએ એક [વ્યક્તિ]ના કર્મ-થી બીજાને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થતી હોય એવું ક્વંત અનુભવી સકાત નથી નહિ તો એકના કર્મથી બીજાને સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિ કરી શકે. દબાન્ત તરીકે બ્રાહ્મણના યજ્ઞથી શૂદ્રને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય અને પૂર્વે બ્રહ્મર્ષિ શુદ્રેવે કરેલી સમાધિ (મોક્ષ)થી આપણને બધાને વિદેહમુક્તિ થવી જોઈએ [પણ એમ જણાતું નથી] એટલા માટે આપણા કર્મથી જ આપણું શરીર મળ્યું છે એમ કહેવું જોઈએ

શિષ્ય - તમારે આ શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મો આ જન્મમા કયાં છે કે પૂર્વજન્મમા કયાં હશે ?

ગુરુ - વિચાર કરતા સમગ્રય છે, કે પૂર્વજન્મમા કયાં છે એમ જ કહેવું જોઈએ આ જન્મના કર્મથી આ શરીર ઉત્પન્ન થયું છે એમ માનીએ તો (કર્મના) પહેલા આ (શરીર)ને અલાવ હતો તેથી આ (શરીર)ને આ (શરીર)નું જ કાળુ માની સકાત નથી પૂર્વ જન્મમા કર્મ કરતી વખતે આપણે વિદ્યમાન હતા કે નહિ, એમ વિચાર કરતા સમગ્રય છે કે આપણે વિદ્યમાન હતા વિદ્યમાન ન હોઈએ, તો કર્મ કરનારું જ બની શકે નહિ તે વખતે આપણું શરીર હતું કે નહિ એમ પૂછીએ તો શરીર પણ હતું એમ નક્કી થાય છે, કાળુ કે શરીર ન હોય તો કર્મ કરી સકાતા નથી. એ શરીર પણ તેનાથી પૂર્વજન્મના કરેલા કર્મથી બનેલું, એ શરીર તેની પહેલા કરેલા કર્મથી બનેલું, એમ વિચારી જોતા નિર્ણય થાય છે કે તે પહેલાના જન્મમા કરેલા કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું હોતું જોઈએ આની રીતે પુન પુન વિચાર

કરી જોતા કર્મ અને શરીરનું પ્રવાહરૂપે અનાદિપણુ સિદ્ધ થાય છે એ બન્ને (શરીર અને કર્મ)ને ધારણ કરનારો આત્મા આકાશની પેઠે સાક્ષાત્, મુખ્ય અને સ્વરૂપે પણ અનાદિ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આવી રીતે જૂનકાન અને વર્તમાનકાનમા સુકૃતથી એ સત્-રૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે

હવે ભવિષ્યકાલમા પણ આત્માનું સત્-રૂપ સુકૃતથી સિદ્ધ કરીએ આ પહોવાના જન્મોમા શ્રવણ મનન વગેરે (સાધન) ન કરતા મુખ્ય જુદા વડે કર્મનું જ અનુષ્ઠાન દેવાથી આ જન્મ અને શરીર પ્રાપ્ત થયા છે હવે આ જન્મમા કરવા કર્મ આ પછીનો બીજો જન્મ અપાવશે તેમા કરવા કર્મથી ત્યાગ પછીનો જન્મ પ્રાપ્ત થશે, એમ પુન પુન વિચાર કરતા કર્મ અને શરીરના પ્રવાહનો ભવિષ્યત્ કાલમા અન્ત જ આવે એમ નથી. તત્ત્વજ્ઞાનથી જ્યારે કર્મ દૂર થાય છે ત્યારે જ રાગ ઉત્પન્ન થતું નથી. તે જન્મની સાથે સંગઘ ધરાવનાર આત્મા ક્ષમ્ભગાન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી, રાગીગ્ના ઉત્પત્તિ અને નાશનો અનુભવ ન્તા કરતો શરીરની સ્થિતિ ઠાને સુખદુઃખ અનુભવતો સ્થાવર પદાર્થ પર્વાન્ત અધોગોચરમા અને ઉર્ધ્વલોક સુધી જઈને પર્વાન્ત પશ્ચિમજી કયાં કરે છે, પણ નષ્ટ થતો નથી

તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા પછી અવિદ્યા, કામ અને કર્માદિનો પણ નાશ થાય છે. દુઃખના કારણનો પણ અભાવ થાય છે, એટલે સ્વસ્વરૂપના આનન્દનો અનુભવ કન્યો વિદેહસુકૃતમા સુખપૂર્વક સ્થિતિ કરે છે આવી રીતે ભવિષ્યકાલમા પણ આત્મા કદાપિ અસત્ સિદ્ધ થતો નથી, કિંતુ સુકૃત વડે સદા સત્ રૂપે જ સિદ્ધ થાય છે. આવી રીતે ત્રિકાલમા આત્મા તો વિદ્યમાન રહે છે, તેમ જ પરમાર્થ દષ્ટિએ એ અખાદિત છે, તેથી એની એકરૂપતાને લીધે એનું સત્-રૂપ સિદ્ધ થયું. અનેક પ્રકરો થાય છે ત્યારે તેમ જ અનેક પ્રપચ (ધર્મ) નો નાશ થયા છતાં પણ એ સ્વયં અચિનાશી રહે છે, એમ શ્રુતિ, સુત્ર

અને અનુભવ દ્વારા આપણે જોઈએ. તેમ જ એમ પણ જાણાય કે સુષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહાર કેવળ પ્રપંચ (સુષ્ટિ) નો જ ચાલ છે, પણ આત્માનો થતો નથી. તેથી ત્રણે ક્ષણમાં એકરૂપતા અને અમાધિન-પણા વડે આત્મા ચતુર-રૂપ છે એમ જાણવું.

શિષ્ય:—હવે આત્માના ચિત્-રૂપણામાં કેં પ્રમાણ છે કે ?

ચિત્તનું વિવેચન

ગુરુ:—મુલ વગેરે અન્ય સાધનોની

અપેક્ષા રાખ્યા વિના પોતે સ્વયં પ્રકાશમાન દોવાથી પોતાનામાં આરોપિત થયેલા અમરત જડ પદાર્થોને જે પ્રકારે તે ચિત્-રૂપ કહેવાય છે; અને આત્મામાં એ ચિત્-રૂપણાનું લક્ષણ છે.

શિષ્ય:—કેવી રીતે ?

ગુરુ:—માત્ર અધેશમાં પણ આત્મા અન્ય [પ્રકાર] ની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સ્વયં પ્રકાશિત થઈ છે; તેમ જ પોતાનામાં આરોપિત કરેલાં બાહ્ય, યોગ્ય અને વૃદ્ધાવસ્થા, તેમ જ એ અવસ્થાઓના કામકાજને પણ અન્ય [પ્રકાર] ની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સારી રીતે પ્રકાશી છે, તેથી આત્મા ચિત્-રૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય:—આપણામાં સર્વજ્ઞતા ન દોવાથી સર્વ પદાર્થોને આપણે પ્રકાશિત કરીએ છીએ એમ કહેવાય ?

ગુરુ:—આત્મર અને બાહ્ય એમ પ્રપંચ એ પ્રકારનો છે. એ બન્ને પ્રકારનો પ્રપંચ આપણા વડે જ પ્રકાશિત થાય છે. આપણે એના વડે પ્રકાશિત થતા નથી.

શિષ્ય:—તે કેવી રીતે ?

ગુરુ:—સંભવ, કંઈ છું. જ્ઞાપી, જ્ઞ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચભૂતો; શબ્દ, રસ, રૂપ, ગંધ અને સંપર્ક એ પાંચ વિષયો; પંચી-કળ પામેલાં એ પંચભૂતો, સમસ્ત જગ્યાં, અનુદય ભુવનો, ચાર પ્રકારનાં સ્પષ્ટ સરીર (જગમુજ, અકેત, સ્વેદન, ઉદ્ભિન્ન). વિવિધ પ્રકારનાં તામ, રૂપ, શબ્દ, ધર્મ, વિશદ અને ચક્રિતને આપમે

ગ્રહેણે એ બાલ્ય પ્રપંચ અને તેના અતેક પ્રકારે વિભક્ત થયેલા બીજા અવાન્તર એદેને પ્રમાણે વડે આપણે જાણીએ છીએ, પણ એ [પ્રપંચ] આપણને જાણતો નથી. ઉપરાંત અન્તર્મુખ યદિને વિચાર કરી જેતાં સિદ્ધ થાય છે કે ઉવટા આપણે એ બાલ્ય પ્રપંચને પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

શિષ્ય:-ત્યારે આન્તર પ્રપંચને આપણે કેવી રીતે પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

ગુરુ:-ને પણ સાબળ, અન્નમય કોશથી માળીને છવન્મુક્તિ પર્યન્તનો આન્તર પ્રપંચ પણ બિન્ન બિન્ન રીતે અનેક પ્રકારનો છે. “આ અન્નમય, આ પ્રાણમય, આ મનોમય, આ વિજ્ઞાનમય, આ આનન્દમય, આવી રીતે પચ્ચદાશ.” “આ સ્થૂળ શરીર, આ સૂક્ષ્મ શરીર, આ કાન્ભુ શરીર એમ આ ત્રણે શરીર,” “આ છ સાવ-વિકાર, આ છ ક્રોધ, આ છ ઉર્મિઓ, આ અષોષો, આ મંદ દષ્ટિ, આ ચપલતા, આ મગ, આ દેવ, આ ત્રણ પ્રકારના કુશ્ણ, આ અન્ત કુશ્ણ” “આ જગત્, આ સ્વપ્ન, આ સુષુપ્તિ એમ ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાઓ.” “આ જ્ઞાનેન્દ્રિય પચક, આ કર્મેન્દ્રિય પચક, આ પ્રાણપચક, આ ઉપપ્રાણપચક, આ મન, આ બુદ્ધિ, આ ચિત્ત, આ આદંકાર, આ સંકેદપ, આ નિઘ્રય, આ અવધાન, (ચિંતન), આ અભિમાન, આ વિશ્વ, આ તૈજસ, આ પ્રાણ” એવી અવસ્થાઓ-વાળો, તેમ જ “આ પ્રાતિભાસિક, આ વ્યાવહારિક, આ પારમાર્થિક આ સાત્વિક, આ રાજસ, આ તામસ, આ સુખ, આ દુઃખ, આ જ્ઞાન, આ અજ્ઞાન, આ પ્રિય, આ અપ્રિય, આ ઉપેક્ષા, આ સાધન ચતુષ્ટય, આ મૈત્રી ચતુષ્ટય, આ અષ્ટાંગ યોગ, આ અવળ, આ મનન, આ નિદિધ્યાસન, આ સમાધિ,” તેમ જ “આ પ્રમાણ, આ આ પ્રમેય, આ પ્રમાતા, આ ત્રિતાપ, આ આધિ, આ વ્યાધિ, આ આરોગ્ય, આ ભક્તિ, આ વૈરાગ્ય, આ મન્દ, આ તીવ્ર, આ તીવ્રતર,

આ સમુદાય ઉપાસના, આ મનોનાશ, આ વાસનાક્ષય, આ વિદેહ-
મુક્તિ, આ શુદ્ધ-મુક્તિ. ” એવી રીતે વિવિધ પ્રકારના નામરૂપ ગુણ-
વિકાર અને શક્તિને આશ્રયે ગ્રહેલા આ સમસ્ત આન્તરપ્રપંચને પૃથક્
પૃથક્ જુદો પાડીને આપણે જાણી શકીએ છીએ, એ આન્તર પ્રપંચ
આપણને જાણી શકેતો નથી; સમ્યક્ દર્શિથી વિચાર કરી જોતા, આ
આન્તર પ્રપંચને આપણે જાણીએ છીએ, તેથી આત્માના ચિત્-સ્વરૂ-
પના સદ્ભાવને લીધે એ ચિત્સ્વરૂપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય:—એ ચિત્-સ્વરૂપ આત્માને તો કોઈ જાણી શકતું નથી,
આત્માને જાણ- એમ આપે પહેલા કંઈ હવું એનું કેમ ?
વાતુ આધત્મ; મન મન વડે સદૃશ પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે,
તો પછી આત્માને પણ મન વડે જાણી
શકાનેર હશે ?

• ગુરુ—સાબળ; મન ઉત્પત્તિ વિનારાણુ, સંકલ્પ રૂપ, પરિચિન્ન
• અને ઘડાની પેઠે પચભૂતનું કાર્ય છે; તેમ જ કામાદિ વિકારથી કલુ-
ષિત થયેલું અને રમૂતિ વિરમૂતિવાળું છે. એવા મનને જડ અને પો-
તાની પ્રકાશ વિનાનું જાણવું જોઈએ. એ મન પણ ચિત્ વડે જોઈ-
આય છે તેથી આવી જાતનું જડ મન સ્વપ્રકાશ ચિત્—સ્વરૂપ આત્મા-
ને કેવી રીતે જાણે ? કોઈ પણ રીતે ન જ જાણી શકે એમ સર્મજ.

(અપૂર્ણ)

કોહમ્-હું કેણુ છું ?

(ખીન અંકથી ચાલુ)

રેખક-શ્રી રમણીક એ. મહેતા

મને તેમ પણ આ જગતની ઉત્પત્તિ, રિયતિ અને લય પ્રતિપક્ષે જણાય છે. એક વાર જગતનો નવ થયા પછી હીર્ષકાળ સુધી પન્થતી જગત ઉત્પન્ન ન થાય તો તે મહાપ્રલય કહેવાય છે, અને કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ જ રહે છે. જો આમ છે તો પછી શ્રુતિવાક્ય પર આધાર રાખી મહાપ્રલય થાય છે એમ જો સ્વીકાર કરીએ તો તેમાં કાંઈ દોષ નથી. પ્રતિ મૂર્તિ જગતની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પ્રમાણિત થઈ શકે છે. નિષ્ક્રિય જ્ઞાનસ્વરૂપ બ્રહ્મ કેવળ સાક્ષિરૂપે દ્રષ્ટા છે તે સૃષ્ટિ એ કંતો નથી તેમ વિનાશ પણ કરતો નથી. આથી જગતની ઉત્પત્તિ, રિયતિ અને લય જેવું કંઈ હોતું નથી વળી કાળ વ્યતીત કાર્યનો સંભવ નથી. જગત પૂર્વે ન હતું, વર્તમાનમાં નથી અને ભવિષ્યમાં પણ હશે નહિ. એક અદ્વિતીય બ્રહ્મ સિવાય કંઈ પદાર્થ નથી. વાર, હવે મહાદર્શન-બ્રહ્મપ્રતીતિ-ભ્રમથી થતી નથી, આથી એમ સ્વીકાર કરવું પડશે કે તે આત્મપ્રતિબિંબને જ જગદાકારે જુવે છે. અર્થાત્ કે માયા-શક્તિના એક પછી એક ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયારૂપ દર્શનસમૂહ-ભિન્ન ભિન્ન આત્મપ્રતિબિંબ તેના વડે જોવાય છે-બ્રહ્મ અનાદિ અનંત

કાળથી, અનંત માયાશક્તિના અનંત ભાવે, ક્રિયારૂપ, અનંત દર્પણમાં, અનંત જ્ઞાનશક્તિના કે દર્શન શક્તિના અનંત નયન દ્વારા અનંત આત્મપ્રતિબિમ્બ અનંત ભાવે દર્શન કરે છે-જુવે છે-બ્રહ્મ અનંત આત્મદર્શન કરે છે.

“ સત્યજ્ઞાનંમનનંબ્રહ્મ ” ઝ પદમેવાદિતીયમ્

આપણે બ્રહ્મની જ્ઞાનશક્તિનો ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ. હમણાં તેની માયાશક્તિનો ઉલ્લેખ થયો એવું તાત્પર્ય શું છે ?

જ્ઞાનશક્તિ અને માયાશક્તિને એક જ શક્તિ સમજવી. અને આ શક્તિ બ્રહ્મથી કોઈ ભિન્ન પદાર્થ નથી અર્થાત્ કે આ શક્તિ બ્રહ્માતિરિક્ત કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી. બ્રહ્મા અને શક્તિ એક અને અભિન્ન છે. બ્રહ્મ છે ‘ પદમેવાદિતીયમ્ ’ જ્ઞાનસ્વરૂપ, જ્ઞાતા વા દ્રષ્ટા છે, તે સમજાવવા માટે ભાષામાં એવો પ્રયોગ કરીએ છીએ કે બ્રહ્મની જ્ઞાનશક્તિ છે. વાસ્તવિક રીતે જ્ઞાનશક્તિ બ્રહ્મથી અતિરિક્ત કોઈ સ્વતંત્ર પદાર્થ નથી.-અસીમ જ્ઞાનશક્તિ જ બ્રહ્મ છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મ માયાવી છે. તે સમજાવવા માટે ભાષામાં બ્રહ્મની માયાશક્તિ છે એમ જોવામાં આવે છે. (માયાવી-માયા કરે છે કંઈ કાર્ય થાય છે વા વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે એવો એનો અર્થ નથી. માયાથી અવસ્થા પ્રતિબિમ્બ જ નજીક છે). ઉપર કહ્યું તેમ બ્રહ્મથી અતિરિક્ત માયા નામે કોઈ પદાર્થ જ નથી-અસીમ માયા શક્તિ એ જ બ્રહ્મ. શક્તિ એકથી અલગ બે મહત્ત્વની નથી માટે બ્રહ્મ એ જ શક્તિ અને શક્તિ એ જ બ્રહ્મ. અને બ્રહ્મ તો એકમેવાદિતીયમ છે. આથી જ્ઞાનશક્તિ અને માયાશક્તિ એક જ છે. શક્તિ એક છે તેથી શક્તિ-ની ક્રિયાના આધારભાવે શક્તિ અસીમ છે. શક્તિ ચળદનો પ્રયોગ અસીમ શક્તિનો બોધક છે; જ્ઞ કે શક્તિ એક છે પણ તેની ક્રિયા દ્વિવિધ છે. આથી કરીને શક્તિને એક વખત ‘ જ્ઞાનશક્તિ ’ અને બીજી વખતે ‘ માયાશક્તિ ’ કહેવામાં આવે છે. ‘ જ્ઞાનશક્તિ ’ એ ચળદના પ્રયોગથી એમ સમજાવવું કે બ્રહ્મ જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા છે અને ‘ માયાશક્તિ ’

માફક સર્વ મિથ્યા છે-માત્ર પ્રતિબિમ્બ છે જગત્, જ્ઞાનપ્રતિબિમ્બ છે, એથી ઇશ્વર મહાપ્રતિબિમ્બ છે વિરાટ જ્ઞાનપ્રતિબિમ્બ છે અને જીવ પણ જ્ઞાનપ્રતિબિમ્બ છે.

અત્યાગ મુખી કેવળ જ્ઞાન અને જન્મતના વિષે ઉત્તેજ નોચો દમખા ઇશ્વર, વિગત અને જીવનો પણ ઉત્તેજ યથો ત્યારે દેવે ઇશ્વર એટલે શુ ? વિરાટ એટલે શુ અને જીવ એટલે શુ ?

જ્ઞાનમાયાશક્તિના ક્રિયારૂપ જ્ઞાનદર્પણમાં પોતાને જ ક્ષુદ્ર પાત્ર ભૌતિક દેહરૂપ આત્મ પ્રતિબિમ્બ સ્વરૂપે જીવે છે આ પ્રતિબિમ્બ સ્વરૂપ મહા એ જ જીવ આવા અસંખ્ય પ્રતિબિમ્બો જ્ઞાનદર્પણમાં દેખાય છે આ પ્રતિબિમ્બો પર આત્મનીકાવરો અથવા આત્મ પ્રકૃતિને અનુયાયી પૃથક્ અદક્ષા પડવાથી એક એક પ્રતિબિમ્બ પોતાને સ્વતંત્ર ભાવે “ હું ” એમ સમજે છે અને અન્યોન્ય પ્રતિબિમ્બને “ પર ” સમજે છે. હું (જ્ઞાન) જીવદેહ રૂપ આત્મ પ્રતિબિમ્બે જ્ઞાન દર્પણમાં જીવે છે માત્ર એક જ્ઞાનદર્પણમાં સમુદાય દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બ એકી વખતે જણાય છે અને અન્ય અન્ય જ્ઞાન દર્પણમાં માત્ર દેહ-લોક જણાય છે યજ્ઞેશ્વર એવી ઉપાધિવાળું પ્રતિબિમ્બ “ હું ” એમ સમજે છે, કિન્તુ અન્ય અન્ય પ્રતિબિમ્બોને “ પર ” સમજે છે આ પ્રમાણે અન્ય એક દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બને “ હું ” સમજે છે પરંતુ યજ્ઞેશ્વર ઉપાધિવાળી દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બોને તેમજ બીજા દેહરૂપ પ્રતિ-બિમ્બોને “ પર ” સમજે છે. આ પ્રમાણે તેણે જ ત્રીણ પ્રતિબિમ્બ-દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બ “ હું ” નું અભિમાન રાખે છે અને યજ્ઞેશ્વર ઉપાધિ-રૂપ દેહરૂપ પ્રતિબિમ્બને તેમજ તેવા અન્ય પ્રતિબિમ્બોને “ પર ” પૃથક્ સમજે છે.

જે પ્રમાણે અસંખ્ય જીવરૂપ પ્રતિબિમ્બો જ્ઞાનદર્પણમાં દૃષ્ટ થાય છે તે પ્રમાણે ઇશ્વરરૂપ પ્રતિબિમ્બ પણ દ્રષ્ટ થાય છે, અર્થાત કે જ્ઞાન જ્ઞાનદર્પણમાં દેખાતા એક અનિવર્તનીય કાંઇ વિશેષ જ્ઞાતિર્મયી

બ્રહ્મ પ્રતિબિંબને “હુ” એમ જાણે છે અને જુવે છે કે ઉક્ત પ્રતિબિંબ રૂપ તે પોતે જ સર્વમ્, અંતર્યામી અને અસીમ શક્તિશાલી હ્રસ્વર છે અને જ્યોતિર્મયી પ્રતિબિંબ સ્વરૂપે તે જ જીવો પર કૃત્વ કરે છે. અને જુવે છે કે તેની ધૃમ્માથી જ સર્વ પ્રકારના પરિવર્તન થાય છે, તે જ જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને પ્રલયકર્તા છે, અને તેના જગતવ્યાપી શરીરમાં અસંખ્ય જીવો આમતેમ વિચરણ કરતા તેની ધૃમ્માને અધીન થઈ પોતપોતાનાં કાર્ય કરે છે. તે જ્ઞાનદર્પણમાં જુવે છે કે સર્વ જીવ તેના શક્તિ-ઉપાધિવાળા ઉક્ત જ્યોતિર્મયી પ્રતિબિંબરૂપ દેહના કાર્યને આધીન છે. અર્થાત કે ઉક્ત શક્તિ-ઉપાધિવાળા દેહના સર્વેગ વડે જીવદેહ સર્વ ક્રિયા કરે છે. વળી એ પણ તે જુવે છે કે તેના શક્તિ-ઉપાધિવાળા દેહના સર્વેગથી જ જીવ જ્ઞાનોન્નતિ કરે છે:—

ચિચ્છાયાવેશતઃ શક્તિશ્ચેતનેન્ન વિમાતિસા ।

• તર્લ્લકરપુપાધિ સયોગા બ્રહ્મૈવેશ્વરતાંવ્રજેત ॥

• કોશોપાધિ ત્રિવક્ષાયાં યાતિ બ્રહ્મૈવજીવતામ્ ।

પિતા પિતામહાદેવઃ પુત્રપૌત્રા ચથા પ્રતિ ॥

અર્થ:—તે શક્તિ બ્રહ્મની જાણના પ્રવેશથી જાણે ચેતનપણીને પ્રાપ્ત થઈ હોય તેવી દેખાય છે, અને તે શક્તિરૂપી ઉપાધિના સંયોગથી બ્રહ્મ જ હ્રસ્વરપણીને પ્રાપ્ત થાય છે.

પંચકોશરૂપી ઉપાધિનો વિચાર કરતાં બ્રહ્મ જ જીવભાવને પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ એક જ પુરુષ પુત્ર પ્રતિ પિતા અને પૌત્ર પ્રતિ પિતામહ થાય છે તેમ.

(પંચેદશી પં. કો. વિ. ૪૦-૪૧)

(અપૂર્ણ)

બ્રહ્મર્ષિ અખાઇની સાખીઓ

રહસ્યદાર-શ્રી. દેશવસાલ અ. ૬૩૨ એમ, એ, એવએવ, શી.

મહાનુભાવ બ્રહ્મર્ષિ અખાઇની ૧૭૨૬ સાખીઓ દર્શવે અપ્રસિધ્ધ છે. ગુરૂદેવ હ્રુસાગર મુનુજ એ પોતાના ઇષ્ટ ગુરૂદેવ શ્રી અખાઇનું આ અપ્રસિધ્ધ સાહિત્ય, રત્નની માફક સાચવીને સંગ્રહી રાખ્યું છે. તેઓશ્રીના રત્નકંડારમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી સાખીઓમાંથી એક અંગ "અનખ અંગ" મુમુક્ષુઓના હિતાથે અહીં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. પૂજ્યપાદ સ્વામીશ્રી સ્વયંનયોતિ મહારાજની ઇચ્છાથી આ સાખીઓ ઉપર રહે' અહીં રહસ્ય દીપિકા ટીકા પણ કરેલી છે. તે ઉપરથી સદજ લક્ષમાં આવશે કે મહાનુભાવ શ્રી અખાઇની વાણીનો પ્રવાહ ઠેઠ ગુહ્યરચી-પરાતપર પરબક્ષમાંથી સ્વયંબૂ સદજ વર્ણા કરે છે; અને એનું અમીપાન કરતાં જીવ સ્વયં સમ્પ્રિદાનદ બની નમ એવુ એમાં અલૌકિક રહસ્ય રહેલું છે. વિરોધ વિવેચન પ્રત્યેક સાખીને અતે રહસ્યાર્થમાં કરીશું, હ્રુ

“અપણા આપ વિચારીયા, ચેતન ચીહીન્ધ્યા ચામ;

અખા પંથ ચલના રહ્યા, જહાં તહાં નિજધામ.” ૧

રહસ્યાર્થ : મનુષ્ય જે ઉંડું ઉતરીને પોતાનું મૂલ તપાસે તો માનવગતિમાં અજ્ઞાન પરિવર્તન થયા વિના રહે જ નહીં. જેમ તરવરને ખબર નથી કે પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પાતાલમાં રહેલું છે, તેમ બહિર્મુખી મનુષ્યો પોતે પોતાને બૂલી ગયાં છે । । । જીવનું અસલ સ્વરૂપ ‘ક્ષમ’ છે; અને ક્ષમ તો સર્વ સર્વે સર્વદા છે. બધે છે-બધામાં છે. તેના શિવાય બીજું કશું જ વસ્તુતઃ વિદ્યમાન નથી, સરખાવો:-

“ એક સૂર્યાદિ બાદી સૌ, મિથ્યા અંકગણિત છે ”

(દી. સાગર)

ક્ષમ એટલે અશ્વમ્ય એકડે એક; અને માયા એટલે મીંકુ. માડામાં વધધટ થાય, હિન્તુ એકડો તો લાખ કરોડ ગણીયે તો મે અદબદ જ રહે છે; આ બધી ખદબદ માયાની-મીંડાની છે. કારણ કે, જે આદિમાં નથી, અને જે અંતે નથી, તે વચમાં ભડે મૃગજળવત દેખાય છતાંયે વસ્તુતઃ છેજ નહીં. આ સિદ્ધ સિદ્ધાંત છે. તેથી વેદાંતના ભગવાદમાં માયાને અગ્ન એટલે (unborn) વસ્તુમાં જેનું અસ્તિત્વ કદી હતું જ નહીં એમ કહેવામાં આવે છે. આનું મૌલિક જ્ઞાન યતાં દેહ દષ્ટિ-અર્થ દષ્ટિનો વિલય થાય છે અને દેહને ટ્યાને આત્માનું જ સર્વત્ર દર્શન થાય છે. જે આંખ જાણે કે ફૂટે છે અને ત્રીજી આંખ ઉધડે છે:-

દેહાભિમાને ગલિતે, ધિજ્ઞાતે પરમાત્મનિ ।

યત્ર યત્ર મનો યાતિ, તત્ર તત્ર સમાધયઃ ॥

આવો આત્માનુભવ પ્રત્યેકને પોતાની બંદર થવો જોઈયે. અંતઃ-કરણમાં ક્ષમરવિનો ઉદ્યોત થયા વિના જીવની દરિદ્રતા કદિયે જાય નહિ. જીવભાવ ટળે જ નહિ. અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે કે:-One vice the Other.

અર્થાત્ એકના સ્થાનમાં બીજું બિરાજે છે. જીવભાવ ટળતાં શિવ

સ્વરૂપ શેષ રહે છે. આનું નામ જ નાહું=શિવોદ્ધમ ॥

“ અજળ મતા પાયા, અખા ? આયા ચોહીન્યા અન;
અહંતા મેલ બિચતેં ટયા, કરતા જે દિનરેન. ” ૨

રહસ્ય —

“ “ કોહમ્ ” = “ હું કોણુ ? એ વાતનો વિચાર કરતાં કરતાં
મૂળમાં હું જ ન રહું; અને હું ને સ્થાને “ આત્મા ” હું દર્શન થવા
લાગ્યું—એવી આ મહાવિચારમાં અલૌકિકતા રહેલી છે. સંસારનું મૂલ
“અંહભાવ”માં રહેલું છે એમ યાંત્રિય વિચારતાં સહજ લક્ષમાં આવશે.
“અંહતા”ને લીધે જ પરસ્પર પરજાલથી જીવ પોતાને અલગ માને છે.
બાકી જાલથી અલગ તો કશુંજ નથી. સૂત્રે મણિ મળારિવ—સૂત્ર રૂપે
સર્વમાં જાલ વિદ્યસી રહ્યું છે. જીવાભાઈ શિવાભાઈની ક્રાં. છે; અને
ભગવાભાઈ દૂલ માલીક છે. આ મહાસૂત્ર—પરજાલથી પોતાને જુદું
“ અહં ” માનતું ત્યાંથી જ બૂધનો પ્રારંભ થાય છે. અને બૂધેલો જીવ
દરિયામાં ડૂબે છે. આજ મહાન બૂલ; અને એની પરંપરા એટલે સંસાર
ની બૂલબૂલામણી—માપાની ખદગદ સરખાવો:—

“ અખા ! જીવ તાહી એ વળ, અજને ઠામે પૂજે અળ ”
વિશેષમાં,

“ અવગું દર્પણુ જીવ છે, અખા ! સવગું શિવ સદૈવ ”

વરતુત લગવાન ગુરુ દત્ત અવધૂત ગીતામાં કહે છે તેમ:—
ન ત્વં નાહં જગન્નેદં સર્વમાત્મેય કેવલમ્ ।

હું એ નથી, તુમે નથી, જગતે નથી—કેવલ આત્મા જ સર્વત્ર
વિદ્યસી રહ્યો છે.

આ આત્માનુભવ અનુભવગમ્ય નહીં હોવાથી જ ભેદભાવ રહ્યા
કરે છે. અહંતાને લીધે જ દેહાદિશય રહ્યા કરે છે; અને જીવ સ્વસ્વરૂપે

‘નિરંજન’ હોવા છતાં માયાના અંજનમાં અંજનને ‘પુરંજન’ બનીને લવચકમાં લટક્યાં કરે છે. કુમતિને લીધે કુવાનાં ડોલયાંની માફક કરે છે, અને ભરાય છે અને હલચાય છે.

“અંજળ મતા પાયા અખા ! સો દુનિયા બનત નાહિ;
જયું નરમોતી માદા મીલે, સો કોણુ રાહ હોઈ જાય ?” ૩

રહસ્ય:-દેહાધ્યાસી, દુનિયાદારીમાં રચીપચી રહેલા લોકો બહિર્-મુખી હોય છે. સુખશાંતિને બહાર માયિક પદ્ધતિમાં શોધે છે; સાચું સુખ તો અંતરમાં-આત્મામાં રહેલું છે. પોતે જ સુખરૂપ છે અને મહાપ્રેમ (નરમાદા મોતી જેવો) એ જ મહામાર્ગ. ‘નરમાદા’ મોતી વિષે એવી આખ્યાયિકા છે કે જો કોઈ માદા મોતી ખરીદે તો અદ્વય ગીતે નર મોતી ન્યાં માદામોતી હોય ત્યાં ઉડી જાય છે. કારણ એ જ છે કે, બન્ને શરીરે વુદ્ધ હોવા છતાં અંતરમાં એક છે. તેવીજ રીતે, જીવશિવ એક બીજા સાથે જોતજોત છે. સમ્યક્ જ્ઞાન થતાં ‘નષ્ટ મોહ અને સ્થિત પ્રજ્ઞ થતાં જીવ સ્વયં’ શિવ થઈ જાય છે-પોતાના સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થાય છે. જીવનો શિવ થાય છે, તેનો રાહ કોઈ સ્થૂલ ભૂમિકા ઉપર નથી એ તો અંતરનું લક્ષ્ય પલટાતાં અંતર્યંકો આપોઆપ ફરી જાય છે, ૧ લા અધ્યાયનો અર્જુન જીવ છે-ભૌતિક પુરુષ છે; અને ૧૮ મા અધ્યાયનો અર્જુન આધ્યાત્મિક પુરુષ છે-શિવસ્વરૂપ છે, શરીરે તો એનો એ જ અર્જુન; પરંતુ જ્ઞાને અને ગુણે નષ્ટમોહ અને સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષ અર્જુન.

“અંજળ મતા પાયા, અખા ! દૂઝત દેખી શૂન્ય;
નવ નિધિ જતે નીપજે, સો બોલે લી ઓર મૂન્ય.” ૪

રહસ્ય:-“True Religion begins where all philosophies end.” અર્થાત્ જ્યારે સર્વ ફિલિસુફીઓનું જ્ઞાન અતમ થાય છે, ત્યારે જ આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે; કારણ સ્પષ્ટ છે કે, જ્યાં સુધી ‘સ્થિત

સ્વસ્વરૂપનું સ્મરણ થાય છે; અને પોતામાં પોતે સમાઈ જાય છે. કંઈ થવું નથી, કંઈ જવું નથી, પગેથી પૂર્વવત્ ‘જયમ હવું ત્યમ’ થાય છે. મનનો લય ચતાં મનસ્ક ખંડનો-માયાપુરીનો પ્રલય થાય છે અને બ્રહ્મ-પુરીનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તેથી “મન” નન્મૈનઃ—સચ્ચિદાનંદ” ૐૐૐ.

વિસ્તાર બહુ થઈ ગયો છે, તેથી હવે આ અંગની બાકી ૬ સા-ખીઓ અહીં આપીને તેનું વિવરણ પ્રભુપ્રજ્ઞાએ કોઈ અન્યપ્રસંગે કરીશું.

“અજળ કલા ઉપજી, અખા ! જ્યું ગર્ભ રહ્યા થા માંદા;
આપ બિલાના અંતરે, કો કહે નર માદા ય.” ૯

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! મળકો દણ આપ;
ચિંડ બ્રહ્માંડ ચલે હલે, ના નિજ થાય ઉત્થાય.” ૧૦

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! ચાડું જાકી તીર;
જાગત, સ્વપ્ન, સુષુપતિ, ચાડું કા સો નીર.” ૧૧

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! શૂન્ય સત્ત્વ સબ સાર;
ઉપંજ્યા સો વિલય લયા, હરત ન અંતર તાર.” ૧૨

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! શૂન્દ અરાચર ચીહીન;
સોહી સાગરકી લહરીયાં, હરિહર જાહે મીન.” ૧૩

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! કહે સુણેયે દૂર;
શરદ્વેધીકા વેધ હૈ, સૂરત નૂરત લય નૂર.” ૧૪

“અજળ કલા પાઈ, અખા ! કરણી હારી કાય;
મૂવેકે મુકામમે, જ્યુંકા ત્યું દેખાય.” ૧૫

“ અજળ કલા સોહી અખા । ધ્યે ધ્યાતા બિનધામ;
જેસા તસા આપ હૈ, કેા કહે રામ આરામ. ”

૧૬

“ અજળ કલા પાઈ, અખા । જ્યુંંકા ત્યુંંહી સદૈવ,
ભયા ગયા તે બાહ્યરા, સળ જીવનનાં જીવ. ”

૧૭

હરિહર એ બ્રહ્મ ચૈતન્યનું અદ્વિતીય સંયુક્ત સ્વરૂપ છે

લેખક.—શાસ્ત્રી રેવરશ કર મેઘજી દેલવાડાકર

૫૧

હર વિષ્ણુ, હરિહર, જગાકર્તા એ નામો હરિહરની એકતા-અભિન્નતા દર્શાવતાં છે. હરિહર એ જન્માદિ વિકાર રહિત, સર્વશુક્ત અને નામભેદવાળું છતાં એક જ મૂળ સ્વરૂપ છે. શિવ અને વિષ્ણુ રૂપો ભેદ ન હોઈ બંને ઈશ્વર જ છે. ઈશ્વર સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરી આ-જગતના નિમિત્ત કારણ અને તામસ પ્રકૃતિનો અંગીકાર કરી આ જગતના વિવર્તોપાદન કારણુ યાચ છે એમ બ્રહ્મવિદ્યા-વૈદાન્ત શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

મૂળજલની ઉત્પત્તિનું વિવર્તોપાદન કારણુ ગરિમ છે, અને મધ્યાન્હકાળનો સૂર્ય તેમાં નિમિત્ત કારણુ છે. છતાં બન્નેના કારણોમાં તો તે એક સૂર્ય જ છે. તેમાં હરિહર એવાં બે નામો વડે એક જ ઈશ્વર છે એમ નિશ્ચયાત્મક સિદ્ધાન્ત સમજવાનો છે. સૂર્ય જેમ મહાકાશાદિત છે તેમ ઈશ્વર પરબ્રહ્માદિત છે એમ સમજવાનું છે.

તાત્પર્ય એ છે કે, હરિહર-શિવ વિષ્ણુનું મૂળરૂપ એ સૂર્યની

રાત્રિ હોઈ ધર્મર ભાવમાં તો બંને નિત્યમુક્ત છે. બદ્ધમુક્ત એટલે
બ્રહ્મદેવની પેઠે જીવત્વમાં આવીને પછી મુક્ત થયેલા એવા નહિ પણ
સદાકાળ મુક્ત છે. જીવત્વમાં આવીને મુક્ત થનાર બદ્ધમુક્ત કહેવાય છે.
માટે બ્રહ્મદેવની અણુના બદ્ધમુક્તમાં હોઈ તે પૃથ્વી પરના સધળા બદ્ધ-
મુક્તોના મુક્તમણિ છે. બદ્ધમુક્તની બીજી સંજ્ઞા જીવનમુક્ત છે.

આ જે હરિહરનાં મૂળ રૂપ કહ્યા તે જ હરિહર સ્વેચ્છાથી જલ-
કર ન્યાયે (એટલે કે જેમ વર્ષાદત્ત પાણી કરાવું રૂપ પડે તેમ) વિગ્રહ
શરીર ધારણ કરીને પોતે પોતાના લોક નિર્માણ કરીને ત્યાં રહે છે.

જગતની ઉત્પત્તિને ઐએ વિવર્તોપાદાન હેતુરૂપ જે એ મુખ્ય ઉપાધિ
છે તે પણ તેમને બ્રહ્મદેવને સોંપી દીધી છે. તેથી એમણે સ્ત્રી પુત્રાદિ
ગૌણ ઉપાધિ નથી એ સ્પષ્ટ છે. હરિહરના લોકમાં બ્રહ્મદેવ અને
સનકાદિ ચાર ભાઈઓની જ માત્ર ગતિ છે. બીજા બેદ્યુદ્ધિવાળા
અને મત્સ્યી ભૃગ્વાદિ જેવાની ગતિ નથી.

જે જીવ આ હરિહરમાં બેદ્યુદ્ધિ ન રાખતા નિર્મલસર બુદ્ધિએ
અત્યુત્તમ વૈરાગ્યપૂર્વક તેમની ઉપાસના કરે છે એ જ તેમના લોકમાં
જાય છે અને ત્યાં પુણ્યના તારતમ્ય પ્રમાણે સાલોક્ય, સામીપ્ય, સારૂપ્ય
અને સાયુજ્ય એવી ક્રમે ક્રમે મુક્તિ મેળવી પરિણામે બ્રહ્મવિત્ત યદ્ય
અખંડ બ્રહ્મકૈવલ્ય પામે છે. યદિ હરિહરમાં જરા પણ અન્તર ક્રિંવા
તેમની બ્રહ્મનિષ્ઠા સંબન્ધમાં બેદ્યુદ્ધિ વડે જેને અનાદર થયો તો તે
તત્કાલ પતન પામે છે. આ સંબન્ધમાં ભગવાનના જયવિજય પાર્યદો-
ત્તું ઉદાહરણ બસ છે. તેમનું પતન=તણુ જન્મ મુખી આસુર ભાવની
કથા શ્રીમદ્ ભાગવતાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે. અગ્રાનીઓ તેમાં બેદ ભાવે જુએ
કે, જ્યારે રાત્રી બ્રહ્મકૈવલ્ય રૂપે જુએ છે.

હરિહરે જેવી રીતે જગદ્ઉત્પત્તિની પ્રકૃતિ બ્રહ્મદેવને આપી છે
તે પ્રમાણે જગતના પાલન સંહારની પ્રકૃતિ પણ આપી છે. જે તેના
પાલન કરવામાં બ્રહ્મા કદી અસમર્થ થાય તો તત્કાલ ત્યાં પોતે પ્રગટ

યધને બ્રહ્મદેવને સહાય કરે છે. ઉદાહરણ હંસજાતિનું છે.
 સત્યલોકમાં બ્રહ્મદેવને સનકાદિકોએ અધ્યાત્મ ગાન,
 પ્રજા કર્યો, તે વખતે બ્રહ્મદેવની વૃત્તિ બીજા કાવ્યમાં
 થી સનકાદિકોને યથાસ્થિત ઉત્તર અપાયો નહિ એટલે બ્રહ્મદેવે
 અને શિવરૂપી ઇશ્વર હંસરૂપ ધારણ કરી ત્યાં આવી અને તેમણે સન
 કાદિકોના સહાય દૂર કર્યો.

ભાગ. ૧૧-૧૩.

તાત્પર્ય - વિષયોન્મુખ હોવાને સ્વરૂપોન્મુખ કરવા એટલી જ
 ઉપાધિ હરિહરને છે બીજી કોઈ પણ નહિ, બીજી જુગાડીએ વિચલન
 છાતીમાં લાત મારી હતી વગેરે જે વાતો કહેવાય છે તે હરિહરની નહિ
 પણ તેમની વિભૂતિ રૂપ અવતારની સમજવી.

સહોપમાન-હરિહર એ બ્રહ્મચૈતન્યનું અથવા પરમાત્માનું અદ્વિતીય
 સંયુક્ત સ્વરૂપ છે, કેટલાક આગમ ગ્રંથોમાં મતોમાં તેમનું
 અથવા સાંગ સદાશિવરૂપે વર્ણન કર્યું છે. હરિહરો
 મિદાત્મજા માટે છે મૂઠાં હરિહરને ભજ અને જોઈ તણ છે

સનજનની સહાયતાથી નીચેનાં પુસ્તકો
 ભેંતે આપી દેવાનાં છે.

મૂળ કીમત પોસ્ટેજ

કિશકુલોપ			
રેતાગ્ય બોધન કાવ્યો	પૃષ્ઠ ૧૭૫	૦-૧૨-૦	} ૦-૩-૦
ભુર્ગદશન			
જ્ઞાન અને ભક્તિપ્રેરણા બજનો	પૃષ્ઠ ૬૫	૦-૬-૦	
મીરાં અને વાણી			
અખાત્ર સંવાદ	પૃષ્ઠ ૪૦	૦-૨-૦	}
		૧-૬-૦	

ગ્રા. ૦-૧૪-૦ પોસ્ટેજ સાથે ચૌદ આનાની કીમતે મળી શકશે.
 પ્રસ્તાવિતો તેમ જ નિરાશુઓને આ અમુક્ય તકનો લાભ લેવાની
 તાતી છે. અત્યારે એની મુદત નવેમ્બર આખર સુધીની
 તે ઉપરાંત સ્વા સમતીર્થનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર બેટ મળશે.

સંસ્કૃત સાહિત્યના આદિ કવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી

ગદ્યોરાખ્યાના આદિ કવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી
 ગ્રન્થનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે જપાઈને તેવાર થયો છે. ખ્યાનની પ્રક્રિયા
 સમજવા માટે તો આ ગ્રન્થ અત્યેક છે. ખ્યાનમાં જે જે સાવધાનતા
 રાખવી જોઈએ, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી કેવી રીતે પાછું વાળવું,
 અને સરલ રીતે કઈ રીતે આ માનસીક કારણો, એનું સ્પષ્ટ
 વર્ણન આ અનુભવગ્રન્થમાં છે. ગ્રન્થક્રમ:—કીમત ૩. ૦-૮-૦
 ઉત્થાનના માહકોને ૩. ૦-૬-૦, પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

પ્રગત્ય:—'ઉદ્યાન'

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય ચરાન્ નિષોધત ।
 જોડો સાધક । જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
 આત્મબોધ મળે જોવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન ઢળવો.

સ્ત્રી: સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ

જ્ઞાનસાધન આશ્રમ

છોટાઉદેપુર (૫૧ ગાંધી)

અનુક્રમણિકા

લેખ	લેખક
પ્રાસ્તાવિક....	...શ્રી. તંત્રી ...
સુસ્તને શાન ...	.. શ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદાસ ...૩૯૪
તીર્થોદક ...	...શ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદાસ ...૪૦૬
પ્રેમની ખ્યાસી	...શ્રી. મૂળજીભાઈ રા. શાહ ...૪૦૬
અદૈત ...	...શ્રી. જેઠાંગીર ઝાલેકજી દેસાઈ.૪૧૦
વેદાન્ત અને વ્યવહાર	...શ્રી. સ્વા. અ. તાન. દલ ...૪૧૧
મારા જેવાઓને ...	...શ્રી. રમેશ દગનાથ ગૌતમ...૪૨૮
બક્તિમીમાંસા ...	...સ્વા. શ્રી. માધવતીરજી ...૪૪૩
શ્રી લઘુવામુદેવ મનન	...શ્રી. તંત્રી ... ૪૫૭
નીતિકથાઓ ...	...શ્રી. નર્મદાશંકર હ. વ્યાસ...૪૬૩
અન્યરવીકાર ...	... ..
...ગરૂર્તિ ...	... ..
... વાચો ...	... ..

પ્રેમાવતાર ચૈતન્ય દેવ

લેખક : નર્મદાશંકર બા. પંડ્યા

પ્રેમમૂર્તિ શ્રી ગૌરાંગ મહા પ્રભુનું ૨૫૦; પૃષ્ઠમાં લખાયેલું આ એક ભક્તિરસથી ભરપૂર, અને દિવ્ય ભાવોના ભંડાર જેવું પુસ્તક છે; સુંદર કાપડનું પૂઠું; અને સારા કાગળપર છપાયેલું પુસ્તક સોજો વાંચવા જેલું છે.

મૂળ કીંમત રૂ. ૨-૦-૦; (મિયાનના માહોને માટે રૂ. ૧-૮-૬)

પ્રખ્યાત 'ઉત્થાન'
ઈસ્ટોરિયન-પ્રેસ ગુજરાત

બાલજીવન

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

સુંદર મચિત્ર સસ્તું માર્ગિક

તંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩ : ભેટચોપડી સાથે

‘બાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

પંચીકરણપટ:- વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા શરીરનાં સમસ્ત તત્ત્વોનું
જાળખાણ કરાવનાર એ પટ, બહુ કાળજી ઉપર તખ્તમાં મદાવાય
એવી રીતે ધારેલું છે. પંચતંત્ર, પંચગ્રાહ, પંચકોષ, પંચજ્ઞાનેન્દ્રિય, પંચકર્મે-
ન્દ્રિય ત્રણશરીર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની ઝીણવટ ભરી ‘સમજણ
આપીને’ એ બધાનાં સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યાં છે. વેદાન્તનું કાઠખણ
પુસ્તક વાંચતી વખતે સાથે રાખવાથી, અથવા તે પહેલાં આનો વિચાર
કરી જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરલ થઈ પડે એવી આની ગોઠવણ છે.
ક્રીમત પોસ્ટેજ સાથે આના બે

ત્રિપુરારહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

ક્રીમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ ભેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રશંસા પામ્યું છે. શાહકોને એ આઠ
આનાની ક્રીમતે મળી શકે છે. પોસ્ટેજ દોઢ આનો વધારે.

એમાં જ્ઞાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની ચોખવટ છે, ઉપાસનાનો મમ
છે, સજિની પદ્ધતિ છે, અને સદાગળ સૌને સરખો ઉપયોગી થાય તેવા
અભ્યાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સાર સહેલ છે, કે બધું પુસ્તક વાંચતાંજ
મનમાં દૃષ્ટિ થાય. પણ વખતથી જેવા પુસ્તકની શોધમાં હતા, તે મળી
આવ્યું એવો સતોષ થાય.

‘ઉત્થાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે અંક એના ભેટ પુસ્તક ત્રિપુરા-
રહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હજી રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી શકે
જેમ છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ પૂરું આનાની ક્રીમતનું થાય છે. બધાં
મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન-જ્ઞાનનું સુંદર શિક્ષણ આપે છે.
ચોરી જ નકલો બચેલી છે. અને આ ભેટ શાહકોની વધતી જતી માગણીને
લોધે એ જલ્દી વેચાઈ જવાનો સંભવ છે. વિશેષ માહિતી માટે લખો:-

પ્રમુખક ‘ઉત્થાન’ ઇરાડાકેપુર, પૂર્વ ગુજરાત.

•લોકવિવરણ:—

યાત્રીને લોચ ચઢને અથવા ઘેન ચઢે એવા પવર્થ આધીને કશા પણ સ્વપ્ન વિના કોઈ ધસધમાટ ઉધી જાય, ત્યારે જગત વસ્થાનું જગત એને માટે રહેતું નથી; કારણ કે જગતનું જા જોનાથી થાય છે, એ મન તથા બધી ઇન્દ્રિયો તો એના અવ્યક્ત મૂલ સ્વરૂપમાં, પાણીના પરપોટા પાણીમાં ગળી જાય તેમ લીન થઈ જાય છે. સુષુપ્તિ અવસ્થાનું આ ગદાન, જગત નથી એવી સાક્ષી પૂરવાનું સાધન, અધકાર રૂપે માત્ર પડ્યું હોય છે; છતાં એ જાંઘમાં ચે પુરુષ પોતાના સ્વરૂપે તો હોય છે જ; એના પોતાના અભાવ તો કોઈ પણ કાળે ચતો જ નથી. એ જાંઘમાંથી જ્યારે જાગે છે, ત્યારે કહે છે કે હું એવું જાંઘી ગયો હતો કે આ જગત કે જગતનું જ્ઞાન મને નહોતું મુખપૂર્વક, મનના કશા પણ વિશેષ વગર સતો હતો, અને 'હું હતો' એવી તો એ અવરમ ખાત્રી આપે છે; કારણ કે જગતના અભાવનું એને એમાં જ્ઞાન હોય છે. પોતાના અસ્તિત્વનું અને જગતના અભાવનું જ્ઞાન, એ વસ્તુતઃ બન્ને એક જ છે, અને એ સત્ (સત્તા માત્ર) જ જ્ઞાન છે, ત્યારે તે વખતે થાય છે શું? આચાર્યશ્રી કહે છે કે, સૂર્ય કે ચન્દ્રના પ્રહણ વખતે જેમ રાહુની ઝાંખાથી પૃથ્વી ઉપર અધકાર છવાઈ જાય છે, તો પણ એ મંદ અંધકારમાં સૂર્ય અને ચન્દ્રનું અસ્તિત્વ જણાઈ આવે છે. સૂર્ય કે ચન્દ્ર તો જેમના તેમ પોતાના પ્રકાશમય સ્વરૂપે અસ્તિત્વ ભોગવતા હોય છે. વચ્ચેનો અધકાર ખસી જતાં પાછા પ્રકાશમય સ્વરૂપે પ્રકાશે છે, અને પૃથ્વી વગેરે સમસ્ત જલોડને દેખાડે છે, તેમ આ સ્વરૂપભૂત આત્મા જગત તથા સ્વપ્નમાં જેમ પોતાના તેમજ જગતના અસ્તિત્વની સાક્ષી પૂરે છે, તેમ સુષુપ્તિમાં પણ પોતાનું પ્રકાશમય-જ્ઞાનમય અસ્તિત્વ છે, એની સાક્ષી જગતને આપે છે; અર્થાત્ જગતના પાછી "હું પહેલાં સૂઈ ગયો હતો" એવું એને વિશેષ જ્ઞાન થાય છે, એ જ્ઞાન જ સત્ છે, અને એ જ સુખ છે, એવું એ સન્નિયદાનંદ સ્વરૂપનું જેને અખંડ સમરણ ગ્રહે છે તે શ્રી ગુરુ ભૂતિ શ્રી દક્ષિણામૂર્તિને આ નમસ્કાર ! નમસ્કાર ! નમસ્કાર !

ૐ
નારાયણ

ઉચ્ચાન

પ્રથમ ભીલુ] હિસેમ્બર ૧૯૪૨-માગશર ૧૯૯૯ [અંક છઠ્ઠો

પ્રાસ્તાવિક:

લેખકા-
તંત્રી

(આ જગતમાં પ્રારબ્ધ અનુસાર કોઈની પ્રસિદ્ધિ, વિશેષ તો કોઈની શોધી-છતાં જેમ હીરાનું પોતાનું સ્વરૂપ એવી જાત તો નાના મોટા ઘાટનો લોહ બાદ કરતા એક સરખી જ હોય છે, તેવું જ આ ભારતવર્ષના સં-
તોનું છે. ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં ફેલાયે એવા શાંત જ્ઞાનનિષ્ઠો યજ્ઞ યજ્ઞ છે કે તેઓએ પોતાનું જીવન બગવદ્ પદ્મ જીવિષયી નિભાવી પોતાને જે સત્-
નો અનુભવ થયો છે, તેનો પ્રકાર પોતાના સદવાસમાં આપતા જિજ્ઞાસુ-
ઓને પ્રેમપૂર્વક આપ્યો છે. આ અંકમાં, આની પછી 'સુજાને સાન' કરીને
એક લેખ છાપ્યો છે. એના લેખકનું 'પૂર' નામ હતું તામી દેવાચંકર ગણ-
પત્રમ્મિ મદ્. અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં જ એમનું જીવન
વીત્યું હતું. પ્રથમ કશાનીમા અને હજાર અવસ્થામાં વડોદરામાં રહી, એમણે
પોતાની આસપાસ એકત્ર થતા જિજ્ઞાસુમંડળને સારું માર્ગદર્શન કરાવ્યું

હતું. એમણે વારંવાર નાની નાની પુસ્તિકાઓ છાપી બહેન્યાંવી હતી એમને
 પિહેલ થયે તો આઠેક વર્ષ થયા, પણ હજી એ એમની પાછળનું સત્સન્ન-
 મંડળ એમના સક્રિયસર્વા સંગમરણોદ્ધાર થોડાની આત્મોન્નતિ સાધ્યા કરે
 છે વડોદરાના શ્રી શકરરાવ શુભર, તથા શ્રી. લાલજી મહારાજ એમના
 સહવાસી હતા એમની પાસે એમનાં લખેલાં-છાપેલા પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે,
 અને એ પોસ્ટલ મોકલનારને વિના મૂલ્યે આપે છે, હાથાન કાર્યાલયમાં
 એમણે એ મોકલી આપ્યા છે, અને દોઢ આનાની ટીકાટા મોકલનારને
 એ મફત મોકલી આપવામાં આવશે. આ લેખ એમના જાન લેખોમાંથી,
 વાચકને ઉપયોગી થાય, એટલા માટે નમૂના માટે છાપે છે, ત્રાહકો લાભ
 લેશે એવા અમને વિશ્વાસ છે)

સુજ્ઞને શાન

લેખક - શ્રી. પ્રવાસી સ્વપ્નદત્ત

गतं न शोचयेद्दीमान्मविष्य नानुचितयेत् .

सुखेन निर्वहेत्कालं वर्तमानेन वर्तयेत् ॥

હું સહચારી સાથે વિ. સં. ૧૯૫૧ ના જ્યેષ્ઠ વદી ૭ ને શુક્રવારે
 સંજના સાડા પાંચ વાગે વેરાવળ સ્ટેશને ઉતર્યો. થાકન કરી પ્રભાત-
 સ્નેહમાના પગપરાયી મનાવવા તીર્થપુરોહિતને ત્યાં ગયો. આવરણ
 વાતચિત અને જોજનાદિ વ્યવહારથી નિવૃત્ત થયો. અસહનીય ઉખળતાએ
 મુદ્દના ઉપગની અગાશીમાં જતા પ્રેમો, ત્યાં પડેલાં આસત્રાળું જોઈ
 વિશ્રાન્તિ લેતો તે ઉપર લોટયો.

શરીરનો ખળભળાટ હાઈક સમ્પો કે વ્યવહારદષ્ટિએ, માર્ગપણ
 મમયે અને કોઈપણ પ્રયત્ને અન્યથા ન થાય એવી થયેલી બૂલ પ્રત્યક્ષ
 દેખાઈ. હૃદયમાં અકથ્ય વેદના ઉદ્ભાવી, જે ઉપાયશૂન્ય સમાનવાયી
 હૃદયભાર અશુદ્ધિ વહેવા માંડ્યો. ત્યાં સહચારીનું આવડુ થયું. આવ-

તામા સ્થિતિ કળી જઈ પૂછ્યું કે, “આ કરવું શું થોડું છે ? ને હોય તો શું કામ ? ” કામજીવ ત્યાં કારણ પૂછતું હોય ત્યાં શું કહેવાય । કુમો ભરાયો, હૃદય ચીગયું, ને કંઈ મુક્ત થયો પૂછનાર પરિસ્થિતિ સમજી વધુ માર્ગમા પ્રસંગવશાત્ આપે આમ કહ્યું હતું - “શુદ્ધિમાન ગતનો શોય કળા નથી, તેમ ભવિષ્યનું અનુચિતન કળા નથી, પણ આવતીકાલે પોતાની સાથે જે ભાગ્ય લાવે તેને અવિકળપણે વ્યવસ્થિત કરી ભોગવે છે અને પ્રાપ્ત કર્તવ્યો આદરતા-આચરતા કાળનું નિર્વહન સુખ વડે કરે છે ” એ શું સ્મરણમાથી દૂર થયું છે કે અન્યને કહેવા પૂરતું છે ? આ સાબળતાની સાથે ઉપજેયો શોક શમ્યો અને વદાયું કે “યદ્ભાવિત્ફલનતુ”-થવું હોય તે યાય.

“ પ્રારબ્ધ ચલચત્તર ભોગેન તસ્ય ક્ષયઃ । ” શ્રીશંકર.

“ સ્વકર્મ સુત્રૈર્મયિતો હિ લોકઃ । ” શ્રીરામ

આ સુધ્ધિયકની પ્રવૃત્તિનો હેતુ કર્મ છે. કર્મ એન્ને બાપારોએ કરી જે સંધાય, હિંવા કર્તાની ક્રિયાઓએ જે પ્રાપ્તિ તે કર્મ.

ન્યમ એકજ કાળ, અવસ્થા બેદે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યત એવી ત્રણ સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત યાય છે, તેમ એક જ કર્મ અવસ્થાબેદે સચિત, પ્રાગ્બ્ધ અને આગામી અથવા ક્રિયામાત્ર એમ ત્રણ સંજ્ઞાને પામે છે અનેક ગત જન્મેમા સચય થયેલા ફલારભ ગહિત જે કર્મો તે સચિત સચિત કર્મોમાથી પરિપક્વ થયેલ અને વર્તમાન શરીરના આરભક કર્મો તે પ્રાગ્બ્ધ પ્રાગ્બ્ધ કર્મજનિત ભોગો ભોગવતા વર્તમાન શરીરમા કળતા અને ભવિષ્યકાળમા ફળદેનારા તે આગામી કર્મ.

સચિત કર્મ અત કચ્છુઉપહિત સાક્ષિનિષ્ઠ અજ્ઞાનની આવરણ-શક્તિમા રહે છે, પ્રારબ્ધ કર્મ અત કર્ણુઉપહિત સાક્ષિનિષ્ઠ વ અજ્ઞાનની આવરણશક્તિમા રહે છે અને પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલ સુખ દુખના ભોગરૂપ ફળને આપે છે. આગામી કર્મ અત કર્ણુનો કર્તારૂપ વૃત્તિમાન અંશ જે અહ કૃતિ તે અહ કૃતિનું સાક્ષી સાથે જે ભ્રમજ

તાદાત્મ્ય તે ભ્રમજ્ઞ તાદાત્મ્યમાં રહે છે. આ તાદાત્મ્યનેજ ચિત્-જ્ઞ થયી કહે છે.

સંચિત કર્મનો નાશ જ્ઞાનાગ્નિએ કરી ધાય છે. પ્રારબ્ધ કર્મનો નાશ મન, વાણી અને શરીરે કરી, પ્રારબ્ધભોગ સમાપ્ત થયે જ ધાય છે. ક્રિયમાણ અથવા આગામી કર્મનો નાશ બ્રહ્માત્મિકયસાક્ષાત્કાન્થી ધાય છે. એવા સાક્ષાત્કાન્વાનને ક્રિયમાણ કર્મનો લેપ થતો જ નથી.

પ્રવૃત્તિપગાયણ જનો સ્વેચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ મારે વલખા મારે છે. તે સિદ્ધિને કોઈ પ્રારબ્ધાધીન તો કોઈ ઉભયાધીન માને છે, એ પક્ષત્રયના વિષયમાં ઘણા ઘણા શંકા સમાધાનના વાદો વદાય છે.

સર્વ પુરુષની જેમા પ્રીતિ છે એવા જે અર્થ તે પુરુષાર્થ; તે ધર્મ. અર્થ, કામ અને મોક્ષ. એમ ચાર પ્રકારના ગણી તેને પુરુષાર્થચતુષ્ટય કહે છે. એ પુરુષાર્થચતુષ્ટયમાં મનુષ્યનાં સર્વ કર્તવ્યોનો સમાવેશ થાય છે, એ સિદ્ધિ કન્વા યથામતિ સર્વનો અભિલાષ અને પ્રયત્ન હોય છે તે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ સાર પુરુષદાર અને પ્રારબ્ધની આ પ્રકારે બંધ-સ્થા સુખ મનાઈ છે. ધર્મ અને મોક્ષની સિદ્ધિ પુરુષદારને અધીન છે, અને અર્થ તથા કામની સિદ્ધિ પ્રારબ્ધાધીન છે. સદ્વિચારી, સત્યવાદી, સ્વધર્મનિષ્ઠ, સદ્ગુણી ઇત્યાદિમાં પુરુષ સ્વતંત્ર છે, કેમકે તેમાં અન્યની અપેક્ષા નથી અર્થ-કામ પરતંત્ર છે. ભોગનાં સાધન તે અર્થ, તેથી થતો વિષયનો યથેચ્છ ભોગ તે કામ. એ અર્થ અને કામમાં પરતી આવ-સ્થકતા છે, તેથી તે પરતંત્ર. પ્રારબ્ધથી એ જે પરતંત્ર મળી આવે તેને રાગ દ્રેષનો લાવ દબાવી ભોગવતાં, જે સ્વતંત્ર છે તે પામવા પુરુષે પ્ર-યત્ન આદરવો-અપરવો, આ રીતેજે જ્ઞેતાં ચોગ્ય છે.

અન્ય રીતે જોઈએ તો કાર્મિક, વાયિક અને માનસિક ક્રિયા રૂપે ત્રિવિધ કર્મના વિહિત અને નિષિદ્ધ એવા બે પ્રકાર છે. તેમાં વિહિત કર્મના વિધિ સમાન હોવા છતાં મણુ શંકલ્પકૃત ભેદને લીધે, સકામ અને નિઃકામ એના બે ભેદ પડે છે. અબ્યુદય આપે તે સકામ

અને નિષ્ક્રેયસ્ પમાડે તે નિષ્કામ. વિહિત કર્મને કેવળ કર્મની અને નિપિદ્ધ કર્મને વિકર્મની સંજ્ઞા છે. આ બે પ્રકારથી શેષ જે તુષ્ણિભાવ તે અકર્મ કહેવાય છે. વિહિત નિપિદ્ધ કર્મ ધર્માધર્મનાં જનક છે, માટે તેને ધર્માધર્મ કર્મ પણ કહે છે. સ્વભાવસિદ્ધ સદ્ગજ ક્રિયાઓ રૂપ કર્મો ધર્માધર્મનાં જનક નથી ગણાતાં. વિહિત કર્મ નિત્ય, નૈમિત્તિક, કામ્ય અને પ્રાયશ્ચિત્ત એમ ચતુર્વિધ છે. પ્રકારાન્તરે સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રિવિધ છે. તેનું ફળ સુખ, દુઃખ, મોહ અથવા પ્રકાશ પ્રવૃત્તિ અને પ્રમાદ છે.

વિહિત કર્મ જે શુદ્ધિ, ઉપાસના અને યજ્ઞાદિ શુભ કર્મ છે, તે પુણ્યરૂપ અપૂર્વનું જનક છે. અપૂર્વ એટલે કર્મની સૂક્ષ્માવસ્થા અને ફળની પૂર્વાવસ્થા; એને અદૃષ્ટ પણ કહે છે. એ શુભ કર્મનું ફળ સ્વર્ગાદિ છે, તેથી દેવયોનિ પ્રાપ્ત થાય છે. નિપિદ્ધ કર્મ જે અશુદ્ધિ, અસત્ય અને હિંસાદિ અશુભ કર્મ છે તે પાપ રૂપ અપૂર્વનું જનક છે, અને તેનું ફળ નરકાદિ છે, તેથી પશુયોનિ પ્રાપ્ત થાય છે. વિહિત નિપિદ્ધ કર્મનો જેમાં સમાવેશ થાય છે, તે મિત્ર કર્મ કહેવાય છે, તે પુણ્ય પાપરૂપ અપૂર્વનું જનક છે. ઉંચ નીચ મનુષ્ય જન્મ તેનું ફળ છે. અધિક પુણ્ય અને ન્યૂન પાપ જેમાં પ્રતીત થાય તે મનુષ્ય દેવ સમાન ગણાય છે અને અધિક પાપ અને ન્યૂન પુણ્ય જેમાં પ્રતીત થાય તે મનુષ્ય પશુ સમાન ગણાય છે.

વિહિત નિપિદ્ધ અથવા શુભાશુભ કર્મો પોતાથી અંતરાયરહિત ઉત્તર દાળમાં અનુક્રમે ધર્માધર્મની અથવા પાપપુણ્યની ઉત્પત્તિ કરે છે, તે ધર્માધર્મ અંતઃકરણમાં વાસના એટલે પૂર્વાપૂર્વના અભ્યાસે કરી ચિત્તમાં વસતા ચિત્તગત સંસ્કારરૂપે બીજ રૂપે રહે છે. અને કાળાંતરે તેઓનાં સુખ દુઃખ રૂપ ફળ થાય છે. આ પ્રકારે શુભાશુભ કર્મો જ ધર્માધર્મ રૂપ અપૂર્વ દ્વારા સુખદુઃખરૂપ ફળનાં હેતુ છે. લોક પોતાના કર્મસ્ત્રવડે જ ગુંચાયેલો છે.

વાસના અને અદૃષ્ટ એ બે શુભાશુભ કર્મનાં અકુર છે. શુભ કર્મથી શુભ વાસના અને ધર્મરૂપ અદૃષ્ટ એ બે અકુર થાય છે, અને અશુભ કર્મથી અશુભ વાસના અને અધર્મરૂપ અદૃષ્ટ એ બે અકુર થાય છે. શુભ વાસના રૂપ અકુરથી શુભ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય અને ધર્મરૂપ અકુરથી સુખનો ભોગ થાય. એ જ પ્રકારે અશુભ વાસના રૂપ અકુરથી અશુભ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય અને અધર્મરૂપ અકુરથી દુઃખનો ભોગ થાય. આ બે અકુરોમાંથી વાસનારૂપ અકુરનો ઉપાયથી નાશ થાય છે, અને અદૃષ્ટરૂપ અકુરનો તો પગની ઉત્પત્તિ વિના કોઈ પણ પ્રકારે નાશ થતો જ નથી. અશુભ કર્મથી ઉપજેલ અશુભ વાસનારૂપ અકુરનો સત્ત્વ માદિ ઉપાયે નાશ થાય છે. અને શુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ શુભ વાસનારૂપ અકુરનો દુઃસ માદિથી નાશ થાય છે એ રીતે પ્રવૃત્તિના હેતુ વાસનારૂપ અકુરના પુરુષ પ્રયત્ને નાશ થાય અને ભોગના હેતુ અદૃષ્ટરૂપ અકુરનો ભોગ કરી નાશ થાય. અર્થાત્ વાસના રૂપ અકુરમાં અન્યની પ્રાપ્તિરૂપ વિકાર અને મળની નિવૃત્તિ તથા ચૂની પ્રાપ્તિરૂપ સંસ્પર્શ કરી શકાય, પણ અદૃષ્ટરૂપ અકુરનો તો જ હાય થાય. અતઃ કરણની વાસનાઓ શુભ થતા સુખદુઃખના ભોગ સમયે પણ શુભ વાસનાઓ શુભ કર્મો પ્રતિ જ પ્રેરે છે, અને તેથી શુભ કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ રહી મનુષ્યો નિ શ્રેયસ્ના અધિકારી થાય છે, આવો શાસ્ત્રાદેશ છે. અદૃષ્ટનો જ્યારે ભોગથી જ હાય થવાનો છે ત્યારે એ અશ ઉપર ઉપેક્ષા ગણી વાસના રૂપ અકુરને જ શુદ્ધ સંસ્કારી કરવા પુરુષે પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે ને તે સ્વતઃ જ પણ છે.

“તત્તમેધિતિ ધર્મતેય સદા તદ્વાચમાયિતઃ ।

અસક્તો દ્વાચરન્કર્મ પરમાપ્નોતિ પુરુષ ॥”

શ્રીકૃષ્ણ

મન, ભુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર આ અંતઃકણ્યવૃદ્ધિ કહેવાય છે. અનિશ્ચિત સંકલ્પ વિદ્યમાનમક સત્ત્વને મન કહે છે. મનને ન્યાયનાર પૂર્નાર્જિત અનેક સંસ્કારોના ચિત્ત જેમાં ચિત્તિત છે એવું જો

તત્ત્વ તે ચિત્ત છે. જે તત્ત્વથી સાગ્રસાર નિર્ણય કરી નિશ્ચય થાય છે તે બુદ્ધિ છે. જે તત્ત્વના બળથી જીવ પોતાને આ વિરાટ બ્રહ્માંડથી એક સ્વતંત્ર સત્તારૂપ માને છે તે અહંકાર છે.

ચિત્ત મનનો અને અહંકાર બુદ્ધિનો અંતર વિભાગ છે. ચિત્તમાં કર્મના બીજરૂપ સંસ્કાર અંકિત છે તે પાછળથી પડદો દેખાડે છે, તેથી જ મન અહર્નિશ ચંચળ હોઇ નાચ્યા કરે છે, એ જ પ્રકારે બુદ્ધિતત્ત્વનું ચાલન અહંકારથી થાય છે. જે જીવમાં જેવા પ્રકારનો અહંકાર હોય તેવો તે પોતાને માને અને બુદ્ધિનું ચાલન પણ તે જ પ્રમાણે થાય. સંસારી મનુષ્યને જેમ સ્ત્રી માયા રમણી બાંધી વ્યવહાર કરાવે છે તેમ ચિત્ત મનને અને અહંકાર બુદ્ધિને રસાવી કાપ કરાવે છે.

અહંકારના શુદ્ધ અને મલિન એવા બે ભેદ છે. હું પુરૂષ, સ્ત્રી, અમુક જાતિ, ધની નિર્ધની, સમગ્ર દુર્મળ, પાંડિત કે મૂર્ખ છું, એ મલિન અહંકાર છે. હું વેદ્ય, તત્ત્વજ્ઞ, બ્રહ્મજ્ઞ, કે બ્રહ્મ છું એ શુદ્ધ અહંકાર છે. અશુદ્ધ અહંકાર જીવને ઇન્દ્રિયોમાં જોડી નીચે પાડે છે, અને શુદ્ધ અહંકાર સાધકને ઉપરગામી કરે છે.

વાસના—સંસ્કારથી કર્મ, કર્મથી વાસના, આ પ્રકારે વાસનાનું ચક્ર અને જીવનું આવાગમન ચાલુ રહે છે. પૂર્વ કર્માર્જિત કર્મ સંસ્કાર અથવા આ જન્મના સંગતી રમૃતિ જેવી ચિત્ત ઉપર અંકાઈ રહે છે તેવીજ આસક્તિ તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે આસક્તિ અનુસાર આસક્તિના વિષયમાં બંધાઈ રહે છે. ચિત્ત અને મનના યુગ્મથી આસક્તિનો જન્મ થાય છે. જેમ પુત્ર પિતાના પ્રભાવગુની ગદા કરીને પિતાના અધિકારને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ આસક્તિના બળથી મન ખેંચાઈને આસક્તિ સંબંધી વિષયને ધારણ કરી સદૃશ્ય તરફ ધોલે છે.

*અહંકાર અને બુદ્ધિથી ભાવતત્ત્વનો ઉદય થાય છે. પ્રપચમય દરખનો અનુભવ ભાવતત્ત્વથી થાય છે. એ ભાવના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ એવા બે પ્રકાર છે. અશુદ્ધ ભાવ બુદ્ધિને વિગત કરી દે છે, અને શુદ્ધભાવ

કર્મથી ભુદિને બલપદમા પહોંચાડે છે.

મનુષ્ય માત્ર આ બે તત્ત્વથી પ્રેરાઈ ક્રાંતિક, વાયિક અને માન-
સિક કર્મ કરવા સમર્થ થાય છે. આસક્તિવશ થઈ કર્મ કરે છે અથવા
ભાવવશ થઈ કર્મ કરે છે. આસક્તિમાં પગતંત્રતા-પગધીનતા છે,
અને ભાવમાં સ્વતંત્રતા સ્વાધીનતા છે. વિષયો ઘણા હોવાથી આસક્તિ
ઘણા પ્રકારની છે. પગ તુ શુદ્ધ ભાવ તો અદ્વૈત દશાને પ્રાપ્ત થાય છે,
કેમકે બલપદ અદ્વૈત છે. અશુદ્ધ ભાવ આસક્તિથી દબાય છે, અને
શુદ્ધ ભાવથી તો આસક્તિ નદિવત્ થાય છે, ત્રી કૃષ્ણ કહે છે કે, જે જે
ભાવથી ભાવિત હોય તે તે ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. આસક્તિરહિત કર્તા
પરને પામે છે.

અહમ્-અ આદિ ૧૬ સ્વર તથા ક ચી હ સુધીના ૩૩ બ્યન્ન
મળી કુલ ૪૯ વર્ણ છે અ ચી હ સુધીનો પ્રત્યાહાર જેમાં સર્વ વર્ણો-
ની આરી જવાથી સમસ્ત નામો અને રૂપો પણ તેમાં આવી ગયા
જાય છે, તે કાગળથી જ તે 'શ્રવ' શબ્દનો વાયક બે. સર્વ દશ્ય વર્ગ
શ્રવ ભાવને અવલંબીનેજ છે. તેનું પ્રથમ સ્પર્શ અહમ્ છે. અહમ્
સંસારી થવાનું કાગળ એ પણ એજ છે કે, તે અહંપ્રત્યાહારમાં સમસ્ત
નામ ૩૫ અંતરગત થાય છે. વાણીનું સાધન સર્વ વર્ણોનો પ્રત્યાહાર
'અહ' એ ક દરયાનથી ઉદ્ભવી તેનો ઝોઝ સ્થાન 'મ્'માં અંત આવી
અહમ્ શબ્દ થાય છે. તે સૂચવે છે કે સર્વ વાચ્યનો આરભ અને અંત
અહમ્માજ છે.

ઉપરોક્તનો વિચાર કરતાં રપદ થાય છે કે-અજ્ઞાન રૂપ અધિ-
જ્ઞાનથી-ઉત્પત્તિ સ્થાનથી-જાત-થએલું અને જેનો કર્તા સંકલ્પ છે,
એવો આ નામરૂપાત્મક અજ્ઞાન પ્રલવ, સર્વ દશ્ય, જડ વર્ગ, દેહ
પ્રિયાદિ સંધાતથી તે બહાર સુધી-છે. તે આત્મા હું નથી, પણ એઓ-
થી વિલક્ષણ સર્વ વિક્રિયા રહિત આત્મા છે, હું છે, અહમ્ છે.

હું આર્થસંતાન છું. મારી મૂળ વિદ્યા વેદવિદ્યા છે. મારે વર્ચસ

ત્યાગ, પવિત્રતા અને આત્મસંયમ છે. મારું મૂળ ધન, કળા વિજ્ઞાનરૂપ ઐહિક વિદ્યાઓ નહિ, પણ બ્રહ્મવિદ્યા છે. શુદ્ધ અહંકાર આ છે. બાકીની અહંવૃત્તિ એ મલિન છે અધઃપાત કરનારી છે.

આર્ય-સંસ્કૃતિનો મૂળ ઉદ્દેશ અને ઉપદેશ તો ઐહિક સંપત્તિનો સદ્ધર્મકર્મમાં સદુપયોગ તેમજ અંતરસાધના કરીને નિરંતરના પરમ સુખરૂપી મોક્ષ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવાનો છે. ઐહિક વસ્તુસ્થિતિઓ વડે ઉત્પન્ન થતાં ક્ષણિક સુખની મોહ બળમાં ન ફસાતાં આત્મનિષ્ઠા તથા બ્રહ્માનુભવની પ્રાપ્તિ કરી હર્ષ સંસારચક્રના આવાગમનમાંથી સદાને માટે મુક્ત થવું. અર્થાત્ દુઃખ માત્રની આત્મ-તિક નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની નિત્ય પ્રાપ્તિ રૂપ મોક્ષપદને પામવું એજ છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ પૃથ્વી પરના સ્મરત દેશો કરતાં એ પ્રાચીન છે: એની વેદવિદ્યા સનાતન છે. એનું જ્ઞાન સર્વોત્તમ છે. એનાં દર્શનશાસ્ત્ર સર્વોપરિ છે. એનાં શાસ્ત્રીય અન્વેષણો પરિપૂર્ણ છે એનો ઇતિહાસ સમસ્ત જગતની પ્રજાના ઇતિહાસ કરતાં મહત્તા, ગૌરવ, વીરતા, શક્તિ અને શાસ્ત્રિયમાં અનુપમ અને અઘૌઠિક છે. આર્યાવર્તનાં ઋષિઓ, મનઋષિઓ, ઋષિપત્નીઓ. વીરાંગનાઓ, સતી સાધ્વિઓ, સતો અને કર્મવીરો એ સર્વે અનેક યુગો વહી જવા છતાં પણ પોતાની પ્રતિ-ભાનો અનુપમ પ્રકાશ આપ્યાજ રહે છે, જે માત્ર સચક્ષુઓને-વિવેકી-ઓનેજ મદાન્ધ કે મતાધિને તો નહિજ.

અધિકાર-વ્યવહારના પદાર્થોની તૃષ્ણાવાળા મનુષ્યોનો સકામ કર્મમાં અધિકાર છે. ચિત્તશુદ્ધિને ઇચ્છનારાઓનો નિષ્કામ કર્મમાં અધિકાર છે. જગતમાં સામ્સ્યાદિમાં સૌથી મોટામાં મોટા પ્રશ્ન છે-હરિ છે, માટે આપણે તેને સર્વસ્વ અર્પણ કરી તેમના જ હાસાનુદાસ થઈ રહેવું, ને તેમાં જ આપણે પ્રેમ ગ્રાખવો. એવી ઇચ્છા રાખનારા મનુ-ષ્યોનો પ્રશુની પ્રેમહરિશ્ણા લક્ષિતમાં અધિકાર છે. ચિત્તમાંથી વૃત્તિઓ

જિડ છે, તે જ પુરૂષને દુ ખનુ લાન કગવે ઝ, માટે તે વૃત્તિઓનો નિ-
રોધ કરવા ઇચ્છનાગએનો યોગમાં અધિકાર છે. પરમ તત્ત્વને જાણવા
વિના ચિત્તનો દાહ સમી મનુષ્યને સાચી શાંતિનો લાભ થવાનો સંભવ
નથી. તે શાંતિ વિના તેને પરમાનન્દનો લાભ થવાનો પણ સંભવ નથી
માટે પરમ તત્ત્વને જાણવું એ જ માર્ગ કર્તવ્ય છે, એમ જાણનાર મનુ-
ષ્યને વેદાનના શ્રવણાદિ દ્વારા જ્ઞાનમાં અધિકાર છે કશ્ચાત્રાગ પ્રભુએ
લીલાવિગ્રહ ધરી પોતે તથા પોતાની વિભૂતિ રૂપ મુનિઓ દ્વારા ઉપ-
દેશના સર્વ સાધનોનો ઉપદેશ કર્યો છે. સર્વ મનુષ્યોને સર્વ વિચાર કે સર્વ
ક્રિયામાં સર્વોચ્ચ અધિકાર હોતો નથી જ

૧ વેદાત પાગમાર્ગિક સત્તારૂપ તત્ત્વસાક્ષાત્કારનો માર્ગ છે તેનાં
સાધન વિવેક, વૈરાગ્ય અને સમાધિ પદ્ધતિ પતિ છે, તેમાં પ્રાણ
રૂપ વૈરાગ્ય છે તેની સિદ્ધિ આત્મવૃત્તિ અર્થાત્ નિષ્કામતા છે

૨ ભક્તિભાવ તત્ત્વમાર્ગ છે સાધન નવધા ભક્તિ છે તેમાં રમ,
રજુભક્તિ પ્રાણરૂપ સાધન છે. તેની સિદ્ધિ હૃદયની આર્ત-
ઈંદ્રિય નિરતર ભાવ છે

૩ યાગમાર્ગ એ સદૃષ્યગ્રન્થ પ્રયત્ન તત્ત્વમાર્ગ છે સાધન યમ
નિયમાદિક અષ્ટાંગ છે તેમાં મુખ્ય અંગ જ્ઞાન છે. તેની સિદ્ધિ
સકિત અર્થાત્ ઐશ્વર્ય છે.

નિર્દિષ્ટ ત્રણ માર્ગમાં પ્રમાદથી યતા અનર્થ પણ સાધકે જ્ઞાનમાં
ગળવા યોગ્ય છે પ્રમાદ યતા વેદાતમાથી શુદ્ધજ્ઞાન અને દલ વગેરે
અનર્થ થાય છે તે જ પ્રમાણે પ્રમાદથી ભક્તિમાથી ઘેલછારૂપ અનર્થ
થાય છે પ્રત્યેક માર્ગમાં કર્તવ્ય કર્તવ્યના નિર્ણય માટે તો શાસ્ત્રને જ
પ્રમાણરૂપે માનવું, એવો ભગવદેશ છે

પ્રાય કલ્યાણનો માર્ગ જદિરુ દષ્ટિથી બ્રહ્માડમાં શોધવાથી હાથ
લાગે એમ નથી, માત્ર અતઃકષ્ટિથી પિંડમાં શોધવાથી જ તે હાથ
લાગે છે માટે જિજ્ઞાસુએ—સાધકે પોતાના અધિકારાનુસાર અતર-

દષ્ટિથી એવો પ્રયત્ન કરવા ચલવાનું રહેવું જોઈએ.

યોગ્યતા-મનુષ્યમાં “ પોતે ઉત્તમ વર્ગમાં છે ” એમ માનવાની સ્વાભાવિકી વૃત્તિ હોય છે; પરંતુ તે વર્ગની પોતામાં યોગ્યતા નથી હોતી તો, માત્ર તે વર્ગમાં પોતાને ગણવાથી તેનું કળ મળતું નથી. એટલું જ નહિ પણ હાનિ થાય છે. એથી હિતકારી કર્તવ્ય તો યોગ્યતા સંપાદન કરવી એ જ છે. પાત્રતા વિના પદાર્થની પ્રાપ્તિ થતી જ નથી. આરોપ કરે અધિકાર આવતો નથી, માત્ર વિકળતા અથવા ભુલિ-નાશ જ ગણાય છે. ઉત્તમ વર્ગમાં જવાતું નથી, કનિષ્ઠમાં રહેવાતું નથી, તેથી ઉભય શ્રેષ્ઠ થવાય છે; એ સાધકે વિસ્તરવાનું નથી.

યોગ્યત્તમ માટે અનેક કર્તવ્ય, અનેક જ્ઞાતવ્ય અને અનેક પ્રાપ્તવ્ય છે. પુરૂષ પ્રયત્નાનુસાર કર્તવ્યની, જ્ઞાતવ્યની અને પ્રાપ્તવ્યની સિદ્ધિ થાય છે. મદાભાગી સાધકોએ મનુષ્યપણની સફળતા માટે મુખ્યત્વે કરી સત્સંગ, સત્યાત્મ વિચાર અને દરિ પ્રસાદકર વિષકામ સત્કર્મ ‘કર્મ’ અવશ્ય કર્તવ્ય છે. શ્રવ, ઈશ્વર, માયા, જગતનાં તત્ત્વ, અતત્ત્વ, દ્વેષ ઉપાદેયાર્થ અથવા ત્યાગ મહત્ત્વ સાર જ્ઞાતવ્ય છે. સત્સંગાદિ એ બહિર્ગમ તથા અંતરંગ સાધનોનું કળજૂત “ અભ્યાસેકત્વ જ્ઞાન ” જ પ્રાપ્તવ્ય છે.

ઈન્દ્રિયથી દુઃખ—નિપજો તે નથી નર્કમાં,
દાતેઆથી—મુખ ઉપજો તે નથી સ્વર્ગમાં.

તીર્થોદ્ધૃત

૩૩

—જેના આચારમાં ચોરી, વ્યભિચાર અને દિંસા નથી; વાણીમાં નિંદા, અનૃત, ક્ષોભતા અને વાચાલતા નથી; વિચારમાં તુષ્ટતા, ચિંતા અને ભુદ્ધિમંદતા નથી, તે જ મનુષ્ય—સપૂર્ણ મનુષ્ય. મનુષ્યપણને હજી ધરાવનારે આ માપથી પોતાને માપવો અને જાણવું કે હું કેટલો મનુષ્ય છું.

—આપણું ધર્મજ્ઞાન સ્વસ્થ અથવા અધુરું હોય છે ત્યાં ભુધી તે અદંકાર અને નાસ્તિકતા જ ઉપજાવે છે; જેમ જેમ જ્ઞાન વધતું જાય તેમ તેમ હૃદય નિરાભિમાન અને આસ્તિક થતું જાય છે.

—પોતાની જવાબદારીને ઓળખવી અને સમાજ, દેશ અને ધર્મને માન્ય એવા ધારા પાળવા તેનું નામ નીતિ, અને તે જેનામાં હોય તે નીતિમાન.

—તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં ‘જ્ઞાનન’ તે ‘જાવન’ છે—જાણવું તેવું થવું છે. જાણવા જેવા થવામાં જેટલું અંતર તેટલી જ્ઞાનની ન્યૂનતા જ ગણાય છે.

—શાસ્ત્ર એટ ઓટ શ્રી ભગવદ્ગીતા, દેવ એટ શ્રી કૃષ્ણ અને મંત્ર પ્રજ્ઞનાં નામ. પ્રજ્ઞની ક્રિયાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિ ઉભયનું પ્રતિપાદન ગીતામાં છે. જોઈ તપાસી સાવધાન ગ્રંથી સાધકે તેનો ઉપયોગ કરવો.

—પોતાને ધાર્મિક માનનાર દુખી ન હોય અને પોતાને દુખી માનનાર ધાર્મિક ન હોય એ નિશ્ચય છે. દુખનું કારણ જ માન ભોગ લાવસા છે તે ધ્યાનમાં રાખી નિશ્ચય કરવાનો છે.

—વેખનથી પઠનની શુદ્ધિ થાય છે, મનને આનન્દ થાય છે, વોક-હિત પણ અશત થાય છે, એ શુભ કાર્યમાં બહુ શુભ છે માની યથાશક્તિ પ્રવૃત્ત રહેવું.

—અતઃકાળની વિશ્રાંતિ વેદાંતવિચારમાં છે. વાસ્તવ પુરુષાર્થ તથા નિશ્ચેસ્ટ જ્ઞાન વિના નથી જ એ શુદ્ધિમતને અનુભવસિદ્ધ છે તે ભુલના જેવું નથી.

—હું મેણુ છું ? આ બધું ? મેં યશુ છે ? આનો કર્તા કોણ છે ? અહીં ઉપાદાન શું છે ? આ ચાર પ્રશ્નો સબ ધી યતા વિચાર વિચારણીય છે, નિર્ણીત વિચારથી જેટલું નિશ્ચય થવાય છે તેટલું જ નિભય થવાય છે.

—પ્રતિદિન શાસ્ત્રને વિમન અને શાંત ચિત્તે વિચારવું નિર્માળ, વિશદ અને નિશુદ્ધ અર્થને ધારવો, ધર્માભાસક કર્મજનનને ત્વગ્ને ત્વજની. સત્યધર્મનો આશ્રય કરી પરમ સુખને જાગવું, વિપરિત વિપરિતકર છે.

—પ્રથમ નિજના અધિકારને તપાસી તદનુસાર કાર્યનો જ્ઞાન, સમય, ઉપકરણ અને આત્મજનનો વિવેક નાખી આગળ કરવો એ કદાપણ છે.

—ધૃતિ, દામા, દમ, અસ્તેય, શોચ, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, ધી, વિદ્યા, સત્ય, અક્રોધ, આ દશને સર્વ કાળના, સર્વ દેશના, સર્વ ધર્મના ધાર્મિકાએ ધર્મરૂપ માન્યા છે કદાપિ સ્થાન, સમય, પરિસ્થિતિ અને ઝચિએદે વેપ બીજો પહેરાવાયો હોય તો પણ આત્મા તો એ જ છે.

—આચાર, વિચાર અને ઉચ્ચારથી અન્યના તન, મન અને ધન મગડે તે તથા પોતાના સુખ-સગવડ માટે બીજાના સુખ-સગવડનો ભોગ

લેવાય તે અધર્મ છે-પાપ છે એ યથાશક્તિ અર્થવ્ય છે. આચાર-વિચાર અને ઉચ્ચારોથી અ-યનાં તન, મન અને ધન સફળ થાય તે તથા બીજાનાં સુખ સગવડ માટે યોતાનાં સુખ-સગવડનો ભોગ અપાય તે ધર્મ છે-પુણ્ય છે. એ યથાશક્તિ કર્તવ્ય છે.

—નિસ્વાર્થ મૈત્રીમાં કેવું અને કેટલું સુખ છે, તે સ્વાર્થી અને અભિમાનથી ભરેલા યથાર્થ જાણુતા જ નથી-જાણી શકે જ નહિ.

—નિર્વિવાદિત છે કે, અસત્ય અને અન્યાય દુઃખપ્રદ છે. જ્યાં સુધી પોતે પોતાને બુદ્ધિનું રહેવારો, ત્યાં સુધી એ થવાનું. સુખ રૂપ દુઃખ મળવાનું.

—જે સુખ શંકા અને ભય મિથ્ય હોય, તે સુખ સુખ નથી; પણ તે સુખાભાસ જ છે. વાસ્તવિક સુખ તો નિશંક અને નિર્ભય થવાય તે છે; માટે જે કરવાથી નિશંક અને નિર્ભય થવાય, તેજ પદ્મ કર્તવ્ય છે.

—અપૂર્ણતા, ક્ષય અને નાશ જે સૃષ્ટ પદાર્થમાં સદા જ છે તેને મમત્વ બાંધી પૂર્ણ, અક્ષય અને અવિનાશી કરવા મથવું, એ જો મૂર્ખતા છે તેમ જાતિભોગ અને મરણ જે શરીરનાં સદા જ છે તેને અન્યથા કરવા મથવું, એ પણ મૂર્ખતા જ છે.

—ખીલે શું કરે છે તે આપણે જોવાનું-કરવાનું નથી, પણ આપણે કરવા યોગ્ય શું છે તે જોવાનું-વિચારવાનું-કરવાનું છે.

—સ્વમય, રથાન, દ્રવ્ય અને આત્મજળ-અદ્વા-વિશ્વાસ-નિશ્ચય આ ચાર, બ્યારહાસિક દોષ પણ કાર્ય સાધવામાં સાપેક્ષ છે; અને તદ્દનુ-સાર કાર્ય કરાય તો સફળ થાય છે, પરંતુ પારમાર્થિક સાધવામાં તો અદ્વા શિવાય અન્ય ત્રણની અપેક્ષા નથી તેમ તેની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ સ્વાધીન પણ નથી, આમ છે તો પણ મદચ્છા પ્રાપ્તિ રથાન, સ્વમય અને દ્રવ્યને પારમાર્થિકમાં યોગ્ય યોજવા એ કર્તવ્ય છે.

‘ પ્રવાસી સ્વપ્નદત્ત ’

પ્રેમની ખ્યાસી

પ્રભુજી ! તારા પ્રેમની ખ્યાસી:
જપતી જપો ભાવથી દાસી.

પ્રભુજી ! તારા પ્રેમની ખ્યાસી.

દીપ ચેતાવું, ધૂપ કરાવું, સ્મરતી મંગળ બોલ;
અગર અંદનના લેપ કરાવું, પાળશે ક્યારે કોલ ?

પ્રભુજી !

પૂજન કરવા પુષ્પ વીણીને, ભરી છે મોહન ધાળ;
વાર લેગાડે: હુઃખ જગાડે, કરમાશે કુલ રસાળ.

પ્રભુજી !

હુંક્રમ લાવી: કેસર લાવી, લાવી વસંતનાં બહાલ;
જીવન જાતું: ઉર સૂકાતું, લાગે ન તારી ભાળ.

પ્રભુજી !

તારક જોતી: અંદર જોતી, પૂછતી સૂરજને વાત;
વાત પૂછતાં રાત પડતી, અંતર થાય ઉચાટ.

પ્રભુજી !

સરવર જોયાં, નદીઓ જોઈ, જોઈ હુંજનિહુંજ,
કયાંય દીઠો નહિ બહાલમાં તુજને, અંતર કરતો ગુંજ.

પ્રભુજી !

મૂળજીભાઈ પી. શાહ

અદ્વૈત

“મૂખો ગળી ગળી કમાણો” એ ભોળા ભક્તના ચાપખાનો ગદ
મૂખો વઢી વઢી વઢતા દે, છે અનેક જગન્નિયંતાં—ટેક
પોયા થોયા વાંચી વાંચી આંખો અંધ કરતાં
તત્ત્વ-વિજ્ઞાની ઓહુ ધરીને કરતા નિશ્ચિન ઠંટા. દેઃ—મૂખો.
સ્ત્રી-પુરુષ રૂપ ઈશ્વર જે છે—દોઢ ડાહ્યા ફેકતા
ખુદા-સેતાન જે હરીફ છે સૃષ્ટા ધણાક મત ધારતા દે—મૂખો.
લુલસી, સરિતાને પાવક પ્રભુ ગણે અનેક વગાડી ઘંટા
તારા નસિતારા ને ખહાણો પરમેશ્વર ગણી ધણા પૂજતા દે—મૂખો.
જગ બધી જગદીશ્વર લહે અનેકો, અણગણુ ઈશ્વર દિસતા
એક અને અજોડ છે સૃષ્ટિનો શાસક, ઉર ધરે ગુણવંતા રે—મૂખો.

જેહાંગીર મણેકજી દેશાઈ, એમ. એ.

વેદાંત અને વ્યવહાર

(ગતાંતથી ચાલુ)

લેખક:-સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી

ગતાંતમાં આપણે જોયું કે મનુષ્યો સામાન્યતઃ બે પ્રકારના હોય છે. અંતઃમુખી અને બહિર્મુખી. આત્મસાક્ષાત્કાર માટે આ ઉભય પ્રકારના મનુષ્યોને અનુકૂળ આવે તેવા બે મૂખ્ય માર્ગોઃ નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત. મનની બિન્ન બિન્ન શક્તિઓના (જ્ઞાન, ક્રિયા, ઇચ્છા) વિશેષ વિકાસાનુસાર આ બે પ્રધાન માર્ગોના પેટા વિભાગો કરવામાં આવ્યા છે. (જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, રાજયોગ, મ્યાનયોગ, કર્મયોગ વિ.) આ બધાનો ઉદ્દેશ તો એક જ છે. તેમ આપણે એ પણ જોયું કે મનુષ્યમાં એક શક્તિનું પ્રાધાન્ય હોવાથી બીજી શક્તિઓનો લેશમાન પણ વિકાસ થતો નથી એમ નથી. જ્ઞાનયોગી હોય તેનામાં પણ હૃદયનો વિકાસ હોય ને તે જ્ઞાનનો પ્રચાર કરે, પુસ્તકો લખે તે સર્વ કર્મ જ છે. ભક્તિમાર્ગીએ પણ તે માર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં જીવના અને ઇશ્વરના સ્વરૂપ વિશે થોડો ધણો ખ્યાલ તો બાંધવો જ જોઈએ. તેનો અંતિમ નિર્ણય તેના બુદ્ધિના વિકાસ પ્રમાણે હોય તે સંભવિત છે, પણ દેહ જ્ઞાન તો તેને હોતું જ જોઈએ. તેમ ભક્ત પણ બીજા ભક્તોની સેવા કરે, મર્મનો પ્રચાર કરે વગેરે સર્વ કર્મ જ છે. કર્મયોગી પણ થોડો

સમય શાસ્ત્રાધ્યયનમાં ને ઉપાસનામાં ગાળે છે, ને ગાળવો જ નોઈએ. આ પ્રમાણે લિન્ન લિન્ન માર્ગો અન્યોન્યાશ્રયી છે. પણ સાધારણ રીતે જે મનુષ્ય, પરમસાધ્ય દૃષ્ટિ સમક્ષ ગમી મનન, નિદિધ્યાસન દ્વારા સનાનન સત્યની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે અને પોતાના અનુભવોનો આ-વિષ્કાન્ન યુક્તિપ્રધાન સાહિત્ય દ્વારા કરે, તેને આપણે જ્ઞાનયોગીની સરળ આપી શકીએ. જે સમ્પદ પ્રેમદ્વારા ઇશ્વરદર્શન માટે પ્રયત્ન કરે અને ભાવપ્રધાન લલિત કલાઓ દ્વારા પોતાના આંતરિક અનુભવોનો પ્રાદુર્ભાવ કરે તેને ભક્તિયોગી કહી શકાય. જે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી ચિત્તને એકાગ્ર કરી તેની લિન્ન લિન્ન અવસ્થાઓનું પૃથક્કરણ કરીને, તેનું જ્ઞાન ધીમતને આપે તે રાજયોગી, અને જે વ્યાવહારિક કાર્યમાં પોતાનો સર્વ સમય ગાળવા છતાં પણ નરદેહની સાર્થકતા શામાં છે તે વાત ધ્યાનમાં ગમી, પરમ સાધ્યને માટે સતત પ્રયત્ન કરે તે કર્મયોગી કહી શકાય.

હવે વ્યક્તિગત વિકાસ માટે આ વિધિવિધ માર્ગોની સાધન-પ્રણાલિકાઓ વિશે આપણે સક્ષિપ્તમાં વિચાર કરીએ. પ્રથમ જ્ઞાન માર્ગ લઈએ.

૧. એક જ આત્મા સર્વત્ર ભરપૂર છે. તેનાથી અતિગ્રીવ ધીમત અસ્તિત્વ છે જ નહીં, આ અદ્વૈતમતવાદીઓનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત. આ એક જ વસ્તુ દૃષ્ટાની મર્યાદાને લીધે લિન્ન લિન્ન લાસે છે. રથૂળ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જોતાં તે જગત રૂપે લાસે છે, ને સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયો દ્વારા નિહાળતા તે દેવનામય ને સ્વભવતઃ જણાય છે. આ બંનેથી ઉચ્ચ ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરનારને તે દેવસ્વરૂપે જણાય છે. આત્મા એક જ છે, અને સર્વત્ર, સર્વદા, અવિચ્છિન્ન જ છે. રથૂળદેહાધ્યાસ હોય ત્યાં સુધી દેહ રૂપે, સૂક્ષ્મદેહાધ્યાસ હોય ત્યાં સુધી મનરૂપે અને કાળજી દેહાધ્યાસ હોય ત્યાં સુધી અવિષ્કારરૂપે, ને તેનાથી પર જવાથી અર્વ-વ્યાપક અખંડ સન્નિધાનદે સ્વરૂપ તરીકે અનુભવાય છે. જડભુદિવાળા

અજ્ઞાની યોગે સ્થૂળ-જગત રૂપે જુએ, તેનાથી ઉચ્ચપ્રાટિના વિચારના
 આદિવનવાળા જગત તરીકે અને ઉચ્ચતમ પ્રાટિના જ્ઞાની લોકો મહત્ત
 તરીકે અધકાગ્રમાં ગહેવ દોરીમાં સર્પની બ્રાન્તિ થાય છે તે અજ્ઞાનથી.
 જ્યાં સુધી અજ્ઞાન ગહે ત્યાં સુધી સર્પ રૂપે જ દેખાય, અને તેનો નાશ
 થયે દોગી તરીકે એક જ પદાર્થમાં બે વિરોધી દૃષ્ટિઓ એક વખતે હોઈ
 શકે જ નહીં એક જ વસ્તુના સત્ય અને અગત્ય સ્વરૂપો, એક જ વખતે
 આપણા અનુભવમાં આવી શકે નહીં અમાધિસ્થ સ્થિતિમાં, મનુષ્ય,
 જે બ્રહ્મજ્ઞાનસ્વરૂપ અને દેવગાનદસ્વરૂપ છે, નિત્ય મુક્ત છે, જે
 આકાશ સમાન નિગ્રવધિ, નિરાકાર અને નિર્વિકાર છે, તેની સાથે
 એકબેનો અનુભવ કરે છે

અદ્વૈતવાદીઓના મતાનુસાર સ્વર્ગ, નગર, વગેરે લિન્ન લિન્ન લોકોનું
 જે વર્ણન કનવામાં આવ્યું છે, તે સર્વ બ્રમણ પાગમાર્થિક દૃષ્ટિએ કાઈ
 જન્મતુ એ નથી, તે કોઈ મગતુ પણ નથી અજ્ઞાનતાને લીધે જ આ
 બધો ભ્રમ પેા થાય છે. જંગલમાં એક મનુષ્ય ગાંજિને સમયે આગ્રેથી
 વૃક્ષના ઢૂંઢાને જુએ, ત્યારે પોતાના વિચારો અનુસાર તેમાં છુદી છુદી
 દૃષ્ટનાઓ કરે છે એક પહેરેગીગને તે ચોગ તરીકે લાગે છે, ચોગને
 સિંપાહી તરીકે વિપયાધ પુરુષને પોતાની પ્રિયતમા તરીકે, તે અલિ-
 સાગિકને પોતાના પ્રિયતમ તરીકે, બીરુ મનુષ્યને બૂતપ્રેત તરીકે વૃક્ષનું
 વાસ્તવિક સ્વરૂપ કાર્જ બદલાવું નથી પણ તેમાં દૃષ્ટનાઓનું આરોપણ
 મનુષ્ય પોતાની વૃત્તિ અનુસાર કરે છે આ પ્રમાણે વસ્તુત જગત
 બ્રહ્મથી અલિન્ન છે પણ જ્યાં સુધી માણસ આવરણ નહે છે ત્યાં સુધી
 બેભાવ કાયમ રહે છે અને તર્જન્ય દૃષ્ટનામય દૃષ્ટિ પણ નહે છે.
 આત્મા અચળ છે, સર્વવ્યાપક છે, તેમાં ગમન, આગમન હોઈ શકે જ
 નહીં. તેથી જન્મ મૃત્યુ વગેરે વિકારો બ્રાતિજન્ય જ છે. રેનગાડીમાં બેઠા
 હોઈએ અથવા હોડીમાં બેઠા હોઈએ ત્યારે આપણને જાણાય છે કે
 આસપાસની જમીન, વૃક્ષો વગેરે ગતિમાન છે પણ મથાર્થ જ્ઞાન થતા તે

માન્યતા ખેડી કરે છે. તે પ્રમાણે આત્માનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થતાં સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિઓના અસ્તિત્વના ખ્યાલો પણ સ્વપ્ન જેવા જ લાગે છે. જ્યાં સુધી સ્વપ્ન હોય ત્યાં સુધી તેમા આપણને સુખદુઃખના અનુભવો થાય છે. તેમ તેમા મુશ્કેલી પણ જણાય છે. તેની અવાસ્તવિકતાનું જ્ઞાન જ્યાં પછી જ થાય છે. તેની જ રીતે જગત અવસ્થામાં પણ આપણને જે નિયમનદતા જણાય છે તે મૃગજળ જેવી કાલ્પનિક જ છે. જેમ આકાશમાંથી વાદળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનેજ ઢાકી દે છે, અને અતે તેમા જ લીન થઈ જાય છે, પણ આકાશ હમેશાં નિર્વેપ જ રહે છે, તેવી રીતે અવિનાશી, અવિકારી આત્મતત્ત્વની અંદર, સ સાગરની વાદળાઓ આવે ને જાય છે, શરીરો ઉત્પન્ન થાય છે અને અદરેય થાય છે, પણ આત્માને તેથી કંઈ બાધ આવતો નથી. "હ" અને "તુ" એ એક જ આત્મતત્ત્વની બે દિશાઓ.

સૃષ્ટિમા સર્વ પદાર્થો પોતાના સૂક્ષ્મ બીજમાંથી ઉદ્ભવે છે, વૃદ્ધિ પામે છે, અમુક વખત સુધી ટકી રહે છે, અને પાછા પોતાના મૂળ સ્વરૂપમા લય પામે છે. વિશ્વમા સર્વજ્ઞ આવી ઘટના ચાલી રહેલી હોય છે, અને તે અનાદિકાગથી આજ્યા જ કરે છે. કમવિકાસની પહેલાં કમસ કાચ હોવો જ જોઈએ; ઉત્ક્રાન્તિની પૂર્વે અવક્રાન્તિ હોવી જ જોઈએ. કાગળ વગર કાચ હોઈ શકે જ નહીં. આ આખું જગત પણ તેના સૂક્ષ્મ કારણ સ્વરૂપમાં અદરેય રહે છે; તેમાંથી તેનું પ્રકટીકરણ અને પાછો તેમા જ તેનો લય.

અખંડ જીવનસાકળની, મનુષ્ય એક કડી છે, અને વિવિધ પ્રાણીઓ, પક્ષ, પક્ષી, કુદ જંતુઓ, દેવો, ગદાસો, જડ પદાર્થો વગેરે બીજી કડીઓ છે. આ આખી પરંપરાને એક જ જીવન તરીકે, એક જ જીવનના અંશ તરીકે ગણવી જોઈએ. આ સમગ્ર પ્રતીત થતી ઉત્ક્રાન્તિ એવી વસ્તુનો પ્રાદુર્ભાવ છે કે જેની હયાતિ પહેલાં હોવી જોઈએ ઉત્ક્રાન્તિવાદીઓના મત પ્રમાણે સંસારમાં સૌથી આખરે આવિર્ભવ

પામે છે તે જ્ઞાન. જે આમ જ હોય તો અને કર્મની પૂર્વે કારણનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકારીએ તો આપણે મંબુર રાખવું જોઈએ કે જગતની ઉત્પત્તિ પણ એક અખંડ જ્ઞાન સ્વરૂપ વસ્તુમાંથી છે. અહાંડમાં સર્વત્ર વ્યક્ત થતું જ્ઞાન તે આદ્ય કારણ રૂપે રહેલ અવ્યક્ત સમષ્ટિ જ્ઞાનનો આવિષ્કાર. આ અદ્વય સમષ્ટિ જ્ઞાનને જ આપણે આત્મા, બ્રહ્મ, ઇશ્વર તરીકે જોળખીએ છીએ. એકત્વનો સિદ્ધાન્ત કહે છે કે વ્યક્તસ્થામાં આપણે નિર્ગનગા ભાસીએ છીએ પણ વસ્તુતઃ એક જ છીએ. આ સમષ્ટિથી આપણે પોતાની જાતને જેટલી જુદી માનીએ તેટલા પ્રમાણમાં દુઃખી થઈએ છીએ. એકતાનું જ્ઞાન એક મુક્તિ. આપણી હાલની દ્વંદ્વાધીન ગુલામગીરીમાંથી મુક્ત થવા માટે એજ રસ્તો છે કે આપણે સત્સંગથી આત્મા સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, જોને વૈરાગ્યથી દ્વંદ્વ કરવું, ને નિરંતર તેનું ચિંતન કરવું. અહં બ્રહ્માસ્મિ, સોહમ્, સિવોહમ્, આ વિચારને મનમાંથી હાથવારે પણ જવા દેવો નહીં. "હું અમુક નામરૂપનો સમૂહ છું," એવી બુલિશ ભાવનાને રચાન મનમાં આપવું જ નહીં. આપણું શરીર મૃત્યુના મુખમાં હોય, ગમે તેવી આપત્તિથી ઘેરાઈ ગયું હોય, ગમે તેવું અસહ્ય દુઃખ તેના ઉપર આવી પડ્યું હોય તો પણ અહર્નિશ, આ મહામંત્રનો જપ અર્થભાવના સહિત ચાલુ રાખવો. "હું પામી છું, દુઃખી છું, દીન છું, મારી સહાય કરો." આવાં નિર્માલ્ય વચનો કદીપણ મુખમાંથી ઉચ્ચાર્યાં નહીં. આત્માને કોઈની સહાયની અપેક્ષા નથી. કોઈની પાસે યાચના કરવાની જરૂર નથી. શરીર રહે કે ન રહે, સૃષ્ટિ રહે કે તેનો લય યામ તેનો આત્માને પરવા નથી. મુખદુઃખ આદિ વિકારો ક્ષુદ્ર અહંકારને લઈને મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ એક જ જપથી (મહામંત્રના) અનંત જન્મોની વાસનાઓ યોગ જ સમયમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. જ્ઞાનયોગીએ પ્રથમથી જ હૃદયની સર્વ પ્રકારની દુર્ગંજના અને મદોલસાદનો સંતર ત્યાગ કરવો જોઈએ.

જ્ઞાનમાર્ગમાં મહિમ સાધન તરીકે પ્રથમ વિવેકની આવશ્યકતા સ્વી-
 કારવામાં આવે છે. આત્મા અવિનાશી છે, અને પ્રતીત થતા સર્વ
 પદાર્થ (પિંડમ્ય અને ક્ષન્દ્યાર્થ), આત્માના સ્વરૂપથી વિપરીત એમ
 વિનાશી છે, તેથી અસત્ય સ્વભાવવાળા છે. આવે. નિશ્ચય તે વિવેક
 સર્વદ્રવ્ય વિષય નાશરૂત, પરિવર્તનશીલ, પગધીન, અને એક
 દ્રષ્ટાન્ત અચળને સ્વતંત્ર, આવે. વિવેક તે પ્રથમ પગથિયું. વિવેક દ્વ-
 યાય એટલે વૈગમ્ય આપોઆપ જ આવે. ક્ષત્રનોકથી માડી સ્થાવર
 પર્યાંતના સર્વ વિષયોમાં વૃત્તિનું ગગનહિતપણું તે વૈગમ્ય વૈગમ્યના
 કાર્પણ સમાદિ જ સપત્તિ. અતસ્થ ઇન્દ્રિયોને પોતાના નિયુક્ત
 સ્થાનમાં ગમ્ખવી એ સમ અને બાહ્ય ગોવંકોને નિયમમર્મગમ્યતા તે
 દ્વમ ઇન્દ્રિય શબ્દનો અર્થ આપણે મનમાં સ્પષ્ટ કરવો જોઈએ,
 એટલે આપણને સમ ને દમના, અર્થો સાફ સમજાવ જશે. આપણે કાંઈ
 વસ્તુ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણે બાહ્ય ગોવંકોનો, નેત્રોનો ઉપયોગ
 કરીએ છીએ, ને આપણને લાગે છે કે આપણને નેત્રથીજ જ્ઞાન
 યાય છે પણ વાસ્તવિક તેમ નથી. કોઈવાગ આપણું મન, ગલી-
 વિચારમાં શુધાર્થ મધુ હોય, ત્યારે નેત્રો ઉઘાડા હોય તો પણ આપણે
 જોઈ શકતા નથી, ને પદાર્થો આપણી સમક્ષ પડ્યા હોય તેનું પણ
 આપણને જ્ઞાન ગ્રહેતું નથી. આનું કાનું એટલું જ કે મનની સહાય-
 વિના બહુના ગોવંકો કાંઈ પણ કરી શકે નહીં. ખરી ઇન્દ્રિય તો
 મન જ છે. જ્યારે સ્થૂંચ શરીર જ્ઞાન મનને કામ કરતું હોય ત્યાર, તેની
 તેની સાથે એક થઈ, બાહ્ય ગોવંકો હા. વસ્તુઓને જોઈ તેનું રૂપ
 ધારણ કરે છે બાહ્યક્રિયા ન કરતું હોય તે વખતે અતસ્થ ઇન્દ્રિયોદ્ધા-
 વિચાર કરે છે સ્વસ્થાનસ્થામાં સ્થૂંચશરીરે જોઈતો ઉપયોગ
 કરવામાં આવતો નથી. સ્વકલ્પના વડે જ વસ્તુઓ જોઈ
 લઈને મન પોતાની ક્રિયા ચાલુ નાખે છે, આ પ્રમાણે મનજ સર્વ
 ક્રિયાઓનું આદ્યકારણ હોવાથી, પ્રથમ વિચાર પછી આચાર તેથી

મનને શેઠવાની પ્રથમ આવશ્યકતા. મનમાં વિષય તરફ જનારી વૃત્તિને ઉઠવા દેવી જ નહીં. ઉઠે કે તરત જ કહાડી નાખવી ને પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો એનું નામ શમ. શમ કેળવ્યા પછી દમ તો આપોઆપ જ આવે. સર્યાતમાં બાહ્ય ગોલકોને પણ નિયમમાં ગણવા તે સારૂ છે. તેથી માનસિક સયમ મેળવવામાં ધણીને સહાય મળે છે. આ પછી ઉપગતિ, વિષયોથી નિવૃત્તિ તે ઉપગતિ. આપણે ધણી સમય આપણે વિષયો અબધી વિચારમાં ગાળીએ હીએ, આવા વિચાર પ્રવાહને શેઠીને મનને સ્થિત કરવું તે ઉપગતિ.

ચોથું પગથિયું તિતિક્ષા છે. ટાઢ, તડેા, સુખ, દુઃખાદિમાં સહનશીલપણું. ગમે તેવું દષ્ટ શરીર ઉપર આવી પડે તો પણ મનની સમતાનો ત્યાગ ન કરવો. સર્વ દુઃખો સાત ચિત્તથી સહન કરવા કોઈ પણ મનુષ્ય આપણું ગમે તેટલું બૂરું કરે તો પણ તેના પ્રતિ જરા પણ ક્રોધ ન કરવો. ક્ષમાવૃત્તિ ગણવી. કોઈ પણ મનુષ્ય નિદા કરે, અપમાન કરે, અશ્લીલ ભાષાનો વનસાદ વગસાવે, તો પણ ચિત્તમાં ઉદ્વેગ થતો ન દેવો ને તેનું કસ્યાણુ જ ધમ્મણું. ફક્ત બહારથી જ તિગ્રહાગ્ર વૃત્તિ ન બતાવવામાં તિતિક્ષા નથી, પણ મનથી પણ તેના તરફ પ્રેમ દષ્ટિ રાખવી તિતિક્ષા પછી શ્રદ્ધા, કિંવા વિશ્વાસ છે પરમેશ્વર ઉપર, શાસ્ત્રોના વચનો ઉપર, અથવા આપણા નિશ્ચય ઉપર અચળ વિશ્વાસ. શ્રદ્ધાહીન મનુષ્ય સ સાગમાં કાઈ પણ મહાન કાર્ય કરી શકતો નથી. વૈજ્ઞાનિક પણ પોતે પ્રયોગો કરી જે અનુભવો બાધે છે, તેના ઉપર અવિચળ શ્રદ્ધા ગણીને જ આગળ પ્રગતિ કરી શકે છે. તેજ પ્રમાણે સાધકે પણ આત્માને પરમાત્માના સ્વરૂપ વિષે નિર્ણય કરી તેને વળગી રહેવું. વાસ્તવીક રીતે આપણે આત્માની ને બહારની વાતો કરીએ છીએ પણ તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની શક્તિ ગણ્યા ગાંધ્યા મનુષ્યોમાં જ નોવામાં આવે છે. કરોડો મનુષ્યો પૈકી કોઈક ને જ આત્મા મા અથવા પરમેશ્વરમાં ખરો વિશ્વાસ હોય છે. જ્યાં સુધી સ્થિતિ

મારી હોય, સન્નેગો અનુકૂળ હોય, કોઈ પણ જગજગત આપતિ
શિર ઉપર ન આવી હોય ત્યાં મુઠ્ઠી બદાની ક્રિયાઓ કરીને અને ઇશ્વર
નું નામ ઈશ્વરને, ધાર્મિક થવાનો દાવો ધણા ખરા ટરે છે પણ જરા સક
આવી પડે એટલે મન આકૂળબ્બાકૂળ થઈ જાય છે અને આત્માનું
અને ઇશ્વરનું વિસ્મયણ થઈ જાય છે પામર જાતની માફક દીનત
બતાની આમ તેમ સદાય માટે કાંઈ મારે છે આ શ્રદ્ધાની ગિણ
બતાવે છે આત્મામાં અથવા પ્રભુમાં દ્રઢ વિશ્વાસ અને તેના સાક્ષાત્કા
માટે અતૃપ્ત આશ્રદ્ધ, બીજા કોઈના પણ આશ્રય લેવાની ઇચ્છાને
અભાવ, એનું નામ શ્રદ્ધા

શ્રદ્ધા પછી સમાધાન. ચિત્તની એકાગ્રતાને સમાધાન કહેવાય છે
સર્વદા આપણા મનને પરમાત્મામાં લીન રાખવું. ક્ષણભર પણ મલિ
થવા દેવું નહિ મનની અદર પૂર્વ સંસ્કારો અનુસાર ચિચારેનો પ્રવા
ચા-ચા જ કરે છે તેને રોકવો જોઈએ મન અતિ ચચળ છે, તેને કળ
જમાં ગમવું તે દુષ્ટ છે અભ્યાસથી તે યૈરાગ્યથી જ તેના ઉર્ધ્વ
પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. સાધન હમેશ કઠિન જ હોય આત્મ સાક્ષાત્કા
નો માર્ગ એટલો સહેલો નથી કે ચોડા જ વખતમાં અંધ પગિશ્રમથી
તે સાધ્ય કરી શકાય હજારો જન્મોના સંસ્કારો નાશુદ કરીને ચિત્ત
તૈયાર કરવાનું છે વારંવાર તેને વિષયોમાંથી જેવી લાઇ આત્મા
સ્થિત કરવું ને શાંત રાખવું. પછી મુમુક્ષુત્વ એટલે મોક્ષની ઇચ્છા
પ્રકૃતિના બંધનમાંથી છુટવાનો તીવ્ર સંવેગ તેને મુમુક્ષુત્વ કહેવાય
સદસદ્ વિવેક મારા દૃઢ થયો હોય તો મુમુક્ષુત્વ પણ આપોઆ
જ આવે સામાન્ય રીતે આપણે સંસારની જાગમા એટલા ફસા
ગયેલા છીએ કે આપણને તેમાંથી છુટવાની પરવા જ હોતી નથી, તે
તેમાંથી મુક્ત થવાનો ઋસ્તો છે કે કેમ તેની પણ ખબર હોતી નથી
આપણે જે સ્થિતિમાં છીએ તેના ઠરતા ઉચ્ચ અવસ્થા છે કે કેમ
વિષે પણ આપણને શંકા હોય છે આપણે અનેક સંકેતોમાંથી પસા

યધએ છીએ તો પણ દેહનો અને નામરૂપાત્મક પદાર્થોનો મોહ છૂટતો જ નથી. પૂર્વનો દેહાધ્યાસ એટલો પ્રબળ છે કે તેનો ત્યાગ કરતા આપણને અથાગ પરિશ્રમ કરવો પડે છે. કુદગતની લાતો વાગવાર સહન કરીએ છીએ, આપણી સુખપ્રાપ્તિની કાંપનિક યોજનાઓ કુદરત ધૂળધાણી કરી નાખે છે, કડવા અનુભવો થયા જ કરે છે, તો પણ “હાર્થો ભુગારી બમણુ ગમે” એ કહેવત અનુસાર વાસનાઓના અસ્ખલિત પ્રવાહમાં આપણે તણાયા કરીએ છીએ, આત્મ નામ જ માયા એના બંધનમાંથી છૂટવાની તાલાવેલી એ મુમુક્ષુત્વ.

આટલા જ્ઞાનમાર્ગના બહિઃગ સાધનો. તે ઉપરાંત અંતરંગ સાધનો, શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન. શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવું અથવા અધ્યયન કરવું. પારમાર્થિક વિષયનો રફાટ કરતા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અનિવાર્ય. યાત્રી મનન કરવું, તેનું ગ્રહસ્થ સમજવું, તેના શબ્દોને વળગી રહેવું નહિ પણ ભાવાર્થ મહણ કરી લેવો. સ્વસ્વરૂપનો મનમાં નિશ્ચય કરી તેનું નિર્ગત જ્ઞાન તે નિદિધ્યાસન આત્મતત્ત્વના અનુસંધાન, વિના કેવળ મનનથી અનુભૂતિ થતી નથી. મનનથી પરોક્ષ જ્ઞાન થાય, શ્રુતિનો નિશ્ચય થાય પણ અપરોક્ષ જ્ઞાનને માટે, ચિત્તની વૃત્તિ અખંડ બ્રહ્માકાર ગણવાના પ્રયત્નની, નિધ્યાદિમનની, પરમાનંદરયકતા છે, થી યોગવર્ધિમાં જલ્પાવ્યુ છે કે અવિદ્યાનો અર્ધ્ધ લાગ સત્પુરુષોના સમાગમથી નાશ પામે છે, યોથો લાગ શ્રવણ, અને મનનથી અને બાકીનો યોથો ભાગ નિદિધ્યાસનથી. મહાત્મા પુરુષોનો સંપર્ક, સર્વતા કરતા શ્રેષ્ઠ છે. આથી પ્રથમ ભૂમિક્ષમાં સ્થિતિ થાય છે. પણ તેની સાથે નિદિધ્યાસનરૂપી પુરુષાર્થની પણ જરૂરીયાત ખરી જ. આ સર્વ સાધનોનો એક સાથે લાભ લેવાય તો તે સૌથી ઉત્તમ. અવિદ્યાનો નાશ થયા પછી જે અવરોધ રહે છે તે કંઈ જ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે. ને બે કંઈ રહે છે એમ કહીએ તો તે અનિવર્તનીય છે. તે જ પરમતત્ત્વ છે, નામરૂપથી રહિત છે, જન્મ, મરણ આદિ વિશગ્રાથો

ગદિત છે, અનત, આનન્દસ્વરૂપ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. આ નિત્ય તત્ત્વમા
જીવ, જગત, આદિ દૃશ્યનાઓ પોતાથી અભિન્નરૂપે સ્ફુરે છે. પણ
તે હ મેશ નિર્લેપ નરે છે તેમા, પ્રમાતા, પ્રમેય, ને પ્રમાણ એ ત્રિપુટીના
ભ્રમ હોતો જ નથી

ભક્તિમાર્ગ

જ્ઞાનપ્રધાન મનુષ્યો માટે ભક્તિમાર્ગ છે. સાધનપદ્ધતિ સ્વાધિકા
સંતુષ્ટા હોય તો જ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ તરંગથી થઈ શકે. એટલા
માટે જ આપણા શાસ્ત્રોમા અધિકારભેદ ઉપર ભાગ મુકવામા આવ્યો
છે ભક્તિપ્રધાન મનુષ્યોએ તર્ક વિતર્ક કી, વાદવિવાદોમા ઉતરી
પોતાની શ્રદ્ધાને સ્થિત કરી એ ઉચિત નથી જ્ઞાનમાર્ગમા પગમ તત્ત્વ
ના ચેતન્ય સ્વરૂપ ઉપર જાન મુકવામા આવે છે કર્મમાર્ગમા તેની
શક્તિ ઉપર, અને ભક્તિમાર્ગમા તેના પ્રેમ, આનંદ, સ્વરૂપ ઉપર
ભાગ મુકવામા આવે છે

નિત્યતત્ત્વ પ્રેમરૂપ હોવાથી, અર્થ પદાર્થોને તે પોતાના તરફ
આકર્ષે છે ને પોતામય કરવા પ્રયત્ન કરે છે જે પ્રાણીઓ આ નિર્લેપ
અને વ્યાપક પ્રેમના આદોલનો કીની ગઈ છે, તેઓ તે પન્માત્માના
સ્વરૂપને જલ્દીથી પ્રાપ્ત કરે છે.

આનન્દમય પગમતત્ત્વના જે સ્વરૂપ, વિનાશક, અને સાકાર અમર્શ-
દિત સ્વરૂપ તે નિરાકાર ને દ્રવ્ય, ગુણ ને કર્મની સત્તાથી પરિમિત
થયેલુ તે સાકાર જ્યારે ભજનીય પગમતત્ત્વ, સ્વેચ્છાથી, ભક્તોના
અનુમદાર્થે, અને અધર્મીઓના વિનાસ માટે પાર્થિવ ભૂમિકામા ઉતરે
ત્યારે તેને અવતાર કહેવામા આવે છે આ પન્માત્માના મૂળ સ્વરૂપ સાથે,
અથવા સાકાર સ્વરૂપ સાથે અથવા અવતાર સ્વરૂપ સાથે પ્રેમપૂર્વક
મનની સ્થિતિ આધવી, તેનું નામ ભક્તિ શ્રી નારદજી ભક્તિના લક્ષણોનું
વર્ણન કરતા જણાવે છે કે “ સધળા વિચાર, વચન અને કાર્યનું જ્યારે

પ્રભુને સમર્પણ થઈ જાય અને પ્રભુની ક્ષણિક વિસ્મૃતિથી પણ હૃદયમાં
 અત્યંત વ્યથાકુળતા થાય ત્યારે સમજવું કે ભક્તિનો હિંચ થયો છે ”
 ઈશ્વર પ્રત્યેના પગમાનુગામ અથવા પ્રેમભાવને તેઓથી ભક્તિ કહે છે.
 એની પ્રાપ્તિ થતા મનુષ્યને કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા ન ગહેતા તે સર્વથા
 સંતુષ્ટ બને છે કોઈપણ હાનિથી તે શોક પામતો નથી, કોઈની ઈર્ષ્યા
 કરતો નથી આ ભક્તિ-સનેા એકવાનુભવ થયા પછીથી અન્ય
 કોઈપણ વિષયમાં તેને આનંદ પડતો નથી ઈશ્વરસાક્ષાત્કાંતથી મનુષ્ય
 પ્રેમોન્મત્ત બની જાય છે. સ્તબ્ધ પણ બને છે તે આત્માગમ પણ બને છે
 કોઈપણ ઐહિક વાસનાની પ્રાપ્તિ માટે ભક્તિનો ઉપયોગ કરી શકાય
 નહીં; કારણ ભક્તિ પોતે મક્કળવાસનાઓના નિરોધના કારણરૂપ છે.
 સાધાણુ લૌકિક પ્રેમમાં પ્રેમીને પોતાના પ્રેમપાત્ર પાસેથી સાચો
 પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાની આશક્તિ હોય છે, ભક્તના પ્રેમમાં તો પ્રેમપાત્રના
 સુખમાં જ તેનું સુખ સમાયેલું હોય છે. શુદ્ધ ભક્તિમાં પ્રભુ પ્રત્યે
 મિત્ર આસક્તિ થઈ જાય છે. અન્ય સંઘળા આશ્રયોનો ત્યાગ કરવામાં
 આવે છે. કેવળ પ્રભુનો જ આશ્રય લેવામાં આવે છે. પગભક્તિ અને
 પરાવિદ્યા એક જ છે. ભક્તજનોની અદ્ભુત જાતિ, વિદ્યા, રૂપ, ક્રુષ્ણ, ધન,
 કે ધંધા વિષયક બેદલાવો હોતા નથી. પ્રભુપ્રેમ અહૈતુક હોવો જોઈએ.
 ભક્તિ સર્વળ અને સદૃગ છે. કારણ કે મનુષ્ય સામાન્યતઃ, લાંબણી
 પ્રધાન વધારે હોય છે. પ્રેમભક્તિ ત્રણ પ્રકારની ગણવામાં આવે છે.
 સમર્થા, સમજસા ને સાધારણી. તેમાં છેલ્લી સાધારણી ભક્તિમાં
 હમેશા ક્ષુદ્ર ઠામતાઓ ગહેલી છે તેમાં મનુષ્ય પોતાના ઇષ્ટ દેવ પાસેથી
 “ મને આ આપોને તે આપો ” એવી ઠાંછને કાઢી વાચના કર્યા જ
 કરે છે. ઐહિક વાસનાઓની તૃપ્તિ માટે આવી ભક્તિ કરવામાં આવે
 છે “ સમજસા ” ભક્તિ મધ્યમ પ્રકારની. તેમાં પણ વિનિમયનો ભાવ
 થોડો ધણો ગહેવો હોય છે. બદલો હિંચ પ્રકારનો હોય પણ તદ્દન
 નિષ્કામ નહીં “ સમર્થા ” ભક્તિની અદ્ભુત પ્રેમીને કોઈપણ પ્રકારના પ્રતિ

દાનની અપેક્ષા જ હોતી નથી, જેમ પતંગિયાની દીપક પ્રત્યે શુદ્ધ પ્રીતિ હોય છે, જે કાષ્ઠ અધિદાન આપતું પડે તે આપવા તૈયાર હોય છે, તે પ્રમાણે 'સમર્થા' પ્રીતિવાળા ભકતો પણ 'પોતાનું' સર્વસ્વ ઈશ્વરને કાર્મિક પણ જાતના સાદાની ભાવના વગર અર્પણ કરી દે છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં અને ભક્તિમાર્ગમાં, છેવળના ધ્યેયમાં કાષ્ઠ ભિન્નતા છે જેમ દેહલાકની માન્યતા છે. જ્ઞાનમાર્ગીઓના મતવ્ય પ્રમાણે અતિમ અવસ્થામાં ઉપાસક, ઉપાસ્યનો ભેદ નષ્ટ થઈ જાય છે. હતા સપ્ર-યોના અનુયાયીઓના મનાનુસાર ભક્તિ સાધન છે અને સાધ્ય પણ છે. આખજની અવસ્થામાં પણ તેઓ અશાશિના ભાવનો ત્યાગ કરવામાં માનતા નથી તે જ્ઞાન કામમ રાખી ભક્તિરસનું આસ્વાદન કરવામાં તેઓ અધિકાનંદ માને છે. આ ઉભય મતોમાં કાષ્ઠ ઝાઝો તફાવત નથી, બન્નેમાં ચિત્તની પગજ્ઞતા છે જ, અવસ્થાદ્વયનો ત્યાગ કરવાનો છે જ. નવરસના આલબ્ધ રૂપે ભગવાનને લઈને પોતાના મનને તેમાં સ્થિર કરે તે ભક્ત કહેવાય અને આવી અવસ્થાથી ભક્તના મનમાં ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનદને ભક્તિન્ન કહેવાય છે.'

સામાન્ય રીતે, નિરાકાર વસ્તુમાં અને સાકારમાં પણ જે અવ્યક્ત હોય, એટલે કાષ્ઠપણુ પ્રકારને ખાસ આકાર ન હોય, તેના તગ્ધ પ્રેમ કરી, ને તેમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવા મનુષ્ય અસમર્થ હોય છે તેથી કાષ્ઠ પણ પ્રતિમા અથવા પ્રતીક રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે. એટલે નિર્ગુણમાંથી સગુણનો આશ્રય લીધા વિના જનસમૂહને ચાલવું નથી ભક્તિમાર્ગમાં પ્રેમ અને શ્રદ્ધાની પ્રધાનતા છે. ચિત્તને શાંત અને શુદ્ધ કરવાના હેતુથી પગમેશ્વરની અનેક સગુણ વિભૂતિઓ પૈકી કાષ્ઠ એક વિભૂતિનું ધ્યાન કરવું અથવા માનવ દેહધારી સગુણ પગમેશ્વરની અનન્ય, અવ્યભિચારિણી ભક્તિ કરવી એ સરળ અને સર્વગ્રાહ્ય સાધન છે. ઉપાસના એટલે દેવની પાસે ચિત્ત વડે જઈ તેમાં સ્થિતિ પામવી. ઉપાસનાના બે પ્રકાર હોય છે. અહંમદ અને પ્રતીક પગ

માત્રમામાં અહંભાવ જાંધીને રહેલી ઉપાસનાને અહંઅહ ઉપાસના કહેવાય છે, તે કોષપણ પ્રકારનું પ્રતીક લઈ તેમાં ઈશ્વરની ભાવના કરી ચિત્તને એકાગ્ર કરવું તેને પ્રતિકાઉપાસના, કહેવાય છે. પ્રતીક એક પ્રકારનું સાધન છે તે આપણે ધ્યાનમાં રાખવું. પ્રતીક ગમે તેલઈએ, આકાશ, અગ્નિ, સૂર્ય ચંદ્ર, જળ, વાયુ, શાલિગ્રામ, શિવલિંગ, અથવા શ્રી રામચંદ્રજી, શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજી વ. અવતારોની અથવા અન્ય મહાત્માઓની મૂર્તિઓ લઈએ. આ સર્વ મનને પરમેશ્વર તરફ વાળવાનાં સાધનો છે. પ્રતીક ઉપાસનામાં, મનુષ્યનો ઉદ્ધાર કરવાની શક્તિ ભાવનામાં છે તે ધ્યાનમાં રાખવું. શાલિગ્રામમાં વિષ્ણુનો ભાવ કરે તો વિષ્ણુલોકમાં જવાય અને તે જ પ્રતીકમાં યજ્ઞ, રાક્ષસ, ભૂતાદિની ભાવના કરે તો તેવી ગતિ થાય. ફક્તો આધાર ભાવ ઉપર. ચંત પુકારામ જણાવે છે કે દેવ ભાવના ભૂખ્યા છે. પ્રતીક ગમે તે હોય, પ્રતીક ને તેમાં રહેલો ભાવ, આ બે વચ્ચે જે તફાવત છે તેનું વિસ્મરણ થવું ન જોઈએ.

શ્રી ભાગવત પ્રમાણે ભકિત નવપ્રકારની છે: શ્રવણ, કીર્તન, નામસ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મ-નિવેદન. આમાંથી કોષપણ એક રીતને શુદ્ધ ભાવસહિત વળગી રહેવાથી ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. શ્રી પુલ્હસીદાસજી કૃત રામાયણમાં આ નવધા ભકિતનું વર્ણન બીજી રીતે આપવામાં આવ્યું છે. તેઓશ્રીના મત પ્રમાણે, સંતપુરુષોનો સમાગમ, ભગવાનની કથામાં પ્રીતિ, શુર-ચરણની સેવા, ભગવાનના ગુણાનુવાદ, મંત્રનો જપ, ભગવાનમાં શ્રદ્ધા, ઇન્દ્રિયોનું દમન, સુંદર સ્વભાવ રાખવો, બહુ કર્મમાં વિરક્તિ, સજ્જનમાં નિરંતર પ્રીતિ, બધા સંસાર રામમય જોવો, સંતોને ભગવાન તુલ્ય ગણવો, જે કંઈ મળે તેમાં સંતોષ માનવો, પારકાનાં દોષોને સ્વપ્નમાં પણ જોવા નહીં, બધા સાથે સરળતાથી ને છળ વગર વ્યવહાર કરવો, ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો, અને મનમાં હર્ષ

આપણે માત્ર ગળતુ જોઈએ કે વિધિઓ, પ્રતીકો, પ્રતિમાઓ, દેવાલયો, મંદિરો, સંસ્ક્રિયાકાંડ, પૂજા, આગતિ, ધૂપ, દીપ, વિગેરે સર્વ આધ્યાત્મિક વિકાસ પામતા હોયને સલાયકતા છે. તેમની ઉપ-યોગિતા અમુક હદ સુધી જ હોય છે, વધારે નહીં. શ્રી ભાગવતમા સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદન કરેલું છે કે ચિત્તશુદ્ધિ ન થાય તો સર્વ ક્રિયાઓ અર્થ છે. તેમનો ઉદ્દેશ ચિત્તને શુદ્ધ કરવા પૂરતો જ. આગ-મુમુક્ષુઓને ઉચ્ચતઃ પગથિયા ચઢતા માટે દંડ બનાવનાર કેવળ બાબોદાન છે એવડ મુખી બાલ વિધિઓને પકડી રહે તો જાણતુ કે તેના માનસિક વિકાસ ઘણો થોડો થયો છે.

આ ઉપગત ધર્માચરણો પણ ભક્તમા અભાવ હોવો જોઈએ. માર જ પ્રતીક ખડ' ને બીજા પ્રતીકો ખોટા-આ કુદ્ર ભાવનાનું અસ્તિત્વ હદયની સકુચિતતા બતાવે છે. શ્રી ભાગવતમા જણાવેલું છે કે જે મનુષ્ય અધ્યા ગમ્મી પ્રતિમાજ ભગવાનની પૂજા કરે પણ ભગવાનના ભક્તોની તેમ જીવન મનુષ્યોની પૂજા કરે નહીં, ને જેને જીવન પ્રતીકોમા અને પ્રતિમાઓમા અધ્યા ન હોય તેને પ્રાકૃત ભક્ત સમજવો. (ભક્તિનો આનંદ કરનાર જાણવો,), જે મનુષ્ય ધર્મ ઉપર પ્રેમ, ધર્મના ભક્તો સાથે મૈત્રી, મૂર્ખો ઉપર કૃપા તથા શત્રુઓ તન્દ્ર ઉપેક્ષા ગણે, તે મધ્યમકોટિનો ભક્ત જાણવો, ને "હુ ચૈતન્યરૂપ, પગ્ગદ્ગરૂપ, સર્વ પદાર્થોગા વ્યાપક છું તેમ સર્વ પદાર્થો મારા પરબલ સ્વરૂપમા અધ્યાસ રૂપે રહેલા છે." આ પ્રમાણે જે જાણે તેને ઉત્તમ ભક્ત સમજવો.

વિશ્વમાં એક જ ગતિદાયક શક્તિ છે, તે પ્રેમની. આ પ્રેમથી જ ઉત્તેજિત થઈને ક્રાઈસ્ટ, બુદ્ધ જેવા અવતારી પુરુષોએ પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દીધું હતું. આ પ્રેમજ વિશ્વની સર્વોત્કૃષ્ટ શક્તિ છે. આ વિશ્વપ્રેમનું નામજ ધર્મ. આવી એકતમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિધિઓ, પ્રતિમાઓ દૂર થઈ જાય છે. આવા ભક્તને કોઈ પણ,

સંપ્રદાય કે ખાસ ધર્મ પણ હોતો નથી. સર્વ પંથો, સંપ્રદાયો, ધર્મો તેનામાં લીન થઈ જાય છે. સમસ્ત મંદિરો, દેવાલયો, મસીદો તેની અંદર સમાઈ જાય છે. અમુક મર્યાદિત વિધિઓમાં તે બંધાઈ રહેતો નથી. સર્વ પંથો, સંપ્રદાયો, ધર્મોનું સંમિશ્રન સ્થાન એ એક જ છે, ઈશ્વર. મનુષ્ય સ્વૂળ પ્રેમથી શરૂઆત કરે છે, વધતાં વધતાં, તે આખરે અતંત જની જાય છે. સર્વ વાસનાઓના ત્યાગથી, સ્વાર્થી દ્રષ્ટિના પરિત્યાગથી તેને અનુભવ થાય છે કે પ્રેમ, પ્રેમાસક્તિ અને પ્રિયતમ એ ત્રણે એક જ છે.

મુક્તિના પાંચ પ્રકાર માનવામાં આવે છે, સાલોક્ય, સાર્થ્ય, સામીપ્ય, સાયુજ્ય અને દૈવલ્ય. તેમાં કૈવલ્ય મુક્તિ જ્ઞાની લક્ષતની છે. જ્યો લક્ષિતને સાધન અને સાધ્ય પણ માને છે તેઓ સાયુજ્યને ઉચ્ચતમ ગણે છે, તેમા થોડોધણો અંશાશિ ભાવ મ્હે છે.

(અપૂર્ણ)

મારા જેવાઓને

પેપર - શ્રી રમેશ રંગનાથ ગોતમ, બી એ

તે તો નહોતું ધારું, ભાઈ, પણ તારા પત્રને, અથેતિ વાંચી
જવાની દિશત હું મરી શક્યો ખરો ના, માગ મનમાં મે તારા
“દાપવા”ની મશમરી પણ નથી મરી ખરું પછે તો હું તારા એવા
પ્રાઈ ઉભાગની આગી પણ અપેશા । ખીજ નહો હતો ખરેખર તે
જે લખ્યું છે તે-અને નથી લખ્યું તે પણ-હું રામચંદ્ર સમજી શકું
હું એવી ચિત્તક્ષોભની દશામાં હું પણ હોવાનાઈ ચૂક્યો છું હજીયે
અવાગનનાર એના વમળોમાં અટવાઈ પડું છું વળી તું એવો ડર
જો ગમતો કે હું તારી દયા આર્દ્રતા બિરુદ તારી મનોવ્યથા માટે
હું તો તને અભિનંદુ !

આ તો ઉડાવવાની વાત કરી-એવું તને લાગ્યું ? નહિ, નહિ
બિનદર, મે જે કહ્યું છે તે સાચું જ મહુ છે જે માન અનુભવ
જીવનના નિયોક્ષમાંથી તને લાગુ પડી શકે એવો લે આ એક ‘ડોઝ’

હું એમ તો નથી ધારતોને, કે તારા જેવી સ્થિતિ અનુભવ
તારા બધાને આવી વ્યથાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે ? જો એમ
ધારતો હોય તો તારી જૂલ છે હું સારી રીતે જાણું છું કે હકીકતમાં
એવું જવરસે જ બને છે અને હું સુ એમ કહ્યું છે કે તે અનુભવો

હે તેના ઉલ્લેખો એ નણ્યા મહેનતગ મધા માનરી મંજળથી ઉગરી
જાય છે, જીવન જીતી જાય છે અનુભવી કેન્તા વધારે મુખી હોય છે ?

માવ ગલન વાત ! એવું ધાગ્યાની ભૂલ રખે કરતો જે સ્ત્રી
પીડનું દુઃખ ન અનુભવી રાખી હોય, તેને સતાનના સુખની કદર પણ
કરાયી હોય ?

માણસને પાગલ બનાવી મૂકે એવા આ જીવનના તુકાન,
દેવાની હેતી, સૃષ્ટિમાત્રનો સહાર કરી નાખવાની આ ઝાઝ-એ બધું
તો માનવમાનસના વિકાસક્રમનું એ પગથીયું માન છે

આખા જગત સાથે તે માની લીધેનો કબ્જો વરતુ માત્રથી-
પ્રસંગમાત્રથી દિવસ ભભૂકતો અસતોય, 'કશું નથી સમજી શકાયું'
નો કિંકર્તવ્યમૂલ આત્મનાદ, 'મસારની અવળચડાઈ' માટે એ
સસારના મર્જનદા પ્રત્યેનો-તાગ ધર્મ પ્રત્યેનો-અરે ખુદ તારો પત્ની
તગ્નનો પપ્પુ કે ન સમજી શકાય ન કળી શકાય એવો અસતોય, જે
તને વિહરન કરી નાખે છે અને છતાં સામા માણસને ગંભીર અન્યાય
કરવા ગમાન તને પોતાને ભામે છે-આ બધી માન કિપાલક વાવેતર
પહેલાની ખેડની વ્યથા છે-વિનાશ જ્વાલામુખીના ઉઠાપાતની
પીડા નહિ

તે 'હિમ્મત ખમ્યામ' વાગ્યો છે ? જે એને તાગ કરતાં શું
ઓછું આ યુ છે ?

Ah love I couldst thou and I with Fate conspire
To grasp this sorry scheme of things entire,
Would not we shatter it to bits and then
Remould it nearer to our hearts' desire ?

વિચિત્રની આ અવસ્થા એટલે મનોમથન મનના ઝઘડાની આ
વૃત્તિની, મનોદશાઓના આ રંગવૈભવની જાળી છાપ તારા જીવન
ઉપર પડવાની એ મથનનો માલિન તરીકે ઉપયોગ કરીને જે પ્રભાવ

જે સ રસાગ, ઈશ્વર અગર કહો કે કુદરત તારા ઉપર પાડવા માગે તે પ્રભાવની, તે સ રસાની અનમલના તાગથી ન જ દાય, જે આવે તો અત્યારે તને તાગ જીવનમા જે એપરહિતપણુ, જે અનિશ્ચિતત જે આત્મઅધારનો આભાસ દેખાત છે, તે તારે કાયમ માટે ભોંમજ કરવો પડવાનો.

એક ઠાણના પ્રમાદ માટે, એક પળની ગવતી બ'લ, એ લામો, અણુધાર્યા કાગ સુધીની સમ્મ !

તુ શાત ચિત્તે વસ્તુસ્થિતિનું જરૂરજણુ ન, એટલે તેમથી નાનાવિધ અતે અદ્ભૂત સત્યો તને આવના તને દેખાશે ટોકરની ડીઝી લેવાની ઇચ્છાવાળો વિદ્યાર્થી મડ્ડુ વાદવાની તક પળતા મૂળા ધને એ મડ્ડાને ફેંકી દે, તો દાખતરપણા માટે અનિવાર્ય એવા સર્ગી અચનાના જ્ઞાનથી અને ડીઝીથી પણ એ વચ્ચિન જી જાય, પણ મનને માધીને, શાત ચિત્તે પોતાનું કર્તવ્ય બગાડ મનએ તો એ સગના બલિદાનનો અતે સુગધમય સુદર પાક ઉતર્યા વિના ન રહે.

આહા ! અહિ મારે કરવું જ હોય તો કેટલા અવાઈ ચૂકાત ગયેલા શાણપણના સૂત્રોનું પિષ્ટપેશણુ હુ કરી શકુ ! પરંતુ એ બધું વૂળ ઉપર પ્રસારેલા લીપણુ જેવું નકામું કહેવાય, કેમકે સત્ય તાણું અને કયણું, અને સત્યને અનુભવીને આત્મપ્રેરણાથી તેની કદર કરવી, એ એ વચ્ચે કેટલું વિશાળ અંતર છે !

દરેક નિશાળીયો શુકનાણી બાખી શકે એ કે ' હયા ધર્મ કો મૂલ હે, પાપ મૂલ અભિમાન ' અને ધારે છ કે પોતે એ કડીનો મર્મ બગાડ સમજે છે. પણ અરેખા, ધર્મમાનનું મૂલ અનુકંપા છે અને પ્રત્યેક અનુચિત આચાર વિચારના મૂલમા કોઈને કોઈ રૂપમા અભિમાનનો કીંગ લાગેનો હોય છે, એણે અનુભવીને તેને અંતરના ઊંડા જીર્મ ઉતારવા માટે અને તે પણ માથે પળીયા આવી જતામા સુધીમા લાએજ ઉતારી શકવા માટે, કેટોકેટલી મનોવ્યથાઓ સહેવી

પડે છે, આદૃતિઓ આપવી પડે છે અને નિર્જળતા ઉપરના ચિન્ત્યોની પરંપરાના વિષદ્વંડા ગળવા પડે છે !

તેથી હું એવા સ્વાનુભવરસશન્ય સૂક્ષ્મ સૂત્રો તારે માથે નહિ પટકું, પણ એટલી ખાત્રી તો જરૂર રાખજે, મારા જિગર, કે આ ધૂંધવાટના, આ તમસના ધૂમાડા ભણે કદાચ હજી થોડાં વસ સુધી તાગ ચિત્તમાં ગોરેગોરે ઉભરાય પરંતુ અંતે તેમાંથી એક એવો તણુજો પ્રકટશે કે, જે તાગ જીવનની ઘણી આગામી ઉપાધિઓમાં પથ ઉગ્ન-જતો મહામૂલો પ્રકાશ પાડશે.

આધુનિક શિક્ષિત-અને તે સાથે સંસ્કારી-જીવાન જગતનું હું તારામાં પ્રતિબિંબ જોઉં છું, એના પ્રતીકરૂપે તને દેખું છું. બહુ વખત યયાં હું તારું નિરીક્ષણ અને ચિકિત્સા પણ કરી રહ્યો છું; અને મને લાગે છે કે હવે કરી ચક્ર્યો છું; પણ તેનું લક્ષણ જાણવાની અને તેનું નિદાન સમજવાની તને આપમેળે ઈચ્છા થઈ નહોતી ત્યાં સુધી તો તને કહી સંભળાવવાની પણ મારી ઈચ્છા નહોતી.

હવે સાંભળ. જન્યે કે અનન્યે તું ત્રણ વ્યાધિઓથી પીડાય છે.

૧ દ્રવ્યનો અભાવ.

૨ જીવનમાં હેતુનો, ધ્યેયનો અભાવ, અને

૩ તારી કક્ષાના અથવા આત્મવિકાસમાં તારાથી ઉંચી પાય-રીએ પહોંચેલા મિત્રનો અભાવ.

પહેલામાં બીજું અંતર્ગત છે. જીવનનું ધ્યેય નક્કી થતાં દ્રવ્યનો અભાવ નહિ સામે, અને વૃત્તિ અંતર્મુખ થતાં જીવનનું ધ્યેય તરત બંધાશે. તેથી દ્રવ્યના ભારાભાવ પણ સહેજે સમજીશો.

આ તારા દર્દની ચિકિત્સા.....જો, જો, મારા ભાઈ, કરીથી તાગ અંતરવારિધિમાં એક જાંડી ફૂળકી મારી જો.

જો, તને સ્પૂળ રત્નાકરનાં રત્નો કરતાં અનેકધા વધારે મૂલ્ય-

વ્યર્થ છે અને તેમ છતાં પણ, શાણો અને વિવેકી ગિંતાસુ એ મ. વાનાને એક ઉચ્ચતર પ્રાપ્તવ્યને પહોંચવાના સાધનરૂપ મનાવી શકે એટલી જ ઐહિક સપત્તિની આત્મવિકાસમા શાણા માણુમે સદા સમજવી ગઈ. સપત્તિ તો પ્રાન્ધવશ સ્વભાવ છે, માર્ગે ચાલતો બનતો એક પ્રસંગ માત્ર છે, આપણી સરગતુ અતિમ ધ્યેય નદિ જે મઝીવમા તારે પહોંચવું છે તે તો બહુ વેગળી છે સવારીન ગર્જાને જ તુ સનમ માની જેસીશ, તો સાચી સનમને પહોંચવાન માર્ગે એ વાહનને વાગવાનું ચૂરી તુ અટવીમા જ અગવા પડીશ.

મે બતાવેલો વિધિ તુ યથાપુરુષ આચરી જો હુતને ખાતર આપુ છું કે બીજી જ પળે પ્રપુરુષ ચિત્તે તારું મુખ મલકાશે

* * *

બેય-હેતુ-there's the rub ! એ જ રચાત !

બ્યક્તિગત વલણો, સંભેગો, હેતુપ્રીતના મધનો અને શક્તિએ એવા તો નિરનિરાળા હોય છે, માર્ગને માટે મીને કાંઈ જાગે જ કે કહેવા જેવું કહી શકે

તાગમા હોઈ શકે સમાજ-મેવાના, વિચારના, કલામરના વાર્તાકારના, પત્રકારના, ધર્મવીરના-અરે કોઈપણ કર્તવ્ય-પરાયણતાન બીજ એ બધામા તારે ચચુપ્રવેશ કરી લેવો ધો ? You can't be a master of one without setting out to be a jack of all

બહુ ચાખી જોયા વિના કેમ અમન્ય કે વધારેમા વધારે શું બાવશે, શું અચશે ?

આપણી શિક્ષણપ્રયાઓ એની કદગી છે કે સાળા કે કોને ન જીવન આપણને એવી તક મેળવવામા સદા રહેયતા જ નથી કે જેથી આપણી શક્તિઓને ખજોળી શકીએ, મરફે એ શિક્ષણ તેમા વિધ

બની રહે છે. તેથી ઉત્તરજીવનકાળમાં જે પ્રયત્નપૂર્વક જોજ કરે છે, તે જ પોતાનાં ભવિષ્યોની ઝાંખી કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શિક્ષણ દરમ્યાનનું જીવન તો માત્ર આપણને ઝોલે ચઢાવવાનું જ કામ કરે છે. આપણને કર્તવ્ય શોધી આપીને તેને પગથણ ચતાં શીખવે એવી તાલીમનો જમાનો આવશે ત્યાંની વાત ત્યારે; પરંતુ અત્યારે તો પડયું પાનું સુધારી લઈને તેમાં જ આનન્દ માનવામાં પુરુષાર્થ સમાયેલો છે.....

स्वे स्वे कर्मण्यभियुक्ताः संसिद्धिं लभते नरः ॥ પૂર્ણ પુરુષોત્તમે એ તને જ ઉદ્દેશીને કહેલું છે. પાર્થ એટલે તું પોતે; કિંકર્તવ્યમૂલક થયેલ પ્રત્યેક વ્યક્તિ. એ શીખામણનો અનુભવ કરી જોવા જોવો છે.

હું માનું છું કે પ્રત્યેક માનવીમાં મહત્તાનાં ઝીણાં શા પણ અણુ છુપાયેલાં હોય છે, અને પ્રયત્ન તથા પરાયણતાથી તેને વસ્તા ઓછાં છતાં કરી શકાય તેમ છે. ભલે તેવો પ્રયત્ન કરનાર જગવિખ્યાત ન થઈ શકે, પરંતુ માનવીમાં રહેલી શક્તિનો, પ્રભુત્વના તણખાનો વિકાસ અને ઉપયોગ સામાન્ય રીતે ધારવામાં આવે છે તેના કરતાં વધારે પ્રમાણમાં સાંધી શકાય છે, એ વાત નિર્વિવાદ.

આ પ્રયોગોની પરંપરામાં જ જીવનના મોટા ભાગનો વ્યવર્થ જન્ય, એ બનવા જોગ છે; કદાચિત્ કઈ દિશામાં એ શક્તિ સંતાયેલી છે તેનો પત્તો લાગવા જ ન પામે. પરંતુ એ જોખમ હોવા છતાં, એજ રાહે રહેલો છે આત્મવિકાસનો વિરલ તંજ પુજ.

દૃષ્ટિને ભાવિ તરફ એકાગ્ર રાખવા મથ. જરૂર એનો કે ને કે બદલો મળી રહેશે. ખ્યેયની પ્રાપ્તિ નહિ તો ઝાંખી પણ થશે ખરી. શાશ્વત અંધકાર કરતાં એટલુંયે શું ખોટું? સર્વનારો નમસ્તુત્તન...

હવે ક્રમે કરીને આપણે ઉપર કહ્યા ત્રીજા “અભાવ” ઉપર આવીએ. કેમકે આ સત્યાન્વેષણ, કે પછી કહો સત્યાન્વેષણ, બહારની

મહાય નગર કાંટસાધ્ય, કદાચ અસાધ્ય પણ મની રહે “ ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ ” મા સાધારણ રીતે ધારવામાં આવે છે તેના કગતા ઘણ વધારે તથા છે જગ તાતિથી વિચાર કરતા જીવનના ઘણા ક્ષેત્રોમાં એની સાચકતા તને સમજાશે . .

ગુરુ એટલે ઉચ્ચ આસન ઉપર બીગણ, સામે બુદ્ધિમતને હાથ જોડીને અધોમુખ બેઠેલા, હાથ જોડીને કગગતા છતાંમુને, આડંબર આવે ઉપદેશ કરનાર કોઈ ધધાદારી જોગી, સાધુ કે સન્યાસી જ એવું સમજવાની જરૂર નથી. જ્ઞાન આવે તે ગુરુ-આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ અને હું માનું છું તે તમારું તો “ હું માનદાન કરું છું ” એવો ભાવ નાખ્યા કે પ્રમદ કર્યા વગર, યોગ્ય સમય આવે ત્યારે પ્રકૃતિને અનુકૂલ તથા નિસ્વાર્થ માર્ગદર્શન કરે, જાતે માર્ગ શોધી વેવાની હૈયાઉકલત આરે એવો ગુરુ તો કોઈ વિગ્ન સરકારી અન્નિમત્ર હોઈ શકે તેથી જ—

“ અતિ ઉત્તમ પદ મિત્ર તણુ આ સસારે સમજાય ” .

અથવા તો સારા સચિતના રુઝ પ્રતાપે દેહાચ આચાર્ય પણ મળી જાય, તો તેમાં આચાર્ય પામવા જેવું આ જગતભૂમિમાં ક્યા માટે હોય ? શાઓએ તો ગુરુને સાદ્યાત પગમહા કલા છે પગનું એ શિષ્યે સમજવાનું છે, ગુરુએ નહિ એ પોતે તો ગુરુપદ એટલે મોટાઈતા આડંબર ધરાધાપૂર્વક ન જ ધારણ કરે, અને કરે, તે જ ક્ષણે એ “ ગુરુ ” એટલે બારે, શિષ્યને શિરે હિમાનય જેવા બોલારૂપ ચંદ્ર પડે આ જમાનાના સબધમાં, મિત્ર ! તારા અને મારા જીવાની નામતમાં મારી માન્યતા કેંક આવી છે

મને લાગે છે કે ગુરુ એટલે પુષ્પશો, નિગયાસે, વિના જાહેગતે પોતાની સુગંધ અન્યને તેની જાણ વિના પણ અર્પે, એના જીવનમાં સૌરભ સ્વભાવે કરીને જ પૂરે, એ સૌરભ જોગ વતાં ભોગવવાની ઇચ્છા, તથા વૃત્તિ ભેગજ શક્તિ તેના અતગમાં

પ્રકટાવી આપે. કદાચ હું મારું કહેવું બગાડ રૂપે નહિ કરી શક્યો હોઉં, પરંતુ તારા જેવા બુદ્ધિમાન માટે એટલો ઇશારો પૂરતો જ હોય.

જેમ મહાગુરુનું લક્ષણ હું આ પ્રમાણેનું સમજતું છું, તેમ શિષ્ય પગલે પણ મારે કહેવાપણું છે. આત્મના શિષ્યનો ધર્મ છે.

तद्विद्धि प्रणिणत्तेन परिप्रक्षतेन सेवया ।

उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ह्यानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥

પગલું ગુરુને ઉચ્ચ સ્થાને મૂકના એ શિષ્યનું કાર્ય. ગુરુની જેટલી ઉચ્ચ સ્થાને સ્થાપના, તેટલી ઈશ્ટની સિદ્ધિની ગતિ વધારે ત્વરિત. અક્ષત કુમકુમ વડે પાટલે બેસાડીનેજ ગુરુને માન અપાય, એવું કે નહિ, એ તો અંતરનો ભાવ છે. અંતરમાં પૂજનો ભાવ હોય, તો પછી તેનું પ્રદર્શનથી કશું વિરોધકાર્ય મરે નહિ.

આજનો જમાનો એવો છે કે આપણા જેવા સાથે કામ લેવાનું હોય તો આ ત્રણ ઉભયપક્ષે લેવો રહ્યો.

અને તેથીજ હું આટલી કડવાસથી ફરિયાદ કરતો આવ્યો છું કે તારે ભાગ પડ્યા છે બધા એવા જ મિત્રો, કે જેમના સંસ્કાર તદ્દન અણુવિકસ્યા, Primitive અને અનુભવશૂન્ય છે. ને, જે પ્રિય, એ બધા તારું કેટલું અકલ્પ્યાણુ કરે છે!...તને તારી જાતથી આટલો બધો કંટાળેલો હું જોઉં છું ત્યારે હું કહી શકું છું કે તારા પ્રસંસકોથી તું જરૂર કંટાળી ચૂક્યો હોઈશ. એવો કંટાળો સ્વવિકાસ માટે બહુ આવશ્યક છે. આત્મોન્નતિનું એના વડે કરીને એક દાર ખુલી જાય છે. તારા વખાણનારા, તારા ઉક્રમનના બહુતને સુદ્ધ જાની સાથે જકડી રાખનારાં દોરડાં છે, તારા ગાનને ગૂંચળાવનારા ગળાદાંસા છે, પૂરાયલા ગરુડને અવરોધનારા પીંજરમળીયા છે. એ દો-રડાં તોડી નાખ, એ સળીયાને કાપી નાખીને ફેંકી દે; અને દષ્ટિ બંધ

ગાળીને પ્રસાર તારી સમર્થ પાંખો, ઓ ગરુડરાજ !

...ખામેશ, ભાઈ ! હું તને એમ નથી કહેવા ઈચ્છતો કે તારા ક્ષુદ્રાત્મા ગોડીયાઓ સાથે તું ગોઠડી ન કરીશ, કે પછી તેમની સાથેના મનોજંજનને ત્યાગી દે. નાકનું ટેંગું ચઢાવીને ફરવાની સલાહ હું કદી આપુ જ નહિ. હમેશા “કષ્ટ” આનંદી તો થવું જ. પણ બસ; તેથી વિશેષ નહિ. એળખીતા ધણા, અને મિત્રો થોડા, એ મોતેરી સલાહ છે. એળખીતાઓ સાથે આનંદ કરવો, પરંતુ તારા જીવનને તારી રહેણી કચ્છીને તેમની સાથે સાટળવી તો નહિ જ. આત્મજીવન અને અધ્યાસ, એ તો સદૈવ પોનાતું અનન્ય અને અલિપ્ત વ્યક્તિત્વ સાચવે, એ તો હમેશાં પવિત્ર હોય; એવાં દ્વાર પૃથ્વીમાં ભટકના પ્રત્યેક વાધુના સ્પર્શ માટે મોક્ષના રખાવજ નહિ, અને એ મરશકટક્રિયાની સાથે સાથે અધ્યાસના સ્વાંગ તળે ભગમેશી અશુદ્ધ હવાને ટાઢી નાખવાની આવશ્યક વિનાશક્રિયા પણ તેટલાજ ખતથી ચાલે; કેમકે રચનાનો પાયો જ વિનાશ ઉપર છે. વૃત્તિઓના મંહાગ વિના પરમપ્રવૃત્તિ ક્યાંથી હોય...?

આ હકીકતને અંતરમાં ઉતારીશ, તો તને તરત સમજશે કે તારા “ટ્રેસ્ટ”-રુચિ-અનન્ય છે; તેનો રંગ સ્વતંત્ર અને તારા પોતીકા આગવો છે, રસ, કલા, એજ આનંદ છે; સત્ય છે; સાધન છે; ખીલું બધું બૂસું છે.

Truth is Beauty, Beauty Truth, that's all
We know on earth and all we need to know.

જેણે રસકલાનું શુદ્ધ રૂપ પીછાપ્યું છે, તે તો તરી ગયો છે. એ શુદ્ધ સ્વરૂપ, તેજ આત્મવિકાસનું અંતિમ સ્વરૂપ, એજ સત્ય, એ જ પરમાત્મન, એ જ અલ્લ સૃષ્ટિર્ષી કોણડાનો ઉકેલ પણ એ જ; સનમનું એજ મંત્રીશ, નહિ તો એ રસકલાનું પરમ સ્વરૂપજ નહિ, ક્ષુદ્ર, પાર્થિવ જીવો તેની તારી સાધનામાં તને શું સાધન આપવાના ? ઉલટા એ તો એકકલ્પ કામ મારે; ચાલતા ચક્રમાં ખૂંચેલા આરા સમાયઈ પડે. તને

જે આ વિનયના જાણુય છે, તે આના મંધનોથી છૂટા થવાના તાગ સંસ્કારી આત્માનાં તરફડીયાં છે, જે સમજતો માર્યો તું એને દાણી દમશ નહિ. તેને ઉલટો વેગ આપ; વિહ્વલતા વધના દે. નિનાશ ન થતા, મન્યે આશાવાદી રહેજે. સાચી મહત્તા તો અંતરની જ અકાવી ધટે. બાહ્ય મહત્તા વાસ્તવિક મહત્તાથી ઘણી વાગ જુદી જ વસ્તુ હોય છે. તેની અપ્રાપ્તિ માટે નાનુશોચંતિ પંડિનાઃ એ અંતરની મહત્તા પણ સિદ્ધ ન થઈ શકે, તોયે ફિકર નહિ. મોક્ષ, આઝાદી, યોગ, સમત્વ એ બધું કે એક જ ભવની ટૂંકી મુદ્દનમાં સર્વ કોઈને સાપડતાં નથી. તેને માટે હજી ઘણાં ચે જન્મો બાકી હશે. કોણે જનપુત્ર ? આપણે તો આશાવાદી થઈને અવકાશ માની જ લેવો, અને આ જીવન દરમ્યાન એ સ્થિતિ માટે ભૂમિકા તો અને તેટલી તૈયાર કરવી, સંસ્કાર તો વાળી ગઈયા. નહિ તો એ પણ ગ્રહી જશે, અને એકાદ વધારે જન્મ વળી પાડે એમાં વીતાવવાનો રહેશે ! ખરી લજ્જત પ્રયત્નશીલ છે; પ્રાપ્તિમાં તો કોણે જનપુત્ર ?

ટેટલીક hobbies-નિવૃત્તિવિનોદ-તું શોધી લે, થાક બાગ્યો હોય ત્યારે તેનાથી તાગ ચિત્તને આરામ મળશે, રહૂતિ આવશે. તારું મન ભટકતું રોકાશે.

કહે, તે કોઈ કાર્યક્રમ તારે માટે ઘડી રાખ્યો છે ખરો ? કલ્પના ચિંતનને હું સમયનો સાવ દુરુપયોગ નથી કહેતો; તો પણ તે ઉપરાંત તું તાગ “ ક્ષણતુ ” વખતનો કેવો ઉપયોગ કરવા ધારે છે ? માગ જિગર, તુ વાંચ, અભ્યાસ કર, શિલ્પશી, અર્થશાસ્ત્ર, કાવ્ય-ગમે તે, ભણે બધું જ વાંચ. તારી અભ્યાસપરાયણતાને ખોષ નાખીશ નહિ. એ ટેવ છોડીશ નહિ. અને કેવળ વાર્તાઓ અને નવલકથાઓના કચરાથી સંપુષ્ટ થઈશ નહિ. તુ વાર્તાઓ ભણે વાંચે. પરંતુ તે કલાની દૃષ્ટિએ એની કલાની ગુણના કરવા માટે જ.

. હું પોકારીને કહું છું કે તું તારા અભ્યાસનો પુનઃ પ્રારંભ કર.

તને ન પરવડે, જીવનમાં તેનાથી કમ્પક નમારે ઉમંગ હેતુ હોવો. ધો
તાના માનવત્વ પ્રત્યે એ તારુ જાણુ છે એ જાણુ અદા ન કરે,
એ મદદ નહિ.

અને એ જાણુનું સ્વરૂપ સમજવા તારે ચિત્તના ચોપડા તપાસવા
પડે, અંતરનું ગોદામ દાગજીથી અખેરી નેત્રુ પડે, અને હૃદયના
ઉડા કૂપેને અખેળવા પડે એ તને અન્ય કોઈ ગોધી ન આપી શકે
એ તો પ્રભુકૃપા વડે. અત રક્તિથી જ મુઝી શકે અને તે પણ પુષ્ટી
પશ્ચિમને અતે.

આ મારી ચિકિત્સા, આ મારું નિદાન, અને આ મારું ઔષ્ઠ
મેં આપેલી ગોળીઓમાં કિવનીન છે પરંતુ તે કડવી નથી, શુગર-
ફ્રીડ છે આ દવા અવાગનવાગ અથવા તો ચાં દેવડાવવાની અપેક્ષાએ
લેવાય, તો એનો ગુણ ન લાગે-મનનો મેચેરીયા બદ્દ જીદી હોય છે
તેના નાશ માટે પરહેજ પાગવાની છે-ઈલાજમાં તને નડતી જાણાય
તે બધી ચીજોની. અને તેનું મેવન કરવાનું છે નિયમિત આ ઔષધની
વિશેષ ખૂબી એ છે કે તેનાથી રોગ વણસવાનો તો ભય જ નથી એ
બામતમાં એ હોમીયોપથીને મળતી આવે છે. . . . દદાય તગત લાગુ
ન પડે, તો વિચારપૂર્વક ચોગ્ય દેગદાર સાથે લેવી, પણ લેવી
તો ધ્વરી જ.

કોઈ સાધુ, સંન્યાસી, સ્ત્રી, ઉપદેશના ધધાદારી ગુરુજન આ
બધુ જુદા જ રૂપે તને કહેત, આમાનું ધણુ જે રૂપે પીરસાયુ છે
તે એવા રૂઢ ગુરુજનોને દદાય પસન્દ ન પડે પરંતુ આપણે, 'મારા
જેવા અને તારા જેવાએ' આપણા પ્રભોનો નિકાલ કરવા તુરો
પાગળો પણ આપણી રીતે જ પ્રયાસ કરવો રહ્યો.

એજ કુશળતા ચાહુ છું એ કહેવાની જરૂર છે ?

લિ. એક જ વૃક્ષની ઢાળ

લકિતમીમાંસા

(ગતાંકથી ચાલુ)

લેખક:-શ્રી. માધવતીધર્મજી

ધર્મ અને અધર્મ

માણસના જીવનમાં પ્રેમ અને મૃત્યુ એ બે તત્ત્વનું રહસ્ય સમજવું બહુ મુશ્કેલ છે. તે બંનેમાં મૃત્યુનું તત્ત્વ સમજવું કાંઈક સહેલું છે, કારણ કે આત્માને જન્મ અથવા મરણ નથી. પણ પ્રેમનું તત્ત્વ એ મૃત્યુના તત્ત્વ કરતાં પણ વધારે ગુહ્ય છે. જે પ્રેમથી સંસારમાં પણ અજાણ્યા કુટુંબનાં સ્ત્રી પુરોએ એકદમ એક બની જાય છે અને જે પ્રેમનો થોડોક અંશ પણ સંસારી માણસોને ગાંઠા જેવા દરી મૂકે છે, તે પ્રેમ જો બરાબર સમજવામાં આવે તો માણસોને ડાહ્યા કરે છે.

વળી સામાન્ય પ્રેમમાં જે ધર્મ બનાય છે તે ઉત્તમ પ્રેમમાં અધર્મ પણ મનાય છે. પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું એ પુત્રનો ધર્મ છે, પણ પિતા હિરણ્યકશિપુ જેવો હોય, લકિતમાં વિદ્ય કરે તેવો હોય તો પ્રહ્લાદે પિતાની આજ્ઞા ન માનવામાં ધર્મ માન્યો છે અને સમાજે પ્રહ્લાદના વર્તનનાં વખાણ કર્યાં છે. તેવીજ રીતે ભરત અને તેની મા કેકેઈ, વિક્રીપણ અને રાવણ, બલિ અને શુક્રાચાર્ય, બુદ્ધ અને તેનું કુટુંબ, મીરાંબાઈ અને રાણો, અરવિંદ દોષ અને કોંત્રેસ એ બધાના જીવનમાં એકંજ વખતે બે ત્રણ ધર્મ હિતવન્ન થાય છે અને સામાન્ય રીતે જેને

મા ગુનોએ ધર્મ માને ન છે તે તેમણે અધર્મ માને ન છે.

અ શ્રેષ્ઠ ભાષામાં એવી દહેવત છે કે- Love and War has no law એટલે કે પ્રેમ વખતે અને યુદ્ધ વખતે કાયદાનું બંધાણ મહી શકતું નથી. હાલના કાળમાં યુદ્ધમાં કાયદાનો ભંગ, તહનામાંના ભય, વચનના ભંગ, પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, તેમજ પ્રેમ માટે સમાજ-બંધાણની પગલાં દર્યા વગર આતંકપ્રાતીય લગ્ન, વર્ણાન્તર લગ્ન વિધવાવિવાહ, ગુપ્ત સંબંધ વગેરે દ્રષ્ટી થવા લાગ્યા છે. માણસો વ્યાવહારિક જીવન વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માટે કેટલાક કાયદાની અનિયમની જરૂર છે, પણ જ્યારે જીવને જીવ પ્રકારના જીવનની મધ્ય થાય છે, ત્યારે કાયદાનું પાલન મહી શકતું નથી. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાં કાયદા ભંગ થાય છે. સગેડીઆ પૈસાના પ્રેમમાં કાયદામાંથી નિરૂણવાની મારી શોધે છે. આફમાં એકવર્ડ એક સ્ત્રીના મોહમાં છ ગ્યાડનું ગળપ્ય છેડાયું, દેશના પ્રેમ માટે સત્યાગ્રહ એ પણ કાયદાના ભંગની શરૂઆતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, અને ભગવાનના પ્રેમ માટે જેમણે કાયદા ભંગ્યા છે તેમના દ્રષ્ટાંત ઉપર આપેલા છે.

શ્રીમદ્ આદ્ય શ કગચાર્ય દશસ્લોકોપીમા કહે છે કે 'મારે વર્ણ' આશ્રમના ધર્મ નથી, ધાગળુ પ્વાન કે યોગ નથી, મારે માતાપિતા દેવલોક, વેદ, યત કે તીર્થની પણ જરૂર નથી, કાન્યુ કે દુ શિવરૂપ છુ એ પણ જીના કાયદા ભાગવાની ભાવના છે અને એવી ભાવનાવાળા હજી પૂજ્ય છે.

પણ કાયદા ભાગવામાં હિંસુ જીવન કમ્વાનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. કોઈને તમારો મારી જેલમાં જતું સહેતું છે પણ તે હિંસુ જીવન નથી વિચાર વગર, લક્ષ્ય વગર, કોઈની સામે ચલુ એનું નામ સત્યાગ્રહ નથી. સત્યને જાણ્યા પછી તેમાં નિષ્ઠા માટે જે દૃઢતા તેને સત્યાગ્રહ કહે છે.

Religion has to deal with man's relation to

God and therefore it is a relation between imperfection and perfection. Social laws and politics have to deal with man's relation with man and therefore it is a relation between one imperfection and another imperfection.

ધર્મમાં માણુમેનો સંબંધ એવા પ્રકારનો રહે છે કે અપૂર્ણતા સંબંધ પૂર્ણ સાથે થાય છે. સમાજ અને રાજનીતિમાં અપૂર્ણતા સંબંધ અપૂર્ણ સાથે થાય છે. જ્યાં ઉંચા જીવનનાં, ઉંચા પ્રેમનાં સાધન મળે છે ત્યાં જુના ધર્મ નબી રાહતા નથી. ક્રીડા ભમરીનું ધ્યાન કરતાં ભમરી થાય છે તેમ જીવ બ્રહ્મનું ધ્યાન કરતાં બ્રહ્મરૂપ થાય છે. જુના સંસ્કારના નાશરૂપ આવો આત્મતિક પ્રલય શાઓમાં માન્ય કરેલ છે. તે સંસ્કારના નીશ સાથે જ જુના ધર્મોનો પણ નાશ થઈ જાય છે. નવો ભાવ, નવો પ્રેમ એટલે મહાપ્રેમ પ્રગટ થવા માટે જુના કાયદાના નીશની જરૂર પણ છે. તેથી નવો પ્રેમ એ જુના પ્રેમનું મૃત્યુ છે. કાર્ય દારણરૂપ થાય તેને ખરો પ્રેમ કહે છે. કાર્ય કાર્યની સાથે પ્રેમ કરે તેને મોહ કહે છે. ભક્ત ભગવાન સાથે એકતા પામે તેમ ખરો પ્રેમ અથવા ભક્તિ છે.

આવા પ્રેમમાર્ગમાં કેટલીકવાર ઉલટી ગતિ માણુમ પડે છે. કેટલીકવાર અસતોપને સતોપ કહે છે, અવિનયને વિનય કહે છે. પરાજયને જય કહે છે, અજ્ઞાનને જ્ઞાન કહે છે, વિયોગને સંયોગ કહે છે. વિસ્મરણને સ્મરણ કહે છે. અધર્મને ધર્મ કહે છે. અદર્શનને દર્શન કહે છે. જેમકે અનાત્માનું અદર્શન એ જ્ઞાનીની ઉપાસના છે. પ્રપંચનું વિસ્મરણ એજ ભગવાનનું સ્મરણ છે. માયાનો વિયોગ એજ ભગવાનનો સંયોગ છે. નામરૂપનું અજ્ઞાન એ જ જ્ઞાન છે; વગેરે. એવી દશા થવી એ સ્વાભાવિક છે. ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે:

સર્થ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણ વ્રજ

અના ધર્મ છાડી મારે એકને ચગ્ગે આન પગધર્મરૂપી જરીના ધર્મની અપેક્ષાએ સ્વધર્મરૂપી આત્માનો ધર્મ વેળે છે અકુચ કસના મેવક હતા હતા તેણે કપટથી કસની હકીકત શ્રીકૃષ્ણને કહી દીધી હતી, આહી કપટ એ શ્રીકૃષ્ણ પરત્વેના પ્રેમનું અંગ હતું.

અને શ્રીકૃષ્ણે પણ પ્રેમના માર્ગમા કેટલી ચતુર્માર્ગ વાપરી છે। ગસવીનાની સરઆતમા ત્યા આવેલી ગોપીઓને સરઆતમા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કહે છે કે 'આપ સર્વે બલે પધાર્યા' અને પછી તરત કહે છે કે 'હવે તમે આ વન ભેઈલીધુ માટે પાછા પધારો' એવી બે પ્રમત્તની ધાતો સામાન્ય દ્રષ્ટિથી જોતા ગસવીનામા ગસપોષક ન માની શકાય હતા જેમ સસાગના પ્રેમમા એવી ધાતો ગસપોષક થાય છે તેમ ગોપીઓ તમના વચનનો મર્મ સમજી ગઈ હતી અને ભગવાન માત્ર પ્રેમની પરીક્ષા કરતા હતા એવું તેમને જણાઈ આવ્યું હતું પ્રેમની ભાના પ્રેમી જ સમજી શકે છે પ્રેમના દર્દના દાકતર પણ પ્રેમી જ થઈ શકે છે.

સામાન્ય ધર્મ એવો છે કે જમતા જમતા ઉઘીને કોઈને જવાબ દેવા જતું એ અન્નનો તિગરકાર કર્યા બગાડર છે, પણ ગોપીઓએ ભગવાનની બસીનો અત્રાજ સાબલ્યો કે તન્ત જમતા જમતા હાથ ધીના વગર પણ ભગવાનને મળવા ચાલી આહી શાસ્ત્રકારોએ અના ચારને આચાર તરીકે મનેલ છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામા ભગવાન કહે છે કે જે જેવી રીતે મને ભજે છે તેને તેવી રીતે હુ બળુ છુ, એટલે કે જે બાબુ છોડી મને ભજે છે તેને હુ તેવી રીતે બળુ છુ.

તેથી જ ભ્રમરગીતમા ઉદવચનને કહે છે કે જેઓએ એક વખત ભગવાનની લીલાનું શ્રવણ કરેલું છે, તે હૃદયધર્મથી ગહિત થઈને ધર કુટુંબને છોડીને ભક્તિ વધારવા માટે પક્ષીઓની માફક બિહારાટિથી જીવન ગાગવાનું પસંદ કરે છે, તેમને વિદ્ય આવતા હતા તેઓ ભગવાનને બૂલી શકતા નથી, કારણ કે ભગવાન તેમને બૂલતા નથી.

આવા પ્રેમમાં અસંતોષ એ જ સંતોષ છે, પરીક્ષિત રાગ શુક-
દેવજીને કહે છે કે “ જો કે મેં ‘આવાપીવાનું’ છોડી દીધું છે તો પણ
ભગવાનની કથારૂપી અમૃત પીવાથી મને હજી સંતોષ થતો નથી, માટે
ફરી ફરી મને ભગવાનની કથા સંભળાવો. જે કથામાં પદેપદે રસનો
સ્વાદ છે એવી કથા સાંભળતાં કોને તૃપ્તિ થાય ? જોને સંતોષ થઈ
જાય તે દરિદ્રી છે. ” આવા પ્રેમમાં અસંતોષી એજ સુખી છે.

ખરી રીતે જોઈએ તો દરેક માણસને સુખ જોઈએ છીએ, વિષય-
સુખ ખાસ જોઈતું નથી. જો વિષયસુખ જોઈતું હોય તો નિદ્રામાં
મળતું નથી છતાં સૌને નિદ્રા ગમે છે. તેથી માણસને સુખ ગમે છે,
પણ ખરું સુખ વિચાર વગર મળતું નથી. સંસારના, પ્રેમમાં ધણિક
સુખ મળે છે પણ વિચાર વગર ખરા પ્રેમની અને ખરા સુખની
ખચર પડતી નથી.

પ્રેમના બે પ્રકાર છે (૧) બાહ્ય પ્રેમ અને (૨) બાંધ્ય પ્રેમ. જે
પ્રેમનો બાંધ થઈ જાય છે તેને બાંધ્ય પ્રેમ કહે છે અને જે પ્રેમ બાંધ
કરે છે તેને બાહ્ય પ્રેમ કહી શકાય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે:-નાની ઉંમ-
રના બાળકોનો પ્રેમ રમકડામાં હોય છે, પણ મોટી ઉંમરે નિશાળે
જતાં નિશાળના વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રેમ થાય છે ત્યારે રમકડાનો પ્રેમ
બાંધ્ય થઈ જાય છે; અને તે પછી સંસારમાં આવતાં અને વિવાહ થતાં
નવા પ્રેમમાં વિદ્યાર્થીની દયાનો પ્રેમ બાંધ્ય થઈ જાય છે. કન્યાઓનો
પિયરમાં જે પ્રેમ હોય છે તે સાસરે જતાં સાસરાના પ્રેમથી બાંધ્ય થઈ
જાય છે. જુવાનો પણ કેટલીક વાર સ્ત્રીના મોહમાં માતાપિતાનો પ્રેમ
છોડી દે છે. કન્યાને સાસરે જવાનો વખત આવે છે ત્યારે સ્ત્રીઓ
એવાં ગીત ગાય છે કે “ પરણ્યાં એટલે પ્યારાં છોડી, ચાકો આપણે
ઘેરને ” એટલે કેમ જાણે નવે ઘેર જવાનું હોય ! અને બને છે પણ
તેમ જ. પરણ્યા પછી કન્યાનું ઘર અને સગાં ખદશી જાય છે અને તેથી
અંગ્રેજ ભાષામાં સાસુને mother-in-law કહે છે એટલે કે કાયદેસર

સાસુ મા થાય છે. તે પ્રેમ પણ છેલ્લો નથી. તે પ્રેમ મગ્નુથી બાધ થઈ જાય છે અથવા સસાગ્રમા વૈગમ્ય આવે અને ભક્તિ કરવાનું મન થાય ત્યારે પણ સસાગ્રનો પ્રેમ બાધ પામે છે. કન્યાના દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે જે ભક્તો ભગવાનને વરે છે તેમને માટે નવું ધર-સાયુ' ઘડે તેવા છે ત્યાં જતા સંસારનું ધગ બૂધવું પડે છે.

ગોપીઓની દશાના વર્ણન વખતે એમ લખેલ છે કે ભગવાનના પ્રેમમા નાત્મગારાણિ સદ્મરુ એટલે તેમને પોતાનો દેહ કે ધગ યાદ આવતાં નહોતા એ સાચા સંન્યાસીના જેવી દશા છે. એ છેવડનો પ્રેમ છે, કારણ કે 'પ્રેમનુ આલ્સન-ભગવાન-એ નિત્ય વસ્તુ છે. જેના પ્રેમથી જગતના બધા પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા છે, જેના લેશમાત્ર સૌંદર્યથી જગતના બધા સૌંદર્યને સૌંદર્ય મળેલ છે તે છેવડનો પ્રેમ છે, તે બીજા બધા પ્રેમનો બાધ કરીને બધા સાથે એકતા કરાવી આપે છે. અહીં ભક્ત માટે નવું ધગ એટલે નવી દેશા સમજવાની છે ગીતામા કહેલ છે કે:—**सर्वं समाप्तापि ततोऽस्ति सर्वं** આપ સર્વમા સમાપ્ત રહેલ હો તેથી સર્વરૂપ છે ભક્તમા પણ એવી દશા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ તેને પણ એમ લાગવું જોઈએ કે **॥ सर्वमा ह्य**

એવો પ્રેમ બીજા બધા પ્રેમનો બાધ કરે છે એ દશામા હલકા સુખ મૂઠી શકે નહિ જે ગહે તેા ઉત્તમ પ્રેમ મળે નહિ, હલકો પ્રેમ શરીરનું અભિમાન ઓછું કરે છે, તેથી હલકા પ્રેમના ધર્મ એ ઉત્તમ પ્રેમ માટે અધર્મ મનાય છે. રાસવીણની શરૂઆતમા ગોપીઓએ પોતાના ધરના બધા કામ પડતા મૂકીને, જેમ તેમ વસ્ત્ર પહેરીને, કૃષ્ણ પાસે દોડી ગયું. તે સંન્યાસીની દશા છે સંન્યાસીઓ વસ્ત્ર મગજર પહેરવાની દુનકાર કરતા નથી. તેમને માટે કોઈ નિયમ નથી. તેમના વસ્ત્રની અને શરીરની અસ્તવ્યસ્ત દશા એ જ તેમને માટે અવકાર છે. શ્રીમદ્ ભાગવત એ પગમહસોની સહિતા છે

કોઈ ભક્તે એવો નિરમ લીધો હોય કે માટે ભગવાનના દર્શન માટે.

તણ કરોડ જપ કરવા. હવે એ કરોડ જપ કર્યા પછી જે હૃદયમાં ભગ-
વદ્ભાવનું સ્ફૂરણ થવા લાગે તો બાકીના એક કરોડ જપ પૂર્ણ કરવાની
જરૂર નથી. એ દશામાં બહારની ક્રિયા છોડી દેવી એમાં જ ભૂષણ છે.
ફળની સંનિધિમાં સાધન છોડી દેવું જોઈએ એ પુષ્ટિમાર્ગનું મુખ્ય
રહસ્ય છે. એ ભાવપલ્લટાની દશા છે. ગોપીઓએ એવો ભાવ રાખ્યો
તેથી તેમને એવી સ્ફૂર્તિ થવા લાગી કે “ હું કૃષ્ણ છું ” ગસલીલાના
ખીંગ અધ્યાયમાં ગોપીઓમા કૃષ્ણભાવ આવવા લાગ્યો છે. તેને જ
વેદાન્તની ભાષામાં અહંબ્રહ્માસ્મિનો ભાવ કહે છે; ત્યાં હું કૃષ્ણ છું,
એવું માનવામાં અધર્મ નથી. ત્યાં નવો ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે
સામાન્ય બુદ્ધિવા માણસો સમજી શકતા નથી. તેવી દશામાં માધવી
માધવ યદ્ય જાય છે. પ્રકૃતિમાં રહેલો જીવ પુરુષરૂપ થાય છે

એવું કેમ જાની શકે ? સંસારી માણસોને પૂછો. સાસરે જતી
કન્યા સ્ત્રીપણના ભાવથી ખીતી ખીતી જાય છે. ત્યાં ગયા પછી પુરુ-
ષના સંગથી તેનામાં પુરુષતા જેવી હિંમત આવી જાય છે અને સાસુને
અને કોઈ વખતે પતિને પણ ધમકાવે છે. સંસારમા એવું બની શકે છે,
જો ભક્તિ કરતો ખીકણ જીવ ભગવાનના મંગથી ભગવાન જેવો હિંમત-
વાળો અને પૂણું કેમ ન બની જાય ?

સાસરે જતી કન્યા જેમ નવું ઘર પોતાનું માને એ તેનો ધર્મ છે,
તેમ ભક્ત ભગવાનનું જગત પોતાનું માને એ તેનો નવો ધર્મ છે.
સારી પ્રેમમાં સ્ત્રી સ્ત્રીપણું છોડી દે છે અને પુરુષ પુરુષપણું છોડી દે
જે. ભગવાનના પ્રેમમાં ભગવાન ભગવાનપણું છોડી દે છે અને ભક્ત
વેભક્તપણું છોડી દે છે. તેથી જ ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે મારા-
પ થયેલ એવા ભક્તનો મોગક્ષેમ મારે ચલાવવો પડે છે. વાઈસરોય
નાં પૂત્લી પાસે વાઈસરોયપણું રાખી શકે નહિ.

પુરુષને જેમ અરિસા વગર પોતાનું રૂપ જોઈ શકાતું નથી તેમ
ભગવાન ભોક્તા મટી ભોક્તા અને ભોગ્ય થાય ત્યારે જ તેને પોતાના

સ્વરૂપનો અનંદ મળે છે, અને ભક્તિ પણ બોદતા અને ભોગ્ય બને એક સાથે થાય છે. સંસારની માફક બંનેમાં બંને ભાવ આવે છે, એ ભક્તિની પત્તીમાં છે તે દશામાં ભક્ત અને ભગવાન બુદ્ધિ દેખાતા નથી એને જ વેદાન્તની ભાષામાં અવમાત્મા યાદ્ય કહે છે.

આવી દશામાં જીવનો પાત્ર્ય એ તેનો જન્મ છે. ભગવાનનો પાત્ર્ય એ ભગવાનનો જન્મ છે. જીવ જીવપણું મૂકી દે અને ભગવાન ભગવાનપણું મૂકી દે એને વેદાન્તમાં વાચ્યાર્થનો ત્યાગ કહે છે. ગમ્મ લીનાના ચોથા અધ્યાયમાં છેવટે ભગવાને પોતાનો પરાજય કબૂલ કરેલ છે.

ભગવાન કહે છે કે જે મને જે ભાવથી બળે છે તેનેહું તે ભાવથી સામે ભણુ છું. શક્યની ઈચ્છા ભગવાનનું મોહિની સ્વરૂપ જોવાની થઈ તો ભગવાન સ્ત્રી બની ગયા. ભગવાનનું સ્ત્રીરૂપ અત્યુચ્ચ માણ્યમોને માડા કરી મુકે છે તેથી જ ભગવાન નટવર કહેવાય છે, પણ ભકતો તેને તે રૂપમાં પણ આગળી લે છે.

ભક્તિનું આવું સ્વરૂપ હોવાથી ભકતો બ્રહ્માનું પદ કે ઇન્દ્રનું પદ કે સાર્વભૌમપણું કે યોગસિદ્ધિ માગતા નથી. ત્યાં ન માગવું એ જ માગવું છે. જ્યાં પરિપૂર્ણતા છે ત્યાં માગવા જેવું કાંઈ રહેતું નથી. જ્યાં માગવા જેવું નહે છે ત્યાં પરિપૂર્ણતા નથી. છતાં ભકતો કાંઈ માગે તો નિદિધ્યાસનનો દશા માગે છે. ભગવાનનું સ્મરણ નિત્ય રહે તેવું માગે છે. દુઃખ વખતે નિદિધ્યાસન ઝટ થઈ જાય છે, સુખ વખતે તેવું થતું નથી, તેથી ભક્તિમાં દુઃખ એ જ સુખ છે. ૨૫ વર્ષ પહેલાં લગાઈ પૂરી થઈ ત્યારે જે તહનામું (treaty) થયું, તે વખતે ડાઈએ ભગવાનને યાદ કર્યા નહિ. પણ લગાઈ વખતે ધણીને ભગવાન યાદ આવે છે તેથી ક્રંતાજીએ ભગવાન પાસે વિપદ માગી છ કે જેથી તે દશામાં બધા કવેશ છોડાવે એવું ભગવાનનું સ્મરણ કાયમ રહે. સંન્યાસીઓના જીવનમાં અગવડ વાર વાગ આવ્યા કરે છે, અને તેથી ભગવાનનું સ્મરણ

પણ બન્યું રહે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સંન્યાસીની દશાનાં વર્ણન ઘણે ઠેકણે આવતાં હોવાથી તેને પરમદંસની સંહિતા કહે છે. આવી દશામાં દુઃખ એ સુખ છે.

એવી દશામાં પ્રાર્થના બની રહે છે. પરીક્ષિત રાજાને સાત દિવસ સુધી એવી લગની લાગી હતી કે ખાવા પીવાનું પણ તેને યાદ આવતું નહોતું. એવી પ્રેમની દશામાં દુઃખ સુખરૂપ થઈ જાય છે. પ્રેમીને મળવા માટે જે દુઃખ ભોગવવામાં આવે છે તેને પ્રેમી માણ્યો. દુઃખ માનતા નથી.

મધુર લીલામાં વિરહ એ સંયોગનું સુખ વધારનાર અંગ છે. પ્રેમમાં ઉલ્લસી જાય છે. પ્રેમીને દિવસ રાત્રિ જેવો લાગે છે અને રાત્રિ દિવસ જેવી લાગે છે. ભક્તને માણસોનો સંસાર રાત્રિ જેવો લાગે છે અને ભગવાનની પૂર્ણતા દિવસ જેવી ચોખ્ખી જણાય છે. ત્યાં જગત જ્ઞાનરૂપ લાગે છે અને જ્ઞાન જગતરૂપ લાગે છે. ભક્તિની શરૂઆતમાં ભક્ત બે નેત્રથી જુએ છે. તેને ભગવાનનો સંબંધ થતાં ભગવાનની અનંત આખિા મળે છે તેથી તે જગતને ભગવાનની માફક જગતે આંખથી જુએ છે.

નમોઽનેતાય સહસ્રમૂર્તયે સહસ્રપાદાક્ષિશિરોરુચાહવે ।
સહસ્રનામ્ને પુરુષાય શાશ્વતે સહસ્રકોટિયુગધારિણે નમઃ ॥
સંસારી ભાવની જાગ્રતિ એ નિદ્રા છે. પ્રિયતમના સુખ વખતે આત્મભાવની જાગ્રતિ એ ખરી જાગ્રતિ છે. પાતંજલ યોગસૂત્રમાં કહેલ છે કે તત્ત્વજ્ઞય સંસ્કારઃ અન્યસંસ્કારપ્રતિરોધી । ભક્ત ભગવદ્-ભાવમાં જાગતો રહે તો ભગવાનને પણ તે ભાવે જાગતા રહેવું પડે છે. રુકમીણીએ બ્રાહ્મણ સ્વામી ભગવાનને પત્ર મોકલ્યો તેના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું કે “ મને પણ તેનામાં ચિત્ત લાગેલું હોવાથી નિદ્રા આવતી નથી.” ખરી વાત છે. ભગવાન સૂઈ જાય તો ભક્તનું રક્ષણ કાણ કરે ? ભગવાન પણ ભક્તનું ચિંતન અદર્શિય કરે છે અને એ ચિંતામાં તે

માશુકોના ગાલની લાલી મદિ લાલી, અને,
જ્યાં જ્યાં ચમન, જ્યાં જ્યાં ગુલો, ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની

x

x

x

દેખી યુગાઈ ના ડરે હું, શી શીકર છે પાપની,
ધોવા ખૂગાઈને બધે, ગંગા વહે છે આપની

x

x

x

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામગ્રી,
જોયું ન જોયું છો અને જો એક યાદી આપની,
કિસ્મત કગવે બૂલ ને બૂલો ટરી નાખુ મધી,
હે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની.

આ કાવ્યમાં ભક્તિની ખરી મરતી છે, સર્વાત્મભાવ સારો છે, પણ
અસંગત વગર સર્વાત્મત્વ ટકવું નથી, સ્થિતિ અંધારી નથી, વ્યતિરેક
ભાવમાં દૂર ગહે છે, છતાં કેટલેક અંશે તે અન્વય ભાવનો પોષક છે. જે
એકવાં અન્વયથી કામ ચલુ હોય, તો શાસ્ત્રમાં વ્યતિરેકભાવનું વર્ણન
આવત નહિ અધિજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા કરવા માટે કલ્પિતભાવનો નિર્ણય
કરવોજ નોંધવો. The power to transcend is intimately
connected with power to associate.

નિર્ગુણ ભક્તિની સાથે તમોગુણનું મિશ્રણ પણ કોઈ વખતે
જોવામાં આવે છે. હરકાંમાં અલ્પકાં પાસે એક ઉચો પહાડ છે તેના
ઉપર એક સાધુ એક ઓગડીમાં તદ્દન નમ્મ સ્થિતિમાં ગહે છે હરકાંમાં
શિયાળાની ઠંડીમાં પણ વગસાદ ખૂન પડે છે, અને તે સાધુ ધણી તિતિશા
ભોગવે છે. છતાં કોઈ તેના દર્શન માટે જાત ત્યારે બધાને તે ગહે છે કે
માગ માયા ઉપર અથવા વાસા ઉપર જે પાટું મારે અને બધા તેમ કરે
છે ખીજનું થુંક લઈ તે ચાગી જાય છે, આમ કરવામાં કેવા પ્રકારનું
સુખ તેને મળતું હશે તે કહી શકાય તેવું નથી. ગૃહસ્થો સાધુને
માયામાં પાટું મારે અને તે સાધુને ગમે એવો દેખાવ, એવો પ્રેમ, એવી

ભકિત ભાગ્યેજ નેવામા આવે છે. આના દેખારમા તમોશુભનું મિશ્રણ
દેખાઈ પડી આવે છે.

ભકિતનું મુખ્ય સાધન શઙ્ખાગતિ છે. પણ છતાં શઙ્ખ યનાગને
શરણુ ગળવો એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. તેમા જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની મદ-
દની જરૂર છે. પત્ની જે સમજીને પતિને શઙ્ખ યાય તો પતિ પણ
શરણુ યયા વગર રહે નહિ. જે સ્ત્રી કહે છે કે મારો પતિ પ્રેમ કરતો નથી
તેને પોતાને પ્રેમ કરતાં આવડતો નથી.

ભકિતની ઉચ્ચ દશામા પૂજનનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે અને તે જ
સ્મરણ છે. ત્યાં પૂજનનું સ્મરણ એ વિસ્મરણ છે. એક વખત લગભગ
૨૦ વર્ષ પહેલાં અમે એક સન્યાસીની સાથે તેના એક ભકતને ઘેર
સાંજે ગયા હતા. તે ભકત હમેશા તે સન્યાસી ગુરુની જમીની પૂજા
અને આરતી સંવાર સાજ કરતો હતો. જ્ઞાન પડી એટલે રોજની દેવની
માફક તેણે ગુરુની હાજરીમા તેની જમીની આગતી કરવા માડી. કદાચ
તેના મનમા ગુરુને એવું બતાવવાની ઇચ્છા હશે કે હું તમારી કેવી
ભકિત કરું છું મારે તે વખતે તેને કહેવું પડ્યું કે "આજે તો ગુરુ
હાજર છે, તો આજ ગુરુની પોતાની પૂજા અને આગતી કરી નેહો. આજે
રોજની પૂજનનું વિસ્મરણ એજ સ્મરણરૂપ છે. ગુરુની હાજરીમા
તેની જમીની આરતી શોભે નહિ."

માટે જે પોતાના કર્મના કોઈ વખાણ કરે એવું લાગશે તો હૃદય
ભાવવાળી વાતો વધશે અને કર્મને કર્તા પોતે યદાચી જરી શઙ્ખાગતિ
સિદ્ધ થશે નહિ.

તેથી માયાને જીતવામા ઘણી સાવધતાની જરૂર છે. આત્મા માયામાં
જગડતો નથી છતાં તેને આનંદ કેમ આવતો નથી ?

"જ્યારે માણસ જાણે કે મેં માયાને જીતી લીધી છે ત્યારે પણ તેની
પરીક્ષા માટે માયા કોઈ ગુપ્ત જગ્યાએથી જોઈ કરી પ્રગટ થઈ જાય છે
માયાની આવી ગુપ્ત શક્તિ જીતવા માટે નાની ઉમરથી જ સરકાર

તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. નહિંતો હાથ યુરોપની પ્રગતી જોવી દુષ્કાર છે તેવી દશા ઉત્પન્ન થાય છે. એવો એક પ્રસંગ મહાભારતના જીવામાં આવે છે. હિરણ્યકશિપુના વંશમાં સુન્દ અને ઉપસુન્દ નામના બે દેવો હતા તે બન્ને બાધઓએ તપ કરી બ્રહ્મા પાસે એવું વચ્ચન માગ્યું કે, “અમે મરીએ નહિ એવું વચ્ચન આપો.” બ્રહ્માએ કહ્યું કે એવું વચ્ચન આપવું મહુ મુશ્કેલ છે, બીજું કંઈ માગો.” એટલે તે દેવોએ એવું માગ્યું કે “અમારા બન્ને વચ્ચે ધણો પ્રેમ છે, તેથી જ્યાં સુધી બન્ને વચ્ચે ઝઘડો ન થાય અને બન્ને એકબીજાને મારીએ નહિ ત્યાં સુધી અમને બીજા કંઈ મારે નહિ” બ્રહ્માએ તેવું વચ્ચન આપ્યું. તે પછી બન્ને બાધઓ પ્રજા ઉપર અને દેવો ઉપર બહુ જુલમ કરવા માડ્યા એ જુલમ સહન ન થઈ શકવાથી દેવો બ્રહ્મા પાસે જ્યાં બ્રહ્માએ ‘તિલોત્તમા’ નામની અપ્સરાને કહ્યું કે “તું જઈને એમને મોહમાં નાખ.” એ આતા પ્રમાણે તિલોત્તમા દયા ગઈ, એટલે એક બાધએ તેના હાથ ઝાલીને બીજાને કહ્યું કે આ તો મારી સ્ત્રી છે, તારી તો ભાભી થાય. એટલે બીજાએ બીજાને હાથ ઝાલીને તેના મોઢા બાધને કહ્યું કે “આ તો મારી સ્ત્રી છે.” એ અપ્સરાને મારે બન્ને ભાઈ લડવા લાગ્યા અને તેમથી બન્નેનું મગજ થયું.

હાલના સંજોગોમાં એ કથાનો સાર અમજાવા પ્રયત્ન કરીએ તો જણાશે કે ‘તિલોત્તમા’ એ ઉત્તમ પ્રકારનું તેલ છે, અથવા પેટ્રોલ છે તેને માટે યુરોપની બે કિશીયન પ્રજા અદર અદર લડે છે. એ કારણને લઈને પેટ્રોલ અને ગ્લાસવેટ મોઢુ થઈ ગયું છે. હાલની લડાઈમાં વિમાનો મુખ્ય કામ કરે છે અને વિમાનો તિલોત્તમા એટલે ઉત્તમ તેલ વગર એટલે પેટ્રોલ વગર આવે નહિ, તેથી હાલની લડાઈ તિલોત્તમાને મેળવવા માટે લડાય છે. એ લડાઈમાં સુન્દ અને ઉપસુન્દનું શ થાય છે તે જોવાનું છે.

જ્યાં નાની ઉમરથી સાગ સંરક્ષણ પ્રજામાં પાડવામાં આવતા નથી ત્યાં લડાઈ એ જ સદન પશ્ચિમ આવે છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેવ છે કે જે ગંધ પ્રજાને ધર્મનું શિક્ષણ આપે તો નથી અને કર ઉપર આવે છે તે પોતાનું એકધર્મ ખૂવે છે અને પ્રજાના પાપનો ભાગી થાય છે.

શ્રી લઘુવાસુદેવ મનન

(ગતાંકથી ચાલુ)

卐

શિષ્ય:—ત્યારે ‘ મનસૈવાનુદૃષ્ટવ્યમ્ ” “ મનવડે એનું દર્શન
પ છે. ” એવું શાસ્ત્ર વાક્ય છે એને શું અર્થ ?

શુર:—સાંભળ, અગ્નિમાં તપાખા પછી સુવર્ણમાં ચળકાટ આવે
એવો બ્યવહાર છે. પણ સુવર્ણમાં જણાતો ચળકાટ કાંઈ અગ્નિમાંથી
કામ થયો નથી, કિંતુ અગ્નિમાં તપાવવાથી સુવર્ણનો ભેદ નીકળી
છે અને સુવર્ણનો પૂર્વસિદ્ધ ચળકાટ સ્વયં પ્રકાશિત થાય છે,
તેવો ચળકાટ ઉત્પન્ન થતો નથી. જે એ (ચળકાટ) તો નીકળે
મ કહીએ તો ભટ્ટીમાં પડેલા ઘડાને પણ એવો ચળકાટ અગ્નિથી

થવો જોઇએ; પણ એમ દેખાતું નથી. એ પ્રમાણે આત્માકારે
મ પામેલું મન, આત્માના પ્રતિબિમ્બની સાથે એક યદ્યને સત્કરૂપી
ને આવરણ કરી રાખનાર (દાંડી રાખનાર) મિચ્છાભૂત અનાદિ
નો બાધ કરે છે, એટલે તે અજ્ઞાનનો નિરાસ થતાં સ્વરૂપભૂત
સ્વયંજ પ્રકાશિત થાય છે. એ ઉપરથી “મનવડેજ એનું દર્શન
છે.” એમ કહેવાનું શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય છે, અને તેથી આત્મા જ
જણે છે, નહિ કે મન આત્માને ઓળખે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય:—એ જગ વિશેષ સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો.

મનુષ્યો " સુપુત્રિનુ સુખ એ જ (સાચુ) સુખ છે, વિધવાન્ય સુખ એ કાઈ સુખ નથી " એમ સ્ત્રીપુત્રાદિકથી પ્રાપ્ત થતા સુખ તો પણ ત્યાગ કરીને કામદ્ય સંસ્થા વગેરે સાધનો પ્રયત્નથી મેળવે છે, અને સુપુત્રિનુ સુખ ભોગવે છે. એનો અનુભવ કરતી વખતે સૌ દર્શવતી મોહિની સ્ત્રી જગાડવા આવે તો પણ તેને મારી એમે છે. તે વખતે તેમને ખીણ કરી ધમ્મજા હોતી નથી. પુત્ર ઉત્તરે પણ એ જ આનંદનુ સ્વરૂપ મળીને વળી પાઠો એનો એ જ અનુભવ કરવા માટે સર્વ જાય છે, આ ઉપરથી સુપુત્રિના આનંદમાં નિરતિસયપણુ છે એમ સમજાય છે.

શિષ્ય-હવે નિત્યપણુ સમજાવો.

શુરુ-જાગ્રત અને સ્વપ્નના સુખનો અનેક રૂપે અનેક વિષયો

આત્માનુ' દ્વારા પૃથક્ પૃથક્ અનુભવ થતો હોવાથી એ પરિ-
નિત્યપણુ' ચિન્તન છે અને એ ઉપરથી એની અનિત્યતા
સિદ્ધ થાય છે. સુપુત્રિનુ સુખ તો એકરૂપ અને
પૂર્ણ છે. તેમ એ વિષયજન્ય પણ નથી તેથી નિત્ય છે.

શિષ્ય-એ જે નિત્ય હોય તો જાગ્રત અને સ્વપ્નમાં પણ એનો અનુભવ થવો જોઈએ, પણ એ વખતે એનો અનુભવ થતો નથી.

શુરુ-જાગ્રત અને સ્વપ્નમાં પણ એ સુખ છે ખરું. કિંતુ (વિષય, વૃત્તિઓ વડે દ કાઈ રહેતુ હોવાથી અનુભવમાં આવતુ નથી.

શિષ્ય-કારણભૂત આનંદને કાર્યરૂપ અંત કરણની વૃત્તિઓ કેવી રીતે આવૃત્ત કરી (ઢાકી) સકે ?

શુરુ-સૂર્યને વાદળા અગ્નિને ધુમાડો અને ગજાને સર્પ જેવે આવૃત્ત કરી ગમે (ઢાકે) છે તેમ કાર્યભૂત હોવા છતાં પણ અંત કરણની વૃત્તિઓ અજ્ઞાનને આવૃત્ત કરે છે. જેવી રીતે અગ્નિ અં સૂર્ય રાખ અને ધૂમસવડે મૂદ બાવકનો દષ્ટિએ આચ્છાદિત જેવે દેખાય છે, તો પણ વિવેકીની દષ્ટિએ તે આવૃત્ત હોતા નથી. તેવ

રીતે સુષુપ્તિમાં જ્ઞાનદર્શન આનંદ જાગ્રત તથા સ્વપ્નાવસ્થામાં જહિર્મુખ પુરુષોને આવૃત્ત જેવો દેખાય છે, પણ વિવેકી અન્તર્મુખ પુરુષોને લાગતો નથી જ્ઞાનદર્શન પોતાનું સ્વરૂપ હોવાથી તેઓને તો નજીક કાલમાં એ એકરૂપે જ પ્રતીત થાય છે. આથી જ્ઞાનદર્શી અભિન્ન એવા સુષુપ્તિના આનંદનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે.

આવી રીતે જ્ઞાનદર્શના નિરુપાધક, નિર્ગતિશય, અને નિત્ય એ ત્રણ પ્રકારના લક્ષણોનો આપણને અનુભવ થાય છે, તેથી આપણું આનંદ-રૂપ છે અને શ્રુતિ, સુક્તિ તથા અનુભવથી સત્-ચિત્-આનંદના લક્ષણો આપણામાં સિદ્ધ થતા હોવાથી આપણા આત્માનું સમ્વિદ્યાનંદ જ્ઞાનપણું સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય—આપણે સમ્વિદ્યાનંદ સ્વરૂપ જીએ, એવો અનુભવ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ?

શુરુ—જે પ્રકારના વિગ્રહાનંદેદાન્ત શાસ્ત્રના તાત્પર્યનું શુરુ-અવણું, મનન અને મુખથી, અવણું સાવધાનતા (એકાગ્રતા) પૂર્વક નિદિધ્યાસન અવણું પ્રમાણે મનન, અને મનન અનુસાર નિદિધ્યાસન કર્યા પછી “સમ્વિદ્યાનંદ જ્ઞાન હજી છું” એવું દીર્ઘકાલ રહે તેવું જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એ પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે.

ત્યાગ પછી આ પરોક્ષ જ્ઞાનના સાધન પણું છુટી જાય “હું કર્તા, આ મારું કર્મ, આ મારી જાતિ, આ મારો વર્ણ, આ મારો આશ્રમ” એવું સર્વ અભિ-જ્ઞાન માન છોડી દેવાય, “હું જ્ઞાન છું-અહં-બ્રહ્માસ્મિ” જ્ઞાન જ હું છું બ્રહ્મવાદ્વમસ્મિ” એવો અનુભવ એને માટેના પ્રયત્ન અને એમાં કર્તૃત્વશુદ્ધિનો ત્યાગ થાય, તેમજ સુષુપ્તિ અવ-સ્થાના જેવો તુષ્ટી (શાંત) ભાવ પ્રાપ્ત થાય પાણીમાં મીઠું ગળી જાય તેમ જ્ઞાનમાં લીન થયેલા અન્તઃકર્ણનાગ, નિર્વિશેષ સ્થિતિમાં

મહેનારા આવા મહાત્માને નિર્વિશેષજ્ઞાન સ્વયંભૂ સ્ફુરી આવે, એ જ અપરોક્ષ અનુભવ (જ્ઞાન) કહેવાય છે.

આવો અનુભવ જ્યારે થાય છે, ત્યારે એ પુરૂષ પોતાના આત્માના અનુભવરૂપ અને આનન્દસ્વરૂપ બને છે. એ આનંદનો મહિમા તે એ પોતે જ જાણે, અન્ય કોઈ નહીં. તેમ જ આનન્દનું પ્રતિપાદન કરનારં વેદાન્તશાસ્ત્ર પણ જાણતું નથી. એનું વાણીયી વર્ણન યદ્ય શક્યું નથી. આનન્દનો અનુભવ કબનાર તે પુરૂષજ કેવળ એ આનન્દનો અનુભવ કરી શકે છે. સુષુપ્તિના આનંદની પેઠે અન્યની પાસે એનું એ વર્ણન કરી શકતો નથી. મનથી એનું સ્મરણ કરી શકતો નથી; હે પુત્ર ! તારે સ્વાનુભવ પણ તુંજ અનુભવી શકે.

જે ઈશ્વર રૂપા કરીને ગુરુરૂપે પ્રત્યક્ષ થઈને તને ઉપદેશ કરે છે, તે ગુરુરૂપ ઈશ્વર એ પણ આવોજ છે એમ કહેવા શક્તિમાન નથી. હે તાત ! એમ તું સ્વાતંત્ર્ય લવને જાણતાં જતાં પણ અજ્ઞાનતાની પેઠે આનન્દરૂપ બનીને રિયતિ કર.

પરમહંસ સ્વા. શ્રી. રામતીર્થજી ની નીતિકથાઓ

(ગયા વર્ષના બારમા અંકથી સાચુ)
કવચ:-શ્રી. નમદાશંકર હ. વ્યાસ બી. એ.

૫

અક્ષત

૪૩

આંતરિક નબળાઈ

પન્નાલાલભાઈ એક દિવસ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં ગબડી પ્રકારનાના હતા ત્યારે શાળામાં લણેલા કે પૃથ્વીમાં ગુરુત્વાકર્ષણ છે અને તેને લીધે દરેક પડતા પદાર્થની ગતિ પૃથ્વી તરફ હોય છે. ચન્દ્રમન-રક પન્નાલાલભાઈ પડમા તો પોતાની જ મેળે પણ ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમનું ચોડુંઘણું જાન હોવાથી પોતાના પડવા બદલતો બધો રોષ એ નિયમ ઉપર જ ઉતારવા લાગ્યા; " બાળ્યો આ નખોદીઓ ગુરુ-ત્વાકર્ષણનો નિયમ, એને લીધે જ હું પડી ગયો " એક પન્નાલાલ-ભાઈ તો શું પણ લાખો માણસો લગે ચન્દ્રમનરક બની એવાં પતનો અનુભવે, પણ ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ તો અચળ ને અટળ જ રહે-

વાનો. લલા, ગુરુત્વાકર્ષણનો દોષ શા માટે કાઢવો? આપણે પોતે ક્યાં જન્મીત ન થઇએ? આપણે પોતે ત્રેમળજ્યોત ને જ્ઞાનદીપના પ્રકાશે ક્યાં પગલાં ન પાડીએ?

માનવજાતનાં બધાં સ્ખલનો, વિનિષાદો, દુઃખ અને ચિંતાઓ, અંદરની કંઈક અકથ્ય નબળાઈને લીધે હોય છે, એ આંતરિક નબળાઈ દૂર કરી શકાય તો પતનથી પર થઈ શકાય. બહિર્મુખ વૃત્તિથી બહારના સંજોગો સાથે જીવનભર લડ્યા કરવાથી શું વળવાનું છે? શા માટે આપણી આસપાસના સંજોગો અને માનવીઓને દોષ આપવો જોઈએ? આંતરચેતના અને આંતરજન્મગતિ જગતની સર્વ વિટંબનાઓથી માનવીને પાર લઈ જાય છે.

આ આંતરિક નબળાઈ તે શું? તે માત્ર અજ્ઞાનનું કાળું ધાતું છે, જે આ સ્થૂળ શરીર અને ઇન્દ્રિયો જ માનવીનું પ્રારંભ સ્વરૂપ હોય એમ શ્રાન્તિમા નાખે છે. જે એ ધાતુંને ટાળી શકાય તો મનુષ્ય પોતે પોતાની નૈસર્ગિક શક્તિનો આવિર્ભાવ કરી શકે છે.

બોધ:—સંસારની યાતનાઓ સંજોગો સાથે ઝગડવાથી મિટાવી શકાતી નથી પણ પોતાની આંતરિક નબળાઈ દૂર કરવાથી, કે જેને પરિણામે જ યાતનાઓ હિતી થાય છે, ફેડી શકાય છે.

૨૪

ત્રણ દારુડીયા

ત્રણ મિત્રો બારે પીનારા સાથે બેસીને “પીયેજ આર પીયે જન” મગ્ન માણુતાં માણુતાં નશામાં ચઢચૂર બની ગયા. નશામાંને નશામાં મિજલસની મોજ માણવાનું એકના મનમાં હિતી નીકળ્યું. મિજલસને સામાન હજી તો માણસ લેવાં જમો હતો ત્યાં થેનમાં ને થેનમાં બીજાં સવારો કરવા લાગ્યો. “મારો પ્રાણુ નીકળી જાય છે.” બીજાએ કહ્યું:— “નહિ, નહિ, તારામાંથી પ્રાણુ નીકળી જવો જોઈએ. હજી તો મોજ માણવાની છે.” એમ કહી પેમાનું નાક દગાવવા લાગ્યો. નાક, કાન,

મોહું બધું જ કુચા મારી બંધ કરું કે જેથી પ્રાણ અંદરથી નીકળી ન જાય । આમ કરવાથી શું પરિણામ આવે તે સહજ સમજી શકાય તેમ છે. પ્રાણનું રક્ષણ કરવા જતાં પ્રાણનો જ ઉચ્છેદ કરી નાંખવો.

બોધ:—અચાન જ્ઞાનને ઘેરી લે છે અને એ જ એના વિનાશનું કારણ બને છે.

[૪૫]

ધર્મધિતાનું પરિણામ

એક દિવસ સ્વામી રામના હાથમાં એક પાઠરીનું લખેલું પુસ્તક આવી પડ્યું. પુસ્તકનો વિષય “ મૃત્યુ પત્રી ” એવો હતો. પુસ્તકની અંદર બહુ આકર્ષક રીતે આવી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે “ જ્ઞા દુનીયા એક સ્થાન છે, અને બીજી દુનીયા બીજું સ્થાન છે; જેની વચ્ચે મોટા સમુદ્રી આવેલા છે અને બધા સમુદ્રો પાર કરવા માટે દરેકને પરવાનો ફાવવો પડે ! ”

“ જેની પાસે સાચો પરવાનો નહિ હોય તેને અર્ધે રસ્તે ઉંડા ખાડામાં ફેંકી દેવામાં આવશે. જે લોકોની પાસે સાચો પરવાનો હશે તેમને જ અંતિમ ધ્યેય સુધી પહોંચવા દેવામાં આવશે. પરવાના પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે, (૧) પ્રથમ શ્રેણીનો, (૨) દ્વિતીય શ્રેણીનો, (૩) અને તૃતીય શ્રેણીનો. ધોળા, ખીળા, કાળા અને લીલા રંગના પરવાના, ખગ્ગ પરવાના નથી ગણાતા. અંતિમ ધ્યેય સુધી લઈ જનારો સાચો પરવાનો તો રાતા રંગનો, ભગવાન કાંઈકેટલા રક્તથી રંગાયેલો હોય છે. આવો પરવાનો જેની પાસે હોય તેની જ સુકિત થાય ! રાતા રંગ શિવાયના બીજા રંગના પરવાના અન્ય ધર્મના પરવાનાઓ છે, અને માત્ર રાતા પરવાના જ ઇસાઈ-ધર્મના પરવાના-સાચા પરવાના છે. ” પુસ્તકનો આ વિષય હતો, અને બહુ પુંદર શૈલીમાં તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું. પુસ્તકના લેખક

સુખનોનો વર્ણવવા લાગ્યા. પ્રીતમભાઈ એ ચિત્રમે પોતાની હજી
ભૂમિકાથી કોઈ દિવસ દૂર કરતર નહોતા, પણ કૃત્રિમ પ્રેમ-પ્રેમની માત્ર
નકલ ક્યાં સુધી ટકી શકે ? પ્રીતમનો પ્રેમ કેવલ કૃત્રિમ હતો, નૈસર્ગિક
પ્રેમનું અનુકરણ હોય શકે નહિ; તેઓ માત્ર મજનૂ થવાની જાણ
મેની ગણા હતા.

એક દિવસ એમનો એક મિત્ર તેમને સમજાવવા લાગ્યો કે “જાણ
આ તૂટ લઈને શું બેઠો છે ? મજનૂ થવાનો કંઈ આ માર્ગ નથી. જો
તારે ખરેખર મજનૂ જ થવું હોય તો તારે કંઈ લયલાનું ચિત્ર લઈ તેને
પ્રેમના પ્રતીક તરીકે સ્થાપવાની જરૂર નથી, પણ તારે મજનૂનું હૃદય માન્ય
કરવાની જરૂર છે. મજનૂના પ્રેમની તિતિક્ષા સમજવાની જરૂર છે તું પોતે
તારા પ્રેમનું પ્રતીક શોધી શકે છે, માત્ર તારે મજનૂના સાર્યા પ્રેમનો વિશ્વ
કળવવાની જરૂર છે. મજનૂ થવા માટે મજનૂના પ્રેમની ઉચ્ચ દક્ષાએ
પહોંચવું જોઈએ; માત્ર લયલાનું ચિત્ર ઉપર પ્રેમની ચોંટા ક્યાંથી કઈ
મજનૂ થઈ શકાય ?”

જીવીજ રીતે ભગવાન કાષ્ટ, મહામહા, ભુલ કે કૃષ્ણને આદર્શ
સેવવો હોય તો, તે મહાન વિભૂતિઓએ જીવનમાં જો જો કર્યું તેની
નિર્ગત નકલ કર્યું કંઈ વળવાનું નથી, પણ તેમના આગ્રહની મહત્તા
સમજવાની છે, તેમની લાગણીના સાતત્યને સમજવાનું છે, તેમના
જીવનની સંપૂર્ણતાને સમજવાની છે, તેમના મહાન આત્મા અને સત્ત્વી
શક્તિને પાગળવાની છે. તેમનાં માત્ર ધ્યૂજ કર્તવ્યોનું અનુકરણ કરી
તેમના જીવનની દક્ષાએ પહોંચી શકાય એમ નથી, પણ તેમના જીવનના
સક્ષમ મર્મને, સક્ષમ તરફને પકડી શકાય તો તેમના જીવનપથે પગ
શકાય છે.

બોધ:—મહાન પુરુષના જીવનનું ખરું અનુકરણ તેમના જીવનના
ખાલ કર્તવ્યોની નકલ નહિ, પણ તેમની આંતરિક સક્ષમ લાગણીઓ
અને ઉંડાણનો આવિર્ભાવ, તે છે.

અન્યસ્વીકાર

૫૧

(૧) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાપ્રતિપદ-વૈદિક્ષણીયમ્—ભાષ્ય-કાર:-વૈદિક્ષણીયમ્, શ્રી. સ્વા. હરિપ્રસાદજી; અનુવાદક:-શ્રી. નરસિંહ મ. ભટ્ટ, એમ. એ. શીતળામાતા શેરી, વલ્લભાડ, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૬૨૦; ઉત્થાનના ત્રીજા અંકમાં જે ભગવદ્ગીતાનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેનો આ ત્રીજો અંક છે. આમાં વૈદિક્ષણીયનું મૂળ સંસ્કૃત ભાષ્ય તથા તેનો ગૂજરાતી અનુવાદ છે. પ્રથમના બે ભાગ જેમ સર્વ સામાન્ય જનતાને ઉપયોગી અને લાભકારક છે, તેમ આ છેલ્લો વિભાગ વિદ્વાનો અને વિચારશીલોને અધ્યયનમાં ઉપયોગી થાય તેવો છે. શરૂઆતમાં વૈદિક્ષણીયનું સંસ્કૃતમાં ઉપોદ્ધાત જાપેલો છે, તેનો પણ ગૂજરાતી અનુવાદ કર્યો હોત તો ઠીક; અન્માં મૂળ શ્લોક, સંસ્કૃત ભાષ્ય અને પછી એ ભાષ્યનો અનુવાદ છે; આવી રીતે પ્રથમના બે અંકમાં જેવી રીતે સમસ્ત ગીતા આવી જાય છે, તેમ આ ત્રીજા અંકમાં પણ આખી ભગવદ્ગીતાનો સમાવેશ થાય છે. આ ભાષ્ય વિચારવા જેવું છે; ધણી જ મર્યા ખૂબ જ જીલ્લવટથી કરેલી છે; ભગવદ્ગીતા એ એક એવો હીરો છે કે એને જેટલો જેટલો વધારે ઓપ અપાય તેમ વિશેષ મૂલ્યવાન અને ઉપયોગી થાય એમ છે. એમાંના સનાતન સિદ્ધાન્તો આવાં અવનવાં, વખત વખતનાં ભાષ્યો, ટીકાઓ, અને

અનુવાદોથી વિશેષ સગવડ, અને કમ, ઉપાસના તથા જ્ઞાનની ત્રિવેણીને ઉર્ધ્વગામી રૂપમાં સહાયજૂત થાય એવા છે. એકદરે આ ત્રીજે, અને પ્રથમના મન્ને લાગને ગુજરાતી જનતા પ્રેમપૂર્વક વધત્રી સે અને એ ગીતે આ પદોપમાની કાર્યને ઉત્તેજન મળે એમ ચરે ઇચ્છીએ છીએ

(૨) શ્રી ગૌરંગ મહાપ્રભુ—પ્રયોજક—ભટ્ટ ગુણેશ્વર ભવાનીશંકર વકીલ, પ્રકાશક—શ્રી ગમગૃહ્ય સેવા સમિતિ,—અમદાવાદ—આ નાનું પુસ્તક શ્રી ગૌરંગ મહાપ્રભુના અત્યાગ સૂધી પ્રગટ થયેલા પુસ્તકોમાં સારો ઉમેરો કરે છે, લેખકે તટસ્થ વૃત્તિથી, તેમજ મદ્દલાત પૂર્વક પુસ્તક આલેખ્યુ છે—(૩) યમરાજનો અતિથિ:—અનુવાદક શ્રી વિવલ્લુદેવ સકલેશ્વર પંડિત—પ્રકાશક ઉપગ્ર પ્રભાણે, ઉપનિષદોમાં કઠોપનિષદની કથા મૌને આકર્ષે એવી છે, ગૂઝરાતીમાં એના થળા અનુવાદ તેમજ વાર્તારૂપે પુસ્તકો લખાયેલા છે, આ પણ એક એવો જ પ્રયત્ન છે, આ પુસ્તકની ત્રી. જગદીશચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય, બી એ ની અગ્રેજીમાં લખેલી પ્રસ્તાવના વિશેષ ઉપયોગી છે, અને એણે જ આ અનુવાદકની કેટલીએક ઉપનિષદ સળધી જ્ઞાન્તિઓને નિર્મૂળ કરી છે એમ અનુવાદક પોતે પણ કહે છે (૪) સાચી યાત્રા (૫) અલ્હોતે—પ્રકાશક—ઉપર પ્રમાણે, આ ચાર પુસ્તક એના પ્રકાશક—શ્રી ગમગૃહ્ય સેવા સમિતિ, અમદાવાદથી મળી રહે છે

પ્રસંગેસ્કૃત્તિ

ઈંગ્લેન્ડ અને મુંબઈમાં સમ્રાટ અકબરની જયંતીઓ ઉજવાઈ; સૌએ પોતપોતાની ધારણા પ્રમાણે પુષ્પો વેચ્યાં.

મુંબઈની સેંડીઆ કૉલેજની વિદ્યાર્થીનીઓમાં કોઈએ ધર્માન્તર કયું. મુંબઈની મ્યુનિસિપાલ કોરપોરેશનમાં એનો પડયો પડયો. પ્રજામાં પણ એ વિષયમાં હીકડીક ઉલાપોહ થયો.

બંગાળની કાઉન્સીલમાંથી હિંદુ મહાસભાના એક નેતા ડૉ. મુકર-જીએ મતભેદોને અંગે રાજીનામું આપ્યું.

અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલ શાળાઓમાં હજુ પૂરેપૂરું સમાધાન થયું નથી. થોડા શિક્ષકોને રજા અપાઈ, બીજા ધણાઓએ વિદ્યાર્થી-ઓની હાજરી કરી આપવાની મુસીબત જતાવી.

યુદ્ધના રંગે બદલાતા જાય છે. હિંદુસ્તાનના પ્રતિ પ્રાંતમાં મોંઘ-વારી, અજીત, અને બીજાં અનંક કારણોને લીધે સરકાર અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મણુ શમતાં નથી. શાંતિના ઈચ્છકો શાંતિ માટે બન્ને પક્ષે તન-તોડ મહેનત કરે છે.

યુદ્ધને અંગે ખેડાકીના માંચની અમરડ વધવા માંડી અને તેથી કતલ વધી પડી છે, તેને માટે મધ્યસ્થ ખેડાક સલાહકારક સમિતિની બેઠકમાં વિચારણા ચાલી. ગાયોની કતલની મનાઈ કરવા સંબંધી એમાં ભલામણો થઈ અને તેનો સ્વીકાર થયો.

કલકત્તામાં કાલીપૂરના મંડપમાં અકરમાત આગ લાગી, ૧૩૩ મૃત મરણુ નીપજ્યાં, ૧૦૦ ઉપરાંત ઈજા પામ્યાં.

દાહોદેવી સાત માઈલ દૂર જાપણુ તામના ગામમાં એક બીલે પો-તાની માને ગરણુ માની લાકડી વડે મારી નાખી. વહેમને લીધે આવું કૃત્ય બન્યું.

પરમાત્મા આ યુદ્ધ અને એના પગિણામે આવી પડતી આફતો-માંથી સૌને જલદી મુક્ત કરે એ પ્રાર્થના છે.

અવશ્ય વાંચો

(૧) કાગળના લાવ બેદર વધી ગયા છે, અને તેથી એ વર્ષા તુરંતથી તો એ લાવે પણ માત્ર મેળવવામાં છે; અત્યાગ સુધી 'ઉત્થાન' ૮૦ પૃષ્ઠ સારા જગડા કાગળ ઉપર છાપીને અમે આપી શક્યા છીએ એ આપના સુંદર સહકારને આભારી છે.

(૨) પણ હવે ભવિષ્યમાં શું કરવું એનો ગંભીર વિચાર કરવાનો છે. આવતા અંકમાં એ વિગતમાં અમે એક તિવેદન બહાર પાડવાના છીએ.

(૩) તેથી બધા શુભેચ્છક માહોને વિનંતી છે કે ઉત્થાનને જે નિભાવી ગળવું હોય તો એના પ્રચાર માટે પ્રયત્ન કરે, અને પોતાના મિત્રવર્ગમાંથી માહોકા મેળવવાની તનતોડ મહેનત કરે; કે જેથી કંઈક આ સાદસમાં સરલતા મળે.

છોટાઉદેપુરના જે માહોકાનાં લવાજમ હજૂ સુધી નથી આવ્યાં તેઓ કૃપાપૂર્વક આ અંક મળતાં વેંત જ લવાજમ મોકલી આપશે એવી આશા છે; જેઓને માહોકા રહેવાની ઇચ્છા ન હોય, તે છ અંકનું લવાજમ મોકલી અમારું કામ, આવા મોંઘવારીના સમયમાં સગવડ કરી આપશે એવી આશા છે.

એક ઉદાર મુજબની મહાયુતાથો નીચેનાં પુસ્તકો
કેવલ ઉપાનના આધારે ન તદ્દત નહીં કીંમતે
આપી દેવાની છે.

કીંમત પોસ્ટેજ

કિશુકુંદલાપ:—

વેરાળ્ય બોધક કાવ્યો

પૃષ્ઠ ૧૭૫ ૦-૧૨-૦

સર્ગદર્શન

માન અને બકિતપોષક બજનો

પૃષ્ઠ ૬૫ ૦-૮-૦

મીરાં અને રાણા

અધ્યાત્મ સંવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦ ૦-૨-૦

૧-૬-૦

શ. ૦-૧૪-૦ પોસ્ટેજ સાથે ચૌદ આનાની કીંમતે મળી શકશે.
પુસ્તકાલયો તેમ જ ગિરણીઓને આ અમૂલ્ય તકનો લાભ લેવાની
ખાસ વિનંતી છે. અત્યારે એની મુદત જાનેવારી આખર સુધીની
રાખી છે. તે ઉપરાંત સ્વા. રામતીયનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર બેટ મળશે.

મહારાષ્ટ્રના આદિ કવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી

અન્યનો અનુવાદ

અન્યનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે જીર્ણોત્થાન તૈયાર થયો છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા
સમજવા માટે તે આ ગ્રંથ અગ્રેષ્ઠ છે. ધ્યાનમાં જે જે સાવધાનતા
રાખવી જોઈએ, અને વિરોધી વિચારોમાંથી કેવી રીતે પાછું વાળવું,
અને સરલ રીતે કઈ રીતે આત્માનુસંધાન કરવું, એનું સ્પષ્ટ
વર્ણન આ અનુલવગ્રંથમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪૫—કીંમત રૂ. ૦-૮-૦

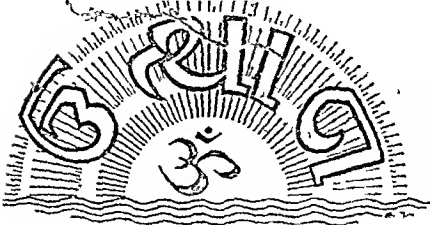
ઉત્થાનના આધારે શ. ૦-૬-૦. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

અનુવાદ—ઉત્થાન

“વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ જ્ઞાન વિના આત્માનંદની પ્રાપ્તિ નથી; જ્ઞાન ગુરુના ઉપદેશથી મળે છે, તેથી સૌથી ગુરુદેવનું શરણ લેવું. (વાદળાંથી જ વરસેલું) સમુદ્રનું જળ જો સામે જ પડ્યું છે, અને એને ઉપર (વાદળું) બનાવવા માટે) ચક્ર વનાર વાયુ થયું ત્યાં જ છે, છતાં તરસથી તરડડતો ચાતક વરસાદની જ રાહ જોયા કરે છે. (એવી જ રીતે બ્રહ્મ સર્વત્ર વિમાન છે, છતાં જિજ્ઞાસુને એનું જ્ઞાન ગુરુની દ્વારા જ થાય છે આત્માની પ્રતીતિ શાસ્ત્ર, ગુરુ, અને પોતાનું અંતઃકરણ આ પ્રસાધનોથી થાય છે એમ કહેવાય છે. એમાં પ્રથમ પ્રતીતિ (જ્ઞાન જોળખાણ-કાન) શાસ્ત્રદ્વારા થાય છે; જેમ કે “જોળ મન્યો છે, એવું” પહેલાં લોકો પાસેથી સાંભળીને જોળનું જ્ઞાન થાય છે. પછી જોળને છેદેથી જોળને જે જોળખાણ પડે તેવી પ્રતીતિ ગુરુદેવ થાય છે; અને જોળના સ્વાદના અનુભવ જેવી (આત્માની) અંતિમ પ્રતીતિ થાય, તે અંતઃકરણદ્વારા (એને અનુભવ લેવાથી) થાય છે.”

“પ્રબોધસુધાકર”-શ્રી શંકરાચાર્ય

રમણલાલ નાનાલાલ સાહે સ્વા. સ્વયંન્યોતિ તીર્થ મુ. છાટાકરેડું
એમને માટે વડોદરા, રાવપુરા અચોક્ષ પ્રિન્સીપાલ ઇશ્યુ, અને
પ્રકટ કર્યું. તા. ૧૫-૧૨-૧૯૪૨

ઉત્તિષ્ઠત જાગૃત પ્રાપ્ય યરાજ નિર્બોધત ।
 શ્રીશૈ સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો,
 આત્મબોધ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન ઢેળવો.

તંત્રીઃ
 સ્વા. સ્વયંબ્યોતિ તીર્થ
 જ્ઞાનમાધન આશ્રમ
 છોટાઉદેપુર, (૫૪ મુસ્સાત)

અનુક્રમણિકા

સેખ	દેવક	પૃષ્ઠ
નિવેદન	...	...૬૭૭
ઉત્થાનને અંગે ...	...તંત્રી ...	...૬૮૨
પ્રસંગરૂપિતિ? ...	...તંત્રી ...	...૬૮૨
દોષ જાણે ?... ..	...શ્રી. મૂળજીભાઈ પી. શાહ ...	...૬૮૩
શ્રી આદ્ય સંકરાચાર્યની કથા મીમાંસા..શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વૈદ્ય ...		...૬૮૪
વેદાન્ત અને વ્યવહાર ...	...સ્વા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી ...	...૭૦૫
સત્યના પથે.... ..	..શ્રી. શુભાનંદજી નાયુ- સિંહજી સોલંકી....	...૭૨૦
શ્રી સંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ અને .		
શ્રી. અગવિદનો પૂર્ણયોગ ...સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી ...		...૭૨૭
શ્રી ગમકૃષ્ણ પગમદ્સનો વાગ્મો....શ્રી. જયંતીલાલ મં. ઓઝા		
બી.એ. , ટી.એલ.એલ. બી....		૭૩૭

શ્રી સદ્ગુરુસ્તુતિશતકઃ—શ્રી ગુરુદેવની અદ્વૈતગુહી ભક્તિનું સ્વરૂપ સમજાવતું, વેદાન્તપ્રતિપાદિત અદ્વૈતજ્ઞાનની દૃઢતા કરાવે એવું, એકસો અનુષ્ટુપમાં ગૂંથેલું ભક્તિભર્યું અખંડ સ્તોત્ર. શ્રીમત ૦-૩-૦ પો. ૦-૦-૬

શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતકઃ—વેદાન્તમાં આવડી લગ-લગ બધી પ્રક્રિયા પ્રમાણે મનન અને નિદિધ્યાનનમાં ઉપ-યોગી થાય તેવું ભુજંગ વૃક્ષમાં ગૂંથેલું આ શતક નિત્યપાઠમાં ઉપયોગી થાય એવું છે. મરહુ ભાષા અને ગંભીર ભાવ એ એની વિશિષ્ટતા છે. શ્રીમત ૦-૩-૦ પો. ૦-૦-૬ ।

બાલજીવન

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વોચ્ચ

સુદૃઢ સચિત્ર સસ્તું માનીતું માસિક

તંત્રી : ગમજીલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪ : લેટરોપડી સાથે

‘બાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

૪૦૨૨૭૫૮:—વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા સર્ગીતા સમસ્ત જીવોનાં જોગબાજ કાવનાર આ પદ, બડા કાચગ કપરે તખ્તામાં મટાવાક એવી રીતે દર્શાવેલું છે. પચાત્તર, પચાત્રાણ, પચ્ચોડા, પચ્ચાનેન્દ્રિય, પચ્ચમેન્દ્રિય ગ્રાહકારી, ત્રણ નવસ્થા, અને બધી વસ્તુઓની કીલકટ બધી સમજાવી આપીને એ બધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યા છે. વેદાન્તનું મુખ્યમુખ્ય પુસ્તક વાચતી વખતે સાથે રાખવાથી, માથવા તે પહેલાં જાણે વિદ્યાર્થી કઈ જગ્યાથી વેદાન્તનો વિષય પાઠુ ન સરલ થઈ પડે એવી આત્મ નોડવ છે. ક્રિમત પોસ્ટેજ સાથે આના ભે

ત્રિપુરારહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

ક્રીમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ લેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ માન્યું છે. શાદકોને એ આઠ આનાની ક્રીમતે મળી રાકે છે. પોસ્ટેજ દોઢ આનો વધારે.

જોગા ધ્યાનની સમજાવ છે, જ્ઞાનની જોખવટ છે, કલાસનાનો મમ્ છે, સક્તિની પદ્ધતિ છે, અને સદામળ સૌને સરજો કર્યો. ધારુ તેવો અજ્ઞાસ અને વૈરાગ્યનો એવો સરસ ઉદ્દેશ છે, કે નાણે પુસ્તક વાચનાનું મનમાં તૃપ્તિ થાય. બહુ વખતથી જેવા પુસ્તકો રોધમા હતા, તે મળી આવ્યું એવો સતોષ થાય.

‘ઉદ્યાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે નંક એના બેટ પુસ્તક ત્રિપુરારહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે હલ્લુ રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી રહે છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ બાર આનાની ક્રીમતનું થય છે. બહુ મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ પાચન તત્વજ્ઞાનનું સુદૃઢ વિદ્યાનું આને છે. રોગ ન નકરો બચેલી છે. અને બીજે વર્ષે શાદકોની વધતી જતી માસિકીને સિધે એ જગદી વેચાણ જવાનો સંભવ છે વિશેષ માહિતી મરિ લખો. —

‘પ્રજ્ઞા’ ઉદ્યાન પોસ્ટેજરૂ. ૧૦૦ સુધી.

એ ગીતે લાવ વૃત્ત જવાજમ મોકલનારને રૂ ૪-૦-૦ ત્યાર
રૂપીઆ જ લવાજમ લેવું પડશે

હ ત્યાર પછી એટલે તા ૨૦ જુન ૧૯૪૩ પછી રૂ ૪-૪-૦
પડશે જાનમા અઠ યુધીમા લવાજમ નહી આવે તેને
ત્રીજા વર્ષના પહેલો અઠ વી. પી. થી ગવાના કરારો

(૬) કાગળના ભાવ નીચે ઉતરતા જ લવાજમ ધરાડીને, પાના
પથુ વધાવવાના છે, એ ચોક્કસ છે આ ગોઠવણ કેવલ કામચલાઉ
જ છે

(૭) પુરતકાવય માટે પથુ લવાજમ સંખ્ય જ રહેશે, એટલે
કે સૌને માટે—

ત્રીજા વર્ષનું લવાજમ—તા ૩૦ જુન ૧૯૪૩ યુધીમા રૂ આ પા
મનીએ, ૩૨ થી લવાજમ મોકલનારને રૂ ૪-૦-૦
ત્યાર પછી મ આ કે વી પી થી }
લવાજમની ગોઠવણ કરી આપનાર માટે રૂ ૪-૪-૦

(૮) વી. પી થી પહેલો અઠ મંગાવનારાઓ કૃપા કરીને
અમને આદર રહેવાની સમિતિ દર્શાવેલો અવરજ પત લખે આવી
મોઘવારીમા અગાઉથી લવાજમ મળ્યા વિના અકા મોકલ્યા કરવાનું
કોઈ પથુ ગીતે પાડવે એમ નથી

(૯) દૂકામા—સૌ લવાજમ મ આ. થી મોકલી આપે, અથવા
પહેલો અઠ વી પી થી મોકલવાની આજ્ઞા આપે એટલે તો જવાની
જ છે, પથુ એટલે આદરેલા લવાજમ અને વી પી થી મંગાવવાની
આજ્ઞાઓ આવશે એટલી જ સખ્ખા ત્રીજા વર્ષના પ્રથમ અઠની
કહાડવાની છે એમા સૌ ધ્યાન નખીને સગલતા કરી આપે એવી
ખાસ વિનતી છે

ઉત્થાન કાર્યાલય
તા ૧૨-૪-૪૩

}

સદા શુભેચ્છક
સ્વા સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ

નમો નારાયણાય

૧.૬૨ શ્રીશ્વરો ગુહરાત્મેતિ મૃત્તિભેદયિભાગિને ।
વ્યોમઘ્નદ્ વ્યાપ્તદેહાય દક્ષિણામૃત્તયે નમઃ ॥

૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૧૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨

શ્રી દક્ષિણામૃત્તિ સ્તોત્ર

મર્ચાત્મત્વમિતિ સ્ફુટીકૃતમિદં યસ્માદમુખ્નિન્ સ્તથે
તૈનાસ્ય ધ્રુવણાત્તથાર્થ મનનાઢ્યાનાચ્ચ સંકીર્તનાત્ ।
મર્ચાત્મત્વમદ્વાયિભૃતિ સદિતં સ્યાદીશ્વરત્વં સ્વતઃ
સિદ્ધયેત્તત્પુનરપ્થા પરિણતં ચૈશ્વર્યમવ્યાદતમ્ ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ:—આ સ્તોત્રમાં સર્વાત્મભાવ સ્પષ્ટ કર્યો છે એટલા
ગાટે આનું શ્રવણ, એના અર્થનું મનન અને ધ્યાન તથા સંકીર્તન
કરવાથી મહાવિભૂતિ સદિત સર્વાત્મભાવવાળું ઈશ્વરત્વ તેમ જ અદ્વ-
સિદ્ધિયુક્ત અશ્વર્ય કાઈ પણ જાતના પ્રતિબંધક વિના સ્વતઃ પ્રાપ્ત
થાય છે.

—શ્રી શંકરાચાર્ય

૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨ ૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨૦૬૨

ઈશ, સદ્ગુરુ ને આત્મા, મૃત્તિભાવ વિભાગ જે;
વ્યોમશા વ્યાપ્ત એવા એ, દક્ષિણામૃત્તિને નમું.

શ્લોક વિવરણ — આ સ્તોત્રનો આ દસમો શ્લોક છેવટનો છે. ખરી રીતે જોતાં એને આ સ્તોત્રનું માહાત્મ્ય કહી શકાય. સ્તોત્રના પહેલા શ્લોકમાં જે આત્મજ્ઞાનનો મહિમા વર્ણવ્યો છે, તેનું ફવ આમાં કહ્યું છે આત્મજ્ઞાનનું ફલ સર્વાત્મભાવનો આવિર્ભાવ છે પોતાનું મર્યાદિત, ગુરુ, અદ્ય અદ્યષ્ટું ત્યજી દઇ આત્મા સર્વવ્યાપક છે એટલે કે અહ જ આત્મા નહીં, પણ આત્મા એટલે સર્વાત્મભાવ એમ અનુભવાય એ જ્ઞાનની પગકાષ્ટા છે. આ સ્તોત્રમાં એ સ્પષ્ટ કર્યું છે તેથી આ સ્તોત્રનું એના ગદ્ય સાથે શ્રી ગુરુમુખથી શ્રવણ થાય એના અર્થનું મનન કરીને નિર્ણય થાય, અને નિર્નિયાસનદ્વારા 'હું જ સર્વવ્યાપક આત્મા છું' એવો અનુભવ થાય અને ત્યાર પછી એનું જ આશ્રવન ગટણ થાય એવી રીતે પ્રથમ સંપૂર્ણ કર્તૃત્વ થાય, તો ભગવાન સંકેતાર્થ કહે છે, એમ સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થાય એની અદ્યક્ષતા કે પામનતા નષ્ટ થાય ઉપરાંત એક બીજો મહિમા પણ વર્ણવે છે. એ સર્વાત્મભાવમાં મહા વિમૂર્તિઓ પ્રકટ થાય અને આપોઆપ જ સ્વાભાવિક રીતે, આપોઆપ જ હૃદયગત આવે

શાસ્ત્રોમાં ઐશ્વર્યતા આઠ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે (૧) અભિમા — મુક્તમમાં મુક્તમ થવાની શક્તિ (૨) મહિમા — મહાનમાં મહાન બનીને વિશાલ થવાની શક્તિ (૩) ગમિમા :— ભારેમાં ભારે થઈ સકવાની શક્તિ. (૪) લધિમા — હલકાર કરતાં પણ હલકું બનવાની શક્તિ. (૫) પ્રાપ્તિ — સમસ્ત લોકલોકાન્તના પદાર્થો નિદાળવાની શક્તિ (૬) પ્રકાશ્ય — ઈચ્છાનુસાર વિદાર કરવાની શક્તિ (૭) ધરિત્વ :— ઈચ્છાનુસાર સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર કરવાની શક્તિ (૮) વશિત્વ — સમસ્ત વિશ્વને વશ રાખવાની શક્તિ.

આ બધું ઐશ્વર્ય પણ આત્મજ્ઞાન દ્વારા જે સર્વાત્મભાવનો અનુભવ થાય, તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય ? બ્રહ્મવિદ્ જ બ્રહ્મ છે એ દૃષ્ટિએ બ્રહ્મની સમુદય શક્તિઓનો પણ એવામાં.

આવિર્ભાવ થાય છે; અને તે પણ કોઈ પણ જાતના પ્રયત્ન વગરઃ
 આંખાનો બાગ ખરીદનારને ફલના મુખ્ય લાભ સાથે હાયાનો ગૌણ
 લાભ વગર પ્રયત્ને થાય તેમ આત્મલાભની સાથે આ સિદ્ધિઓ પણ
 હાયાની પેઠે સ્વભાવતઃ સ્ફૂરે છે. પરંતુ સાધકને આ સિદ્ધિઓ
 ઇચ્છનીય નથી; સિદ્ધિના લક્ષ્યથી સર્વાત્મભાવ મળતો નથી; પણ
 સર્વાત્મભાવથી આપોઆપ હાયા રૂપે સિદ્ધિઓ અનુસરે છે; આચા-
 ર્યશ્રી કહે છે કે આ સર્વાત્મભાવની પ્રાપ્તિ માટે આ સ્તોત્રમાં
 વર્ણવ્યા પ્રમાણે પૂર્ણાહંતાભાવ કેળવે એ જ એની સર્વશ્રેષ્ઠ વિભૂતિ
 અને સિદ્ધિ છે. અને એનું સાધન શ્રી હાશ્વર અને શ્રી સદ્ગુરુ એ બંને
 પ્રતિ સમાવલકિત જ છે. આપણા પણ એ ગુરુદેવને નમસ્કાર ! નમ-
 સ્કાર ! ! નમસ્કાર ! ! !

ॐ

નારાયણ

ઉત્થાન

વર્ષ બીજી] એપ્રિલ ૧૯૪૩-ચૈત્ર ૧૯૮૮ [અંક દસમો

ઉત્થાનને અંગે

લેખક:
તંત્રી

‘ ઉત્થાન ’ ને ચાલુ કરવાનું સાદસ કાર્ય ત્યારે થોડા મિત્રોએ એ અંગે ખૂબ જ મતણાઓ કરેલીઃ મૂળરાતમાં સ્વતંત્ર વિચારશ્રેણીનું સંસ્કારી અને વિશુદ્ધ લાપામાં લખાતું, તેમજ જીવનમાં ઉત્સાહ રેડી ઉર્ધ્વમુખી કરવામાં સદાયબહુત થાય એવા માસિકની ખોટ સોને લાગેલી અને એ ગીતે એની શરૂઆત કરવાના શ્રીમજ્જેરા મંડાયા. અત્યારનાં ધણા ખરા આહદો નવા છે; કેવી અને કેટલી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે અને કેવા વિશુદ્ધ ઉદ્દેશથી એ કામ ઉપાડ્યું છે એનો દૈક ખ્યાલ ચોને તાજે થાય સમજી એનું મૂળ વિગાપનપત્ર અહીં ઊતારું છું.

+

+

+

“ ભગવાન શ્રી શંકરાચાર્યના કેવલાદિત સિદ્ધાન્તને પ્રતિપાદન કરનારા વેદાન્તગ્રન્થો સરલતાથી સમગ્રજ્ઞ તેવી આધુનિક વિદ્યાન્ત્રેણિ અને પ્રોત્સાહક લેખનશૈલી, સાધકોને માર્ગદર્શક થાય તેવી વિષય-વિચારણા, અને એકંદરે સામાન્ય જનતાને અજ્ઞાન, આત્મસ્થ અને પ્રમાદમાંથી ઉત્સાહભેર જિઠ્ઠાડી ચૈતન્ય પ્રેરે એવું માસિકપત્ર.

ઉપરાંત. માનસિક વલ્લભને ઉર્ધ્વગામી કરવામાં સહાયભૂત થાય તેવા વૃત્તિપ્રવાહોના સંશોધક વિષયોની ચર્ચા, વેદાન્ત કેવલ કલ્પના, તર્ક કે વાણીવિલાસ નહીં, પણ અનુભવ અને આચારવ્યવહારનો વિષય છે એવી તાત્ત્વિક ચર્ચા; વેદાન્ત એટલે તાકિંક શુષ્કતા, સંસાર-ભીરુ એધન્તશોધક રાગ, તેમ જ પ્રમાદપોષક અકર્મણ્યતા કે તામસિક ઉદાસીનતા નહીં, પણ સમ્યક્જ્ઞાનનું નખશિખ અનુભવ, બૌદ્ધિક રસિકતા, સંસાર સેવાદ્વારા કેળવાતી નિર્લેપ અનાસક્તિ, ઉત્સાહવર્ધક નૈષ્કમ્ય મનોદશા, અને એકંદરે પ્રાણીમાત્રમાં સપ્રેમ આત્મદર્શનદ્વારા પ્રાપ્ત થતી સાત્ત્વિક પ્રીતિ છે; એવા સનાતન સિદ્ધાન્તનું દિગ્દર્શન કરાવવું, એ આ માસિકપત્ર ફલાડવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

માનવજીવનનું પરમ ધ્યેય તો મુખ્યપ્રાપ્તિ જ છે; એ મુખ્યનું કેન્દ્ર પોતાનું સ્વરૂપ છે; સ્વરૂપ પોતે પોતાનું જ હોવાથી કેવલ એ વિસ્મૃતિ દૂર કરવાની જ હોય છે; એ વિસ્મૃતિ એ જ અજ્ઞાન; અને એ સ્વરૂપની સ્મૃતિ એ આત્મજ્ઞાન; આવા આત્મજ્ઞાનને ઉપલક્ષીને ધાર્મિક ચર્ચા કરે, જીવનના પ્રત્યેક પ્રવાહમાં આત્માનુભવની નિર્મલ ઝાંખી કરાવે અને નિષ્પક્ષપાત રીતે તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો સમજવામાં કૃત્તીરૂપ અને એવા વિષયો ચર્ચાતું એક પત્ર આત્રમ લરકથી નીકળે, એવી ધણા મિત્રસાધકોની સૂચના અને શુભાશા ધણા લાંબા કાળથી હતી.

• હાલ ખરેખર અર્ધરૂ છે; આશા-અભિલાષો લાંબી અને વિશાળ છે; ગૂજરાતમાં, અરે ! સારા ભારતવર્ષમાં અન્ય વિષયોનાં પત્રોની અપેક્ષાએ ધાર્મિક માસિક પત્રોની સંખ્યા વેટે ગણાય-તેટલી

ઓછામાં ઓછી હશે, એમ અમે જાણીએ—માનીએ છીએ; એક માણ
એ મારેના વિચારપ્રધાન લેખોની જિજ્ઞાસુ છે, ત્યારે બીજી બાજુ વિશ્વ-
પટના વિશાળ માનવસમૂહને હિન્દુ નિમિત્તે જ જ્યાં પોતાના કાલ
ના વ્યય કરવો પડે એની વસ્તુસ્થિતિ છે અને આમ વ્યવહાર-
જ ન્યા આપવ્યવના પાસા પગલું મેળ ખાતા હોય એવો સમય
ત્યા ઉત્તમ અભિનયા આશય અને આર્થપૂર્વક આતુ સાહસ
ના લેખક પ્રકાશને આર્થિક સ્થિતિની કમાલિયતનો પણ વિચાર
કરવો પડે એ સ્વાભાવિક છે

રાજકીય અને આર્થિક જેવા માણ વ્યવહારક્ષેત્રમાં તેમ જ
આતરિંશ મનોશાન્ત મીઠા સ્પર્શ કરે એવા સામાજિક કે નીતિક પ્રદે
શોની કાર્યપ્રણાલિમાં પરિવર્તન થતું જોઈએ એવા વિચારો અત્યારે
ત્વરિત ગતિએ બહાર આવે છે અને આવા ફેરફારનિશ્ચયમાં, સદ્ગતિની
નોખતા વાગતી હોય તેવા મોહ્યસ્ત મનોમન્યનમાં કે નવું કે ક
ઉત્પાદી કે ક જગતિવાણુ, કે ક ચૈતન્ય આપે એવું મનસા વાચા,
કર્મણ્ય શ્રદ્ધા કન્વાની સર્વત્ર મડમથન ચર્ચા હી છે જૂનું હોય તે
તેના નવા રૂપમાં મુધાગે વધારી લેવાની અથવા જૂનું અગ્રાજ માની
નવાતી શોધ કરવાની સર્વ સામાન્યવૃત્તિ થતી, એ માનવમહાજની
નવતર રુચિ નથી, જૂનું રૂપાન્તર પામી નવું થાય, કે પછી નામાન્તર
કરી નવા વાધા સજે, પછી જૂનકાગને જૂનું કહી લવિધ્યને નવું
બનાવવાની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ સદાશય માનવસમૂહે કરી છે અને કાગે
એટલે આવે વખતે સર્વત્ર અતૃપ્તિ, અસંતોષ અને અશાંતિના
પ્રવાહો ગતિમાં છે, ત્યાં આત્મતિક શાંતિ નિરકુસ તૃપ્તિ અને પનિ-
પૂર્ણ તુષ્ટિ આપે એવા વિચારપ્રવાહોની સમાજને આનંદવશતા સહજે
એ એટલું જ જૂના-નવાની મડમથન સાથે આપણને સ્વાભા-
વિક લાગે છે

સત્ય-નિરપેક્ષ સત્ય કદી જુનું કે નવું થતું અથવા કહેરાતું

નથી એ તો નિકાલાગાધિત જેવું ને તેવું જ છે અને તેથી જ મન્ય જ્ઞાનમનનંતં બ્રહ્મ - એ વાક્ય અસારે પણ આપણને આપણા જીવન-વિકાસમાં બધાંમેસતું હોય એમ લાગે છે એ સત્ય એવે ભૂત ભાવિ કે વર્તમાનમાં નિર્વિકાર ભાવ સાચવે એવું, તે જ્ઞાન એટલે ચૈતન્ય અને પ્રકાશના પુંજ પાયરે એવું, અનન્ત એટલે અમુક જ દેશ-સમયે બધાં જેસે એવું નહીં, પણ દિહાનના પરિઘેલે વિનાનું ચિન્તન છે, અને એ એવું હોવાથી અનન્ત દિહાલમાં સમાઈ ભરેલું છે, આવા બહુ ધર્મવાળું હોવાથી એને ઋષિઓએ બ્રહ્મ નામે ઓળખ્યું, અનુભવ્યું, અને સંખ્યાયું છે.

એ બ્રહ્મ, એ પરમ મત્ય જ તૃપ્તિ, તુષ્ટિ અને શાંતિનું કેન્દ્ર છે, અને સર્વવ્યાપક છે, તેથી પ્રાણી માત્રના અંતરાં ૩૫ છે, વ્યક્તિઓ કે સભાઓ અથવા વ્યક્તિઓ કે સમષ્ટિઓ જ્યાં મુરી એના તરફ મનોદષ્ટિ નથી ફેરવ્યા, જ્યાં સુધી પરમ શ્રેય રૂપે એને શુદ્ધિમાણ નથી કર્યું, ત્યાં સુધી વ્યવહારમાં વૈભવની વિપુલતા ખડકાય, બાહ્ય-કાર્યના મુખસાધનોના ભડારે ભનય, મગનવિહારી વિદ્વાનો ગમાય કે પાતાવપ્રવેશી ગુપ્ત કીડાગણો ગમાય, છતાં એ અતૃપ્તિ અને અશાંતિ માનવ હૃદયને છોડી શકતા નથી.

આવી મનોદશામાં અધ્યાત્મવિદ્યાની ચર્ચા કરે એવા એક માસિક-પત્રનો સાહસિગતા સૌને સહેજે મગમગ્ય એવી છે, વ્યાધિ હોય ત્યાં નિર્માણ ચિકિત્સા હોવા લેછએ, મુધાન્તરા હોય ત્યાં અન્નજલનો પ્રગથ યવો લેછએ, તે જ રીતે જ્યાં અશાંતિ અને અતૃપ્તિ છે ત્યાં એના નિર્માણ માટે શાંતિ અને તૃપ્તિપ્રેરક વિચારસામગ્રીની પણ એટલી જ આવશ્યકતા છે આવા માસિકપત્રનો આગળ સંમિત્રાની શ્રેણી, સ્વચ્છ અને સદૃશ્યથી સાધવાની આ યોજના છે.

આપ અધ્યાત્મમાર્ગના પરિચિત છો તત્ત્વના નિર્ણય છો, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના માધન માટે મયના ઉત્સાહી સાધક છો, અને અમારા તથા

અવિદ્યાનાં દહતમ બંધનમાથી મુક્તિ મેળવવા પુરુષાર્થ કરનારા મુમુક્ષુ છે, એમ સમજી આ વિસાપનપત્ર આપને મોકલ્યું છે; આપનાં સહાયતા અને સહકાર આવર્યક છે. પૂરતી ગ્રાહક સંખ્યા એ જ આવા કાર્યમાં આર્થિક સગવડ છે અને એ આશાએ જ આ સાદસ ખેડ્યું છે; એટલે આપ તો ગ્રાહક થશો જ એવી શ્રદ્ધા છે, એટલું જ નહિ, પણ વખત મેળવી આપના સ્નેહીઓ, સન્નિત્રો, સંબંધીઓ અને જોળખીતામાંથી પણ જેટલા વધારે ગ્રાહક થાય તેટલા મેળવી આપી, આ નિષ્કામ જ્ઞાનધરમાં ચિત્તશુદ્ધિ રૂપી ફલ મેળવવા ભાગ્યશાળી થશો એવી આપને મારે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને આશા છે.

જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
છાટાઉદ્દયપુર

}

લી. આપનો સહનો
સ્વા. સ્થયંજયોતિ તીર્થ

આટલો ઉદ્દેશ એના ઉદ્દેશ અને કાર્ય પરત્વે તે વખતે થયેલો, પણ આની સાથે થોડો અંગત ઇતિહાસ પણ સંબંધ ધરાવે છે. ઇ. ઇ. સ. ૧૯૩૨ માં માં હાપીકેશ્વરી છાટાઉદ્દયપુર રથાથી નિવાસ માટે આવ્યો. મિત્રોનાં સહકાર અને સદાયતાએ મારે માટે અહીં નિવાસ-યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી આપી; અહીં આવવાની ધારણા કેવલ નિવૃત્તિ-પરાયણ જીવન વીતાવવાની હતી. પૂજ્ય. પ્રાતઃસ્મરણીય ગુરુદેવ શ્રી સ્વા. નારાયણતીર્થજી તા. ૩-૧૨-૩૭ માં સમાધિરથ થયા, ત્યાર પહેલાંના એટલે કે જીવનનાં છેલ્લાં વીસ વર્ષ એમણે લખનઉમાં ગાળ્યાં હતાં. એમણે અવિરત લોકાપકારક કાર્ય કરી સંયુક્ત પ્રાંતમાં અનેક સંસ્થાઓમાં ચેતના પૂરી હતી, પરંતુ સૌથી મહત્વનું કામ હતું પરમ-આરાધ્ય શ્રી રામતીર્થજીના ઉપદેશોને સંપ્રેરીત કરી વ્યવસ્થિત રૂપમાં પ્રકાશિત કરવાનું. ઇ. સ. ૧૯૧૦માં છૂટક છૂટક શરૂઆત કરી, અંગ્રેજી અને ઉર્દૂ એમ બે ભાષામાં પ્રથમ એ પુસ્તકો દિલ્હીમાં છપાવા માંડ્યાં, અને છેલ્લે એમાં હિન્દી ભાષાનો ઉમેરો કરી, ઇ. સ. ૧૯૧૮માં 'શ્રી'

ગમતીય પબ્લીકેશન લીગ” નામની એક મંસ્થા લખનઉમાં સ્થાપી બની.

મારું સમર્પણુ તો ઘણું જૂનું, પણ બધા સાધકોને થાય છે તેમ મારી સાધનાના શ્રી ગણેશ થયા પછી દસેક વર્ષનો મન્યનકાળ રહ્યો, એ દરમિયાન “ શ્રી ગમતીય પબ્લીકેશન લીગ ”ની શરૂઆત મારે હાથે જ એઓશ્રીએ કરાવી, પણ અંગ્રેજી, ઉર્દૂ અને હિન્દી ભાષામાં કાર્ય કરવું મારે માટે વિષમ નિવડયું, અને એ બધા કાર્યભાર મેં છોડ્યો. સ્વામીજીએ મને સ્વતંત્ર વિચરવા અને એકાન્ત અભ્યાસ માટે એ પ્રવૃત્તિમાંથી છૂટો કર્યો ત્યારે સ્વપ્ને પણ કલ્પના નહોતી કે આટલાં વર્ષો પછી એવા જ પ્રવૃત્તિમય જીવનનો ભાર એકલે શરીરે આમ અકસ્માત ઉપાડશે પડશે. અસ્તુ !

ઉપર કહ્યું છે તેમ ‘ ઉત્થાન ’ની યોજનાનો ભાર પ્રસન્નતાથી સ્વીકાર્યો છે. સ્થા. શ્રી. અદ્વૈતાનંદજી અને માધવતીયજી જેવા વિદ્વાન મિત્રો અને ખીળ સહૃદયી લેખકોનો સહકાર એમાં પ્રથમથી જ મળ્યો. અમારા ત્રણેયના સન્નિમિત્રોએ ગ્રાહક મેળવવાનું કામ પોતાની સ્વેચ્છા અને શુભેચ્છાથી ઉપાડી લીધું, અને એ રીતે ઉત્થાનને આશાતીત સફલતા પહેલે વર્ષે મળી. લેખક-વાચકોના સુમેળ એવી રીતે થયો કે ઉત્થાન ચાલુ રાખવાનો સૌએ અનુરોધ કર્યો, અને મારે તો કેવલ વ્યવસ્થાભાર ઉપાડવાનો હતો, એટલે જ્યાં વિદ્વાન લેખક મિત્રો અને સેવાભાવી ગ્રાહકોએ અવિગત સેવા ચાલુ રાખી, એટલે મેં પણ એ સહર્ષ વધાવી લીધું.

આમ મારે ભાગે અવિગત કામ કરવાનું હતું અને છે. પુરૂં વાંચવાથી માંડીને એને અંગેના પત્રવ્યવહાર, માસિકો અને પત્રોની રચનાગી, અને એને અંગેનું બધું કામકાજ કયું, અને હજુ પણ ચાલુ રાખવામાં શ્રી ગુરુદેવને પ્રાર્થના છે કે તન-મનને નીરાગી રાખી એમાં જ નિર્વિકાર આત્મદષ્ટિની દૃઢતા રાખવાનું સામર્થ્ય આપે !

આટલું અંગત કહીને હવે ભાતી યોજના માટે વિચાર કરીએ.

અને નિરંકુશ આત્માનંદ છે એવી સમાજવ્યવસ્થાની, અને બાહ્ય જ્ઞાન તથા વૈભવની અનિત્યતાની એવી તો શિક્ષાપ્રણાલી ગોઠવી આપી હતી કે જો એ પદ્ધતિને જ શુ પૂર્વ કે શુ પશ્ચિમ પાછી સજ્જન કરે તો સુખ તો હસ્તામલકવતું છે એ નિશ્ચય છે । અસ્તુ ।

જમિનિએએ કાલની ગણતરી કરીને કાલનો મહિમા તડકા-ઝાયા જેવો, ત્રિગુણાત્મક માન્યો છે, અને એ રીતે યુગવિભાગ પાડી પ્રત્યેક યુગના કાલ ધર્મ પ્રમાણે માનવસમાજ પણ જ્ઞાન-અજ્ઞાનનાં અજવાળા-અધારા અવરગતિએ એમ નક્કી કર્યું છે, એ કાલ-પ્રભાવને લીધે ભગવાન કૃષ્ણાવતારની સ્વધામવાસ પછી બાગત વર્ષમાં દેવિકાલ આબ્યો, જૂના ધર્મ બુદ્ધાવા, પશ્ચિમની પાશવી સરકાગવાગી પ્રજાના આત્મી સ્વભાવના ધર્મેમાં દેખીતા વૈભવવિલાસની મોહિની જણાઈ, અને એના આકર્ષણે ભારતવર્ષની પ્રજાએ પોતાના સ્વધર્મ-ધર્મ તેવે ચડાવ્યા, અજ્ઞાનને જ જ્ઞાન માન્યું; અર્થ અને કામને નિત્ય માન્યા, અને આત્મી સપતિના દુર્ગુણોને શબ્દવ્યવહારમાં આવશ્યક માની પ્રપચ, દંભ, અસત્ય, સત્તાનોભ-એવા એવા આત્મવિનાશના લક્ષણોને સ્વભાવમાં વણી ગૂંથી સાચા સુખરૂપ અધ્યાત્મજ્ઞાનને એવું તો વિચાર્યું કે સતો અને સત્યાઓના આટલાટલા પ્રદાન છતાં પણ અજ્ઞાનનિદ્રામાંથી જાગીને ઠીસું જેવાની પણ એમને મનોવૃત્તિ થતી નથી ।

આ પ્રસ્તાવનો ઉદ્દેશ તો 'ઉત્થાન' કે 'ઉત્થાન' જેવું વાચન પૂરું પાડનારા સાહિત્યની અગત્યતા સમજાવવાનો છે. અમને હજી પણ લાગે છે કે સુખ-શાંતિ અને સદાચાર જ આપણો સ્વધર્મ છે, અને એનું પરિશીલન કેવલ અધ્યાત્મવિદ્યાના અભ્યસનમાંથી જ થવાનું છે । એટલા માટે જ ઉત્થાનને આવા વિષય સંમેગોમાં પણ ચાલુ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એને અમે પ્રથમથી એટલા માટે જ સાદસ રજી હવે કે એમાં લન-મન-ધનનો ભોગ આપવાનો છે, અને એ માટે અમે ઈશ્વરને

પ્રાર્થાએ છીએ કે તન-મનનો ભોગ આપનામા અમને અને ધનનો ભોગ આપવાની ઉત્થાનના સેવકોને એ શક્તિ આપે !

લવાજમ વધારવું જ પડશે અને હિસામની ગણતરી કગતા કેવલ મારગાના વધારવાનો નિશ્ચય કર્યો છે જેને આત્મા વાચનની કીમત આપવાની સદ્દશુદ્ધિ છે તેને આટલો વધારો વધારે નહીં લાગે, વર્ષ આખાના રૂા ૪-૪-૦ માં જે ઉત્થાનના વાચન મનનથી ચિત્તને નિત્ય શાંતિની થોડી ઘણી પણ પળો સાપડે, તો એની કીમત રૂપીઆ આના પાંચથી આઠી શકાય એમ નથી. અને હમણાં જ ઠાગગ વિ ખરીદી લેવાનો વિચાર હોવાથી, તા ૨૦, જુન, ૧૯૪૩ મુધીમા લવાજમ મોકલી આપનાર પાસેથી એમાંની પણ ચાર આના ઓછા મેવાનું નક્કી કર્યું છે

વિશેષ વિગત નિવેદન ૨ માં છે, ઉત્સાહ મંદ પાડવો, પ્રમાદ મેવવો, ધર્મકાર્યને ચર કરીને છોડી દેવું, એને ઉપાધિ મનની, એ બધા તમોગુણના લક્ષણ છે, અમે શ્રી ગુરુદેવને પ્રાર્થાએ છીએ કે આપણો ઉત્સાહ અદમ્ય રહે, આપણી જાગૃતિ સચેત અને નિત્ય રહે, આપણું ધર્મકાર્ય અવિનત ચાલુ રહે, અને એમાં જ આપણા શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસનનો સ્વાધ્યાય સચરાય એવી શ્રી કૃષ્ણની કૃપા દર્શિ હો !

પ્રસંગસ્ફૂર્તિ

૬૬

—કોટાઉદેપુરમાં શ્રીમંત મહાગજ સાહેબ તન્મયી થઈ તથા એને અંગે બીજા ઉત્સવો થયા.—કાઠિયાવાડની ગુપ્તપ્રયાગની જગ્યા ઉપર જતી છે તેને ઉઠાવી લેવાની તજવીજ ચાલુ છે —મહુવા-કાઠિયાવાડમાં સ્વા. જુમાન દની તજિયત ખગલ્ય હતી. મગજની નબળાઈ હવે ઠીક થતી જાય છે.—પાલીતાણાના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવમાં યાત્રાળુઓની સારી ભીડ થઈ હતી, નોકરોથી પણ થઈ હતી.—વાઘનેરમાં જડેશ્વર મહાદેવના સ્થાનમાં શ્રી અન્નચુતાચમ સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના મહારાણા શ્રી અમરસિંહજીના હાથથી થઈ.—દિ. બ. શ્રી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીને ૭૫ વર્ષ પૂરા થતા એમને દીર્ઘાયુષ્ય ઈચ્છી આત્મા સુધીની એમની સાહિત્ય સેવા માટે અભિનંદન આપવાનો મેળાવડો મુંબઈમાં થયો.—દક્ષિણ હુબલીના હોળીના પ્રસંગે સરથસ ઉપર મુસલમાનોએ પથરાનો મારો ત્રાસવતા નજીવું મખાલુ થયું. પોલીસે શાંતિ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો.—ગુજરાત કલ્યામણની યોજનાથી શ્રી. હંસા મહેતાએ મુંબઈમાં કામા ઓરીએન્ટલ ઈન્ડી-ટયુટમાં એક કલાપ્રદર્શન ખુલ્લું મૂક્યું.—ધંધુકામાં ત્યાંનાં કન્યાશાળાના હેડમિસ્ટ્રેસ ગં. ગ્વ. રેવા જાહેન મગનલાલ શુક્લે નામસંકીર્તનનું સપ્તાહ ઉજવ્યું.—દારકામાં યાત્રાળુઓ પામેશી લેવાતો કરવેરો ગાય-કવાડ સગરે માફ કર્યો.

૬૬

કોણ જાણે ?

卐

કોણ જાણે કોની એ આંખ ?

આ જ મને દહેતી ઇમારે;

કોણ જાણે પ્રીતિની પાંખ,

આજ કયાંથી કુટી સવારે ? કોણ જાણે,

કોણ ? પ્રેતિનો દૂત ? સ્નેહલ સંદેશો દહે ?

કોણ ? હશે અવધૂત ? તેહું મુજને મોકલે ?

આજ કોણે ઇંડયું એ બીન ?

ચિત્ત મારું ચોરી લીધું;

કોની એ માધુરીમાં લીન ?

રંદ ઉર ધાયલ કીધું, કોણ જાણે,

મહરામણની મોજ : સરિતા જશે માણવા ?

કરવી મારે ખોજ : વાતો કહાવી જેહણે,

આજ નવા જાગ્યા અભિલાષ:

દેશ એને જાણું છે મારે;

આજ તૂટે દુનિયાના પાશ:

જાણું એને મુક્તિકિનારે, કોણ જાણે,

મૂળજભાઈ પી. શાહ

卐

શ્રી આદ્ય શંકરાચાર્ય ની કર્મમીમાંસા

લેખક-શ્રી. નાનાલાલ દેવશંકર વેદ
(ગતાશ્થી ચાલુ)

શ્રી રાહુ ભગવાન વિવેકચૂડામણિમા જણાવે છે —
શ્રુતિપ્રમાણેકમતે. સ્વધર્મનિષ્ઠા
તેનૈવાત્મવિશુદ્ધિરસ્ય ।

વિશુદ્ધયુક્તે પરમાત્મવેદનમ્

તેનૈવ સંસાર સમૂલનાશ ॥ ૧૪૮ ॥

વેદોક્ત વર્ણાશ્રમ ધર્મના પાલનથી ચિત્તમાં રહેલા દોષો મોવાય છે, વિકારોનું બળ ઘટે છે, અપ્પાત્મ ભાવને ચોક્કસ મળે છે, શુદ્ધિ કે જે આત્મદર્શનની ચોખ્ખતા મેળવે છે તેમાથી મધ્ય વિદ્યેષનું જોર નીકળતું જાય છે, અને તે એકાગ્ર અને સૂક્ષ્મ બનતાં સૂક્ષ્મદર્શી સાધક આત્મદર્શન પામી કહે છે શ્રુતિ કહે છે —

દૃશ્યતે ત્યગ્યયા શુદ્ધયા મુક્તયા સુખમદશિભિ ॥

શી શકે છે—

અતોઽસૃક્ષ્મ પરમાત્મતત્ત્વમ્ ।
 નસ્થૂલદૃશ્યા પ્રતિપત્તુમર્હતિ ।
 સમાધિનાઽત્યંત સુક્ષ્મવૃત્ત્યા
 જ્ઞાતવ્ય માર્યૈરતિ સ્વક્ષ્મબુદ્ધિભિ ॥૨૬૦॥

આ વાત યુક્તિથી અને અનુભવથી પણ બધે એસતી આવે છે. આપણે જે જે કાંઈ કર્મ કરીએ છીએ, તે પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કામનાથી પ્રેરણા કરીએ છીએ આપણા હૃદયમાં અનેક કામનાઓ પડી છે કેટલીક તો પ્રસુપ્ત હોય છે. અનુકૂળ સંજોગ મળતા તેવી કામનાઓ ઉદ્ભવે યદ્યપિ રાગદ્વેષપૂર્વક આપણને તે તે કર્મોમાં જોડે છે. ઘણી કામનાઓ ઇચ્છાના અનેક રૂપો ધારણ કરી આપણા હૃદયને-બુદ્ધિને ખુદતી હોય છે, અને પોતપોતાના વિષયોમાં ગગમ્ભિ ઉત્પન્ન કરી આપણા મન બુદ્ધિ, પ્રાણને તે તરફ ખેંચા કરતી હોય છે અને છેવટે આપણા દેહને પણ તેવાં કર્મોમાં જોડે છે માણસના હૃદયમાં આ કામના, વાસના, વિચાર, સંકલ્પ, ઇચ્છા, અનેક વૃત્તિઓના રૂપમાં નિત્ય વદ્યા ઠનતી હોય છે અને ગગદ્વેષ પોતપોતાના વિષયોમાં ઉપજાવ્યા કરતી હોય છે વૃત્તિઓના આ મુક્ત પ્રયાગને જાણવો, સંગ્રહવો અને તેના ઉપર કાબુ મળવો, તેનાથી ઉપજતા રાગદ્વેષને વરા ન થવું એ કાંઈ જેવું તેવું કામ નથી. આપણા મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો અને પ્રાણને ગચન કરી નાખનારી અને છેવટે સ્થૂલ દેહને પણ પોતાના ઇષ્ટ વિષયના કર્મોમાં ગગદ્વેષ પુર સં જોડનારી આ કામના કયાથી ઉદ્ભવે છે ? આ સુપ્ત-પ્રસુપ્ત અને વિચિત્ર કામનાઓ-વાસનાઓનું મૂળ કયા છે ? આ કામનાનું સર્વાંશે દહન કેમ થાય, ક્યારે યાય વગેરે પ્રશ્નોના સમાધાનકારક ઉત્તર અધ્યાત્મવિદ્યાથી જ મેળવી શકાય છે આ કામનાનું દહન મદ્દાદેન શિવે કયાની પુરાણકથા છે કામનાનું મૂળ અધ્યાત્મવિદ્યાએ અવિદ્યા જાણાવી છે અવિદ્યા એટલે બેદબુદ્ધિ ઇન્દ્રિય, પ્રાગ, મન, બુદ્ધિના

સ ધાતરૂપ આ દેહને જ આત્મા માની લેનાની શુદ્ધિ. આ બેદશુદ્ધિથી કામના, રાગદ્વેષન જોર મળે છે અને તેવા જોગથી પ્રેમયયો મનુષ્ય કર્મ-પ્રવૃત્તિમા પડે છે આમ અવિદ્યા, કામના, અને કર્મ એ ત્રણની પગ-પગ ચાલ્યા કરે છે આ અવિદ્યા અને કામનાથી સ પૃક્ત જે કર્મો છે તે દૂષિત છે, ત્યાજ્ય છે, કેમકે એના કર્મોથી નથી ચતી ચિત્તશુદ્ધિ નથી પમાતુ ચતાર્થજ્ઞાન, કે નથી સધાતો મોક્ષ, પડી લાને તેના ૧, દેવચજ્જન હોય ભજન હોય ચત્રયાગાદિ હોય, સ્નાન હોય, ઘન ૧૫, કે પ્રાણાયામાદિ સહ્યાગના પ્રકારો હોય કે વ્યવહારદૃષ્ટિએ ઉચા મનાતા કર્મો હોય આ દેવચજ્જનાદિ કર્મો કેવળ નિષ્કળ કે નિરર્થક છે એમ કહેવાનો આત્મ્ય નથી પરંતુ એના કર્મોથી જ મોક્ષ સધાતો નથી એવા કર્મો દેહાભિમાની ડાંબે નિષ્ઠામળાવે કરવાના છે ૬૫૮ અને નેટ્યુ આધુ કરતા રહી તેમ જ જાને તેટલી કામનાઓની ટાળતા રહી શુદ્ધ બાવે તેવા કર્મો કરવા જોઈએ એ સાધનાઓને જ સાધ્ય માની લઈ તેમા જ રાગદ્વેષ માથી કામનાઓના જાળાને વધારવા નહિ આચાર્યશ્રીએ જ્યાં જ્યાં કર્મના ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો છે ત્યાં ત્યાં એ કર્મના હેતુભૂત અભિમાન અને કામનાનો ત્યાગ સમજવાનો છે. મુમુક્ષો કામત્યાગ પય પ્રધાન નાધનમ્ (મુડકભાષ્ય ૩-૨). તેઓશ્રી ઉપદેશસાદસી પ્ર ૧૫-૮ મા જણાવે છે કે—

जात्यादीन् सपरित्यज्य निमित्त कर्मणा युधः ।

कर्महेतु विरुद्ध यत् स्वरूपशास्त्रतोस्मरेत् ॥

અહીં ગીતાકાગ મમત્વ ને કહે છે તેનો લાવાર્થ એવો છે કે ક્રિયાના પરિત્યાગ માત્રથી અકાર્ય ને પ્રોક્ષ તે પમાતો નથી. કર્મના નિમિત્ત ને જ્ઞાતિ આદિનું અભિમાન તેનો પરિત્યાગ અને શાસ્ત્રાનુસાર સ્વરૂપચિંતન કરવા નોંધાયે. સૂર્યકામપરિત્યાગં ચ સર્વં કર્મ-સન્યાસ સિદ્ધો મયતિ । (ગીતાલાઘ્ય અ ૬ સ્તો ૪) ખરી રીતે નોંધાયે તો જણાય છે કે કર્મ તો આતર તેમ બાહ્યરૂપે અભિવ્યક્ત થતું

એક કાર્ય છે. અને તેનો નાશ કારણના નાશ વગર બની શકતો ન હોવાથી ખરો કર્મત્યાગ તે તેનાં કારણરૂપ અભિમાન અને કામનાના સર્વતઃ નિઃશેષ ત્યાગ વગર થઈ શકતો નથી. કામનાનો પરિત્યાગ જ્ઞાન અને વિરાગનાં જોર વગર થઈ શકતો નથી. સતશ્લોકીમાં તેમણે અગ્નિ સૂક્તમાં લોકાંને સ્પર્શી શકે છે બીનાંને નહિ, તેમ વૈરાગ્યથી શુદ્ધ થઈ ગએલાં ચિત્તને કામના વગેરે દોષોથી લીનાંને નહિ-જ્ઞાનાગ્નિ સ્પર્શી શકે છે એમ કહી સિદ્ધાન્ત બાંધ્યો છે કે તસ્માત્ શુદ્ધો વિરાગઃ પ્રથમ-મભિહિતસ્તેન વિજ્ઞાનસિદ્ધિઃ ॥ અર્થાત્ કેવળ કર્મનો સ્વરૂપતઃ ત્યાગ એ અર્થમાં તેમના કર્મત્યાગના ઉપદેશનું મર્મ નથી. આતરત્યાગ અને બાહ્યત્યાગ અને તે પણ વિશુદ્ધ વિરાગમૂલક-ખોટા મોહાવેશ, અજ્ઞાન, અશક્તિ, ગૃહકલ્હ કે દુઃખમૂલક નહિ એમ ઉભય વિવક્ષિત છે, અંતરમાં અહંભાવ અને તેની તમામ સંતતિ-અભિમાન, મમતા, કામના, વાસના, રાગદ્વેષ તેનો ત્યાગ અને તેની પરિપાક અવસ્થાથી સ્વતઃકક્ષિત થતો બાહ્યત્યાગ પૂર્ણ મુમુક્ષા અને ઉપરતિ પૂર્વક એ ઉપદિદિદ્ધા સમન્વય છે, પ્રવજ્જ્યાનો અર્થ પણ સર્વવિધ એવાણાત્યાગ એ મુખ્ય છે. એ જ સર્વકર્મનિવૃત્તિ એ જ પારિવાર્ય. આત્મલોકાર્થિનઃ સર્વેષામણિ નિવૃત્તિઃ પારિવાર્યઃ બ્રહ્મવિદો વિધીયત । (જી. ૪-૪) કામના વિવશ દેહાભિમાની કર્મરત મનુષ્યોનો અધિકાર પ્રવજ્જ્યામાં નથી પણ કર્મમાં છે. આચાર્યશ્રી કાંઈ સર્વેને કર્મનો પરિત્યાગ કરી સંન્યાસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ કરતા નથી. એમનો સર્વ ઉપદેશ અધિકાર પગલે ધટાવવાનો છે. શ્રુતિ સ્મૃતિમૂલક એમણે કરેલું સંન્યાસવિધાન તેના યોગ્ય અધિકારી માટે છે. જ્ઞાન વિરહિત સંન્યાસ એમને માન્ય નથી. સંન્યાસ સંબંધમાં ભગવાન ભાષ્યકારે પ્રસ્થાનત્રયીનાં ભાષ્યમાં સ્થળે સ્થળે ઘણું લખ્યું છે. એ સર્વનાં વાચનથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમન્વય છે કે સંન્યાસ-કર્મ સંન્યાસ-એ શબ્દથી હાથ દેટલેક સ્થળે તેનું જે વિકૃત

સ્વરૂપ જોવામા આવે છે તે વિવક્ષિત નથી જ, વિવિદિયા સંન્યાસ પણ હાલ વિગ્રહ મ્યજે જોવામા આવે છે, તો વિદ્વત્સંન્યાસનાં દર્શન તો સુદુર્લભ જ હોય. એના ખરા સ્વરૂપ તો ગ્લા પુસ્તકોમાં અને બહાર તો એ સંન્યાસધર્મના અનુષ્ઠાતાઓના દોષોથી વિકૃત સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે. શાસ્ત્રપ્રતિયક્ષથી હીન બિચારા મનુષ્યો માની લે છે કે એવો જ સંન્યાસાશ્રમ શાસ્ત્રવિદિત દશે કર્મસંન્યાસ-સર્વકર્મસંન્યાસ એ સંબોધથી નિષ્ક્રિય આત્મસ્વરૂપે અવસ્થાન, આત્મા અકર્મ છે, દેહેન્દ્રિયાદિ સંધાતપ્રકૃતિ સક્રિય છે આ દેહાદિને આશ્રમે ગ્રહેયુ કર્મ અજ્ઞા નથી અક્રિય આત્મામા અધ્વારોપાય છે, અને મનાય છે કે " હું કર્તા છું માનુ આ કર્મ છે, મારે આનુ રૂળ ભોગવવું જોઈએ " તેમ જ દેહેન્દ્રિયના વ્યાપારને શાન્ત પાડી ' હું કાષ્ઠ કરતો નથી, ચૂપ બેઠો છું, સુખી છું " એવું અભિમાન રખાય છે આ કર્મગંધિત અવિક્રિય આત્મામા દેહેન્દ્રિયાદિ સંધાનના કર્મનો અધ્વાસ જોને ટળી ગયો હોય છે, તે જ ખરા પરમાર્થ સંન્યાસી છે સર્વકર્મસંન્યાસનો મુખ્ય અર્થ કર્મગંધિત અવિક્રિય આત્મસ્વરૂપમા જ નિષ્ઠા-અર્થાત્ સંન્યાસ એટલે જ્ઞાન જ ગીતાજ્ઞાના " નૈશ્કર્મ્ય સિદ્ધિ પરમાં સંન્યાસેનાધિ-ગચ્છતિ " એ શ્લોકના બાળ્યમાં " સંન્યાસ " એ પદનો અર્થ સમ-ભવતા તેઓ લખે છે કે સંન્યાસેન, સમ્યગ્દર્શનેન, તત્પૂર્વર્વર્ણયા સર્વકર્મસંન્યાસેન "

મુ ૩૩ ઉપનિષદ ૩-૨-૬ સંન્યાસયોગાત્ સર્વકર્મપરિત્યાગ લક્ષણાત્ યોગાત્ કેચલ બ્રહ્મનિષ્ઠારૂપાત્ યોગાત્

મુ ૩૪ ઉ ૩-૨-૪ નાયમાત્મા ઘલદોનેન લભ્યો ન ચ પ્રમાદાત્ તપસી વાપ્યલિંગાત્

શાક-બાળ્ય—“ તપો અવજ્ઞાનમ્ ” લિંગ-સંન્યાસ સંન્યાસ રહિતાજ્ઞાનાન્નલભ્યતે ।।

સાધન દશામાં જે સંન્યાસનું વિધાન છે તે પણ જ્ઞાનસાપેક્ષ છે. સંન્યાસનું એ જ્ઞાન પરોક્ષ હોય છે એટલું જ. આનન્દગિરિનો અભિ

પ્રાય ટાંકવા જેવો છે. શ્રી ગીતાજીના અ. ૨ શ્લોક ૨૧ માંની ભાષ્ય-
દીકતો શેષ ભાવાર્થ લખતાં તેઓ જણાવે છે કે

सर्वव्यापारोपरात्मनः संन्यासस्या विक्रियात्मज्ञानाधिरों-
धिर्वात प्रयोजकज्ञानयतोर्ध्वे संन्यासेऽधिकारः-सम्यग्ज्ञान-
वतस्तत्रैवैवे स्याभाविके फलात्मनि ॥

પ્રયોજક જ્ઞાનનો અર્થ એમણે જ ગી. અ. ૫ ની ભાષ્યદીકામાં
જણાવ્યો છે :-

सर्वोऽपि द्वैतप्रपञ्चो न्यस्तुभूतो मायाविद्यामत्वात्-
आत्मा तु अविक्रियोऽद्वितीयो वस्तुसन्निति प्रयोजकज्ञानम् ॥

આર્વાં સર્વે કંડો વાક્યોથી સમજાય છે કે ભગવાન ભાષ્યકાર
સંન્યાસ એટલે કેવળ કાયાપરિધાન, મુંડન, લિહાટન કહેતા
જ નથી. પરંતુ બ્રહ્મસંસ્થ પત્રિત્રાડ-સોદેપણા વિરેપણા અને
પુત્રેપણા એ એપણાત્રયીની નિવૃત્તિ જેને યદ છે તેવો સંન્યાસી. જ્ઞાન-
મર્લાવેરાગ્યયુક્ત પરમાર્થ સંન્યાસીઓ તેમને અલિખત છે બાકી કેવળ
કુશલા દ્વલ્લવાર્તાયાં બ્રહ્મની, મોક્ષની વાતો જ કંવામાં કુશળ
અને રાગદ્વેષ અલિખાનથી હાડોહાડ ભરેલા અને પ્રસંગ પડે “વૃત્તિ-
હીનાઃ સુરાગિણઃ” બની જાય એવા મિથ્યા સંન્યાસીઓ કે માનસિક
ત્યાગની વાતો કરેનારા ગૃહસ્થો કે હરકોઇ

“नेप्यज्ञानतमा नूनं पुनरायान्तियान्ति वै” ॥

અજ્ઞાનતમ-અત્યંત અજ્ઞાન છે અને જન્મમરણના ફેરામાં ફર્યા
કરે છે, એમ આચાર્યશ્રીએ પોતે જણાવ્યું છે. અપરોક્ષ બ્રહ્મસાક્ષા-
ત્કાર વિધિપૂર્વક સંન્યાસ લીધા વિના ચતો નથી; અસંન્યાસીને જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થતું નથી. બ્રહ્માત્મેક્યનો અપ્રતિબદ્ધ દદ અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર
ગૃહસ્થને નહિ બલ્કે ત્યક્તૈપણ્ય પ્રવાજક સંન્યાસીને જ થઇ શકે, એવો
એમનો આગ્રહ છે તે વિશેષક કર્મના ત્યાગરૂપ સંન્યાસવિષયક છે;
કાયાપ પરિધાનમાત્ર વિષયક નહિ. જેમ સંન્યાસ એટલે કેવળ બાહ્ય

વેળ નહિ તમ જ્ઞાન એટલ કેવળ શબ્દરાશિ નહિ, તેઓથી વિવેક
ચૂડામણિમા જળાવે છે કે -

મગચ્છન્તિ વિનાયાન ધ્યાધિરૌપધશઙ્ગત ।

વિનાયરાક્ષાનુમય પ્રહ્લશબ્દે ન મુચ્યતે ॥

અકૃત્યા શત્રુમહાર મગત્યાતિલભૂમિયમ્ ।

રાજાહમિતિ શબ્દાન્ના રાજામધિનુ મર્દન્તિ ॥

અકૃત્યા દૃઢયધિલયમદ્વાત્યા તત્ત્વમાત્મન ।

યાદ્યશબ્દ કુતો મુક્તિ મુનિ માત્રપલૈનૃણામ્ ॥

તમજ વૈખરી વાણી શબ્દોના પ્રવાહ, વ્યાખ્યાનકુશળતા, વિદ્વતા
અ પ જ્ઞાન નથી, એથી મોક્ષ નથી આથી સિદ્ધ થાય છે કે જાણ
વેળ કે જાણશબ્દાંબળ પૂર્ણજ્ઞાનવૃત્તિહીન શબ્દજ્ઞાન એ સન્યાસ
નથી અને જ્ઞાને નથી કિંતુ તથ વિગમઆદિ સાધન સપત્તિના અવિ
રિહન્ત દૃઢ અભ્યાસપૂર્વક જ્ઞાનેવા તત્ત્વનો પરોક્ષ સાક્ષાત્કાર, અને એ
સાક્ષાત્કાર પરિપક્વ, દૃઢ અપ્રતિહત અપરોક્ષ ધરને શાસ્ત્રવિધિ પૂર્વક
સન્યાસ, એ જ્ઞાન અને એ સન્યાસ એમને વિવક્ષિત છે

વિવેક પશુ ધ થી જહાર પ્રવળ્યા લેવાને અચકત ગૃહસ્થને
મોક્ષનો ઉપાય જતાવર્તા તેઓથીએ શતસ્પોષીમા તિષ્ઠન્ ગદ્દે
ગ્રહેશો-એ શ્લોકમા સારો ઉપદેશ આપ્યો છે આપણે જોયું કે
આચાર્યશ્રીએ સવેને વેદપદ્ધત, વેદાન્ત ધર્માચરણ પોતપોતાના પક્ષ
અને આશ્રમને ઉચિત વ્યવહારનો ઉપદેશ આપ્યો છે જે સાધક
હોય તેને પણ અપકર સાધન-શામા કર્મત્યાગ વિદિત નથી વિવિ
દિધા સન્યાસમા પણ આશ્રમધર્મનું પાલન જ શ્રૌતસ્માત્ કર્મો
નિષ્કામભાવે સર્વેએ કરવાના છે નિષ્કામ કર્મ જહાગાનનું વિરોધી
નથી કર્મ અને સાધન માત્રનો ઉદ્દેશ કેવળ એક અદ્વિતીય જહાવન
ગતિ એ જ હોવો જોઈએ આત્મવાજ અર્થેજ વેદવાદ સ્મૃતિઓ
અને તદ્વક્ત કર્મોનો ઉપયોગ છે એમ તેમનું કહેવું છે. પરોક્ષ જ્ઞાન

પરિપક્વ થઈ અપરોક્ષ થાય ત્યારે સિદ્ધાવસ્થામાં અવાય છે, આ અવસ્થામાં સર્વ પદાર્થમાં અને સર્વ ક્રિયામાં સર્વત્ર સર્વદા બ્રહ્મદર્શન સ્વભાવસિદ્ધ રહે છે. એવી બ્રહ્મજ્ઞાની, બ્રહ્મનિષ્ઠ વ્યક્તિ માટે વિધિ-નિગેધનો અવકાશ નથી. એ તેમના કિંકર છે. તેઓને પોતા માટે કંઈ કરવા જેવું રહેતું નથી. જગતના મંગળ અર્થે તેઓ કવચિત્ કર્મ કરે છે. એવા જ્ઞાનીઓનું વર્તન એક રૂપ હોતું નથી, પ્રારબ્ધાનુસાર વિવિધરૂપે તેઓ વ્યવહારે છે. એવા હૃવન્મુકત પુરુષોનાં લક્ષણો ભગવાન ભાષ્યકારે નિરૂપેલાં છે. તે જ્ઞેતાં જગ્યાય છે કે તેઓ અક્રિય શૂન્યાવસ્થામાં રમતા નથી. નિષ્ક્રિય બ્રહ્માત્મદર્શનમાં રહે છે અને પ્રારબ્ધાનુરૂપ વર્તે છે. એમનાં કર્મને ‘કર્મ’ એવી સંજ્ઞા જ નથી આપતા, એ કર્માભાસ જ્ઞાનનો અવિરોધી છે. એવાં કર્મ જ્ઞાની કરે તેથી જાદુકર્મસમુચ્ચયવાદ સિદ્ધ થતો નથી. તેઓથી કહે છે કે—

અવિદ્યાકામચોજં દિ સર્વમેયકર્મ અને નાદંકારાભિનધોનિ
કર્માણિફલારંભકાણિ નેતરાણિ એ કથન અનુસાર આત્મવેતા-
ઓનાં કર્મ કારણભૂત હોતાં નથી-કેમકે અદંકાર ફલાર્થિત્વ
યિચેતેનાત્મચેદિતઃ ॥ “ જ્ઞાનોત્તર કર્મની અનાવરણ્યતા તેઓએ
કહી છે. જ્ઞાનીઓએ આમરૂઢાંત સ્વધર્મોક્ત કર્મ કરવાં જોઈએ ” એ
વગેરે કથન બ્રમભૂલક છે. પરમાર્થજ્ઞાની પુરુષો તો—

જ્ઞાન્તા મહાન્તો નિયસન્તિ સન્તોયસન્તચલ્લોક દિતંચરન્તઃ ।
તીર્ણાઃ સ્વયં મીમ મયાર્ણયંજના ન દેતુનાન્યાનપિતારયન્તિ ॥
અયંસ્વભાવઃ સ્વત પથ યત્પરશ્રમાપનોદ પ્રવર્ણમદાત્મનામ્ ।
સુધાંશુરેપસ્થયમર્કકર્કશ પ્રમાભિતતા મયતિ ક્ષિતિકિન્દ ॥

વિવેક ચૂડામૃણિ ૩૭-૩૮

જગતનાં કલ્યાણ અર્થે જ વિચરે છે. બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો અવિદ્યા-
અને કામનાથી પ્રેરાઈને કર્મ કરતા નથી. પુષ્પમાંથી જેમ સુવાસ
સ્વભાવથી જ પ્રસરે છે તેમ તેઓનાં પુણ્યકર્મો સ્વતઃ થયાં જાય છે.

પૂર્વવત્ કર્મમા લાગ્યા પણ રહે છે એમ તેઓ જાણાવે છે તેમજુ
પોતાનું વર્તન જીવન લોકસમુદાયક પ્રવૃત્તિમય હતું. અંતઃક્રમના,
લોકસિદ્ધાન્ત, વેદમાર્ગ સ્થાપન, શ્રુતિ સમન્વય ઇત્યાદિ કર્મો તેમણે
કરેલાં જ છે. એમના જેવા જ કર્મો શ્રી ગૌડપાદ, ગોવિન્દપાદાચાર્ય
તેમજ ખીમ્ન સંન્યાસીઓ કરી ગયા છે તેઓ નિવિનિગેધથી પણ હોય
છે. તેમને પોતા માટે માટે કાંઈ કંઈવાનું હોય નથી. જ્ઞાનોત્તરકર્મ
તેઓએ કરવાં જોઈએ એવો વિધિ નથી. એ અવસ્થામાં
પ્રારબ્ધવશાત્ લોકમંદુર્ય કર્મ થયાં કરે છે. એ અવસ્થામાં
કર્મ નથી એમ નથી એ કર્મ તે પરમાર્થ નજરે અકર્મ જ હોય છે.

સક્ષેપમાં તેમની કર્મભીમાત્માનો સા. મર્મ નીચે પ્રમાણે છે

- (૧) મોક્ષ દૃષ્ટિએ જ્ઞાન અત્રે કર્મ ઉભય તુલ્યમય નથી. કર્મ
જ્ઞાનથી એક પરબુ પાછળ છે મોક્ષ તો જ્ઞાનેતરવ્ય છે કર્મ-
કાર્ય નથી.
- (૨) કર્મ એટલે પોતપોતાના વર્ણ અને આશ્રમને ઉચિત
ધર્મચરણ
- (૩) કામ્યકર્મોના પરિત્યાગ કરી વેદોક્ત કર્મોનું સારી પેઠે પાલન
જરૂર છે
- (૪) એ સર્વે કર્મોથી પિંડ અને પિંડોપજીવી જુદા વિશુદ્ધ થવા
જોઈએ અને એવી વિશુદ્ધિ અર્થે નિષ્કામકર્મની જરૂર છે.
- (૫) શરીર, મન, જુદા, પ્રાણ એ શુદ્ધ સાત્ત્વિક થવા વિના જ્ઞાનોદય
થતો નથી
- (૬) અદ્યાત્મીય પ્રવૃત્તિ-સકામ કર્મોના પરિત્યાગ કરવો જોઈએ.
- (૭) અવિદ્યા અને કામના જેમને હોય તેમજે શ્રીતસ્માત્ કર્મો
અવરય નિષ્કામજાવે કરવાના છે,
- (૮) જ્ઞાનપૂર્વે તેમ જ્ઞાનોત્તર કર્મને સ્થાન છે. જ્ઞાનપૂર્વે નિત્યશુદ્ધિ
અર્થે અને જ્ઞાનોત્તર તે જ્ઞાનમાયી સ્વતઃ ઉપજી આપતું
જ્ઞાનસમકા રીન-જ્ઞાન૩૫ જ અકર્મ તે કર્મભાસ

વિના મુક્તિ મળી શકે નહીં; ત્યારે તેનો અર્થ વાસના મુક્ત કર્મ એવો થાય છે. પણ પ્રવૃત્તિનો બીજો અર્થ કર્મભાવ પણ થાય છે, પછી તે સદામ હોય કે નિષ્ઠામ, સદામ પ્રવૃત્તિથી સંસારચક્રમાંથી છુટકારો નહીં પણ નિષ્ઠામ પ્રવૃત્તિ, ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે પ્રવૃત્તિ મોક્ષવિરોધી નથી. તેથી ચિત્તશુદ્ધિદ્વારા મુક્તિ થાય છે. પ્રવૃત્તિ શબ્દ આ વિશાળ અર્થમાં વાપરતા આપણને જણાય છે કે મનુષ્યના સ્વભાવ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે જે જ માર્ગો પરમસાધ્ય તરફ લઇ જનારા હોઈ શકે નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત. આ જે મુખ્ય માર્ગોત્તરી શ્રી. ગીતાછમાં સાંખ્ય અને યોગ આવી ચડ્યાં આપવામાં આવી છે. નિવૃત્ત માર્ગના પ્રકૃતિબોધાનુસાર પેટા વિભાગો ૪૦વામાં આવે છે, જ્ઞાનયોગ, ક્ષત્રિયયોગ, ગાંધાર્યયોગ, વિ. જેઓ સાધન તરીકે આ માર્ગોમાંથી કોઇ પણ એક માર્ગનો આશ્રય લે તેઓ પોતાનો સર્વ સમય અધ્યયનમાં, અને ઉપાસનામાં જ ગાળે છે. ચિત્ત એક જ હોવાથી તેની બીજી શક્તિઓનો સદંતર ત્યાગ તો થઇ શકે જ નહીં તેમ તેવો ત્યાગ ઈચ્છનીય પણ નથી. તેથી આવા પુરુષો પણ પોતાની ક્રિયાશક્તિનો આવિર્ભાવ ધર્મપ્રચારદ્વારા, ગદ્ય, પદ્ય, સાહિત્ય, ચિત્રકળા, સંગીતકળા, વિ. દ્વારા કરે છે. આવા પુરુષોનું કર્મ આંતરજીવનરૂપી હોય છે. પ્રવૃત્તિ-માર્ગના અવલંબીઓની ક્રિયાઓ બાહ્ય જીવનરૂપી હોય છે (શાસન વ્યાપાર, ખેતી, આકરી વિ.) નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત માર્ગોના અનુયાયીઓમાં આ ફરક હોય છે પ્રવૃત્તમાર્ગી પણ યોગે સમય તો ઉપાસનામાં શાસ્ત્રાધ્યયનમાં ગાળે છે, ને ગાળવો જ જોઈએ. વ્યવહારમાં જે માર્ગની અધિકતા દેખાય તે ઉપરથી તેને એક વિશિષ્ટ સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. પ્રત્યેક માર્ગમાં અન્ય માર્ગોના તત્ત્વો પણ ન્યૂનાધિકાંશે અંતર્ભૂત હોય છે જ. આ માર્ગો આરંભમાં જુદા દેખાય છે. પણ છેવટે તેઓનું સંગમિત્વ સ્થાન એક જ છે. મનુષ્યજાતિની આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં સહાય કરવા ખાતર આવી વિધ વિધ વૃત્તિઓવાળાં મનેને

યોગ્ય જોગક પુરો પાડે એવી સાધન પદ્ધતિઓ હોવી જોઈએ. અધિકારગુણસાર મનુષ્યને માર્ગ બતાવવો જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે જ વિકાસ કરે જાય છે. આખરે તો હરેક મનુષ્યે પોતે જ પોતાની જાતને શિક્ષણ આપવાનું છે. મહાત્મા સંજોગો મદદ કરી શકે. કોઈ પણ શિક્ષક બાગકને શીખવી શકે નહીં. શિક્ષકની ફરજ તો તેને જોઈતા અનુકૂળ વાતાવરણમાં મૂકવાની ને તેની પ્રગતિના માર્ગમાં જે અંતગતો હોય તેને દૂર કરવાની છે. વૃક્ષના છોડને ઉગાડવા માટે શરૂઆતમાં તેની આસપાસ વાડ કાપી પડે છે. તેને પાણી, ખાતર પૂરું પાડવું પડે છે આટલી સહાય બહાન્યો આપી શકાય. પણ તેની વૃદ્ધિ તો સ્વયં આનન્દિક પ્રેરણાથી જ થાય છે. માટે ખરો શુરુ તો અતઃકાલે છે એ જ્ઞાનમાં મગ્નવું. બીજા બધા ઉપગુરુઓ. આ સ્વાત્મિક સિધ્ધાંત મનમાં રાખી આપણને જે માર્ગ અનુકૂળ હોય તે શિક્ષણ કરવો પણ તેની સાથે મતાધરતાનો ત્યાગ કરવો. આપણને જે પંથ અનુકૂળ છે તે બીજાને પણ હોવો જ જોઈએ, આવા સંકેપિત વિચારને તિલાંજલિ આપવી. સર્વધર્મો માટે, સર્વ સપ્રદાય માટે, સર્વ પથો માટે, ફક્ત સહિષ્ણુતા જ નહીં પણ સ્વીકારની ભાવના કેળવવી ઉચ્ચતમ આદર્શ તો એ છે કે સર્વ મનુષ્યોમાં જ્ઞાન, ઈચ્છા, ક્રિયાશક્તિઓનો એક સંગ્રહો વિકાસ થાય પણ આવી સ્થિતિ તો વિરલ પુરુષો જ પ્રાપ્ત કરી શકે. સામાન્ય રીતે એક શક્તિની પ્રધાનતા રહેવાની. પણ તેથી બીજી શક્તિઓ તરફ ઉદાસીનતા ન જોઈએ. દૃઢતાના વિકાસ વિના કેવળ શુદ્ધ જ્ઞાન નકામું તેમ જ્ઞાનહીન ભકિત પણ દેહજામાં ને નેવજાપણમાં પશ્ચિમે છે. જાગૃત્તીઓને વિચારબળથી કાણુમાં રાખતા શીખવું જોઈએ. સારી ઉર્મિઓ દૃઢતાથી ઉદ્ભવે પણ તેઓને ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ બુદ્ધિદ્વારા આપવું. તેમ જ જ્ઞાન અને ઇચ્છા શક્તિનો વિકાસ હોય પણ ક્રિયાશક્તિનો અભાવ હોય તે પણ એકાગ્રી જીવન કહેવાય. કેવળ જ્ઞાનમાં ને કેવળ

લક્ષિતમા જ સર્વ સમય માં જાતી વૃત્તિ વાય અને કર્મ કંઠી વખતે વિશેષ થાય તે પણ એકદેશીયજ્ઞાનું ચિહ્ન છે. મન ઉપર મંપૂર્ણ આધિપત્ય પ્રાપ્ત કર્યું ત્યાર કહેવાય જ્યારે આપણી ઈચ્છાનુસાર આપણે તેનું ધ્યાનમાં અથવા કર્મમાં લગાડી શકીએ જે શક્તિનું ૧૫ ભાગ પ્રાધાન્ય હોય તે પ્રમાણે યોગ માર્ગનો નિર્ણય કરી ચિત્તની શક્તિ આનો ૫૫ યથાશક્તિ વિકાસ કરવો. બીજી શકે તેટલો નવ્ય કરવાના પ્રયત્ન કરવો. એ સર્વાંગી ઉન્નતિ માટે આવશ્યક નિર્મિતિ માર્ગના અવલંબીઓની વૃત્તિઓ અધિકારે અતર્ક્ય રહેવાની અને યોગ વખતે માટે જ બહિર્મુખ થવાની, ઠાણ કે તેઓનું જીવન વિચારપ્રધાન, જ્ઞાનપ્રધાન, ધ્યાનપ્રધાન હોય જે એક રેખાનિક પાય દ્વારા વર્ષ પ્રયોગશાળામાં ગણીને નૂતન સંશોધન કરી શકે છે. જ્ઞાન આપનારના વધારે સમય જ્ઞાન મેળવવા કરવામાં ને તે ઉપર મનન અને નિદિધ્યાસન કરવામાં જાય તે સ્વાભાવિક છે. પ્રવૃત્ત માર્ગના ઉપામકોની વૃત્તિઓ ધણે ભાગે બહિર્મુખ રહેવાની, એકદુર કર્મ પણ અતરજીવન સ્પર્શી, ખીજનું બહિર્જીવન સ્પર્શી.

આ જિલ્લ જિલ્લ યોગમાર્ગોની સારત પ્રજ્ઞાવિકાઓમાં રેવિધ્ય હતા અમુક સદ્ગુણોની સવમા સમાન આવશ્યકતા છે તે અભ્યાસ ને વૈનગ્ય. કર્મયોગીએ સદ્ગુણોના ગંભીર કર્મના કળને ત્યાગ કરવો જોઈએ ત્યારે જ કર્મદાન સિદ્ધિ મળી શકે છે.

લક્ષિતમાર્ગના સાધકે અવ્યભિચારિણી લક્ષિતનો આશ્રય લેવો સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, સર્વ વ્યાપક ત્રેમમય દરિયું ચિત્તવન કરવું તે નિગતર કરવું, કાલજ્ઞ પણ અન્ન વિચારે મનમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે બક્ષિત વ્યભિચારિણી થઈ. ગજયોગીએ પણ પ્રકૃતિના જુદા જુદા સ્વરૂપોનો અનુભવ કરી છેવટે પુરુષની સ્વતંત્રતા અને નિલેપતાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. જ્ઞાનમાર્ગમાં સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે, એક આત્મા જ સત્ય છે એ વિચાર પ્રથમથી જ દૃઢ કરી સ્વસ્થપા-

નુસૂતિ મેળવવી જોઈએ. શાકતમાર્ગમાં પણ માનસિક ત્યાગ અને અભ્યાસ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

પ્રત્યેક માર્ગમાં બતાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવું તે અભ્યાસ. આ બંનેની અનિવાર્ય આવશ્યકતા. પ્રભુ વૈગર્હની સિદ્ધિ માટે કયા કયા દૈવી સંપત્તિના ગુણોનો વિકાસ થવો જોઈએ અથવા વૈગર્હ દદ થયો હોય તેવા પુરુષમાં કયા કયા લક્ષણો હોવા જોઈએ તે જાણવું જરૂરનું છે. પ્રત્યેક સાધકના મનની અંદર બે પ્રકારની વિરોધી શક્તિઓનું સંઘર્ષણ સાધનની પ્રાથમિક ભૂમિકામાં આવ્યા જ કરે છે અમુક વૃત્તિઓ ઊર્ધ્વ ગતિ કરાવે તેવી હોય છે અને અમુક અન.પતન કરાવે તેવી હોય છે આ બંનેનું સત્રામગ્રાહન તે આપણું અત કમ્બ શ્રેયોમાર્ગના સાધકો આ યુદ્ધમાં વીનતાથી ભાગ લે છે અને આખરે વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રેયોમાર્ગના, અનુયાયીઓ વિષયોની ક્ષણિક મનોહરતાના પ્રયોજનનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. આ ઉભયમાર્ગને શ્રી ગીતાછમાં દૈવીસ પત્તિ અને આસુરી સંપત્તિના માર્ગો કહેવામાં આવ્યા છે. અન્ય ધર્મોમાં પણ આનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ખ્રિસ્ત ધર્મમાં ક્લેવર્ગનો માર્ગ અને શયતાનનો માર્ગ. જરથોસ્ત ધર્મમાં અહુરમઝદ અને અહિરમાન, પ્રકાશમય અને અધકામય માર્ગ એવા નામો આપવામાં આવ્યા છે. દિવ્યગુણો પ્રાપ્ત કરવાનો ઋસ્તો એક જ. જે વખતે ખરાબ વિચાર મનમાં પ્રવેશ કરે તે જ વખતે તેનો વિરોધી વિચારથી પ્રતિજાર કરવો. આને પ્રતિમયી ભાવના કહેવામાં આવે છે. આ ઊંડો વિચાર લાવવા માટે બે ઋસ્તા; કંતો આપણા સમ્વિદાનદ સ્વરૂપનું ચિત્તન કરવું અથવા ધ્યેયનું સ્મરણ કરવું. જેઓનો આત્મિક વિકાસ બદ્ધ ન હોય, જેઓ પોતાની મેળે આત્મનિરીક્ષણ કરીને વિચારપરિવર્તન કરી શકે તેમ ન હોય તેઓને જાણ અવલબનની જરૂર પડે તેમણે સાગ પુસ્તકોનું વાચન શરૂ કરવું અથવા સત્સંગ કરવો. ગમે તે ઋસ્તે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ-

મુખ કરી અધિષ્ઠાનમાં સ્થિત કરવાનો સતત પ્રયત્ન એ તપ. આ તપથી વૃત્તિઓ શાંત થઈ જઈ આખરે આત્મતત્ત્વમાં લય પામે છે. તીર્થાટન, ગુરુ વગેરેની સેવા, વૃદ્ધ પુરુષોની સેવા, ગરીબોની-આશક્તોની સેવા એ શારીર તપ. કૃત્ત, આશ્રયભૂતિક તપની ખાસ આવશ્યકતા નથી પણ સ્વ-વિકાસ માટે તેની સહાય લેવાની જરૂર પડે તો બુદ્ધિપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરી શકાય. સત્યવચન બોલવું, મધુર વચન બોલવું, બીજાને દુર્ગ્ધ ધાય તેવું વચન મુખમાંથી કહાડવું નહિ. મિથ્યા ભાષણ કરવાની દેવનો ત્યાગ કરવો. મિથ્યાભાષી થવું, આ બધું વાણીનું તપ. તપ કેવળ આત્મેત્તિ આતર જ કરવું હોતે આતર અથવા કોઈ પણ પ્રકારની સહાય વૃત્તિથી નહિ આજ્ઞા એટલે સરળતા, વહેતાનો ત્યાગ, મન, વાણી, કર્મની એકરૂપતા, અદ્ય કાંઈ ને બહાર કાઢી એવા મિથ્યાચારનો અભાવ. અહિંસા એટલે પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ ભાવ, કોઈનું પણ અહિંસા કરવાની વૃત્તિનો અભાવ. સત્ય ધર્માર્થ ભાષણ, અકોષ-કોષનો અભાવ, ચિત્તને હમેશાં શાંત રાખવું ત્યાગ એ પ્રકારનો, આત્મિક અને બાહ્ય. અંદરનો ત્યાગ અનિવાર્ય, આ ત્યાગ તે અહંતાનો, પ્રથમ પદાર્થોમાંથી મમતાનો ત્યાગ અને ત્યાર પછી અહંતાનો, દેહાધ્યાસનો. દેહમાં સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અહંબુદ્ધિનો પગિત્યાગ કર્યા વિના આત્મામાં અહંબુદ્ધિ સાચી નહિ, તેથી વાસ્તવિક ત્યાગ તે ચર્ચાદિત અહંતાનો. આ અતરના ત્યાગથી આપોઆપ જ થોડો ધરો બાહ્યત્યાગ થાય છે, અનાવશ્યક પદાર્થોનો સમ્પર્ક કરવાની વૃત્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે. ન્યાસુધી શરીર હોય ત્યાં સુધી પદાર્થોના સમુગ્ધો ત્યાગ તો શક્ય જ નથી, એટલે પદાર્થો ઉપરથી આસક્તિનો ત્યાગ અને તે દ્વારા અતિમ અવસ્થામાં અહંતાનો ત્યાગ એ જ મુખ્ય ત્યાગ, શાંતિ-અતંતરણની સર્વત્ર ઉપગતિ એ જ શાંતિ. અપેક્ષુ-એટલે પિશુનના જેવું કામ ન કરવું. કોઈની નિંદા ન કરવી, પાંડાના મર્મ પ્રકાશવા નહિ, દોષ-

દષ્ટિનો ત્યાગ કરવો, દ્વેષબુદ્ધિથી દોષો ના દોષ ત્યા પણ દોષો જોવા, ગુણો જોવા જ નહિ ને કેવળ દોષો ઉપર જ લક્ષ્ય રાખવું, અથવા દોષ હોય તેના કરતા વધારે પ્રમાણુમા તેનું આરોપણ કરવું એનું નામ દોષ દષ્ટિ. બીજામા અનુક નમજાઈઓ હોય ને શુદ્ધ બુદ્ધિથી યથાર્થ અવલોકન થયું હોય તો પણ તે દોષોને વિના કાગળે બહાર ન પાડવા તથા મનમા તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થવા ન દેવી. પ્રેમપૂર્વક હાર્દિક સહાનુભૂતિ દર્શાવીને, નિદા કે દીકા કર્યા વિના આવા મનુષ્યોનું જીવન સુધારવા પ્રયત્ન કરવો, તથા યથાશક્તિ મહાય આપવી. ભૂત દયા, પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમ, પ્રેમના વર્તુલને આપણા સ્ત્રી, પુત્રાદિમા જ પરિમિત કરવું નહીં. તેને વિશાળ બનાવી વિશ્વમય બનાવવું. અયોગ્યુપત્ત્ય નિષયોની સંનિદિમા વિકારહીન ગ્રહેવું તે વૈરાગ્યની ખરી કમેટી આ જ. પ્રાથમિક, બુદ્ધિકામા સ્થૂંત ત્યાગની જેમને જરૂર લાગે તેઓ તે પ્રમાણે કરી શકે છે, પણ વૈરાગ્ય વાસ્તવિક રીતે પ્રાપ્ત કર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તો ત્યારે જ થાય કે જ્યારે વિષયોના સાનિધ્યમા પણ મનમા ફોલ પેદા ન થાય, માટે સાધન અવસ્થામા પણ હજી વખત આવી કસોટીમાથી ચિત્તને પસાર કરવું જોઈએ. માર્ગવ એટલે મૃદુપણ ચિત્તની, વાણીની તથા વર્તનની કામળતા. લજ્જા-અયોગ્ય પ્રવૃત્તિથી ચિત્તને પાછા હાંકવવાની ટેવ તે લજ્જા, અચાપલ એટલે નિમિત્ત વિના વ્યાપાર કરવો નહિ, એવી સ્થિરતા, ગભીરતા. જે માણસ પોતાના હાય-પગ, જીભ, નેત્રો વગેરે ને વિના પ્રયોજન ચલાવ્યા જ કરે છે તે પોતાની શક્તિનો અપવાય કરે છે, આવા પ્રકારનું ચાચ્ય મનની અસ્થિરતા બતાવે છે. મનને સ્થિર કરનાથી અચાપલ પ્રાપ્ત થાય છે. તેજ એટલે શુદ્ધિની સક્ષમતા, તેનો અધિક પ્રકાશ અથવા વીર્ય પણ અર્થ લેવાય. કોઈથી પણ ન દમાઈ જવાનો સ્વભાવ. આખા વિશ્વનો વિરોધ કરવો હોય તો તેજ-સ્ત્રી પુરુષ પોતાની માન્યતાઓ ખાતર કરી શકે છે આ સંકલ્પનું

અનુપમ સામર્થ્ય તે તેજઃ ક્ષમા એટલે વિઠાગ પામ્યા વિના ઉપદ્રવે
 સહન કરવાની ટેવ પોતાનું કાઈ નુકસાન કરે તો પણ તેનું અહિત
 કરવાની વૃત્તિ તે ક્ષમા કહેવાય. ધૈર્ય એટલે સર્વ સંજોગોમાં મ
 ભુદ્ધિની નિશ્ચય સ્થિતિ. શૌચ એટલે બાહ્ય અને આંતર શુદ્ધિ. શાંત
 તે મૃતિકા જળાદિથી ને આતર તે સદસદ્ધિવેદથી. અદ્રોહ, પોતાને
 અપકાર કરનારને પણ અપકાર કરવાની ઈચ્છાનો અભાવ, તથા “હ
 મ્હોટો છું, પૂજ્ય છું, શાની છું”, બીજા પ્રાણીઓ કરતાં ચઢીયાત
 કોટિનો છું, એવા મિથ્યાભિમાનનો અભાવ. આ બધા વર્ણવેલા ગુણો
 દેવી સંપત્તિમાં અભિજ્ઞત છે, તે સર્વના મોક્ષના હેતુ છે. આવા ગુણો
 વર્ણુન ત્રયોદશાધ્યાયમાં બીજી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. (શ્રી ગીતા
 છમાં) ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજનો વિવેક કર્યા પછી જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં સાધનો
 વિવેચન કરતા શ્રી કૃષ્ણચક્ર નિમ્નલિખિત સદ્ગુણોને આવશ્યક ગણ
 છે. અમાનિત્ય-પોતાને વિષે ઉત્કૃષ્ટપણુ માનવું તે માન-ને તે જ
 નથી તે અમાની કહેવાય, આત્મ અમાનીપણું હોવું તે અમાનિત્ય વે
 ભાષા, ક્રિયા, ચાતુર્ય આદિથી પોતાનું મહત્વ જતાવવાનો પ્રયત્ન કરવે
 તે દહ અને તેનો અભાવ તે અદહિત્ય, અહિંસા, શાંતિ, આર્જ
 (સગળતા), આચાર્યોપાસન (તત્ત્વ સમન્નવનાર આચાર્યની શ્રદ્ધા અ
 ભક્તિથી સેવા કરવી તે શૌચ, રથૈય, આત્મવિનિમ્રદ, (અંતઃકરણ
 વૃત્તિઓને જીદી જીદી દિશાઓમાં ફેલાવવા ન દેવી તે), ઇન્દ્રિયો
 ઉપર વૈરાગ્ય, અનહંકાર (જ્ઞાતિ, કુળ, ઔશ્વર્ય, ભુદ્ધિ, જ્ઞાન, શી
 દ્રવ્ય વગેરેને લીધે શ્રેષ્ઠત્વનું જે અભિમાન તે અહંકાર અને તેને
 અભાવ તે અતહંકાર). જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ એ સર્વમાં વ
 દુઃખ છે તેનું અનુદર્શન (તે જાણવાપણું). આથી નિર્વેદ પેદા થ
 છે અને વૈરાગ્યસિદ્ધિ થાય છે ને દેહમાં આસક્તિ છૂટે છે. અનલિખ્ય
 (વિષયોને સુખદાયક નહીં તે સાથે ચિત્તનું એકપણું તે અલિખ્ય
 અને તેવું ન હોવું તે અનલિખ્યંગ). ઈષ્ટ અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં સમ

।યતત્વ-સમતા ગાખવી ને અનન્ય યોગથી અહૈતુકી, અંધભિચારિણી ભક્તિ, આત્મચિંતન અથવા ઈશ્વરસ્મરણનો પ્રવાહ અરુપ્પણિત ગ્રહેવો જ્ઞેષ્ઠએ વિવિકત દેશમેવિત્વ અને જનમમુહ પગ અગતિ એકાતસેવી પ્રકૃતિ અને બાહ્યર્મ્પી જનોના સપર્કમાં અગતિ એટલે અપ્રીતિ, અધ્યાત્મ જ્ઞાનનિત્યત્વ, આત્મસંબંધી જ્ઞાનમા નિત્ય નિગત હોવું, તેનો જ આશય કરવો. તત્ત્વજ્ઞાનાર્થ દર્શન, તત્ત્વજ્ઞાનનો જે અર્થ મોક્ષ, તેનો જ, તેના સાધનનો જ નિગતર વિચાર. આ બધા જ્ઞાનના સાધનો તથા લક્ષણો પણ છે. શ્રી ભાગવતમા પણ એકાદશ સ્કંધમા સાધુ પુરુષોમા નીચે પ્રમાણે જત્રીમ લક્ષણો હોવા જોઈએ એમ શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજી જણાવે છે. પાંચાના દુષ્ટને સહન ન કરનાર, સર્વ પ્રાણી એનો દ્રોહ ન કરનાર, ક્ષમાવાત, સત્યવાદી, ઈર્ષ્યાદિકથી ગદિત, સુખ-દુઃખમા સમાન ગ્રહેનાર, રક્તિત પ્રમાણે સર્વનો ઉપકાર કરનાર, વિષ-યોથી અક્ષોભ્યં મનવાળો, ઇન્દ્રિયોલ્લે વિજય કરનાર, કોમલ મનવાળો, સદાચારી, પગ્મિહ ગદિત, લૌકિક સુખને માગે પ્રયત્ન ન કરનાર, શાંત, સ્વ-ધર્મમા દૃઢ સુદ્ધિવાળો, માત્ર મારો જ આશ્રય કરનાર, આત્મ-તત્ત્વનું મનન કરનાર, સાવધાન, વિકારગદિત, દુઃખ વખતે ધીંગજ ગાખનાર, ક્રુધા, તૃષ્ણા, શોક, મોહ, જરા ને મૃત્યુને પોતાના વિષે ન માનનાર, માનની ઈર્ષ્યા ન ધગવનાર, બીજાઓને માન આપનાર, ઉપ-દેશ કરવામા કુશળ, કોઈને પણ નહીં કરનાર, દયાથી જ સર્વ કર્મ કરનાર તથા વિવેકી હોય તેને જ સાધુ મહાત્મા પુરુષ જાણવો. ”

આ બધા દૈવી ગુણો ક્રમવાર આચારમા ઉતારવાના નથી, તેમાથી ગમે તે એકને સંપૂર્ણ રીતે જીવનમા ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે તો પણ બીજા બધા આપોઆપ જ આવે છે. આ ગુણો સંપાદન કરવાનો સર્વોત્તમ રસ્તો સતત આત્મચિંતન અથવા ભગવાનનું નામ-સ્મરણ છે. આસુરી સંપત્તિનો પ્રભાવ મન ઉપર પડવા માંડે ને વિકારો ઉત્પન્ન થવા માંડે કે તરત જ સ્વ-સ્વરૂપનું ચિત્તવન શરૂ કરવું, આમ

કરવાથી સર્વગુણોને ઉદય થતા માટે છે, મલિનતા ચિત્તમાંથી નષ્ટ થાય છે ને આત્માનુસધાન દંઢ થાય છે.

કર્મનો અચળ નિયમ આપણી ઉન્નતિમાં બાધક થવાને બદલે કેવી રીતે સહાયક થઈ પડે છે તે વિષે પણ દૂંઝામાં વિવેચન અંદી અરથાને તહીં ગણાય. હિંદુર નિર્વેષ છે. સર્વ મનુષ્યોને પોતપોતાના ધર્મનુસાર ફળ આપે છે. જે જે રીતે કર્મ કરવામાં આવે તે તે પ્રમાણે જ ફળ મનુષ્યને મળે છે. પૂર્વ જન્મનાં જે કર્મો ફળ આપવા તૈયાર થાય છે તે દેવને નામે ઓળખાય છે. કર્મો ત્રણ પ્રકારના. સંચિત, પ્રારબ્ધ અને ક્રિયમાણ. આપણા ઉપર જે સુખ દુઃખ આવી પડે છે તેને માટે આપણે પોતે જ જવાબદાર છીએ. જ્યારે આપણા ઉપર આપત્તિ આવે છે ત્યારે આ વાતનું વિસ્મરણ થઈ જાય છે ને દોષ ખીજા ઉપર ટોળવાની વૃત્તિ ચિત્તમાં ઉદ્ભવે છે, પણ આ અજ્ઞાનનું જ પરિણામ છે. કેઈ ખીજો મનુષ્ય આપણને દુઃખ આપવામાં નિમિત્ત થાય તો પણ સમજવું કે તેનું કર્મ આપણા કર્મના પ્રત્યાધાન રૂપે જ છે, મનુષ્યના મનમાં જેવી વાસના ઉભી થાય છે તેવું કર્મ તે વખતે તે કરે છે. સામાન્ય રીતે વાસનાઓ શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારની હોય છે, તેથી મનનો પ્રવાહ શુભ અને અશુભ એમ બન્ને માર્ગે વહે છે. તેને પુરુષાર્થથી અશુભ માર્ગે વહેતો અટકાવે. નેહ્યે તે શુભ માર્ગમાં લઈ જવો નેહ્યે. પૂર્વ અભ્યાસથી અશુભ વાસનાઓનો સમૂહ દંઢ થયો હોય તો પણ આત્મશક્તિથી, પુરુષાર્થથી તેને સારે રસ્તે વાળી શકાય છે. સંસારમાં લોકો જેનો દંઢ ચિત્તથી અભ્યાસ કરે છે તે તે વસ્તુ રૂપ જ મન થઈ જાય છે, તેથી મનને ઉત્પન્ન-સંસ્કારી કરવા માટે શુભ વિચારો દ્વારા તેના ઉપર સતત સારા સંસ્કારો નાંખવાની જરૂર છે. ગઈકાલે કરેલી કુક્રિયા જેમ આજે કરેલા સદાચરણથી નષ્ટ થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે પૂર્વ જન્મનું કર્મ આ જન્મના પુણ્ય કર્મોથી ટળી જાય છે. કેઈ વખતે આ જન્મમાં કરેલો

વખતે પૂર્વ જન્મનો પુરુષાર્થ વધારે પ્રબળ હોય તો આ જન્મના પુરુ-
 પાર્થનો પરાજય થાય છે; પણ તેથી ગણરાવાનું કારણ નથી, ઉલટો
 વધારે પરિશ્રમ કરી દેવને નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એક
 વાર કર્મનો અખાધ નિયમ આપણા મનમાં ઠસાવ્યો કે જે જે સ્થિતિ,
 સારી કે નહારી, આપણી છે તેને માટે આપણે પોતે જ જવાબદાર
 છીએ અને આપણે ક્રિયામાણ કર્મથી સર્વ સંચિતનો નાશ કરી શકીએ
 તેવી શક્તિ આપણામાં મોજુદ છે, અને આ માન્યતા અનુસાર આ-
 ચરણ કરવા માંડીએ એટલે આત્મત્રદા અને સ્વાશ્રયીપણું એની મેળે
 જ આવે છે. દેવ ઉપર આધાર રાખીને બેસી રહેવાની કુટેવનો પરિ-
 ત્યાગ થાય છે. શ્રી. યોગવાસિષ્ઠમાં શ્રી રામચંદ્રજીને ઉપદેશ આપતાં
 શ્રી. મહર્ષિ વસિષ્ઠજી જણાવે છે કે, “ દેવ સર્વ કારણોથી અને
 કાર્યથી રહિત છે, માત્ર પોતાની કલ્પનાજળથી જ કલ્પી કાઢેલું છે,
 તે મિથ્યા છે, તેની જરા પણ દરકાર ક્યાં વિના તેનો ત્યાગ કરીને
 પુરુષાર્થનો જ આશ્રય કરો. ” “ પુરુષનો જન્મ પુરુષાર્થનું ફળ મેળ-
 વવાથી જ સફળ ગણાય છે, આમ સમજીને પોતાના ઉદારમાં તત્પર
 રહેવું, અને તત્પરપણાને સારાં શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી, મહાત્મા પુરુ-
 ધોના અને પંડિતોના સેવનથી સફળ કરવું. ” “ દેવ અને પુરુષાર્થના
 સંબંધમાં બહુ જ વિચાર કરનારા પંડિત પુરુષોએ આવો નિશ્ચય કર્યો
 છે કે પુરુષાર્થ કરવાથી જ દેવનો પરાજય થાય છે. જે દેવ કેવળ
 પોતાની કલ્પનાથી માની લેવામાં આવેલું છે, સર્વ ઉદ્યોગ ને કર્મોથી
 રહિત છે તથા મિથ્યા છે, તેવા દેવની તમે અપેક્ષા છોડી દઇને ઉત્તમ
 પુરુષાર્થનો જ આશ્રય કરો. જે કર્મ છે તે પોતાની વૃદ્ધિ પામેલી વા-
 સના જ છે અને વાસના પોતાના કારણભૂત મનથી જુદી નથી પણ
 તે રૂપ જ છે, અને મન પરમાત્માના વિવર્તરૂપ હોવાથી પરમાત્મારૂપ
 જ છે. આ ઉપરથી જે દેવ છે, તે કર્મ જ છે. જે કર્મ છે તે વાસના

સત્યના પંથે

લેખક :—શ્રી. ગુમાનસિંહજી નાથુસિંહજી સોલંકી

આજકાલ સત્યના માર્ગે જવું, એ આધુનિક પ્રાણીમાત્રને પણ જરૂર છે. કેટલાક તો એ પંથ પર પોતાની દૃષ્ટિ સરખી મેં પડવા દેતા નથી, તો પછી આ શ્રેયસ્ માર્ગને અપનાવી-પોતાના સ્વઆચાર-જુમા મુકવાની વાત જ શી કરેલી. ભગવદ્દેશ છે કે, જે જીવ મારા (ભગવાનના) તત્ત્વ-જ્ઞાનના માર્ગે પ્રતિ પીઠ ખતાવે છે, તેને હું પણ સામે પીઠ ખતાવું છું. આથી આત્મ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના સાધનોથી પણ વિમુખ રહે છે, ત્યારે હું જે શુદ્ધ-સમ્યક્જ્ઞાન-પૂર્ણાક્ષર મિત્રાલા-બાધિત ભૂતમાત્રને આત્મા, આવી ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપસ્થિતિથી વંચિત રહે એમાં આશ્ચર્ય શું હોય. આ કેટલું આગસ ૧ શું આગસની જડતામાં નિશામાં પગધીન બની જવન વ્યતીત કરશે ? હવે તો આ દુર્જન ગદ્ગદી આગસને તમારા શરીરમાંથી દૂર કરી, હાલા યાઓ અને કમર કરી 'સત્યના પંથે' એ જ વ્યક્તિ માર્ગના જીવનને ચરમ-ઉચ્ચતો શ્રેયસ્ માર્ગ છે આત્માની ઓળખનો દિવ્ય-માર્ગ છે. પોતે પોતાની ઓળખ કરવાથી, સમસ્ત જ્ઞાતાંની ઓળખ સહજસહજ થઈ જશે. "જ્ઞાતાદેવ તુ કૈવલ્યમ્" જ્ઞાનથી જ સત્ય-સ્વરૂપ આત્માની પિછાન થઈ શકે છે. આત્માની ઓળખ થવી એને જ વેદાંતની ભાષામાં કૈવલ્ય

મુક્તિ કહેવામાં આવે છે. પોતાના 'સ્વ' ને જાણ્યા સિવાય, ક્યારે પણ કોઈ મુક્તિ મેળવવાને લાગ્યવાનું થયો છે ખરે ? પગદેશ જતા પહેલાં ક્યાંથી, ક્યાં ગસ્તે જવાશે તેનું જ્ઞાન મેળવવું પ્રથમ અગત્ય છે. તેમ સત્યના માર્ગે જતા, સત્યના માર્ગનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ આવશ્યક છે. આ તત્ત્વ અનુભવગમ્ય જ્ઞાન કેને જઈને પૂછશો ? પૂછો કોઈ સાચા અનુભવી બ્રહ્મવિદ્વન્નિષ્ઠ મહાન પવિત્ર-સત મહાપુરુષ પામે જઈને. મીઠા વગરના દાળ શાક જેમ બેસ્વદ લાગે છે, તેમ અપરોક્ષ અનુભવ વગરનું જ્ઞાન શુષ્ક અને તર્કવાદથી ઊડાઊડા ભરપૂર વૈખરી-વાણીના પરિશ્રમરૂપ નિરર્થક હોય છે. આવા તર્કવિતર્ક શુષ્ક જ્ઞાનથી સત્યાભિ-મુખ થવાનું નથી અદ્વૈત પૂર્ણબ્રહ્મને પ્રતિપાદન કરનાર વેદાન્ત-પ્રધાન ત્રયી, શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ દ્વારા શ્રવણ, મનન અને તેના પગ શાસ્ત્રાનુસાર દ્વિદિધ્યાસન કરવાથી જ યથાવત્ તત્ત્વબોધની જાગૃતિ થાય છે બકવાદમાત્રથી પ્રલાપ કરવો, તેના કગતા આચરણમાં મૂકી સત્યનું શોધન કરવું એ જ શ્રેષ્ઠ છે હવે સત્યના પથ પર આરોહણ કરતા પ્રથમ સત્યના પથનું જ્ઞાન કેમ કેવી રીતે ધાય, તે વાત પગ આવીએ. આ બાબત સંક્ષેપમાં જ વિચારીએ આ જ્ઞાન ધણું જ ઉકું-સૂક્ષ્મ છે, એટલે મલિન બુદ્ધિથી સમજાય તેમ નથી. એને માટે સ્વચ્છ બુદ્ધિની જરૂર છે. સ્વચ્છ બુદ્ધિ એટલે શાસ્ત્ર સરકારવાળી, મહાત્મા-સદ્ગુરુની કૃપાથી દ્રવીભૂત થયેલી નગ્ન વિશુદ્ધ, એક જ સત્ય વસ્તુ જાણના માટે તીવ્રતર નિઃશંકાવાળી બુદ્ધિ અર્થાત્ 'હું જ બ્રહ્મ છું' આવી દૃઢ નિશ્ચયવાળી ઉપરિશક્ત પવિત્ર બુદ્ધિથી મૂળ (આત્મ) વસ્તુ પર જે પડ (આવરણ) છે તેને હટાવી દેવા સતત પ્રયત્ન કરવો જમીનમાં દાટેલા મનને પણ બહાર કાઢતા કંઈક સાધાગણ ત્રમ પડે છે, તો, આ પાત્ર ભૌતિક શરીરરૂપી જમીનમાં દાટેલા આત્મ-મનને બહાર કાઢતા કેટલો ભગીરથ પશ્ચિમ વેઠવો પડશે તેના સુઘ-વાચક પોતે જ વિચાર કરવા કૃપા કરી લે.

પ્રથમ જે દરય-વસ્તુ 'ઈદં' શુદ્ધિવૃત્તિ વડે જાણવામાં આવે છે તેને જૂલનાં ધિઓ, એ દરય-ભાવને (જગત-ભાવને) મૂળ સહિત મનોવૃત્તિમા પ્રવિલાપન કરી, મનોવૃત્તિને અંતઃકરણમા, અને અંતઃકરણને પંચિપૂર્ણ શુદ્ધિ-અધ્યક્ષનાંદ સ્વરૂપ આત્મામા પ્રવિલાપન કરી, રોષ ભાષે ભાષ જ રવઃપમા એકોક્તે ચલું. આ સ્વરૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા અતિશય પુરુષાર્થની જરૂરીયાત છે. સામાન્ય-સાધારણ પુરુષાર્થે કંઈ શ્રેય સાધ્ય થાય નમ નથી, જગત આપણને જૂલે તે પહેલાં જગતને આપણે જૂલી જતુ જગત-ભાવ ભુલાયો, તો જગતની અન્તર્ગત ગહેસો દેહભાવ પણ જૂલાયેસો જ જગત-ભાવો, જે જે વૃત્તિ અંતઃકરણમાંથી ઉત્પાન પામે તે તે બધી વૃત્તિ આત્માની જ રહુરણા છે. આથી રીતે જ્ઞાનચક્ષુથી-અનુભવચક્ષુથી અનાત્મવૃત્તિઓને પોતાનો સ્વ-સ્વરૂપમાં એકાગ્ર કરી દેવી. આથી હૈત-ભાવની જડ જતી ગહેસો સત્ય-માર્ગ-થી જ આત્મપ્રદેશની અનિર્વાચ્ય-મીમા (દદ) હાય આવે છે. અત્રે 'સીમા' શબ્દ અમર્યાદિત-ભાવમાં છે. આત્મ પ્રદેશમાં પદ્ધતિયા પછી ફરતર ભવાદર્શન્યકમા પુનઃગમન ચલું નથી જેમ રેલવે-ગાડી પોતાના નિયત કરેલા સ્ટેશને જઈને છૂટી જાય છે, તેમ દરય-વસ્તુનો નિષેધ કરતાં કરતાં આવડિજૂત સ્વાત્મા જ અવગ્રંથ રહી જાય છે. પ્રતિદિન, પ્રત્યેકપણે એકને જ (ધાતને જ) જ્ઞેવાનો અનુભવ કરવો. પછી કયાં ગહેસો હર્ષ-જોષ અને દુઃખ ! એ બધા 'સ્વ' ના જ અણાઓ છે. ખાંડમાંથી બનેલા ફૂતરા-ગથેડા-હાથી અને સર્પ ઉપાધિ એકે નામ-માત્રથી એક પામેલાં છે, વરણતઃ ખાંડથી અતિગત કંઈ જ નથી. તેમ એક જ ધાતુ-પરમાત્મામાંથી હિત-ન ચયેલા દેવ-મનુષ્ય-તિર્યંગ આદિ પણ ઉપાધિ એકે નામ માત્રથી જ એક ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા છે. પાન-માર્થિક આત્મદષ્ટિથી એક જ ધાતુ અનેદરૂપે ધાત્તાંડમાં વિલસી રહ્યો છે, આણું જ્યારે માયાત્મ્ય સમ્યક્ પ્રકારે જ્ઞાન થાય ત્યારે જ ન્યાં જુઓ ત્યાં ધાતુ જ ધાતુ અનુભવાશે. હિતુષ્ટ નિશ્ચસાવાળા આત્મ-

બંધુઓ, 'હું' ને 'તું' માં જરૂરથી ભેદ નથી. ભેદ તો આપણા સ્થૂળ શરીરનો છે, શરીરભેદે તો હું તેમ જ સૌ કેાઇ જુદા જ. વિવેક દષ્ટિથી આપણે નામરૂપને બાધિત કરતાં અભેદ જ છીએ. 'હું' તે જ 'તું' અને 'તું' તે જ 'હું'. આંખે આંખ તો મિલાવે. જુઓ એક જ દષ્ટિ. ભેદના પડા બાળ્યા મિવાય, પડા (આવગણ) જોયે છુપામ્ ગહેલા વિશુદ્ધ ચૈતન્ય આત્મ-દેવતાં દર્શન નથી જ થવાના. જે વસ્તુના ઉપર પડે હોય છે ત્યાં સુધી તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપે પ્રતીત થતી નથી. અસલ સ્વરૂપે તો ત્યારે જ જણાય, કે જ્યારે પડે દૂર કરવામા આવે. સ્વયંજ્યોતિ એકરૂપ ચૈતન્ય આત્મ-દેવ પર ગ્રંથૂળ, મુદ્દમ અને કાગ્યુ રંગીરૂપી પાંચભોતિક ત્રણ પડાઓ ઉપગઉપરી છે. એક જ પડા નીચે ગહેલી વસ્તુ યથાવત્ત નથી જણાતી, તો એક ઉપર એક એમ ત્રણ મામટા મડદા હોય ત્યારે તે વસ્તુ જણાશે ખરી કે? નહિ જ જણાય.

મત્તના માર્ગમાં આરંભ થતા પ્રથમ ઉપરોક્ત ત્રણ પડાઓ વાડ રૂપે હોવાથી માણસ અહીંથી જ અટકી જઈ ગોયાં મારે છે. એટલે ત્રણ રંગીરૂપમાં મમે તે એકને પોતાનું ચ-સ્વરૂપ માની તેમાં જ અલંબુદ્ધિ કરે છે. આ પડા આપણા નથી, એ તો દેખાવ આભાસ માત્ર છે. પંચીકૃત-અપંચીકૃત પંચબૂતોના છે. એ બૂતા સ્વરૂપે પણ આપણે નથી. આપણે તો સૌથી ન્યાગ પર અને અસંગ, અનાત્માના ધર્મોથી ગદ્દિત, કે જેનાથી અન્ય શ્રેષ્ઠ વસ્તુ અધિક જગતમા વિદ્યમાન નથી એક જ શુદ્ધ સ્વચ્છિદાનંદ પદ્મપૂર્ણ સર્વવ્યાપક સત્તાત્મા સિવાય અન્ય નથી એનો સુદૃઢ અનુભવ, અનુભવી સત્ત્વચિદ્વરિષ્ઠ મહાનુભાવી પુરુષોને પ્રત્યક્ષ છે. પ્રાણીમાત્ર પાગમાર્થિક દષ્ટિથી ભૂતકાળમાં પણ મુક્ત હતા, વર્તમાનમાં પણ છે, અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ ગહેવાનાજ. જે પુરુષ હૃદય-મંથિને એટલે હૃદયમાં વહેલી ભેદરૂપી ગાંઠને યાનામિથી જાગીને ભરમીભૂત કરે, તો સમસ્ત જગતનું હૃદય એ પોતાનું હૃદય

છે એવો અપરોગ અનુભવ પ્રતિબદ્ધ નહિન હોય. અખિલ જગતનો આનંદ સ્વરૂપાનુભવથી જુદો નથી પ્રતિબદ્ધ દેહાદિદ્વારે ક્રિયા કરતા જલચક્રવર્તી આત્મા દૂરસ્થ-અસંગ અને નિર્લેપ છે. આ આત્મવિચારની રીતે માનવ જેમ જેમ અનુભવ-વિજ્ઞાનરૂપી ખીણમાં અર્પિત

। ઉતરતા જશે તેમ તેમ એની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવું જશે.

• સ્વરૂપસ્થિતિ પર જરૂરને દબો ગટેગે. એકાન્તમાં બેઠી એવી

ઉચ્ચત્તમ સાત્ત્વિક ભાવના કરે છે, “ હું જ સર્વત્ર સર્વદા, સર્વાવ-

સ્થામાં ગમનારો ત્રિદાળ અગાધિત અચળ નિર્વિકાર બ્રહ્માત્મા છું”

આ તત્ત્વભોજને વર્તનમાં મૂકી, અનુભવી અનંત શક્તિસ્વરૂપ ચેતન્ય

દેવનો અનુભવ કરવો મોઝાની પ્રાપ્તિ માટે આત્મજ્ઞાન સ્વિચામ અન્ય

કોઈ ક્ષેત્ર માર્ગ નથી. જન અર્ચકેષ માર્ગ હોય, તો તે એક જ

આત્મજ્ઞાન છે. આ જ્ઞાનત વેદ, કૃતિ-સ્મૃતિ-ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર

ગીતાદિ પ્રમાણુમહિત પુનઃ શરૂ કરે છે. કયા સુધી નિદેદેશીની ગોદમાં

પોતીશું ? પ્રાતઃસ્નિ સુષોદય થતા આ નાશવંત-ક્ષણભંગુર શરીર મૃત્યુ-

દેવની સમીપમાં જાય છે. તેથી મૃત્યુદેવની પામે શરીર પહોંચે તે

પહેલા આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવો ઉચિત છે. શરીરરૂપી સાધન ગમું તો

પગવાની ગયા, પછી કયાંય આશય મળશે નહિ. સાધન વિના સાધ્ય

વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અત્યારની વિષમ સ્થિતિ, લડાઈનું ભગ-

પૂર વાતાવરણ, ખૂનામ-કી, રોગનો ઉપદ્રવ, ભૂખમરો અને મોઘરાતી-

કાલકૂટવત્ એરી હિમાલયથી અજાડ રાતિ મેળવવી હોય, તો અનુ-

ભવીયા મહાન સમર્થ પુરુષોપ્રતિ તેમ જ વેદાંત પ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલા

સર્વમાન્ય આત્મજ્ઞાનના પંથ પર આગે ને આગે કુચ કરો. આસુરી

સપ્તિ પર વિજય મેળવો. પ્રમાદ અને આળસને હાથે, અહંતા

ને મમતાના ગંધનને જ્ઞાનાગ્નિથી ભસ્મીભૂત કરો, પછી ત્યાં શું અનુ-

ભવાશે ? કેવળ જ્ઞાન, બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ જ હસ્તામલકવત્ પ્રતીત થશે.

“ શુભસ્થ શીઘ્રમ્ ” આ લોકોચિત ન્યાયે શુભ કામ તાત્કાલિક

કગ્નું કાંઈ તેમ જ વડીલનું મુતતવી ન હોવા દેવુ એ વાતને દૃઢ
કેવા માટે એક આત્મપુરુષન વાક્ય સ્મૃતિમા લાવીએ,

“ કાંઈ કગ્તા આજ કગ, આજ કગ્તા અમ
પલમે પગલય હોયમા જૂઠિ કરેમા કમ ”

મુખાષ્ટ જતી ટ્રેન પોતાના માર્ગમા આવતા સ્ટેશનો પસાર
કગ્તી જેમ મુખાષ્ટ નિયત કરેના વખતે પહોચી, છુગી જઈ વિશ્રાંતિ
લે છે, તેમ પ્રત્યેક જીવાત્માએ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી ટ્રેનમા બેસી, સસાર
તેમ જ આસુરી સપત્તિરૂપી સ્ટેશનો પસાર કરી, ગન્તવ્ય-પ્રાપ્તવ્ય
(નિજ સ્વરૂપ સાક્ષાત્કારરૂપી) સ્થાનપર, આ પચ્ચભૌતિક સનીર મૃત્યુ
દેવના હાથમા જતા પહોચા, પહોચી જઈ (આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરી)
જન્મમરણ રહિત અખડ શાશ્વત નિજનદમા વૃત્તિ તદ્દ્રૂપ કરી, સ્વરૂ
પમા ગળી ઠઈ નિઃકુશા વિશ્રાંતિ લેવી તો જ સ્વરૂપાનંદ સદોદિત
તૈલધારાવત, જ્ઞાનચક્ષુ (આત્માનંદ) આગળ એન્ગેક યજ્ઞ નિત્ય જ્ઞત્ય
કરશે પ્રીતમ મહાત્મા કહે છે કે, “ તત્તા તાર આપ તપાસ, કયાથી
આન્ધો કયા તુ જ્ઞાસ ” તેમ દરેકે પોતાનું જ મૂળ શોધવું જોઈએ
પોતાનું મૂળ શોધવાથી સારાએ બ્રહ્માડનું મૂળ હાથ આવશે વિવેક
દૃષ્ટિથી જોતા આપણા નિજ અધિજ્ઞાન સ્વરૂપભૂત મહાન તેજપુજ
આત્મ-દેવમા જ, અખિલ જમતની અઘટિત ધટના માયાના પ્રમુખ-
પણા નીચે આભાસ કયન માત્ર જ્ઞત્ય કરી ગઈ છે આભાસમા પ્રતીત
યતા સર્વ બનાવો, સમગ્ર વસ્તુઓ, મૃગજલવત મિથ્યા છે લખવું,
બોલવું યા કહેવું સહેલ છે, કિંતુ તદ્દનુસાર વર્તન કરવું યા અનુભવવું
મુશ્કેલ છે આત્મસાક્ષાત્કારરૂપી સત્યનો પથ અનુભવગમ્ય છે અનુ-
ભવનો યે પણ વિષય નથી, એ તો છે અનુભવ સ્વરૂપ. જો આત્મા
અનુભવનો વિષય થાય, તો ધટાદિ પદાર્થવત, જડતા, અનિત્યાદિ
દોષોની પ્રાપ્તિ થાય જે વેદ શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિ તથા અનુભવીઆ
મહાન બ્રહ્મવિદ્ વરિષ્ઠ પુરુષોને ઇચ્છનીય નથી જ ન્યા મુખી જ્ઞાન-

રૂપી સૂર્ય અત કન્ધ-પ્રદેશ પગ પોતાના તીવ્ર કિરણો ફેંકશે નહિ ત્યા
 સ્થી અજ્ઞાન-અધિકાર દૂર થશે નહિ જ્ઞાનોદય સૂર્યને પ્રગટાવવો એ
 મનુષ્યના સ્વ-પુરુષાર્થ ઉપર આધાર રાખે છે. જો કે જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય
 તો પ્રાણી માત્રના હૃદય-પ્રદેશમાં પ્રગટેલો જ ગણે છે છતાં પ્રગટેલાં
 પ્રગટાવવા માત્ર અવિદ્યા-પડેલો દૂર કરવાની જરૂર છે. ‘ આ શરીર
 મારું છે ’ એમ કહેવું એ પારકાની વસ્તુ પચાવી પાડવા જેવી વાત
 છે અન્યની વસ્તુને પોતાની માનવી એના જેવી બીજી મૂર્ખતા
 કઈ? જેમ ભાડે ગણેલા ધનને ‘ આ ધર મારું છે ’ એમ કહેવાથી
 જેવડે એ ભાડે ગણેલા ધનનો કબજો છોડવો પડે છે અને ગમે ત્યાં ભટ-
 કવું પડે છે તેમ પચ મહાબૂતો પાસેથી આ શરીરરૂપી ભાડે ગણેલા
 ધનને જ્યારે સત્યસ્વરૂપ પ. માત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય, ત્યારે એ શરીર-
 રૂપી ભાકુતી ધરને વિના તકરારે સુપ્રત કન્ધુ’ તે પહેલાં જો આપણે
 એમ કહીએ કે ‘ આ શરીર મારું છે ’ ત્યારે આપણે આ મોક્ષના દ્વાર
 ભૂત પ્રાપ્ત શરીરને ગુમાવી દઈ અનેક હલકી યોગિમાં પશુપક્ષી વગે-
 રેના શરીરમાં ભટકવું પડે છે અન્યની વસ્તુને પોતાની અપનાવી
 લેવામાં કેટલું દુઃખ છે તેનો અનુભવ મહાત્મા શ્રી પ્રીતમની અમૃત-
 વાણીથી જોઈએ

“ સામગ્રી સૌ હરિ તણી, બોગવતો સ સાર-

મારું મારું કરી રહ્યો, તેણે આપે માર ”

પગમૂળાણુ પરમાત્મા સૌને સહજસહજ મયાયોગ્ય સત્યના પથની
 આખી કરાવી, નિજનદમાં તદ્દનતા કરાવે એવી હાર્દિક પ્રાર્થના

શ્રી. શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી. અરવિંદનો પૂર્ણયોગ

બન્નેની તુલના

(ગતાંકથી આશુ)

લેખક—સ્વા. શ્રી. માધવતીથલ

મિથ્યા શબ્દનો અર્થ

શ્રી. શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંત પ્રમાણે જીવ, જગત, માયા વગેરે મિથ્યા છે, ક્ષણ સિવાય બીજું બધું મિથ્યા છે. તેની સામે પક્ષના તેની સામે એવી દલીલ કરે છે કે. જો જીવ, જગત વગેરે મિથ્યા છે તો મિથ્યા માનનાર જ્ઞાની મિથ્યા ભોજન શા માટે કરે છે, મિથ્યા કપડા શા માટે પહેરે છે, મિથ્યા ટ્રેનમાં મુસાફરી શા માટે કરે છે, મિથ્યા શિખ શા માટે કરે છે, મિથ્યા આશ્રમ શા માટે રાખે છે, અને મિથ્યા પત્રવ્યવહાર શા માટે કરે છે ? વગેરે વગેરે.

તેથી મિથ્યા શબ્દનો અર્થ જરાજર સમજવાની જરૂર છે. મિથ્યા વસ્તુ એટલે જે વસ્તુ એક દશામાં સાચી જેવી લાગે અને વ્યવહારને મોગ્ય પૂરું થાય, છતાં બીજી દશામાં જેનો બાધ થઈ જાય. જેમકે

સ્વપ્નાનો વ્યવહાર સ્વપ્નની દશા વખતે ખોટો હોવા છતાં સાચા જેવો લાગે છે તેનાથી વ્યવહાર પણ થાય છે. તે વખતે બૂલ પકડી શકાતી નથી; છતાં જાગ્રત યતા એ બધો પ્રપચ ખોટો માણુમ પડે છે એવો સૌનો અનુભવ છે, તેથી તેને મિથ્યા કહેવામાં આવે છે; તેવી જ રીતે જાગ્રતનો દૈત વ્યવહાર ખોટો છે અને તેનાથી વ્યવહાર થાય છે, છતાં ૫ બૂલ અજ્ઞાનવાળી દશામાં પકડી શકાતી નથી અને જ્ઞાન યતા એટલે અદ્વૈતભાવ જાગ્રત યતા દૈત વ્યવહાર સ્વપ્નાના જેવો જ મિથ્યા માણુમ પડે છે. નવી દશામાં જાગ્રતુ તેનું નામ “ ઉત્થાન ” છે. નવી દશામાં ‘ ઉત્થાન ’ થાય ત્યારે પહેલી દશાના ધર્મ મિથ્યા લાગે છે. જે દશા બાહ્ય યમ જાય તે સાચી નથી પણ તે દશામાં રહીને તે દશાની બૂલ પકડવી મુશ્કેલ પડે છે.

જેમ ધ્રુવડને દિવસે અધાર લાગે છે, તે અધાર માની તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરે છે. અધાર માણુસની દષ્ટિએ નથી છતાં ધ્રુવડ તે છે એમ માની લે છે. ધ્રુવડની દશામાં તે બૂલ પકડવી મુશ્કેલ પડે છે.

સાચું અધાર અને સાચું અજ્ઞવાણું સાથે રહી શકે નહિ, પણ માણુસનું અજ્ઞવાણું અને ધ્રુવડનું અધાર સાથે રહી શકે છે, એટલે કે કલ્પિત વિરુદ્ધ ધર્મ સાથે રહી શકે છે; જેમકે ગજામાં કોઈને સર્પ, દંડ, જલધારા, માળા દેખાય છે. ત્યાં સાચી વસ્તુ એક છે અને મિથ્યા વસ્તુ ચાર છે, તે મિથ્યા વસ્તુ વ્યવહારને મોગ્ય થાય છે, તેથી જેને સર્પ દેખાય છે તે બહીકથી લાગે છે.

લાલ ૬-૭ મહિના થયાં સરકારે એક ઠલાકનો વધારો કરેલ છે, તે ટાઈમ ખોટો છે, મિથ્યા છે, એકદમ બાહ્ય થાય તેવો છે, છતાં, માણુસોને નવા કાળની ટેવ લગલગ પડી ગઈ છે તેથી સાચો યમ ગયેલ છે અને તે મિથ્યા હોવા છતાં તેનાથી વ્યવહાર ચર્ચ શકે છે.

Waking condition destroys the dream com-

pletely એટલે જગત દશા સ્વપ્ન પ્રપંચનો તદ્દન નાશ કરે છે; તેમ આત્મજ્ઞાનની દશા, જગતના દૂત વગેરે પ્રપંચનો તદ્દન નાશ કરે છે, એટલે કે જ્ઞાન યથા પછી જગત નિર્વિશેષ બ્રહ્મરૂપે રહે છે. જગત અવસ્થાનો પ્રપંચ અને તેનું જ્ઞાન સાચાં હોય તો સુષુપ્તિમાં રહેવાં જોઈએ, સમાધિમાં રહેવાં જોઈએ, કલોરિક્ષિર્મ વખતે અને મૂર્છા વખતે અને નિશા વખતે પણ રહેવાં જોઈએ; પણ તે રહેતાં નથી તેથી આ-પણું જગત એ માત્ર આપણી જગત અવસ્થાના જ્ઞાનનું એટલે મિથ્યા જ્ઞાનનું પરિણામ છે.

જ્યારે બ્રહ્મનો અનુભવ હોતો નથી ત્યારે જે દેખાય તેને અનાત્મા અથવા જગત કહે છે અને તેને સાચું માની વ્યવહાર કરે. એને અધ્યાસ અથવા મિથ્યા જ્ઞાન કહે છે. જ્ઞાની પુરુષોનો અદ્વય વ્યવહાર શરીરના પ્રારબ્ધ યોગે રહે છે, તેને તેઓ સાચો માનતા નથી અને અજ્ઞાની તેને સાચો માને છે એટલે તદ્દાવત છે; છતાં જ્ઞાની પુરુષો વધારે વ્યવહાર કરે, તેમાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવા કે તો તેમનું જ્ઞાન ટકતું નથી અને બીજા માણસો વ્યાજબી રીતે તેમના ઉપર આક્ષેપ કરે છે.

શ્રી. અરવિંદના મત પ્રમાણે જીવ કે જગત એ મિથ્યા નથી પણ બ્રહ્મની સક્રિયતાનાં પરિણામ છે અને જેઓ માત્ર જગત અવસ્થાના અનુભવનો જ વિચાર કરે છે તેમની દૃષ્ટિએ એ વાત સાચી પણ હાગે છે. શ્રી. અરવિંદનું જ્ઞાનનું એવું છે કે અત્યંત જ્ઞાનનિષ્ઠ યર્ષ આત્મામાં લય થવું કે જે વખતે જગત ચાલતું હોવા છતાં જગતનું અજ્ઞાન રાખવું એ એક પ્રકારનું અજ્ઞાન છતાં જ્ઞાન-સમાધિ કહેવાય છે, તે બ્રહ્મની સક્રિયતા એક છે. બીજા બાજુ ક્રિયામાં ક્રિયામય યર્ષ સર્વ સ આત્મા તે વખતે પણ તેની ક્રિયા મધ્યસ્થતા છતાં આત્માનું અજ્ઞાન ધારણ કરવું એ એક પ્રકારની અજ્ઞાન સમાધિ છે. તે તેની સક્રિયતા બીજી છે. પાશુ જન્મેમાંથી એક છે. અથવા જન્મે સમ્ય-

દાનંદના મૂળ સ્વરૂપને પરિમિત કરી શકતા નથી, કારણ કે સમ્યક્-દાનંદનુ સ્વરૂપ બન્ને દશાધી અતીત છે, તે પરબ્રહ્મ છે.

એ મન ઉપરથી એમ જણાઇ આવે છે કે એકાગ્રતાથી એક પ્રકારનું અજ્ઞાન અથવા અસ્પર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, આ કારણને લેધે શ્રી શકરાચાર્યના વેદાન્તમા ચિત્તની એકાગ્રતા કરતાં ચિત્તની વિશાળતા ઉપર વધારે ભાર દેવામા આવેલ છે. શરૂઆતમા ચિત્તનો વિસ્તેષ કરના માટે અને પૂર્ણ જ્ઞાન માટે ચિત્તને આત્મા તરફ વાળી તેને એકાગ્ર થતા શિખવવું બ્રહ્મએ પણ પછી તરત ચિત્તને વિશાળ બનાવવું જોઇએ બ્રહ્મનો અર્થ બૃહદ્ છે, એટલે વિશાળતા છે. યોગી બ્રહ્મનો અનુભવ એકાગ્રતાથી અમુક અમુક જગ્યાએ કરે છે, જાની બ્રહ્મનો અનુભવ ચિત્તની વિશાળતાથી બધી જગ્યાએ કરે છે, તેથી યોગીને ધ્યાનમાથી ઉઠ્યા પછી જગત દેખાય છે. બ્રહ્મજ્ઞાનીને જગતની જગ્યાએ બ્રહ્મ દેખાય છે, તેથી જાનીની સમાધિ નિત્ય બની રહે છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગમા એકાગ્રતા સાધન છે અને વિશાળતા ફળ છે. Relaxation of mind is more important than Concentration of mind

વળી બ્રહ્મદશામા નામ અને રૂપના જ્ઞાનની જરૂર પણ નથી નામ અને રૂપવાળું જગત માત્ર એક બ્રહ્મત દશાના અનુભવમા સાચું છે, બીજી દશામા તેનો બાધ થાય છે તેથી તે મિથ્યા છે. તે નામરૂપવાળા જગતનું વાસ્તવ સ્વરૂપ બ્રહ્મ છે તેથી બ્રહ્મનું જ્ઞાન થતા જગતના વાસ્તવ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે અને નામ અને રૂપના જ્ઞાનની જરૂર રહેતી નથી. કારણનું જ્ઞાન થયા પછી કાર્યના જ્ઞાનની જરૂર રહેતી નથી

કાઈ એમ કહે છે કે જાની પુરૂષમાં અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન અને અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ આવવી જ જોઈએ, અને તેણે બધા પ્રકારનો અનુભવ લેવો જોઈએ, પણ એ વાત સાચી નથી. જગતમા અ-

નંત જીવો છે અને તેમનાં અનંત પ્રકારના જ્ઞાન છે, તે બધા જ્ઞાન મેધને યદ્ય શકતાં નથી; વળી બધા પ્રકારના અનુભવની જરૂર રહેલી હોય તો ચોરી કરવાનો અનુભવ પણ બધા જ્ઞાની પુરુષોએ લેવો જોઈએ, પણ જ્ઞાની પુરુષોને ચોરી કરતા ન આવડે તેથી તેનું જ્ઞાન ઓછું થતું નથી, ઉલટું તેનું જ્ઞાન વધી જાય છે તેથી આ જગતમાં બધા પ્રકારના અનુભવ લેવાની જરૂર નથી અને કોઈ લાઠી શકતું નથી. મન્યજી કે માછલાને જગત કેવું દેખાય છે, તે અનુભવ લેવાની જરૂર શાસ્ત્રોમાં માનેલી નથી.

કોઈ કન્યાના વિવાહ વખતે તેના સાસરાના પક્ષનાં માણસોની જાન આવે છે, તેમાં તે બધાને ઓળખતી નથી અને તેને ઓળખવાની જરૂર પણ નથી; છતાં તે એમ જાણે છે કે “આ મધું મારે માટે છે.” તેવી જ રીતે આ જે કોઈ નજરે આવે છે, તે બધા પ્રપંચનો મૂળ હેતુ જીવ-જલની એકતા કરવાનો છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધમાં જ્યાં શ્રી કૃષ્ણના વિવાહની વાત આવે છે, ૧૬૧૦૮ સીએ સાથે તેનો વિવાહ થાય છે, ત્યાં જુદા જુદા સાધનથી જીવો જલ સાથે એકતા પામે છે એમ સમજવાનું છે આવો જલજાવ પ્રાપ્ત થયા પછી તેને દશાવવા માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે, નહિતો પ્રારબ્ધ કર્મનો વિરોધ જો અતિશય વધી જશે તો આનંદ મળશે નહિ. જ્ઞાન કરતા પ્રારબ્ધ કર્મ માટે છે કારણ કે જ્ઞાન થયા પછી કેટલાકને તેનું જોગ લાગે છે અને પ્રારબ્ધકર્મ કરતાં યોગ વધારે જળવાન છે એમ જીવનશુદ્ધિ વિવેકના લેખક શ્રી વિદ્યાગુપ્ત સ્વામીનું માનવું છે. બીજા કેટલાક જ્ઞાન થયા પછી પ્રારબ્ધકર્મ માટે અવિદ્યાનો લેશ માનતા નથી. તેનો વધારે ખુલાસો પાછળના પ્રકરણોમાં આવશે.

જલમાવમા જલ પ્રગટ રહેવું જોઈએ. જનમતની જે ક્રિયા સુકૃતિમાં બાધ પામે છે તે મિથ્યા હોવા છતાં જનમત વખતે તેને જ્ઞાની પુરુષો મિથ્યા માને છે અને યોગીઓ તેને સાચી માને છે અને જલથી

અભિન્ન માને છે. બન્ને રીતે અદ્વૈતભાવનું સફળ રહે છે, છતાં આનંદમાં સ્હેજ ફેર નીચે પ્રમાણે ગહે છે.

મન પ્રાણ અને શરીરમાં રહેલ સામાન્ય મનુષ્ય ખીજથી વિલકત ગહે છે અને હાંદમાં ફસે છે મનની ઉપર વિદ્યાનમય કોશ છે તે દશામાં સર્વનો અવિભક્ત હાવે અનુભવ થાય છે એટલે કે એક પ્રકારનો સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. આનંદમય કોશમાં આનંદ છે પણ તાગતમ્પવાળો એટલે મોદ, પ્રમોદ વગેરે ભાવવાળો ગહે છે, તેથી પણ અતીતદશામાં સ્વરૂપનો સહજ આનંદ છે. ત્યાં પુરુષ પ્રકૃતિની એકતા (મધમા રહેલા અનેક રસની માફક) ગહે છે, ત્યાં પુરુષ પ્રકૃતિને ભોગવતો નથી કારણ કે જન્ય આનંદ ક્ષણિક હોય છે.

શ્રી. અરવિદના મતમાં પ્રકૃતિ સાચી માનેલ હોવાથી તેનું સ્પર્શ કરીને “ જન્ય આનંદ ” ભોગવવા તરફ લક્ષ ગહે છે, શ્રોમદ્ ભાગવતમાં ફલમરુકંધમાં ભગવદ્-જન્ય આનંદ ભોગવવાની સાધના છે અને એકાદશસ્કંધમાં સ્વરૂપ આનંદનો અનુભવ ભોગવવાની સાધના છે. પૂર્ણ લકતને, પૂર્ણ યોગીને, અને પૂર્ણ જ્ઞાનીને એ દશા સહેલામાં સહેલી છે-સ્પષ્ટ છે. માત્ર સામાન્ય મનોમય અવસ્થામાં રહેલ મનુષ્યને જ તે અધગમાં અધરી લાગે છે.

તેથી અહીં કારને એમ લાગેલું બેઠએ કે તેનું જ્ઞાન એ અજ્ઞાન છે, તેની સક્રિય એ બાળકનો તરફડાટ છે, તેનો ગુણ એ અવગુણ છે. જ્યારે તે પ્રજુને સારણે રહી પ્રજુભાવને પોતામાં અવતરવા દે ત્યારે જ તેનો મોક્ષ છે. આ સાધનને વૈદ્યન્ટમાં જીવના વાચ્પાર્યનો ત્યાગ કહે છે અને લકિતમાર્ગમાં લકતનો સરણાગતિ કહે છે. બન્ને રીતે જીવના જીવનનું પરિવર્તન કરવું પડે છે, અને જ્યારે પરિવર્તન થાય ત્યારે જીવ જીવન મિથ્યા લાગે છે.

શ્રી. શંકરાચાર્ય કહે છે કે જ્યાં આનંદનો અનુભવ લેતાનો હોય સંસારના સુખની પેઠે આત્માનું સુખ ભોગવવાનું હોય ત્યાં “ જન્ય આનંદ ” હોય છે, તે આનંદમાં બે વસ્તુ વચ્ચે સંબંધની જરૂર ગહે

છે. વ્યવહારમાં જે આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે તે સંબંધવાળો હોય છે અને તેથી તેનો નાશ થાય છે. તેવી જ રીતે જે આત્માનો આનંદ ઉત્પન્ન થશે તો તેનો નાશ થશે, તેથી આત્માનો આનંદ આત્માના સ્વભાવમાં ગૂંહેલો છે એમ જ્ઞાની પુરૂષો માને છે. ને આનંદનું જ્ઞાન જ્ઞાનીને રહે છે કારણ કે આત્મા સ્વસંવેદ છે, પણ તે આનંદ કેવી રીતે ભોગવાય છે તે જીવની અજ્ઞાનતામાં રહીને જાણી શકાય નહિ. જેમ ઉંઘમાં સુખ છે પણ તે કેવી રીતે મળે છે, તે જગ્યા પછી જાગત દશાના સંસ્કારથી જાણી શકાતું નથી, તેમ જ્ઞાન દશાનો આનંદ જીવ દશાથી જાણી શકાય નહિ. કુંવારી કન્યા પરણેલી સ્ત્રીની વાતો સાંભળી તેનું સુખ જાણી શકે નહિ.

વૈષ્ણવો એમ માને છે કે જીવ-જન્ય આનંદ અનિત્ય છે પણ ભગવદ્-જન્ય આનંદ અનિત્ય હોઈ શકે નહિ. વળી જે જન્ય આનંદ સ્વીકારવો હોય તો કાંઈક પણ સંબંધ સ્વીકારવો જોઈએ અથવા કાંઈક પણ સંબંધ કરે તેવો ભેદ સ્વીકારવો જોઈએ. તેથી વૈષ્ણવો ભગવાનની ગોપી યવાનું વધારે પસંદ કરે છે; પણ એ આનંદ મળે ત્યાં સુધી પ્રકૃતિની શુદ્ધિ માટે ગોપીઓની માફક વિરહનું દુઃખ ભોગવવું જોઈએ. વૈષ્ણવોને નિર્ગુણ જ્ઞાનનું સુખ સુકું લાગે છે અને વૈકુંઠનું સુખ એટલે ભગવદ્-જન્ય આનંદ મધુર લાગે છે, જતાં વૈકુંઠમાંથી જાય અને વિજય પડ્યા છે તેથી જન્ય આનંદ અનિત્ય થાય છે એટલું જ્ઞાની પુરૂષો માને છે.

શ્રી. શંકરન્યાય એવા ભગવાન માને છે કે જે દશામાંથી પડવાનું ગૂંહે નહિ. જે અનુભવ જાણ્ય યજ્ઞ જાય તે સાચો નથી, તે મતમાં જ્ઞાન અને પ્રકૃતિ અથવા માયા એવી બે વસ્તુ નથી. જ્ઞાન શિવાય બીજું જે કાંઈ મનમાં આવશે તે અધ્યારોષ યશે અને તેનો અપવાદ કરવો પડશે. જતાં કલ્પિત વિરહ ધર્મ સાથે ગદી શકે છે. ઉપર કથું તેમ મુવડનું અંધારું અને માણસનું અજ્ઞાનનું સાથે ગદી શકે છે, તેમ જ-

ગવાનનો અદ્વૈતભાવ માણુસનો કલ્પિત દ્વૈતભાવ સાથે રહી શકે છે તે કલ્પિત દ્વૈતભાવ મિથ્યા હોવા છતાં વ્યવહારને મોઝ્ય થઈ જાય છે અને બીજી દશામાં તેનો બાધ થાય છે. જેમ સ્વપ્નનો આનંદ અને સ્વપ્નનો અવસાંગ કલ્પિત અને મિથ્યા હોવા છતાં તે દશામાં વ્યવહારને મોઝ્ય થાય છે પણ જાગૃત થતાં તેનો પત્તો લાગતો નથી. તેવું જ જાગૃતના વ્યવહાર માટે સમજાવવું છે. માયાના એવી વિચિત્ર લુપ્તચાર છે કે ક્યાંથી આવી એની તપાસ કરવા જશે તો તે જતી ગ્હેરો. *Maya stands for want of enquiry*

જ્ઞાનયોગમાં માયાની બગાડ તપાસ થાય છે તેથી જ્ઞાનીને માયા મળતી નથી, તેથી જ જ્ઞાની પુરુષો અજાતવાદ અને વિવર્તવાદ માને છે.

વિગટના સ્થાનમાં અને બ્રહ્માના સ્થાનમાં સમષ્ટિના અભિમાનથી સમષ્ટિના સુખનો અનુભવ મળે છે પણ તે સ્થાન નિર્લય ન હોવાથી ત્યાં માત્ર સ્થાનધર્મ ગ્રહે છે તેથી તે જ્ઞાનીનું લક્ષ્ય નથી. ત્યાં ઉપાસ્ય દેવની સાથે ઉપાસકનો સંબંધ થતા જન્ય-આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે પણ ત્યાં જીવનું પરિગ્રહનપણું તદ્દન નાશ પામતું નથી. સુધારો અને બગાડો માયામાં છે, એ માયા આત્મામાં નથી, તેથી આત્મ દશામાં કાંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી અને બીજી દશામાં એટલે માયાનો દશામાં કર્તવ્યનો છેડો આવતો નથી. માયા ગ્રહિત જે શુદ્ધ બ્રહ્મની દશામાં છે તે દશામાં સર્વાત્મભાવ ગ્રહે છે, પણ ત્યાં સંબંધ વગરની એકતા છે અથવા એવી એકતા છે કે સંબંધનું જ્ઞાન રહેતું નથી, પણ એ દશા સમજવી એ સામાન્ય માણુસ માટે બહુ અઘરું કામ છે, તેથી શરૂઆતમાં ભક્તિ કરીને બધું એક સત્તાથી ચાલે છે એવો અનુભવ લેવો જોઈએ. બધું છે, છતાં એક સત્તાથી ચાલે છે તેને one power Government કહે છે. તે પછી આગળ વધતા એવો અનુભવ થશે કે જેમાં સત્તા નથી તે વસ્તુ નથી. તેથી જે

જીવમાં સત્તા નથી તો જીવ એવી કોઈ વસ્તુ નથી. એ દશામાં જીવ અને જગત મિથ્યા લાગશે. જ્યાં સુધી જીવ અને જગત સાચાં લાગે છે ત્યાં સુધી જીવ જીવદશામાં છે. જ્યારે વસ્તુ એક છે એવું ભાન થાય ત્યારે જ્ઞાન પણ એકરૂપ રહેશે અને આનંદ પણ એકરૂપ રહેશે અને પડવાની જગ્યા રહેશે નહિ, કારણ કે પોતે સર્વત્ર છે એવું ભાન પણ જ્યાં દશામાં રહે છે.

• જો નામ રૂપવાળું જગત સાચું છે એમ માનવામાં આવશે તો નામરૂપવાળું સુખ પણ સાચું છે એમ માનવાની ભૂલ થઈ જવાનો સંભવ છે. સંસાર ભગવાનની સત્તાથી ચાલે છે પણ સંસારનું સુખ એ ભગવાનનું સુખ નથી; તેથી સંસારમાં જીવનારની અંદર સંસાર રહેવો જોઈએ નહિ, અને અંદર સંસાર નહિ રહે એટલે બેદ મટી જશે, અને બેદ મટી જશે એટલે એક અખંડ શુદ્ધ બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ નથી એની ખાતરી થશે.

બધા પ્રકારના સાધનમાં મુખ્ય મુશ્કેલી દેહનો અધ્યાસ છોડવાની છે. મનનો અધ્યાસ અને પ્રાણ અને વાતનાનો અધ્યાસ છૂટી રાકે છે પણ દેહનો અધ્યાસ છોડવો બહુ મુશ્કેલ છે. જગતને મિથ્યા માનવું જેટલું સહેલું છે તેટલું પોતાનો જીવલાવ મિથ્યા માનવો એ સહેલું કામ નથી, તેથી ભકિતમાર્ગવાળા શરીરને ભગવાનની સેવામાં લગાડીને દેહાભિમાન દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને ભગવાનને ધરેલે પ્રસાદ જમીને શરીરનાં પરમાણુ ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દૈયોગી પ્રાણનો સ્વભાવ ફેરવીને તેની અસરથી દેહનો અધ્યાસ છોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને જ્ઞાની દેહથી પોતે અસંગ છે એમ માની એ લાવમાં નિષ્ઠા કરી દેહનો અધ્યાસ છોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે; છતાં એ બધામાં કોઈ દેહના મૃત્યુને જીતી શક્યા નથી એવું શ્રી અરવિંદનું માનવું છે. તે કહે છે કે દેહનું મૃત્યુ પણ જીતવું જોઈએ અને આપણી મરજી પ્રમાણે જગતના કલ્યાણ માટે અવતાર લેવા હોય તો તે માટે પણ

પણ તેવ ઉગરાની અને રાક્ષસી કન્વાની વખતે વખતે જરૂર પડે છે
ચાલુ જમાનાની જ વાત કરીએ તો આખા દુનિયા ઉપર ઠેર ઠેર
પ્રેરે અસંતોષ અને કેવી વ્યવસ્થા જોવામા આવે છે । વર્તમાન સંસ્કૃતિ
દ્વારા મનુષ્યને ખરા સુખની પ્રાપ્તિ થઇ નથી તેનો એ સચોટ પૂર્વાર્થ
છે હાલની સંસ્કૃતિ દ્વારા મનુષ્યને સુખ અને સગવડના અનેક સાધનો
મળેલા છે એ વાત ખરી, પણ હવે તો એ સંસ્કૃતિ જ જીવનનું સત્યા
નારા વાગવા તત્પર મનેવ છે, એ સંસ્કૃતિને પ્રતાપે માનવમાથી માન-
વતા જ ચાની જવાની અણી ઉપર છે આનુ નામ તે ઉન્નતિ કે
અનનતિ ? જ્યાં જ્યાં ત્યાં ઝગડા જ ઝગડા રાગ અને પ્રગ વચ્ચે
ઝગડા, મિલમાલિક અને મજૂર વચ્ચે ઝગડા ગરીબ અને તવગર
વચ્ચે ઝગડા પ્રગ પ્રગ વચ્ચે ઝગડા, આનુ મૂળ કારણ તપાસીશુ તો
તથાર્થ પરતા સિવાય બીજી કોઈ જ માત્રમ પડશે નહિ

આવા આવા ગોટાગાની અંદર પણ વધારે સારી વ્યવસ્થાને માટે
તીવ્ર તલસાટ રહેલો છે ઐદિહ સુખના સાધનો પૂર્ન પાડી વધારે સારી
સમાજ વ્યવસ્થા જ્યવા માટે અદ્વિધ યોજનાઓનો આશરો લેવામા
આવ્યો છે, પરંતુ હજી સુધી તો ક્યાય પણ ધારેલી મુશ્કેલી બરાબર આવી
જણાતી નથી, અત્યાર સુધી તો કોઇ પણ પ્રકારની સામાજિક કે રાજ-
કીય વ્યવસ્થાની યાજના દુનિયાને મદદગાર થઈ રહેલ નથી, અને તેનું
કા જુ પણ ખુદ્દુ જ છે આ રીતે કદી પણ સંપૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ
સંભવે જ નહિ જો વિશ્વના મદારોગનુ નિદાન કરવું હોય તો આપણે
મનુષ્યના આધ્યાત્મિક સ્વભાવ તરફ જ વળવું પડશે મનુષ્યને તેના
અતરાતમામાંથી જ ઉન્નતિની પ્રેરણા મળવી જોઈએ, અને તે પ્રેરણા
ધર્મ સિવાય બીજી કોઈ પણ આપી શકે તેમ નથી પરંતુ ધર્મના
જનવાણી સ્વરૂપ તરફ વળવું એ તો હવે કોઇ રીતે શક્ય નથી આ
યુગનો માનવ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાને જળે એ જૂની સ્થિતિથી થણે દૂર નીકળી
ગયેવ છે પાનિયામ એ આજુ છે કે, વર્તમાન યુગનો મનુષ્ય ધર્મના

જૂનવાણી સ્વરૂપોથી સ્વતંત્ર થઈ ગયો છે, પણ જોને હજી પોતાના મનનું પૂરેપૂરું મમાધાન કરે એવો પ્રકૃત ધર્મ મળ્યો નથી પૂર્ણ પ્રાર્થના માટે તોત્ર ઇચ્છા હોવા છતાં તેને જૂના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો ઉપર, કે ઇશ્વર ઉપર આસ્થા એસતી નથી, જેને પરિણામે તે અશ્રદ્ધાળુ અને નારિતક બને છે, અને કેટલીક વાર તો ધર્મની વિરૂદ્ધ પણ ખડો યર્ષા જાય છે. તેમ છતાં તેના અતગતમાના ઉદારુમા આધ્યાત્મિક જીવન માટે જન્મ્યો તથાસા છે. જે સનાતન સત્યને નવીન સ્વરૂપમાં રજૂ કરવામાં આવે, અને તેમ દરી આ યુગના મનુષ્યની માન્યતાઓ સાથે મેળ ખાય એવી રીતે તેનું પ્રતિપાલન કરવામાં આવે, તો હજી પણ ધર્મ મનુષ્યજીવનની ઉન્નતિનું બળવાન હથિયાર બને એ નિઃસંશય છે.

વર્તમાન યુગના મનુષ્યની આ જરૂરીઆત પૂરી પાડવા દક્ષિણેશ્વરના સતનો આ વિભાવ થયો હતો આધ્યાત્મિક જીવનનો અસીમ આનંદ કેવો હોય છે તે દર્શાવવા, તેમ જ ધર્મમાત્રોના આકાશવણા ત્રણાકોની પાછળ છુપાયેલા ઇશ્વરને પકડી પાડીને જગતને હાનરાહજૂ બતાવવા માટે તેમણે જન્મ ગ્રહણ કર્યો હતો.

૧. ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ

‘ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ છે?’—આ એક મૂળભૂત પ્રશ્ન પણ ધર્મ અવલબી ગ્રહેલ છે ભૂતકાળના મહાન તત્ત્વચિન્તકોએ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સાબીત કરવા જે દલીલોનો ઉપયોગ કર્યો છે, તે બધી જો કે તે સમયના મનુષ્યોની શ્રદ્ધા સાચવી રાકી હતી, પણ અર્વાચીન યુગનો મનુષ્ય તે દલીલોને સ્વીકારે તેમ નથી, કાન્યુ એ બધી દનીવો. ઇશ્વરની હયાતીનો અચૂક પુગવો આપી શકે એમ નથી પરિણામે વર્તમાન યુગનો માનવી ઇશ્વરના અસ્તિત્વમાં શકાશીલ બને છે તર્કશક્તિ ઉપર અવલબી ગ્રહેલી બધી દલીલો અગાઉના સમયમાં ઇશ્વરની હયાતીની મજબૂત સાબીતી તરીકે લેખાતી, પણ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનને મળે, અત્યારે તો, મનુષ્ય તદ્દન જુદી જ રીતે વિચારતો થઈ ગયો છે.

ઈશ્વરના અસ્તિત્વ સંબંધી આગલા યુગની દલીલો મુખ્યત્વે ત્રણ વિ-
ભાગમાં વહેંચી શકાય તેમ છે;—(૧) માનવમનની અંદર ઈશ્વ-
રના અસ્તિત્વ સંબંધી સ્વાભાવિક પ્રેરણા તથા શ્રદ્ધા રહેલી છે,
' ઈશ્વર છે '—એવી મનુષ્યોની ૬૮ શ્રદ્ધા તેના અસ્તિત્વના પ્રમાણ રૂ-
પ ગણાય, શાસ્ત્ર આવી સર્વ સાધારણ અને પ્રબળ ઈશ્વર અપૂર્ણ
રહેવાને સમજાવેલી હોય એમ માનવું વિચિત્ર લાગે છે. (૨) આ
વિશ્વના આદિ કારણ રૂપે કોઈ હોતું જોઈએ, અને તે આદિ કારણ
મશ્વર છે, એવી બીજા પ્રકારની દલીલ છે. (૩) સર્ગનમાં જ્યાં
જુઓ ત્યાં ઉચ્ચ હેતુ પ્રચલિત થાય છે, દરેક રૂપના સહેતુક છે, એ
પગથી સાબીત થાય છે કે એ સહેતુકતા પાછળ કોઈ વિચારશક્તિ રહેલી
હોવી જોઈએ, અને તે વિચારશક્તિ ઈશ્વર છે.

(અપૂર્ણ)

કિરણકલાપ—પ્રેમ, વેરામ અને કમ્બરભક્તિના ભાવ પૂરી ઉદયમા
ચેતના પૂરે એવાં કાવ્યનો સંગ્રહ— કીંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

ભગવદર્શન—જ્ઞાન, ભક્તિ અને આત્માનુભવના ઉદ્દગારોથી ભરપૂર
જૂનોનો સંગ્રહ, ધર્મપરા સ્વા. ગમતીયાનાં કાવ્યોનો અનુવાદ છે.
કીંમત રૂ. ૦-૮-૦

મીરાં અને રાણા—મીરાંનો વેરામ; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની એકનિષ્ઠ
અને અદ્વૈતકી ભક્તિ; અને એ ઇષ્ટપ્રાપ્તિ માટેનો ચિત્તનો તલસાદ
દેખાડતો એક ધર્મસંવાદ કીંમત રૂ. ૦-૨-૦

આ ત્રણે પુસ્તકો તદ્દન નવવી કીંમતે અપાયા છે, અને જૂન
આખર સુધી જેનારને એથી પણ સસ્તી કીંમતે આપવા હતાડયા
છે. કીંમત ત્રણેની રૂ. ૦-૧૨-૦. પોસ્ટેજ જુદુ.

મહારાષ્ટ્રના આદિ કવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી

ગ્રન્થનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે જાપાઈને તૈયાર થયે છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા
સમજવા માટે તો આ ગ્રન્થ અભેડ છે. ધ્યાનમાં જે જે સાવધાનતા
નાખવી બેઠએ, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી ફેલી રીતે પાછું વાગવું,
અને સરસ ગેતે કઈ રીતે આત્માનુસધાન કરાવવું, એનું સ્પષ્ટ
વર્ણન આ અનુભવગ્રન્થમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪+૬૬:—કીંમત રૂ. ૦-૮-૦
ઉત્થાનના પ્રાદેશોને રૂ. ૦-૬-૦. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

પ્રબન્ધક—'ઉત્થાન'

જ્ઞાન, સાધના, આશ્રમ-પેટાહિરેપુર

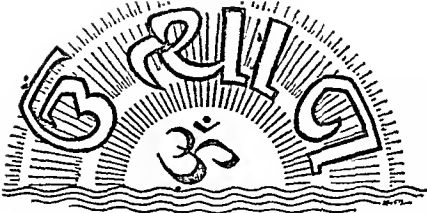

“ આત્મચિન્તક પુરુષે એકાન્ત પ્રદેશમાં ઇદ્રિયોને જોતા
 વિષયોમાંથી પાછી વાળીને અને અન્તઃકચ્છને પોતાના કાષ્ઠમાં,
 લાવીને જેમવું. આત્મામાં સ્થિર થઇને કોઈ પણ બીજા માધ
 નનો આશ્રય ન લેતા શુદ્ધચિત્ત રહી કેવલ જ્ઞાનદષ્ટિદ્વારા
 એક આત્માની જ ભાવના કરવી. આ વિશ્વ પરમાત્મસ્વરૂપ,
 છે એવું ચમત્તને જોને બધાના કારણરૂપ આત્મામાં લીન
 થવું. આવી રીતે જે પુરુષ ચિદાનન્દસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે
 એને ગાહ્ય કે આન્તરિક કોઈ પણ વસ્તુનું જ્ઞાન રહેતું નથી.
 સમાધિ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં એવો વિચાર કરે કે આ મંપૂર્ણ
 ચરાચર જગત કેવલ જ્ઞકાર માત્ર છે. આ સંસાર વાચક છે
 અને જ્ઞકાર એનો વાચક છે. અજ્ઞાનને લીધે જ મંસારની
 પ્રતીતિ થાય છે; જ્ઞાન થયા પછી તો એમાંનું કશું રહેતું જ
 નથી. ”

અધ્યાત્મસરામાયણ-રામગીતા

રમણલાલ નાનાલાલ સાહે સ્વા સ્વચર્યાવિનિયમ મુ ઠાણદેપુર,
 એમને માટે વરોદરા, રાવપુરા, અહોક પ્રિન્સરીમા હાથુ, અને ત્યાંથી
 પ્રકાશ મુ. તા. ૧૫-૪-૧૯૪૩.

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય યરાન્ નિશોધત ।
 ઊઠો સાધક ! જાગો ને આચાર્યવર મેળવો;
 આત્મમંજોથ મળે એવાં વિદ્યાવિજ્ઞાન કેળવો.

તાંત્રી:
 સ્વા. સ્વયંભ્યોતિ તીર્થ
 જ્ઞાનસાધન આશ્રમ
 છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ ગુજરાત)

અનુક્રમણિકા

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
નિવેદન-૩	...	... ૭૪૧
પુસ્તકાલયને ખાસ લાભ	...	... ૭૪૨
મુક્તસંગ : સમાચર ...	શ્રી. તંત્રી ...	... ૭૪૩
અંચરીકાર	...	... ૭૪૫
નિલાકો	મો. કુમુદ ઠાકર ...	... ૭૫૭
" ગા " ને... ...	અ. ચૌ. સુરજકાન્તિ	
	પ્રતાપરાય દેસાઈ ...	... ૭૫૮
ધર્મતત્ત્વ ...	શ્રી. સ્વમદત્ત ...	... ૭૬૧
વેદાન્ત અને વ્યવહાર ...	સ્તા. શ્રી. અઢિત્તાનંદજી	... ૭૬૪
શ્રી શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ અને		
શ્રી. અરવિન્દનો પૂર્ણયોગ ...	સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી	... ૭૭૬
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો વારસો ...	શ્રી. જયંતીલાલ ગં. ઝોઝા	... ૭૮૧
કામ્યસુતા-કાર્યસુતા ...	શ્રી રમણીક અ. મહેતા ...	... ૭૮૮
શ્રી. રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ		
એક અંશ/વિ ...	શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર ...	... ૮૦૪
પ્રસંગમૂર્તિ ...	... તંત્રી ...	... ૮૧૨

શ્રી સદ્ગુરુસ્તુતિશતકઃ—શ્રી ગુરુદેવની અદ્વૈતકી
ભક્તિતત્ત્વ સ્વરૂપ સમજાવતું, વેદાન્તપ્રતિપાદિત અદ્વૈતજ્ઞાનની
દૃઢતા કરાવે એવું, એકસો અનુષ્ટુપમાં ગૃથિતું ભક્તિભર્યું
અષ્ટક સ્તોત્ર. ક્રીંમત ૦-૩-૦ પૌ. ૦-૦-૬

શ્રી સદ્ગુરુ શિક્ષાશતકઃ—વેદાન્તમાં આવતી લગ-
ભગ જાદી પ્રક્રિયા પ્રમાણે મનન અને નિદિધ્યાસનમાં ઉપ-
યોગી થાય તેવું ભુજંગ વૃત્તમાં ગૃથિતું આ શતક નિત્યપાઠમાં
ઉપયોગી થાય એવું છે. ગરલ લાખા અને ગંભીર લાવ એ
અનો વિશિષ્ટતા છે. ક્રીંમત ૦-૩-૦ પૌ. ૦-૦-૬

ખાલજીવન

બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓનું સર્વાંગ

મુંદર સચિત્ર ચતુરું માર્ગીતું માસિક

તાંત્રી : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪ : ભેટચોપડી સાથે

‘ખાલજીવન’ કાર્યાલય, વડોદરા

ખંચીકરણપટ:—વેદાન્ત પ્રમાણે સૃષ્ટિ તથા ધરીરના સમસ્ત વર્તવોનું જોળખાણ કરાવનાર આ પટ, ભડા કામળ હવર તખ્તમા મહાવામ જીવી રીતે છાયેલું છે. ખંચતત્વ, પચપ્રાણ, ખંચકોષ, પચજ્ઞાનેન્દ્રિય, પચકર્મેન્દ્રિય ત્રણરીરીર, ત્રણ અવસ્થા, વગેરે બધી વસ્તુઓની બીજુનક થાતી સમજણ આપીને જો બધાના સ્થાન તથા ક્રિયા સમજાવ્યા છે. વેદાન્તનું કાઠખણ પુસ્તક વાંચતી વખતે સાથે રાખવાથી, અથવા તે પહેલાં આનો વિચાર કરી જવાથી વેદાન્તનો વિષય બહુ જ સરલ થઈ પડે જોવી આના મોડવણ છે. હિંમત પોસ્ટેજ સાથે આના જો

ત્રિપુરાહસ્ય-જ્ઞાનખંડ

હિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

આ ભેટનું પુસ્તક ખૂબ જ પ્રસંસા પામ્યું છે. માદકોને જો આઠ જ્ઞાનાની હિંમતે મળી ગઈ છે. પોસ્ટેજ દોઢ આનો વધારો.

જેમાં ધ્યાનની સમજણ છે, જ્ઞાનની જોખવટ છે, વપાસનાનો મમ છે, જામિની પદ્ધતિ છે, અને સદાનજ સૌને સરખો વપયોગી થાય તેવો અભ્યાસ અને વૈરાગ્યનો જોગો સરસ રહેવ છે, કે નહોતો પુસ્તક વાંચનાર મનમા તૃપ્તિ થાય, થજા વખતથી જોવા પુસ્તકની ચોખમા દેતા, તે મળી આવ્યું એવો સંતોષ થાય.

‘ઉદ્યાન’ ના પહેલા વર્ષના બારે અંકો એના ભેટ પુસ્તક ત્રિપુરાહસ્ય-જ્ઞાનખંડ સાથે દાનુ રૂ. ૩-૧૨-૦ માં પોસ્ટેજ સાથે મળી રાફે જોમ છે. તેમાં એકલું પુસ્તક જ બાર જ્ઞાનાની હિંમતનું થાય છે. બધાં મળી ૧૨૦૦ પાનાનું આ વાચન તત્ત્વજ્ઞાનનું સુંદર શિક્ષણ આપે છે. થોડી જ નકલો બચેલી છે. અને બીજો વર્ષ માદકોની વધતી જતી માગણીને કારણે જો લઈ લેવાઈ જવાનો સંભવ છે. વિશેષ માહિતી માટે લખો:—

પ્રબન્ધક ‘ઉદ્યાન’ ડાહ્યાડેપુર, ૫૧, મુન્શીપલ,

ઉત્થાનનું:—અધ્યાત્મવિદ્યાનું માસિક પત્ર /

વાર્ષિક લલાજમ ભેટ પુસ્તકના પોસ્ટેજ સાથે
 દિંદ ૧ આક્રિકા એક અંકની કિંમત
 રૂ. ૩-૮-૦ રૂ. ૮-૦ રૂ. ૦-૬-૦

પુસ્તકાલયો માટે માત્ર રૂ. ત્રણ ૫

નિયમો:—(૧) ઉત્થાનનું વર્ષ જુલાઈથી શરૂ થાય છે, અને વર્ષ વચ્ચે આઠક થનારને પાંચલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે. (૨) પ્રત્યેક અંક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫ મી તારીખે રવાના થાય છે. અંક ન મળે તો પ્રથમ પોતાની નજદીકની પે. ઓ. માં તપાસ કરવી અને પછી જ કાર્યાલયમાં લખવું. મહિનાની આખર તારીખ સુધી લખનારને જ અંક મળી શકશે; ત્યાર પછી કિંમત લઈને અપાશે. (૩) પત્ર વ્યવહાર કરનારાઓએ પોતાનું નામ તથા ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે આઠકનંબર સાથે લખવું. જનાબ માટે હુમેશાં પૂરતી ટિકિટો મોકલવી. (૪) મ. ઓ. થી લલાજમ મોકલનારાઓએ કુપનમાં પોતાનું નામ, ઠેકાણું સ્પષ્ટ અક્ષરે લખવું. (૫) પુસ્તકાલયોએ મ. ઓ. થી ખાણું મોકલવા ઉપરાંત પ્રમુખ તથા મંત્રીના હસ્તાક્ષરો પ્રમાણસૂત પત્ર બીડવો. (૬) 'ઉત્થાન' વડોદરામાં છપાય છે અને ત્યાંથી ગ્વાના થાય છે; પરંતુ એ સંબંધે બધી પત્રવ્યવહાર નીચેના મુત્તામે કરવો.

બે આનાની ટિકિટો મોકલી નમૂનાનો અંક મંગાવી જુઓ.
 પ્રબન્ધક, ઉત્થાન, છોટાઉદેપુર, (પૂર્વ મૂળરાત)

પ્રેમાવતાર ચૈતન્ય દેવ

લેખક : નર્મદાશંકર બા. પંડ્યા

પ્રેમભૂતિ શ્રી ગોરાંગ મહાપ્રભુનું ૨૫૦ પૃષ્ઠમાં લખાયેલું આ એક લક્ષિતરસથી ભરપૂર, અને દિવ્ય ભાવોના ભંડાર જેવું પુસ્તક છે; સુંદર કાપડનું પૂઠું; અને સારા કાગળપર છપાયેલું પુસ્તક સૌએ વાંચવા જેવું છે.

મૂળ કિંમત રૂ. ૨-૦-૦; ઉત્થાનના આઠકોને માટે રૂ. ૧-૮-૦

પ્રબન્ધક 'ઉત્થાન'

છોટાઉદેપુર-પૂર્વ મૂળરાત

નિવેદન-૩

(૧) ત્રીજા વર્ષનું લવાજમ મોકલી આપવાની સરખાત કરી કાર્યમાં સગવડતા કરી આપનારને અનેક ધન્યવાદ

(૨) સક્ષેપમાં નીચેની સૂચનાઓ ફરી એક વાર ધ્યાનમાં લેવાની વિનંતી છે —

અ તા ૩૦ જૂન સુધીમાં નાણા મોકલી આપનાર માટે લવાજમ રૂ. ૪-૦-૦ છે,

ચ ત્યાર પછી રૂ. ૪-૪-૦ લવાજમ છે.

ક જેઓને ગ્રાહક ન રહેવું હોય તેઓ તા ૩૦ જૂન સુધીમાં અમને એવું સ્પષ્ટ લખી નાખના કૃપા કરે, કે જેથી પાછળથી એમના નામે વી. પી ન કરાય

દ જેઓ લવાજમ નહી મોકલે તથા પત્ર પછી નહી લખે તેઓની ગ્રાહક ગહેવાની સમતિ છે એમ સમજી પહેનો અ રૂ. ૪-૭-૦ ના વી પી થી જવાના થશે મહેંગનાની ફરીને વી. પી. છોડાવી લેવાની સૌ વ્યવસ્થા કરી રાખે

ઈ છોટાઉદેપુરના કેટલાક ગ્રાહકોનાં ખીજા વર્ષના લવાજમ, હજી પછી નથી આવ્યા, તેઓ હવે વર્ષ આખરે તો અરસમ મોકલી આપશે એવી શ્રદ્ધા છે, અને આવના વર્ષે ગ્રાહક ગહેવું હોય તો લવાજમ મોકલી આપવાની અને ન રહેવું હોય તો તે વિષયમાં ચોખવટ કરવાની કૃપા કરે.

ખાસ — લવાજમ અગાઉથી આવ્યા વિના, કે વી. પી. થી લવાજમ ભર્યા વિના અરૂં ચાલુ ગખવાનું બને એવું નથી, એની નોવ લેવાનું સૌ ધ્યાનમાં રાખે

(૩) આપને ઉત્થાન ગમ્યું છે, અત્યાર સુધી એને પોષ્યું છે, એટલે આ કટોકટીના સમયમાં એને ચાલુ રાખશો કે જેથી સનેગો સુધગતાં એવું લવાજમ ધટાડી, બને તેટલાં-વધારેમાં વધારે પાનાનું વાચન આપી, આપની સેવા કરવામાં એ નિમિત્ત બને ।

શા સા. આશ્રમ
છોટાઉદેપુર
તા. ૧૨-૫-૪૩

આપનો શુભેચ્છક
સ્વા. સ્વયંજ્યોતિ તીર્થ

પુસ્તકાલયો વગેરેને ખાસ લાભ

ઉત્થાન—અર્ધા લવાજમે : રૂ. ૨-૦-૦ માં મળશે

તા. ૩૦-૬-૪૩ સુધીમાં લવાજમ મોકલનારને
રૂપીઆ બેઃ પાછળથી રૂ. ૨-૨-૦

૫૬

મૂળ મોરબીના વતની પરંતુ ઝરીઆમાં વેપાર માટે
રહેતા મેસર્સ બાઈસકર એન્ડ કું. કોલીઅરી માલેકવાળા
શ્રી. બાઈસકર ડાદાબાઈ હવે તરફથી એમનાં ૨૪૦ પર્મ-
પત્ની મહાબત્રવતી અ. સી. હરિકુંવરદેવીના પવિત્ર સ્મારણને
લાયબ્રેરીએ, મુયોગ્ય સાધુમંન્યાસીઓને, આશ્રમે
તથા મઠમંદિરોને-ખાતરીપૂર્વક પત્ર તથા અર્ધું લવાજમ
આવતાં, ઉત્થાન ઉપર લખ્યું છે તેમ અર્ધા લવાજમે મળશે.
માત્ર પચામ ગ્રાહકોને જ લાભ મળી શકે એમ છે, તેથી
જરૂરી લવાજમ મોકલી આપી જોડવણ કરી લેવા વિનંતી છે.

શ્રોત્રવિવરણ — માણસ પોતાના શરીર તરફ નજર ફેરવે
 અને સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિની બધી વ્યવસ્થા તપાસી જુએ તો એમાં એને આ
 આત્મ-ગાથ વિશ્વનું જ્ઞાન આપનાર પાત્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે એમ જણાય
 છે એ પાત્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયો પોતપોતાના શબ્દ, રૂપ, રસ અને
 ગંધ વિષયોનું અતઃક્રમશઃ જ્ઞાન કરાવે છે ઉપરથી દ્રષ્ટિએ તો એમ
 જ લાગે કે હું આ શરીર અને ઇન્દ્રિયોના સમૂહથી ઉપજતું જ્ઞાન
 છું અને આ પાત્ર વિષયો દૃશ્ય, વાસુ અગ્નિ, જલ પૃથ્વી નામના
 પાત્ર તરવોના ગુણધર્મ છે એટલે હું એ બધાનો સમૂહ જ છું
 આત્માશ્રી સમજાવે છે કે આ અનુભવ અને અનુમાન ખોટા છે એ
 મધ્ય તરવો તો અનૈકાંતિક છે અનેક અતવાળા છે અનેક દિશા
 વાળા એટલે કે અવયવવાળા છે, ઉપરાંત એ મધ્ય ઘડીઘડી હવાય
 એવા અને એકમાથી ખીજા તરવનું રૂપાંતર પામનારા છે એટલે
 વિકારી છે, વિનાશી છે, કશા એક નિશ્ચયવાળા નથી તેમજ એ બધા
 ભ્રમતા અને સ્વપ્ન અવસ્થામાં દરમ છે, આપણા કરતા-અતઃક્રમ
 ને અદ્વિતીય જ્ઞાન છે-એના ક્રમતા જૂઠા છે જન્મથી માડીને મૃત્યુ
 સુધીના એના રૂપને તપાસીએ તો એ બધામાં વધવટ થાય છે પણ
 એનો દૃષ્ટા, સાક્ષી તો હમેશાં એક જ જ્ઞાનધન, નિર્વિકારી રહે છે
 સુપુષ્ટિમાં તો એ બધા કાણ જાણે કયા પલાયન કરી જાય છે
 અને છતાં એનો દૃષ્ટા, સાક્ષી, વિશુદ્ધ અદ્વત્-અવિકારી 'હું'
 જેમનો તેમ, જ્ઞાનધન સુખધન અને નિત્યરૂપે રહે છે એટલે
 આત્માશ્રી કહે છે કે સુપુષ્ટિમાં ને એ બધાનો લય થતા-એ બધા
 લોપાર્ધ જતા કેવળ ને 'હું' ભાવ રહે છે, અને ને હું જ્ઞાનસ્વરૂપ
 સાક્ષી, જ્ઞાનદપૂર્ણ, કલ્યાણમય શિવ, બાળ રહે છે તે હું છું, અને
 આ પત્ર તરવો પત્રવિષયો પત્રજ્ઞાનેન્દ્રિયો પત્રકર્મેન્દ્રિયો, ત્રણ
 અવસ્થા એ બધું 'હું' નથી એ બધું તો વિકારી છે, વારંવાર બદલાય
 છે, એનો તો અસ્તોદય થયા કરે છે, એ અનિત્ય છે ત્યારે નિત્ય
 છું એટલે એ બધાનો બાધ કરતાં, બાધી ને 'હું' રહે છે એ 'હું'
 છું એ કેવળ એટલે એકલું અને અદ્વિતીય છે શિવ એટલે એવરહર,
 કલ્યાણમય છે, અને સુપુષ્ટિમાં પણ એ જ અવશિષ્ટ રહે છે એમ
 સિદ્ધ થાય છે એટલે એ 'હું' જ મારે વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે, પૃથ્વી
 વિકારી તરવો નથી

ઉચ્ચાન

વર્ષ બીજી] મે ૧૯૪૩-વૈશાખ ૧૯૮૮ [અંક અગીઆરમો

મુક્તસંગ: સમાચર

લેખક:
તંત્રી

લગવાન શ્રીકૃષ્ણ લગવદ્ગીતામા કર્મયોગના મૂલ્યસિદ્ધાન્તોનું
રહસ્ય સમજાવતા અધ્યાય ત્રીજામાં ચોકષુ કહે છે કે :—

યજ્ઞાધ્યાત્મકર્મણોડમ્યત્ર, લોકોડય કર્મવન્ધન: ।

તદર્થે કર્મ કૌતેય, મુક્તસંગ સમાચર ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ :—હે કુંતીના વ્હાલસોપા પુત્ર ! યજ્ઞના જ અર્થવાળાં
(ધર્મરૂપગણજી ક્રમતા) કર્મ વિનાના બીજાં કર્મ કરતાં આ લોક
બધ પામતો જાય છે. તું તો સંગથી મુક્ત રહીને કર્મ સારી રીતે કર.

આમા “ સમાચર ” અને “ મુક્તસંગ ” બે સહો બધું સમ-

જવા જેવા છે સમાચર એટલે-સારું આચરણ-સત્કર્મ-અથવા સારી રીતે જ્ઞાનપૂર્વક કરનાં કર્મ અર્થાત્ જે શ્રવણનો સ્વભાવ જ કર્મપરાયણ રહેવાનો છે એને સમ્યક્ કર્મપરાયણ રહેવા દેવું કે રાખવું. અને એમ કરતા કર્તા જે “ સંગ ” લાગે તેમાથી “ મુક્ત ” રહેવું.

આ સંગ શબ્દનું મૂળ ગીતામાં જ આપણે શોધીએ. એમાં સંગ કરનાર, સંગ કરવાના વિષય, અને એ જેના સંબંધનું પરિણામ શું કહેવાય તે યાચ, એનો વિચાર કરવા જેવો છે. “ સંગ ” શબ્દનો ઉપયોગ ગીતામાં પ્રથમ બીજા અધ્યાયના બાસકમાં શ્લોકમાં થયો છે. અર્જુનના ચોપનમાં શ્લોકમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ, સમાધિસ્થ અને સ્થિતસ્થનો શ્રવણવ્યવહાર પૂજતા ભગવાન એનો જે ઉત્તર આપે છે, તે વિચારવા જેવો છે. અર્જુનના પ્રશ્નમાં સ્થિતપ્રજ્ઞની બે દશાનો પ્રશ્ન છે. એક ધ્યાનપરાયણ ધર્મ સમાધિસ્થ થવાની દશાનો, અને બીજી એમાંથી ભગી શ્રવણવ્યવહારના કર્મ કરતી મનોદશાનો. આપણે એના વિસ્તૃત વિવેચનમાં ન જાનરતાં કેવળ સંગદોષનું મૂળ કે જે બંને દશામાં બંધનકારક છે એનો જ વિચાર કરવાનો છે બાસકમાં શ્લોકમાં ભગવાન કહે છે :—

ધ્યાયતો વિષયાન્નુસંત નગસ્તેતૂવજાયતે ।

સંગાન્ સંજાયતે વ્રામઃ— — — — —

વિષયોનું ધ્યાન કરનારા પુરુષને વિષયોમાં સંગ ઉપજે છે, અને એ સંગમાંથી કામ (વિષયભોગની તૃષ્ણા) ઉપજે છે

માનવશ્રવણનો આ સ્વાભાવિક કર્મ છે કે શ્રવણવ્યવહારમાં પરમપદને માર્ગે જતા શુભાશુભ વાસનાઓ પૂર્વસંસ્કારના પશિ-બામને લીધે, સ્વભાવને લીધે કે નવીન પડતા સંસ્કારને લીધે કહે, પણ દૈવવ્યવહારમાં દોષ છે જ, તેથી અવહાનું અને એમાં ઉપમાગી થઈ પડે એવા વિષયોનું જ્ઞાન, એનું જ્ઞાન, એનાં નામરૂપનું સંગબ્ધ, અને એનો ચિત્ત સાથેનો સંબંધ ગાળવો પડે છે.

આમ વિષયોનો સંગ એ બધા કામાદિપગિવારનું મૂળ છે, એ સગમાથી મુક્ત રહીને સમાચરણ કરવાનું ભગવાન કહે છે, એ કામનાનો ત્યાગ કરવાનું કહી સગમાથી કેવી રીતે મુક્ત થવું, એનો ઉપાય અમરસંગત છે એમ આગળ અધ્યાયની શ્રી પુરુષોત્તમ સાથેની યોગસાધનામા સ્પષ્ટતાથી સમજાવે છે ત્યાં સસારવૃક્ષનું વર્ણન કરી, એનું રૂપ અનિશ્ચિત છે, અને તેથી અનિર્વચનીય છે એમ કહી એનું મૂલ્ય કાપી નાખવાનું હથીઆગ બતાવે છે પ્રત્યંક પ્રહાર વિના જેમ વૃક્ષનું મૂળ કપાય નહીં, અને એને કાપવા માટે જેમ સતેજ કુદાડાની જરૂરીઆત છે, તેમ આ સસારવૃક્ષના મૂળોચ્છેદન માટે અમરસંગ રૂપી સત્ત્વ-હથીઆર વાપરવાની જરૂર બતાવે છે

મુક્તસંગ થવા પહેલાં સમ અને એનું સ્વરૂપ વિચારતા વિચારોનો વિચાર કરવો પડે વિષયો જાતે શુભાશુભ નથી, પણ જે અર્થમાં એને વાપરીએ તે પ્રમાણે એનું ફળ હોય છે, એક જ હથીઆરથી આત્મરક્ષા અને આત્મહત્યા બન્ને થઈ શકે, એ જ હથીઆરથી શત્રુનો સહાર અને ગિનની રક્ષા થઈ શકે એમા શસ્ત્ર જેમ નિર્વિકાર છે, તેવું જ બધા વિષયોની બાબતમાં છે દ્વંધ સાત્ત્વિક હોવા છતાં એના સદુપયોગથી દેહમા પ્રુષ્ઠિ અને અત્યાહારથી વ્યાધિ ઉપજાવે છે, આવી રીતે વસ્તુ પોતે સારી માડી કે સાચી ખોટી નથી, પણ એમાં આરોપેની સત્યત્વની બુદ્ધિ અને એનો ચિત્તમાં ચોગી જતો મમતારૂપી આસક્તિનો સંગ જ સર્વજન મધનકારક છે

કર્મમાં સાત્ત્વિક કર્તા હમેશાં ' મુક્તસંગ ' રહે છે એવું અદ્વારમાં અધ્યાયના ૭વીસમા સ્તોકમાં પણ સ્પષ્ટ કરે છે —

મુક્તસંગાડનદંવાદી, ધૃત્યુત્સાહમમન્યિત ।

સિદ્ધયસિદ્ધયાનિર્વિકાર કર્તા સાત્ત્વિક ઉચ્યતે ॥૨૬॥

અર્થ — વિચારના સંગથી મુક્ત રહેનાર, દેહમાં આત્મબુદ્ધિ વસતો, ધૈર્ય અને ઉત્સાહવાળો, કાર્યની ધારી સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિમાં

કર્મ કરવું અને આ ન કરવું. એના બાહ્ય રજોગુણી વિષયોમાં પરિ-
વર્તન થયા કરે છે, પણ એમ સમજાતું નથી કે વિષયો, રથૂવું કે સૂક્ષ્મ
બધા રજોતમોગુણી છે, એનો સંઘ ન થવા દેવો એ જ મુક્તસમ-
યવાની ખરી ચાવી છે. પરમાત્માનો વિયોગ માન્યા કરવો એ મોગીઈ.
અસંતોષ છે શક્તિનો લડાગ પોતાનામાં ભયો કરવાની કામના ગમ્યા
કરવી અને શાક્તોની અતૃપ્તિ છે અને એવી દ્વેતની સાધના વડે દેવી
વિષયા કે સૂક્ષ્મ તરવો, દેવદેવતાઓ કે એવી એવી કે કે ઉતારવાની
આગમના કરવામાં, કેવળ વિષયોનું જ-પોતાનાથી પૃથક્ તરવતું જ
ધ્યાન કરવાનું થયા કરે છે, આ રીતે વિષયોના ધ્યાનમાંથી વિષયસમ,
એ સગમાંથી રથૂવું સૂક્ષ્મ સિદ્ધિઓની કામવાસના, એમાંથી રાગ-
દ્વેષ અને એ રીતે દ્વેતના બ્યવહારમાં સદાને માટે વિશેષ, વિશેષમાંથી
દૂર ગહેના માટે હમેશા એકાન્તની શોધ અને પછી જેમ જેમ
એકાન્ત સેવન તેમ તેમ માનવસર્મૂહમાં સ્વાભાવિક આશય પામવાની
મોહભુદિ-આવી કે કે પરપરાઓ અને ઉપાધિઓ વધે જાય છે.

સાચી વાત છે આત્મશુદ્ધિની, આત્મશુદ્ધિ માટે જ યોગ; યોગ
એટલે ધ્યાન અને જ્ઞાન, ધ્યાન એટલે આત્મિક કર્મ, અને બ્યવ-
હારમાં ક્રિયા થાય એ ગાલ કર્મ, એમાં વિષયોનો સમ ન થવા દેવો-
વિષયોનું ધ્યાન ન થાય એ જ યોગની ખરી ચાવી.

ધ્યાન કરો આત્મસ્વરૂપનું. વેદો અને ઉપનિષદોએ જ્ઞાનું નામ
જાતાવ્યું છે ॐ-શ્રી ॐ એ જ છે એનું નામ, એનો ધ્વનિ સાલજો
એ છે સાચો અનાદિત (અખડ) ધ્વનિ; એના ધ્વનિમય નાદથી રેમ-
રેમમાં આનંદ હવકાય, પ્રાણમાં અનેરી ચેતના આવે, અને એ
જ્ઞાનનંદ જ સમસ્ત કર્મનું ફલ છે એવો અનુભવ અને નિશ્ચય કેળવી
કર્મમાત્ર આત્મશુદ્ધિ માટે છે, અમંગલ દહેવા માટે છે, અને મુક્ત
સંઘ રહીને જ સમાચરણ કરવાનું છે એ ન ભૂલતાં નિરંતર આવા
જાનવસના કર્મ કર્યો કરો. સ્વાભાવિક કર્મ થવા દો.

એટલા જ માટે અધ્યાય ઉગ્ગના હમા સ્ત્રોતમા કહ્યું છે કે કર્મ
તો યસને માટે છે, યજ્ઞોમા સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાનપત્ર છે, એમ એવા અધ્યાય-
ના સ્ત્રોત ઉગ્ગમા સ્પષ્ટ કહ્યું છે, બધા કર્મની ઉત્પત્તિ સાક્ષાત્ બ્રહ્મ-
જ્ઞાથી છે, અને આ જ્ઞાનપત્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો જ્ઞાનાગ્નિ બધા કર્મને
ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે અને કર્મ કરતા કરતા પણ બધું બ્રહ્મ જ છે
એવી ભાવના કરવાનું અધ્યાય ૪મા સ્થગે સ્થગે કહ્યું છે. યોગ એટલે
જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, કર્મયોગ, ગજયોગ, હૃદયયોગ મત્રયોગ-આવી
આવી અનેક વ્યાખ્યાઓમા મનને ગૂચ-ચા વિના પ્રથમ વિયોગના
સ્વરૂપનો વિચાર કરીને વિયોગ છે તો તે કેવો છે ? સાચો છે કે
ખોટો ? નિત્ય છે કે અનિત્ય ? કર્મ કયવાથી યોગ થશે કે વસ્તુને
ઓળખી લેવાથી ? જોનો વિયોગ માનીએ છીએ તે વસ્તુ જૂની છે કે
એક ? અસ્તિથી ચૂદી માની લીધી છે ? જૂની છે તો કેન્દ્રે ફરે છે,
અતઃકરણમા છે કે લોકલોકાન્તરના આઠાશપાતાળમા ?

ભગવાન તો ભગવદ્ગીતાના અદાર અધ્યાયમા અદાર પ્રકાન્તા
યોગ વર્ણવે છે અને એમ કહીને સમગ્રનવા એ માગે છે કે જે જે કર્મ
કે વિચાર દ્વારા પરમતત્ત્વનો વિયોગ ટળીને એનો અનુભવ થાય તે
યોગ, જીવનની સક્રિય અને અક્રિય એવી બે અવસ્થાઓ છે, એ જ
અવ્યક્ત અને વ્યક્ત. એ જ છે ધ્યાનની અને જ્ઞાનની ચિત્તની અવ-
સ્થાઓ, શાત એકાન્તમા બેસી, પ્રાણ મન, અને ઇન્દ્રિયોને નિઃશ્લેષ
કરી, પરમતત્ત્વ પ્રતિ મનને શ્રદ્ધા તથા ભક્તિથી વાળી, વિષયોના
ધ્યાનમાર્થી મુક્ત બની-તત્ત્વનો અબેદ અનુભવવો એ ધ્યાનની બામ-
તમાં પણ સમ્યક્ આચરણ એટલે સાચોક્ત અને અનુભવીના ઉપદેશોના
ક્રમ પ્રમાણે પરમતત્ત્વનો અનુભવ કરી નિત્યને માટે વિયોગ નાશ પામે
એવો યોગ કરવો. એ ધ્યાનની અવસ્થા. બીજી છે જ્ઞાનની અવસ્થા.
પ્રાણ ચ ચત્ત હોય, જ્ઞાનેન્દ્રિયોમા દરેક જગતનું જ્ઞાન હોય, કર્મેન્દ્રિયો
ક્રિયા કરે, ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના અર્થમા વિચરે, અને એમ છતાં પણ

વિષયોના મંગથી મુક્ત રહી તત્ત્વમાં યોગી બનીને સાધક મુક્તસંગ રહે એ સમાચરણ.

સાધક ! આ તો પ્રાસ્તાવિકપણે લખેલા થોડા સંકેતના શબ્દો છે । જે સાધન કરે એમાં સ્વતંત્ર શુદ્ધિથી વિચાર કરે । ન ક્રમો શબ્દો જાળમા કે ન ખેંચાઓ કોઈ વિચારની ક્રિયાઓ પાછળ; એક ભગવદ્-ગીતાનો શબ્દેશબ્દ વિચારો, શબ્દેશબ્દે યોગ ભર્યો છે. અર્થે અર્થે આત્મદીપક ચેતવી રાખ્યા છે; તમારો વિયોગ શાન્ત થશે, અને પછી નહીં રહે વિયોગ કે નહીં રહે યોગ; નહીં રહે અજ્ઞાન કે નહીં રહે જ્ઞાન-નહીં રહે અસિદ્ધિ કે નહીં રહે સિદ્ધિ-એ બંને દ્વંદ્વના સંગમાંથી મુક્ત રહેશો; અરે છે તે જ રહેશો-અનુભવશો. અને તમને ખરે જ પરમતત્ત્વ સમજાશે. ભગવાનનો આશીર્વાદ ઝીલવા અધિકારી બનશો, અને ભગવદ્ભાવમાં નિત્ય પ્રસન્ન રહી, કર્મ કે કર્મસંન્વાસ, વિષય-ધ્યાન કે વિષયત્યાગ, આત્મજ્ઞાન કે પ્રત્યક્ષદર્શન, આર્વા આર્વા બધાં અણુકેત્કિયા દર્શનનાં એવાં તો અનુભવરસીઆં થશો કે શાશ્વતો, અનુભવીઓનાં વાઠયોનો મર્મ સમજશો ને કૃતકૃત્ય થશો; પુનઃ એ જ કહેવાનું છે કે :—

મુક્તસંગ સમાચર ॥

ગ્રન્થસ્વીકાર

૧ દેવધિ નારુપ્રણીત ભક્તિશાસ્ત્ર :—મૂળ સૂત્રો, સૂત્રાર્થ, સંસ્કૃત અને ગૂજરાતી ભાષ્યસહિત :—ભાષ્યકાર, શ્રી. તલિન મણિ-શંકર બદ્ધ એમ. એ. શીતળાશેરી, વલસાડ. પ્રકાશક; શ્રી. હરિદાસ જીવરાજ, શાન્તિનિવાસ ૫૦ એ, ખરવા રોડ, મલાડ, મુમ્બઈ; તથા આનાની ટીકટ ખીડવાથી હોય ત્યાંસુધી પ્રકાશક તરફથી ભેટ: પૃ. ૬૫.

૨ અક્ષરદેશ :—લેખક :—શ્રી. રમેશનાથ રંગનાથ ગૌતમ, વડોદરા. પ્રકાશક :—સયાજી સાહિત્યમાળા, પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર. વડોદરા-મૂલ્ય રૂ. ૧-૨-૦ પૃષ્ઠ ૨૨૫.

૩ સત્સંગનો મહિમા :—સંપ્રદાયકર્તા સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી-પ્રકાશક, સત્સંગ મંડળ, જહાપુરી, ઠમ્બ-માંડવી; પૃષ્ઠ ૩૨-મૂલ્ય લખ્યું નથી.

૪ સાચું જ્ઞાન અને સાચું સુખ :—યોજનાર સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી-પ્રકાશક શ્રી. શેઠ મયુગદાસ પુરષોત્તમ કચરાણી; ઠમ્બ-માંડવી: પૃષ્ઠ ૮ મૂલ્ય લખ્યું નથી.

૫ આનન્દમય જીવનનું રહસ્ય :—પ્રકાશક, શ્રીકૃષ્ણ કાર્યાલય, રણાપુર, નર્મદાતટ, (ખરોડા સ્ટેટ) કીર્મત રૂ. ૧-૦-૦, પૃષ્ઠ ૮૮.

નીચેના પુસ્તકો શ્રી રોક ડા રામજી ખીમજી કેસરવાળા, (૧૦૭ બ્રહ્મચ-
વાળી, મુબઈ, ૪,) નરદયી મળ્યા છે.

૬ મા શારદા :—લેખક સ્વા. જ્ઞાનંદજી તથા શ્રી જયંતી-
લાલ મગીજી એકા, પ્રકાશક, શ્રી ગમકૃષ્ણ આશ્રમ, ગાંગકોટ, મુમ્બ
૩. ૦-૩-૦ પૃષ્ઠ ૫૬.

૭ શ્રી માતાજી :—અનુવાદક-ગ્લેષર ભવાનીશંકર બદ,
અમદાવાદ, પ્રકાશક, શ્રી ગમકૃષ્ણ સેવાસમિતિ, અમદાવાદ, કીમત
લખી નથી, પૃષ્ઠ ૩૬.

૮ શ્રી શારદાદેવી :—લેખક શ્રી. જયંતીલાલ આચાર્ય, પ્રકા-
શક ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાવટી, અમદાવાદ, કીમત એક રૂપીઓ,
પૃષ્ઠ ૧૮૮.

૯ શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ :—પ્રકાશક, ગમકૃષ્ણ આશ્રમ ગાંગ-
કોટ, કીમત ચાર આના, પૃષ્ઠ ૬૫૨.

૧૦ મહાત્મા સરયુદાસજી :—પ્રકાશક સરતું સાહિત્યવર્ધક
કાર્યાલય, અમદાવાદ, કીમત દસ આના, પૃષ્ઠ ૧૯૨.

૧૧ દસ અને પરશુરામ :—પ્રણેતા મહાત્માશ્રી કૃષ્ણાત્મજી
મહારાજ, પ્રકાશક, સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ કીમત
રૂ. ૨-૦-૦ પૃષ્ઠ ૩૪૪.

નોંધ —કાગળની મોલવદીને લીધે ઉત્થાનના ખાતા થટાડ્યા છે, તેથી
સ્થળસંકોચને લીધે અવગોચન લેવાનું મુવત્તવી રાખ્યું છે—તંત્રી

નિભારો

卐

ધરતી ધીકે ને ઝાળો ઝળદળે હો...છ.
પાપપુણ્યના નિભાડા સીંચાય રે,
હો સતના જોગી, ધરતી ધીકે ને ઝાળો ઝળદળે હો...છ.
ભોગી હોમાયા બેર ભાગતા હો...છ
જોગી મારા, તારે શીળી છાંય રે—હો સતના જોગી.
ધૂંધળા ધુમાડે ધરતી આવરી હો...છ
નિરાશાની ધમ્મણે ફૂંકાય રે—હો સતના જોગી.
ઢોળે કંકાળો જીભા વાયગ હો...છ
ખડખડ ખડખડ હસે ભૂત ઠરાળ રે—હો સતના જોગી.
સત ને ધરમ નાસે ભાગતા હો...છ
સન્ત તાગ પિંજરીએ પૂરાવ રે—હો સતના જોગી.
તાળાં દે ઉરને સન્ત મૌનનાં હો...છ
પિંજર ફરતી શાનની દેળે આગ રે—હો સતના જોગી.
આવે! ધરમનાં જડતાં પંખીડાં હો...છ
આવે! કાળા કરમ લઈ કંકાળ રે—હો સતના જોગી.
ધરતી નિભાડા ધર્મી, બલે બળે હો...છ
સન્તને ઉરે શીળો સત્ય પ્રકાશ રે—હો સતના જોગી.
આણો આપી છે સત્યે ગમની હો...છ
પ્રેમનાં પારણે પોઢો ધરતી બાળ રે—હો સતના જોગી.
પૂરો પવનમાં પાવન શ્વાસ હો...છ
વાળો ટાઢી ધરતીની ચિતાય રે—હો સતના જોગી.
સૌ. કુસુમ ઠાકોર એમ. એ.

卐

“ મા ”—તે....

ક્રિ. ૦

ચેતન્યશક્તિ જગત્કાપિની મા ।

હો આપ પેતે ગરમાત્મ રૂપ,

સો પ્રાણીમાં ચેતન પૂરનારા

પૂજ્ય શી તેની જડ પથરોમાં.

૧

ના કોઈ જગ્યા નથી કોઈ વરણ-

હો શૂન્ય; જેમાં નહિ વાસ તારો;

તો જોઈ કેવો જડ ચેતનોમા

ભક્તો જુએ છે તમને બધામાં.

૨

ફરી ફરી સૃષ્ટિ સમસ્ત શોધુ

દેવી ! તમારે ચરણે ધરું શું ?

માલિક સોનાં નથી શું તમારું

હું મે તમારી, તમને શું અર્પું ?

૩

ઝગી રહ્યો સૂપું અખંડ દીવો

—પેતે સ્વપ્ન્યોતિ થકી પ્રકાશો;

ધરું છું તો મે મુજ અધ્ય દીવો

સ્વીકારીને બાળકને રીઝાવો.

૪

તેજસ્વી પેલા અગણિત તારા
શ્રી-કઠમા હાગ રૂપે વિરાજ્યા,
આલ-સ્વભાવે ફૂલમાળ ગૂથી
સ્વીકારી તે મા ! કરશે જ ગજ

૫

છોતે ગ્લો સિધુ વિશાળ તારો
આ વાગિબિંદુ લઈ લ્યા હમેશે,
દ્યા પ્રીતિપૂર્ણ સ્વભાવ તારો
પૂજ સ્વીકારી અમને અતાવો.

૬

સમસ્ત સૃષ્ટિજન પોષવાને
પોતે યથ અન્નરૂપે રહ્યા છો;
તો મેં ધર સાકરની કણી આ,
તે આપીને મા ! મુજ માન રાખો.

૭

આકાશ આ ભવ્ય મહેલ તારો,
ઝીણું અમારા હૃદયે રહ્યો છો,
પ્રતીતિ તારા બહુ પ્રેમની એ
એ પ્રેમને મોગ્ય સદાય ગણો.

૮

જે જે બંધુ આપનું તે અમારું
તો માગવાનું પછી શું નિગળું
હો આપ માતા, તુજ શીળી છાંયે
સૌ બાળકો હર્ષ સદૈવ પામે.

૯

માફું મધુરું તુજ વ્હાલ પીળું
શાન્તિ-સુધા-સ્વાદ સદૈવ આપું,
બોલો મુઠ માત ! વિરામ પામું
પ્રસન્ન તારું મુખ માત્ર ન્યાણું.

૧૦

૨૦ ધર્મતત્ત્વ

શ્રી. ૨૫. પ્રવાસી રૂપરનદત્ત (ની નેધપોથીમાંથી)

કેયલં શાસ્ત્રમાશ્રિત્ય ન કર્તવ્યો હિ નિર્ણયઃ ।

યુક્તિહીન વિચારે તુ ધર્મદાનિઃ પ્રજાયન્તે ॥

મનુષ્યમાં કંટકીક શક્તિઓ હોય છે, તેને વૃત્તિ એવું નામ અપાય છે. વૃત્તિઓ ધણી છે. તેને ચારીરિક વૃત્તિ, જ્ઞાનાર્થની વૃત્તિ, કાર્ય-કારિણી વૃત્તિ અને ચિત્તરંજની વૃત્તિ એમ ચાર વિભાગમાં વિભક્ત કરી શકાય. તે વૃત્તિઓનું અનુશીલન એટલે તેની જાગૃતિ, અનુસરણ અને ઉન્નતિ કરીને તે શક્તિઓ અથવા વૃત્તિઓને ચરિતાર્થ કરવી તેજ મનુષ્યત્વ.

“ મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિ એ જ ધર્મ. ”

તે અનુશીલનની સીમા અને વૃત્તિઓનું પરસ્પરનું સામંજસ્ય સાચવવું જોઈએ.

“ વૃત્તિઓનું સ્ફુરણ તથા સામંજસ્ય એ જ મુખ્ય. ”

સમસ્ત વૃત્તિઓનું યથાયોગ્ય અનુશીલન કરી તેને ઇશ્વરાભિમુખી કરવી; કારણ વૃત્તિઓને ઇશ્વરાભિમુખી કરવી એ જ યથાર્થ અનુશીલન છે. એ અવરથાને લક્ષિત પણ ટકી શકાય.

ઈશ્વર સર્વ જૂનમાત્રમાં છે. એટલા માટે સર્વ પ્રદાર્ય પ્રાણી પ્રત્યે

સક્રિત તથા પ્રીતિ રાખવી એ આવશ્યક છે. બૂતગાત્ર પ્રત્યે બક્રિતભાવ ન જન્મે ત્યાં સુધી ઇશ્વરપ્રતિ પશુ બક્રિતભાવ ઉદ્ભવે નહીં, એટલું જ નહીં પણ મનુષ્યત્વ તથા ધર્મ પણ અપૂર્ણ જ રહી જાય.

આત્મપ્રીતિ, સ્વજનપ્રીતિ, સ્વદેશપ્રીતિ, પશુપ્રીતિ તથા દ્વા એ સર્વનો પ્રીતિમાં અમાવેશ થાય છે, તેમાં મનુષ્યની અવસ્થાનો વિચાર કરતા સ્વદેશપ્રીતિ એ ધર્મ છે. અને જગતીક પ્રીતિ એ સર્વ-ત્રેષ્ઠ ધર્મ છે.

અનંત અવિકૃત પરમાનંદ પામવા માટે મનુષ્યશુદ્ધિમાં જે સ્વાભાવિક પ્રેરણા છે તે એ કે સંતોષ પમાડવાનો માર્ગ; વા, ઇશ્વરને સમગ્રવાની શુદ્ધિ એ ધર્મ, દિંવા દેવત્વને અથવા બ્રહ્મત્વને પાછા જમને મળવાનો માર્ગ તે ધર્મ.

સર્વે ધર્મની શિક્ષા આ સંસાર ઉપરથી પ્રીતિ ખસેડવાને, એમાં અક્રશ્ચી ગ્રહેવાને તે ઉત્તરગતિ સારી કરવાને માટે છે. રાગ નહોં પણ ત્યાગ, અમીરી નહોં પણ ફકીરી, અલિમાન નહોં પણ નમ્રતા, સ્વાર્થ નહોં પણ પરાર્થ, એને જ બધે વખાણ્યો છે.

સંસારી અર્થ, સંસારી રનેહ એ વસ્તુતઃ ક્ષુભશુર અધર્મની વૃદ્ધિ કરનારાં, પોતાને તથા ખીજને દુઃખ દેનારાં છે. સાવધાન રહેવું, વૈરાગ્ય વિનાનો ધર્મ જ નથી.

ધર્મનું કારણ “અભેદ” છે. ધર્મનું કામ પ્રીતિ ગાઢી કરવી તે છે; પ્રેમ ગાઢો કરવો એટલે, પોતાને શુદ્ધી જવું, અને ખીજને મનસા, વચસા અને કર્મણા સુખી કરવું. પ્રેમ ખાળ્યો ખળાતો નથી-તોડ્યો તોડાતો નથી. જનાવટી-સ્વાર્થો-મરજનો-લાલચનો-લામણીના આડંબરનો પ્રેમ તે પ્રેમ કહેવાય જ નહોં.

સ્વાર્થ વિષયમાં—શરીર તથા મન શુદ્ધ રાખવા સત્ક્રિયાથી ઉઘમ કરવો, સુખદુઃખનાં સમાન રહેવું, ગર્વ કરવો નહોં, સમાધાન-સંતોષમાં રહેવું.

પગથી વિપયમાં—પરોપકાર કરવો, સાચો વ્યવહાર રાખવો, ન્યાયે વર્તવું.

પરમાર્થ વિપયમાં—જગતકર્તા એક છે ને સત્યસ્વરૂપ તથા મૃદા ઐશ્વર્યવાન છે માટે શ્રદ્ધાએ કર્મ કરી તેની પ્રીતિ મેળવવી.

વ્યવહાર અને વિચારકુશલ મનુષ્યો પોતાના જીવિતને અખડ અને અવિનાશી સુખપ્રાપ્તિ થવામાં જ યોજે છે. પણ શોક અને મોહને વશ રહી તેને કષ્ટપ્રદ અને વ્યર્થ થવા દેતા નથી. આતુ નામ જ મનુષ્યસ્વ.

જન્માન્તરના વિચારમાં દેવ પિતૃના અસ્તિત્વનું સત્ય, યોગ તથા મંત્રની સિદ્ધિનું સત્ય, દેવ, પિતૃ પ્રીત્યર્થ પવિત્રતાપૂર્વક પૂજન કર્મ જ્ઞાતિ, કૂળ, બુદ્ધિના અધિકાર પરત્વે ધર્મ કર્મની વ્યવસ્થા—ને સામાન્ય સદાચાર તથા યોગદર્શને અને તત્ત્વજ્ઞાને નિરૂપણ કરેલા એક વ્યાપક સર્વાત્મા પરમૈશ્વરનું જ્ઞાન, એ વિજ્ઞાનો વેદ-ધર્મ જ નથી.

માટે શરીરને નાશવાન અને જીવનશક્તિને અમર એમ માનવું. પોતે પોતાને કંતુરૂપ-કર્મમય જાણવું. પોતાના કરેનાં કર્મોનું સ્મરણ કરીને નિજના આચારની શુદ્ધિ કરવી. સ્વ-સામર્થ્યને દૃઢ કરવું અને યથાધિકાર પ્રભુ બનવા અથવા ઈન્કારનું સ્મરણ કરવું.

અતિમ લક્ષ્યબિંદુ શુ છે તે પણ જાણતા નથી શૂદ્રસ્થ તરીકે પોતાનું
 કર્તવ્ય પૂરું કરી ગયા પછી પણ કાર્યક્ષેત્રમાં ફેરફાર કરી શકતા નથી
 એ ખરેખર શાયનીય છે. શૂદ્રસ્થો ગમે તેવી ઉચ્ચ કોટિના હોય તો
 પણ તેમનો પ્રથમ ધર્મ તેમની પ્રજાનું પાલન, વિ હોવાથી તેઓ
 પોતાનો સર્વ સમય જનહિતાર્થે પ્રવૃત્તિમાં આપી શકે નહીં એ તો
 નિર્વિવાદ છે, ને પોતાના વિશેષ ધર્મનો ત્યાગ કરીને તે પ્રનાણ કરવું
 એ વ્યાજબી પણ નથી તેમ બ્રહ્મચારીએ વિદ્યાભ્યાસ જે તેનો પ્રિશિષ્ટ
 ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરી સામાન્ય ગીતે બીજી પ્રવૃત્તિમાં જોડાવું તે
 ઉચિત નથી. જીવન સત્રામ માટે સરીગ ને મનને સંપૂર્ણ રીતે કેળ
 નવું તે જ તેમનો મૂખ્ય ધર્મ છે કેળ લોકસમ્બંધાર્થે પ્રવૃત્તિ અને
 સર્વ સમય બીજા કાર્ય પણ પ્રકારના વિશેષ વિના તેમાં જ આપવાનું
 ખાસ કર્તવ્ય તો ઉત્તમશ્રમીઓનું છે. હાલના જમાનામાં કેવળ ધર્મ-
 પ્રચારને જ વળગી રહેવું તે પણ નિયમ નથી સ્વપ્રકૃતિ અનુસાર, ગમે
 તે પ્રકારની જનકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ શકાય. આવા અનુ-
 ભવી, વ્યોષ્ઠ પુરુષોએ તો વિશ્વકલ્યાણનો જ વિચાર કરવો જોઈએ
 અને તે સાધક ધર્મમાં ઝપલાવવું જોઈએ. તેઓમાં વૈગમ્ય, સયમ
 વિ નૈતિક શુભો તો અવરય હોવા જોઈએ તેઓએ પોતાના વિચારથી
 ને આચારથી જનસમાજને દોરવણી આપવી જોઈએ. આદર્શ બ્રહ્મ-
 ચારી, આદર્શ શૂદ્રસ્થ, આદર્શ ઉત્તમશ્રમીના આત્મિક જીવનમાં
 વિભિન્નતા ન હોય, બાહ્ય જીવનમાં પણ સ્વચ્છતા, સુધડતા, બ્યવસ્થા
 સર્વમાં હોય. સર્વેનું જીવન કલ્યાય હોય પણ વિશેષ ધર્મભેદ હોય
 ન. અને તે ઉપરથી અને આશ્રમચિહ્ન ઉપરથી, આશ્રમનો નિર્ણય
 થઈ શકે. તદુપગત બ્રહ્મચારીઓમાં, અને શૂદ્રસ્થાશ્રમીઓમાં તેની
 - બિલુપ અક્ષમ્ય છે, એક બીજને પ્રજા પણ ઉપરિચિત થાય છે શૂદ્રસ્થા-
 શ્રમના વિશેષ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને ઉત્તમશ્રમીના ધર્મનું મહત્ત્વ ક-
 વામાં આવે ત્યાગ પછી સ્ત્રીની સાથે ગરેવું કે એકલા રહેવું અમાગ

મત પ્રમાણે આ પ્રશ્ન ધણો જ ગૌણ છે. પુરુષ ને સ્ત્રી બન્નેના વિચારોમાં સામ્ય હોય, બન્નેમાં આસક્તિ ન હોય, અને બન્નેની ઈચ્છા શેષ જીવન આત્મકલ્યાણમાં અને પરોપકારમાં જ વ્યતીત કરવાની હોય તો પછી સહવાસની ઈચ્છા હોય તો તેમ કરવામાં કાંઈ વધે જણાતો નથી. પત્નિ પતિ અને પત્ની તરીકેના પૂર્વાશ્રમના ધર્મ અને સંબંધોનો ત્યાગ અવશ્ય થવો જોઈએ સ્ત્રીનું નામ સહધર્મચારિણી છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં તે આશ્રમ ધર્મનું પાલન કરવામાં સદાય આપી શકે, અને ઉત્તર આશ્રમમાં તેના ધર્મનું આચરણ કરવામાં મદદગાર થઈ પડે. મનમાંથી શારીરિક આસક્તિનો ત્યાગ અનિવાર્ય છે બાલ જીવનમાં એકાકી જીવન ગાળવું કે કોઈની સાથે રહેવું એ પ્રશ્ન ખાસ મહત્વ નથી. સાથે જ રહેવાનો આમદ હોય તો દેહાસક્તિ છે એમ જણાયું. તેમ રહેવાથી ચિત્તમાં શૌભ થતો હોય ને તેથીજ જુદા રહેવાની ઈચ્છા થતી હોય તો તે પણ માનસિક દુર્બળતાનું ચિહ્ન છે આસક્તિ બંને પ્રકારની હોઈ શકે. સંયોગમાં તેમ વિયોગમાં.

શ્રી સકરાચાર્યજીના જીવનચરિત્રમાંથી જણાય છે કે મંડનમિથના પત્નીને, તેમના પતિને સન્યાસ દીક્ષા આપ્યા પછી સહસ્રજયારિણી તરીકે ઓળખાવત રહેવાની છૂટ આપી હતી. હાલના સમયમાં પણ શ્રી. ગમકૃષ્ણ પગમહાસનો દર્શન મોજૂદ છે. સહવાસનો અથવા પૃથક્-વાસનો સવાલ જ્યારે પ્રકૃતિભેદ હોય ત્યારે ઉભો થાય છે. એકમાં વૈરાગ્યનું પ્રાપ્ત્ય હોય ને બીજામાં સંસારી વૃત્તિઓનું વર્ચસ્વ હોય તે વખતે ગૃહસ્થાશ્રમનું વિશિષ્ટ કર્તવ્ય પૂરું થયા બાદ અલગ રહેવામાં વાધો ન હોઈ શકે, એટલું જ નહીં પણ તેમ કરવું તે જ સાચું છે. મનુષ્યની ઉર્ધ્વગામી પ્રવૃત્તિમાં નડનગ્રંથ થવાનો કોઈને અધિકાર નથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં તે આશ્રમનો ધર્મ યથાર્થ રીતે પાળવો જોઈએ તેમાં સંપૂર્ણ સંઘિજીવતાથી ને પગપગ વફાદારીથી રહેવું જોઈએ. પણ અમુક વય પ્રાપ્ત થયા પછી, તેમ સત્તાનો તરફ કોઈપણ જાતની

ફરજ ન રહે એટલે સ્થિતિમાં ફેરફાર થઈ જાય છે. તે વખતે ગૃહસ્થા-
શ્રમનો નિયમ લાગુ પડતો નથી. એ પણ યાદ રાખવું કે આવી
બાબતોમાં સ્ત્રીને પુરુષ બનતેને સમાન અધિકાર હોવો જોઈએ. આધ્યા-
ત્મિક જીવન ગાળવાનો અને લોકસેવાનો ઉદ્દેશને સમાન હક છે.
ગૃહસ્થાશ્રમનો ફરજો બળવ્યા બાદ જો પુરુષનો સંસાર પ્રતિનો મોહ
છુટતો ન હોય, ને સ્ત્રીમાં વિવિધિયા અને સમાજસેવાની ધગદગ ઉત્પન્ન
થઈ હોય તો સ્ત્રીને પણ પતિથી અલગ થઈને પોતાનું જીવન ઉત્તરા-
વસ્થામાં સ્વેચ્છાનુસાર શુભ માર્ગે ગાળવાનો અધિકાર છે. મીરાં-
બાઈનો દાખલો આપણી સમક્ષ મોજૂદ છે.

શ્રી. શંકરાચાર્યના જીવન પ્રસંગો સ્ત્રીજાતિ પ્રતિની તેઓશ્રીની
પૂજ્ય શુદ્ધિનું આપણને લાન કરાવે છે. મંડનમિશ્રની સાથે વિવાદના
પ્રસંગમાં મધ્યસ્થ તરીકે ન્યાયનિર્ણય કરવા માટે મંડનમિશ્રનાં
પત્નીને શ્રી. શંકરાચાર્યે સ્વીકૃતિ આપી હતી, અને ઉવટનો ફેંસલો તે
વિદુષી બાઈએ તેમના પક્ષમાં આપ્યો હતો. શ્રી. શંકરાચાર્યજીએ શ્રી.
ઉભયભારતીને બ્રહ્મવિદ્યાનો અવતાર માની, ચાર મુખ્ય પીઠમાં શક્ત
પીઠની પણ સ્થાપના કરી હતી. પૂર્વ પીઠમાં વિમળાદેવી નામ વડે
શક્તિપ્રતિષ્ઠા કરી, પશ્ચિમ પીઠમાં શારદાદેવી નામથી, ઉત્તર પીઠમાં
પૂર્ણગિરિદેવતા નામથી અને દક્ષિણ પીઠમાં કામાક્ષી તરીકે. આ
ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે શ્રી. શંકરાચાર્યજી પણ સ્ત્રીજાતિને વંદ
માનીને બ્રહ્મવિદ્યાની સહાયક માને છે.

આટલા વિવરણ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આશ્રમ
ધર્મના મુખ્ય લક્ષ્યની સિદ્ધિ આ સમયમાં પણ થઈ શકે છે ને તે
કરવા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના જીવનના ત્રણ વિભાગો પાડવા
જોઈએ. પ્રથમમાં વિદ્યાભ્યાસ, બીજામાં પ્રજ્ઞેત્પત્તિ, ત્રીજામાં પાવન,
રક્ષણ, ને ઉત્તરાશ્રમમાં (પચાસ પંચાવનની ઉંમરે) આત્મકલ્યાણ
ને લોકકલ્યાણમય પ્રવૃત્તિ. દરેક આશ્રમમાં તે તે આશ્રમના ખાસ

ધર્મેને વળગી ગયેલું (સામાન્ય રીતે) પ્રત્યેક આશ્રમમાં મોક્ષપરાયણ
 -હેવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે આત્મિક અને જાણી જવનમાં શૌચ, સ્વ-
 સ્થિતા, પવિત્રતા ને સૌંદર્યનો ત્યાગ ન કરવો. સાત્ત્વ એટલે ગદાર્થ
 વ્યવસ્થા ને ઠનાનો અભાવ નથી તે ધ્યાનમાં નાખવું. ગૃહસ્થાશ્રમમાં
 પ્રવેશ કરવાનો જેવો ધર્મ છે તેવો જ અમુક વયે તેનો ત્યાગ કરવાનો
 પણ છે, એ મનમાં ઠસાવવું. બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંથી કૂદકો મારી સીંધા
 ઉત્તરાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાના ઈલાજને ઉત્તેજન ન આપવું, તેમ અમુક
 વય થયા પછી ને ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો બળવ્યા પછી તેને જ વળગી
 ગયેલું. પૈસા સંપાદન કરવામાં જ સમસ્ત જીવનનો અપવ્યય કરી
 બીજા ધુવાનોને આગળ આવવાની તક જ ન આપવી તે અધમ
 સ્વાર્થભુક્ષિ બતાવે છે ને પાસાવ જીવનની પાઠાડા છે એ પણ જૂલુવું
 નહીં જનકતા કે થી કૃષ્ણ ભગવાનના દર્શનો આપી સતો માનવો એ
 તો પોતાની જાતને અને બીજાને છેતરવાનો જ પ્રયત્ન છે, મિથ્યા
 શબ્દાડંમર છે અસત્ય કથનની અન વાધરી જુલિની અવધિ છે
 ઉત્તરાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનો સ્ત્રી ને પુરુષ બન્નેને સમાન હક છે બન્ને
 આત્મકલ્યાણ ને સોઠમેવા કરી શકે છે (ગમે તે ક્ષેત્રમાં) વિચાર
 બેદ હોય તો ઉત્તરાશ્રમમાં અવગ થઈ જવાના બન્નેને સમાન હક છે
 વિચારસામ્ય હોય તો સાથે પણ રહી શકે પણ પતિપત્નીના સબધનો
 ત્યાગ અનિવાર્ય ગાદરચ્ચ ધર્મના ત્યાગ પછી સ્ત્રી કે પુરુષ મને માથી
 મોઢને પણ મર્દ બધન નથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં સદ્વાસ-એ ધર્મ, ઉત્તરા
 શ્રમમાં સ્વતંત્ર વિહાર એ ધર્મ છે ઉત્તરાશ્રમમાં વૈરાગ્ય અવરમ હોવો
 જોઈએ આવા ચારિત્ર્યવાન અને નવરાસવાગા મનુષ્યો જ બીજાની
 સેવા કરી શકે

જે મનુષ્યોમાંથી વિકાસ ગયા નથી, જેઓ વાસનાઓથી ભરપૂર
 છે પરંતુ જેઓનું જીવન છે તેઓ નેતાઓ થવાને યોગ્ય નથી કેવળ
 નૌદિકે ખીલવણીથી જનતાનું નેતૃત્વ કરી શકાતું નથી. સમાજ

ઉપર ડાપ દિયા હાન ન પાડી શકાય. આચારદીન વિચાર દ્વારા નહીં.
 વ્યક્તિનું જીવન ઉત્કૃષ્ટ બનાવવા માટે આપણે કયા કયા ઉપાયો
 યોજવા તેની આપણે ચર્ચા અત્યાર સુધી કરી તેનું કુંડામાં દિગ્દર્શન
 કરી જઈએ :—

આત્મસાક્ષાત્કાર અથવા ભગવદ્ દર્શન એ જ આપણા જીવનનું
 લક્ષ્ય છે તેનું નિત્ય સ્મરણ ગાખવું. ત્યાં સુધી આ પરમ વસ્તુની
 પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી અવરચાદ્યમાંથી મુક્તિ નથી.

આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે અભ્યાસ ને વૈરાગ્યની અનિવાર્ય આવ-
 સ્યકતા. આપણી પ્રકૃતિ પ્રમાણે અંતર્વૃત્ત અથવા બહિર્વૃત્ત જીવન
 મદલ કરવું. પ્રથમ પ્રકારના જીવનમાં જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, ગજયોગ,
 શાક્યયોગ, જે માર્ગ આપણને અનુકૂળ આવે તે લેવો. ગમે તે માર્ગમાં
 મનની ત્રણેય-શક્તિઓનો (જ્ઞાન, ઇચ્છા, ક્રિયા) સમન્વય કરવા
 પ્રયત્ન કરવો. એકમાર્ગી ન થવું. અંતર્મુખી મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ આંતર
 જીવનસ્પર્શી હોય છે તે યાદ રાખવું. તેમની આખતમાં “ કર્મ ”
 રાખીને અર્થ વ્યાવહારિક કર્મ ન કરવો. તેઓની ક્રિયાશક્તિનો
 આલિંગકાર સાહિત્ય, ધર્મપ્રચાર, લલિતકલાઓ વગેરે દ્વારા ધણ શકે
 છે, બહિર્મુખી મનુષ્યોએ પ્રધાનપણે કર્મયોગનો આશ્રય લેવો. તેઓએ
 પણ અમુક સમય તો શાસ્ત્રાધ્યયનમાં, સાક્ષર અથવા નિરાક્ષરની
 ઉપાસનામાં ને સત્સંગમાં ગાળવો. પ્રત્યેક કર્મ નિષ્કામ જુદીથી કરવું.
 સૌક્યપણા, વિતૈપણા, પુત્રૈપણાનો ત્યાગ કરવો. સર્વ નાશવંત પદાર્થો
 તથા મનમાંથી વૈરાગ્ય ફેળવવો. સ્વધર્માનુસાર કર્મમાં નિરતર મગ્ધા
 થેવું. જે કર્તવ્ય કર્મ હોય તે એકાગ્ર ચિત્તથી અને ઉત્સાહથી કરવું.
 કર્મ દ્વારા આત્માની શક્તિનો જને તેટલો પ્રાદુર્ભાવ કરવા પ્રયત્ન
 કરવો. ચિત્તને નિત્ય શાંત ને પ્રસન્ન રાખવું. ફળમાં (કર્મના)
 આસક્તિ રાખવી નહીં. ફળ છાંદર ઉપર છોડવું. મનની મમતા
 રાખવી. સુખદુઃખમાં, માનઅપમાનમાં, જયપરાજયમાં ઉદ્વેગ થવા

દેવો નહીં, સમસ્ત જોવા નહીં. ઇશ્વર ઉપર અચળ શ્રદ્ધા રાખવી. કર્મ કંતી વખતે આફીલાવ રાખવો. પ્રવૃત્તિ લોકગોચરાર્થ કરવી. ચિત્તને વિશ્વવ્યાપી બનાવવું આપણને યોગ્યતાને જે સાધનપ્રણાલિકા યોગ્ય હોય તે મદ્ય કરી પણ નીમ્નને તે વિષયમાં પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપવું. સાધન અને સાધ્યનો ભેદ મનમાં દસાવવો. ચિત્તશુદ્ધિ, ચિત્ત વિશાળતા, ચિત્ત એકાગ્રતા અને આખરે ચિત્તપરતા એ સર્વ સાધન પદ્ધતિઓનો ઉદ્દેશ છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

તેથી આત્મનિરીક્ષણ કરી જેતાં મહેતું કે આ દિશામાં કેટલો વિકાસ થતો મહે છે. આધ્યાત્મિક શ્રગાત અમુક વ્યક્તિની છે કે નહીં તેની પરીક્ષા તેના મનની સ્થિતિ ઉપરથી કરવી. જેનામાં અહતા ને મમતાનો ત્યાગ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય તેનું જીવન પ્રગતિશીલ છે એમ જણવું.

ધર્માધિતાનો ત્યાગ કરવો. 'મારો ધર્મ, મંપ્રદાય, પંથ ખરો ને બીજા બધા ભિન્નતા—આ વિચાર સંકુચિત મનોદશા બતાવે છે. ધર્મ એક જ છે કારણ કે ઇશ્વર એક જ છે. પરમ ગતવ્યસ્થાન (ઇશ્વર) તરફ જવાના સર્વ માર્ગોનો સ્વીકાર કરવો. સર્વ ધર્મ સમાન છે એવી ભાવના દૃઢ કરવી. આપણને અનુકૂળ આવે તે સાધનપ્રણાલિકા લેવી ને બીજાને તેમ કરવાનો છૂટ આપવી.

મન ઉપર કડક પહેરો રાખવો. ને તેમાં એક પણ વિકાર પ્રવેશ થવા દેવો નહીં વ્યુત્થાન અવસ્થામાં કર્મમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવું ને અશુભ વિચારોને આત્મચિંતનથી અથવા નામરમરણથી ઠાઠી નાંખવા અને જ્યારે કાઈ કર્મ ન કરવાનું હોય ત્યારે ધ્યાનમાં, નામરમરણમાં, નિદિધ્યાસનમાં, ભજન, કીર્તનમાં ચિત્તને લગાડી દેવું. જેથી તેને આમથી તેમ મક્કંટની માફક ફૂંચવાની રેલ ન પડે.

મનુષ્યની કિંમત તેના મનની સ્થિતિ ઉપરથી આંકવી. બાહ્ય સંજોગો ઉપરથી નહીં. ધનાદય મનુષ્ય અથવા સત્તાધીશ મધ્યાર્થ.

દષ્ટિએ દરિદ્રી હોય અને બાહ્ય દષ્ટિએ એક મનુષ્ય ગરીબ હોય પણ વસ્તુતઃ ઉચ્ચ કોટિનો હોય.

કર્મ જમે તે પ્રકારનું હોય તેથી ગણરાતું નહીં. પ્રત્યેક નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી અને એકાગ્ર ચિત્તથી કરેલું કર્મ તે ઉપાસના જ છે.

જીવનના ત્રણ મુખ્ય વિભાગો પાડી, પ્રથમમાં વિદ્યાભ્યાસ, બીજામાં ગાર્હસ્થ્ય ધર્મનું અનુશીલન અને ત્રીજામાં લોકકલ્યાણકારક પ્રવૃત્તિમાં સર્વ સમય ગાળવો. પ્રત્યેક આશ્રમમાં મોક્ષપરામણ રહેવું. આત્માની સર્વ શક્તિઓનો પ્રાદુર્ભાવ કરતાં કરતાં મુક્તિ મેળવવાની છે. કર્તવ્ય કર્મ તરફ ઉદાસીનતા દાખવીને નહીં તેથી શરીર ને મન બન્ને કરણોને વિશુદ્ધ અને સુદૃઢ રાખવાં. એકને પણ કમળોર રાખવું એ અધર્મ છે, સાત્ત્વિક ને પૌષ્ટિક આહાર લેવો.

ભૂતકાળના ઇતિહાસે ભારતનું આંતર જીવન ને પશ્ચિમનું બાહ્ય જીવન વિકસાવ્યા ક્યું છે. હવે આ બન્નેનો સમન્વય કરવાની આવશ્યકતા છે. જીવનને મહાસાગર જેવું ઊંડું બનાવવું તેની સાથે આકાશ જેવું વિશાળ પણ બનાવવું જોઈએ. ધણી વાર એવું જોવામાં આવે છે કે આંતર જીવન ખુબ સરસ પ્રમાણમાં વિકસેલું હોય છે છતાં બાહ્ય સ્થિતિ દુર્લભ હોય છે. આ સ્થિતિ તો આકસ્મિક જ છે. એમ જ હોવું જોઈએ એવો કાંઈ નિયમ નથી.

વાસ્તવિક ધર્મ એક જ છે એ યાદ રાખવું. સર્વ ધર્મોનાં શાસ્ત્રો માટે સમાન આદરભાવ કેળવવો. વખત મળે તો વાંચીને તેમાંથી સમાન અને સનાતન તત્ત્વો શોધી કાઢવાં. મંદિર, મસ્જિદ, ખ્રિસ્તિ દેવળ, બૌદ્ધ દેવળ, પ્રત્યે, તેમ સર્વ ધર્મોના અવતારો, પેગંબરો, અર્હંતો, સંત પુરોહો પ્રત્યે સરખો પૂજ્ય ભાવ રાખવો. આપણને જે માર્ગ અનુકૂળ આવે તે ગ્રહણ કરવો. જ્ઞાન સર્વ સ્થળેથી લેવા તત્પર થવું. જેમ જેમ પ્રગતિ થતી જાય તેમ તેમ સાધન પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવા તૈયાર રહેવું. આપણે લક્ષ્યબિંદુને વળગી રહેવાનું છે. સાધનોને નહીં.

વિચારની વિશાળતાને ક્રિયોત્મક સ્વરૂપ આપવું. મનની માન્યતાની વિરુદ્ધ અમુક આચારોને, વિચારોને, સંપ્રદાયોને, પથોને, વળગી ગયેલું તે મિથ્યાચાર છે તથા પ્રગતિમાં પ્રતિબંધક છે. " હું હિંદુ છું, મુસલમાન છું, બૌદ્ધ છું, ખ્રિસ્તિય છું. " આ ક્ષુદ્ર વિચારો જ ક્રિયક ઉત્પન્ન કરે છે. ધર્મ એક જ છે, માર્ગો અસંખ્ય છે-એ વિચારને મનમાં પ્રદ કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. ધર્મને નામે પ્રચલિત સંક્રુચિત ભાવનાઓ જ મનુષ્ય, મનુષ્ય વચ્ચેની બંધુભાવની લામણીઓના માર્ગમાં અંતરાય રૂપ છે. ધર્મ એક જ દેવાધી એકત્વ મુચક નામ, (અદ્વૈતવાદી, અમેદવાદી, એકેશ્વરવાદી) એવું નામ ધારણ કરવું, જેથી માનવ ધર્મ (વિશ્વ ધર્મ) ના ઉત્કૃષ્ટ આદર્શ ને, પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ આપવામાં જે વિધો દોષ તે દૂર થાય. પરમ શુરુ આત્મા છે. બીજા બધા ઉપશુરુઓ

પ્રેરણા અને ઉપદેશ બધાં પાસેથી લેવા. પણ સાધનમાં સ્વામ્યથી થવું. આપણી યુક્તિનો આધાર સ્વપ્રવાન ઉપર જ છે એ ખ્યાનમાં રાખવું.

(અપૂર્ણ)

શ્રી. શંકરાચાર્યનો જ્ઞાનયોગ

અને

શ્રી. અરવિંદના પૂર્ણયોગ

• (ગતાકથી આપુ)

• લેખક—સ્વા. શ્રી. માધવતીર્થજી

• ૫૬

(૫)

ઉત્થાન

‘ ઉત્થાન ’ એટલે ઉઠવું એટલે નવી દશામાં જન્મવું અને જુની દશાની વાતો અને જુની દશાના સંબંધ છોડી દેવા અથવા તેમાં ફેરફાર કરવો. એ કામ સહેલાઈથી થઈ શકે તેટલા માટે કૃષિમુનિ-ઓએ વર્ણાશ્રમ ધર્મની પદ્ધતિ ઝાઝવેલી છે. તે પદ્ધતિ પ્રમાણે માણસ જન્મ ગાળે તો ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં માણસ આવી શકે. વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં તપ અને વૈગમ્ય કેળવીને સંન્યાસ આશ્રમમાં આવી શકાય તો જન્મમાં અને જ્ઞાનમાં ધણુ પરિવર્તન થઈ શકે છે. તેટલું પરિવર્તન કર્યા વગર બ્રહ્મજ્ઞાન બગડતું ટકતું નથી અને અભેદની ભિન્નતા જન્મતી નથી.

શ્રી અરવિંદના પૂર્ણયોગમાં ધણુ જન્મ અને જ્ઞાનમાં પરિવર્તન

માટે બહુ ભાર દેવામાં આવેલ છે. એક જગ્યાએ તે લખે છે કે —

I use transformation in a special sense, a change of consciousness, radical and complete and of a certain specific kind, which is so conceived as to bring about a strong and assured step forward in the spiritual evolution of the being, of a greater and higher kind, and of a larger sweep and completeness, than what took place when a mentalised being first appeared in a vital and material animal world.

એનો સાર એવો છે કે ડાર્વીનના ઉત્ક્રાન્તિવાદ પ્રમાણે આ પૃથ્વી ઉપર તરૂંઆતમાં નહેલ પશુપક્ષીની પછી જ્યારે પહેલાં માણસનું જીવન ઉત્પન્ન થયું તેમાં માણસ વચ્ચે અને પશુ વચ્ચે જેટલો ફેરફાર હતો તે કરતાં પણ મોટો ફેરફાર માણસના જ્ઞાન વચ્ચે અને અજ્ઞાનજ્ઞાન જ્ઞાન વચ્ચે થયો જોઈએ તે સિવાય અવિચળ પ્રેમ અને આનંદ ટકી શકે નહિ અને જગતમાં ઉત્થાન થાય નહિ.

એ સિદ્ધાંત શ્રી રાકગચાર્જ પણ માને છે તે કહે છે કે અજ્ઞાન થયા પછી જોને પહોંચના જેવું સસારીપણુ ગ્રહે તેને અજ્ઞાન થયું નથી અજ્ઞાન એ અદ્વૈતનું જ્ઞાન છે અને માણસનું જ્ઞાન એ દ્વૈતનું જ્ઞાન છે તેથી એ જાને દયાનું જીવન અને જાને દયા ॥ સુખમાં ધણે ફેર છે એવું પરિવર્તન માણસના જીવનમાં કરીને યજ્ઞરૂપ જનનું તેને સંસ્કૃત ભાષામાં “ઉત્થાન” કહે છે અને શ્રી અરવિંદની ભાષામાં Transformation કહે છે આગ્રમમાં ફેરફાર ન થઈ શકે તો એ જીવનમાં ફેરફાર થયો જ જોઈએ.

ગીતામાં પણ જીગ્ન અધ્યાત્મમાં કહે છે કે યાનિશા સર્વભૂતાના જામતિ સયમીં । યસ્યા જામતિ ભૂતાનિ સાનિશા

પડ્યતો મુનેઃ ॥ એટલે જે બ્રહ્મજ્ઞાના સંયમી જાગે છે, તે બીજા પ્રાણીઓને ગતિ જેવી લાગે છે અને જે સંસારની દશામાં બીજા પ્રાણીઓ જાગે છે તે દશાને બ્રહ્મજ્ઞાની પુરૂષો રાત્રિ માને છે. ગાય માણસ સાથે ગહે છે છતાં માણસના વ્યવહાર સાથે સંબંધ ગખતી નથી, માણસનો વ્યવહાર જોતા અને સામજિકતા છતાં તે તે જોતી નથી અને સાંભળતી નથી. તેવી જ રીતે બ્રહ્મજ્ઞાની પણ સામાન્ય માણસનું શ્રવણ, તેનું જ્ઞાન તેના સુખ અને તેના સંબંધ સ્વપ્નાની માફક જોતાં માને છે; કાંઈકે જ્યાં દૈત નથી ત્યાં માણસનું સામાન્ય જ્ઞાન દૈત ઉત્પન્ન કરે છે.

આ કારણને લઈને પ્રાચીનકાળના ઋષિમુનિઓ, ધણી વસ્તીવાળા ભાગમાં રહેવાનું પસંદ કરતા નહોતા, અને એકાત્મતા, જગલ્લમાં કે નદી કિનારે જ્યાં વૃક્ષો ઓછા હોય ત્યાં ગહેતા હતા. ખરેખર એકાત્મતા ભોગવી શકાય છે. શહેરોમાં વધારે પ્રમાણમાં દાસિયો, વેપારીઓ અને મજૂરો જ જોવામાં આવતા હતા, અને ત્યાં ગહેલ કોઈ જિજ્ઞાસુના ખાસ આમત્રણથી કોઈક જ બ્રહ્મજ્ઞાની કોઈ વખતે જ વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં આવી જ્ઞાન આપી પાછા એકાત્મતા ચાલ્યા જતા હતા. સામાન્ય પદ્ધતિ એવી હતી કે જેઓને જ્ઞાન જોઈએ તે જગલ્લમાં તેમની પાસે જાય. હાલના શૃદ્ધરથાત્રીમાં વધારે ચિંતાપાણુ શ્રવણ હોવાથી અને શૃદ્ધરથાત્રીઓ કુટુંબ છોડી જ્ઞાન લેવા વાગવાનું બહાર જઈ શકતા ન હોવાથી કોઈ કોઈ વાર સાધુઓને વસ્તી વચ્ચે આવવું પડે છે, પણ તેમાં ખ્યાન ન ગહે તો સાધુભાવ જોઈએ તેવો દટખો નથી પ્રાચીનકાળની આત્રમની પદ્ધતિ વધારે સારી હતી. શૃદ્ધરથાત્રીને ઘેર જ્ઞાન આપવા જવામાં ત્યાંનું વાતાવરણ જોઈએ તેટલું અનુકૂળ હોતું નથી, તેથી જોઈએ તેવું કામ થતું નથી. શ્રી સંતગચાર્ય અને શ્રી અરવિંદ જન્મે આત્રમની જરૂર અને સાગ વાતાવરણની જરૂર માને છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં કહેવું છે કે સાત્ત્વિક પુરુષોએ વનમાં ગહેવું, જ્ઞેયુષીને

માટે ગામ છે અને તમોગુણીને માટે સદા જાગર છે. અત્યજને સ્પર્શ ન કરવો એ પણ આવી લાવનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. તેનો ખરો અર્થ એ હતો કે ઠામી, કોધી અને અઘાનીના સંગમાંથી બચવું. તે સિવાય નવી દશાની જાગૃતિ 'આવશે નહિ અને 'ઉત્થાન' થશે નહિ' જે કન્યાને 'પીયરતું' સુખ હોયું નથી તેને શાસનાના ધરતું સુખ મળશે નહિ.

શ્રી અરવિંદ જેવા અને શ્રી શંકગચાર્પ જેવા યાત્રી પુરુષોને પૈસાથી મળતી સગવડોનું અને અગવડોનું યાન હોય છે. છતાં એ લાભ તરફ લક્ષ ન આપીને ધણી અગવડો ભોગવીને તેઓ એકાંતમાં રહેવાનું શા માટે પસંદ કરતા હશે ? જો પૈસા, સત્તા અને સંસારનાં સુખ તેમને લેધતા હોત તો તે મેળવવાની તેમનામાં શક્તિ હતી. જો ત્રિષમસુખ તેમને સારું લાગ્યું હોત તો તેઓ ખુલ્લચારી રહેવાનું મત લઇને એકાંતસેવન કરત નહિ. પીગ્મનાં દેશ છૂટવામાં જેટલી શક્તિ અને હિંમતની જરૂર છે તે કરતાં પોતાના ઠામ અને કોધ છૂટી આત્માને ઝોળખવામાં વધારે શક્તિ અને વધારે હિંમતની જરૂર છે. જેઓને સાચું જીવન અને પૃથ્વી જીવન સમજવાની રૂચિ હોય છે, તેઓનું જીવન સામાન્ય માણસના જેવું રહેતું નથી. જેઓએ એકાંત સેવાને, ધણી મુશ્કેલીઓ ભોગવીને સમાજને સાચું જ્ઞાન આપેલ છે તે સ્વાર્થી હતા એમ કહી શકાય નહિ. માણસના અજ્ઞાનમય જીવન-માંથી ઉંચા પ્રકારનું "ઉત્થાન" કરવું હોય તો તેમની મદદની ખાસ જરૂર રહે છે. લગઈ કાપમને માટે અટકાવવી હોય તો સાધુ પુરોહીની મદદ વગર તે ઠામ બરાબર થઈ શકશે નહિ. હાથની રાજસત્તાને બેઠ વધારવાનું ગમે છે. પહેલાંના ઠાળમા રાજસત્તા ધર્મસત્તાની મદદ લઈને બેઠ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી.

સામાન્ય માણસનું જીવન તો દૈન્યપ્રપંચમાં ભમે છે. કુંવારાને પુત્રાનું મન થાય છે અને પરણેલાને છૂટાછેડા કરવાનું મન થાય છે.

મુરખને માન ગળે છે અને ડાહ્યા એકાંતમાં રહે છે. રાજા પ્રજા ઉપર અમલ કરે છે અને રાણી રાજા ઉપર અમલ કરે છે. શ્રી અરવિંદ Riddle of the world માં લખે છે કે :—It is not to be denied, no spiritual experience will deny that this is an unideal and unsatisfactory world, strongly marked with the stamp of inadequacy, suffering and evil. સામાન્ય માણસનું સામાન્ય જીવન એ તો માયાની એક દુઃખમય દશા છે અને તેમાંથી “ ઉત્થાન ” કરવું એ દરેક માણસની મુખ્ય ફરજ છે. જે જ્ઞાનદશાર્થી “ ઉત્થાન ” થાય તેને યોગમાં “ ઋત-ભગપ્રદા ” કહે છે અને જ્ઞાનમાર્ગમાં “ બ્રહ્મ-નિષ્ઠા ” કહે છે. તે દશામાં અદ્વૈતભાવ સહજ સ્ફૂરે છે. અદ્વૈતભાવનું સ્ફૂરણ એ જ ખરા સુખની મસ્તી છે.

નવી દશામાં “ ઉત્થાન ” કર્યા માટે એટલે દિવ્ય જીવન પ્રાપ્ત કરવા માટે શ્રી અરવિંદ કહે છે કે શ્રી શંકરાચાર્યની માફક જીવનનો નિગેધ કરવો એ વ્યાજબી નથી, પણ બધા જીવનને બ્રહ્મથી અલિન્ન માની જીવનનું રૂપાંતર કરવું. અનેક વસ્તુ એક સત્તાને આધારે અલિન્ન રહી શકે તો સમગ્ર જીવનનો આનંદ જેમ ભગવાન લઇ શકે છે તેમ આપણે પણ લઈ શકીએ.

શ્રી શંકરાચાર્ય એમ કહે છે કે જો અનેક પ્રકારનાં જીવન એક સત્તાથી રહેતાં હોય તો જોને ઉંઘ આવે છે તેને પણ તે દેખાવાં જોઈએ, પણ ઉંઘમાં અનેકત્વ બાહ્ય થઈ જાય છે. જે તરવ અથવા જે દશા બાહ્ય થઈ જાય તે સાચી દશા નથી. જે પ્રકૃતિ ઠાંધ પણ દશામાં બાહ્ય પામી જાય તો તે સાચી છે એમ માની શકાય નહિ. જે પ્રેમ બાહ્ય થઈ જાય તે સાચો નથી.

શ્રી અરવિંદના પૂર્ણયોગમાં ત્રણ અવસ્થાનો વિચાર નથી. એટલે જનમન સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિના અનુભવનો વિચાર નથી પણ માત્ર એક

જનમત અવસ્થાના અનુભવથી સરૂઆત છે. તે અવસ્થામાં પ્રકૃતિ સાચી લાગે છે અને આત્માની શક્તિથી પ્રકૃતિને જીતવી એ તેના યોગની ચાવી છે તે કહે છે કે —

બ્રહ્માના પ્રદેશનો 'સમષ્ટિ જીવનનો આનંદ એ પણ પ્રકૃતિનો આનંદ છે પણ પુરુષોત્તમના સમષ્ટિ જીવનનો આનંદ એ ખરો આનંદ છે તેથી જે સાધકે આવે. ખરો આનંદ લેવો હોય તેણે સરૂઆતથી જ એવી ભાવના ગખવી જોઈએ કે આપણા જીવનમાં જે મન વિચાર કરે છે તે ભગવાનનું મન છે, આપણા બધા કર્મ તેનાં છે, આપણી લાગણી તેની લાગણી છે આપણું જ્ઞાન તેનું જ્ઞાન છે, એટલે કે બધું સમષ્ટિ જીવન એક સાથે એક સત્તાથી ચાલે છે એવી ભાવનાથી સાધના કરવી જોઈએ. આ રીતે સાધનાથી વ્યક્તિ જીવનમાંથી છૂટીને સમષ્ટિ જીવન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તેથી માણસના ચાલુ જીવનમાં પ્રજુ પ્રગટ રહે છે અને બીજાને પણ આપણી પાસેથી પ્રજુ મેળે છે. આવી રીતે તૈયાર થતો યોગી બ્રહ્માની માર્ગ પોતાના બ્રહ્માકર્મા પણ ફેરફાર કરી શકે છે. આ યોગમાં ભગવાન આપણા કરણ મારફત એટલે આપણા નવા જ્ઞાન મારફત પ્રગટ રહે છે. તેથી સાધકમાં પૂર્ણ સંજ્ઞાલાવ જોઈએ, કે જેથી પ્રજુ તેના દ્વારા જે કરવું હોય તે કરી શકે, સાધક પોતે સાક્ષી તરીકે અથવા દષ્ટા તરીકે રહેવો જોઈએ

પ્રકૃતિને શાંત રાખીને તેની સાથે આત્માને મેળવી દેવો અથવા આત્માને શાંત રાખીને પ્રકૃતિને તેમાં મેળવી દેવી એ બન્ને સાધનાનું ફળ સરખું આવે છે. બન્ને રીતે અદ્વૈત સિદ્ધ થાય છે. તત્ત્ર માર્ગ-વાળા શક્તિનો શિવમાં લય કરે છે, અને શ્રી અગ્નિદેવના યોગમાં શિવ તત્ત્વનું શક્તિમાં અવતરણ થાય છે. શ્રી અગ્નિદેવના યોગનો સાધક વૈકુંઠમાં જવનો વિચાર કરતો નથી પણ આ પૃથ્વી ઉપર વૈકુંઠના જેવું જીવે. ભાવરાનો પ્રયત્ન કરે છે.

શ્રી અગ્નિદેવ સગુણ બ્રહ્મા માને છે. ધી સકરાચાર્ય નિર્ગુણ .

અહમમા માને છે. નિર્ગુણ અહમ બેદનો નિર્બેધ કરે છે, સગુણ અહમ બેદની એકતા કરે છે, અથવા એમ પણ કહી શકાય કે સગુણ અહમ એ નિર્ગુણ અહમની એકાગ્રતા છે અને નિર્ગુણ અહમ એ સગુણ અહમની વ્યુપક્રાંતિ છે. નિર્ગુણ અહમમા પુરુષ પ્રકૃતિ જુદા પડતા નથી, સગુણ અહમમા તેમને ભેગા કરનાં પડે છે.

સગુણ અહમમા શક્તિ છે પણ કોઈ પણ પ્રકાગ્ના સબધ વગર શક્તિ પ્રગટ થતી નથી અને સબધ માટે શરૂઆતમા દૈત સાચુ માનવુ પડે છે. શુદ્ધ આત્મામા, નિર્ગુણ તત્ત્વમા દૈત નથી તેથી સબધની જરૂર નથી અને તેથી શક્તિનો ઉપયોગ નથી હતા અબેદનો આનંદ તે દશામા સિદ્ધ છે.

There is power in spirit but it requires no exhibition since everything in it is harmony and rhythm. The power aspect of the Divine is made manifest when there is an obstruction to the Divine Will. Concentration comes with Will but subjectivity is not mere concentration.

જ્યાં જ્યાં સંબંધની વાત આવશે ત્યાં દૈતની ભાવના ખડી થશે. પહેલા દૈતની ભાવના રાખીને ભક્તિ અને યોગથી દૈત દૂર કરવું એ સગુણ અહમના સાક્ષાત્કારનો ક્રમ છે. તેમા એકાગ્રતા, અનન્યતા, શબ્દ-ભાવ એ જરૂરી સાધન છે. પહેલા અદૈત સ્વીકારીને બેદનો નિર્બેધ કરવો એ નિર્ગુણ અહમના સાક્ષાત્કારનો ક્રમ છે, તેમા અનાકારવૃત્તિની વિશાળતા, અદૈતભાવ, માયાનો અત્પત અભાર માનવો વિગેરે જરૂરી સાધન છે.

નિર્ગુણ ભાવમાં The Divine is unlimited expansion. It has no necessity to express itself hence a purpose cannot be ascribed to it, nor can it be

said that the Divine moves in Delight. The subject is so much identified with the object that the enjoyment does not allow the least disturbance of attention.

બીજી વસ્તુ છે એવું ધ્યાન રહે તો આત્માનો આનંદ નિર્વિદ્યે લલ સકાતો નથી. એવી દશા શ્રી શંકરાચાર્યના નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં સદગ્ન મળી શકે છે, કારણકે અનાદમાનું અદર્શન એ જ્ઞાનીની ઉપાસના છે.

સગુણ બ્રહ્મની સાધના એ પ્રકૃતિને સાચી માનીને તેનું રૂપાંતર કરીને આત્માની શક્તિ જનાવીને આત્મા સાથે આનંદ લેતી કંવાનો યોગ છે. The spiritualisation of matter and materialisation (or in other words descent) of spirit is a great step in Shri Aurobindo. In that Yoga, the physical and the vital elements discard their grossness under the pressure of the spirit. તેનો બીજો અર્થ એ છે કે બ્રહ્મદષ્ટિએ જન્મત નથી અથવા બ્રહ્મરૂપ છે અને એ વાત શ્રી શંકરાચાર્ય કબુલ કરે છે. બ્રહ્મ તો બ્રહ્મ છે જ પણ માયાને બ્રહ્મરૂપે લેરી તેને શ્રી અન્વિદ્ય Spiritualisation of matter કહે છે, વૈષ્ણવો તેને સર્વાત્મભાવ કહે છે, તંત્રવાળા શિવ-શક્તિનો યોગ કહે છે. શ્રી શંકરાચાર્ય તેને જીવ-જગતનું મિથ્યાત્વ કહે છે કારણકે અબેદ સિદ્ધ છે, સાધ્ય નથી. જ્યાં અબેદ સિદ્ધ હોય ત્યાં અન્યનું મિથ્યાત્વ એ જ સાધન છે. એટલું મનથી બગબગ સમજાય તો એ પ્રાણ અને શરીરના રાગેગુણી અને તમોગુણી સ્વભાવ એ જ્ઞાનને રિયર થવા દેતા નથી તેથી શ્રી અન્વિદ્ય યોગની જરૂર માને છે, અને જીવ-મુક્તિના મુખ્ય મારે મનોનાશ અને વાસનાદાય મારે જ્ઞાન-માર્ગમાં પણ કેટલાક યોગની જરૂર માને છે. માયાને ત્રણ ગુણવાળી માને તેને મારે એ સાધનની જરૂર છે, જેઓ માયાને અધ્યાસરૂપ માને છે.

તેમના મતમાં માયાના મિથ્યાત્વદર્શનથી કાર્યમિદ્ધિ થાય છે.

પ્રકૃતિની અસર અથવા માયાની અસર શરૂઆતમાં લગભગ બધા સાધકને લાગે છે. પણ જ્યારે આત્મા ઉપર ખરો પ્રેમ જાગે છે ત્યારે ખરું ઉત્થાન થાય છે અને પોતાના ઈષ્ટ સિવાય ખીણું બધું દગ્ધ થઈ જાય છે. પૃથક્ સત્તાના જ્ઞાનનું વિચ્છેદન કરી પૂર્ણ પ્રેમથી એક સત્તામાં પોતે લીન થવું તેને ભગવદ્ દર્શન કહે છે.

એવી દશા માટે પહેલાં પ્રકૃતિને શરણુદશામાં ગમવાની જરૂર છે. પાછળથી આત્મજ્ઞાન થયા પછી આત્માની અસરથી પ્રકૃતિમાં રૂપાંતર કરવાનું શ્રી અરવિંદ કહે છે. આપણે ભગવાનને પકડવાને બદલે ભગવાન આપણને પકડે એમ રહેવું અને દિવ્ય દાસભાવ કહે છે. પણ ઘણા સાધક ભગવાનના દાસ થવાને બદલે ભગવાનને દાસ બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. ભગવાને પોતાનાં અમુક અમુક કામ કરી આપ્યાં માટે તેની પાસે અમુક અમુક માગણી કરવામાં હરકત નથી એમ માની જાણે કે ભગવાન તેના દાસ હોય અને ભગવાન દુઃખ રાખી બેઠા હોય તેમ ભગવાન પાસે કાંઈક માગી માગીને પોતાની સંકેતો બોલો ઉપયોગ કરે છે. તેમ કરવાથી મિથ્યા અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આવી બોલી દશા ઉત્પન્ન ન થાય તેટલા માટે શ્રી અરવિંદ તેમના શિષ્યોને વારંવાર ચેતવણી આપે છે. તે કહે છે કે *There is greater joy in being possessed by God than in possessing God.*

ખરો પ્રેમમાં પ્રેમીને ખુશી કરવો એ જ ધર્મ છે. તેના બદલામાં ભગવાન ભક્તને આનંદ આપે છે પણ ભક્ત તો શરણાગતિ અને શ્રદ્ધાથી પોતાની સત્તાનો ઇન્કાર કરે છે. એ જ ભક્તની સાધના છે. હતાં અહંકારનો સ્વભાવ એવો હોય છે કે જ્યારે માણસ જાણે કે તેણે અહંકારને દૂર કર્યો ત્યારે પણ કોઈ જગ્યાએથી પ્રગટી નીકળે છે. માની, યોગી કે ભક્ત બધાને આ મુશ્કેલી નડે છે. તેથી વ્યવહારમાં દૈત્યભાવ

ઘટતો જાય એવી જાણ અને એવો સંજ્ઞા રાખવાની જરૂર છે.

લગભગ સવા વર્ષ પહેલાં અમે શિયાળામાં અધોધ્યા ગયા હતા ત્યાં જો જગ્યામાં અમે ઉતર્યા હતા તે જગ્યાના મહત્તે તરત અમને કહ્યું કે આહી કોષ્ટ પ્રકારનો સંજ્ઞ રાખવો નહિ, આ જગ્યા તરારી જ છે એમ માની લેવું. બીજો દિવસે સવારે તે મહત્તે પોતાના નોકર સાથે અમારે માટે ગન્ધ પાણી મોકલ્યું. તે નોકર અમને ઓળખતો નહોતો એટલે તેણે આવીને પહેલાં અમને પૂછ્યું કે “ મહારાજના પ્રેમી તમે છો ? ” અમે જવાબમાં ‘ હા ’ પાડી બીજી જગ્યાએ નોકર આવીને એમ પૂછે છે કે ‘ મહારાજના મેમાન તમે છો ? ’ મેમાન એ તો દેહનો ધર્મ થયો, દેહનો સંજ્ઞા મેમાન જેવો છે પ્રેમ એ આત્માનો ધર્મ છે. આવા બ્યવહારથી પ્રકૃતિમાં સાદું રૂપાતર થાય છે.

શ્રી અન્વિદના આશ્રમમાં આત્માનું અવતરણ માત્ર પોતાના શરીરમાં થાય એવું સંધક ધ્વંષ છે, તેથી બીજા પ્રત્યે જેમણે તેટલો પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો નથી, તેથી સર્વાત્મભાવ કેળવ્યો નથી અને ત્યાં આશ્રમની મુલાકાતે જતા ધણા માણસો ત્યાંના અવિવેક માટે ફરીઅથ કરે છે તેનું કાન્યુ એમ પણ હોય કે જે બધા માણસોને બધી વાતો કરવાની છૂટ મળે તો નવી જાતનો સંસાર ઉત્પન્ન થાય તેથી દેહની વાતો અથવા નકામી વાતો અટકાવવાની જરૂર બધા સમ્રાધવાળા માને છે. બધામાં પરમાત્માને જેવા અને તે સાથે સંસારી વાતો થવા ન દેવી એ કામ બહુ અઘરું છે. ખાસ કરીને હાલના કાળમાં ધણા માણસોના મન બહુ વિદ્વિષ્ટ દશામાં હોય છે. તેમનાથી અસંગ રહેવું એ વાત ઉપર ગીતામાં ખાસ ભાર મૂકેલ છે. પણ જ્ઞાન વગર અથવા સમાજ વગર અસંગત્વ આવે તો બીજા તન્ન તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે જેમ અસંગભાવની જરૂર છે તેમ સર્વાત્મભાવની પણ જરૂર છે. પણ સર્વાત્મભાવ કેળવવામાં સંસારી ભાવ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે, તેથી તે સાધનામાં પણ જ્ઞાનની જરૂર છે. તેથી જેને સંગ જેમણે,

તેમણે સત્સંગમાં રહેવું જોઈએ. તેનાથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ સારી થાય છે અને સંસારી ભાવમાંથી ઉત્થાન થાય છે. અશુદ્ધ ચિત્તમાંથી દ્વેષ ખસવું નથી અને શુદ્ધ ચિત્તમાં દ્વેષ બંધ થઈ શકવું નથી. લાકડું અગ્નિરૂપ થતાં લાકડું રહેવું નથી, કીડો ભમરી થતાં કીડો રહેતો નથી, કન્યા પરણ્યા પછી કન્યા રહેતી નથી. જીવ બ્રહ્મ થતાં જીવ રહેતો નથી. બ્રહ્મદશા એ જ ખરું ઉત્થાન છે. તે દશા બીજા સમજી શકે નહિ. કુંવારી કન્યાને પરણેલીના સુખની ખબર રહેતી નથી, ગ્રેમીની ભાષા કે માનીની ભાષા સાધારણ માણસને સમાજતી નથી. જેઓને ન્યુસપેપરો વાંચવાની ટેવ હોય છે અને સંસારની વાતો બહુ કરવાની ટેવ હોય છે તેઓ આત્મજ્ઞાનની વાતો સમજી શકતા નથી.

જેઓ નિદ્રામાં છે, અજ્ઞાનમાં છે અને જેને જાગવાની ઈચ્છા છે તેને 'ઉત્થાન' કહે છે કે "ઉઠ". જેને જાગવાની ઈચ્છા નથી, જે જાણી જોઈને સુતા છે, જેને અજ્ઞાન અથવા નિદ્રા ગમે છે તેને બ્રહ્મા પણ જગાડી શકશે નહિ. તેથી જ શ્રી અરવિંદ પોતાના યોગ માટે કહે છે કે :—This Yoga is only for those who are called and chosen. કોપનિપદમાં પણ યમરાજ નચિકેતાને કહે છે કે યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યઃ ગીતામાં પણ ભગવાન કહે છે કે મનુષ્યાણાં સદ્વક્ત્રેષુ કશ્ચિત્ત યતતિ સિદ્ધયે ।

આ દૃષ્ટિએ જોતાં સમાજને આત્મજ્ઞાની બનાવવા માટે વર્ણાશ્રમ ધર્મની પદ્ધતિ જેવા ઉપાય સિવાય બીજા કોઈ ઉપાય નથી; પણ વ્યકિત પરત્વે જેને જાગવું છે તેને માટે હમેશાં સત્યુગ છે. સમાજ તમોગુણી હોય તો રજોગુણી થાય અથવા તે બંને ગુણ સુધારીને નીતિવાન અથવા સત્ત્વગુણી કરી શકાય પણ આખી માણસજાત આત્મજ્ઞાની હજી સુધી થઈ શકી નથી. વળી હાલની કેળવણી અને ખોટા સમાચાર અને ખોટું વર્તન આત્મજ્ઞાનને ઉત્પન્ન થવામાં ઠીંટાફે છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય કહે છે કે આત્માની દૃષ્ટિથી આત્મા સદા જાગેલો

મરણોને અઃમા નિના જ નહીં અંસારમાં હૃદય વ્યતીત કરૂં. તેમ જ
 હૃદયનો અને તેટલો અદુપયોગ કરવો. પણ આવી આવી આ વ્યતીત
 મનુષ્યના અંતરને જનાય તૃપ્તિ થતી નથી, એ વાત જમરના પાર્શ્વ
 દંતિદામના અવસોદનથી સ્પષ્ટ થાય છે. મનુષ્યન નિગત્ય પ્રત્યે
 છે-શાળુ શું છે? અને જ્યાં મુખી તેનો સમાધાન કરે ઉત્તર ન કરે
 ત્યાં મુખી તેને શાન્તિ વળતી નથી. ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સાબિત કરે
 સર્માં તર્ક કે દલીલો આપજીને મારફ દરી મુકશે નહીં, કા-બુકે તેઓ
 જેટલા પ્રમાણમાં 'ઈશ્વર છે' એમ પૂરવાનું કરે છે, તેટલા જ પ્રમા
 નમાં 'ઈશ્વર નથી' એમ પણ સાબિત કરે છે. અને હવે જ
 પ્રશ્નની વિચારણામાં નહીં અને દલીલ નિગદ્યજી દરી શકે એમ નથી.
 અપરોક્ષ અનુભવ જ ઇશ્વરના અસ્તિત્વની અચૂક સાબિતી તરીકે
 સીધારી યથાવ, અનુભવમાં આવેલી ખીના ઉપર જ બુધ્ધિ તર્કનું મંડળ
 થવું જોઈએ, કેમકે તર્ક એ અનુભવમાં આવેલી ખીનાઓ વચ્ચેની
 સંખ્યામયી છે, અને તેથી જો અનુભવ ન હોય તો તર્ક પણ સંબં-
 વિત નથી આપણું બધું સૌદિક જ્ઞાનવિજ્ઞાન પણ અનુભવમાં આવેલી
 વસ્તુઓ પર જ અવલંબી રહેલું છે એવી જ રીતે ધર્મવિજ્ઞાન પણ
 માત્ર સાગ્રહીન દલીલો ઉપર નહીં પણ નાનુભવના પાયા ઉપર જ ચાલુ
 જોઈએ. તેથી ઇશ્વરના અસ્તિત્વની એકમાત્ર સાબિતી અપરોક્ષાનુભવ
 -સાક્ષાત્કાર જ હોઈ શકે. બહુ ચિમ્બિન વાત છે કે, જેઓએ ધર્મ પર
 પ્રદાર કરેલા છે તેઓએ આવા મુદ્દાઓ મુખી પહોંચવાનો પ્રયત્ન
 કર્યો કર્યો નથી. જેઓએ સ્વયં ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે
 તેમની પામે એ સેધાની દલીલો નિર્જળ બની જાય છે; તેથી જ તે
 ધીરામઝૂજી કહે છે કે, "સતના તમે આકાશમાં ઘણા તારાઓ શું
 હો, પણ સુન્ડ ઉમે ત્યારે તમે તેમને જોતા નથી, તેથી શું તમારું
 એમ કહી યથાવ કે દિવસે તારાઓ છે જ નહીં? તેવી જ રીતે એ
 બાઈ તારા અજ્ઞાનાધિકારના દિવસોમાં શું ઇશ્વરને જોઈ શકેતા નથી

તેથી કહેતો નહીં કે ઈશ્વર છે જ નહીં. ”

જીવનની શરૂઆતમા સ્વામી વિવેકાનંદ ઈશ્વરના અસ્તિત્વના વિષયમાં બહુ શંકાશીલ હતા. તેમણે પરમહંસને પૂછ્યું હતું કે, ‘તમે ઈશ્વરમાં માનો છો ?’ -તરત જ નિશ્ચિત પ્રત્યુત્તર મળ્યો, ‘હા.’ “તમે તે સાબિત કરી શકશો ?” ‘હા’ ‘કેવી રીતે ?’ ‘તને જેમ અહીં જેલ છે તેમ તેમને પણ જેલ છે’, ફેર માત્ર એટલો જ કે તેમને વધારે પ્રમળતાથી અનુભવી ગયો છે, તારી ઇચ્છા હોય તો તને પણ તેના અનુભવ કરાવી શકું. ’

૫મી માત્ર સ્પર્શ દ્વારા સ્વામીજીને તેમણે ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર કરાવી દીધો. બધી શંકાશીલતા દૂર થઈ, બધો સદેહ શમી ગયો અને શિષ્યને ખાત્રી થઈ ગઈ કે મતમતાતરો, સિદ્ધિતા, ધાર્મિક ક્રિયાઓ, મથો કે મંદિરો એ બધું જો બહુ બોલ્યું છે. ધર્મ એટલે સાક્ષાત્કાર અને એ જ ઈશ્વરની એકમાત્ર સાબિતી છે. ‘મમે તૈલ્લી દધીયો કરીએ કે તકનો ઉપયોગ કરીએ પણ કેવળ સાક્ષાત્કારથી જ આપણો સદેહ દૂર થશે. ધીરામકૃષ્ણનું જીવન એવો પુરાવો પૂરો પાડે છે કે પ્રયત્ન કરીએ તો આપણે દરેક એ જાતનો સાક્ષાત્કાર મેળવી શકીએ.

(૨) ઈશ્વર સાકાર કે નિરાકાર ? સર્ગુણ કે નિર્ગુણ ?

આજકાલ જુદા જુદા ધર્મમતો પ્રત્યે, અને જે જાતના ઈશ્વરનો તેઓ બોધ કરે છે તેના પ્રત્યે તીવ્ર અસંતોષની લાગણી પ્રવર્તી રહેલી છે. અનેક કારણોને લઈને ઈશ્વરનું સાકાર સ્વરૂપ માનવમનની સાથે મેળ ખાતું નથી. આમ હોવાથી માનવ ધર્મને અને તેનું પરિણામ જે ઉત્ક્રાંતિવાદ તેને ઈશ્વરની જગ્યાએ સ્થાપિત કરવાના પ્રયત્ન થયા છે. પરંતુ આવા પ્રયત્નો મનુષ્યને શાન્તિ અર્પી શકતા નથી અને પ્રાર્થના તથા પૂજા માટેની તેની આત્મિક ઇચ્છા આજુ ન રહે છે. ઈશ્વર મનુકુળ માટે મહાન આવરયક્તારૂપ છે, પરંતુ આગળ કહ્યું છે તેમ ઈશ્વર સબધી આપણુ જ્ઞાન, જે વિજ્ઞાને આપેના શાસ્ત્રીય

જ્ઞાનની સાથે બંધબેસતું આવે તો જ, તે વર્તમાનયુગનો મનુષ્ય સ્વી-
કારી શકે. તદ્દશાએ કહે છે કે વિશેષનો ખુલાસો સામાન્ય દ્વારા,
અને સામાન્યનો ખુલાસો વધારે સામાન્ય દ્વારા કરવો જોઈએ. એક
ફળ પડે છે ત્યારે આપણને અસંતોષ થાય છે, કારણ આપણે તેનો
ખુલાસો આપી શકતા નથી. પણ જ્યારે આપણને માન્ય પડે છે કે
બધાં ફળો પડે છે, અને જ્યારે આપણને કહેવામાં આવે છે કે તે શુભ-
ત્વાકર્ષણના નિયમને લઈને પડે છે, ત્યારે આપણે સંતોષ અનુભવીએ
છીએ. આની અંદર જ્ઞાનનો એક બીજો નિયમ પણ આવી જાય છે.
તે નિયમ એ છે કે કોઈ પણ વાતનો ખુલાસો તેની અંદરથી જ આવવો
જોઈએ, નહીં કે તેની બહારથી. દાખલા તરીકે, કોઈ ભૂતપ્રેત ફળને
નીચે ફેંકે છે એવો ખુલાસો આપીએ તો તે શાસ્ત્રીય ન ગણાય; પરંતુ
એમ કહીએ કે શુભત્વાકર્ષણને લઈને નીચે પડ્યું એ તેનો સ્વભાવ છે
તો એ ખુલાસો શાસ્ત્રીય છે, અને વિદ્યાન તે કબૂલ રાખે છે. વર્તમાન
વિજ્ઞાનનો બીજો સિદ્ધાન્ત વિકાસવાદ-પ્રક્ટીકરણ-કાર્યકારણના નિયમનો
છે. કાર્ય એ બીજું કંઈ જ નથી પણ કેવળ કારણનો વિકાસ જ
છે, સમગ્ર વિશ્વ એ વિકાસ જ છે, સર્જન નથી. સાકાર ધ્વજ આ
બધી કસોટીમાંથી પસાર થઈ શકતો નથી; તેમાં કંઈ ને કંઈ દોષ
આવી જાય છે; ધ્વજરત્ના સંબંધમાં એ જાતની માન્યતામાં અસંગતતા
અને અસંગતતા આવી જાય છે.

આને લઈને વર્તમાનયુગનો માનવી એવા ધ્વજરત્ની કલ્પનાને
સ્વીકારી શકતો નથી. તેને તો એવા ધ્વજરત્ની આવશ્યકતા છે કે જે
આ બંને નિયમોથી-(૧) સામાન્ય અનુમાન અને (૨) વિકાસ-
વાદથી અમાધિન રહે. વેદાન્તનો નિરાકાર ધ્વજર-ઉપનિષદનો શ્રદ્ધા-
આ બંને નિયમોને અનુકૂળ છે. ધ્વજર (૧) સત્ (૨) ચિત્ (૩)
આનન્દ સ્વરૂપ છે, એવી વ્યાખ્યા વેદાન્ત આપે છે, અને તે જ આ,
વિશ્વનું આદિ કારણ અને સામાન્ય તત્ત્વ છે એમ કહે છે.

(૧) સત્-સત્તા-એ વિશાળમા વિશાળ સામાન્ય અનુભવ છે. જે આ વિશ્વની ગંધીએ વિવિધતાની અદર દર્શિતગોચર થાય છે, કાગળ કે દરેક વસ્તુ-મનુષ્ય-પ્રાણી-જડ પદાર્થ-અસ્તિત્વ ધરાવે છે. માનવમન આશ્રી દૂર પહોંચી શકતું નથી

(૨) ચિત્ત શક્તિ-જ્ઞાનનો-અર્થ આપણને ઇન્દ્રિયો દ્વારા મગતુ જ્ઞાન એ નથી, પણ એ જ્ઞાનના સત્પત્ર-સાગર-રૂપ છે, જે આપણા સાપેક્ષ જ્ઞાનરૂપે પ્રકટ થાય છે.

(૩) આનન્દના સંબંધમા પણ આ રીતે જ સમજવાનું છે આ નિગકાર ઇશ્વર જ દરેક વસ્તુના સારરૂપ છે સર્વ સ્વલિપદં વ્રહ્મ-આ બધું ખરેખર ઇશ્વર જ છે-તેઓ વિશ્વમાં છે અને વિશ્વરૂપ છે, તેનામા આપણે જીવીએ છીએ, હનનચલન કરીએ છીએ, અને આપણુ અસ્તિત્વ ધરાવીએ છીએ. આ ઇશ્વર જ વિવિધતા દ્વારા પ્રકટ થયેલ છે અહીં કોઈ બહારનો પ્રુદાસો અપિવાની જરૂર પડતી નથી, તેમ જ વિશ્વ બહિર્ગત કોઈ સંજ્ઞનહાગનો આશરો પણ લેવો પડતો નથી સમગ્ર વિશ્વના સરવાળાનું નામ ઇશ્વર. પરંતુ પ્રકૃતિ એ ઇશ્વર નથી ઇન્દ્રિય દ્વારા અનુભવ કરીએ તો પ્રકૃતિ રૂપે અને બુદ્ધિ દ્વારા શુદ્ધ, બુદ્ધ પરમ તત્ત્વ રૂપે તે દેખાય છે. તે એક ચિત્રપટ રૂપ છે, જેના ઉપર બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો જુદા જુદા ચિત્રો ચીતરે છે, તે સારો પણ નથી કે બૂડો પણ નથી, તે તો બન્નેથી પર છે સાર અને નગસું સાપેક્ષમા અસ્તિત્વ ધરાવે છે, પણ નિરપેક્ષમાં-સ પૂર્ણમાં તે ટકી શકતું નથી.

તો પછી બીજો સવાલ એ બોલો થાય છે કે પ્રાર્થના કરવાની, પૂજન કરવાની આપણી મનોવૃત્તિનું શું ? ગૂઢ અનુભવો અને બધી જાતની પ્રાર્થનાઓ ઇશ્વર સાથે આપણો અગત સંબંધ દર્શાવે છે. નિરાકાર ઇશ્વરને કરેલી પ્રાર્થનાઓ આપણને સંતોષી શકતી નથી, અને તથી તેવી પ્રાર્થનાઓ લાગે વખત ટકી પણ શકતી નથી.

આ પ્રશ્નના જવાબમાં કહેવાનું કે નિરાકાર ઈશ્વરની માન્યતા સત્ય હોવા છતાં, તે સાકાર ઇશ્વરની માન્યતાનો ઉચ્છેદ કરતી નથી, બલકે તેને વધારે સારા પાયા ઉપર મૂકે છે, અને તેથી આપણી પૂજાપ્રાર્થના ટકી રહે છે. વિશ્વ બહિર્ગત ઇશ્વરની કલ્પના ખડી રહી શકે એમ નથી એ ખરું, પણ જો આપણે નિરાકાર ઇશ્વરનો સ્વીકાર કરીએ તો સાકાર ઇશ્વર એ મનુષ્યભુક્તિ દ્વારા નિરાકારના જાયામાં જાયા પ્રકારના વ્યાખ્યાન—કથન—તરીકે વર્ણવી શકાય. જેવી રીતે ભૌતિક જગત એ પચેન્દ્રિય દ્વારા દેખાતો નિરાકાર ઇશ્વર છે, અને જો આપણને બીજી વધારાની ઇન્દ્રિયો હોય તો આપણા વિશ્વના અનુભવમાં પણ ફેર પડે, તેવી જ રીતે સાકાર ઇશ્વર એ આપણે માટે નિરાકારની ઉત્તમોત્તમ ગુણવત્તા છે.

જેટલા પ્રમાણમાં આપણી બહારનું વિશ્વ ખરું છે જેટલા પ્રમાણમાં આપણું મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ ખરું છે, માત્ર તેટલા પ્રમાણમાં જ સાકાર ઇશ્વર પણ ખરો છે, તે કરતાં લવનેશ પણ વધારે નહીં જ નિરપેક્ષ દૃષ્ટિએ જોતા તો સાકાર ઇશ્વરે નથી, આ વિશ્વ પણ નથી આપણું મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ પણ નથી, છે માત્ર વર્ણનથી પર એવું એક જ બ્રહ્મ.

શ્રીરામકૃષ્ણ ધણી વાર કહેતા—“આપણે ઇશ્વરને સંપૂર્ણપણે જાણી શકીએ નહીં, તે નિરાકાર છે અને વળી સાકાર પણ છે. ભક્તોને માટે તે સાકાર છે જેણે વિશ્વ અસત્ છે એવો અનુભવ કર્યો છે એવા શાનીની સમજમાં તે નિરાકાર છે. ભક્તો જાણે છે કે ઇશ્વર દુનિયાથી ભિન્ન છે, આમ હોવાથી ઇશ્વર તેમને સાકાર રૂપે દેખાય છે. શાની હમેશા ‘નેતિ’ ‘નેતિ’ કહીને વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ કરે છે, અને તેને અનુભવ થાય છે કે આ ‘હું’ અને વિશ્વ બન્ને અસત્ છીએ, ખવત્ છીએ તે બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, પણ તેનું વર્ણન ‘અશક્ત છે’.”

“ તે કંઈક આના જેવું છે. નિરાકારને કૃત્તિકાના વિનાનો વિશાળ સમુદ્ર કલ્પો, પાણીનો અનન્ત વિસ્તાર, જેમાં કયાંય પણ જમીન દેખાતી નથી, માત્ર અહીંતહીં ભક્તિરૂપી અતિશય ઠંડીને લઈને જમી ગયેલાં ખરફનાં ચોસલાં જોવામાં આવે છે; એટલે કે ભક્તને તે અવાર-નવાર સાકાર રૂપે દેખાય છે. જ્યારે જ્ઞાનમુર્ચના ઉદય થાય છે ત્યારે ખરફ ઓગળી જાય છે, અને તે વખતે ઈશ્વર સાકાર છે એમ કહી શકાય નહીં. કોણ કહે ? જે કહેવાનો તેનું (જીવાત્માનું) અસ્તિત્વ તો મટી ગયું છે, તેના તો પત્તો જ લાગતો નથી. ”

“ જો વિવેકશક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો ‘હું’નું અસ્તિ-ત્વ જ રહેતું નથી, જેમ કુંડળીના દડાનાં ફાતરાં ઉતારતાં ઉતારતાં બાકી કંઈ રહેતું નથી તેમ. જ્યાં અહમ્ની જ નામનિશાની રહેતી નથી, ત્યાં પછી પત્તો કોણ લગાડે-અજ્ઞમાદ્વાત્કારના સ્વરૂપની વર્ણના કોણ કરે ? ભક્તોને મારે તે સ્તુત્યુ ઈશ્વર રૂપે છે, એટલે કે તે સાકાર ઈશ્વર રૂપે દેખાય છે, તેઓની પ્રાર્થના સાંભળે છે, વગેરે. તમે જે પ્રાર્થના કરો છો તે આ સ્તુત્યુ ઈશ્વરની. તમે ચેદાંતીયે નથી, તેમ જ્ઞાની પણ નથી, તમે ભક્ત છો; તમે સાકારને સ્વીકારો કે નહીં તેની કંઈ પર્વા નહીં. જો તમારામાં એવી શ્રદ્ધા હોય કે તે એવો છે કે પ્રાર્થના સાંભળે છે, સર્જે છે, સાચવે છે અને સંદરિ છે તથા તેની શક્તિ અનન્ત છે, -તો પણ તમારું મારું આવરો-ભક્તિ દ્વારા તમે સહેલાઈથી તેને મેળવી શકશો. ”

(અપૂર્ણ)

કારણસત્તા-કાર્યસત્તા

એક પ્રસંગ

લેખક — શ્રી રમણીક અ મહેતા

એક દિવસ રહસ્યારના મારો અર્જુન મિત્રી પાસે આવ્યો અને કહ્યું,
" મોટાભાઈ, તમે કહેતા હતા કે હું ઉપનિષદનો અશ સમજા
વીશ તમે કહેતા હતા તે પ્રમાણે મેં થોડું વાચન-પ્રાયશ્ચિક અભ્યાસ
કર્યો છે હવે તમે મને ' ઇશોપનિષદ ' સમજાવો

મેં કહ્યું " ભાઈ, એ કદિન છે તારાથી નહીં સમજાય "

" મોટાભાઈ, તમે જ્યારે ત્યારે એમ જ કહ્યા કરો છો વળી કેઈ
વખત એમ પણ કહો છો કે અત્યારના યુવાનોને ધર્મ પ્રત્યે આપણી
તરત્રવિદ્યા પ્રત્યે અનુરાગ નથી અમારા જેવા જ્યારે પ્રયત્ન કરવા
ઈચ્છીએ ત્યારે અમારા ઉત્સાહને આગળ ધપાવતા નથી અને પછી
તમે અમારો વાક કાઢો છો "

" વારૂ " મેં કહ્યું, આ કઈ નવલકથા નથી એને સમજવા
તારે યત્ન કરવો પડશે તને આપેતું મારૂ ભાગ્યનું તે વાચ્ય
કે ?

" હા જી " તેણે કહ્યું " વાચ્ય પણ તેનો મર્મ કે હાર્દ

મારાથી મદલુ થઈ શકતો નથી. મારે તમે મને તે સમજવો. વધારે નહીં તો પ્રારંભના એ શ્લોકો તો જરૂર સમજવો. ”

મેં કહ્યું “આપુભાઈ, તું જાણે છે કે મારો અભ્યાસ બહુ નવજો છે, મેં અહીંતહીંથી યાન મદલુ કરવા યત્ન કર્યો છે. મારામાં તું ધારે તેટલી યોગ્યતા નથી, કે અધિકાર નથી. છતાં તારી ઈચ્છા છે તો તે સમજવવા હું યત્ન કરીશ.

“ પહેલાં આપણે ઉપનિષદ એટલે શું તે સમજવા પ્રયત્ન કરીએ. ”

“ એ તો તમે તમારા ‘મશેાપનિષદ’ના ઉપોદ્ધાતમા સમજાવ્યું છે, ઉપનિષદ+સદ્+કિરપ એવાં એનાં અવયવો છે. ‘સદ્’ ધાતુનો અર્થ—ગતિ, અવસાદ અને વિશરણ=હિંસન=વિનાશ કરવો, ગમન કરવું, પહોંચાડવું, શિથિલ કરવું એવો થાય છે. ઉપ=સમીપ-પાસે; નિ=નિશ્ચયપૂર્વક-લક્ષિતપુરુસર પાસે ‘એસવું’ એવો પણ અર્થ થાય છે. નિશ્ચયરૂપે જેના દ્વારા બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી શકાય, મંસારના કારણરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરી શકાય તેનું નામ ઉપનિષદ. ઉપનિષદ એટલે બ્રહ્મવિદ્યા. બરોબર છે ને ? ”

“ વાહ, આપુભાઈ, તેં વચ્ચરાનો શ્રમ તો જરૂર લીધો છે. યાદ પણ રાખ્યું છે. વાર ત્યારે આપણે પહેલો મંત્ર લઈએ. પણ ત્યાર પહેલાં તું મારી સાથે શાન્તિપાઠ બોલ. ”

ચિ. આપુભાઈ શાન્તિપાઠ બોલે છે.

“વાર, આપુભાઈ, આ વિશાળ વિશ્વનો વિસ્તાર આપણે જોઈએ છીએ. એ સર્વ નામ રૂપના ચિત્રોથી અંકિત છે. આ વિશ્વનો તું કોઈ પણ પદાર્થ લે. તે પદાર્થનું કોઈને કોઈ રૂપ—આકૃતિ અને કોઈને કોઈ નામ છે. પરંતુ આ નામ અને રૂપ અસત્ય છે. એની અંદર જે સત્તા રહી છે—અનુપ્રવિષ્ટ છે તે જ માત્ર એક સત્ય વસ્તુ છે. નામ અને રૂપ તો વિકારી છે. હંમેશાં બદલાયા કરે છે, પરિવર્તન પામે છે,

અવરથાન્તર ધારણ કરે છે આ બધું કાગળસત્તાથી થાય છે. કારણ-
સત્તાના જ આકાર વિશેષ જો નામરૂપની સ્વતંત્ર સત્તા નથી કારણ
સત્તામાં જ એમની નામરૂપની સત્તા છે જેને પોતાની સત્તા નથી એ
કદાપિ સત્ય નથી માટે નામરૂપ અસત્ય છે સર્વ પદાર્થોમાં અનુર
સ્થૂત કાગળસત્તા એ સત્ય વસ્તુ છે બ્રહ્મતત્ત્વ છે એનાથી જ મમમ
વિશ્વ પંગિવ્યાપ્ત છે "

આપુભાઈ, ' શી રીતે જરા સરળ કરી સમજાવો ? "

" જેવાની દૃષ્ટિ બે પ્રકારની છે એક કારણ-દૃષ્ટિ-પરમાર્થ-દૃષ્ટિ
અને બીજી કાર્ય-દૃષ્ટિ-વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ 'દાખલા તરીકે સુવર્ણ-સોનું
લ્યો સોનાનો હાર, કુડળ, વલય, વીંટી, બગડી, આ બંનેમાં કાર્ય-
કાગળ સંબંધ કેવો છે ? "

આપુભાઈ, "સોનાના જ એ બધા દાગિના છે ? "

" બરાબર, પણ કારણ શું છે? હાંનું કાગળ શું? વલયનું
કારણ શું ? "

આપુભાઈ ' સોનું ? "

' મતાર્થ રહ્યું સુવર્ણ એ જ ઉપાદાન-કાગળ છે અને હાર,
વલય, વીંટી, કુડળ એ સોનાનું અવસ્થાન્તર છે-સુવર્ણનો આકાર
વિશેષ છે સાધારણ માણસો માને છે કે- (તેમની વ્યાવહારિક દૃષ્ટિને
લીધે) હાર, કુડળ અને વલય જુદા જુદા પદાર્થ છે પણ એમને એ
જણાતું નથી કે સુવર્ણની સત્તામાં કંઈ બોધવતું થતું નથી મુકુટ,
કુડળ વલયને તોડી નાંખો વલય, કુડળ અને મુકુટનું રૂપ ગણ-નામ
ગણ પણ સોનું તો એનું એ રહ્યું આ પ્રમાણે નામરૂપ મિથ્યા છે, પણ
તેમાં કારણસત્તા જે અનુપ્રવિષ્ટ છે તે સત્ય છે તે પ્રમાણે જગતમાં
અનુપ્રવિષ્ટ બ્રહ્મસત્તા સત્ય, નામરૂપાત્મક અશ મિથ્યા છે * આટલું તો

* ભગવાન ભાષ્યકારે આ વાત તેમના વેદાંતસૂત્રમાં તેમ જ ઉપ
ભાષ્યોમાં સમજાવી છે વિકારેન્નુગત જગત્કારણ મદ્વા તદિદ

હવે સમજાય છે તે ? તે દહાડે જી. યંદુભાઈને ત્યાં વાલકેશ્વર આવ્યો હતો કે ? ”

આપુ :—“ ના, ક્યેમ ? મહારાજ શ્રી હસદેવજી પધાર્યા તે પુખતની વાત કરે છે ? ના હું નહોતો આવ્યો ”

“ ઠીક, પણ, મહારાજે આ વાત બહુ સુખ રીતે સમજાવી હતી તેમણે કહ્યું હતું કે જગતના સર્વ પદાર્થો આ પાંચ પ્રકારના તત્ત્વોમાં બહેલી શકાય છે. ૧ અસ્તિ, ૨ ભાતિ, ૩ પ્રિય, ૪ નામ, ૫ રૂપ અસ્તિ એટલે તે પદાર્થ છે. ભાતિ હું તેને જાણુ છું અર્થાત્ કે તે જ્ઞાનનો વિષય છે એવી પ્રતીતિ. પ્રિય તે આનંદનું કારણ છે. તેનું એક નામ છે. રૂપ=તેને એક આધાર કહેવો છે. દાખલા તરીકે ઘડો—અસ્તિ. ઘડો છે. ઘડાને ભાતિ હું જાણુ છું. એ માન જ્ઞાનનો વિષય છે ઘડો પ્રિય છે. કાનણ કે તે મને ઉપયોગી છે પાણી ભરવામાં કામ લાગે છે. એ પદાર્થનું નામ ઘડો છે. અને રૂપ-તેનું અમુક આકારનું સ્વરૂપ છે. આમાના પ્રથમ ત્રણ અસ્તિ-ભાતિ અને પ્રિય=સત્, ચિત્, આનંદ એ નિત્ય છે—સર્વત્ર સમાન છે એમાં નાનાત્વ કે ન્યૂનત્વ-વધવટ નથી. એક રૂસ એક રૂપ છે. બાકીનામાં નાનાત્વ છે. જો ! ઘડો તૂટ્યો તો તેના ઠીળા-ઠીકનાં ચણા, ઠી મા છે, ઠી મા ભાતિ, ઠીળા પ્રિય છે. ઠીંણું એ પદાર્થનું નામ છે. ઠી માં તે અમુક રૂપ છે ઠીળા પ્રિય છે કારણ કે તે કામમાં આવે છે. અહીં પહેલાના ત્રણ તત્ત્વ તો એના એ છે અસ્તિ, ભાતિ અને પ્રિય એમાં ફેરફાર કે ન્યૂનત્વ નથી પણ ઘટનું નામ બદલાયુ અને રૂપ બદલાયુ એ ઠીકરતના ગોળ દૂકડા કરો તો તેને કુકા દહીયું. ઊંઠરીઓ તેનાથી ગમે છે. માટે તે તેમને પ્રિય

સર્વમિત્યુચ્યતે । સર્વં રત્નિદં પ્રજ્ઞ (છાં ૩ ૧૪-૧) इति । कार्यकथं पारणादध्ययिकमि ति वदयाम ” (वेदान्तदर्शन-૧-૧. ૨૫) एष्टनष्टस्व-रूपत्वात्स्वरूपेणानुपादयत्वात् (वेदान्तदर्शन-૨-૧ ૧૪) બીજા અધ્યાયનું આ મૂળ અવરૂપ પદનીય છે.

છે. એટલે કુકા અસ્તિ, કુકા ભ્રાતિ અને કુકા પ્રિય એમાં કંઈ ન્યૂન-
ત્વ ન થતાં એનાં એ છે- જ્યારે નામ અને આકારમાં ફરક થયો. તે
અખંડ એકરૂપ છે. નામરૂપમાં નાનાત્વ છે. તે મિથ્યા છે. બાકી સત્,
ચિત્ અને આનંદ એક સર્વનાં એક રૂપ છે.”

“ સાપ, વિછી અને વાઘ એ પણ પ્રિય છે ? ”

“ હીક સવાલ કર્યો. આપણને સાપ પ્રિય છે કે નહીં. વાદીને
પ્રિય છે કે નહીં. જે તેનું જહર દવામાં ઉપયોગમાં લે છે તેને પ્રિય છે
કે નહીં ? વાઘ એ વાઘણને પ્રિય છે. તેમનું આમડું ધણીને કામમાં
આવે છે માટે પણ તે પ્રિય છે. મોગીને પ્રિય છે. સિકારીને પ્રિય છે.
મતલબ કે અસ્તિ, ભ્રાતિ અને પ્રિય એ અંશ સર્વત્ર સમાન અને
એક રૂપ છે. સમજ્યો ”

આપુલાર્થ—“ હા. સમજ્યો. ”

“ ત્યારે હવે તું એ સ્ત્રોતનું તાત્પર્ય મેં લખ્યું છે તે તું વાંચી
મંભળાવ. ”

ચિ. આપુલાર્થ વાંચે છે :—

“ આ જગતમાં જે કંઈ પદાર્થ છે, તે બ્રહ્મવડે વ્યાપ્ત છે. સર્વ
પદાર્થોમાં બ્રહ્મ વ્યાપક છે; એ નિયમ છે. હંમેશાં કારણ કાર્યમાં
વ્યાપેલું હોય છે. ઘડો, ચંદુ, માટલી એ પ્રત્યેકનું કારણ જે માટી
તે તેમાં વ્યાપ્ત છે. ઘડામાં, ચંદુમાં, માટલીમાં, માટી વિના બીજું
કંઈ નથી. વાસ્તવિક રીતે જેતાં એ સર્વ માટીનાં અવસ્થાતર છે.
માટીનાં જુદાં જુદાં રૂપ અને નામ છે. એક જ માટીનાં જુદાં જુદાં
રૂપને આપણે ઘડો, ચંદુ, માટલીનાં નામથી ઓળખીએ છીએ. ઘડો,
ચંદુ અને માટલીમાં મૃત્તિકા વ્યાપ્ત છે. પણ મૃત્તિકામાં ઘડો, ચંદુ
કે માટલી વ્યાપ્ત નથી. વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે કારણ
તે વ્યાપક છે. અને કાર્ય તે વ્યાપ્ય છે. જગતનું કારણ બ્રહ્મ છે.
ઘડામાં માટી વ્યાપ્ત છે તેમ બ્રહ્મ પણ જગતમાં વ્યાપક ભાવે

રહેલ છે. જગત્ એ બ્રહ્મનો વિચાર કે પરિણામ નથી, માત્ર પ્રતિભાસ છે * .

“હીક, ત્યારે જે મહાપુરુષો સર્વ પદાર્થોમાં એ કારણસત્તા-બ્રહ્મને જુવે છે-તેનો અનુભવ કરે છે, તેમને માન, યશ, કીર્તિ આદિની કામના સાથે કંઈ સંપર્ક નથી. તેમને કોઈ પણ પ્રકારની એપણા હોતી નથી. તેઓ જાણે છે કે માન, યશ, કીર્તિ, ધન એ અસત્ય છે રિચર નથી. અને પદાર્થોમિતે કારણસત્તા ઓતપ્રોત રહેલી છે. એ બ્રહ્મસત્તાને કંઈ લેવામાં આવે તો કોઈ પણ પદાર્થની સત્તા નથી. કારણસત્તાથી પૃથક્ સત્તા નથી. જેઓ ખરા તત્ત્વદર્શી છે તેઓ સમજે છે કે બ્રહ્મસત્તા સિવાય કોઈ સત્તા નથી. ધનાદિ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ નથી. આવા પુરુષો કોઈ પણ પ્રકારની કામનામાં લપટાતા નથી. સર્વદા બ્રહ્મસત્તાના અનુભવમાં પરમાનંદ માણે છે. અધું ઈશ્વરથી આબ્જાલ લેખી કોઈ જાતની કામનામાં નિમગ્ન થયા વગર પરમાનંદમાં મગ્ન રહે છે. ઈશાવાસ્થોપનિષદના પહેલા મંત્રનું આ તાત્પર્ય છે.”

આપુભાઈ—“પણ મોટાભાઈ, એ શી રીતે સાધ્ય થાય ?”

“અભ્યાસથી; કહ્યું છે કે

સતત બ્રહ્મ અભ્યાસસે, મલવિદોષકો નાશ;

જ્ઞાન દદ નિર્વાસિતા, જીવન્મુક્તિ પ્રતિભાસ.

અભ્યાસથી કું સાધ્ય નથી યતુર પશ્ચકમાં પ્રાણહર વિષને પણ અભ્યાસથી ખાઈ શકે છે તો સારા વિષયને માટે ચોગ્ય દિશામાં અભ્યાસથી ધ્યેયને સદજ સાધી શકાય છે. વાર. આજે તને શ્રી ઈશાવાસ્થોપનિષદનો પ્રથમ મંત્ર સમજાવ્યો એવા પર વિચાર કરજો. પછી આગળ સમજાવીશ.”

*જુઓ આ લેખકનું ‘ઈશાવાસ્થોપનિષદ’નું ગુજરાતી ભાષા-

તર. ૫-૭.

૧૧ રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ-એક અંજલિ

લેખક :—શ્રી. શાન્તિલાલ દાકર, એમ. એ.

ક્ર

સમર્થ વેદાન્તવીર નરસાદેવ રવામીશ્રી વિવેકાનન્દના મહાગુરુ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવનું હું જ્યારે ધ્યાન કરું છું ત્યારે આધુનિક વિજ્ઞાનવાદ અને નાસ્તિકતાના જમાનામાં પણ માગ રોમાચ ખડા પાછળથી છે, તે એવી એક સરલ મંત્ર ઓલિયાની મૂર્તિ છે કે જે સંપૂર્ણ સમર્પણભાવથી સામાન્ય પક્ષાદિ વાળીને મુખાસને વિરાગેલી છે. તેમની ઈશ્વરી નણાથી ગૂઢ જનેલી આખો હમેશાં બાવાવેશમાં અર્ધ નિમીલિત રહેતી છે. તેમના મુખાન્વિત પર આયોગિત આજ્ઞા અને સરલતા તરવરી ગહેલાં છે. તેમનો તપ્ત તામ્રવર્ણ દેહ જાણે અનેક પ્રકારના દૈવી સાક્ષાત્કારોની અનુશ્રુતિને પિંડાકાર પોતાનામાં રાખીને તમતમી રહ્યો છે. આદ્યાદી એપગ્વાધથી તેમણે પોતાના પોતિયાનો એક છેડો પોતાના ડાયા ખલા ઉપર નાખેલો છે. તેમને પોતાના દેહનું કે જગતના ખાલ પદાર્થોનું જ્ઞાન નથી. તેમની છાતી, અદર સાક્ષાત્ જગન્માતા મહાદેવી સતત આસન જમાવીને બિરાજેલી હોય તેમ, ફાફાદુ થઈ રહેલી છે. મહામુનિ અગરત્યે સાત સાત સમુદના જલ પોતાના ઉદરમાં રાખી દીધાં હતાં, તેમ બગવાન શ્રી રામકૃષ્ણદેવે અનેક આધ્યાત્મિક અનુશ્રુતિઓનો નિઃશ્વર્ પોતાની.

બીતરમાં શમાયી દીધો છે. ગાથા ઉપર વાગ અને દાઢીના વાળ બેદ-
 કારીથી, હોળ્યા વિનાના કે સાફ ક્યાં મિનાનું જોવા દેખાય છે.
 મૂંછોના વાળ પણ અસ્તવ્યસ્ત છે. આખોમા અગમનિગમના અને
 ભગવત્પ્રેમના મદુના આજ્ઞા છે. ભાવાવેશનાં મળથી હાથની કેટલીક
 આંગળીઓ ટટ્ટા અને કેટલીક અડધી વળેલી દેખાય છે થોડાક બિધ-
 કેલા મુખમાથી આગળના ત્રણ દાન દેખાય છે—ગાયોચિત સરલતા
 અને ભાવાવેશના મળે અપ્રતિધર્મ્ય પ્રતિનિધિ, આખી અગચ્છિ
 મળે તાત્રિક અને યૌગિક અનુભૂતિઓની ભટ્ટીમા તપીતપીને સુક્રમાર
 અને અતિશય સંવેદનશીલ મની મર્ધ છે તે અગચ્છિમા દરેક સૂક્ષ્મ
 આલેખન અને ભાવોર્મિલ સંવેદનને અનુરૂપ જીનવાની તાડાતમાળુ,
 આધ્યાત્મિક ઊર્મિતત્ર જેવું, હૃદય મિગળે છે. વ્યભિચી વિરાટ
 મુધીની સઘળી અનુભૂતિઓને યોગ્ય પ્રતિકાર આપતું સમર્થ ધારણા
 શક્તિવાળું તે ઊર્મિતત્ર છે. પગમહ સંદેવનું જીન એટલે એક પગ
 એક એમ સતત ભાવાવેશથી ભર્યું, અસ્ખલિત યહેતુ જતું ભાવ-
 સમાધિઓનું અખડ ઝળું ! સામાન્ય ઊર્મિતત્ર અને સામાન્ય
 શરીરચબિટ તો એટલા અને એવા જાડા સૂક્ષ્મ આત્મા સદન જ ન
 કરી શકે ! છતાં આ સામાન્ય દેખાતા શરીરની આસપાસ, સૂક્ષ્મ
 વાતાવરણમા, અનેક આધ્યાત્મિક સર્વો હાજર રહેલા છે. દેવો,
 જપિઓ અને સત યોગીશ્વરો તે સૂક્ષ્મ વાતાવરણમા તરવરી ન્હા છે,
 પોતાનું સામર્થ્ય અને પોતાની સિદ્ધિઓ એ જગન્માતાના આધ્યા-
 ત્મિક વાહનતત્રમા દાલવી ન્હા છે અને અનેક પ્રકારે આધુનિક
 જમાનાની આ આધ્યાત્મિક વિભૂતિની રક્ષા કરી ન્હા છે તેમના
 મસ્તિષ્કની આસપાસ એક દૈવી તેજસ્વર્ણ છવાઈ રહેલું છે, તેમાથી
 અસખ્ય બળવાન પ્રકાશકિન્નો ફેલાઈ ગયા છે. શ્રી નમકૃષ્ણ પરમ-
 હસ એટલે અવિગત કામ કરતી, આધ્યાત્મિક તણખાઓ કરતી,
 હજારો હોર્સપાવરની એક દૈવી ફેકટરી !

ઇ. સ. ૧૮૩૧ના ફેબ્રુઆરીની ૧૭મી તારીખે આ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનું પ્રાકટ્ય થયું. ઈ. સ. ૧૮૮૬ના ઓગસ્ટની ૧૬મી તારીખે તેમનું મહાનિર્વાણ થયું. તેમના પિતાનું નામ ખુદીરામ ચૈટગી, તેમની માતાનું નામ અદ્રાગાઈ, પન્નમહંસદેવનું નાનપણનું નામ ગદાધર-ધાર્મિકતા, પ્રામાણિકતા અને આરથા તેમને કૌટુંબિક વારસામાં લોહીમાં મળેલા. નાનપણથી જ ગદાધર સુંદર અને પાડોશમાં અનેક સ્ત્રીઓના લાડીલા હતા. બ્રહ્મભાષી સૂતિઓ લાવી તેમનું જ્ઞાન હતું એ તેમની કીડા અનેક દેવદેવીઓની મૂર્તિઓનું વિધાન કરવું- અને તે પણ શિષ્યકળાની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ અને સર્વાંગ સુંદર અનવધ-એ તેમની આગચાતુરી જન્મતા વેતજ મૂડીને રાખોડીથી આખા શરીરને ચિત્ર કરેલું-જાણે લવિષ્યતા ભરીય ત્યાગ અને સંન્યાસની એ પૂર્વ આગાહી ન હોય ! મહાભારત અને રામાયણની કથાઓ સાભળવી, અને ભાગવત તથા શુરાણે અતે મહાભારત-રામાયણના મહાકાવ્યોના પ્રસંગો ભજવતી ગમતીનાનાં દરેકો જોવા, તેમાં તન્મય થઈ જઈ, તેનું સ્વારસ્ય મેળવવું એ તેમની લાવસભાષિઓની પરંપરા માટેની પૂર્વ તૈયારી !

પિતાના અવસાન બાદ મોટાભાઈ કૃતુંબના ભરણપોષણની જવાબ-દારીના લાનથી હરભડી ગયા. ગદાધરને બોલાવી કહે કે-“ હવે તું ઉમંગલાપક થયો. થોડીધણી કમાણી કરી, મારો બેળો હળવો કરવો તે તારી ફરજ છે. માટે થોડુ ધણું ભણી લે ” ગદાધરે તત્કાળ, હસતાં હસતાં પણ દરનિશ્ચયથી, જવાબ આપ્યો. “ જે ભણતની મૂડી ચોખ્ખા અને લોટ મળે, તે લાખરીના બહુતરને મારે શું કરવું છે ? હું તો તે વિદ્યા ભણુનાને કે જે ભણુવાથી સંસારના ત્રિતાપની આત્મ-તિક નિવૃત્તિ થાય ! ” આ પ્રતિજ્ઞા તેમના આધ્યાત્મિક અનુભવોથી ખીઓખીય ભરેલા જીવનનાટકનું મહાખીજ.

ત્યાર પછી તો પ્રારબ્ધવશાત્ તેમણે ગણી ગણમણિએ ભળ્યું.

ઉદગતાથી બંધાવેલા દક્ષિણેશ્વરના મહાકાલી મંદિરના પૂજારીનું કામ સ્વીકાર્યું. તેમનું પૂજારીપણ એટલે આજકાલ જોવામા આવતા લોભી આત્મણેના પૂજારીવેડા નહિ, પણ માતાજીની મૂર્તિમા તન્મય બની જઈ, તેમને રાણુગાગ સખવવામા અથવા નૈવેદ્ય ધગવવામા ચિત્ત-વૃત્તિની યોગબદ્ધ એકાગ્રતા એ તેમની બીજા સાધનાની શરૂઆત. “ જગન્માતા મારી પાસેથી દ્વાજગાદી શણુગાગ કેમ ના સ્વીકારે અથવા તો નૈવેદ્યનું આસ્વાદન ન કરે ? ” આ તેમની નેમ । રાણી ગસમણિને તથા તેમના જમાદાર મથુન્નાણુને આ પૂજારી અલામાન્ય ડાગ્યો ભાવાવેશની મસ્તીમા માતાજીને ધગવેલા યાગમાથી પોતે આરોગવા મડિ; અને માતાજીને ચઢાવવાના પુષ્પ પોતાના મસ્તક પર મૂકે । આસપાસના લોભી પામર નોકરચાકરોએ ગદાધરની ગણની ગાડામા કંવા માડી તેમને થેલી જાખમ હતી કે એ ગાડપણ ન હતું પણ દેવી ભાવાવેશનો ઉન્માદ હતો, જગન્માતા તરફના અપૂર્વ પ્રેમની મસ્તી હતી, અભેદભાવનાનો સાક્ષાત્કાર હતો । રાણી ગસમણિ અને મથુન્નાણુ-જેમને પન્મદંસદેવ પછગથી પોતાના જીવન માટે માતાજીએ નિર્માણ કરેલા કુબેરલકારી કહેતા-આતુ અસાધ્યગ્ન્ય દરથ અને ગદાધરની તન્મયતા જોઈને તેમના તરફ આકર્ષાયા તેમના તરફ પૂત્યભુદિ ગખતા થયા, અને તેમની પૂજા જેવી માનાજીની પૂજા બીજો કોઈ કરી શકે તેમ નથી એમ માની પોતાનું અહોભાગ્ય સમજતા થયા.

ત્યાગપત્ની દક્ષિણેશ્વરના આગાવાડિયામા અને પચવગીમા પરમ-હસદેવની લાયક સાધનાઓની શરૂઆત થઈ. થી ગમઝૂણુદેવે પોતાના જીવનમા અત્યાગના સધગા મુખ્ય ધર્મોનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તન, વેદાન્ત, ઇસ્લામ, ખ્રિસ્તીધર્મ, વૈષ્ણવધર્મ, શૈવધર્મ-આ સધગા ધર્મોના અંતરગ સાધન તેમણે એક પછી એક હાથમા લીધા અને જેમ એક મુખ્ય દિશ્યો કનજે ક્યાં પડી, બધા બીજા દિશ્વા કુરગ

સેનાપતિ સહેલાઈથી સૂર કરે, તેમ શ્રી રામકૃષ્ણદેવે પોતાના બાવા-
વેશના સામર્થ્યથી એક ઝરતે પરમતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, ત્યાર પછી
‘બીજા ધર્મોનું’ રહસ્ય પણ થોડા જ દિવસમાં અનુભવી, છેવટ બધા
ધર્મોનું સ્વરૂપાન એક જ છે—એવો આધુનિક જમાનાને મેંહા
ઉપયોગી અને મોઘેરો સાક્ષાત્કાર કર્યો. આ પ્રકારના અદ્વિતીય, સર્વ-
ધર્મસમન્વયી સાક્ષાત્કારને જો માનવજાતિ બગગર સમજે, તો ધર્મને
નામે જે વેરભેર તથા સહાર ચાલે છે તે બંધ થઈ જાય. આ પરમ-
હસદેવનું આધુનિક જમાનાને મહાનમા મહાન અર્પણ. અને આ
અર્પણ નાસ્તિકવાદના અને વિદ્યાનવાદના આ જમાનામાં કંઈ નાનું-
સૂનું ન કહેવાય ! વળી દેવીતત્ત્વની ખૂબી તો એ છે કે વધારે જ્યારે તે
અમૃત માર્ગનું અનુસરણ કરતા, ત્યારે ત્યારે તે તે માર્ગના નિષ્ણાત
પુરોહ પ્રભુપ્રેમિત જ દક્ષિણેશ્વર આદ્ય આત્મા. આ રીતે તાંત્રિક
ઉપાસના વખતે ભેરવી કાઢાણી આવી પહોંચ્યાં. વેદાન્તમાર્ગના
અનુસરણ વખતે તોતાપુરીજી આવી પહોંચ્યાં. અને આ નિષ્ણાનો
પણ આવ્યા, પરમહસદેવની સાધનામાં અંગુલિનિર્દેશ કરવા પૂરતા
નિમિત્તમાત્ર જન્યા, અને પોતાના કરતાં શિષ્યમાં વધારે યોગ્યતા
અને કુડલિનીઉત્થાન જોઈ, આશ્ચર્યચકિત થઈ, શિષ્ય તરફ માન
બુદ્ધિ લઈ, આદ્યા ગયા.

પરમહસદેવ પોતાની માનવી બુદ્ધિનો ઉપયોગ જીવનમાં કરતા
જ નહિ તેમનો તો એક જ મહામત્ર હતો, “જન્મ-માતા મહાકાળીને
સપૂર્ણભાવે, દરેક ક્રિયામાં, આત્મ તેમજ બાહ્યજીવનમાં, સમર્પણ.”
જેવો જન્મ વગાડે જત્રી, તેવો સૂર નીકળે—લગતત્રી મહાકાળી જત્રી
દતા તેઓ જેવો જન્મ પરમહસદેવના શરીરગત દાગ વગાડે, તેવો
સૂર તેમના જીવનમાંથી નીકળે. તેમનામાં પાંચિત્ર ન હતું, વિદ્વતા ન
બુદ્ધિનો ચમકાર ન હતો. તેઓ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયામાં અંતર-
પ્રેમ્યા પ્રમાણે વર્તતા પાછળથી તેમની પાસે જે જે માણસો કે

શિષ્યો આવીયા, તેમને તેમણે ઘણા વર્ષો પૂર્વે સમાધિમા જોયેલા પત્રી પહેલી જ વખતે મળતા, તેઓ તેમને આજખી કાઢતા, અને દરેકની આત્મ તૈયારી અથવા પૂર્વના સસ્કારો અદ્યત્ની દૈવી પ્રેરણાથી જોઈ લેતા અને તે પ્રમાણે તેની સાથે વ્યવહાર કરતા અને માર્ગ-નિર્દર્શન કરતા થોડું ધણ વાચીને રાજના પાગિલાધિક શબ્દો વાપરી, પોતાની જાતને પૂંડિત માનનાગ-મનાવનાગ પંડિત મન્ય લોકોને આ હકીકતમાથી કેટલું બધું શીખવાનું મળી રહે તેમ છે ।

પ્રારબ્ધવશાત આ સસારી-યોગીને નામનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ વળગેયો હતો તેમના ગાડપણને સામાન્ય દુન્યવી ગાડપણ ગણી તેમણે તેમને મુક્ત કરવા, સગાજાતાએ તેમને પગલાની દીધેલા । તેમના ધર્મપત્નીનું નામ શારદામણિદેવી દૈવી સકેત પ્રમાણે શાન્દા-મણિ પણ ઉચ્ચ મસ્કારી હતું પોતાના પતિદેવનું જીવનરહસ્ય તેમણે ક્ષણમા સમજી લીધું; અને આર્થ સન્નારીને દીપે તે પ્રમાણે તેમણે પરમહસદેવને પોતાના જીવનને માર્ગે આગળ ધપવામા અડચણ ન નાખી પરમહસદેવ તેમને ગૃહવ્યવહારની નાનામા નાની વિગતથી માડીને તે આધ્યાત્મિક સાધના સુધી-સર્વ વિષયોનું શિક્ષણ આપતા શારદામણિને આધ્યાત્મિક વસ્તુ સદી ગયું તાત્ત્વિક રીતે પરમહસદેવે પ્રથમ સમાગમે શારદામણિનું ભગવતી મહાકાલીસ્વરૂપે પૂજન કર્યું. પગિલામે જીવનખર્ચ ત આ પરિણીત દેવદેવીનું યુગન બ્રહ્મચર્ય પાળી દૈવી માર્ગે સચર્યું. કેટલું કઠિન જત । કેવો જીવણ સયમ । કળિ-કાળમા ગૃહસ્થાશ્રમીઓને કેવો મૂક ઉપદેશ । અતકાળ સુધી શાન્દા-મણિદેવીએ પરમહસદેવની મૂળી સેવાશુશ્રૂષા કરવામા, અને તેમના અને તેમના માર્ગનું અનુસરણ કરી પતિદેવની ઈચ્છામા જ પોતાની ઈચ્છા એકરૂપ કરવામા પોતાના જીવનની ધન્યતા અનુભવી । હનરો વંદન હો એવા પવિત્ર, આર્થ સન્નારીરૂપ શાન્દામણિદેવીને ।

પરમહસદેવ ત્યાગ ઉપર ખૂબ ભાર મૂકતા “ કનક તથા કામિ-

નીનો ત્યાગ પ્રબુપ્રાપ્તિ માટે આવરવક છે ”—આ હકીકત તેઓ પોતાના યોગ્ય શિષ્યો સમક્ષ રજૂ કરતા થાકતા જ નહિ. છતાં ત્યાગનો અધિકાર જેમનો ન હોય તેવા ગૃહસ્થાશ્રમીઓ સમક્ષ અથવા તેવા શિષ્યો સમક્ષ તેઓ કહેતા કે—“ સંસારમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને માયા સાથે લડવું, તે કિંદવામાં રહીને રાત્રી સાથે લડવા જેવું સુગમ છે. કિંદવાની બહાર, ૪૫-૧૨ પહેલાં સિવાય રહાએ મહોએ માયા સાથે લડવું એ તો મહાવીરનું કામ છે ” દ્રવ્યનો ત્યાગ પરમહંસદેવે પોતાના શ્રવનમાં એવો તો વણી દીધો હતો કે એક વખત નરેન્દ્રે (પાછળથી સ્વામી વિવેકાનંદે) તેમની પરીક્ષા ખાતર તેમની પયારી નીચે એક થોડી કાગળના સિંકો સત્તાડી દીધો હતો; પછી બહારથી આવી પરમહંસદેવે પયારીનો સ્પર્શ કર્યો કે તરત જ જાણે તેમને વીંછીનો દય થયો હોય તેમ તે ચમક્યા અને કહ્યું કે—“ અહીં કંઈક દ્રવ્ય પડેલું હોતું જોઈએ ’ તપાસ કરતા પેનો સિંકો નીકળ્યો. આ જોઈને નરેન્દ્રે શ્રી પરમહંસદેવના કડક ત્યાગની ખાતરી થઈ ગઈ કાગળની ત્યાગના મંત્રધર્મા પણ એક વાર રાણી રાસમણિ તથા મથુર-નાથજીએ તેમની પાસે વેરવાઓ મેકલેલી, ત્યારે તેમનામાં પણ જગ-ન્માનાના સ્વરૂપનું દર્શન કરી તે ભાવસમાધિમાં આવી ગયેલા. આ જોઈ ગણી નસમણિ તથા મથુરનાથજી હનિગત થઈ ગયેલા, અને તેમને પરમહંસદેવ પ્રત્યેના માનમાં અનેકમણે વધારો થયેલો. આરા પ્રકારના ઉચ્ચ ત્યાગ સિદ્ધાંત આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે તે સદેવાશ્રયી સમજી શકાય તેવું છે.

પોતે આવા ઉચ્ચ ટોટિના સિદ્ધ પુરુષ હોવા છતાં, પરમહંસદેવ બહુ જ ખાતર અને સચ્ચ હતા, તેઓ શાસ્ત્ર ભણ્યા ન હતા પણ તેઓ જે તે શાસ્ત્રોનો નિષ્ઠા રહી જાહેરમાં ચર્ચાપાયાય, ઈશ્વરસ્થાન સાગર, મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર, શ્રી કેશવચંદ્ર મેદ વગેરે મહા-પુરોના સમાગમ વખતે પણ પરમહંસદેવ તો પોતાની સાક્ષાત્તિક સચ્ચ-

તાથી પોતાને જે કહેવાનું હોય તે નિઃશ્વસપૂર્વે કહી નાખતા. તેમના દૃષ્ટાન્તો અનુભવમાથી નીકળેલા હોય હૃદય ગમ અતે સચોટ નીવડતા તે પોતાની પાસે આવતા નવજુવાનોને પરમાત્મપ્રાપ્તિ માટે પ્રેરતા ત્યાં ઉપર ભાર મૂકતા, અને વિરક્ત હિત્તાહી નવજુવાનોને પોતાની પ્રેરણા ત્યાં સિદ્ધિ આપના તલપાપડ બની જતા સ્વામી શ્રી રિવેકાનન્દનો નિગિચ્ય આડકતરી રીતે પરમદ સદેવને જ આધ્યાત્મિક વિચ્ય છે. ગમકૃષ્ણ મહના સન્યાસીઓની જગત્તેવા તથા માનવમેવાની પીડમા પરમદ સદેવની પ્રેરણા પડેલી છે મહાપુરુષોનું સકલપમણ જગતને રેરહુ હયમચારી શકે છે તેને પ્રત્યક્ષ દાખલો પરમદ સદેવ પૂરો પાડે છે.

પરમદ સદેવમા શિષ્યોમાં સુપુત પડેલી કુડલિનીને જગત કગવાની અદ્ભુત શક્તિ હતી માયા પર સ્પર્શ કરીને, હૃદય પર સ્પર્શ કરીને, પ્રસાદ દાગવગેરે વાદનો માગત તે શિષ્યોમા શક્તિસપાત કગવાની શાલવી શક્તિ ધરાવનારા પૂર્ણાભિષેકવાળા સિદ્ધશુરુ હતા અનેક સાધનાઓને જ તે તેમનામા દિવ્ય શક્તિનો જ્ઞાત ખુરી ગયો હતો તેમનું જીવન જાણે દિવ્ય યોગ્ય શિષ્યોને પ્રબુદ્ધ કગના મહાશુરુનું જીવન હોય તેમ તેમના કિન્નરપર્શથી તેમણે અનેક મુમુક્ષુઓના જીવનકમલને વિકસિત કર્યા છે. એવો હતો એ મિદિનો પરમતેજ્ય તો ભારકગ ! સ્વાનુભૂતિનો તેજપુજ ! ધ્યાનધામણના મહાપુષ્પોની શતપાખડીમાથી મૂક મધુગસ ચૂસના દિવ્ય મધુકગ ! તેમના જીવનનો પરિમલ તેમના શિષ્યોના કાર્યોમાથી હજુ પણ મ્હેકે છે. તેમની તપરયા, તેમનો ભાવાવેશ, તેમની આધનાઓ, તેમનું સમર્પણ, જગન્માતા મહાકાલીની સાશર મૂર્તિમાથી નિરાકગ પરમ તત્ત્વનું રહસ્ય પામવાની તેમની અકલ્પ કલા, તેમનું ભક્તિબીનું હૃદય, તેમની શિષ્યો માગે મમતા અને કુરુણા, તેમની બાયોચિત સગવતા અને નિગભિમાની આર્ગવ-આ અને એવી બીજી અનેક પાખડીઓ તેમના જીવન-સદસદલ-કમલની સૌગલ હજુ પણ જગતભન્મા વહાવે છે હગરો વાગ વંદન હો એવી આધ્યાત્મિક, વિન્લ, યોગીપ્રવર સતવિભૂતિ શ્રી ગમકૃષ્ણ પરમ-હંસદેવને !

પ્રસંગસંસ્કૃતિ ની

ગણપતિ મૌલના અમુલ્ય કલામ આજ્ઞાનાં ધર્મપત્ની એમ આજ્ઞાનું તા ૯ મી એપ્રિલે કલકત્તામાં અવસાન થયું—સંકરાચાર્ય શ્રી રાજગણેશ્વરાશ્રમ સ્વામીજીની સવારી તા. ૬ દી એપ્રિલે ઉગરેક પધારી હતી નાગરિકોએ લાવળીનું સ્વાગત કર્યું હતું.—ગુજરાતના અગ્રગણ્ય સાક્ષરશ્રી કૃષ્ણદાસ મો. જવેનીતા ૭૫ વર્ષના પ્રવૃત્તિને અંગે મુંબઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ આર્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયાના પ્રમુખ-પદે એક મહા ભાષી હતી. અનેક વક્તાઓએ એમની સાહિત્યસેવાની પ્રશંસા કરી એમનાં વસોગાન ગાઈ એમને દીર્ઘાયુષ્ય હિંચ્યું હતું—મુગ્ધતા પશુ એમન સલા ભરી અભિનંદન આપ્યું હતું.—ભાવનગરમાં મુરિલમ સાહિત્ય મંડળ તરફથી સેવારશા પીરની દરગાહમાં ગુજરતી શાયરોનો મુશાયરા થયો હતો—મુંબઈમાં તા. ૧૮મી એપ્રિલે જોનેએ ભગવાન મહાવીરની જયંતી ઉજવી હતી દિ. બ. કૃષ્ણદાસ જવેરીએ પ્રમુખસ્થાનેથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ભાષણ આપ્યું હતું.—ખલાતમાં ગુજરાત ધર્મપ્રચારિણી સભા તરફથી રામજયંતી મહોત્સવ ઉજવાયો હતો.—મુંબઈ વીલેપારલેમાં શ્રી. પ્રભાકર જાપિકુમારના અધ્યક્ષપદે સાત દિવસનો હગ્નિમ સ્મરણનો સમારંભ થયો હતો. આ નામસ્મરણ સપ્તાહના પ્રણેતા શ્રી. મોહનદાસ હરિચંદર દવે હતા.—અમરેલીમાં શ્રી. નરસિંહ મહેતાના શિવાલિગમનની જયંતી નિમિત્તે તા. ૧૧-૪-૪૩ને દિવસે એક મેળાવડો થયો હતો. શ્રી વિનોદરાય મજમુદારે પ્રસંગોચિત વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.—મુંબઈ તા ૧૬મી એપ્રિલે સંસ્કૃતિ કેન્દ્રના આશ્રય નીચે શ્રીમતી હંસા મહેતાના પ્રમુખ-પદે હિંદી સંસ્કૃતિ સાહિત્ય અને કલાપ્રેમી સભ્યોનો એક સભા ભરાઈ હતી. હાલનાં નાટકો તથા સીનેમા વિગેરેની હાલની સંસ્કૃતિ ઉપર પડતી સારી માઠી છાપ વિશે ચર્ચા થઈ હતી.—મુંબઈમાં મુદ્-કલાને લગતા ભરાયેલા પ્રદર્શનમાં ખા. બ. પ્રો. કમીસરીએ “પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગુજરાત” એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.—વિશ્વવ્યાપી યુદ્ધમાં કરોડો શાનિદાયક સુધારો નથી થયો.

કિરણકલાપ—પ્રેમ, વેરાગ્ય અને મધ્યમહિતના ભાવ પૂરી હૃદયમાં
ચેતના પૂરે એવાં ઠાવ્યેનો સંગ્રહ— કીર્મત રૂ. ૦-૧૨-૦

ભર્ગદર્શન—જ્ઞાન, લક્ષિત અને આત્માનુભવમાં ઉદ્ધારણી ભરપૂર
ભજનોનો સંગ્રહ; ધર્મપ્રસાર સ્વા. રામતીર્થનાં ઠાવ્યેનો અનુવાદ છે.
કીર્મત રૂ. ૦-૮-૦

મીરાં અને રાણા—મીરાંનો વેરાગ્ય; શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની એકનિષ્ઠ
અને અહંતુકી લક્ષિત; અને શ્રી હૃદયપ્રાપ્તિ માટેનો ચિત્તનો તલસાટ
દેખાડતો એક ધર્મસંવાદ કીર્મત રૂ. ૦-૨-૦

આ ત્રણે પુસ્તકો તદ્દન નવવી કીર્મતે અપાયાં છે, અને જૂન
આખર સુધી લેનારને એથી પણ સસ્તી કીર્મતે આપવા દેવાડયાં
છે. કીર્મત ત્રણેની રૂ. ૦-૧૨-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

સર્વજ્ઞાનસાગરના આદિ કવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી

મહારાષ્ટ્રના આદિ કવિ મુકુન્દરાજ પ્રણિત મરાઠી
અન્યનો અનુવાદ

પરમામૃત

પુષ્કળ વિવેચન સાથે છપાઈને તૈયાર થયે છે. ધ્યાનની પ્રક્રિયા
સમજવા માટે તો આ અન્ય અગ્રેય છે. ધ્યાનમાં જે જે સાવધાનતા
ગ્રાહવી જોઈએ, મનને વિરોધી વિચારોમાંથી કેવી રીતે પાછું વાળવું,
અને સરલ રીતે હર્ષ રીતે આત્માનુસંધાન કરાવવું, એનું સ્પષ્ટ
વર્ણન આ અનુભવઅન્યમાં છે. પૃષ્ઠ ૨૪૫૬૬:—કીર્મત રૂ. ૦-૮-૦
ધ્યાનના આદેશોને રૂ. ૦-૬-૦. પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

પ્રગત્યંત્ર—‘ઉત્થાન’

જ્ઞાન સાધન આશ્રમ-હોટાઉદેપુર

“લોક પરલોકમાં સુખ આપનાર તે પ્રવૃત્ત કર્મ અને આત્મજ્ઞાનદાર મોક્ષ આપનાર - તે નિવૃત્ત કર્મ” કહેવાય છે. લોક પરલોકના સુખની વામનાથી કરેલું કર્મ પ્રવૃત્ત અને આત્મજ્ઞાનની સાથે સાથે નિષ્કામ-વામના વગરનું-કર્મ નિવૃત્તરીતે ઓળખાય છે. પ્રવૃત્તકર્મ કરવાથી દેવોના જેવા ભોજન વાળા થવાય છે, અને નિવૃત્ત કર્મનું પાલન કરવાથી પંચભૂતોના બંધનમાંથી મુક્ત થવાય છે. મધ્ય પ્રાણીમાત્ર આત્મસ્વરૂપનું અને ચોતાના આત્મામાં ૧૫માં પ્રાણીજીવન દર્શન કરે, એવો આત્મજ્ઞાનનો યત્ન કરનાર બધે સમદા બનીને મોક્ષસ્વરૂપ સ્વારામ્ય મેળવે છે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ પ્રમાણે કહેલા કર્મોનો ત્યાગ કરીને આત્મજ્ઞાનમાં, (શાંતિ) મા અને વેદાધ્યાસમાં પ્રયત્નવાન રહેવું જોઈ બ્રાહ્મણનું ખાસ કરીને આ જ જન્મસાક્ષ્ય છે, અને : કરવાથી જ દિવ્યમાત્ર કૃતકૃત્ય-બધું કરીને પામી ચૂકેલો- છે-ખીલ કોઈ રીતે નહીં.”